

Melita Švob

ŽIDOV I U HRVATSKOJ

Židovske zajednice

JEW S IN CROATIA

Jewish Communities

Drugo
dopunjeno izdanje

Melita Švob
Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice

Suautor Zoran Mirković
u poglavlju Židovska općina Zagreb

Melita Švob
Jews in Croatia - Jewish communities

Coauthor Zoran Mirković
in Chapter Jewish community Zagreb

Slika u pozadini na naslovnoj stranici:

The Illustration in background on the front page:

Mezuza – svitak pergamenta s ručno napisanom molitvom Š'ma Izrael (Deuteronomy 6:4-9 i 11:13-21) koji se pričvršćuje na dovratku kuće i prostorija za obitavanje te se smatra zaštitnikom doma i njegovih stanara. Postoji vjerovanje u magičnu moć mezuze pa su je židovski vojnici nosili u rat, a neki je nose kao talisman na lančiću oko vrata.

Mezuzah («Doorpost») with the scroll inscribed with the scriptural passages (Deuteronomy 6:4-9 and 11:13-21) which is affixed to the righthand post of the entrance to Jewish home.

© Melita Švob

Prvo izdanje 1997.

Nakladnici: K.D. Miroslav Šalom Freiburger i Židovska općina Zagreb

Za nakladnike Branko Polić i Ognjen Kraus

Urednik Branko Polić

Prijevod Jasna Blažević

Drugo dopunjeno izdanje 2004.

Nakladnik: Izvori Zagreb

Sunakladnici:

Židovska općina Zagreb;

Istraživački i dokumentacijski centar «Cendo»;

K.D. Miroslav Šalom Freiburger

Za nakladnike: Damir Mikuličić, Ognjen Kraus, Melita Švob, Branko Polić

Urednik: Damir Mikuličić

Tehnički urednik: Bojan Krstić

Prijevod: Sonia Bičanić

Tisak: Tiskara Gulan, Sisak

First edition 1997

Published by K.D. Šalom Freiburger and Jewish community Zagreb

For publisher: Branko Polić and Ognjen Kraus

Editor: Branko Polić

Translation: Jasna Blažević

Second expanded edition 2004

Published by Izvori, Zagreb,

with Jewish community Zagreb Research and
documentation Center «Cendo» in Zagreb and

K.D. Šalom Freiburger

For publishers: Damir Mikuličić, Ognjen Kraus, Melita Švob and Branko Polić

Editor: Damir Mikuličić

Technical editor: Bojan Krstić

Translation: Sonia Bičanić

Printed by Tiskara Gulan, Sisak

Melita Švob

Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice

**Suautor Zoran Mirković
u poglavlju Židovska općina Zagreb**

Melita Švob

Jews in Croatia- Jewish communities

**Coauthor Zoran Mirković
in Chapter Jewish community Zagreb**

I. knjiga

Zagreb 2004.

Ova knjiga je objavljena uz pomoć Ministarstva kulture i
Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

This book is published with the financial support of the Ministry
of Culture and Ministry of Science and Technology of the Republic Croatia

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 323.15 (497.5=411.16) (091)

ŠVOB, Melita

Židovi u Hrvatskoj – Židovske zajednice
= Jews in Croatia – Jewish communities :
Melita Švob / suautor Zoran Mirković u
poglavlju Židovska općina Zagreb ;
<prijevod Sonia Bičanić> . – 2. dopunjeno
izd. – Zagreb : Izvori : Židovska općina :
Istraživački i dokumentacijski centar
"Cendo" : K.D. Miroslav Šalom Freiburger, 2004. – 2 sv.

Tekst na hrv. i engl. jeziku. –
Bibliografija.

ISBN 953–203–181–2 (Izvori)

I. Židovi -- Hrvatska

440204135

Melita Švob

Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice

Drugo dopunjeno izdanje

1. knjiga

Sadržaj	strana
Predgovor autora II. izdanju	9
Predgovor Yechiel Bar - Chaima	21
I. Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20.stoljeća	
1. Uvod.....	25
2. Povijesne i pravne osnove naseljavanja Židova	33
3. Židovi u popisu stanovništva 1857. godine.....	41
4. Židovi u popisima stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1880. - 1910. godine	55
5. Židovi u Dalmaciji	61
6. Promjene u teritorijalnoj i političkoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata	76
7. Židovi u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine	89
Židovi u gradovima	
8. Organizacija i udruživanje židovskih općina.....	105
9. Cionizam, Izrael i Alije	125
10. Židovske škole.....	141
Djeca i škole za vrijeme II. svjetskog rata.....	146
11. Židovske ženske organizacije	157
Logor Đakovo	175
Lista zatočenica u logoru Loborgrad.....	178
Židovske žene i Holokaust	194
12. Omladinske organizacije.....	199
Logor Jadovno.....	210
Židovski omladinci stradali u Jadovnom.....	213

13. Židovi u Hrvatskoj tijekom II. svjetskog rata.....	225
14. Židovske općine za vrijeme II. svjetskog rata.....	263
Pomoć izbjeglicama	270
15. Iz djelovanja židovske općine u Zagrebu 1941. godine	273
Baza podataka (Melita Švob i Zoran Mirković): Analiza žrtava Holokausta u Zagrebu prema dobi, spolu, mjestu, načinu i godini stradanja	285
16. Aktivnost židovske općine u Dubrovniku u vrijeme Holokausta.....	297
17. Židovska općina u Splitu u vrijeme II. svjetskog rata.....	305
Lista lica koja su boravila u Splitu 1941.godine.....	308
18. Židovska općina u Osijeku u vrijeme II. svjetskog rata.....	313
Naselje i logor Tenja	
19. Židovske općine Rijeka i Sušak za vrijeme Holokausta.....	321
20. Židovi u talijanskim logorima	325
Dubrovački logori, Brač, Hvar, Korčula, Kraljevica, Rab, Bari, Ferramonti	
21. Židovi u antifašističkom otporu	343
Židovski rapski bataljun	
Proboj iz Jasenovca	
22. Židovi koji su preživjeli Holokaust.....	361
Židovi koji su preživjeli Holokaust i danas se nalaze u Hrvatskoj	363
23. Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata	379
Istraživanja u židovskim općinama	
24. Promjene u židovskoj populaciji u Hrvatskoj i Zagrebu nakon II. svjetskog rata.....	395
25. Organizacija židovskih općina nakon II. svjetskog rata.....	405
26. Dom zaklade Lavoslava Schwarza	417
II. Židovska općina Zagreb	431
<i>Melita Švob i Zoran Mirković</i>	
27. Židovska općina u Zagrebu	432
Kronologija	
Porijeklo članova Židovske općine Zagreb (1941).....	461
Zanimanja članova Židovske općine u Zagrebu (1941)	475
Proučavanje matičnih knjiga	486
Natalitet, mortalitet, vjenčanja i rastave	
Liste slika, tabela i karata.....	528

2. knjiga

III. Židovske zajednice

Sadržaj	strana
Uvod	
Židovska općina Zagreb	
Švob Melita i Mirković Zoran: Prilozi iz baze podataka	
1. Preliminarna lista žrtava Holokausta u Židovskoj općini Zagreb	17
2. Preliminarna lista Židova koji su preživjeli holokaust u Židovskoj općini Zagreb.....	164
3. Preliminarna lista povratnika u Židovsku općinu Zagrebu 1946.	189
Židovske općine:	
Bjelovar	227
Čakovec.....	230
Daruvar	252
Donji Miholjac	263
Dubrovnik	270
Đakovo	279
Ilok	284
Karlovac	303
Koprivnica	310
Križevci	330
Kutina	339
Ludbreg	342
Našice, ...	343
Nova Gradiška	352
Orahovica	363
Osijek	367
Pakrac	447
Podravska Slatina	453
Požega.....	469
Rijeka	475
Sušak	495
Sisak	500
Slavonski Brod	502
Split	525
Valpovo	538
Varaždin	541
Vinkovci	557
Virovitica	584
Vukovar.....	599

IV. Literatura

Zahvale	521
Bilješka o autorima	525

Melita Švob
Jews in Croatia - Jewish Communities
Second expanded edition

Book I.

Contents	page
Author's Preface to the Second Edition	9
Preface by Yechiel Bar-Chaim	21
 I. Jews in Croatia - 18th –20th century	
1. Introduction	25
2. Historical and Legal Foundation of Jewish Settlement.....	33
3. Jews in the 1857 Population Census.....	41
4. Jews in Censuses of Croatia and Slavonia from 1880 till 1910	55
5. Jews in Dalmatia.....	61
6. Changes in the Territorial and Political Division of Croatia after World War I	76
7. Jews in 1921 and 1931 Censuses	89
Jews in towns	
8. Organizing and Uniting Jewish Communities	105
9. Aliya	125
10. Jewish Schools.....	141
Children and Schools during World War II	146
11. Women's Organizations.....	157
Camps for Women Đakovo	175
List of women in camp Loborgrad	178
Women in Holocaust.....	194
12. Youth Organizations	199
Camp Jadovno	210
Jewish youth killed in camp Jadovno.....	213
13. Jews in Croatia during World War II.....	225

14. Jewish Communities during World War II	263
Aid to Refugees	270
15. Jewish Community in Zagreb during the Holocaust	273
Computer database (Švob Melita and Mirković Zoran): Analysis of Holocaust victims in Zagreb by age, sex, place, manner and year of death	285
16. Jewish Community in Dubrovnik during the Holocaust	297-
17. Jewish Community in Split during World War II	305
List of refugees in Split in 1941	308
18. Jewish Community in Osijek during the Holocaust	313
Settlement and camp Tenja	
19. Jewish Communities in Rijeka and Sušak during the Holocaust	321
20. Jews in Italian Camps (Dubrovnik, Brač, Hvar, Korčula, Kraljevica, Rab, Bari, Ferramonti)	325
21. Jews in National Liberation War (NOB) and Antifascist movement (NOP)	343
22. Holocaust survivors	361
23. Jews in Post World War II Censuses	379
Researches in Jewish communities	
24. Changes in the Jewish Population in Croatia and Zagreb after World War II	395
25. Organization of the Jewish Communities after World War II	405
26. Lavoslav Schwarz Old People's Home	417
Old Age Home "Lavoslav Schwarz" during the Holocaust	
II. The Jewish Community in Zagreb	431
<i>Melita Švob and Zoran Mirković</i>	
27. The Jewish Community in Zagreb	432
Cronology	
Origin of the Members of Jewish community Zagreb 1941	461
Members of Jewish Community Zagreb (1941) by occupation	475
Research of the Jewish community register books	486
Births, mortality, marriages and divorces	
List of Tables, Photos and Maps	528

Book II.**III. Jewish communities in Croatia**

Contents	page
Introduction	
Jewish Community Zagreb	
Švob Melita and Zoran Mirković	
From computer database in Research and Documentation Center	
1. Preliminary List of the Holocaust victims in Jewish Community Zagreb.....	17
2. Preliminary List of the Holocaust survivor in Jewish Community Zagreb.....	164
3. Preliminary List of the survivors who returned to Zagreb in 1946	189
Jewish communities:	
Bjelovar	227
Čakovec.....	230
Daruvar	252
Donji Miholjac	263
Dubrovnik	270
Đakovo	279
Ilok	284
Karlovac	303
Koprivnica	310
Križevci	330
Kutina	339
Ludbreg	342
Našice, ...	343
Nova Gradiška	352
Orahovica	363
Osijek	367
Pakrac	447
Podravska Slatina	453
Požega.....	469
Rijeka	475
Sušak	495
Sisak	500
Slavonski Brod	502
Split	525
Valpovo	538
Varaždin	541
Vinkovci	557
Virovitica	584
Vukovar	599

IV. Bibliography

Acknowledgements	521
Note on the author	525

Predgovor autora

drugom dopunjenom izdanju knjige «Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice»

Osnovni materijal koji je dopuna drugom izdanju knjige «Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice» su istraživanja o židovskim zajednicama u Hrvatskoj i posljedicama Holokausta na socio-demografske promjene židovske populacije.

«Migracije i promjene u židovskoj populaciji», koje su činile okosnicu prvog izdanja knjige iz godine 1997, napisane su uz potporu Ministarstva znanosti u vrijeme mog dvadesetgodišnjeg rada u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu, uz pomoć i suradnju Karmen Brčić i Sonje Podgorelec te drugih kolegica i kolega Instituta. Ta su istraživanja sada sadržana u prvom dijelu ove knjige, dopunjena novim podacima koji su dobrim dijelom bili do sada nepoznati.

Posebnu zahvalnost dugujem recenzentima I. izdanja knjige prof.dr. Adalbertu Rebiću i prof.dr. Ljubomiru Antiću i uredniku gospodinu Branku Poliću te recenzentima II. izdanja knjige prof. dr.Ljubomiru Antiću i prof.dr. Ognjenu Čaldaroviću.

U I. dijelu ove knjige, u poglavlju «Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20.stoljeća», opisane su povijesne i pravne osnove boravka Židova u Hrvatskoj, popisi stanovništva od 1857.do 1991. godine te nastanak židovskih općina, ustanova i organizacija.

Prikazali smo podatke o naseljavanju Židova u Hrvatsku i njihovoj teško stečenoj mogućnosti boravka, o njihovim nastojanjima da kroz stoljeća i generacije od «Pinkl Juden» postanu uvaženi, školovani i ravnopravni građani koji pridonose društvu u kojem žive i koje ih je prihvatilo.

Nabrajanje mjesta prema popisima stanovništva u kojima su Židovi živjeli, dokazuje da su bili ukorijenjeni u Hrvatskoj, da nisu bili neko strano tijelo koje je trebalo iščupati iz tkiva zemlje prema rasnim zakonima NDH.

U II. dijelu knjige, u poglavlju «Židovske zajednice u Hrvatskoj» opisali smo 29 židovskih općina u Hrvatskoj, a Židovsku općinu Zagreb smo obradili u posebnom poglavlju. To su židovske zajednice koje su postojale pred drugi svjetski rat i većina je njihovih članova stradala u Holokaustu. U prikupljanju podataka o pojedinim općinama imali smo velikih poteškoća, osobito stoga što je 20 općina prestalo postojati, a u nekim mjestima gdje su nekada bile, nema više ni jednog Židova.

Nastojali smo ukratko opisati nastanak svake općine i njenih institucija. Za neke smo općine uspjeli sakupiti više podataka, a za neke nismo našli gotovo ništa.

Tražili smo u literaturi rad koji bi na jedinstveni način, od iste startne godine, dao opis svih židovskih općina u Hrvatskoj.

Najprimjereniji su bili podaci iz 1930. godine koje su pripremili rabini u «Jevrejskom almanahu» i u kojima smo našli ne samo broj članova zajednice, već i podatke o gradnji sinagoge, osnivanju groblja, institucijama i aktivnostima i druge korisne podatke.

Za svaku smo općinu izradili uvodni tekst, grafički prikaz te podatke iz popisa stanovništva od 1857. do 1931. godine. Podatke o broju Židova 1940. godine smo uzeli iz «Spomenice Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije 1919-1969», a o preživjelima iz «Spiskova preživelih Jevreja u Jugoslaviji» koje je napravila posebna Komisija 1946. godine.

Za svaku općinu smo pokazali tabelu sa podacima o broju Židova u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine u cijelom kotaru, a ne samo mjestu gdje se nalazila Židovska općina, jer su i Židovi iz okolnih mjesta potpadali pod ingerenciju i djelovanje općinskog rabinata. Zbog toga se i razlikuju podaci iz popisa stanovništva i podaci iz evidencije članstva Židovskih općina.

Nismo mogli, zbog obima i zadaće knjige, opisati mnoge značajne i vrijedne podatke o brojnim aktivnostima pojedinih općina i njenih članova zaslužnih za gospodarski i kulturni život u široj društvenoj zajednici. To je ili će biti obrađeno u posebnim vrijednim monografijama drugih autora. Također nismo mogli ni željeti ponavljati poznate podatke korištene u drugim radovima o antisemitizmu i Holokaustu.

Za svaku smo židovsku općinu napravili listu s imenima žrtava Holokausta i gdje je to bilo moguće i listu s imenima osoba koje su ga preživjele. To su preliminarne liste i nadamo se da će se podaci upotpuniti i po potrebi ispraviti uz suradnju osoba koje su preživjele Holokaust i onih koji još uvijek tragaju za svojim članovima obitelji i prijateljima.

Kada smo istraživali tešku sudbinu članova Židovske općine u Zagrebu, opisane u posebnom poglavlju, morali smo se zapitati što se tek događalo u drugim, manjim židovskim općinama i mjestima gdje svatko poznaje svakoga i gdje se gotovo nikoga nije moglo zaštititi kada bi se to i željelo.

Dovoljno je samo prelistati stranice ispisane imenima pobožnih Židova Iloka, zajednice u kojoj je gotovo 50% članova (137 od 310) bilo mlađe od 15 godina, a neki su bili tek rođene bebe, i koji su svi «uhapšeni» 27. srpnja 1942. i odvedeni najprije u logor u Vinkovcima, a zatim u Jasenovac. Preživjelo je samo 15.

Kakav strašan pokolj u bezdanima Jadovnog na Velebitu je čekao židovsku omladinu koju su odmah nakon uspostave NDH pozvali na «radnu akciju» u logor Danicu kod Koprivnice.

Nestali su Židovi velike i napredne Židovske općine u Osijeku sa 2.564 članova (1940) koje su na prevaru namamili da sami sebi sagrade logor Tenje i onda ih početkom 1942. odveli u Auschwitz i druge logore. Uspjeli smo dobiti podatke za 1.563 stradala Židova Osijeka i listu od samo 303 Židova koji su preživjeli, od kojih je oko 50% otišlo u Izrael. Nedostaju nam podaci o sudbini još oko trećine nekadašnjih članova Židovske općine u Osijeku; nadamo se da su se neki uspjeli spasiti.

Jednostavne crne tablice sa imenima žena i djece na groblju u Đakovu, koji su umrli zbog epidemije tifusa koji je namjerno unesen u đakovački logor transportom bolesnih zatvorenica iz Stare Gradiške, govore više od svih mramornih memorijalnih spomenika, a bilo ih je u Jugoslaviji oko 30.

Posebna je sudbina Židova u Splitu koji su stradali u Holokaustu (97) nakon što su spasili tisuće židovskih izbjeglica i pomogli im da prežive i da emigriraju dalje. Slična sudbina je zadesila i članove drugih židovskih općina na Jadranskoj obali (Dubrovnika, Rijeke) koji su nesebično spašavali židovske izbjeglice i onda i sami stradavali.

U NDH je, izgleda, bila prihvaćena metoda, koja je primjenjivana u nekadašnjem SSSR-u (za razliku od Poljske) da se ne stvaraju geta za Židove, već da ih se sakupi u nekom većem skladištu, hali ili sinagogi i po kratkom postupku pošalje u jedan od logora gdje ih se likvidira. U sakupljanju i pronalaženju Židova, pomoć su gotovo uvijek davali domaći kvislinzi i nekadašnji članovi policije.

U NDH je bilo mnogo takvih sabirnih odnosno tranzitnih logora od kojih su neki trajali samo nekoliko mjeseci, a Židovi su često slani iz jednog logora u drugi da bi na kraju završili u nekom od logora smrti, najčešće Jasenovcu ili Auschwitzu. Logore, ne samo zatvorenike već i njihove stražare, morale su uzdržavati židovske općine. Brižljivo slani paketi za logoraše bili su najprije opljačkani ili čak prodavani. Nakon raspuštanja pojedinih tranzitnih logora nađena su cijela skladišta hrane koja nije podijeljena logorašima koji su umirali od gladi i bolesti.

Iako bi se to moglo pripisati nekoj početnoj neorganiziranosti, to se događalo previše često da bi moglo biti slučajno. Vjerojatno se radilo o taktici da se sakrije boravište i sudbina Židova ne samo od članova njihovih obitelji ili židovskih općina i institucija koji su za njima tragali, već i od hrvatskog stanovništva - njihovih nekadašnjih susjeda, suradnika i prijatelja.

Ovi su, u uobičajenoj crno-bijeloj slici o Holokaustu, opisivani samo kao «Bystanders», t.j. oni koji su vidjeli što se događa Židovima i nisu ništa učinili da to spriječe.

U bježanju, skrivanju, spašavanju Židova u NDH pomagali su mnogi, danas bezimena Hrvati, a ne samo oni koji su priznati kao «pravednici» od Yad Vashema, jer su dokazano riskirali svoje živote da bi spasili Židove.

Stanovnici krapine (za Josipa Krausa), Gradeca (za Arpada Sterna), Vidovca (za Dragutina Sterna) te stanovnici Šestina, Hreljina i drugih mjesta zauzeli su se za «svoje» Židove.

Evakuacija žena i djece iz logora na Rabu ne bi bila moguća bez pomoći partizana; preživljavanje u zbjegecima ne bi bilo moguće bez pomoći stanovništva, spašavanje staraca iz «Doma Lavoslav Schwarz» ne bi bilo moguće bez pomoći crkve i kardinala Štepinca. Zbog toga smo u knjigu uvrstili i neke od dokumenata o tim događajima.

Židovi, koji su bili žrtve, često su prikazivani kao «ovce koje su slane na klanje». Zbog toga smo u ovoj knjizi željeli pokazati, osim lista sa imenima žrtava, i hrabre i često beznadne otpore i bjegstva iz logora. Opisali smo veliku ulogu židovskih općina u organiziranju pomoći izbjeglicama i logorašima i kako su nacisti iskorištavali židovsku organizaciju i osjećaj solidarnosti.

Osim o oružanom otporu u NOB-u i antifašističkom pokretu, pisali smo i o drugom obliku otpora, onom duhovnom. Taj je otpor baziran na židovskom vjerovanju u svetost života – Kiddush Hahayim – da se sačuva život ako je ikako moguće. I u uvjetima logora, geta i zbjegeca, Židovi su organizirali obrazovne, kulturne, religijske i socijalne aktivnosti. Pokazali su veliku solidarnost u krizi i ostali humani u nehumanim uvjetima.

U poglavljima: «Židovi koji su preživjeli Holokaust» i «Organizacija židovskih općina nakon drugog svjetskog rata» opisali smo Židove koji su se uspjeli spasiti iz pakla Holokausta i nastavili živjeti. Preživjele Židove u literaturi nazivaju She'erit Hapletah – biblijski naziv koji se može primijeniti na preživjele «ostatke» evropskog, u ovom slučaju hrvatskog židovstva.

Oni su obnovili svoje zajednice gdje god je to bilo moguće i očuvali osnove židovske tradicije i etike kroz sve promjene političkih režima te pridonijeli da se njihovi potomci danas vraćaju svojim korijenima.

Židovske su općine neposredno nakon Holokausta postale mjesta okupljanja i pomoći ne samo svojih preživjelih članova već i Židova koji su bili izbačeni i iskorišteni iz svojih domova i mjesta gdje su živjeli i nisu se mogli ili željeli u njih vratiti («dysplaced persons»). Osobito je zagrebačka Židovska općina prihvatila i pomogla preživjelim izbjeglicama u Hrvatskoj i broj-

nim Židovima iz malih hrvatskih općina i gradova, ne samo u njihovom zbrinjavanju i procesu rehabilitacije, nego i u adaptaciji i apsorpciji u novu sredinu.

Iako je osnovni pristup pisanju ove knjige dokumentaristički, on je i humanistički. Obuhvatili smo veliko i nedovoljno istraženo područje i zbog toga smo se često morali zadržati samo na kratkom opisu i nekoliko dokumenata.

Osnovna zadaća ove knjige je da svaka žrtva i preživjeli, koliko je to moguće, imaju svoje ime i prezime. Te smo podatke dobili nakon tri godine rada na našoj bazi podataka u novo osnovanom Istraživačkom i dokumentacijskom centru u Židovskoj općini u Zagrebu koji je izrastao u samostalnu znanstvenu instituciju uz potporu dr. Ognjena Krausa i Židovske općine, Claims konferencije, JOINT-a - osobito gospodina Yechiela Bar Chaima, dr. Branka Weissa iz Švicarske, Ministarstva znanosti i tehnologije i Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Državnog arhiva Hrvatske, vlada Republike Francuske i Kraljevine Španjolske, Yad Vashema i Arhiva Eventov iz Jeruzalema i Holocaust memorial museuma iz Washingtona, kao i mnogih drugih institucija i pojedinaca.

Bazu podataka o žrtvama Holokausta u Zagrebu radila sam zajedno sa ing. Zoranom Mirkovićem koji je i koautor u poglavlju «Židovska općina Zagreb». Sada se u bazi nalaze podaci za oko 11.000 članova Židovske općine u Zagrebu (1941. godine).

U posebnoj bazi, koja je još u radu, nalaze se imena žrtava iz drugih židovskih općina u Hrvatskoj, čiji su mi predsjednici i članovi pomogli u prikupljanju podataka i kojima se posebno zahvaljujem. Radu na bazi podataka su pridonijeli svojim entuzijazmom i predanošću mladi suradnici, osobito Saša Cvetković i Silvija Heim.

Prilikom unošenja podataka u kompjutor služili smo se dostupnim izvorima podataka. Bilo je mnogo razlika u podacima koje smo prikupili o žrtvama Holokausta iz raznih izvora, od razlike u načinu njihove evidencije do različitog pisanja židovskih prezimena.

Nažalost mnogi od tih izvora su bili u takvom stanju da se gotovo nismo, bez provjere, mogli služiti jer se godinama ispravljalo, dopisivalo i križalo, npr. u Popisu žrtava sa 7.492 imena koji se čuva u arhivu ŽOZ-a, a slično je bilo i sa Kartotekom židovskog znaka. Zahvalna sam dr. Ognjenu Krausu koji mi je osobno omogućio da se ponekad koristim podacima Arhiva Židovske općine u Zagrebu. Podatke iz baze Jevrejskog arhiva u Beogradu, koji su nam ljubazno stavljeni na raspolaganje (Milica Mihaljević) dopunjavali smo pouzdanim podacima projekta «Dotrščina» iz Hrvatskog Državnog Arhiva, koje smo dobili od dr. Josipa Kolanovića, sa imenima 6.399 židovskih žrtava u Zagrebu. Dragocjene podatke sam sakupila u Povijesnom muzeju u Zagrebu (Lucija Bienovsky) i u mnogim drugim institucijama.

U bazu podataka smo mogli unijeti samo podatke koji postoje te se prema tome nedostaci i 60 godišnja zanemarenost građe o Holokaustu nisu mogli ispraviti u kompjutorskoj bazi, već tek nakon objavljivanja podataka uz pomoć preživjelih.

Neumoljive brojke o uništenju zagrebačkih Židova pokazuju da je od 10.960 evidentiranih i unesenih u našu bazu podataka za njih 6.494 ili gotovo 60% poznato mjesto i/ili vrijeme stradanja, iako su potrebne daljnje provjere.

Prema istom izvoru podataka samo je 1.222 ili 11% zagrebačkih Židova preživjelo. To je za oko 1.000 Židova manje nego što se gotovo uvijek citira (oko 2.200–2.300), jer se citirana lista iz 1946. odnosi na sve one koji su došli u Zagreb i tu evidentirani, bez obzira u kojem su gradu prije Holokausta živjeli.

Mi smo nakon provjere napravili listu od 2.179 Židova koju smo nazvali «Povratnici u Zagreb 1946» za razliku od «Liste preživjelih Židova Zagreba» iz naše baze podataka sa 1.222 imena.

Nismo priložili listu sa imenima onih članova Židovske općine Zagreba za koje se ne zna da li su ubijeni ili su preživjeli, a njih je u našoj bazi podataka 3.244 ili oko 29%.

Ne želimo i ne možemo se upuštati u špekulativna nagađanja koliko je od njih stradalo, a koliko se spasilo, niti polemizirati da li je netko od istraživača imao pravo ili krivo u svojim procjenama o žrtvama holokausta.

Židovima koji su preživjeli Holokaust posvećeno je posebno poglavlje. Oni su bili moji najbliži suradnici s kojima sam radila u humanitarnim akcijama Švicarskog i Claims fonda i u pisanju ove knjige i zbog toga ova knjiga nije samo svjedočanstvo o članovima kojih više nema, ona je posvećena i onima koji su preživjeli.

U poglavlju o Zagrebu s posebnom smo pomnošću opisali zanimanja članova Židovske općine u Zagrebu 1941. godine, neposredno prije uništenja, u želji da pokažemo cijelu paletu njihovog znanja, aktivnosti i prilagođavanja potrebama modernog građanskog društva. U tadašnjem Zagrebu, koji je brojio oko 200.000 stanovnika, Židova je bilo oko 11.000, a među njima je bio veći broj i više vrsta židovskih obrtnika nego što ukupno obrtnika, vjerojatno, danas ima milijunski Zagreb.

Mnogo vremena sam provela proučavajući židovske matične knjige koje su mi ljubazno stavili na raspolaganje gospođa Almeida Kota i njeni suradnici matičari. Iz tog «rudnika» podataka o Židovima Zagreba u ovu smo knjigu uvrstili podatke o vjenčanjima, rođenjima i smrtnosti od 1891. do 1948. godine, te posebnu analizu o porijeklu i migracijama zagrebačkih Židova. To je doprinos poznavanju jedne zajednice koja je tu živjela i danas živi, zajednice koja je prihvaćena i koja prihvaća one koji u nju dolaze.

Ova je knjiga rezultat desetgodišnjih istraživanja Židova, ne samo u Hrvatskoj. U brojne «fusnote» unijeli smo informacije i detalje koji upotpunjuju, ali ne prepterećuju osnovnu zadaću knjige - istraživanje do sada zanemarenih Židovskih zajednica u Hrvatskoj.

Nastanku ove knjige pomogli su brojni suradnici i ustanove kojima se zahvaljujem u «Zahvali».

Zahvalu dugujem onima koji su mi je pomogli u prijevodu na engleski jezik, Jasni Blažević, Sonji Makek i posebno profesorici Sonia Bičanić što je omogućilo i čitateljima iz drugim zemalja da se upoznaju sa sadržajem knjige. Veliko znanje gospodina Zlatko Glückca i savjeti našeg «enciklopedista» Branka Polića pomogli su u oblikovanju teksta ove knjige.

Istražena je ogromna građa, a ostalo je još mnogo toga za istraživanja. Odlučili smo što prije objaviti naše rezultate u nadi da ćemo dobiti povratne informacije koje će pomoći u razjašnjenju i provjeri podataka, a to najbolje mogu učiniti oni koji su bili sudionici događaja.

Ova je knjiga poziv na suradnju.

U Zagrebu, veljača 2003.

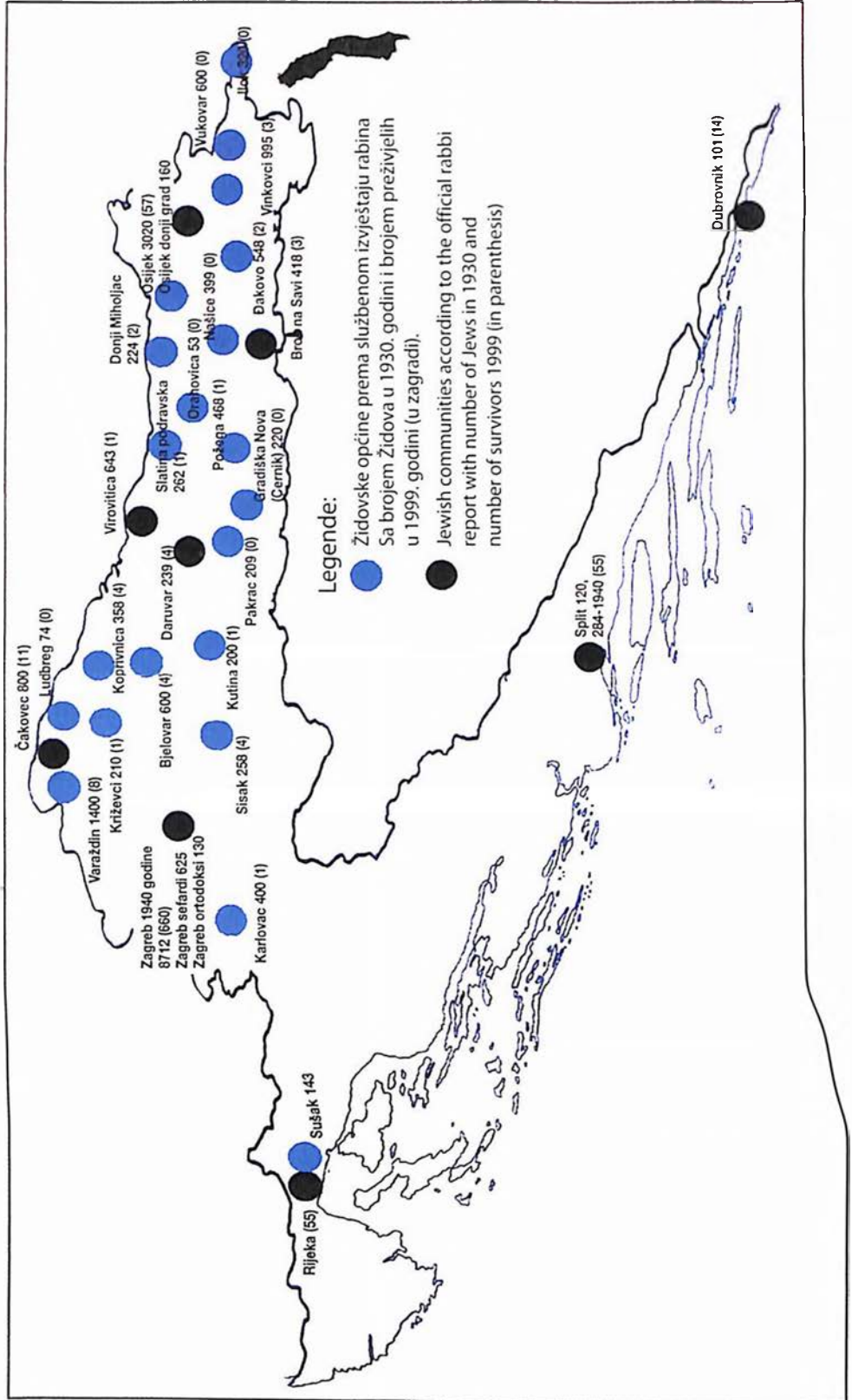
Švob Melita

Karta 1. ŽIDOVSKJE OPĆINE U HRVATSKOJ

Općine koje su obnovljene (crno) i koje više ne postoje (plavo)

Map 1. JEWISH COMMUNITIES IN CROATIA

Renewed Jewish communities (black) and non-existing ones (blue)

Introduction

Second revised edition of the book

Jews in Croatia – Jewish communities

The second edition of the book *Jews in Croatia* has been expanded by research on the Croatian Jewish communities and the effect of the Holocaust on socio-demographic changes in Jewish population.

Migration and Changes in the Jewish population which was the nucleus of the first edition, in 1997, was written with the support of Ministry of sciences in the time of my twenty year long work at the Institute of Migration and Nationalities in Zagreb with the help from Karmen Brčić, M.A. Sonja Podgorelec M.A. and Jasna Blažević the head of library and other college from the Institute. This remain an integral part of the second edition but has been expanded with the results of new research that has until now not been widely known.

I must however extend special thanks to professor Adalbert Rebić and professor Ljubomir Antić for his publisher's review of the first edition of the book, as well as to Branko Polić, editor and to professor Ognjen Čaldarović and professor Ljubomir Antić for the review of this edition.

The first part of the book, chapter "Jews in Croatia -18th -20th century" describes the historical and legal framework of Jewish migration and the position of Jewish communities during those centuries. It also gives population censuses from 1857 to 1991.

These part of the book is a record of the history of Jewish settlement in Croatia, with what difficulty they achieved right of abode, of their efforts through centuries to advance from the status of Pinkl Juden to educated and equal citizens, accepted in and able to make a contribution to the society in which they lived.

The places in which they lived (according to the 1857 - 1991 censuses) show to what an extent they were historically rooted in Croatia. They were not a foreign body, which should be expelled from the land according racial laws enacted in NDH.

In the second part of the book under the heading "Jewish communities in Croatia" we have included 29 such communities, and have treated the Zagreb community separately.

These smaller communities existed before the Second World War and most of their members lost their lives in the Holocaust. Only a third of the communities managed to renew their existence after the war.

We have tried to give a short account of each community and its institutions. For some we managed to get a lot of information, for others almost nothing.

We faced great problems in collecting information from these smaller communities, especially as twenty of them had ceased to exist, and in some places where there had been Jews there were non any more.

We have searched in the literature for work, which might in a common way, from the same start year, provide a description of every Jewish community in Croatia.

The most reliable records are those from 1930 compiled by the rabbinate for the *Jevrejski almanah* which records not only the number of communities but information on the building

of synagogues, on graveyards, institutions and activities, names of presidents, rabbis and other important persons and also has additional information.

We have written an introductory text for every community, a visual presentation and census figures. We have given graphs of the number of Jews in individual communities according to the population censuses 1857-1931. Figures for 1940 come from the Spomenica Saveza Jevrejskih opština 1919-1969 (Record of the Jewish communities in Yugoslavia 1919-1969) and figures for those who survived from Spiskova Preživelih Jevreja Jugoslavije (Lists of Jews who survived in Yugoslavia) which was compiled by a special commission in 1946.

For every community we have given a table showing the number of Jews in 1921 and in 1931 in the whole District (kotar) and not only for the places where there were situated Jewish communities, since Jews from surrounding places were under the competence of one community rabbinat. This is the reason for the difference between the population census and figures from the evidence of Jewish communities.

We were not able, because of the size and aim of the book, to describe the many and varied activities of the communities, and how they contributed to the economic and cultural life of the wider local community. These were and will be done in precise monographic work of other researcher. We did not cite, again, very well known data, which has been used in many of the previous publications about anti-Semitism and Holocaust in Croatia.

For each Jewish community we have given a list of those who were victims of the Holocaust and wherever possible the names of those who survived. These are only preliminary data, which should be corrected with the help of Holocaust survivors and people who are searching for the destiny about their family members and friends.

At first, like almost all others who worked in the field, we concentrated on members of the Zagreb Jewish Community, but we had to consider what had happened to other smaller communities, places where everybody knew everyone else and where it was almost impossible to protect anybody.

It is enough to do no more than turn the pages which record the names of the orthodox Jews from Ilok, a community in which almost 50% were under the age of 15 (137 of 310) and some were new born babies. All were imprisoned on 17 July 1942 and taken first to the Vinkovci camp and then to Jasenovac. Only 15 escaped death.

A terrible slaughter awaited young Jews who were called for work in the Danica camp near Koprivnica immediately after the formation of the NDH and whose bodies were thrown in the pits of Jadovno on Velebit mountain.

The Jews of the highly developed Jewish community in Osijek with 2,564 members (in 1940) disappeared. They were tricked into building their own concentration camp in Tenje and later, at the beginning of 1942, transferred to Auschwitz and other camps. We managed to get information concerning the 1,563 Jews from Osijek who perished and a list of only 303 Jews who survived (about half of them immigrated to Israel). We have no information concerning one third of those who were members of the Osijek community and can only hope that some of them survived.

Simple black plaques bear the names of about 500 women and children in the Đakovo graveyard who died in the epidemic of typhoid which was deliberately allowed to spread in the camp

after the transport there of sick inmates from Stara Gradiška. These simple mementoes are more eloquent than any marble memorial, of which about 30 were erected in Yugoslavia.

A special fate awaited the Split Jews who perished in the Holocaust (97) after they had saved thousands of Jewish refugees and helped them to survive and to emigrate.

The other Jewish communities on the coast (Dubrovnik, Rijeka) faced a similar fate; they helped to save others and then perished themselves.

It seems that in NDH is accepted a method used in the Soviet Union. Germans did not concentrate Jews in ghettos but rounded them up into some kind of holding facilities, halls or synagogues, and sent them on to one of the camps where they were liquidated. Help in discovering where Jews were lived or hidden was almost always supplied by local quislings and former members of the police.

The NDH had a large number of such holding centres which were in fact transit camps where some people were detained for several months or were sent from one camp to another to finally finish in one of the death camps, most often Jasenovac or Auschwitz. This might be explained by early lack of organization if had it not happened so often. It was probably a method to cover up the place of detention of Jews not only from their families and the Jewish organisations trying to trace them, but also to hide from the Croatian public the fate of those who had until then been their neighbours, colleagues and friends.

These are in the black and white records of the holocaust described as bystanders, those who saw what was happening to Jews but did nothing to prevent it.

Jewish victims were often described like sheep going to the slaughter. We wanted to show the other side of the picture – the courageous and hopeless resistance, the escape from camps, the great role of Jewish organizations in providing help, the organization of life and support in (Italian) camps, Jews in the anti-Fascist struggle, the rescue of escapees etc. We wish to describe evacuation of women and children from the camp on the island of Rab which would not have been possible without help from the Partisans; the rescue of old people from the Lavoslav Schwartz Home which would not have been possible without the help of Cardinal Stepinac, We wish to show that some Jews, especially children, survived with the help of Croats who risk life to protect them (i the righteous among nation etc.

Our approach is basically documentary. We wanted the names and family names of all victims to be recorded. We have used existing sources, which unfortunately are sometimes incomplete, inaccurate or contradictory and some of which were difficult to access.

The newly established Center for Documentation and Research in Zagreb (Jewish community) was of great help. It provided computer database about Holocaust victims in Zagreb and Croatia founded by dr. Švob Melita and eng Zoran Mirković, who is coauthor of the chapter "Jews in Zagreb". The base has information on about 11,000 members of the Jewish community in Zagreb (1941) and about 6,000 names of the victims of other Jewish communities in Croatia. Among young collaborators whose enthusiasm contributed to the database Saša Cvetković and Silvia Heim deserve special mention.

In the section part about the Jews in Zagreb special attention has been paid to their occupational profile in 1941, just before their destruction, in order to show the whole scope of their

knowledge, activities and adaptation to the needs of a modern civil society. Zagreb then had a population of about 200,000 of whom about 11,000 were Jewish, among them a greater number of more kinds of Jewish craftsmen than there are in today's Zagreb of almost a million.

Jewish registers of births, marriages and deaths were studied and proved to be a treasure house of information about the Zagreb Jews. We have included information from these registers from 1891-1948 and a special analysis of the origin of Zagreb's Jewish population.

Incontrovertible dates on the destruction of the Zagreb Jewish community show that of 10,960 registered in our information base (the work with Zoran Mirković) the place of liquidation is known for 6,491 or almost 60%, however more detailed information and verification is always needed.

According to the same source only 1,222 members of Jewish communities survived representing 11%.

This is about 1,000 less than the numbers often quoted (about 2,200 – 2,300). This is because the 1946 list usually quoted relates to all who came to Zagreb and were registered there, not taking into account where they lived before the Holocaust.

In fact several lists of survivors date from 1946: those who were on the first list, those who came later and those who were "rebaptised" (that is, who returned to the Jewish faith). The same individual can thus be found registered more than once so that lists must not be added together without verification.

After verification we compiled a list of 2,179 Jews who we called "Returnees to Zagreb in 1946" which differs from the list "Zagreb Jews who survived" from our database which only gives 1,222 names.

We have not given a list of the names of those 3,244 Zagreb Jews for whom we do not know whether they were killed or survived, they represent about 29%. We do not, nor can we, speculate how many of them were killed and how many survived in order to show that some previous calculations about victims done by some researchers were right or wrong.

There were great discrepancies in the figures we collected of victims of the Holocaust, ranging from differences of ways of recording evidence to variations in the ways of recording Jewish names.

We got most help in compiling lists of victims in individual communities from the database of the Jewish archives in Belgrade which were unstintingly put at our disposal. Wherever possible we compared and completed this information with information we got from the president and members of the Jewish community in Croatia or from archival material (Croatian State Archive, project "Dotrščina"). In this way we compiled new lists, which are more reliable. We know that even they are preliminary and believe those who survived the Holocaust, which is the reason that we are publishing lists, can best correct them.

We amassed too much material to present in this book so we have confined ourselves to basic figures, examples and documents which show Jews not only as victims.

We have not only shown the victims but also their life and activities before they became victims, so that we can convey the full tragedy that overtook a whole community of 25,000 which was destroyed.

In the sections “Jews who survived the Holocaust” and “Organization of Jewish communities after war” we wanted to show that those who managed to escape the hell of the Holocaust went on living and working in Croatia. Whenever possible they organized their communities anew and nurtured the basic Jewish traditions and ethics through all the changing political regimes and have made it possible for their descendants to return to their roots.

The book was made possible by the help of large number of contributors and institutions, which are enumerated in acknowledgements.

I must however extend special thanks to those without whom neither the Center for Documentation and Research nor this book would have come into being, namely, the Zagreb Jewish Community and their president Dr Ognjen Kraus, the Claims Conference and its grants, Mr Yechiel Bar-Chaim from JOINT, the Ministries of Science and Technology and Ministry of Culture.

The support of the Republic of France, the Kingdom of Spain, the cooperation of Yad Vashem and the Eventov archives in Jerusalem, the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, the Jewish Museum and Archives in Belgrade and most especially the Croatian State Archives, the Croatian History Museum, the Zagreb Central Registry Office and other institutions and individuals who made it possible for me to finish this work in a relatively short period.

This book has a special aim and methodology. – It was written for all those who survived the Holocaust many of who still do not have detailed information about family and friends.

Zagreb, February 2003.

Švob Melita

PREDGOVOR

Ova knjiga obuhvaća život Židova i židovskih zajednica (općina) u Hrvatskoj u razdoblju od više stotina godina. Ona slijedi trag njihove prisutnosti kroz mnoge režime i različite sustave vlasti: od razdoblja Austro-ugarske monarhije do Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, do Kraljevine Jugoslavije, do ustaške vlasti i strane okupacije za vrijeme II svjetskog rata, do Federativne Narodne Republike Jugoslavije, do Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i napokon do današnje neovisne Republike Hrvatske

Čitate imena gradova u kojima su nekada postojale židovske općine, osvrćete se na aktivnost sada nepostojećih (nestalih) židovskih zajednica i organizacija i pomišljate kako je njihova vitalnost ovisila o energiji tadašnjih živih Židova. Gledate tabele koje su tako pažljivo sastavili dr. Melita Švob i Zoran Mirković i listajući stranicu po stranicu pronalazite one koji su nekada živjeli u tim općinama i bili aktivni članovi tih zajednica i čiji životi su izgubljeni - ili jedva sačuvani - u užarenom kotlu proganjanja i rasnoj mržnji.

Ovaj povijesni pregled spaja razdoblja razaranja i razdoblja obnavljanja. U tom smislu je o kontinuitetu židovskog života napisano u našoj legendi kako slijedi:

“Jedna generacija nestaje a druga generacija nastaje, a zemlja ostaje zauvijek” napisao je kralj Salomon (Ecclesiastes). Međutim, premda “generacije nestaju i generacije nastaju” kraljevstvo nestaje i kraljevstvo nastaje, presuda se ukida i presuda se donosi - zemlja ostaje zauvijek; Narod Izraela traje zauvijek; Oni nisu napušteni niti će biti napušteni; oni nisu izbrisani niti će biti izbrisani, kako je račeno:

“Jer ja Bog se nisam promijenio, a vi, sinovi Jakova niste izbrisani” (Malahi). Kao što se ja nisam promijenio i neću se promijeniti, tako i vi, Kuća Jakova niste izbrisani i nećete biti izbrisani, nego “ vi koji ste uz Adonaja vašeg Boga, svi vi ste danas živi” (Deuteronomy). *

Američki JOINT je ponosan da je zajedno sa dr. Švob i Židovskom općinom Zagreb - te podrškom Claims Conference pomogao u stvaranju Centra za istraživanje Holokausta i dokumentaciju. Zahvalni smo jer u ovoj novoj knjizi vidimo plodove ovih početnih napora.

Yechiel Bar-Chaim
JDC predstavnik za Hrvatsku
Paris, veljača 2003

---

* Prevedeno iz Perek Hashalom, poglavlje Mir u Dereh Erec Cuta, kratki traktat o uljudnosti (učtivosti) u Talmudu.

PREFACE

This book spans the life of Jews and Jewish communities in the land of Croatia over hundreds of years. It traces their presence through many regimes and varied systems of government:

from the days of the Austro-Hungarian Empire,
to the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes,
to the Kingdom of Yugoslavia,
to the rule of the Ustashi and foreign occupiers during World War II,
to the Federative Peoples' Republic of Yugoslavia,
to the Socialist Federative Republic of Yugoslavia,
and finally to today's independent Republic of Croatia.

One looks at the names of towns where there once were Jewish communities and reviews the life of now-vanished Jewish associations and remembers that this vitality depended on the energies of living Jews. And one sees the tables compiled so carefully by Dr. Melita Svob and Zoran Mirkovic, listing page after page those who once populated those communities and animated those associations and whose lives were lost --- or just barely preserved --- in the flaming cauldron of persecution and racial hatred.

This historical survey provides the link between periods of destruction and times of renewal. In this respect our sages wrote as follows of the undying continuity of Jewish life:

“One generation vanishes and another generation arise; and the earth endures forever,” wrote King Solomon (Ecclesiastes). But, even though ‘a generation vanishes and a generation arises,’ a kingdom disappears and a kingdom appears, a decree is abolished and a decree is issued, --- the earth endures forever; the People of Israel endure forever; they have not been abandoned nor will they be abandoned; they were not obliterated nor will they be obliterated; as it is said:

“For I, Adonai, have not altered, and you, the sons of Jacob, have not been obliterated.” (Malachi) As I have not altered and will not alter, thus you the House of Jacob have not been obliterated and will not be obliterated, but “you who cling to Adonai your God, all of you are alive today” (Deuteronomy).*

The American Jewish Joint Distribution Committee is proud to have helped create, together with Dr. Svob and the Jewish Community of Zagreb --- and with the support of the Claims Conference --- the Center for Holocaust Research and Documentation. We are grateful to see in this new book the fruits of these initial efforts.

Yechiel Bar-Chaim
JDC Representative for Croatia
Paris, February 2003

---

* Translated from Perek Hashalom, the Chapter of Peace, in Derekh Eretz Zuta, the Short Tractate on Courtesy in the Talmud.

I. Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

1. Uvod

Naseljavanje Židova u Hrvatsku počinje već u doba njihove prve dijaspore. Dokaze o njihovom prebivanju nalazimo u rimskim kolonijama u našim krajevima (Salona-danas Solin, Benkovac, Mursa-danas Osijek, i na drugim mjestima).

Česte promjene političkih i ekonomskih prilika u Hrvatskoj, a time i zakonodavstva, utjecale su na naseljavanje i položaj Židova, određivale organizaciju i veličinu židovskih zajednica kao i njihove migracije.

Malo je poznato o srednjovjekovnim židovskim zajednicama u Hrvatskoj i Zagrebu. Pronađeni dokumenti svjedoče (npr. sudske isprave iz 1444. i 1459. godine) o prebivanju Židova u Zagrebu. Židovi su nakon izbora Habsburgovaca morali otići iz Hrvatske, te su se jedino zadržali u području Mletačke Dalmacije i Dubrovnika.

Nakon patenta o vjerskoj toleranciji cara Josipa II. (1781-1783), Židovi se ponovno znatnije naseljavaju u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju (to je tada omogućeno i protestantima).

Židovi dolaze u Hrvatsku najprije kao putujući trgovci, da bi postepeno, specijalnim dozvolama, postali stanovnici pojedinih naselja i gradova. Tek su 1840. godine Židovi dobili dozvolu naseljavanja u Hrvatsku.

U Dalmaciji nalazimo gotovo kontinuitet postojanja Židova, osobito u gradovima Dubrovniku i Splitu. Njihova su prava bila regulirana drugim zakonima i tek nakon potpadanja pod Austro-Ugarsku monarhiju vrijede isti zakoni kao i za Židove u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji. Za Židove u Dalmaciji je karakteristično da su uvijek bili vezani za urbane sredine, a broj im se nije znatno mijenjao osim u godinama II. svjetskog rata, kada su pridošli brojni Židovi izbjegli iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine i drugih zemalja.

Židovi se u Hrvatsku doseljavaju iz raznih krajeva, pa je prema tome i njihovo porijeklo različito. Tako se npr. Židovima starih zajednica u Dalmaciji (i Balkanu, tzv. „Romanioti“), u 15. stoljeću priključuju izbjegli sefardski Židovi iz Španjolske i Portugala, a kasnije iz južne Italije, a u vrijeme potpadanja Dalmacije pod vlast Austro-Ugarske doseljavaju se aškenaški Židovi iz srednje Europe.

U sjevernu Hrvatsku (i Slavoniju), osobito nakon proglašenja „tolerancijskih zakona“ krajem 18. stoljeća, dolaze aškenaški Židovi iz srednje Europe (pretežno iz Češke i Moravske) koji preko Burgelanda i Mađarske naseljavaju manja trgovišta i gradiće u blizini mađarske granice, a kasnije i veće gradove: Varaždin, Zagreb i Karlovac, postupno se šireći. Osobito se brzo povećavao njihov broj u Zagrebu kamo se doseljavaju i sefardski Židovi, koji su 1926. godine osnovali svoju židovsku općinu (oko 120 članova).

Patentom o toleranciji cara Josipa II. (1782) poboljšava se položaj Židova i ukidaju neka ograničenja, ali to se odnosilo samo na glavu obitelji i članove koje je uzdržavao, a ne i na sve sinove i kćeri (kada se ožene) ili na nove, doseljene, Židove.

U Slavoniju dolaze aškenaški Židovi pretežno preko Mađarske, također naseljavajući najprije manja mjesta, kasnije i gradove. U Osijek se naseljavaju prvi Židovi posebnom

dozvolom Marije Terezije. Ubrzo se njihov broj povećao i razvila se velika zajednica. U Slavoniju dolaze i Židovi iz Zemuna (Eventov, 1971) gdje su se sklonili nakon pada Beograda pod tursku upravu.

U Vojnoj krajini Hrvatske, naseljavanje Židova nije bilo dozvoljeno sve do kraja 19. stoljeća, osim u Zemun, gdje je postojala i aškenaška i sefardska zajednica. Kasnije, nakon razvojačenja i ukinuća Krajine, Židovi postupno naseljavaju i ta područja, jedino ih na području Like i Krbave nikada nije bilo u većem broju (tablica).

U Međimurje, koje je dugo bilo u sastavu Ugarske, naseljavaju se prognani Židovi iz Kranjske i Štajerske, te se u Čakovcu razvija velika zajednica.

Kroz Hrvatsku prolaze Židovi koji bježe iz Poljske, Rusije i Rumunjske (pogromi), a neki od njih se zadržavaju i u nas.

Od tridesetih godina 20. stoljeća, nakon dolaska nacizma na vlast u Njemačkoj, prognani Židovi se sklanjaju (ili samo prolaze, bježeći dalje) u Hrvatsku. Neki su stradali zajedno s hrvatskim Židovima u Holokaustu.

Naseljavanje Židova u sjevernu Hrvatsku i Slavoniju dio je općih migracija 18. i 19. stoljeća, kada se u Hrvatsku doseljava veliki broj Nijemaca, Mađara, Čeha, Slovaka i drugih narodnosti. Njihovo se naseljavanje poticalo zbog potreba opustošene zemlje (u ratovima s Turskom), osobito u Slavoniji. Za razliku od drugih useljenika, doseljavanje Židova bilo je regulirano posebnim zakonima.

Prema Heršaku, već su osmanlijska osvajanja (kraj 14. do sredine 16. stoljeća) i povlačenja (kraj 16. do početka 18. stoljeća) izmijenila (sub)etničku, dijalektalnu i kulturnu strukturu velikog dijela hrvatskog prostora, a u okolnim zemljama nastale su prve krupne hrvatske dijaspore; u to doba (1409. godine) Mlečani su se domogli Dalmacije.

Najšira migracija, u početku osmanlijskih prodora, bila je seoba Vlaha ili Morlaka (prema mletačkom nazivu) iz planinskih krajeva na tromeđi Hercegovine, Srbije i Crne Gore¹.

Austrijske su vlasti poticale dolazak „kolonista“ u podunavske zemlje, primjerice između 1722. i 1727. naselilo se u južnoj Ugarskoj i istočnoj Hrvatskoj oko 10.000 Nijemaca, a njihov se dolazak osobito povećava u vrijeme Marije Terezije i Josipa II. (1740-1790). Osnovana je i Kolonijalna komisija u Beču pomoću koje nastaje znatno doseljavanje Nijemaca u Hrvatsku, Slavoniju i Srijem. Migracije su zahvatile i druge narodnosti kao Mađare, Rumunje, Bugare, Čeha, Slovake, Rusine itd.

Židovi su se u prvo vrijeme naseljavali samo posebnim dozvolama, a 1840. godine dozvoljen im je boravak (osim u rudarskim naseljima). Austrijskim ustavom 1848. Židovima je bila zajamčena građanska ravnopravnost, pravo posjedovanja nekretnina i sloboda službe božje (Gross, 1985). Ubrzo su ponovno uvedena ograničenja i zabrane (1853) no smjeli su zadržati nekretnine stečene između 1848. i 1853. godine. Carskim patentom od 18. veljače 1860. dozvoljeno je Židovima posjedovanje nekretnina i zemljišta, ako ga sami obrađuju, što je u onim uvjetima ograničavalo poljoprivrednu proizvodnju. Punu ravnopravnost Židovi

¹ Njih Turci naseljavaju u pograničnim krajevima (martolozii) i daju im posebna «vlaška prava». Njihov dolazak u područje Vojne krajine nastavlja se i nakon ratova te im 1629. Hrvatski sabor potvrđuje posebna «vlaška prava», a car Ferdinand izdaje «Statuta Wallachorum» za Vlahe

su stekli tek 1873. godine kada Hrvatski sabor izglasava zakon o građanskoj i političkoj ravnopravnosti, a sloboda vjerskog udruživanja tek je uređena 7. 2. 1906. godine.

Takvi su propisi, uz ograničavanje mnogih zanimanja, uvjetovali ne samo način naseljavanja Židova u Hrvatsku već i njihove kasnije migracije. Židovima su postupno ukidana ograničenja, a plaćanje posebne tolerancijske takse prestalo je tek nakon što su je 1846. godine otkupili.

Pratili smo podatke o naseljavanju Židova u popisima stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije te smo ustanovili da se njihov broj povećavao od 5.227 u 1857. godini na 13.488 u 1880. i 21.013 u 1910. (tablice). Prema tome to je razdoblje najvećeg doseljavanja Židova u Hrvatsku. Nakon tog vremena useljavanje Židova se smanjuje, što se može zaključiti iz popisa stanovništva 1921. i 1931. godine, iako su oni načinjeni u novoj političkoj i teritorijalnoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata te se podaci ne mogu direktno uspoređivati sa ranijim popisima stanovništva.

U to su vrijeme znatnije unutrašnje migracije i seobe Židova u gradske centre, tako da ih je 1931. preko tri četvrtine naseljeno u gradovima (tablice i grafikoni).

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj postoje organizirane Židovske općine, a izgrađene su i sinagoge oko kojih se razvijaju i druge institucije prema tradiciji judaizma: Hevra kadiša, škole, dobrotvorne i druge organizacije.

U židovskim općinama Hrvatske vidimo odraze zbivanja i promjena u židovstvu toga doba. Tako u zajednicama nalazimo istovremeno i procese prosvjetiteljstva "haskale" i procese asimilacije. Uz nastojanje dijela Židova da ustraju u svojoj tradiciji, neki se odvajaju u posebne ortodoksne općine, npr. oni u Zagrebu.

Cionistički pokret se vrlo brzo i snažno razvija u Hrvatskoj, osobito među mladim generacijama koje osnivaju brojna udruženja za pomaganje i pripremanje odlaska (alije) u Palestinu. I u ženskim židovskim organizacijama dolazi do razlika. Uz tradicionalne filantropske humanitarne organizacije razvijaju se cionističke ženske organizacije, a među njima su aktivna djevojačka društva, koja su do sada bila malo istražena.

U to se vrijeme potiče školovanje i studiranje mladih (to su ponajprije liječnička i odvjetnička, ali i druga zanimanja) što im omogućuje sudjelovanje u gospodarskom i kulturnom životu i razvoju zemlje.

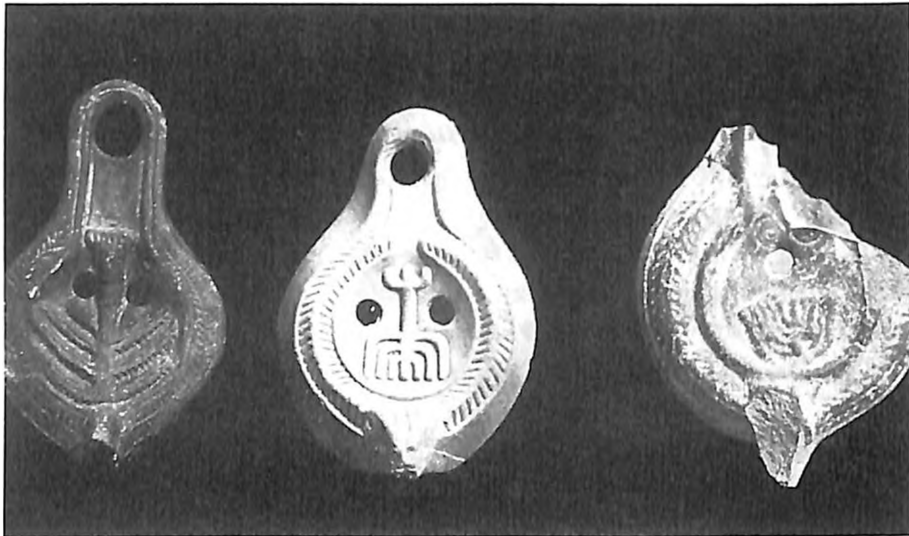
U židovskoj populaciji nastaje postupno raslojavanje, osobito u vrijeme ekonomskih kriza kada sve veći broj članova osiromašuje, što zajednice svojom tradicionalnom solidarnošću i humanitarnim akcijama nastoje ublažiti.

U Holokaustu u drugom svjetskom ratu, oko 80% Židova u Hrvatskoj stradava. Cijela je cvatuća zajednica uništena. Spašava se samo mali broj Židova koji su uspjeli otići u Palestinu u prvim alijama, ili su na vrijeme pobjegli, te oni koji su se sklonili u talijansku zonu (I. i II.). Spasili su se Židovi koji su otišli u NOB, što je uspjelo i Židovima iz talijanske zone i logora na Rabu nakon kapitulacije Italije 1943. godine. Spašeni su i štćenici doma staraca na imanju kardinala Stepinca, dio Židova iz mješovitih brakova te oni koji su, često uz pomoć Hrvata, bili sakriveni. Holokaustu smo u ovom, drugom izdanju knjige posvetili posebno poglavlje.

Nakon rata se preživjeli Židovi vraćaju, najviše u Zagreb gdje se organizira prihvat i pomoć u Židovskoj općini i postupno obnavlja rad zajednice. Obnovljenim zajednicama nakon Holokausta smo posvetili posebno, novo poglavlje u ovom izdanju knjige.

Između 1948. i 1952. oko polovina preživjelih Židova Hrvatske odlazi u Izrael. Neki su se od njih kasnije vratili. Osim toga sakupljeno je za novoosnovanu državu Izrael 4,318.528 dinara, što je bio veliki iznos za malu zajednicu preživjelih Židova kojima je bila oduzeta imovina i nisu dobili „odštetu“ koju su dobili Židovi u zapadnim zemljama.

Nakon što je Hrvatska postala samostalna država prestao je radom Savez jevrejskih općina Jugoslavije te se osniva Koordinacija židovskih općina Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu.

Slika 1. Uljna lampa sa menorom, Salona
Jewish oil lamp with menorah, Salona
(iz Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split, Split, 1984.)

I. Jews in Croatia from the 18th to the 20th Century

1. Introduction

The settlement of Jews in Croatia began in the time of the first Diaspora and evidence of their residence can be found in Roman colonies in our regions (Salona, Mursa and others).

Frequent changes of political and economic circumstances in Croatia and thereby of legislature, influenced the settlement of Jews, they determined the organization and size of Jewish communities as well as their internal migrations to towns.

Medieval Jewish communities in Croatia and Zagreb were rare, but documents from 1444 and 1459 show that Jews lived in Zagreb. In 1527 they were expelled from Zagreb and Croatia and appeared again in the middle of the 18th century, first as pedlars and gradually as the inhabitants of several settlements by means of special permission. Not until 1840 they manage to get settlement permits in Croatia.

The continuous existence of Jews is recorded in Dalmatia, especially in the towns of Dubrovnik and Split. Jews in Dalmatia were always linked to urban environments and their number did not change considerably.

Jews immigrated to Croatia from various parts of the world and consequently their origin differs. So in the 15th century exiled Sephardim Jews from Spain and Portugal joined the Jews from old communities in Dalmatia, while afterwards they came from southern Italy and finally, during the reign of Austro-Hungary in Dalmatia, Ashkenazi Jews came from central Europe to these regions.

In northern Croatia, especially after "tolerance laws" of the end of 18th century, the Ashkenazim mostly came from Central Europe.

They travelled across Burgenland and Hungary and settled in smaller market towns and villages near the Hungarian border and later on in the towns of Varaždin, Zagreb and Karlovac, spreading little by little. Their number rapidly increased in Zagreb. The Sephardim also came to Zagreb and founded their community in 1926 consisting of around 120 members.

Jews mostly came to Slavonia across Hungary, settling at first in villages and later on in towns. First they were granted special permission by the Empress Maria Theresa to settle in Osijek where a big community developed in a short time. Some Jews came to Slavonia from Zemun, where the Jews from Belgrade took shelter after this town had come under Turkish rule.

In the Military Frontier (Vojna Krajina) the settlement of Jews was forbidden until the 80's of 19th century (except in Zemun where separate Ashkenazi and Sephardim communities existed). Later, after the abolition of the Military Frontier, Jews gradually settled these territories, except in Lika and Krbava where there were never many.

Jews expelled from Carniola and Styria came to Međimurje and settled in small towns and market towns. A great number of them took up residence in Čakovec.

After the persecution of Jews in Poland, Russia and Romania, Jewish refugees passed through Croatia and some of them remained there.

After the 1930's as the Nazis gained power in Germany, refugees from that part of Europe took shelter in Croatia and some of them suffered together with the Croatian Jews during the Holocaust.

The settlement of Jews in northern Croatia and Slavonia forms part of the great global migration flows of the 18th and 19th centuries when many other nationalities (Germans, Hungarians, Czechs, Slovaks and others) immigrated to Croatia. First they were stimulated to settle down because the land was devastated by war with Turkey, especially Slavonia, and later on account of the influence of "Germanisation" and "Hungarisation" of Croatia as part of Austro-Hungarian Monarchy. Heršak has examined the changes in the population structure after the Ottoman conquest and retreats.

As distinguished from other immigrants, the arrival of Jews was limited (till 1840). They were forbidden to own land and properties until 1860 when they were allowed to own as much land as they were able to cultivate by themselves. In the circumstances of that time this meant poor possibilities of agricultural production.

In 1873 the Croatian Parliament passed a law on civil and political equality while the freedom of religious association was regulated on 2 February 1906.

Due to the special Jewish position, their settlement and later internal migration differ from the migration of other population in the process of the urbanization of Croatia.

A considerable number of Jews immigrated to Croatia between 1880 and 1910 (according to census data) so that their number increased from 13,488 to 21,013. After this period, the immigration of Jews was finished for the most part and was replaced by internal migration and concentration of Jews in towns. In 1910 half of Jews lived in towns while in 1931 over three quarters of Jews were town-dwellers.

By the end of the 19th and the beginning of the 20th century organized Jewish communities existed and synagogues were built around which other institutions developed according to the tradition of Judaism (Hevra kadiša, schools, charitable organizations and others).

Events and changes in Europe of the period between the two World Wars reflect on Jewish communities in Croatia elsewhere. In this way the processes of Enlightenment "the Hashalah" and assimilation took place in Croatia at the same time as attempts were being taken by some Jews to persist in their tradition. Thus some separated into detached orthodox community (for example in Zagreb).

The expansion of Zionism was very fast and persistent in Croatia, it especially developed among the young who founded many associations to aid and prepare Aliyah to Palestine.

In Jewish women's organizations differences also appeared. Besides traditional benevolent humanitarian organizations, Zionist women's organizations developed in which the girls' Zionist association was especially active but their role has been poorly investigated to date.

The education and studying of young people (doctor's and solicitor's professions as well as others) were particularly stimulated at that time giving them opportunities to take part in the economic and cultural life and development of the country.

A gradual stratification of the Jewish population occurred, especially at the time of economic crises when many members became poor. The community made efforts to ease the situation by means of its traditional solidarity and humanitarian actions.

During the Holocaust about 80 per cent of Jews in Croatia were killed or suffered. The whole flourishing community was destroyed. Only a small number of Jews were rescued, some managed to leave for Palestine in the first Aliyah, some fled on time and some managed to join the National Liberation Army as did the Jews from the Italian zone and camps in the island of Rab. People in the old people's home on the estate of cardinal Stepinac were also rescued, as were some Jews from mixed marriages or those who were hidden, often with the assistance of Croats.

After the War the Jews that survived slowly came back, mostly to Zagreb, where the acceptance and help were organized in the Jewish Community and the work of the Community started to resume.

Between 1948 and 1952 about half of the Jews of Croatia who survived went to Israel and later some of them returned.

Those who survived the Holocaust and remained in Croatia (only around 10 per cent of the pre-war Jewish community) managed to organize the life of the Community in the conditions then existing and preserve Jewish tradition to some extent.

After Croatia gained its independence in 1991, the Coordination of Jewish communities (10 communities) were established.

Slika 2. Nadgrobní spomenik iz 4. stoljeća koji spominje Židove, Solin
Fourty century tombstone in Solin which mentions Jews (as illustration 1)

2. Povijesne i pravne osnove za naseljavanje Židova

Za razumijevanje procesa naseljavanja Židova u Hrvatsku od 18. stoljeća nadalje potrebno je poznavanje zakonskih i drugih uvjeta koji su određivali dolazak, boravak i prava Židova, a razlikovali su se od jednog do drugog analiziranoga vremenskog razdoblja. Gotovo se svaki popis stanovništva, od prvog iz 1857. godine do posljednjeg iz 1991, razlikovao po administrativno - teritorijalnoj podjeli, prostornom obuhvatu, načinu popisivanja stanovništva (stalno ili prisutno stanovništvo), koncepciji i metodologiji popisa itd., što je predstavljalo poteškoće pri analizi i uspoređivanju podataka o broju Židova.

Zbog toga smatramo da je potrebno ukratko prikazati najvažnije uvjete koji su omogućavali naseljavanje i boravak Židova u Hrvatskoj i uz analize pojedinih popisa stanovništva dati potrebna objašnjenja.

Nakon protjerivanja Židova iz Hrvatske i Zagreba (ne i iz Dalmacije) tek u drugoj polovini 18. stoljeća počinje njihov ponovni dolazak u Hrvatsku.

Hrvatski je Sabor 1729. donio odluku o zabrani stalnog boravka Židova u Hrvatskoj. Ta je odredba bila dugo na snazi što se vidi iz odgovora od 8. srpnja 1770. na upit Kraljevskog vijeća ima li Židova u zagrebačkoj županiji i koju tolerancijsku taksu plaćaju. U odgovoru se kaže da je "po municipijalnom pravu ove zemlje ova vrsta ljudi svojim prevarama općenito opasna, te se iz ove kraljevine smatra proskribiranom i podnipošto ne tolerira. Ako se pak koji usudi doći u ovu županiju i to kradom ušulja, određeno je da takvog odmah uhvate i glasom zemlje iz ove jurisdikcije izgone."

Godinu dana kasnije, 8. srpnja 1771. zagrebačka je županija donijela odluku da se Židovima dopušta tri dana boravka "u svrhu trgovanja", a 20. rujna iste godine "da mogu na godišnji sajam dolaziti i svoju robu na prodaju izlagati" (Schwarz, 1939).

Tada još uvijek nemaju pravo stalnog boravka jer je na upit Kraljevskog ugarskog vijeća iz 1783. godine u vezi "reguliranja židovskog naroda" odgovoreno da se ne može dati informacija, jer po municipijalnim pravima i privilegijama ovdje židovski narod nikada nije smio prebivati.

Patent o toleranciji iz 1782. i 1783. cara Josipa II. koji je olakšao položaj Židova u Habsburškoj monarhiji odnosio se i na Židove u Hrvatskoj.¹

O promjenama u životu Židova koje je omogućio patent o toleranciji piše nadrabin dr. Rudolf Glück iz Varaždina: "Židovi nisu više morali nositi posebne oznake ili nošnju. Mogli su čak i sablju nositi. U dane katoličkih blagdana i u nedelju nisu više trebali ostati u kućama do 12 sati i nisu se trebali ukloniti kada su susretali procesiju. Nisu više trebali plaćati maltarinu koja se za Židove i goveda plaćala."

¹ Na početku patenta je pisalo: "Nije naša najviša volja da se Židovima dozvoli u pogledu vanjskog trpljenja kakovo proširenje dosadašnjih prava, nego da i ubuduće ostaje kod toga da ne smiju osnivati svoje posebne općine na čelu sa pročelnikom njihove nacije, te ostaje kao i do sada da svaka pojedina njihova obitelj po trpljenju izdatom od naše vlade pod zaštitom zemaljskih zakona; nadalje ne smiju održavati javno bogoslužje i imati javne sinagoge. Nije također naša namjera ovom našom odredbom povećati broj Židova u našim zemljama, ili privući strane Židove, kad nema za to naročitih razloga ili ako dotični nemaju osobitih zasluga."

Patentom o toleranciji Židovi su dobili pravo posjete javnim lokalima, stanovanja među kršćanima, držanja većeg broja služinčadi itd. Mogli su osnivati svoje osnovne škole, a dozvoljeno im je i pohađanje visokih škola i akademija umjetnosti. Nisu još dobili građanska i majstorska prava te nisu smjeli stjecati dobra ni posjedovati kuće. Tolerancija se odnosila samo na "glavu obitelji i na djecu za koju se ima skrbiti, nipošto ne na sve sinove toleriranog oca kada se ožene i žele osnovati svoje vlastito kućanstvo ili na kćer koja se uda za netoleriranog ili stranog Židova". Prema tomu, kćerka ili udovica koja se željela udati za Židova koji nije bio pod zaštitom tolerancijskog zakona morala je napustiti grad u kojem je do tad živjela. Možda baš zbog toga u manjim mjestima oko gradova prema popisu stanovništva 1857, živi svega nekoliko Židova tj. jedna do dvije obitelji (vidjeti tablicu 2).

Jedna od važnih dozvola koju su Židovi dobili Patentom o toleranciji je bila da su smjeli osnivati svoje osnovne škole i pohađati visoke škole i akademije. Tako je već u svibnju 1841. otvorena u Zagrebu pri Židovskoj općini osnovna škola u kojoj su se osim redovitih predmeta učilo hebrejski i vjersko obrazovanje. No većina židovske djece išla je u redovite škole, tek bi dolazili u židovske općine na vjersko obrazovanje. Židovska djeca u Slavoniji išla su u mađarske, a neka u njemačke škole.

Mogućnost školovanja djece također je jedan od činitelja postepenog naseljavanja Židova u veće gradske centre koji su to omogućavali. Postojali su, međutim, mehanizmi pomoću kojih je židovska zajednica omogućavala školovanje židovskih učenika iz manjih okolnih naselja u gradskim školama. Postojala je organizacija "Tage essen" prema kojoj su se đaci hranili po židovskim obiteljima u gradovima prema određenim redosljedima. Također su postojali posebni fondovi, osnivali se internati, potporna društva, kreditne zadruge itd za školovanje židovske djece.²

Postojale su i posebne vjerske škole u kojima se učila Tora i Talmud. One su 1929. (prema Jevrejskom almanahu 1929/1930) postojale u Iloku, Vukovaru, Vinkovcima i Zagrebu s ukupno 85 učenika.

U prvo je vrijeme za naseljavanje u neki grad bila potrebna posebna dozvola koja je glasila samo na imena osoba kojima je izdana. Tako je npr. carica Marija Terezija 1746. godine dozvolila da se dvije obitelji sa 11 članova, poimenično navedenih, nasele u donjem gradu Osijeka.

No dozvola boravka u nekome mjestu nije značila da Židovi smiju tamo posjedovati kuću ili druge nekretnine, zemlju, niti da se smiju baviti svim poslovima i obrtima. Za svoj su boravak, vjenčanja, sudjelovanje na sajmovima itd. Židovi morali plaćati tolerancijske takse. U Zagrebu je 1838. tolerancijsku taksu plaćalo 38 židovskih obitelji, a 1842. ta je taksa iznosila 600 forinti. Na kongresu izaslanika židovskih općina u Pešti (1846) otkupljena je tolerancijska taksa za 1,200.000 forinti (u roku od 10 godina), od toga je na Zagreb otpalo 8.105 forinti.

U dozvolama za naseljavanje obično su bili navedeni i uvjeti kojih su se Židovi morali pridržavati. Kada je 1807. donesen dekret o naseljavanju Židova u Varaždinu u njemu je bilo 5 poglavlja i 72 paragrafa. Tim se dekretom dozvolilo naseljavanje 20 židovskih obitelji u Varaždin. Smjeli su imati sinagogu, rabina i ritualno kupalište (mikveh).

² Školske godine 1857/58 bilo je u Hrvatskoj od javnih pučkih škola (djeca od 6-12 godina) 298 katoličkih, 52 srpsko-pravoslavne, 5 evangeličkih i 3 židovske škole (Gross, 1988). Potkraj 19. stoljeća je u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo pola židovske djece završavalo barem 4 razreda neke srednje škole, a brojni su i studenti (liječnička i advokatska zanimanja).

Sada su Židovi strože nadzirani, u skladu sa zakonima i odredbama, a postojale su i kazne za nepridržavanje propisa. Osobito su teške kazne bile za neprijavlivanje pridošlog Židova ili nekoga tko bi se priženio u obitelj. Rabina i obitelj kaznilo bi se prvi puta globom od 20 dukata, drugi puta zatvorom od mjesec dana, a treći puta izgonom.

Dozvole su mogle biti opozvane i Židovi istjerani. U zapisniku sa skupštine dne 8. travnja 1848. u Većnici slobodne i kraljevske Varoši Varaždinske stoji: "Pinkl -Judi i meštri.. imaju se iz Varaša odpraviti do 10. Travnja, a ostali pako svi Židovi, kojim se svakojaki Tergovci računaju, isti dan sve svoje štacune zapreti.. i do 15. Junia na svaki način izseliti se moraju" (Gross,1985).

Dozvolu boravka, osim u rudarska naselja, dobili su svi Židovi u Hrvatskoj 1840. godine. Iste su godine dobili i pravo na zanate, ali su smjeli zapošljavati samo židovske pomoćnike. Njihova molba da smiju "zanat tjerati i sa kršćanskim pomoćnicima" od 23. travnja 1843. nije bila odobrena.

Ustav iz 1848. dozvolio je Židovima posjedovanje nekretnina. Ta je dozvola opozvana 1853, da bi 16.2.1860. ponovno dobili pravo posjedovanja nekretnina i zemljišta koje sami obrađuju. Prije te dozvole Židovi su za kupnju kuća ili zemljišta za općinske potrebe (hram, groblje) morali tražiti posebne carske dozvole.

Postojanje židovskih općina, za čije je osnivanje prema židovskoj tradiciji bilo dovoljno najmanje 10 odraslih muškaraca, regulirano je tek Patentom od 26. studenog 1852. kada su općine morale izraditi svoja pravila.

Prema nagodbi između Hrvatske i Ugarske (1868), u nadležnosti Hrvatskog sabora bila su pitanja vjere i nastave. Sabor je 1873. izglasao zakon kojim se pripadnicima izraelitične vjere (kako su tada nazivali Židove) osigurava građanska i politička ravnopravnost.

Godine 1905³. Hrvatska vlada podnosi Saboru Zakon o vjeroispovjednim odnosima i Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina koji je stupio na snagu 7.2. 1906. Tim su zakonom postavljena nova pravila uređenja židovskih općina.

Pripadnost židovskoj općini bila je obavezna i u jednom je mjestu mogla postojati samo jedna općina, a sve dotadanje (npr. ortodoksi i neologa) bile su ukinute kao javne i pravne institucije i njezini su članovi automatski postajali članovima jedne jedinstvene općine⁴.

Novi je zakon razlikovao pitanje slobode savjesti od organizacijskih i pravnih pitanja⁵. Ipak se u 1926 godini osnovala autonomna ortodoksna vjerska općina u Zagrebu , a od 1.siječnja 1927. osnovana je i autonomna općina sefardskog obreda⁶.

³ Dana 19.11.1905 sastali su se Zagrebu predstavnici 20 židovskih bogoštovnih općina, tri su se općine ispričale a skupštini je prisustvovalo 8 rabina i narodni zastupnik u hrvatskom saboru dr. Ljudevit Schwarz (Godišnjak Izraelske Bogoštovne općine 1927/1928, str 21).

⁴ Prema pisanju u Godišnjaku zagrebačke općine, smatralo se da je židovska konfesija jedna jedinstvena, ali da postoje obredne, liturgijske i jezične razlike. Tako se razlikuju Starovjerci (Ortodoksi) i neolozi – prema obrednim propisima i sefardi kod kojih je razlika «u plemensko-historijskim momentima».

⁵ Ortodoksi su zbog te mogućnosti ukinuli svoju posebnu ortodoksnu općinu u Zagrebu i osnovali «Udruženje starovjeraca, članova izraelitske bogoštovne općine u Zagrebu» sa svrhom da obrazovane ortodokсне uredbe sačuvaju, unaprede i usavrše.

⁶ Tako je 1. siječnja 1927. bila slijedeća organizacija: 1. Izraelitska bogoštovna općina, 2. Udruženje Starovjeraca, članova izraelitske bogoštovne općine, 3. Autonomna izraelitička ortodoksna općina i 4. Autonomna jevrejska vjeroispovjedna općina sefardskog obreda.

Nakon I. svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske monarhije, u novostvorenoj državi SHS osniva se Savez jevrejskih ispovednih općina sa sjedištem u Beogradu (1919), donose novi zakoni i opet nova pravila.

U procesu naseljavanja Židova u Hrvatsku (bez Dalmacije) možemo razlikovati nekoliko osnovnih razdoblja:

Prvo je razdoblje kada se Židovi pojavljuju kao putujući trgovci kojima se dozvoljava boravak od nekoliko dana i dolazak na sajmove.

U drugom razdoblju Židovima se posebnim dozvolama omogućava boravak u nekim gradovima i obično su u takvim dokumentima poimence navedeni svi Židovi na koje se dozvola odnosila kao i prava i ograničenja kojih su se morali pridržavati. Nisu mogli posjedovati kuće, a za kupovinu zgrada za vjerske potrebe zajednice i zemljišta za groblja morali su dobiti posebne carske dozvole.

Treće je razdoblje ono kada se Židovima dozvoljava boravak, zatim posjedovanje nekretnina i na kraju izgradnja sinagoge kao javne vjerske institucije.

Zbog toga između dolaska prvih Židova u neki kraj ili grad do dozvole za naseljavanje može proći više godina. Od naseljavanja do posjedovanja nekretnina također prolazi niz godina. Izvjesno vrijeme je potrebno i od osnivanja općine do dozvole za izgradnju javne sinagoge.

Taj je proces trajao od kraja 18. do kraja 19. stoljeća, kroz cijelo jedno stoljeće.

Slika 3. "Lutajući Židov", grafika Françoisa Georgina iz 1820., prikazana na izložbi u Parizu 2002. g. Françoise Georgin (1820) graphic from Exhibition in Paris (2002).

2. Historical and Legal Foundation of Jewish Settlement

In order to understand the process of the settlement of Jews in Croatia and to analyze the population census data (between 1857 and 1991) one should know the legal and other conditions which determined the arrival, residence and rights of Jews in that period.

After Jews had been banished from Croatia and Zagreb, they did not return until the second half of the 18th century. First they appeared as pedlars and got residence permits of several days.

In 1729 the Croatian Sabor prohibited the permanent residence of Jews in Croatia. This decision was valid for a long time. It can be seen from the answer dated 8 July 1770 to the question of the Royal Council whether there were Jews in the County and what tolerance tax they paid. One year later, at a conference on 8 July 1771, Zagreb County passed a decision to allow Jews to stay for three days for the purpose of trading and on 20 September of the same year they were given permission to come to annual markets and exhibit their merchandise (Schwarz, 1939).

At that time they still had no right of settlement so that, for example, the answer to the Royal Hungarian Council from 1783 in regard to the "regulation" of Jewish people was that not information was available since, according to municipal rights and privileges, Jews were never allowed to reside there.

The patent on tolerance, issued by Emperor Joseph II, which made the position of Jews in the Hapsburg Monarchy easier, referred to the Jews in Croatia also. The patent on tolerance gave Jews the right to visit public restaurants, to live among Christians, to have several servants etc. They were able to found their own elementary schools and were allowed to attend high schools and academies of arts. However, they got neither civil nor master's rights and were not allowed to acquire goods or houses. The tolerance referred only to the "head of the family and to dependent children, but not to all sons of a tolerated father who got married and wanted to establish their own household or to daughters who married an untolerated or foreign Jew". Consequently, a widow or a daughter who wanted to marry such a Jew was obliged to leave the town. Probably this is the reason why in the 1857 census only a few Jews (one or two families) were to be found in smaller settlements around towns.

In order to settle special permits were needed which were made out only to the persons to whom they were granted. So in 1746 the Empress Maria Theresa permitted 11 Jews, whose names were listed name by name, to settle in the lower town of Osijek.

At the same time, the residence permit did not mean that they were allowed to own a house or other properties, or land or they could engage in any business or handicraft.

Jews had to pay tolerance taxes for their residence, marriages, participations at markets etc. In Zagreb 38 Jewish families paid tolerance tax in 1938 and this tax amounted to 600 forints in 1842.

At the congress of all Jewish deputies on Pešta in 1846 the tolerance tax was redeemed by 1,200,000 forints (within 10 years) and Zagreb was assigned a share of 8,105 forints.

In 1807 a decree on the settlement of Jews in Varaždin was issued and comprised 5 chapters and 72 paragraphs. By this decree 20 Jewish families were given permission to settle in Varaždin. They were also allowed to build a synagogue, ritual bath (mikveh), and cemetery and have a rabbi.

It was a time when Jews were under strict surveillance and there were laws, rules and penalties for any kind of non-observance of the regulations. There were particularly hard penalties for non-reporting a Jewish newcomer or for someone who moved in with a wife's family. The rabbi and the family would be fined 20 ducats for the first offence, for the second a month in prison and for the third by expulsion.

Permits could be revoked and Jews expelled, but they might be allowed to return.

In 1840 Jews were granted permission to settle in Croatia, except in mining places. The 1848 Constitution declared the equality of nations (and Jews), but already in 1853 a ban on holding properties for Jews was imposed again (however, they were allowed to keep those bought between 1848 and 1853).

Protestants and Jews had no right of public confession of their faith or to own property as late as 18 February 1860 when they were permitted to own property and land if they cultivated it by themselves. They got the right to establish handicrafts in 1840, but were only allowed to hold Jewish apprentices. Their request to be allowed to have Christian assistants (dated 23 April 1843) was refused.

The issues of religion and education were under the authority of the Croatian Sabor according to the Croato-Hungarian agreement (1868). In 1873 the Sabor enacted a law by which civil and political equality was ensured for the members of the Israelite faith (as Jews were called at that time). Gradually the position of religious communities was regulated by laws, which guaranteed the freedom of religion and religious association.

In 1905 the Croatian Government submitted a Law on religious relations and a Law on the regulation of Israelite communities to the Sabor, which became valid on 7 February 1906. On 9 February 1905 the representatives of 20 Jewish communities (3 excused themselves) met in Zagreb in order to discuss the Law and give their comments.

Affiliation to a Jewish community was obligatory by the 1896 Law and only one commune was allowed to exist to a settlement, while all former one (for example orthodox and "Neologized") were cancelled as public and legal institutions, and their members automatically became the members of one single, united community.

3. Židovi u popisu stanovništva 1857. godine

Za analizu Židova prema popisu stanovništva 1857. godine na području Hrvatske, koja je u to vrijeme bila podijeljena na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju i na Kraljevinu Dalmaciju, poslužili smo se detaljnim opisima Miestopisnog rječnika V. Sabljara (1866)¹. Također smo analizirali, prema istom izvoru podataka, i Međumurje, koje u to vrijeme nije bilo u sastavu Kraljevine Hrvatske i Slavonije (vidi tablicu 1). Radi provjere smo proučili i podatke drugih autora o popisu stanovništva 1857. godine.

U priloženom popisu mjesta iz 1857. godine prikazali smo sva mjesta u kojima su živjeli Židovi i njihov broj (u zagradi). Prema tom popisu Židovi su registrirani u 330 naseljenih mjesta, katkada samo nekoliko njih. U 240 mjesta ima manje od 10 Židova, u 68 mjesta ima ih 10-50. Od 50-100 Židova ima u 11 naselja, a u svega četiri grada (Čakovcu, Varaždinu, Osijeku i Zagrebu) ima ih više od 300.

Židovi su uglavnom pomiješani s drugim stanovnicima, tako da ih nalazimo u mješovitim naseljima gdje žive zajedno s više narodnosti ili konfesija, u naseljima s pretežito katoličkim ili grkoistočnim (tako su tada nazivani pravoslavci) stanovništvom, a katkada su jedini među njima s različitom vjerom.

U Miestopisnom rječniku nalazimo i oznake za mjesta molitve (molnice, bogomolje) za Židove. Tada još nema izgrađenih javnih zgrada sinagoga, već su to mjesta (također sinagoge za čije je osnivanje dovoljno 10 odraslih muškaraca Židova) pri židovskim zajednicama u mjestima gdje živi veći broj Židova. Tako se bogomolje nalaze u Cerniku, Čakovcu, Đakovu, Iloku, Donjem Miholjcu, Karlovcu, Koprivnici, Križevcima, Našicama, Podgoraču, Požegi, Osijeku, Slatini, Rumi, Varaždinu, Vukovaru, Zagrebu, Rijeci i Zemunu (aškenaška i sefardska).

U Kraljevini Dalmaciji, nalazimo prisustvo Židova od antičkih vremena. Postojale su izgrađene sinagoge već od 15. stoljeća (Split, Dubrovnik). Židove u Dalmaciji smo analizirali u posebnom poglavlju, a ovdje ćemo pobliže prikazati Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju.

Židovi se u Hrvatsku i Slavoniju doseljavaju najprije u manja mjesta, trgovišta i gradiće i tek se kasnije, postepeno, usporedo s razvojem gradova i gospodarstva, sele u veće gradove što je prikazano na tablicama i grafikonu.

Kraljevina Hrvatska i Slavonija je 1857. godine bila podijeljena na civilni i vojni dio (Vojna krajina).

Vojna krajina je nastala kao zaštitni pojas prema tadašnjem Osmanlijskom carstvu.²

¹ Miestopisni rječnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, uredio Vinko Sabljar, Zagreb, 1866.

² Vojna krajina se protezala od dalmatinsko-hrvatsko-turske tromede do Banata, kroz ličku, otočku, ogulinsku i druge pukovnije, do Petrovaradina. Ukupna dužina od Dalmacije do Banata bila je 90 i 2/8 austrijskih milja.

Tablica 1.

Pregled Političkoga razdjeljenja, pučanstva i poveršine Survey of political division, population and area								
Županija u Pokrajini i u Dalmaciji, pukovnija u Krajini / Counties	kotar satnija District	grad Town	Stanovnici 1827 Population	stanovnici 1857 Po- pulation	1857 više stanov.	1857 manje stanov.	poverš. Zemlje kv.milja	Broj* Židova Jews
Križevačka	6	2	81203	80203		1258	31.07	227
Varaždinska	10	1	155696	150830		4866	31.77	168
Riečka	5	2	zajedno	89175			28.12	14
Zagrebačka	16	2	338535	235615			77.08	253
Hervatska pok.	37	7	575692	555823		19869	168.04	2055*
Požeška	7	1	84249	64026		20223	43.62	526
Sriemska	6		107550	103784		3766	42.40	769
Virovitička	7	1	148123	158252	10129		81.31	1230
Slavonska pok.	20	2	339922	326062		13860	167.33	3172*
Hervatsko-Slav. Pokrajine	57	9	915614	881885		33729	335.37	5227
Medjumurje	2		48143	58721	10578		13.38	551
svota Pokrajine	59	9	963757	940606		23151	348.75	5778
Banska I. pukov.	12		41159	61003	19844		24,0	
Banska II.	12	2	56031	59831	3800		24.00	
Gjurgjevačka	12	1	74171	81436	7265		36,00	
Križevačka	12	1	66026	62781		3245	28,00	
Lička	12	1	54787	73663	18296		46.00	
Ogulinska	12		48716	70887	22171		44.00	
Otočka	12	1	51942	69389	17447		49.00	
Slunjska	12		55715	60960	5245		25.00	
Herv.Krajina	96	6	448497	539950	91453		276.00	2
Brodsko-pukov.	12	1	76506	77668	1162		34.00	
Gradiška	12		69426	57246		12180	29.00	
Petrovaradinska	12	3	84376	92525	8149		54.00	
Slav.Krajina	36	4	230308	227439		2869	117.00	257
Krajine ukupno	132	10	678805	767389	88584		393.00	259
Svota Hrvatske, Slavonije s Medjumurjem	191	19	1642562	1707995	65433		741.00	5486 + 551 = 6.037
Dalmacija	31	1		404499			222.90	309

Napomena*: Židovi u županijama se posebno računaju, a posebno u gradovima

Izvor: Miestopisni rječnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, uredio Vinko Sabljar, Zagreb, 1866

Tablica 2. Židovi u popisu stanovništva 1857. godine po naseljima
Settlement and number of Jews, 1857

Prema podacima V. Sabljara:

Miestopisni rječnik Kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije, po abecednom redu

A

Almaš (4) Antin (6) Antunovac (3)

B

Bapska (10) Bačinci (7) Badljevin (7) Bankovci (5) Banoštar (8) Banovci Novi (3) Bazie Dolnje (4) Bednja (8) Begtež (8) Bela (5) Belec (3) Belica (4) Belovar (0) Beničanci (6) Berak (8) Berckovljan (7) Berkasovo (6) Beršadin (9) Biela (2) Bieloberdo (17) Bingula (5) Bistrica (11) Bizovac (5) Bobota (9) Bocanjevci (2) Bokšić (4) Borova (4) Borovo (2) Botinovec (7) Božjakovina (5) Bračevci (6) Bresztovac (3) Brestovac (5) Brod (12) Brod (2) Brodjanci (12) Buč (4) Budrovci (8) Buk(3) Budiščina(6) Bukovec (4) Bukovec Mali (4) Bukovica Nova (4)

C

Cabuna (4) Cerić (4) Cerkvari (4) Cernac (2) Cernik (113) Ciganka (1) Cenkovec (5) Cerovac (3)

Č

Čadjavica (5) Čaglin (4) Čakovci (11) Čakovec (357) Čalinec (7), Čalma (6) Čepin stari (15) Čeralie (8) Čarnagojevci (2) Češljanovac (4)

D

Dalj (5) Daruvar (48) Daruvar donji (9) Dedinareka (1) Dekanovec (4) Delnice (kotar 14), Dežanovac (3) Dervišaga (5) Dežanovac (3) Divoš (10) Djakovo (47), Dolci (3) Dopsin (2) Draškovec (11) Drenje (4) Drenovac (3) Dubrava Dolnja (21) Dubrovnik (347) Dugoselo (5) Dugoselo (5) Dužica (4)

E

Erdevik (40) Erdut (6)

F

Feričanci (18) Ferkljevci (4) Forkuševci (4)

G

Gaboš (8), Gašinci (17) Gibarac (3) Gjelekovec (10) Gjurgjanovci (8) Glogovnica (2) Golinci (5) Gorica (13) Gorica Velika (8) Gorjan (13) Gračanica (3) Gradac (1), Gradina (6) Gradac (50) Gradište (3) Granica (1) Gušće (3)

H

Habjanovci (4) Harastin (7) Harkanovci (12) Herkanovci (3) Hudošan (2)

I

Ilač (5) Ilok (81) Imbriovac (5) India (7) Irig (8) Ivanec (25, Ivanec (9) Ivanovci (5) Ivanovci(2)

J

Jakšić (8) Jalžabeta (4) Jankovci Stari (3) Jarmina (3) Jastrebarsko (20) Jovanovac (1)

K

Kadanovci (11) Kalnik (2) Kamenica (2) Kapela (12) Kapelna (10) Kaptol (7) Kaptol (14) Karlovac (10, kotar 69) Klenovnik (5) Komorica (3) Končanica (5) Konščina Dolnja (6) Kešinci (7) Koprivnica (119) Korodj (10) Koška (5) Kotor (12) Koturiba (12) Kozice nove i stare (3), Krapina (22) Kratečko (5) Križevci (59) Kučanci (5) Kučanci (3) Kukujevci (7) Kula (12) Kunišinci (5) Kunivec (69) Kutina (32) Kutjevo (18) Kutnjak (4) Kutovi (3) Kuzminec (9)

L

Laciž (2) Ladimirevci (6) Laduč Gornji (3) Laslovo (4) Laška ulica (191), Latinovac (4) Legrad (48) Lekenik erdedski (9) Lepoglava (8) Levanska varoš (7) Lipik (3) Ljuba (4) Lokve (2) Londjica (5) Lovas (8) Ludbreg (20) Ludina Velika (5) Lukač(6)

M

Mače (3) Mačkovec (6) Majar (4) Mandjeloš (4) Marčan (4) Marianci (8) Marinci (6) Markušica (15) Martianec Dolnji (5) Martinska ves desna (5) Miholjac donji (34) Miholjac Gornji (7) Miholjec (9) Mihovljan (4) Mikleuš (17) Mikluševci (6) Miljevci (3) Mitrovica (6) Mohovo (6) Molovin (5) Moslavina (7) Moslavina (4) Motičina Dolnja (11)

N

Nabedje Veliko (5) Našice (75) Negosavci (18) Neštin (4) Novak (5) Nova Ves (11) Novi Marof (3)

O

Obradovci (3) Ogulin (2) Oljasi (7) Opatovac (3) Orahovica (87) Orehovica (3) Osekovo (8) Osiek (578)

P

Pačetin (7), Pakrac (20) Palanek katolički (5) Palinovec(2) Papinec (3) Peščenica (5) Petrievci (14)
Petrovaradin (3) Petrovci (3) Petrovina (5) Piškorevci (15) Pleternica (32) Podgajci (3) Podgorač (19)
Podgorje (3) Podturen (3) Popovača (11) Potnanje (11) Potok (7) Požega (59) Predrievio (8) Prelog (16)
Preslatinci (4) Punitovci (3) Putinci (14)

R

Radinci Mali (6) Radinci Veliki (8) Rakovec (5) Rasinja (14) Rieka (54) Ritfala magjarska (1)
Ritfala Niemačka (59) Rugvica (9) Ruma (54) Ruševo (7)

S

Samobor (8) Sarvaš (4) Satnica (4) Sela (4) Selce (4) Selnica (3) Semeljci (6) Sibač (3) Sisak (40) Sladojevci (3)
Slatina (18) Slivoševci (6) Slobodna Vlast (5) Sopje (7) Sotin (8) Sovskidol (7) Špišić Bukovica (7) Spli t(80)
Središće Mursko (5) Stejanovci (5) Stružec (5) Stubica (1) Subotica (3) Subotica (4) Subotište (5) Sulkovac (3)
Sused (2) Susek (4) Sveta Maria (14) Sveti Gjurjg (5) Sveti Križ(kotar 23) Svibovec (3) Sviloš (5) Svinjarevci (5)

Š

Šaptinovci (3) Ščitarjevo (1) Šibenik (0, kotar 2) Šid (40), Široko Polje (9) Šnjegavić (4) Štrigovo (4)

T

Tenja (27) Terezovac (9) Terpinja (11) Tomašanci (8) Tompojevci (5) Toplice Varaždinske (13) Tordinci (12)
Tovarnik (7) Trebarjevo Lievo (2) Turopolje (8)

U

Uljanik (3)

V

Valpovo (14) Varaždin (336) Vaška (8) Veliškovci (4) Verbica (12) Verbovec(2) Viđovec Dolnji (12) Vilić Selo (7)
Vinica (16) Virovitica (137) Viškovci (9) Višnjica Dolnja (6) Vočin (20) Voganj (4) Vratišinec (3) Vukovar (12)
Vukovar stari (158) Vukovina (4)

Z

Zadar (9) Zagreb (625 sa predgrađima 756), Zaprešić (3) Zbiegovača (15) Zemun (250) Zlatar (2)

Napomena: Neka se mjesta s istim imenom nalaze u različitim županijama

Tablica 3.

Naselja i stanovništvo u njima prema popisima stanovništva Hrvatske 1857,1900,1931. i 1971. godine Settlement and population according to 1857, 1900, 1931 and 1971 censuses				
Godina popisa Census year	1857	1900	1931	1971
Broj stanovnika Number of settlements	Broj naselja Number of settlements	Broj naselja Number of settlements	Broj naselja Number of settlements	Broj naselja Number of settlements
do 49	274	319	209	619
50-99	633	699	399	791
do 199	1.414	1.310	1.018	1.368
do 299	972	1.079	894	995
do 499	1.044	1.277	1.229	1.162
do 999	765	1.133	1.339	1.099
do 99.999	4	11	15	21
100.000 i više	0	0	1	3

Izvor: V. Stipetić: Predgovor knjizi M. Korenčića (1979) Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1875-1971, Zagreb, Jazu, (Djela, knjiga 54)

Broj stanovnika, koji smo iskazali po podacima Miestopisnog rječnika kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od Vinka Sabljara iz 1866. godine razlikuje se od podataka koje drugi autori iskazuju o broju stanovnika za istu 1857 godinu.

Tako je prema podacima popisa stanovništva 1857. koje daje M. Gross ukupno prisutno civilno stanovništvo i broj Židova:

	Stanovništvo	Židovi
grad Zagreb	16.657	625
Županija Požeška	108.432	837
Županija Osječka	147.983	1.784
Županija Varaždinska	258.008	1.401
Županija Riečka	87.992	67
Uža Hrvatska	608.594	
Slavonija	256.415	
Hrvatska i Slavonija	865.009	5.132

Razlika u broju stanovnika civilne Hrvatske i Slavonije prema navedenim izvorima je 16.876 stanovnika, a u broju Židova 95.

Na razlike u podacima po pojedinim naseljima prema «Miestopisnom rječniku» V. Sabljara upozorava i Vladimir Stipetić u svom predgovoru knjizi Mirka Korenčića (1979): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971. One su nastale vjerojatno uključanjem nekih mjesta iz drugih popisnih područja u «Miestopisni rječnik».

Vojna krajina nastala je kao zaštitni pojas na granici prema tadašnjem Osmanlijskom carstvu i protezala se od dalmatinsko-hrvatsko-turske tromeđe do Banata, kroz ličku, otočku, ogulinsku i druge pukovnije do Petrovaradina. Postojao je tzv. Kordunski put. Ukupna je dužina od Dalmacije do Banata bilo 90 2/8 austrijskih milja.

Postojali su «generalati» s pukovnijama:

Karlovački (ličkom -73.663 stanovnika, otočkom-69.389, ogulinskom- 70.887, i slunjskom pukovnijom sa 60.960 stanovnika)

Varaždinski (sa đurđevačkom - 82.436 stanovnika i križevačkom pukovnijom sa 62.781 stanovnika)

Banski (s banskom I. pukovnijom - 61.003 i banskom II. - 59.831 stanovnika)

Slavonski (s gradiškom- 57.246 stanovnika i brodskom pukovnijom s 77.668 stanovnika, te Petrovaradinski (92.525 stanovnika) koji je bio pod zapovjedništvom u Temišvaru dok su ostali bili pod zapovjedništvom u Beču.

Ukupno je bilo 11 pukovnija sa 132 satnije.

Svi su generalati bili uz tursku granicu osim varaždinskog i Žumberka.

Prema podacima Sabljara u Krajini je bilo 10 gradova, 6 predgrađa, 10 trgovišta, 20 kastele, 1612 sela, 344 selac i 78.794 kuća.

Prema podacima Gross M.: 7 gradova (komuniteta) 8 trgovišta, 1500 sela i 66.550 kuća sa 67.310 stanarskih obitelji.

U civilnoj Hrvatskoj bilo je prema Sabljaru: 7 županija, 57 kotara, 9 gradova, 12 predgrađa, 56 trgovišta, 2.121 sela, 746 selac i 111.986 kuća. Prema podacima Gross M.: 9 gradova, 53 trgovišta, 2.968 sela, 108.138 kuća i 128.536 stanarskih obitelji.

Po vjeroispovijesti stanovništva je postojala razlika između stanovništva Krajine i civilne Hrvatske i Slavonije:

Vjeroispovijesti – popis stanovništva 1857				
Civilna Hrvatska			Vojna Krajina	
Vjeroispovijest	Prema V. Sabljaru	Prema M. Gross	Prema V. Sabljaru	Prema M. Gross
Rimokatolika	737.128	757.602 ili 88,97%	435.448	396.843 ili 58,72%
Gerčko-katolika Grkokatolika	1.879	842 ili 0,10%	5.782	5.486 ili 0,81%
Gerčko-istočni Pravoslavni Grčkonesjedinjeni	132.325	83.026 ili 9,75%	323.965	272.755 ili 40,36%
Luterani luterani i reformisti: ausburške konfesije helvetske konfesije	826	507 ili 0,06% 4.366 ili 0,51%	3.714	12 708 ili 0,41%
Židovi	5.227	5.132 ili 0,60%	259 (Zemun 250)	12

U civilnoj Hrvatskoj bilo je prema Sabljaru:

Nijemaca	27.035
Mađara	11.521
Talijana	1.459
“ine narodnosti“	2.628

U Vojnu krajinu doselilo se pretežno vlaško stanovništvo koje je imalo vojnu organizaciju i posebna "vlaška prava". Krajina nije bila sastavni dio civilne Kraljevine Hrvatske i Slavonije već je bila direktno pod vojnom komandom u Beču. Zauzimala je velik teritorij od 393 kvadratne milje, tj. više od polovine ukupnog teritorija Hrvatske i Slavonije (741 kvadratnu milju prema Sabljaru).

Prema navodima V. Sabljara (tablica 1) u civilnim dijelovima Hrvatske bilo je 555.823 stanovnika, a Slavonije 326.062 stanovnika (ukupno 881.885). U vojnom dijelu Hrvatske bilo je 539.950, a Slavonije 227.439 stanovnika (ukupno 767.389).

U Vojnoj krajini nije bilo dozvoljeno doseljavanje Židova, jedino su živjeli u Zemunu kamo su pobjegli iz Beograda. Tako u cijeloj Vojnoj krajini Hrvatske ima svega 2 Židova, a u Vojnoj krajini Slavonije 257 (gotovo svi žive u Zemunu³).

I Židovima Mađarske nije dopušten boravak na području Vojne krajine jer su ih optuživali da su pomagali mađarski ustanak. Godine 1871. «razvojačena» je Vojna krajina, stanovnici su prestali biti vojnici, a Zemun postaje slobodan grad. 1881. ukinuta je hrvatsko-slavonska krajina, a bosansko-srpska je ukinuta još 1873. i priključena Ugarskoj.

Prema podacima V. Sabljara 1857. u civilnoj Hrvatskoj je bilo 2.055 Židova ili 0,37% stanovništva, a u civilnoj Slavoniji 3.172 Židova ili 0,97% stanovništva. U isto vrijeme u Kraljevini Dalmaciji bilo je od 404.449 stanovnika 309 Židova, pretežno naseljenih u Dubrovniku (120) i u Splitu (80). U Međimurju je među 58.721 stanovnika živio 551 Židov (0,93%).

Rezultati popisa stanovništva 1857. koje navodi M. Gross⁴ (1985) razlikuju se od podataka V. Sabljara: u užoj Hrvatskoj ima 608.594 stanovnika, u Slavoniji 256.425. Prema tomu je ukupno u civilnom dijelu kraljevine Hrvatske i Slavonije bilo 865.009 stanovnika, među njima 5.132 Židova.

Ta dva izvora podataka razlikuju se u popisanom broju stanovnika za 16.876, a u broju Židova za 95.

Razlikuju se i podaci o broju i vrsti naselja 1857. Prema V. Sabljaru, u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 7 županija, 57 kotareva, 9 samostalnih gradova, 12 predgrađa, 56 trgovišta, 2.121 selo, 746 selca i 111.986 kuća. Prema navodima M. Gross bilo je 9 gradova, 53 trgovišta, 2.968 sela, 108.138 kuća i 128.536 stanarskih obitelji.

Prema navodima V. Sabljara u Vojnoj krajini bilo je 11 pukovnija, 132 kotara, 10 gradova, 6 predgrađa, 10 trgovišta, 20 kastela, 1.612 sela, 344 selca i 78.794 kuća. M. Gross navodi za Vojnu Krajinu 7 gradova (komuniteta), 8 trgovišta, 1.500 sela i 66.550 kuća i 63.310 stanarskih obitelji.

³ Kada je 1717. Austrija osvojila Beograd, u njega su se doselili mnogi zanatlije i trgovci iz austrijskih nasljednih zemalja, a među njima i Židovi. Beograd se 1739. vratio pod tursku upravu te doseljenici, a s njima i Židovi, bježe. Tada se 19 židovskih obitelji naseljava u Zemunu. Godine 1746. dolazi Zemun pod vojnu upravu i carica Marija Terezija dozvoljava boravak Židovima tih obitelji u 15 kuća. Stanovali su u posebnoj dijelu grada (Judengasse, Čivutski sokak), imali su svoju školu i sinagogu. Kasnije, kada je ograničeno doseljavanje Židova, potomcima tih obitelji dozvolio se ostanak, dok su npr. sljedeći bjegunci koji su došli u vrijeme Prvog srpskog ustanka (1804) morali napustiti Zemun. Godine 1816. izdata je naredba da u Zemunu može ostati samo 30 obitelji koje posjeduju svoje kuće i jednu općinsku zgradu. Ženidba se omogućavala samo prvorodenom sinu koji je mogao ostati u Zemunu.

⁴ Gross Mirjana (1985). Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Globus.

Stanovništvo civilne i vojne Hrvatske razlikovalo se po svom vjerskom i narodnosnom sastavu.⁵

Za razumijevanje naseljavanja u to vrijeme potrebno je znati da je tada u Hrvatskoj i Slavoniji bilo malo naselja s više od 2.000 stanovnika, a osobito onih s više od 10.000 stanovnika. Prema M. Gross od 3.025 naselja bila su samo 132 s više od 2.000 stanovnika, a 5 naselja je imalo između 10.000 i 20.000 stanovnika.

Prema drugim autorima (Stipetić, Korenčić) godine 1857. je u četiri grada s više od 10.000 stanovnika bilo 82.000 žitelja ili 3,7% stanovništva. Postupno se broj naselja s većim brojem stanovnika povećavao tako da 1900. godine u 11 gradova živi 302.000 žitelja ili 9,6% stanovništva. Godine 1931. u 16 gradova sa više od 10.000 stanovnika (zajedno sa Zagrebom u kojem ima više od 100.000 stanovnika), živi 593.000 ili 15,7% ukupnog stanovništva Hrvatske.

Usporedo s povećanjem broja gradova i stanovništva u njima, povećava se i broj Židova u gradovima.

U vrijeme doseljavanja Židova u Hrvatsku i Slavoniju doseljava se i drugo stanovništvo, pretežno Nijemci i Mađari. No doseljavanje se drugih narodnosti poticalo, a naseljavanje Židova ograničavalo. Osobito je za njih bilo nepovoljno što dugo vremena nisu mogli posjedovati ni nekretnine ni zemlju. Naseljavanju Nijemaca pogodovala je sloboda ispovijedanja od 1859. godine.

Etnička slika Hrvatske, posebice onog dijela koji su osvojili Turci (Slavonija) izmijenila se u ratovima s Turcima i u poratno doba (Heršak, 1993⁷) Domaće je stanovništvo pobjeglo i doselilo se novo, koje je nakon poraza Turske (tursko, muslimansko i dijelom vlaško stanovništvo) ponovno bježalo dalje. Naseljavali su se novi bjegunci iz krajeva koji su još pod turskom vlašću (Wertheimer-Baletić 1993)⁸.

Većina je naselja bila opustošena. Sve do 1848. postojao je feudalni društveni sustav. Većina hrvatskog plemstva je poginula (Sršen, 1994)⁹. Oslobođena područja se poklanjaju stranom plemstvu. Iločki posjed je dobio knez Odeschalchi iz Rima, vukovarski grof Eltz iz Mainza, valpovački barun Prandau iz Beča, a južnu Baranju princ Eugen od Savoje.

Na poziv veleposjednika kojima je trebala radna snaga doseljava se velik broj Nijemaca i Mađara, zatim Čeha, Slovaka, Rusina, Ukrajinaca, Talijana (oko Pakraca) i drugih. Tako je grof Pejačević na svoj posjed u Kuli naselio više stotina Nijemaca, kao i đakovački biskup Mandić, tako da su cijele ulice bile njemačke. Nijemci dolaze iz Banata i Bačke i kupuju jeftinu zemlju te stvaraju velika imanja.

⁵ Tako prema V. Sabljaru 1857. u civilnoj Hrvatskoj živi 737.128 rimokatolika (od 881.885 stanovnika) i 1.879 grkokatolika, 132.325 grkoistočnih, 826 luterana, 4.436 reformista, 5.227 Židova, 22.035 Nijemaca, 11.521 Mađar, 1.459 Talijana i 2.628 «inih narodnosti». U Vojnoj krajini od 799.921 stanovnika ima 435.448 rimokatolika, 7.872 grkokatolika, 323.965 grkoistočnih, 3.714 luterana, 752 reformista i 259 Židova. Prema M. Gross u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1857. živi 757.602 rimokatolika ili 88,97% stanovništva, a u Krajini 396.843 (58,72%). Grkokatolika ima u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 842 (0,10%), a u Krajini 5.486 (0,81%). Pravoslavni (službeni naziv grčko-nesjedinjani) ima u civilnoj Hrvatskoj 83.026 (9,75%), a u Krajini 272.755 (40,36%). Evangelika (službeno se nazivaju još i luterani i reformisti) augsburške i helvetske konfesije ima u civilnoj Hrvatskoj 4.873 (0,51%), a u Krajini 720 (0,41%). Izraelita (Židova) ima u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 5.132 (0,60%), a u Krajini samo 12. Prema tome, u Židove Krajine nisu ubrojani oni koji su živjeli u Zemunu.

⁷ Heršak, Emil (1993). Panoptikum Migracija- Hrvati, hrvatski prostor i Europa. Migracijske teme, 9, 3-4, str 227-301.

⁸ Wertheimer-Baletić, Alica (1993) Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja, Zagreb, Globus.

⁹ Sršen Stjepan (1994). Povijesni pregled sjeveroistočnog područja Hrvatske. U: Hrvatska povijest sjeveroistočnog područja, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.

Mađari su bili u pograničnim naseljima Drave i Dunava. Kasnije se na poziv vlastelina šire, a osnivaju se i nova naselja. Tako je Retfalu utemeljila obitelj Pejačević, Antunovac obitelj Adamović, Ilok knez Odeschalchi itd.

Mađari se osobito naseljavaju u doba Khuen Hedervarija (1883-1903), osnivaju se mađarske željezničarske škole, ali i druge brojne mađarske (i njemačke) škole u koje tada idu i židovska djeca (Lakatoš¹⁰).

Uz procese useljavanja dolazi i do znatnog iseljavanja hrvatskog stanovništva.¹¹ Prilike koje su utjecale na povećani odlazak su po nekima (Heršak, 1993) ukidanje kmetstva i feudalnog sustava («deruralizacija» seljaka), razvojačenje Vojne krajine i početak industrijalizacije.

Zbog smanjene stope smrtnosti uz visoku stopu nataliteta (demografska tranzicija) povećava se stanovništvo, osobito u ruralnim područjima, te dolazi do «agrarne prenapučenosti».

Prije popisa stanovništva 1857. bilo je nekoliko popisa u posebne svrhe, npr. popis u vojne svrhe 1746. u Gornjoj krajini, 1745. u Hrvatskoj i Slavoniji u financijske svrhe («te-rezijaski») te «josefinski» popis 1785-1787, koji je prvenstveno bio vojnički. U Slavoniji i Hrvatskoj u popisu 1785. nisu popisivani svećenici, a 1895. ni svećenici ni plemići.

Popisi stanovništva 1857, 1948, 1953, 1961, 1971 i 1991. godine provedeni su po koncepciji stalnog stanovništva ili de iure stanovništva. To je stanovništvo koje stalno stanuje u tom mjestu bez obzira da li je u vrijeme popisa bilo prisutno ili privremeno odsutno.

Popisi stanovništva 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921. i 1931. godine provedeni su po koncepciji prisutnog stanovništva ili de facto stanovništva, koje je u vrijeme popisa zatečeno u pojedinom mjestu bez obzira stanuje li u tom mjestu stalno ili se slučajno ondje zateklo.

Popis stanovništva 1857. godine poslužio nam je kao osnovica za daljnje analize prisustva i migracija Židova u kasnijim razdobljima.

Prema popisu stanovništva 1857. godine se u civilnom dijelu Slavonije, u njegove tri županije, nalazila najveća koncentracija Židova u Hrvatskoj (61%). Oni su u Slavonji naseljavali 236 naselja ili 72% svih naselja u kojima su živjeli Židovi 1857. godine u Hrvatskoj.

Posebno su bili popisani gradovi te je npr. u Osijeku bilo 14.344 stanovnika i među njima 588 Židova. U Đakovu je bilo 47 Židova, Našicama 75, Virovitici 137, Daruvaru 48, Požegi 59, Iloku 81, Vukovaru 158 Židova, itd.

U Virovitičkoj županiji je 1857. godine bilo 158.252 stanovnika, od toga 9.367 Nijemaca i 5.806 Mađara. 36.887 stanovnika bilo je grko-istočne vjere, 2.230 reformista, 102.380 rimo-katolika i 1.230 Židova. Bilo je 6 sinagoga.

¹⁰ Lakatoš Josip (1914) . Narodna statistika, Zagreb, Vlastita naklada.

¹¹ Tako se, prema podacima Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, od 1859. do 1913. iselilo 194.178 osoba, od toga u Ameriku 166.579 osoba. Tradicija odlaska u prekomorske zemlje postojala je već ranije u Dalmaciji. Iseljavanje iz Dalmacije, u kojoj se stanovništvo bavilo vinogradarstvom, bilo je uzrokovano i nepovoljnim prilikama na tržištu vina, a osobito tzv. «vinskom klauzulom» prema kojoj je Austro-Ugarska omogućila uvoz talijanskih vina. Pojava filoksere, bolesti vinove loze, uništila je veliki broj vinograda. U Dalmaciji je i kriza u brodogradnji («kriza jedrenjaka») koja osobito pogađa Lošinj; gradovi i privreda se sporo razvijaju (Nejašmić, Ivica (1991) Depopulacija u Hrvatskoj, korijeni, stanje, izgledi. Globus, Zagreb). Iseljavanje je znatno i iz Istre, ali i iz kontinentalnih dijelova Hrvatske (npr. Gorski Kotar, Modruško-Riječka i Ličko-Krbavska županija, Lika, Kordun, Banija, pa i okolica Zagreba, karlovačko Pokuplje i Žumberak, itd).

Židovi su se naselili u brojnim naseljima. Navesti ćemo neke primjere.¹² iz kojih možemo zaključiti da su se Židovi naselili u gotovo sve vrste naselja - od onih sa stotinjak stanovnika do većih naselja od nekoliko tisuća stanovnika i grada Osijeka sa 14.344 stanovnika (588 Židova).

Židovi su naseljeni u naseljima sa izmiješanim stanovništvom, ali i u naseljima sa stanovništvom pretežno homogenog etničkog (npr. Mađara, Nijemaca) i/ili vjerskog sastava (rimokatolici, grko-istočni (pravoslavni) reformisti).

Slika 4. Naslovna stranica knjige Hevre Kadishe u Zagrebu iz 1854. godine.
The first page of the registry of Hevra Kadisha in Zagreb, 1854.
(From Jewish heritage in Zagreb, 1993)

¹² U kotaru Đakovo bilo je 24.793 stanovnika (1.242 Nijemca i 564 Mađara, 279 Židova i 3.461 stanovnik grkoistočne vjere). U gradu Đakovu je bilo 2.360 stanovnika (785 Nijemaca i 650 Mađara) među njima 47 Židova. U mjestu Gorjanu bilo je 1.137 stanovnika, od kojih je bilo 1.123 rimokatolika i 13 Židova. U mjestu Nabedje Veliko (Serbsko) od 578 stanovnika bilo je 538 grkoistočne vjere i 15 Židova. U mjestu Gat bilo je 559 stanovnika od kojih su 553 bili reformisti a 6 Židovi. U mjestu Bankovci (kotar Našice) od 247 stanovnika bilo je 150 Nijemaca, 47 Mađara i 5 Židova. U Feričancima od 1.044 stanovnika bilo je 922 rimokatolika i 18 Židova. U mjestu Belobrd (kotar Osijek) bilo je od 1.817 stanovnika njih 1.800 grkoistočne vjere i 17 Židova. U Čepinu Starom od 1.821 stanovnika ima 113 Nijemaca, 55 Mađara, 15 Židova i 1.346 žitelja grkoistočne vjere. U Laslovu od 754 stanovnika ima 731 reformista i 4 Židova. U Dalju ima 4.449 stanovnika od kojih je 1.309 rimokatolika, 3.125 grkoistočnih i 15 Židova. U mjestu Lukač (kotar Voćin) od 336 stanovnika ima 301 Nijemac, 19 Mađara i 3 Židova. U Bocanjcima od 774 stanovnika ima 772 rimokatolika i 2 Židova. U Brodjancima od 1.098 stanovnika ima 1.077 rimokatolika i 12 Židova. U Retfali Njemačkoj živi 59 Židova.

Tablica 4. Židovi u popisu stanovništva 1857. godine u županijama
Jews according to 1857 census by counties

Požeška županija 61.026 stanovnika 526 Židova	Srijemska županija 103.784 stanovnika 769 Židova	Virovitička županija 158.292 stanovnika 1.230 Židova
Kotar Pleternica Buk 3 Dedova Reka 1 Derviš Aga 5 Ferkljevci 4 Jakšić Kadanovci 11 Komorica 3 Kota 2 Ruševo 7 Sovski Dol 7 Sulkovac 3 Pleternica 32 Kotar Daruvar Badljeva 7 Biela 2 Brestovac 3 Dežanovac 3 Daruvar 48 Daruvar Donji 9 Končanica 6 Kaptol 7 Kotar Cernik Brestovac 3 Šnjegovići Baničevac 3 Kotar Kutina Kutina 32 Marino Selo 3 Zbjegovača 15 Uljanik 3 Kotar Begtež Cerovac 3 Kula 12 Kutjevo 18 Londjica 5 Gradište 3 Čavlin 4? Podgorje 3 Grabarje 1 Češljanovec 4 Latinovac 4 Mitovac 2 Kotar Pakrac Buč 4 Lipik 3 Imbrijevi 4 Pakrac 20 Kotar Velika Mihaljevac Ilirski 3 Oljasi 7 Vulić Selo Podgorje 3 Imsovo Selo 6 Bela 5 Požega 59 Mitrovica 5 Čaglin 4 Blacko 3	Kotar Erdevik Bapska 10 Bačinci 7 Berkasovo 6 Bingula 5 Čalma 6 Divoš 10 Erdevik 40 Gibarac 3 Kukujevci 7 Manhelbloš? 4 Šid 40 Kotar Ilok Banoštar 8 Ilok 81 Neštin 4 Ljuba 4 Molovin 5 Susek 4 Svilaš 5 Irig 8 Kotar Tovarnik Berak 8 Banovci Novi 3 Čakovci 11 Ilača 5 Jankovci Stari 3 Lovas 8 Mikluševci 6 Mohovo 6 Novak 2 Opatovac 37 Svinjarevi 5 Tompojevci 5 Tovarnik 7 Gaboš 8 Kotar Vukovar Beršadin 9 Bobota 9 Cerić 4 Gaboš 8 Jarmina 3 Korodj 10 Martinci 8 Pačetin 7 Ostrovo 11 Tordinci 12	Kotar Đakovo Bračevci 6 Đakovo 47 Drenje 5 Ferkuševci 4 Gašinci 17 Hrastin 7 Merzovići 1 Širokopolje 9 Putinovci 3 Satnica 4 Semeljci 6 Tomašinci 8 Vučevci 7 Gat 6 Gorjan 13 Merkanovci 3 Kešinci 7 Kućana 5 Levanska Varoš 7 Nabadje Veliko 15 Piškorevci 15 Gjurgjanci 8 Potnanje 5 Ivanovci 5 Viškovci 9 Lapovci 3 Majar 4 Slobodna Vlast 5 Kotar Miholjac Donji Ciganka 1 Kapelna 10 Kućanci 3 Miholjac Donji 34 Poreč 7 Slivoševci 6 Golinci 5 Čađavica 5 Čamagojevci 2 Bukovica Nova 4 Šaptanovci 3 Moslavina 4 Selce 4 Podgajci 3 Kotar Našice Dolci 3 Bankovci 2 Bazje Donje 3 Bistri Jarek 3 Breznica 3 Cerkvari 4 Feričanci 18 Cermac 2 Miljevci 3 Obradovci 2 Donja Motičina 11 Našice 75 Mikleuš 17 Podgorač 19 Orahovica 87 Vukojevci 8

3. Jews in the 1857 Census

In order to make an analysis of Jews according to the 1857 population census on the territory of Croatia, which at that time was divided into the Kingdom of Croatia and Slavonia and the Kingdom of Dalmatia, we used detailed description from Miestopisni riečnik by V. Sabljar (1866). Međimurje, which was not then part of the Kingdom of Croatia and Slavonia (see Table 1), was also analyzed according to the same source. For control, we also studied the data given by other authors in 1857 census.

The enclosed list of settlements from 1857 records all Places in which Jews lived as well as their number (in brackets). The Jews were registered in 330 populated places, although sometimes only a few lived there. In 240 settlements there were fewer than 10 Jews, while in 68 settlements their number ranged from 10 to 50. From 50-100 Jews lived in 11 settlements and in only four of them (Čakovec, Varaždin, Osijek and Zagreb) were there more than 300.

The Jews were for the most part mixed with the other inhabitants so that they were to be found in mixed settlements where several nationalities or confessions lived together and even in those settlements where Catholic or Greek-Eastern (as members of the Orthodox church were called at that time) population prevailed and sometimes they were the only inhabitants professing another religion.

In Miestopisni riečnik there are marks for places of worship for Jews. At that time no buildings of synagogues were erected, but they were places (also called synagogues which needed 10 grown-up Jewish men to be established) of Jewish communities in settlements with a considerable number of Jews. In this way such places of worship were to be found in Cernik, Čakovec, Đakovo, Ilok, Donji Miholjac, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Našice, Podgorač, Požega, osijek, Slatina, Ruma, Varaždin, Vukovar, Zagreb, Rijeka and Zemun (Sephardim and Ashkenazi communities).

In Croatia and Slavonia the Jews first settled in smaller villages, market towns and small towns and only later, parallel with the development of towns and the economy did they move to larger towns.

In 1857 the Kingdom of Croatia and Slavonia was divided into a civilian and a military part (the "Military frontier" or "Krajina"). Mainly Wallachian population settled in the Military Frontier. They had their own military organization and special "Wallachian rights". Krajina was not part of civil Croatia and Slavonia. It occupied a territory of 393 square miles, that is more than half of the total area of Croatia and Slavonia (741 square miles according to Sabljar).

According to Sabljar (Table 1) Civil Croatia had 555.823 inhabitants and 326.062 in Slavonia (all together 881.885). In the military part of Croatia there were 539.950 inhabitants and in Slavonia 326.062 (Making a total of 726.389). Jews were forbidden to settle in the Military Frontier. They could only live in Zemun to which had escaped from Belgrade.

In this way only two Jews lived in the Military Frontier of Croatia, while 257 lived in Military frontier of Slavonia (almost all in Zemun).

When Austria Conquered Belgrade in 1717, many craftsmen and tradesmen from Austrian successor states came to this town, among them Jews. In 1739 Belgrade came again under Turkish rule and thereupon the newcomers left the town, the Jews together with them, and 19 Jewish families settled in Zemun. Empress Maria Theresa allowed these families live in 15 houses. Even later, when the settlement of Jews was restricted, the descendants of these families were allowed to stay, while the fugitives who had come during the First Serbian rebellion were obliged to leave Zemun.

According to V. Sabljar's data, in 1857 there were 2,055 Jews in Civilian Croatia or 0.37 percent and 3,172 Jews or 0.97 per cent of the total population in Civilian Slavonia. At the same time in the Kingdom of Dalmatia there were 404,499 inhabitants, 390 of them were Jews who mainly settled in Dubrovnik (120) and Split (80). In Međimurje there were 551 Jews (0.93 per cent) of the total 58,721 inhabitants.

The results of the 1857-population census according to M. Gross (1989) differ from those of V. Sabljar: in narrower Croatia there were 608,594 inhabitants and in Slavonia 256,425, thus all together in the civilian part of the Kingdom of Croatia and Slavonia there were 865,009 inhabitants, 5,132 of whom were Jews.

The difference according to these two sources amounts to 16,876 inhabitants and 95 Jews. In his preface to the book by Mirko Korenčić *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. (Settlements and Population of the Republic of Croatia 1857-1971) Vladimir Stipetić calls attention to the differences of data in some places according to *Miestopisni riečnik*, which are probably the result of including some places from other census areas.

The data on the number and kind of the settlements in 1857 also differ. According to V. Sabljar, there were 7 counties, 57 districts, 9 towns, 12 suburbs, 56 market towns, 2,121 villages, 746 small villages and 111,986 houses.

According to M. Gross, there were 9 towns, 53 market towns, 2,968 villages, 108,138 houses and 126,536 tenant families.

According to the data by V. Sabljar on the Military Frontier there were 10 towns, 6 suburbs, 10 market towns, 20 castles, 1,612 villages, 344 hamlets and 78,794 houses.

M. Gross mentions 7 towns, 8 market town, 1,500 villages and 66,550 houses with tenant families.

In order to better understand the settlement pattern in those days, we need to know that in Croatia and Slavonia there were only a few settlements of more than 2,000 inhabitants at that time, especially rare were those of more than 10,000 inhabitants. According to Stipetić and Korenčić in 1857 82,000 inhabitants or 3.7 percent of the total population lived in four towns with more than 10,000 inhabitants.

The number of settlements with more inhabitants increased gradually so that in the year 1900 302,000 inhabitants or 9.6 per cent of the total population lived in 11 towns, while in 1931 the number of inhabitants living in 16 towns of more than 10,000 dwellers (including Zagreb with more than 100,000) amounted to 593,000 or 15.7 percent of the total population.

Along with the growth of the number of towns and population living in them, the number of Jews also increased and this increase was even more rapid. In this way 38.9 percent of

the total number of Jews lived in towns in 1857, in 1900 this number amounted already to 54.5 percent, while in 1931 it reached 77.5 percent.

It can be concluded that, taken on the average, a greater number of Jews lived in towns than was the case with other population.

At the time when Jews were settling in Croatia and Slavonia, other peoples also settled there, mostly Germans and Hungarians. The settlement of Germans was favored by the freedom of confession of 1859.

The ethnic picture of Croatia, especially of the part conquered by Turkey (Slavonia), changed during the war with the Turks, and also in the post-war period. The original population escaped to be replaced by a new population, which, after the Turkish defeat, fled in its turn (Turkish, Muslim and partly Wallachian), while new fugitives, coming from the regions, which were still under Turkish rule, settled (Wertheimer-Baletić, 1993).

The majority of settlements were devastated. The feudal social system lasted until as late as 1848. Most Croatian noblemen lost their lives (Sršen, 1994) and liberated territories were given to foreign nobility.

A great number of Germans and Hungarians, Czechs, Slovaks, Ruthenians, Ukrainians and others arrived on the invitation of the owners of estates who needed labor forces. The Germans came from Banat and Bačka and formed large estates.

The Hungarians first lived in bordering settlements, but later they spreaded on the invitation of country estate owners and established new settlements. Particularly later on, in the time of Khuen Herdervary, they settled in great numbers. Hungarian railway schools were founded as well as many other Hungarian and German schools, which were attended by Jewish children, also (Lakatoš, 1814).

Along with the immigration of foreign population to Croatia, a considerable number of Croatian people left the country.

The greatest concentration of Jews in 1857 was in Požeška, Osječka, Virovitička, Srijemska, Zagrebačka, Križevačka and Varaždinska County. There were almost no Jews in the territory of Lika and Krbava, while in Riječka county only in Sušak was there a larger settlement (54). Not even later, when Krajina was demilitarized and in 1881 became part of civil Croatia, did a more considerable number of Jews settle there owing to slow economic growth, which caused the emigration of population from this part of Croatia.

In the other parts of Croatia Jews gradually settled those areas, which were formerly part of the Military Frontier. So in the 1880 population census they were to be found in Bjelovar, Petrinja, Slavonski Brod (and other settlements) where they had not previously lived. Their number rapidly increased in Karlovac although there were a few of them in that town already in 1857 but in the suburb where they had their synagogue.

4. Židovi u popisima stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1880. - 1910. godine

Stanovništvo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1850. i 1910. godine povećavalo se na dva načina: prirodnim priraštajem stanovništva (visokim natalitetom) i useljavanjem (Lakatoš, 1914).

Najmanji porast bio je u vremenu između 1869. i 1880. zbog teških poslijeratnih godina i pojave zaraznih bolesti (npr. epidemija kolere 1873). Nakon tog vremena rast stanovništva je znatniji. No on se razlikuje od jedne županije do druge. Tako je najveći rast imala Požeška županija (15,7%) između 1900. i 1910., a najmanji županija Modruš-Rieka, svega 1,4%.

U Ličko-krbavskoj je županiji zabilježen pad broja pučanstva (-2,2%), što je bila posljedica iseljavanja iz tog područja.

I u gradovima toga vremena stanovništvo se različito povećava. Najveći rast zabilježen je u Osijeku (25,9%) i Zagrebu (29,6%), nešto manji u Varaždinu (10,1%), te Požegi, Sisku i drugim mjestima. Za porast stanovništva važno je stalno doseljavanje, koje je u odnosu na tadašnji broj stanovnika imalo utjecaj na promjene sastava stanovništva, ali i na društvene promjene.

Većina stanovništva je tada bila zaposlena u "prvotnim djelatnostima", poljoprivredi, lovu, ribolovu i rudarstvu (84%).

Godine 1869. bilo je nepismeno 74,38% odraslih muškaraca i 86,81% odraslih žena (Zoričić); stanje se nešto popravilo 1900. kada je bilo 46,95% nepismenih muškaraca i 71,74% žena.

Porast stanovništva u gradovima nije bio rezultat prirodnog priraštaja stanovništva, jer je u gradu natalitet manji nego na selu, već se pripisuje pojačanom doseljavanju.

Ukupni porast stanovništva između 1869. i 1910. bio je 41%, ali je u nekim gradovima znatno veći, npr. u Zagrebu 175% i Osijeku 65%. U Zagrebu je 1890. svaki treći-četvrti stanovnik bio stranac. 1910. živi u Zagrebu oko 8.000 Austrijanaca i Mađara, preko 1.000 Čeha i Slovaka i oko 1.000 stranaca iz zemalja izvan Austro-Ugarske (Laušić)¹). Pristigli izbjeglice iz Rusije "Vrangelovci" imali su privilegirani položaj, ali su u popisima stanovništva često prikazivani kao Srbi.

Pučanstvo Zagreba povećalo se između 1890. i 1900. za 47,06%; između 1921. i 1931. za 70,77% kada doseljenici tvore 70,3% stanovništva Zagreba. Godine 1948. u Zagrebu živi samo 30,04% rođenih Zagrepčana.

U gradovima raste i broj Židova. Ukupno u gradovima 1880. živi 5.644 Židova, a 1910. ih ima 10.686; broj se udvostručio.

Povećanje broja Židova u gradovima ne može se pripisati prirodnom priraštaju. Tako su analize (Schwarz ²) nataliteta i mortaliteta u zagrebačkoj Židovskoj općini pokazale da je zbroj svih rođenih (3.522) između 1891. i 1932. godine samo za 344 veći od zbroja svih umr-

¹ Laušić, Ante (1989) *Utjecaj migracija na rast stanovništva grada Zagreba do godine 1948.* Zagreb, Institut za migracije i narodnosti (elaborat).

² Schwarz, Gavro (1939) *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka 50-tih godina 19 stoljeća*, Zagreb

lih osoba (3.178). To je prirodni priraštaj u razdoblju od 41 godine. Broj članova židovske općine povećao se od 1.942 godine 1890. na 8.438. članova u 1931. To znači da se u Zagreb u tom razdoblju uselilo 6.111 Židova.

Tablica 5.

Ukupno stanovništvo i Židovi u popisima stanovništva 1880-1910 po županijama Population and Jews according to 1880-1910 censuses, by counties								
Županija counties grad town	stanov. popul. 1880	Žid. Jews 1880	stanov. popul. 1890	Žid. Jews 1890	stanov. popul. 1900	Žid. Jews 1900	stanov. popul. 1910	Žid. Jews 1910
Bjelovarsko križevačka	219.529	1.463	226.210	1.955	302.362	2.267	331.385	2.397
Ličko Krbavska	174.239	10	190.978	7	208.163	5	203.973	12
Modruš Rieka	203.173	89	220.629	258	228.306	335	231.354	362
Požeška	166.512	1.337	202.836	1.928	228.096	2.734	263.690	2.388
Sriemska	269.878	2.459	347.022	3.097	365.100	3.208	394.172	3.071
Zemun grad		589		662		638		657
Varaždinska	229.063	862	258.066	955	266.435	886	293.409	721
Varaždin grad		558		630		718		604
Virovitička	165.025	2.228	196.639	2.880	217.845	2.972	240.694	2.854
Osijek grad		1.493		1.585		2.027		2.299
Zagrebačka	391.491	1.114	446.723	1.322	477.740	1.409	512.675	1.436
Zagreb grad		1.286		1.942		3.195		4.192

Izvor: Popisi stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1880, 1890, 1900, 1910

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Tablica 6. Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1880-1910 Jews in the Kingdom of Croatia and Slavonia 1880-1910						
Županija counties	Kotar District	Grad Town	1880	1890	1900	1910
Lika-Krbava			10	7	5	12
	Brinje					3
	Gospi		2	2	2	0
	Gračac		0	0	0	6
	Lapac Donji		0	0	0	3
	Otočac		0	3	3	0
		Senj	8	2	0	0
Modruš-Rieka			89	258	335	382
	Crikvenica		0	0	8	17
	Delnice		14	42	12	15
	Ogulin		34	78	66	92
	Slunj		2	8	49	38
	Sušak		0	75	106	181
	Vojnić		5	10	14	8
	Vrbovsko		34	46	72	31
		Bakar	0	0	8	0
Varaždin			862	955	886	721
	Ivanec		124	170	132	116
	Klanjec		44	27	28	22
	Krapina		140	126	109	98
	Ludbrieg		244	263	265	203
	Novi Marof		89	98	99	72
		Varaždin	558	630	718	604
Požega			1.467	1.995	2.267	2.397
	Brod		112	198	172	135
		Brod	263	287	373	515
	Gradiška N.		166	186	322	388
	Novska		80	117	126	105
	Pakrac		106	292	345	337
	Požega		200	191	251	197
		Požega	156	224	327	327
Zagreb			1.114	1.322	1.407	1.436
		Zagreb	1.286	1.942	3.195	4.192
	Dugo Selo		66	94	89	73
	Dvor		7	0	4	14

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

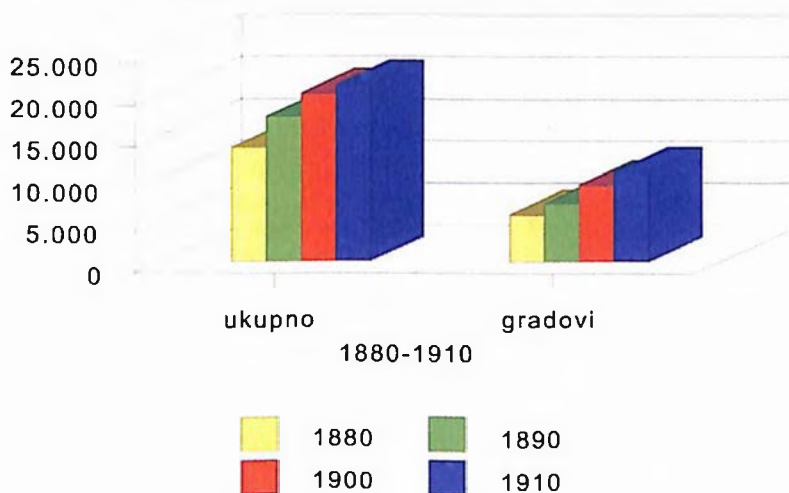
Županija counties	Kotar District	Grad Town	1880	1890	1900	1910
	Glina		42	46	54	76
	Gorica Vel.		88	91	61	44
	Jaska		51	47	38	29
	Karlovac		7	15	59	28
		Karlovac	266	293	311	311
	Kostajnica		59	62	42	46
	Petrinja		23	53	39	38
		Petrinja	22	31	37	50
	Pisarovina		17	47	37	28
	Samobor		18	13	12	71
	Sisak		80	79	91	48
		Sisak	232	316	369	292
	Stubica		50	48	44	22
Bjelovar			862	955	886	721
	Bjelovar		87	165	282	250
		Bjelovar	97	216	306	479
	Čazma		28	55	107	109
	Garešnica		43	85	104	105
	Gjurgjevac		162	252	246	213
	Grubišno Polje		31	81	115	113
	Koprivnica		187	242	209	175
		Koprivnica	565	398	382	447
	Križevci		111	101	135	123
		Križevci	173	243	230	228
	Kutina		161	155	151	155
Sriemska			2.431	2.961	3.017	2.889
	Ilok		246	318	293	367
	Mitrovica		74	106	113	31
		Mitrovica	110	116	183	14
	Pazova st.		115	162	200	392
		Petrovaradin	6	17	6	3
	Ruma		245	371	465	200
		Sremski Karlovci	2	3	2	165
	Šid		170	178	185	159
	Vinkovci		421	528	658	759

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Županija counties	Kotar District	Grad Town	1880	1890	1900	1910
	Vukovar		766	861	662	576
	Zemun		77	119	109	88
		Zemun	589	662	638	657
	Županja		170	274	261	217
Virovitica			1.337	1.928	2.374	2.388
	Djakovo		581	668	627	579
	Miholjac Donji		145	173	218	208
	Našice		388	493	599	601
	Osiek		424	549	526	466
		Osiek	1.493	1.585	1.957	2.299
	Slatina		297	464	460	498
	Virovitica		393	533	543	502
	ukupno kotari		7.844	10.296	10.920	10.327
	ukupno gradovi		5.644	6.955	9.112	10.686
	ukupno Židovi		13.488	17.261	20.032	21.013
	% u gradovima		41,8	40,5	45,5	50,8

Izvor: Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta, izdala Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, a sastavio Kr. statistički ured u Zagrebu, 1889.

Broj Židova ukupno i broj u gradovima
Total number of Jews and number in towns 1880-1910

4. Jews in the Censuses of Croatia and Slavonia from 1880 till 1910

The population of the Kingdom of Croatia and Slavonia from 1850 till 1910 increased in two ways: by natural increase, that is by great birth rate and by immigration (Lakatoš, 1814). The smallest population increase was in the 1869-1880 period due to hard post-war years and infectious diseases (an epidemic of cholera in 1873).

After that period, the population growth was rather high, although it differs from one country to the other. Thus between 1900-1910 the highest growth was in Požeška County (15,7 per cent) and the smallest in Modruš-Rieka County, only 1,4 percent. What is more, a fall of the number of population was registered in Ličko-Krbavska County (-2.2 per cent) as the consequence of emigration from this region. As to towns, the population increased in different ways. The highest increase was registered in Osijek (25,9 per cent) and Zagreb (29,6 per cent), somewhat smaller in Varaždin (10,1 per cent), then Požega and Sisak.

The growth of population in towns was not the results of natural increase, because birth rate was smaller in towns than in villages, it was caused by stronger immigration. The total population growth between 1869 and 1910 was 41 per cent, but it was much stronger in certain towns, for example in Zagreb 175 per cent and in Osijek 65 per cent.

In Croatia and Slavonia the number of Jews increased from 13,488 in 1880 to 21,013 in 1910, the difference being 7,725. The number of Jews in towns increased by 5,092 persons in that period (an increase from 5,644 in 1880 to 10,686 in 1910).

Consequently, this was the period of Jewish settlement in Croatia. It was a time of general population growth in Croatia and Slavonia, the number of inhabitants in towns increased and newcomers from other countries arrived. Probably, some Jewish fugitives from the pogrom in Eastern Europe (Poland, Russia, Romania) stopped here.

An important role in the population growth in Croatia was permanent immigration, which in relation to the number of inhabitants influenced the changes of population structure as well as social changes in general.

The increase of the number of Jews in towns cannot be ascribed to natural increase. Analyses (G. Schwarz) of birth rate and mortality in the Zagreb Jewish Community show that if we add all born and all dead between 1891 and 1932, the number of births (3,522) exceeds deaths (3,178) by only 344. Such was the natural increase of the Zagreb Jewish Community in a period of 41 years. It means that the Jewish Community increase from 1942 Jews in 1890 to 8.438 in 1931 owing to immigration of Jews in Zagreb (6,111).

5. Židovi u Dalmaciji

Prvi Židovi su vjerojatno stigli u Dalmaciju i Hrvatsko Primorje pod kraj 1. stoljeća o čemu svjedoče i pronađeni nadgrobnni spomenici u Solinu (iz 3. stoljeća) i Benkovcu (1. stoljeća).

U 13., 14. i 15. stoljeću (Stulli)¹ postoje židovske zajednice u dalmatinskim gradovima. Glavna središta su bila Dubrovnik i Split, a u nešto manjem obimu i drugi gradovi na obali (Zadar, Rijeka). Postoji dokument iz 1398. godine o sklopljenom ugovoru između zadarskih Židova i grada Zadra.

U Šibenik su 1569. došla braća Rafael i Geršon Zir, a u istarske su gradove Rovinj, Kopar i druge dolazili židovski trgovci.

U popisu biskupskih dobara u Splitu iz 1397. nalazi se i sinagoga izgrađena unutar Dioklecijanove palače, na mjestu "Krasnih vrata". Nova je sinagoga podignuta 1500. godine, a postoje nadgrobnni spomenici na Marjanu iz 1573. godine.

Kada je Split došao pod vlast Mletačke Republike (Venecije) 1420. godine i za Židove u Splitu su vrijedila njihova ograničenja (npr. kupovine nekretnina).

Starosjediocima, "levantinima", pridružuju se židovske izbjeglice iz Španjolske i Portugala (kraj 15. stoljeća)² koje nazivaju "ponentini". U Split i Dubrovnik naselilo se po 30 do 40 obitelji. Prema njima su i odredbe Venecije bile blaže nego prema aškenaškim Židovima koje su nazivali "tedeski" (tedeschi) i koji su trebali nositi posebnu odjeću ili znakove (Kečkemet)³. U jednom dokumentu Senata u Splitu iz 1590. spominju se sve tri grupe Židova.

Iako je Venecija 1738. (dužd Alvis Pisano) izdala Zakon o dužnostima i pravima Židova, po kojima nisu više mogli biti izloženi proizvoljnim odlukama sudova, ipak se postepeno njihov položaj pogoršava, osobito pod kraj vladavine Venecije. Godine 1778. Židovi u Splitu su živjeli u getu⁴.

¹ Stulli, Bernard (1989): Židovi u Dubrovniku, Zagreb

² Prvi cjeloviti progon jedne židovske zajednice u Europi bio je progon sefardskih Židova iz Španjolske 1492. godine, nakon edikta kralja Ferdinanda i Izabele. Procjenjuje se da je 1490. u Španjolskoj bilo 250.000 Židova (6.500.000 stanovnika). U Portugalu je 1490. bilo oko 80.000 Židova (1.200.000 stanovnika). Pretpostavlja se da je ukupno sa Iberijskog poluotoka protjerano 160.000 Židova dok je oko 50.000 konvertiralo tj. prihvatilo kršćanstvo dobrovoljno ili silom (marranos). Neki su ih nazivali „novi kršćani“ i oni su često bili izloženi inkvizicijskim ispitivanjima i progonima zbog sumnje da i nadalje, tajno, održavaju židovske običaje i vjeru. Židovi iz Španjolske i Portugala (odakle su protjerani 1498.) raselili su se po Mediteranu, najviše u Maroko i Tunis, Italiju i Egipat, a neki su se naselili i u Safedu (Galileja). U Otomansko Carstvo se naselilo oko 90.000, Francusku 10.000 i Nizozemsku 25.000. Iz Nizozemske se šire u njihovu koloniju Brazil, odakle, nakon dolaska pod vlast Portugala 1654. bježe i šire se po američkom kontinentu. I u Engleskoj su Marani bili prvi kojima se dozvolilo (nakon njihovog istjerivanja 1290.- Edward I) osnivanje zajednice (Cromwell 1655). Sefardi se naseljuju i na našu obalu te ih nalazimo u Splitu i Dubrovniku. Sefardi su se na području bivše Jugoslavije doselili na teritorij koji je bio u sastavu Osmanlijskog (Otomanskog) Carstva kao Bosna i Hercegovina, Srbija i Makedonija. 1931. godine u Jugoslaviji je bilo 26.168 sefarda koji su bili organizirani u 36 židovskih općina (od ukupno 121 općine sa oko 70.000 članova uoči II. svjetskog rata). Govorili su posebnim jezikom „ladino“ (judeo-španjolski) i imali odvojene općine, vjerske, kulturne i društvene organizacije (čak i onda ako su bili u nekom gradu zajedno sa aškenazima). Istraživanje 1971. godine je pokazalo da svega 4,3% članova židovskih općina još govori ladino, uglavnom starije generacije.

³ Kečkemet, Duško (1971): Židovi u povijesti Splita, Jevrejska općina, Split

⁴ Geto je u Veneciji osnovan 1516. godine najprije za Židove njemačkog porijekla; (kasnije i ostale) i nalazio se na mjestu gde je vjerojatno nekada bila ljevaonica topova - Ghetto. Po uzoru na Veneciju osnivaju se geta i u drugim gradovima Italije i Europe. Osnivanje geta u Splitu predlagali su mnogi, npr. splitski knezovi Domenico de Molin (1593) i Giacomo Michel (1624), pa i sam Daniel Rodrigo (1589). Geto se u Splitu osniva 1778. godine nakon niza drugih zabrana za Židove (bavljenje industrijom, trgovina žitaricama, zapošljavanje kršćana, zabrana boravka u selima itd (Kečkemet 1971). Neki Židovi se tada iseljavaju iz Splita. U vrijeme epidemije kuge (1783-1784) bio je zabranjen izlazak iz geta.

Dolaskom Napoleona njihov se položaj mijenja. Francuzi su 1797. ušli u Veneciju i vrata geta su zapaljena kao znak jednakosti svih građana.⁵

Nakon pada Napoleona i ponovnog dolaska pod vlast Austro-Ugarske (Bečki kongres) položaj Židova se pogoršava i oni gube stečena prava. Tada su se mnogi Židovi iselili iz Splita, najviše u Ameriku. Iseljavanja su bila osobito intenzivna između 1823. i 1878. kada se iselilo oko 50 židovskih obitelji, najviše u Trst.

Prvi Židov koji se spominje u dokumentima Dubrovnika (1326) bio je liječnik (Eventov, 1971). Nađeni su i ugovori iz 1421. godine između židovskih trgovaca pristiglih iz Katalonije. U Dubrovnik se Židovi naseljuju iz Drača u Albaniji, iz Italije, Španjolske, južne Italije (kada je njome zavladała Španjolska), kao i iz drugih krajeva. Kada bi bili protjerani iz Dubrovnika često su se sklanjali u susjedno Tursko carstvo, te se opet vraćali kada su to prilike dozvolile.

Židovi nisu u Dubrovniku bili stalni građani (cives), nego stranci (foresteri) koji se stalno nastanjuju u Dubrovniku (habitatores). Godine 1538. osnovana je židovska općina, dozvoljeno je naseljavanje unutar gradskih zidina, ali u određenoj gradskoj četvrti, getu (1571). Geto se nalazilo na području tadašnje Lojarske ulice, s vratima na Stradun, koja su se noću zaključavala. Geto je 1756. imao jedanaest kuća sa 68 duša. Izvan geta se spominje još 19 kuća sa 193 duše.

Naseljavanje Židova u Dalmaciji od početka je bilo vezano za gradove, za razliku od sjeverne Hrvatske i Slavonije. Tek se kasnije nalaze i u nekim manjim mjestima, ali nikada u velikom broju. Jedino je neko vrijeme bio povećan broj Židova na jugu tadašnje Dalmacije, u Boki Kotorskoj i Crnogorskom primorju. Na to su utjecale migracije iz Bosne i Hercegovine i dobre trgovačke veze. U Bosni i Hercegovini je 1910. godine bilo 11.868 Židova, od toga u Sarajevu 6.397 (Kruševac, 1966).

Kraljevina Dalmacija se dijelila (popis stanovništva 1857) na tzv. Staru Dalmaciju sa župama Zadar i Split i Novu Dalmaciju sa župama Dubrovnik i Kotor (Sabljar). Tada je imala 32 kotara, 14 gradova, 8 predgrađa, 44 trgovišta, 983 sela, 85.740 kuća sa 404.499 stanovnika. Među stanovnicima je razmjerno velik broj Talijana (37.000) i 5.420 "tudjanah". Također je značajno da tada u Dalmaciji ima 16.539 "odsutnih", zbog iseljavanja stanovnika.

Analiza stanovništva Dalmacije između 1890. i 1910. (Lakatoš) pokazala je istodobno visok prirodni priraštaj stanovništva (visoki natalitet) od 14,1% i znatno iseljavanje stanovništva, naročito s otoka (Hvar i Brač).

Najveći rast stanovništva zabilježen je u kotaru Split (10,31%), a najmanji u kotaru Dubrovnik (0,71%). U kotaru Split je između 1890. i 1910. broj stanovnika povećan sa 90.279 na 99.590.

U kotaru Dubrovnik je u istom razdoblju broj stanovnika povećan sa 40.939 na 41.231.

U Istri je visoki rast stanovništva (16,95%) i to najviše u gradu Puli. Osim prirodnog priraštaja (15,74%) na rast broja stanovnika utjecalo je i znatno doseljavanje. Otok Krk bilježi iseljavanje i njegovo se stanovništvo smanjilo za 11,27%.

---

⁵ Židovi su optuživani da su suradnici Francuza i napadani. Tako su ih i u getu Venecije i u Splitu čuvale posebne straže od napada razjarenih građana.

Ukupno se stanovništvo u Dalmaciji povećalo sa 526.326 u 1890. na 645.666 stanovnika 1910. godine.

Godine 1892. određeno je da se na području Dalmacije osnuju dvije židovske općine: Split (za kotareve Metković, Split, Šibenik i Zadar) i Dubrovnik (za kotareve Dubrovnik, Korčula i Kotor).

Prema Stulliju, koji se koristi podacima Schimmera, u Dalmaciji je ovoliko Židova:

1817	1827	1830	1834	1837	1840	1843	1846	1850	1857	1869	1880
426	469	503	551	564	566	459	485	340	318	233	283

Židovi prema popisima stanovništva u Dalmaciji

1880: Benkovac (1), Budva (3), Herceg Novi (4), Kotor (17), Metković (6), Split (155), Šibenik (4), Zadar (26), Dubrovnik (67).

1910: Blato na Korčuli (8), Budva (20), Herceg Novi (20), Kotor (72), Perast (12), Makarska (5), Metković (4), Sinj (6), Split (159), Trogir (1), Supetar na Braču (2), Šibenik (53), Vis (5), Zadar (55), Dubrovnik (119).

1921: Popis nije potpun, jer je dio Dalmacije pod talijanskom vladavinom. Dubrovnik (108), Cavtat (1), Blato (1), Korčula (1), Dobrota (5), Herceg Novi (4), Kotor (2), Makarska (3), Metković (7), Sinj (5), Split (173), Supetar (4), Vis (6), Komiža (6), Šibenik (4).

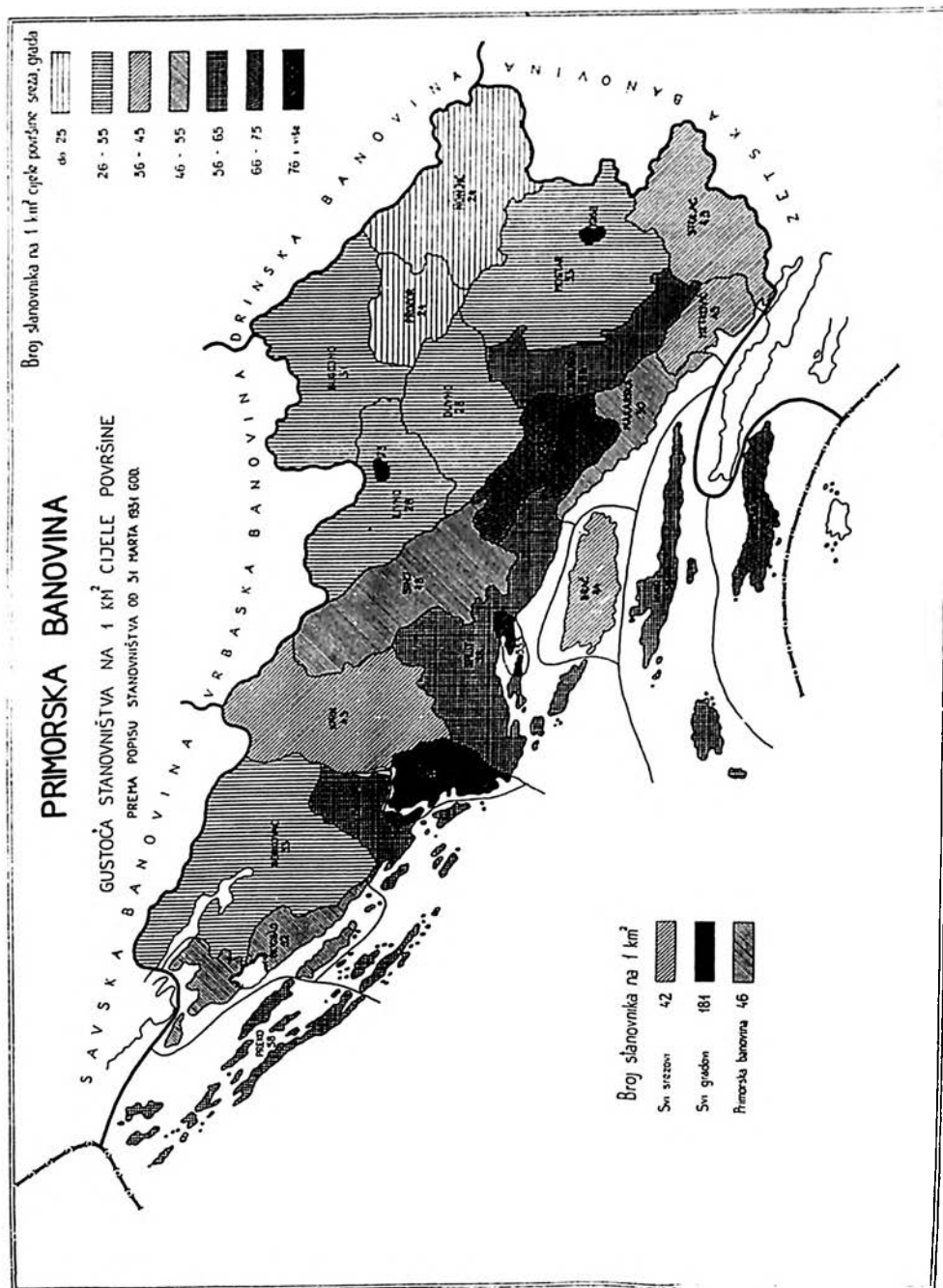
1931: U Primorsku banovinu je uključen i dio Bosne i Hercegovine, kotarevi: Bugojno (46), Duvno (0), Livno (0), grad Livno (7), Ljubuški (0), Mostar (1), grad Mostar (136), Prozor (6), Stolac (3).

Ukupno je od 578 Židova u Primorskoj banovini njih 294 bilo na današnjem teritoriju BiH. Dubrovnik (120) i Kotor (35) bili su u Zetskoj banovini.

U kotarevima koji danas pripadaju Dalmaciji bilo je Židova: Benkovac (3), Biograd (2), Brač (2), Hvar (6), Imotski (0), Knin (2), Korčula (6), Makarska (25), Metković (3), Preko (0), Sinj (0), Split (303), Šibenik (28).

U Primorskoj banovini (karta) 1931. godine znatna je razlika u broju stanovnika pojedinih kotareva (na karti označeni kao srezovi). Najveća je gustoća stanovništva, a i Židova u gradovima. Dubrovnik i Kotor se ne vide jer su uključeni u Zetsku banovinu.

Karta 3. Primorska banovina, gustoća stanovništva prema popisu stanovništva iz 1931. godine
Littoral banovina, population density according to census in 1931

5. Jews in Dalmatia

We can trace the presence of Jews in Dalmatia from the time of the first Diaspora as tombstones in Benkovac (1st century) and 3rd century tombstones in Solin show.

What characterizes the Jews in Dalmatia is that from the very first they settled in towns, but their number did not change significantly for centuries.

In the 13th, 14th and 15th century (Stully 1989) communities existed in Dalmatian towns. The main centres were Dubrovnik and Split but they also settled in other towns in the Coast (Zadar, Rijeka)

A 1938 document from records on agreement between Jews in Zadar and the town of Zadar.

The 1397 register of bishop's possessions in Split records a synagogue built within Diocletians's palace, in the square of the «Beautiful Door». A new synagogue was erected in 1500 and tombstones (cemetery) on Marijan date from 1573.

It is known that from 1420, when Split was under Venice, Jews were subject to Venetian law to (wearing special clothes, prohibition of property possession, living in ghettos, etc.).

At that time several groups of Jews could be distinguished, who was subject to different limitations: Levantini - oriental Jews, Tedeschi (Eshkenazim) and Ponentines - Jews that had immigrated from Spain and Portugal in 15 century. About 30 to 40 families settled in Split and Dubrovnik.

This is all mentioned in the Decree of the Port of Split, a port built by Daniel Rodriguez in 1590, a Marrano and a well-known merchant and diplomat.

The Split merchant Daniel Rodrigo made a plan to enlarge the harbor and in 1577 presented it to the Venetian Senate. The plan was approved and construction began (it included enlargement of the harbor, construction of warehouses for merchandise and cattle and a quarantine station).

At the request of some other Split merchants Venice stopped construction, but it soon became apparent that trade was going through Dubrovnik because Split lacked the required facilities. Approval was thus given for construction to start again and Rodrigo finished it.

In recognition of this his family was freed from paying harbour taxes and dues, he was allowed to choose a warehouse and got a permit to open a bank. Moreover, he was named «Jewish Consul» in Split.

In 1630 Josif Peso became Jewish Consul in Split. As well as being a merchant, he performed various confidential jobs in the Turkish Empire and received written acknowledgment from the governor of Dalmatia and from the Venetian authorities.

At this time the title of «consul» became common in Dalmatia because as communities tried to establish their own communes or consulates they chose local people to be consuls (Klaić, 1982).

During the war between Turkey and Venice the Split Jew Samuil Lima was consul in 1657.

When Turkey attacked Split in 1657, the Jews defended the Reiner tower, which was later named "the Jewish station". In addition they helped to provide food for the army and textiles for the hospital.

In the first half of the 17th century Jews and Christians in Split had joint stores for merchandize (nobleman Pašalić and Mojsije Ruso, Marši and Penso and others).

In 1713 at the request of merchant in Split, prince («knez») Donald imposed a ban on the food trade for Jews. Consequently food prices rose and there were periodic shortages so that the authorities applied to the Jews to take over food supply for the town and hospitals.

Jews were not allowed to join tailors craft-guilds which they were. This was not solved until 1766. by the adoption of free handicrafts.

Although in 1738 Venice enacted a «Law on the Duties and the Rights of Jews» according to which they were no more subject to arbitrary legal decisions, their position gradually deteriorated at the end of Venetian rule (in 1778 they still lived in ghettos) until its destruction in 1797 and the arrival of Napoleon.

On 12 June 1808 Napoleon ordered all old laws restricting the civil rights of Jews to be abolished and granted them the same rights as other inhabitants. The doors of ghettos in Dalmatian towns were opened.

In Dalmatia after coming under Austro-Hungarian rule (the Congress of Vienna), regulations and other restrictions limiting the rights of Jews i.e. restriction of property rights were gradually decreased (the Tolerance patent) as they were subject to the same laws as the rest of the Empire.

In 1892 two Jewish communities were recognized for the whole of Dalmatia: Split (for the districts of Metković, Split, Šibenik and Zadar) and Dubrovnik (for the districts of Dubrovnik, Korčula and Kotor).

In 1749 in Split 48 Jewish families were recorded and in 1778 there were 54 families with 279 members (Kečkemet 1971). In 1818 the number of Jews was 51, in 1910 it amounted to 150, in 1921- 179, 1931 -292 and in 1940 there were 284 Jews of whom 150 survived the Holocaust.

Three Jewish families, Mussafia, Jesurum and Morpurgo are particularly noted for having provided outstanding men of letters. Vid Morpurgo published "Dalmatian Almanac" and his bookstore became a meeting place for Dalmatian patriots.

In 1569 the brothers Rafael and Geršon Zir arrived in Šibenik. Jewish merchants came to Istrian towns like Rovinj, Kopar and others.

In Rijeka (see chapter jewish community in Rijeka) only a few Jews were to be found before the 18th century; in 1771 there were 25 Jews and a Jewish community was officially established in 1781.

The Regulamentum Judeorum was issued the same year. Some Jews probably moved to Rijeka from Split (the Penso family).

Jews from Trieste, Austria, Italy and later from Hungary also emigrated to the town.

There was a small Orthodox community originating from Eastern Europe that had its synagogue, which remains today.

Even earlier Jews lived in a part of the town called Zudecca.

It is obvious; from the 1901 application for construction license to build a synagogue that at that time there was a considerable Jewish Community. The synagogue was opened in 1903.

The first Jew to be mentioned in a Dubrovnik document (1326) was a doctor (Eventov 1971). Contract between Jewish merchants from Catalonia dated 1421 have also been found.

Jews moved to Dubrovnik from Drač, Italy, Spain and southern Italy (when Spain gained rule there) and from other countries.

When they were banished from Dubrovnik, the Jews took shelter in the Ottoman Empire with a view to coming back under favorable circumstances.

Jews settled in Dubrovnik at the beginning of the 15th century (and even earlier according to some authors), as can be seen from the regulation of Consilio dated 30 August 1407 (Mattei, Vojnović) by which they were allowed to live in Dubrovnik, but forbidden to engage in trade.

Details concerning the accusation of Jews for the murder of women were found in Dubrovnik records from 1502. Among the accused was doctor Mozes. After admission of guilt had been extracted under torture, seven Jews were sentenced to death (Stully, 1989).

The clergy demanded Jews to be banished from Dubrovnik, but the Senate allowed those who were engaged in trade or the medical profession to stay (regulation dated 4 May 1515).

On the intervention of Sultan Suleiman II Jews were allowed back in 1516, to be banished again in 1545 when the Turkish sultan had to intervene once more.

The Jews in Dubrovnik were not permanent citizens (*cives*), but only foreigners (*forestieri*) who had settled in Dubrovnik permanently (*habitatores*).

The Jewish community was founded in 1538 and the settlement within the city walls was permitted, but only in a defined part of the city, in a *getto* (1571). They were obliged to wear special marks and caps.

The ghetto was located along what was then Lojarska Street with the gate to Stradun, which had to be locked at night and all Jews who were found wandering around outside its limits during that period could be punished. In 1756 the Ghetto contained 11 houses with 68 "souls". Outside the Ghetto 19 more houses were mentioned with 193 «souls».

The Jews had to pay rent for their houses in the ghetto. They also had their own school and synagogue.

Documents from 1652 mention a Congregation seu synagoga Hebreorum. Later, following the example of other citizens, the Jews organized themselves into a brotherhood under the name *Schola Haebreorum* (*Scuola degli Ebrei*).

The Consul for Hercegovina was a Jew and the family Goduto possessed this title in Valona (the Albanian harbour where half the population were Jewish).

The Jews have a significant and long history in Dubrovnik; many eminent Jews spent their life there. Among them particularly important are Amatus Lusitanus, a doctor and anatomist, and Jacobus Flavius Evorensis (Didacus Pyrrhus), a well-known poet.

In 1622 Jews were again accused of killing of a young girl and Isaac Jeshurun was tortured, put in prison and finally banished from Dubrovnik. After that all Jews were blocked in the ghetto. They were not allowed to leave the town and the Senate made a list of all Jews which recorded the names of 47 «heads» of Jewish families: Abenum, Arari, de Alva, Abentar, Aslanus, Baruch, benun, Ben Natan, Ben Habit, Danon, Israel, Coen, Lumbrozo, Lanciano, Camargo, Chavilio, Maestro, Oef, Pernica, Salom Senior, Servadio, Speriel and Uziel (Levi,1928).

Anti-Jewish measures were strengthened and Jews began to leave the town, so that only four families remained. Already in 1633 the Jews were again allowed to reside in Dubrovnik.

On 6 April 1667 a devastating earthquake struck Dubrovnik and 39 Jews died in it. The rebuilding of the town after the earthquake included the renewal of the ghetto (1673) and the synagogue.

In the 17th century there was an economic recession partly caused by the opening of the port in Split. The deterioration of economic conditions affected the Jews as well.

The Jews in Dubrovnik were engaged in banking and trade, in particular with Apulia and Ancona (in the latter a large community existed comprising 1,065 Jews of a total population of 8,274 inhabitants in 1708) and with the Albanian harbors of Valona and Liesh. They were middlemen in the trade with the Balkan centers Sophia, Skoplje and Sarajevo (Ottoman empire) and were granted customs privileges in the port. At the same time they took part in the ransoming of people from Turkish slavery.

Trading for the most part included leather, wool, woolen rugs and textiles and for a time salt, but Jews were forbidden to trade in foodstuffs. Only in 1714 were they allowed to open food stores. They possessed various workshops in Dubrovnik and later began to appear as booksellers, tailors, and hat makers.

In 1793 ten Jews were storeowners and 15 part owners of ships (from 1744 till 1759). The Jews were also doctors, clerks, poets etc.

The first reliable census of those permanently resident is dated 1756 and lists 171 Jews. In the period from 1758 till 1770 a further eight Jewish families settled in Dubrovnik. In 1782 there were 218 Jews and in 1807 - 227 Jews of a total population of 6,565 inhabitants (Stulli, 1989).

On 20 August 1816 the Dalmatian governor (under Austro-Hungarian rule) ordered the Church authorities to keep an exact register of births, marriages and deaths. the Jewish community list of its members records 308 persons.

The families: Angel, Aser, Ascoli, Amona, Ambonetti, Cerf, Citanova, Benedetto, Bolafia, Erenfeld, Fermo, Janni, Campos, Cohen, Constantin, Cusin, Castro, Consolo, Luzzena, Levi, Mandolfo, Maestro, Navarro, Pardo, Penso, Russo, Tolentino, Terni, Valenzin, Vitale, Viterbi and Volterra. This shows that only two families remained from the list of 1622 (Maestro and Coen) and that the number of Jews had only increased by 60 persons in 200 years.

Rabbi Jakob Pardo, who was active in Dubrovnik for 40 years, wrote a book under the title: Kehilat Jaakov (Published in Venice in 1784).

The number of Jews in Dubrovnik began to decrease. The 1857 census registered 121 Jews, in 1910 there were 119, in 1921 - 108, in 1931- 120 and in 1940 there were 87 Jews (148 in the whole commune of Dubrovnik). The number of Jews was somewhat higher for a while in (then) southern Dalmatia, in Boka Kotorska and the Montenegrin Littoral owing to migrations from Bosnia and Herzegovina. Bosnia and Herzegovina in year 1910 had 11,868 Jews, and 6,397 of them living in Sarajevo (Kruševac).

The Kingdom of Dalmatia (1857. census) was divided into so called Old Dalmatia covering the counties of Zadar and Split, and New Dalmatia with the counties of Dubrovnik and Kotor (Sabljar, 1866). It had 32 districts, 14 towns, 8 suburbs, 44 market places, and 983 villages, 85,740 houses with 404,499 inhabitants and including 309 Jews. Among the residents there was a considerably greater number of Italians (37,000) and 5,410 foreigners. It should also be mentioned that there were 16,539 «absent» due to emigration.

According to the 1857 census in Dubrovnik there were 121 Jews (3,847 inhabitants), in Split 80 (12,083 inhabitants) and in Split district 174. There were no Jews living in Šibenik (3,097 inhabitants) and only two Jews were registered in the whole district (25,351 inhabitants). In Zadar (7,819 inhabitants) there were nine Jews and in the whole county only two of the total population of 130,045 residents. There were mp Jews registered in Kotor while in the county of Kotor there were 12 Jews out of the 31,209 inhabitants.

Analysis of the population of Dalmatia between 1890 and 1910 showed at the same time a high natural population increase (high birth-rate) amounting to 14.1 per cent and a considerable emigration of population, particularly from the islands (Hvar, Brač). The highest population increase was registered in the district of Split (10.31 per cent), and the smallest in the district of Dubrovnik (0.71 per cent). From 1890 till 1910 the number of inhabitants in Split increased from 90,279 to 99,590 and in Dubrovnik from 40,939 to 41,231. The total population of Dalmatia increased from 526,326 inhabitants in 1890 to 645,666 in 1910.

Stulli (1989) records the following number of Jews:

1817	1827	1830	1834	1837	1840	1843	1846	1850	1857	1869	1880
426	469	503	551	564	566	459	485	340	318	233	283

Jews according to censuses in Dalmatia:

1880: Benkovac (1), Budva (3), Herceg-Novi (4), Kotor (17), Metković (6), Split (155), Šibenik (4), Zadar (26), Dubrovnik (67).

1910: Blato on Korčula (8), Budva (20), Herceg-Novi (20), Kotor (12), Perast (12), Makarska (5), Metković (4), Sinj (6), Splitu (159), Trogir (1), Supetar (on Brač) (2), Šibenik (53), Vis (5), Zadar (55), Dubrovnik (119).

1921: The census was not complete because part of Dalmatia was under Italian rule. Dubrovnik (108) Cavtat (1), Blato (1) Korčula (1), Dobrota (5), Herceg-Novi (4), Kotor (12), Makarska (3), Metković (7), Sinj (5), Split (173), Supetar (4), Vis (6), Komiza (6), Šibenik (94).

1931. Part of Bosnia and Hercegovina was incorporated into Primorska banovina, districts (kotarevi): Bugojno (46 jews), Duvno (0), Konjic (6), kotar Livno (0), the town Livno 7, Ljubuški (0), Mostar (1) the town Mostar 136, Prozor(6) and Stolac (3).

294 Jews of the total number of 578 resided in the present-day territory of Bosnia and Herzegovina.

Dubrovnik (120 Jews) and Kotor (35) were components of Zetska banovina.

In communes, today pertaining to Dalmatia, the number of Jews was following: Benkovac (3), Biograd (2), Brač (2), Hvar (6), Imotski (0), Knin (2), Korčula (6), Makarska (25), Metković (3), Preko (0), Sinj (0), Split (303) and Šibenik (28).

Slika 5. Ulica "Geto" u Dioklecijanovoj palači u Splitu
Ghetto in Diocletians palace in Split
(From: Kečkemet Duško: *The place of Jews in the history of the city of Split*, 1984).

SPLIT

Slika 6. Unutrašnjost sinagoge u Splitu izgrađene 1500. godine
The interior of the Split synagogue built in 1500.
(From *Jewish heritage in Zagreb*, 1993).

Slika 7. Židovsko groblje na Marjanu.
The Jewish graveyard on Marjan Hill.
(From *Jewish heritage in Zagreb*, 1993).

Slika 8. L.F. Cassas: Splitska luka u 18. stoljeću.
L.F. Cassas: The port of Split (18th century)
(From: *Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split*, 1984).

Slika 9. Vid Morpurgo (1838-1911) delegat
u Dalmatinskom parlamentu,
bankar, industrijalac i publicist.
Vid Morpurgo (1838-1911) delegate
in the Dalmatian parliament,
banker, industrial magnate and publisher.
(From: *Kečkemet Duško: The place of Jews in
the history of the city of Split*, 1984).

Slika 10. Knjižara Vida Morpurga.
Vid Morpurgo's bookshop
(From: Kečkemet Duško: *The place of Jews in the history of the city of Split, 1984*).

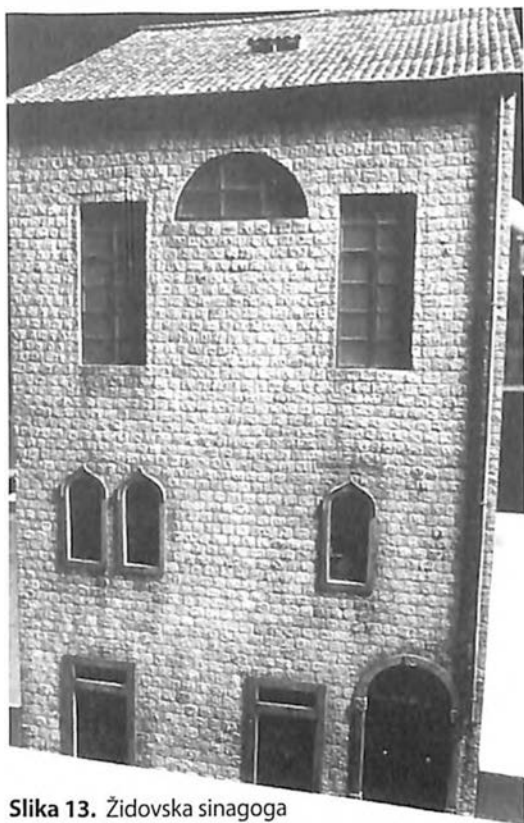

Slika 11. Odlazak židovske djece bez roditelja iz Splita u Italiju (1942).
Jewish orphans in Split leaving for Italy (1942)
(From: Kečkemet Duško: *The place of Jews in the history of the city of Split, 1984*).

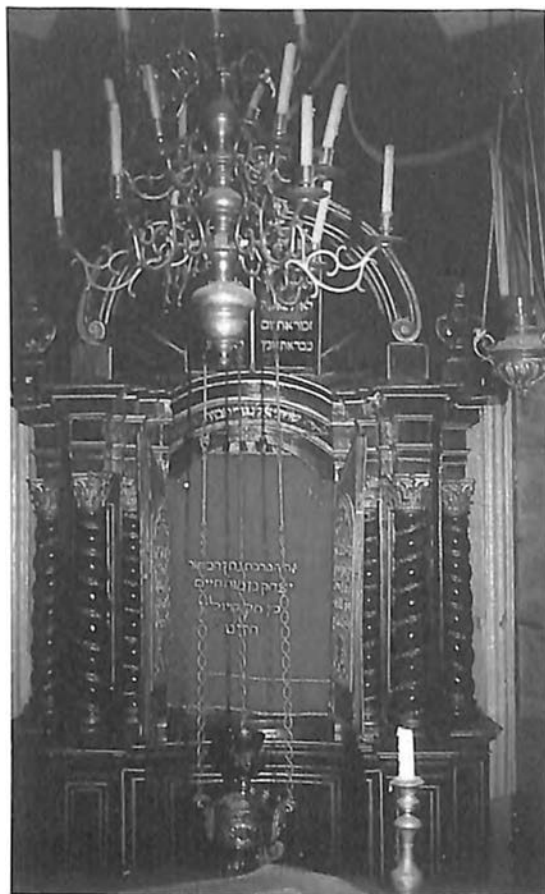

Slika 12. Svečano otvaranje, u rujnu 1996, obnovljene sinagoge u Splitu
(prvi puta spomenute na tom mjestu godine 1630.).
Ceremonious opening on September 1996 of the refurbished
synagogue in Split (mention on present site in year 1630)
(From *Voice 1998, pp 35*).

DUBROVNIK

Slika 13. Židovska sinagoga u Dubrovniku u Žudioskoj ulici, Na mjestu gdje je nekada bilo geto. Jewish synagogue in Dubrovnik (established in 1408) in Žudioska (Jewish) street, situated in the former Ghetto. (From *Voice* 3, 2000, pp 21).

Slika 14. Unutrašnjost sinagoge u Dubrovniku. Interior of the Jewish synagogue in Dubrovnik. (From *Jewish heritage in Zagreb*, 1993).

Slika 15. Dubrovačko židovsko groblje Boninovo. Nadgrobne ploče su donesene sa starog groblja. The Jewish cemetery Boninovo in Dubrovnik. Tombstones were brought from the former old cemetery. (From *Jewish heritage in Zagreb*, 1993).

Slika 16. Svečano otvorenje obnovljene sinagoge u Dubrovniku na Rosh Hashana (Nova godina) 5758. Zgrada sinagoge je bila oštećena u potresu i pogotkom granata u ratu 1991. The festive opening of the reconstructed Dubrovnik synagogue for Rosh Hashana 5758. Synagogue building was damaged in earthquakes and by direct grenade shots during the war in 1991.
(From *Voice 1*, 1998, pp 37).

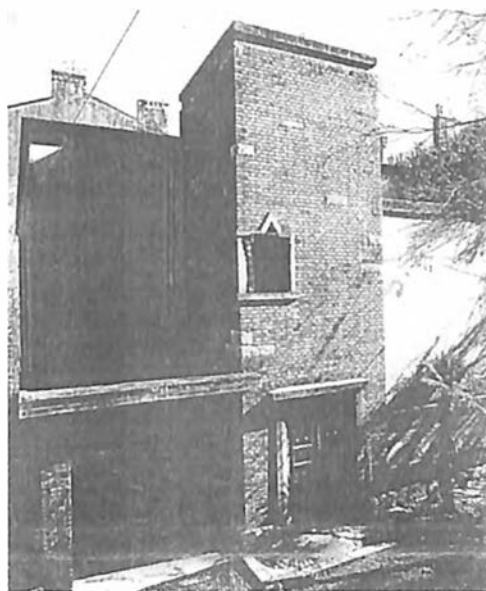

Slika 17. Obitelj Tolentino: Jakob, Flora i djeca Moši, Reny, Simha i Pepica. Tolentino family: Jakob, Flora and children Moši, Reny, Simha i Pepica.
(From Bernard Stulli, *Jews in Dubrovnik*, 1989, pp 65).

Slika 18. Nadgrobni spomenik obitelji Tolentino. Tombstone of the family Tolentino.
(From Bernard Stulli, *Jews in Dubrovnik*, 1989, pp 92).

RIJEKA

Slika 19. Ortodokсна sinagoga u Rijeci.
The orthodox synagogue in Rijeka.
(From *Voice 1*, 1998, pp 39).

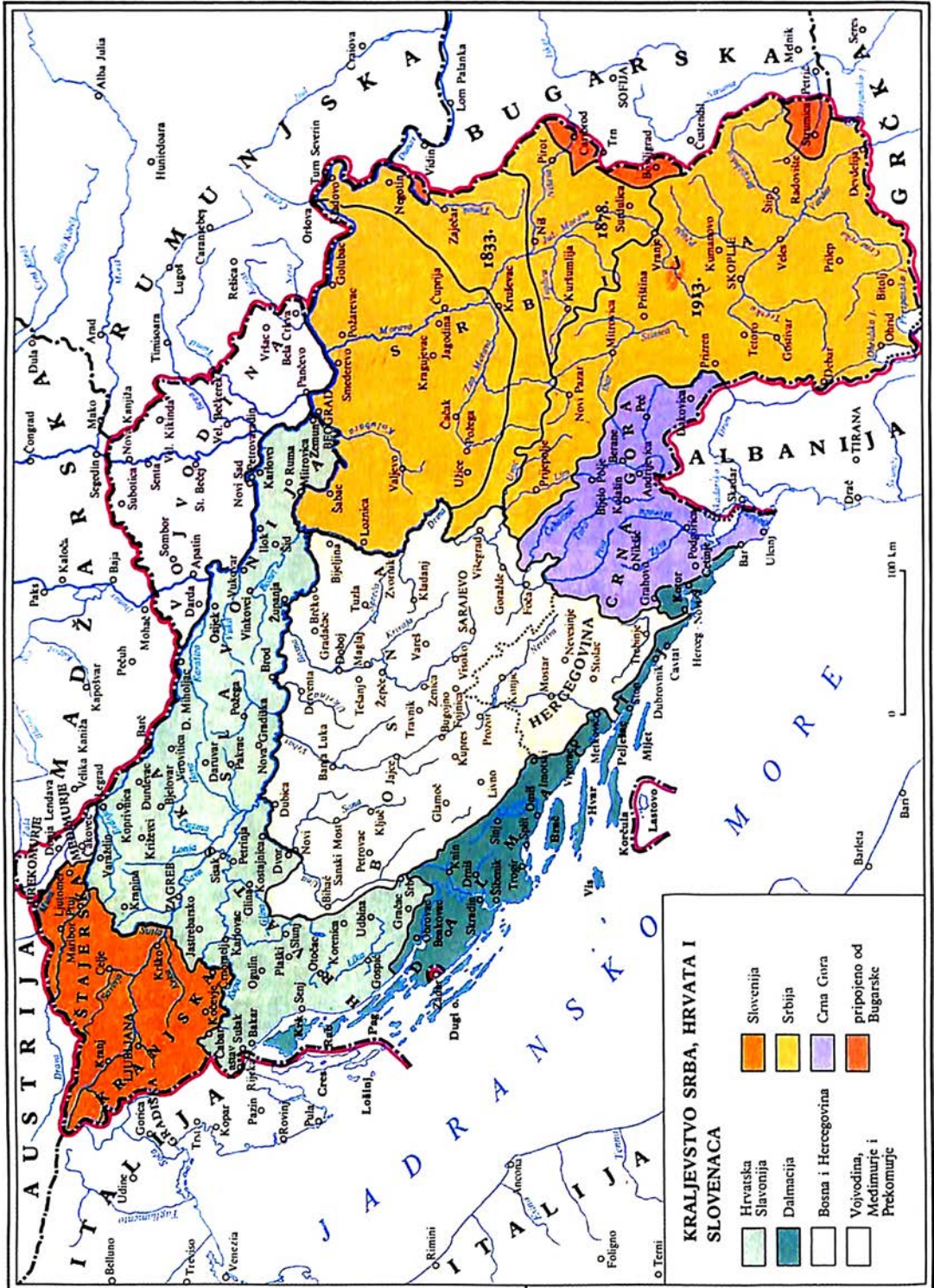

Slika 20. Unutrašnjost riječke sinagoge. Aron Kodeš donesen iz Ankone.
The interior of the Rijeka synagogue.
Aron Kodesh brought to rijeka from Ancona.
(From *Jewish heritage in Zagreb*, 1993).

Slika 21. Riječko židovsko groblje Kozala.
The Jewish cemetery Kozala.
(From *Jewish heritage in Zagreb*, 1993).

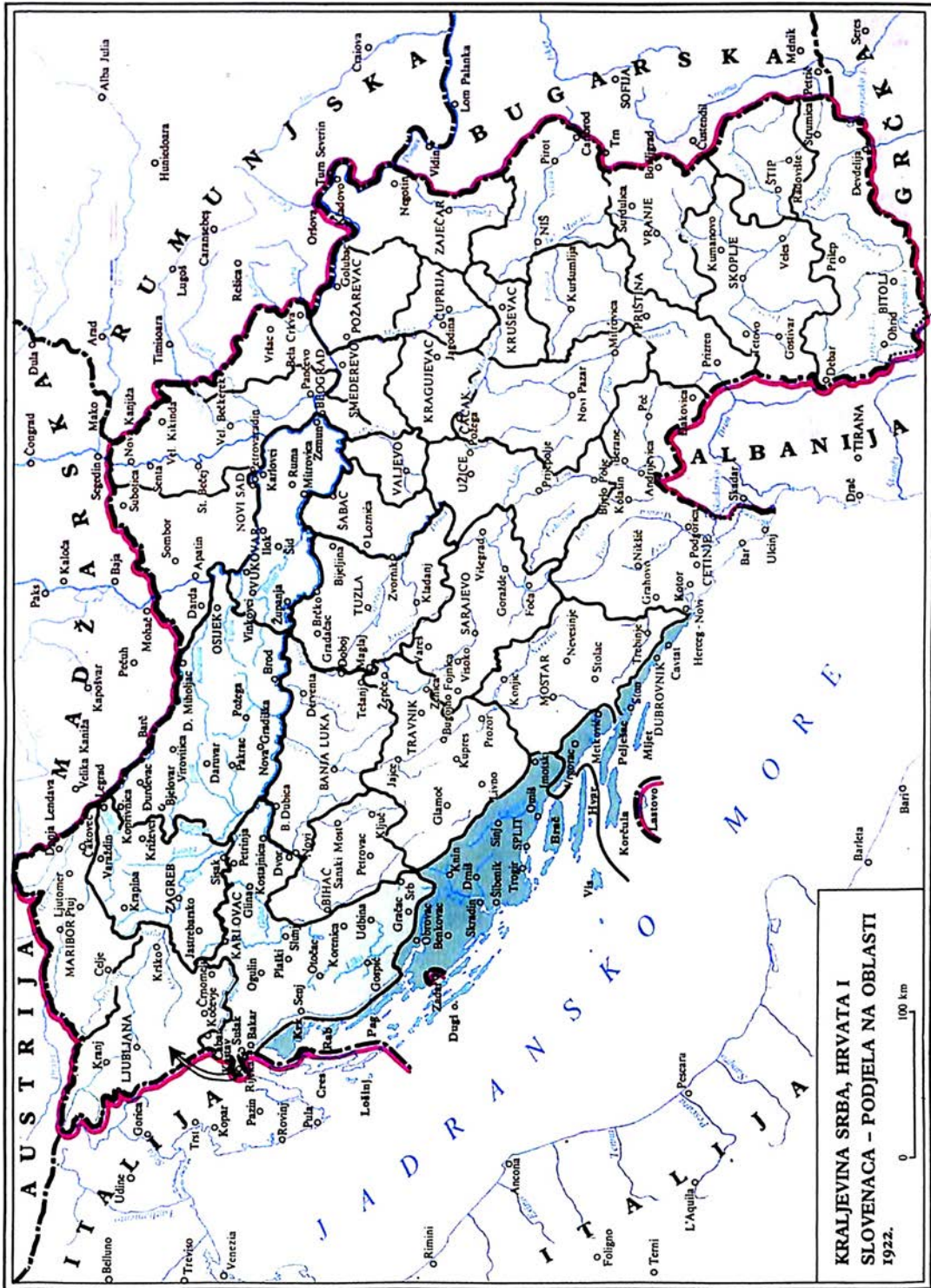
6. Promjene u teritorijalnoj i političkoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata

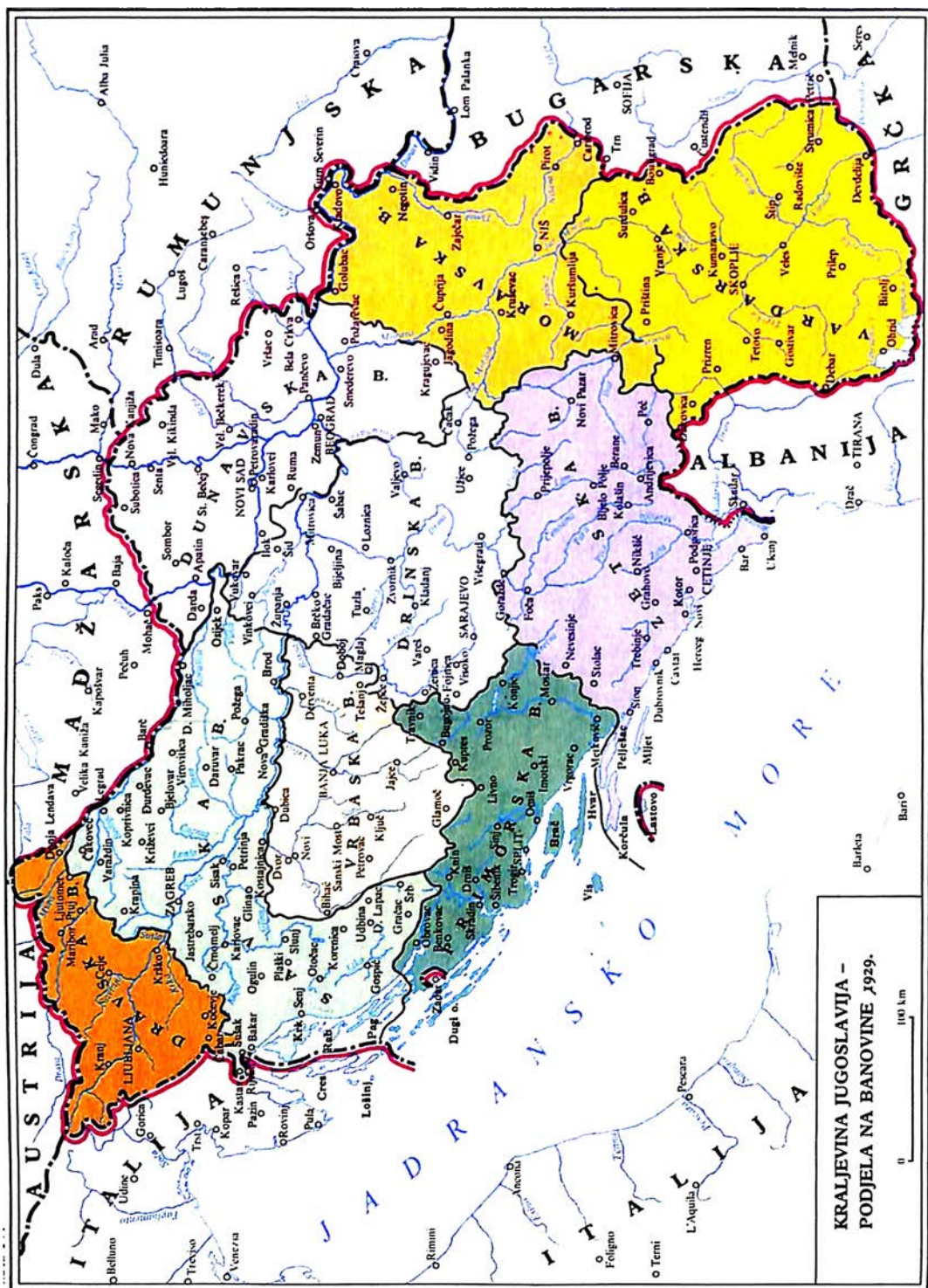
Karta 4. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (1918)

Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 21

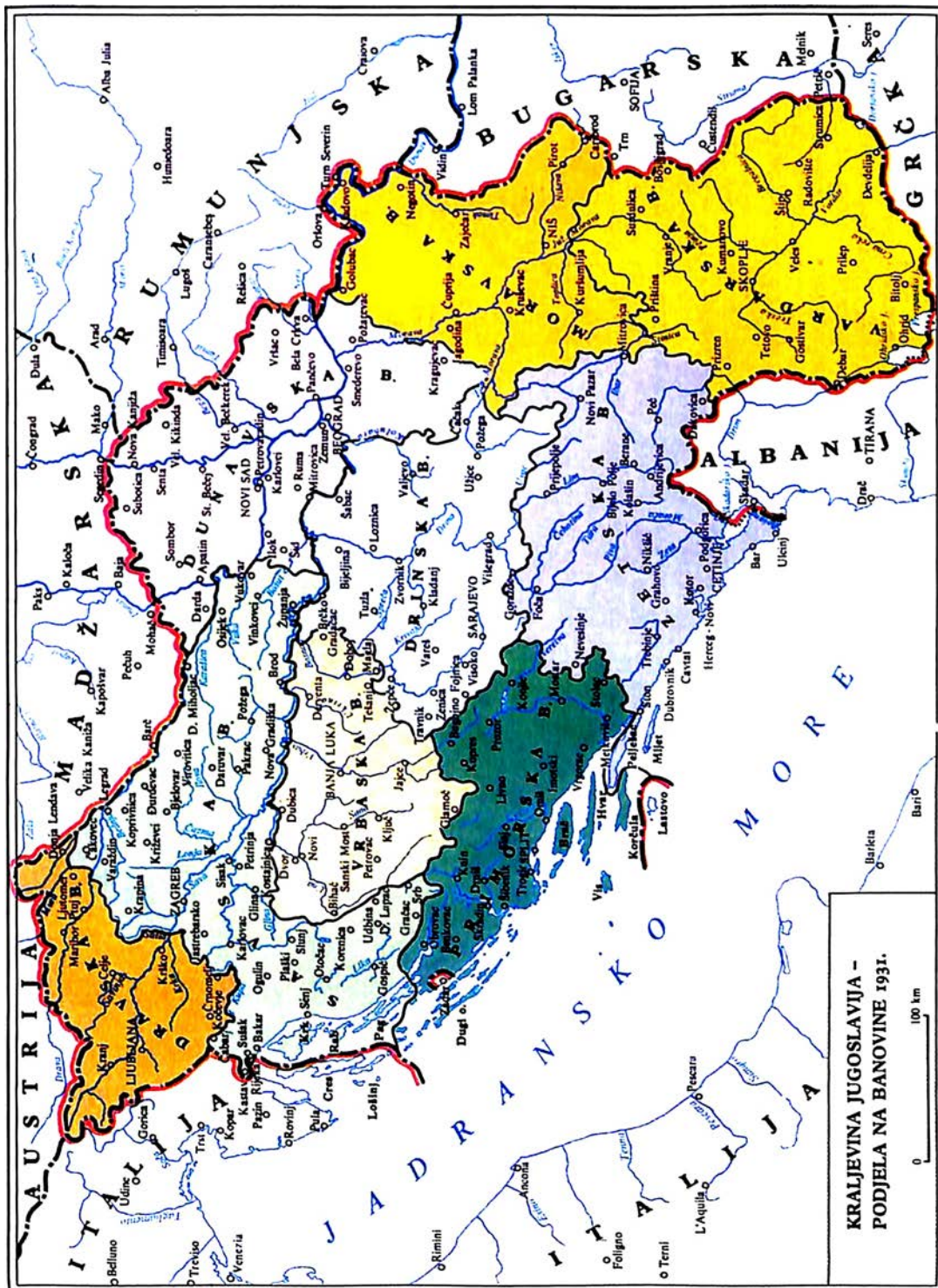

Karta 5. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca - podjela na oblasti (1922)
Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 27

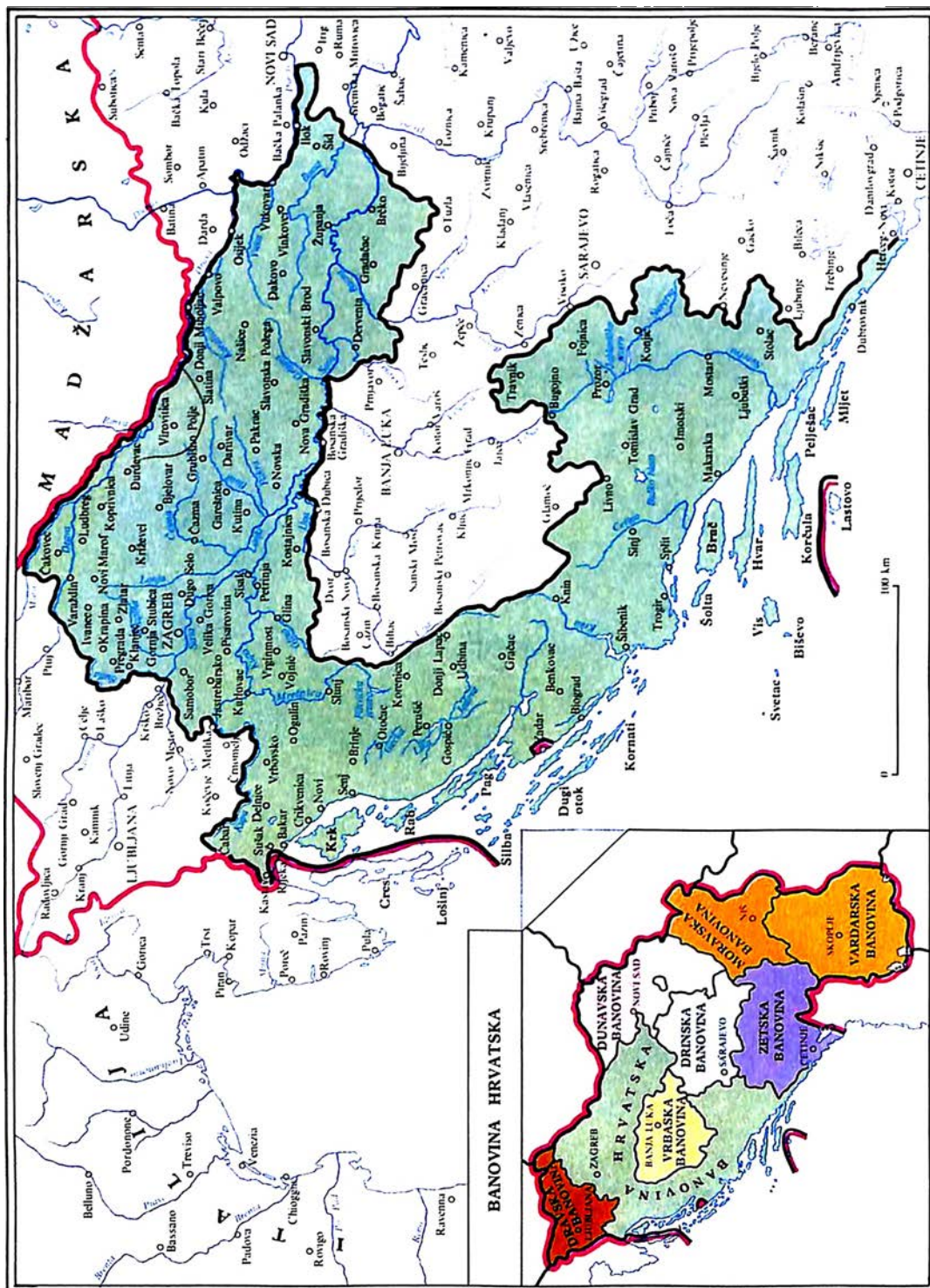

Karta 6. Kraljevina Jugoslavija - podjela na banovine (1929)
Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 31

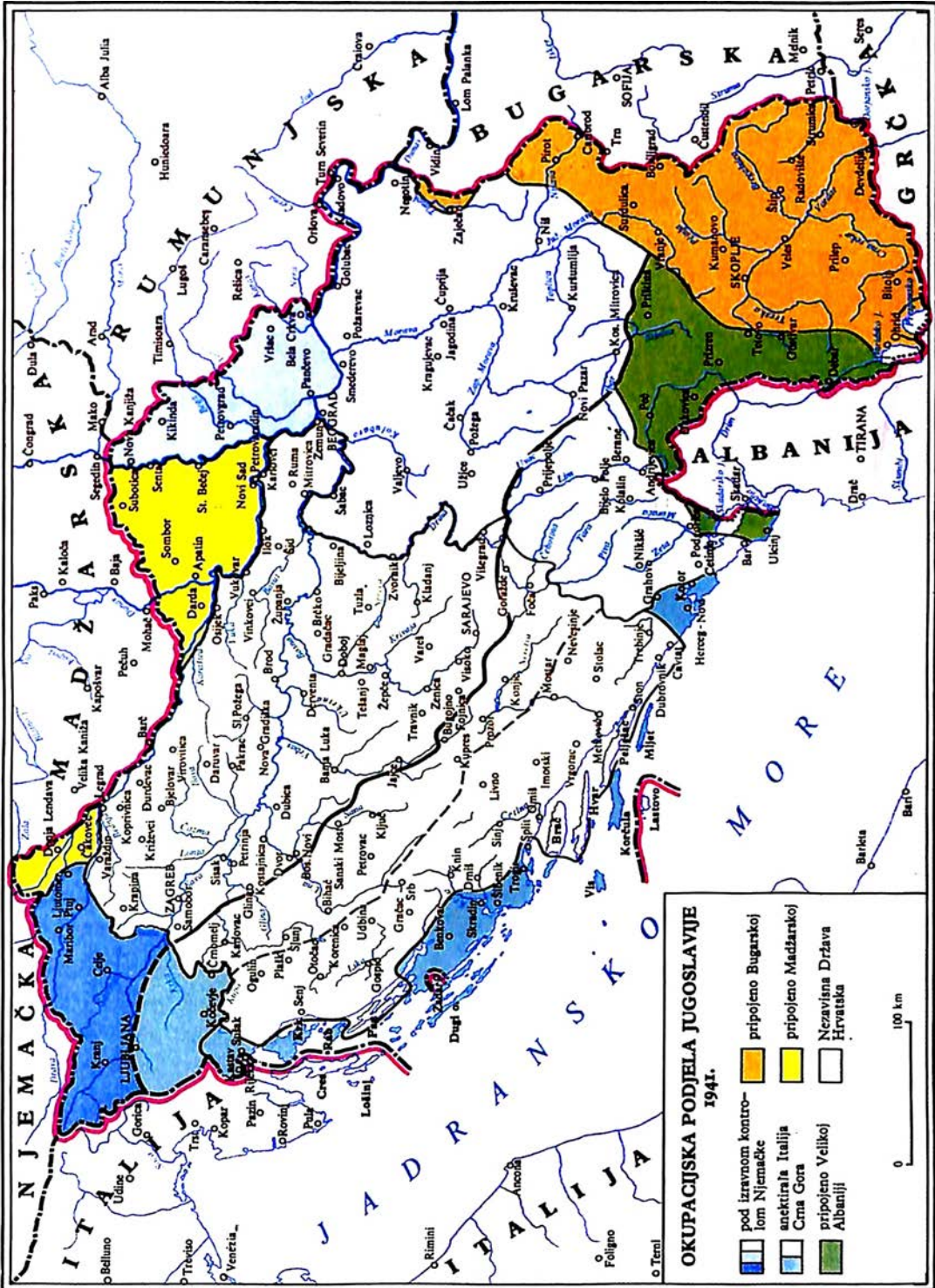
Karta 7. Kraljevina Jugoslavija - podjela na banovine (1931)

Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 37

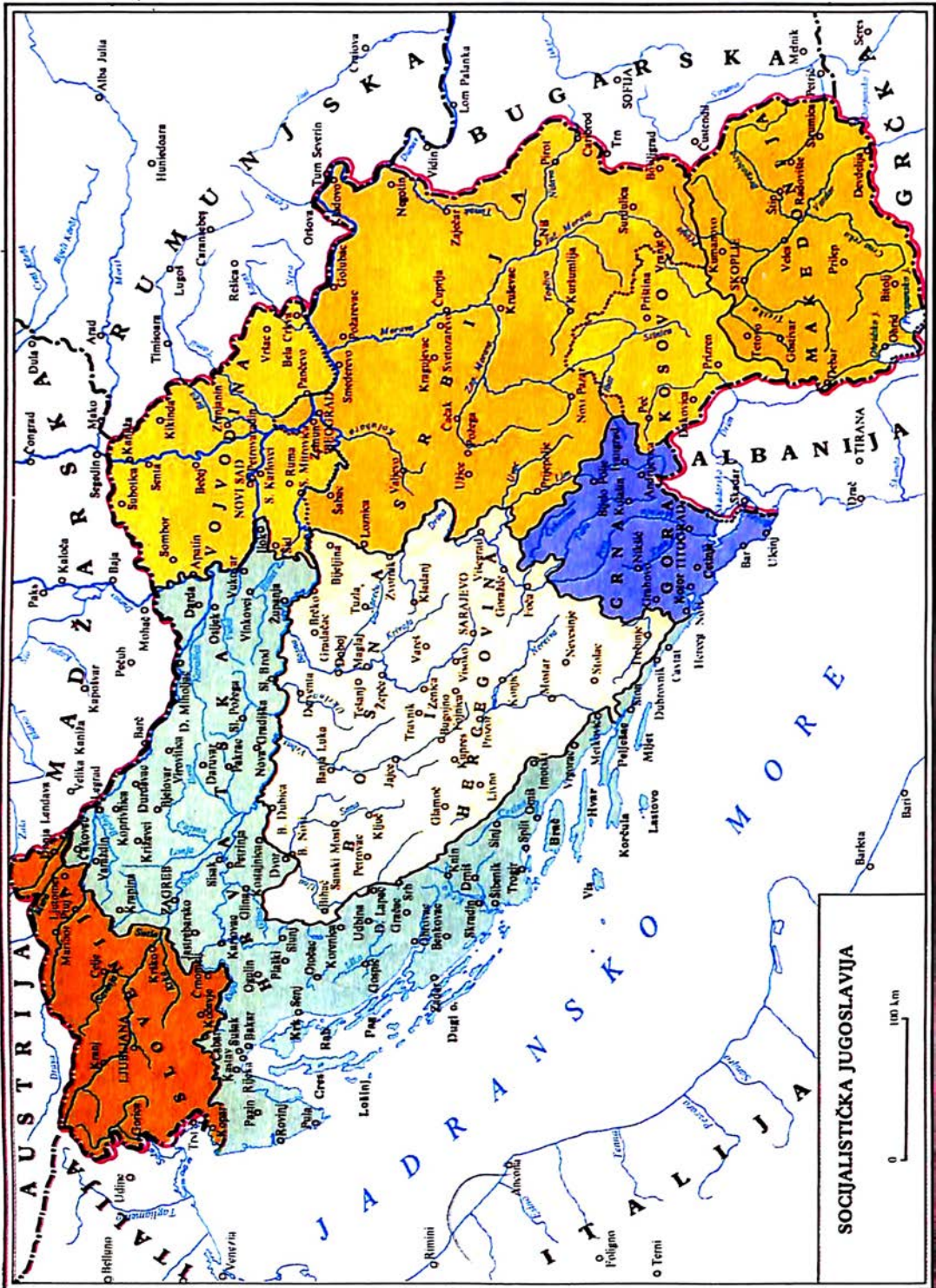
Karta 8. Banovina Hrvatska (1939)

Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 43

Karta 9. Okupacijska podjela Jugoslavije (1941)

Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 49

Karta 10. Socijalistička Jugoslavija (1945)

Iz: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, str. 59

6. Promjene u teritorijalnoj i političkoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata

U našem smo radu pratili naseljavanje i broj Židova prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. godine. U tom su se vremenskom rasponu u Hrvatskoj odigravale velike političke i teritorijalne promjene tako da je veoma teško uspoređivati podatke pojedinih popisa stanovništva.

Za razumijevanje razlika u analiziranim popisima stanovništva Hrvatske nužno je upozoriti na promjene koje su se događale u pojedinim područjima Hrvatske. Tako su npr. pojedini kotarevi i gradovi bili uključivani ili isključivani iz nekih popisa stanovništva. Kako bismo mogli pratiti naseljavanje i broj Židova, nastojali smo sačiniti, tamo gdje je to bilo moguće, usporedne analize istih kotareva, općina i gradova.

Ovdje ćemo prikazati neke od važnijih promjena hrvatskih granica i teritorijalne podjele (prema Bobanu)¹ koje su utjecale i na podatke u popisima stanovništva.

Londonski sporazum između sila Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija) i Italije dogovorio je granicu s Italijom. Nakon sklapanja primirja s Austro-Ugarskom, talijanske su trupe zaposjele liniju razgraničenja. Na mirovnoj konferenciji u Parizu postavljen je problem razgraničenja s Italijom, jer su, iako nije bilo predviđeno da Rijeka pripadne Italiji, u nju ipak ušle talijanske trupe. U Rapallu 20. studenog 1920. Italiji je priznata Istra (osim Kastva) s otocima Cresom, Lošinjem i Lastovom i grad Zadar, a Rijeka je imala status nezavisnog grada koji je zadržala sve do 1924. godine kada je Rimskim ugovorom postala sastavni dio Italije.

Razgraničenje s Austrijom potpisano je ugovorom o miru 1. rujna 1919. godine, a s Mađarskom mirovnim ugovorom 4. lipnja 1920.

Međimurje, naseljeno pretežno Hrvatima, više je puta prelazilo u vlasništvo ugarskih ili hrvatskih feudalaca. Od 1720. bilo je dio Ugarske. Godine 1848. ban Jelačić ga je priključio Hrvatskoj. Godine 1861. ponovno je priključeno Ugarskoj, dok 1918. nije u njega ušla vojska Narodnog vijeća te je tako pripojeno novoj državi SHS.

Prekomurje, naseljeno slovenskim stanovništvom, na Pariškoj je konferenciji o miru 9. srpnja 1919. pripojeno državi SHS i to područje zauzima jugoslavenska vojska.

Prekodravlje sa tri naselja na lijevoj obali Drave (Gola, Ždala i Repeš, oko 5.000 stanovnika) bilo je u sastavu Hrvatske, što je potvrđeno mirovnom konferencijom.

Vojvodina je bila dio Ugarske (južna Ugarska) u koju su se doselili Srbi u vrijeme rata s Turcima (pod vodstvom Arsenija III. Čarnojevića) i tamo dobili crkvenu autonomiju i izuzeće od vlasti ugarskih staleža. Godine 1848. u Srijemskim Karlovcima Narodna skupština Srba proglasila je Srpsku Vojvodinu (uz podršku bana Jelačića). To je poništeno i Vojvodina je proglašena austrijskom krunovinom (službeni jezik bio je njemački, a zakoni austrijski). Godine 1860. je vraćena Ugarskoj. Nešto poslije Hrvatskoj su vraćena tri srijemska kotara koja su 1848. bila uključena u Vojvodinu. Vojvodina je 1918. izravno priključena Srbiji i u nju su sredinom studenog 1918. ušle srpske trupe kao dio savezničke vojske Antante.

¹ Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918/1991. Školska knjiga i HAZU, Zagreb, 1992.

Dalmacija je granicu prema Bosni i Hercegovini oblikovala u ratovima Mletačke republike s Turskom. Znatne posjede u južnom dijelu Jadrana dobila je Venecija 1699/1700. godine.

Dubrovačka je republika ustupila Turcima svoj posjed s Klekom i Neumom, te Sutorinu u Boki Kotorskoj, kako bi napravila "tampon zonu" prema Mlecima. Nova je granica utvrđena 1730. godine i ostala je na snazi sve do 1797. kada je Napoleon srušio Mletačku republiku.

Dalmacija je bila pod vlašću Austrije od 1797. do 1805. Od 1805. do 1813. godine njome vladaju Francuzi, a 1808. Napoleon ukida Dubrovačku Republiku. Nakon Bečkog kongresa ponovno je pod Austrijom, tako da je od nekadašnje Mletačke Dalmacije i Mletačke Albanije te Dubrovačke Republike stvorena Kraljevina Dalmacija, kojoj je 1878. (Berlinski kongres) dodano područje južno od Budve do blizine Bara. Takvo stanje ostaje sve do 1918. godine (Boban, 1992).

Istočna granica prema Bosni utvrđena je 1699. godine, a 1718. Hrvatska je dobila cijeli Srijem, sve do Beograda. Neke su ispravke u gornjem toku rijeke Une u korist Hrvatske načinjene 1791. godine.

Kasnije, nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, načinjene su nove izmjene, na štetu Hrvatske. Tako je nakon Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. koji je prihvaćen uz protivljenje hrvatskih i dijelom slovenskih političkih stranaka, zemlja bila podijeljena na oblasti, kotare i općine, ali kako nije postignut dogovor, kralj je donio 26. lipnja 1922. Uredbu o podjeli zemlje na oblasti. U Hrvatskoj i Slavoniji su osnovane Srijemska oblast (Vukovar), Osječka oblast (Osijek), Zagrebačka oblast (Zagreb) i Primorsko-krajiška oblast (Karlovac).

Međimurje s kotarevima Čakovcem i Prelogom uključeno je u Mariborsku oblast.

Kraljevina Dalmacija podijeljena je na Dubrovačku (Dubrovnik) i Splitsku (Split) oblast, ali je područje Boke Kotorske (i daljnji južni dio) pripojen Zetskoj oblasti odnosno Crnoj Gori. Krk, iz ranijeg sastava Istre, pripojen je Splitskoj oblasti, a Kastav je uključen u Ljubljansku. Tako je Hrvatska izgubila dio prostora napućenog hrvatskim stanovništvom.

6. siječnja 1929. ukinut je Vidovdanski ustav i raspuštena skupština, proglašena je apsolutistička monarhija i ubrzo su zabranjene političke stranke. Službeni naziv države postao je Kraljevina Jugoslavija. Tada je osnovano 9 banovina: Dravska (Ljubljana), Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Vardarska (Skoplje), Moravska (Niš) i Dunavska (Novi Sad).

Nekadašnje Kraljevine Hrvatska i Slavonija i Kraljevina Dalmacija bile su u Savskoj i Primorskoj banovini. U Savsku banovinu uključeno je Međimurje, Kastav i otok Krk (tada joj je priključen i kotar Črnomelj iz Slovenije), a kotar Čabar je priključen Dravskoj banovini. Cijeli je Srijem izuzet iz Savske banovine. Vukovar, Vinkovci, Županja, Srijemska Mitrovica i Šid uključeni su u Drinsku banovinu, a ostali dio Srijema u Dunavsku banovinu. Zemun je s Pančevom i Beogradom postao posebno područje-Uprava grada Beograda.

I u Primorskoj banovini su načinjene izmjene tako da je najveći dio Dubrovačke oblasti priključen Zetskoj banovini, a Primorskoj banovini je priključen dio zapadne Hercegovine i bosanski kotari Travnik, Livno i Duvno.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 28. kolovoza 1931. ponovno je promijenio granice. Sada je Čabar uključen u

Savsku, a Črnomelj u Dravsku banovinu. Kotarevi Vukovar, Vinkovci i Županja također su pripojeni Savskoj banovini (izuzeti iz Drinske banovine). Šid i Srijemska Mitrovica priključeni su Dunavskoj banovini. Primorskoj banovini je priključen kotar Korčula (izuzet iz Zetske banovine); izuzet je Travnik, a pripojen kotar Stolac. Te su promjene ušle u oktroirani Ustav od 3. rujna 1931.

Sporazumom Cvetković-Maček 1939. i Uredbom o Banovini Hrvatskoj (26.kolovoza) stvorena je Banovina Hrvatska sa glavnim gradom Zagrebom. U njezin sastav su ušle bivše Savska i Primorska banovina, i neki kotarevi koji su ranije ulazili u druge Banovine, kao Dubrovnik, Šid, Ilok, ali i Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica. Teritorijalni opseg Banovine Hrvatske trebao se definitivno odrediti nakon preuređenja države.

Nakon okupacije u travanjskom ratu (8 -18 travnja) 1941., Jugoslavija je bila podijeljena na dvije interesne zone: njemačku i talijansku. Na Bečkoj konferenciji 20.travnja 1941. donijeta su slijedeća rješenja:

Podijeljena je Slovenija između Italije (Italija je dobila Ljubljansku provinciju) i Njemačke.

Mađarske trupe su okupirale Prekomurje, Međumurje, Baranju i Bačku. Banat je okupirala Njemačka, iako je formalno bio dijelom Srbije. Makedoniju su podijelile Bugarska i Italija (istočni dio je dobila Bugarska, a zapadni dio Italija, koja ga je kasnije uključila u teritorij Velike Albanije).

Srbija je bila pod njemačkom vojno-okupacijskom upravom, a kolovoza 1941. komandant Srbije je imenovao civilnu vladu s Nedićem na čelu. Crna Gora bila je talijanska «interesna sfera» a dio je priključen Velikoj Albaniji. Italija je anektirala Boku Kotorsku (zajedno s Konavlima upravno područje Guvernerata Dalmacije).

Zemun je pripao novostvorenoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH).

Rimskim ugovorom od 18.svibnja 1941. regulirani su odnosi između NDH i Italije koja je dobila najveći dio obalnog područja i dio obalne unutrašnjosti Hrvatske. Na tom je području uspostavljen Guvernerat Dalmacija sa sjedištem u Zadru. Načinjeni su i drugi ugovori s Njemačkom i Italijom. Dio koji je anektirala Italija bio je tzv. I. zona. U II. zoni su Talijani imali vojnu, a NDH civilnu upravu.

Nakon II. svjetskog rata u Socijalističkoj Jugoslaviji jedan dio granica («AVNOJ-ske granice») Hrvatske ponovno je promijenjen. Tako je u sastav Hrvatske 1945. godine uključena Baranja. Stvaranjem Bosne i Hercegovine kao posebne federalne jedinice, Hrvatska se "povukla" s dijelova koji su bili uključeni 1929. godine u Primorsku banovinu. Ponovno je u Hrvatsku uključen kotar Dvor (na Uni). Ispravljena je i granica u kotarevima Korenica i Donji Lapac. Bili su sporni teritoriji u razgraničenju sa Slovenijom u općini Štrigova u Međumurju, i na granici kotareva Karlovac i Črnomelj. Istra je pripojena Hrvatskoj, a kasnije je napravljeno razgraničenje između Slovenije i Hrvatske prema etničkom načelu.

6. Changes in the Territorial and Political Division of Croatia after World War I

Through history there have been major changes of Croatian frontiers and territorial divisions (Boban, 1992), which had an impact on census data. The London Agreement between the forces of Entente (Great Britain, France and Russia) and Italy settled the border with Italy. After the armistice had been signed with Austro-Hungary, Italian troops occupied the frontier. At the peace conference in Paris the problem of fixing the boundaries with Italy arose because Italian troops had entered Rijeka although this town was not meant to come under Italian rule.

On 20 November 1920 at Rapallo Italian rule was acknowledged in Istria (except Kastav) with islands of Cres, Lošinj and Lastovo and the town of Zadar, while Rijeka got the status of an independent town, which is kept until 1924 when by the Treaty of Rome became a component of Italy.

The peace treaty fixed the boundaries with Austria on 1 September 1919, and with Hungary a treaty was concluded on 4 June 1920.

Međimurje, inhabited mainly by Croats, was transferred from the possession of Hungarian feudalists to Croatian ones and conversely several times. It constituted a part of Hungary from 1720 till 1848 when ban Jelačić incorporated it into Croatia. In 1861 it was again attached to Hungary until in 1918 the army of the National Council came to this region and in this way it was annexed to the new state of the Serbs, Croats and Slovenes.

Prekomurje, populated by Slovenes, was annexed to the state of SHS (Serbs, Croats and Slovenes) at the Paris Peace Conference on 9 July 1919 and thereupon the Yugoslav army occupied this region.

Prekodravlje, with three settlements on the left bank of the river Drava (Gola, Ždral and Repeš, comprising 5.000 inhabitants), was component part of Croatia, according to the peace conference.

Vojvodina was a part of Hungary (southern Hungary) settled by the Serbs during the war with Turkey (under Arsenije III Čarnojević). They were granted religious autonomy and exemption from the rule of the Hungarian nobility. In 1848 the National Assembly of Serb in Srijemski Karlovci proclaimed Vojvodina Serbian (with the support of ban Jelačić). This was annulled and Vojvodina was proclaimed an Austrian crown land (the official language being German and laws Austrian). In 1860 it was returned to Hungary. Somewhat later three districts of Srijem, having been attached to Vojvodina in 1848, were returned to Croatia. In 1918 Vojvodina was directly annexed to Serbia. In mid-November 1918 Serbian troops entered Vojvodina as part of the allied army of the Entente.

Dalmatia fixed its boundaries with Bosnia and Herzegovina in wars between the Venetian Republic and Turkey. Venice got considerable possessions in the southern part of Adriatic in 1699/1700.

The City-republic of Dubrovnik relinquished its possession of Klek and Neum as well as Sutorin in Boka Kotorska to the Turks in order to create a buffer zone towards Venice. A

new boundary was determined in 1730 and remained down to 1797 when Napoleon overturned the Venetian republic.

Dalmatia was under the Austrian authorities from 1797 till 1805. During the 1805-1813 period the French ruled it and in 1808 Napoleon abolished the Republic of Dubrovnik. After the Congress in Vienna it was returned to Austria. The Kingdom of Dalmatia was established in 1878 (the Congress of Berlin) from the former Republic of Dubrovnik, Venetian Dalmatia and Venetian Albania, to which the area south of Budva to near Bar was attached. This situation remained until 1918.

The Eastern boundary with Bosnia was fixed in 1699. Croatia got the whole of Srijem down to Belgrade, in 1718. Some correction in the upper stream of the River Una in favour of Croatia was made in 1791.

Later, after the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes new alterations were made, to the detriment of Croatia. Thus after the adoption of the Vidovdan Constitutions on 28 June 1921, although it was opposed by Croatian and to a certain extent by Slovenian parties, the country was divided into provinces, districts and communes. As agreement was not reached, the King passes the Regulation on the Division of Land into provinces on 26 June 1922.

Consequently in Croatia and Slavonia were established Srijemska Province (Vukovar), Osječka Province (Osijek), Zagrebačka Province (Zagreb) and Primorsko –krajiska Province (Karlovac).

Međimurje, with the districts of Čakovec and Prelog, was included into Mariborska province. The Kingdom of Dalmatia was divided into Dubrovačka (Dubrovnik) and Splitska province (Split), while the area of Boka Kotorska (and farther south) was joined to Zetska Province and Montenegro respectively. Krk, formerly a component of Istria, was incorporated into Splitska province and Kastav to Ljubljanska. In this way Croatia lost part of its territory settled by Croats population.

On 6 January 1929 the Vidovdan Constitution was abolished and the Assembly dissolved. The absolutist monarchy was established and soon afterwards political parties were suppressed. The official name of the state changed into the Kingdom of Yugoslavia.

The state was divided into nine banovinas: Dravska (Ljubljana), Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Vardarska (Skoplje), Moravska (Niš) and Dunavska (Novi Sad). The old Kingdoms of Croatia and Slavonia and Kingdom of Dalmatia were made part of Savska and Primorska Banovina.

According to this new division, Međimurje, Kastav and the island Krk were incorporated into Savska banovina (the district of Črnomelj from Slovenia was attached too), while the district of Čabar was joined to Dravska Banovina. The whole of Srijem was excluded from Savska Banovina. Vukovar, Vinkovci, Županja, Srijemska Mitrovica and Šid were incorporated into Drinska Banovina and the rest of the Srijem into Dunavska. Zemun, together with Pančevo and Belgrade, became a separate region- the administration of the City of Belgrade.

Primorska Banovina also underwent changes. The greatest part of the province of Dubrovnik was incorporated in Zetska Banovina and a part of western Herzegovina and Bosnian district Travnik, Livno and Duvno were annexed to Primorska Banovina.

The Law on the Changes and Additions to the Law on the name and Division of the Kingdom in Administrative Areas on 28 August 1931 changed the boundaries once more. Thereby Čabar was incorporated in Savska Banovina and Črnomelj in Dravska. The districts of Vukovar, Vinkovci and Županja were also integrated with Savska banovina (they were excluded from Drinska Banovina). Šid and Srijemska Mitrovica were annexed to Dunavska banovina. The district of Korčula (except from Zetska banovina) was annexed to Primorska Banovina. Travnik was excluded and the district Stolac attached. These changes were included in the Octroyed Constitution of 3 September 1931.

By the Cvetković-Maček agreement in 1939 and the Regulation on the Banovina of Croatia, the Banovina Croatia was established with Zagreb as its capital. Incorporated into Banovina were Savska and Primorska Banovina as well as several districts, previously integrated with other Banovinas, like Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik and Fojnica. The territorial extent of the Banovina of Croatia was to be determined later.

Following the occupation in the April War (8-18 April) in 1941, Yugoslavia was divided into two zones of interest: German and Italian. Slovenia was also divided, while Hungarian troops occupied Prekomurje, Međimurje, Baranja and Bačka. Banat was occupied by Germany; Macedonia was divided between Bulgaria and Italy; Serbia was under German authority; Montenegro under Italy and part of it was incorporated into Greater Albania. Boka Kotorska (together with Konavli constituting the administrative area of the Dalmatian Governor) was annexed to Italy. Zemun was ceded to the newly created Independent State of Croatia (Nezavisna država Hrvatska, NDH). The Pact of Rome on 18 May 1941 regulated the relations between the Independent State of Croatia and Italy. Italy got the greatest part of the Croatian coast and part of inland Croatia.

After World War II, in Socialistic Yugoslavia, the frontiers of Croatia were altered again. Thus in 1945 Baranja was incorporated in Croatia. By the foundation of Bosnia and Herzegovina as a separate federal unit, Croatia "Withdrew" from their territories constituting Primorska Banovina in 1929. The district Dvor (on the river Una) was again incorporated into Croatia. The boundaries in the districts of Korenica and Donji Lapac were modified. When boundaries were fixed with Slovenia territories of Štrigova in Međimurje and on the boundary between Karlovac and Črnomelj were disputed. Istria was integrated with Croatia and afterwards frontiers between Slovenia and Croatia were fixed by ethnic principle.

7. Židovi u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine

Židovi u gradovima

Analiza popisa stanovništva koji su napravljeni između dva svjetska rata, 1921. i 1931. godine, mora uzeti u obzir da su načinjeni u novoj teritorijalnoj i političkoj podjeli.

Nakon I. svjetskog rata dolazi do raspada Austro-Ugarske monarhije kojoj je do tada pripadala Hrvatska i do stvaranja nove države Kraljevine SHS (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca). Nastaju promjene državnih granica, ali i nove unutrašnje podjele zemlje, najprije na oblasti, a kasnije na banovine. Broj stanovnika i broj Židova u ta dva popisa, prema tome, ne mogu se neposredno uspoređivati, jer nisu popisani na istom teritoriju.

Židova je u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1910. godine bilo 21.013, a 1921. (kada je priključeno Međimurje) 20.562 (za 451 osobu manje). Ali, kao što smo kazali, ne možemo zaključiti da se radi o njihovom stvarnom smanjenju. Vjerojatno je bilo gubitaka u ratu, smanjenog nataliteta u toku ratnih godina i migracija koje su prateća pojava ratova i političkih promjena, a i podaci popisa stanovništva 1921. nisu se mogli svuda prikupiti (dio Hrvatske bio je pod Italijom).

Iz Hrvatske odlaze Nijemci i Mađari, posebno oni koji su bili na položajima u različitim državnim službama i na željeznici, a agrarna reforma 1918. godine i podjela zemlje dovodi nove stanovnike - koloniste.

Bez obzira na razlike, ako se ukupan broj Židova i broj onih koji žive u gradovima usporedi s takvim podacima iz ranijih popisa stanovništva, može se zaključiti da se proces doseljavanja Židova u gradove nastavlja. Tako 1921. godine od ukupnog broja Židova njih 54,7% živi u gradovima, a 1931. 77,5%. Taj proces nije jednak u svim gradovima; povećanje bilježimo u Dubrovniku, Karlovcu, Varaždinu i osobito u Zagrebu, u kojemu je 1921. godine broj Židova 5.970, a u 1931. godini 8.702, dakle ima 2.732 Židova više.

Popis mjesta u kojima su Židovi živjeli 1931. obrađen je detaljnije stoga što je većina Židova koja je u tim mjestima živjela ubijena u Holokaustu. Za neke od njih samo ovaj podatak u popisu stanovništva dokazuje da su nekada tu bili, pa je ova analiza načinjena u spomen na sve te nevine žrtve i nestale židovske zajednice.

U registraciji preživjelih Židova (koja je sačinjena 1946. godine) i njihova povratka u pojedina mjesta, među ostalim je zabilježeno da se u Varaždin vratilo 54 Židova, u Vrpolje 5, Vinkovce 35, Viroviticu 23, Vukovar 23. U Zagreb se vratilo najprije 1.335, a kasnije još 879 Židova. U Slavonski Brod se vratilo 16, Slavonsku Požegu 10, Split 175, Osijek 304, Našice 8, Karlovac 39, Đakovo 22, Čakovec 85.

Razmjerno velik broj se vratio u Rijeku (185), Opatiju (33), Lovran (22) te Dubrovnik (38), vjerojatno stoga što su se u talijanskoj zoni za vrijeme II. svjetskog rata spasili Židovi pobjegli iz Bosne i Hercegovine, NDH i izbjeglice iz drugih zemalja.

Ovdje nismo nabrojali sva mjesta u koja su se vratili Židovi, u neka se nažalost vratilo samo nekoliko preživjelih, a neke su zajednice potpuno nestale.

Tablica 7.

Židovi u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1921 i 1931 godine po kotarevima (općinama i gradovima) svrstanih po abecednom redu Jews in Croatia according to 1921 and 1931 census by district, communes and towns								
Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Benkovac	0	3	Benkovac	0	1	Bakar	0	1
			Novigrad	0	1			
			Obrovac	0	1			
Biograd	0	2	Biograd	0	1			
			Zemunik	0	1			
Bjelovar	137	55	Gudovac	44	6	Bjelovar	502	360
			Ivanska	10	3			
			Nova Rača	19	9			
			Prespa		4			
			Severin	20	24			
Trojstvo	25	9						
Brač	4	2	Supetar	4	2			
Brinje	1	0	Brinje	1	0			
Crikvenica	11	30	Crikvenica	11	30			
Čakovec	638	6	Podturen	8	6	Čakovec	611	533
Čazma	56	70	Čazma	18	16			
			Dubrava	10	20			
			Ivanić-Grad	2	16			
			Kloštar-Ivanić	20	5			
			Križ	6	13			
Daruvar	280	215	Daruvar	192	135			
			D. Brestovac	1	2			
			Dežanovac	16	14			
			Končanica	0	4			
			Miokovićevo		25			
			Sirač	7	4			
			Uljanik	27	23			
			Van. Daruvar		4			
Vel.B astaji	1	1						
Delnice	1	1	Fužine	1	1			
Djakovo	450	329	Budrovci	7	8			
			Dj. satnica	3	4			
			Djakovo	390	253			
			Drenje	3	3			
			Gorjani	1	1			
			Lev.Varoš	10	7			
			Semeljci	3	10			
			Strizivojna	1	1			
			Trnava	9	13			
			Vrbica	2	14			
			Vrpolje	12	19			
Donja Stubica	47	65	Bistra	3	4			
			Don. Stubica	28	18			
			Gor. Stubica	3	1			
			Mar. Bistrica	4	3			
			Oroslavje	9	39			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Donji Miholjac	155	173	Čadjevica Donji Miholjac Marjanci P. Moslavina P. Podgajci Šljivoševci Viljevo	9 99 10 12 7 6 17	10 119 2 16 6 14 6			
Dubrovnik	109	0				Dubrovnik	108	120
Dugo Selo	40	24	Dugo Selo Pos Breji	30 10	23 1			
Garešnica	51	53	Berek Garešnica Hercegovac	2 25 19	5 32 16			
Gjurgjevac	92	97	Gjurgjevac Jelačićevo Kalinovac Kloštar Molve Pitomača P-Sesvete Virje	30 8 1 14 4 21	25 10 11 7 4 20 5 15			
Glina	42	39	Glina Kraljevčani	38 4	37 2			
Gospić	4	0	Gospić	4	0			
Gračac	2	0	Gračac	2	0			
Grubišno Polje	70	63	Grubišno Polje Ivanovo Selo V. Grdjevac	39 0 31	30 8 25			
Hvar	0	6	Hvar	0	6			
Ilok	306	397	Beočin Čerević Erdevik Ilok Neštin Susek	46 8 24 206 5 6	37 7 27 292 7 34			
Imotski	1	0	Imotski	1	0			
Ivanec	60	43	Bednja Cvetlin Ivanec Lepoglava	6 42	4 4 22 11			
Jastrebarsko	23	29	Jastrebarsko Krašić Petrovina Sv. Jana	15 3 5	18 5 1 5			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Karlovac	19	15	Draganići Duga Resa Ozalj Rečica	5 12 2	1 3 7 4	Karlovac	302	347
Kastav	0	1	Kastav	0	1			
Klanjec	6	4	Klanjec	3	4			
Knin	0	2	Knin Drniš	0 0	1 1			
Koprivnica	101	103	Drnje Gjelekovac Gola Kop. Ivanec Legrad Novigrad Peteranec Sokolovac Ždala	7 13 11 16 30 15	8 2 13 10 18 11 8 22 11	Koprivnica	369	339
Korčula	2	3	Korčula		3			
Korenica	0	1	Plit. Jezera		1			
Kostajnica	26	40	Dubica Kostajnica	4 15	10 30			
Krapina	84	59	Gjurmanec Krapina Radoboj Zabok Začretje	7 62 2 7 6	10 33 4 6 6			
Križevci	64	57	Gradec S.Ivan.Žabno S.P.Čvrstec Vijakovac Vrbovec	12 21 5 24	10 20 5 4 18	Križevci	167	126
Krk	0	1	Baška	0	1			
Kutina	77	60	Kutina Ludina Popovača	54 5 18	50 3 7			
Ludbreg	107	100	Ludbreg Ludbreg trgovište M. Bukovec Martijanec Rasinja	72 8 10 8	12 60 12 13 3			
Makarska	3	25	Makarska	3	25			
Metković	7	3	Metković	7	3			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Našice	339	314	Budimci Čačinci Feričanci Gjurgjenovac Klokočevci Koška Našice Obradovci Orahovica Podgorač V.Našice Zdenci	0 11 13 47 73 10 220 4 44 23 1	2 8 14 47 6 14 161 6 41 9 5 1			
Nova Gradiška	285	29	Cernik Davor N.Kapela Rešetari	13 3 8 9	8 7 4 10	Nova Gradiška	200	207
Novi	7	2	Novi	7	2			
Novi Marof	48	51	Brez. Hum Gornja Reka Ljubeščica Novi Marof V. Varažd. Toplice	7 11 5 25	6 10 5 5 23			
Novska	49	47	Ban. Jaruga Jasenovac Lipovljani Međurić Novska Rajić	5 5 32 5	18 2 1 0 26 0			
Ogulin	62	24	Generalski Stol Gomirje Ogulin	0 0 55	11 3 20			
Okučani	Nova Gradiška 285	19	Dragalić Okučani Rajić Stara Gradiška	13 1 11	1 7 4 7			
Osijek	68	71	Aljmaš Bij.Brdo Čepin Dalj Ernestinovo Hrastin Laslovo Retfala	0 1 9 17 0 3 3 29	2 2 9 10 3 9 1 29	Osijek	2731	2445
Otočac	3	0	Otočac	3	0			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Pakrac	286	191	Antunovac Badljevin Bučje Čaglič Gaj Kukunjevac Lipik Pakrac	9 9 8 6 13 10 52 171	7 6 3 5 6 9 47 108			
Petrinja	28	21	Gora Moščenica Sunja	6 4 18	7 5 9	Petrinja	19	14
Pisarovina	28	21	Kupinec Lasinja Pisarovina Pokupsko	3 8 11 7	0 0 15 6			
Podravska Slatina	280	243	G. Miholjac N. Bukovica P. Slatina S. Drenovec Sopje Voći	14 34 176 1 16 39	7 34 174 13 3 2			
Pregrada	19	16	Pregrada	12	16			
Prelog	118	66	D. Dubrava D. Vidovec Draškovec Goričan Kotoriba Prelog Legrad D. Kraljevec	17 9 3 1 8 43 30 7	21 9 4 4 7 2			
Rab	0	4	Rab	0	4			
Samobor	29	8	Samobor Sv. Nedelja Sv. Martin	26 2 1	7 1			
Senj	0	0				Senj	0	6
Sinj	5	0	Sinj	5	0			
Sisak	43	28	Kratečko Lekenik Mar. Ves Sela Topolovec	8 15 15 0 5	4 11 8 2 3	Sisak	331	248
Slavonska Požega	63	5	Bekteže Pleternica P. Brestovac Ruševo	34 10 1 9	25 8 3 15	Slavonska Požega	340	248
Slunj	6	0	Primišlje Slunj	5 1				

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Sv. Ivan Zelina	15	16	M. Bjelovar Sv. I. Zelina V.S. I. Zelina	7 3 5	5 6 5			
Šibenik	0	0				Šibenik	?	28
Šid	60	59	Kukujevc Morović	Šid	4 1 60	3 1 59		
Udbina	1	1	Udbina	1	1			
Valpovo	207	175	Belišće Bizovac Brodjanci Ladimirevci Petrijevci Valpovo V. Valpovo	2 27 150	101 4 1 8 28 30 3			
Varaždin	59	50	Bartolovec Biškupec Jalžabet K. Cestica Petrijanec Vidovica Vinica	0 5 7 5 2 8 22	9 6 2 1 1 8 23	Varaždin	423	486
Velika Gorica	67	37	Dubranec Kravarsko Novo Čiče Orle V. Gorica Vukovina	9 9 14 3 25 4	7 2 5 3 19 1			
Vukovar	30	30	Antin Bobota Čakovci Korog Markušica Negosavci Nuštar Opatovac Trpinja	2 0 3 3 8 1 1 4 0	2 7 2 4 4 1 6 2 2	Vukovar	456	306
Vinkovci	77	85	Andrijaševci Cerna Ivankovo Komletinci Nijemci Otok Retkovci Slakovci S.Mikanovci V. NovoSelo Vodjinci	2 2 9 1 17 15 10 8 5 8	7 3 15 1 8 10 12 8 11 1 9	Vinkovci	748	647

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Virovitica	132	109	Cabuna Gradina Lukač Pivnica Suhopolje Š. Bukovica	39 33 17 1 23 20	36 22 14 1 28 8	Virovitica	278	233
Vojnić	10	4	Krnjak Vojnić	10	4			
Vrbovsko	23	25	Bosiljevo Ravna Gora Srp. Moravice Vrbovsko	2 2 13 6	3 2 6 14			
Vrginmost	4	0						
Zagreb	86	137	Brdovec Kustošija Sesvete Stenjevec Stupnik Sv. Klara Šestine Vrapče	2 7 9 6 0 6 42	13 64 2 1 5 3 5 44	Zagreb	5970	8702
Zlatar	40	26	Bedekovčina Budinščina Hrašćina Trgovište Zlatar	6 6 19	7 3 3 13			
Županja	141	88	Babina Greda Bošnjica Drenovci Gunja Račinovci Rajevo Slav. Šamac Soljani Štitar Vrbanja Županja	18 0 2 7 6 8 12 0 10 20 47	5 5 5 2 2 6 15 6 7 10 25			
Ukupno Total	20.562	21.505				Ukupno Total	11.238 54,7 %	16.678 77,5 %

Napomena: Podaci se odnose na Savsku i Primorsku banovinu

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija, izdanje Opšte državne statistike, Sarajevo 1931. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938. Glavni pregled Upravne podjele banovine Hrvatske po općinama i srezovima sa glavnim rezultatima popisa stanovništva od 31.III. 1931. godine. Prisutno stanovništvo prema popisu 31.III.1931. po veroispovesti, str. 298-328.

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Tablica 8.

Židovi prema popisu stanovništva 1931. u kotarevima i gradovima u Savskoj banovini (ukupno 2,704.383 stanovnika od toga 19.575 Židova) Jews according to 1931 census in districts and towns in Savska banovina							
Kotar District	Stanovništvo Population	Židovi Jews	Grad Town	Stanovništvo Population	Židovi Jews	Židovska općina* Community član "duša"	
Bjelovar	64.412	55	Bjelovar	10.252	360	210	600
Brod na Savi	52.863	37	Brod na Savi	13.776	462	177	418
Crikvenica	12.169	30					
Čakovec	48.825	6	Čakovec	6.192	533	211	800
Čazma	38.044	70					
Daruvar	35.935	215	Daruvar	3.640	135	106	239
Donja Stubica	40.795	65					
Donji Miholjac	26.961	173	D. Miholjac	5.899	119	100	224
Dugo Selo	20.360	24					
Đakovo	52.941	329	Đakovo	7.339	253	100	548
Đurđevac	52.258	97	Đurđevac mj.	10.013	25		
Garešnica	30.971	53	Garešnica	10.095	32		
Glina	45.742	39	Glina	2.315	37		
Grubišno Polje	24.179	63	Grubiš.Polje	7.825	30		
Gradiška Nova	50.088	44	Gradiška N.	4.218	207	73	220
Ivanec	45.620	43	Ivanec	15.414	22		
Jastrebarsko	38.009	29					
Karlovac	43.443	15	Karlovac	21.210	347	137	400
Koprivnica	44.615	103	Koprivnica	9.472	339	148	
Kostajnica	29.099	40	Kostajnica	2.039			
Krapina	34.453	59	Krapina	4.771	33		
Križevci	54.490	57	Križevci	7.035	126	62	210
Kutina	28.041	60	Kutina	10.572	50	75	200
Ludbreg	29.533	100	Ludbreg trg.	2.683	60	42	74
Našice	50.791	314	Našice	5.637	161	60	399
Novi Marof	36.129	51					
Novska	29.164	51	Novska	3.115	26		
Ogulin	47.203	24	Ogulin	10.015	20		
Osijek	33.514	71	Osijek	40.337	2.445	788	3.180**
Pakrac	40.051	191	Pakrac	2.448	108	60	209
Petrinja	32.856	21	Petrinja	5.536	14		
Pisarovina	14.965	21					
Požega	59.920	59	Požega	7.125	248	90	468

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Kotar District	Stanovništvo Population	Židovi Jews	Grad Town	Stanovništvo Population	Židovi Jews	Židovska općina*
Pregrada	33.034	16				
Prelog	44.948	66	Prelog	4.400	21	
Sisak	27.436	28	Sisak	10.915	248	230
Slatina Podrav.	45.495	243	Slatina Podr.	9.753	174	80 262
Sušak	18.848	3	Sušak	16.111	95	Žid.op.Rijeka-Italija
Valpovo	24.096	175	Valpovo	3.730	30	85 157
Varaždin	45.739	50	Varaždin	14.612	486	262 1.400
Vinkovci	36.096	85	Vinkovci	13.267	647	227 995
Virovitica	39.152	109	Virovitica	10.652	233	102 643
Vukovar	36.474	30	Vukovar	10.862	306	134 600
Zagreb	64.314	137	Zagreb	185.581	8.702	2.861 12.000***
Županja	34.719	88				

Napomene:

* Broj članova i "duša" u židovskim općinama su prikazani prema Jevrejskom almanahu za 1929/30 godinu koji je izdao Savez rabina SHS

** U Osijeku su postojale dvije židovske općine: u Gornjem gradu i Donjem Gradu (86 članova i 160 "duša") koje smo brojčano prikazali zajedno

*** U Almanahu su navedene dvije židovske općine u Zagrebu od kojih je ona sefardskog obreda imala 121 član; mi smo ih brojčano prikazali zajedno.

U popisu stanovništva 1931. godine kotar Dubrovnik se nalazio u Zetskoj banovini sa 50.201 stanovnikom od toga 120 Židova koji svi žive u gradu Dubrovniku (18.765 stanovnika). U Dubrovačkoj židovskoj općini bilo je 45 članova (101 "duša").

Gradovi Split (43.711 stanovnika od toga 292 Židova) i Šibenik (37.271 stanovnik od toga 28 Židova) nalazili su se u Primorskoj banovini. U Splitskoj židovskoj općini bilo je 50 članova (120 "duša").

Gradovi Ilok (5.809 stanovnika, 292 Židova) i Šid (5.926 stanovnika, 59 Židova) nalazili su se u Dunavskoj banovini.

U židovskoj općini u Iloku bilo je 50 članova (320 "duša").

Tablica 9.

Židovi u popisu stanovništva 1931. godine prema obredima Jews in 1931 census in <i>banovine</i> by rites				
Banovina	sefardski židovi	aškenaški židovi	ortodoksni židovi	ukupno
Dravska	4	813	3	820
Drinska	8.009	2.034	0	10.043
Dunavska	1.809	13.626	3.083	18.518
Moravska	524	50	12	586
Primorska	66	512	0	578
Savska	238	19.310	27	19.575
Vrbaska	708	450	2	1.160
Vardarska	7.382	122	75	7.579
Zetska	507	100	3	610
Uprava grada Beograda*	6.921	1.993	22	8.936
Ukupno/Total	26.168	39.010	3.227	68.405

Napomena: *Upravu grada Beograda sačinjavali su gradovi Beograd, Zemun i Pančevo

Tablica 10.

Židovi u Hrvatskoj* - postotak u gradovima Jews in Croatia from 1857-1931, percentage in towns			
Godina Year	Ukupno Židova Total No of Jews	Židovi u gradovima Jews in towns	%
1857	5.846	2.277	38,9
1880	13.488	5.644	41,8
1890	17.261	6.695	40,5
1900	20.032	9.112	45,5
1910	21.013	10.686	50,8
1921	20.562	11.238	54,7
1931	21.505	16.678	77,5

Izvor: Popisi stanovništva 1857,1880,1890,1910,1921. i 1931. godine

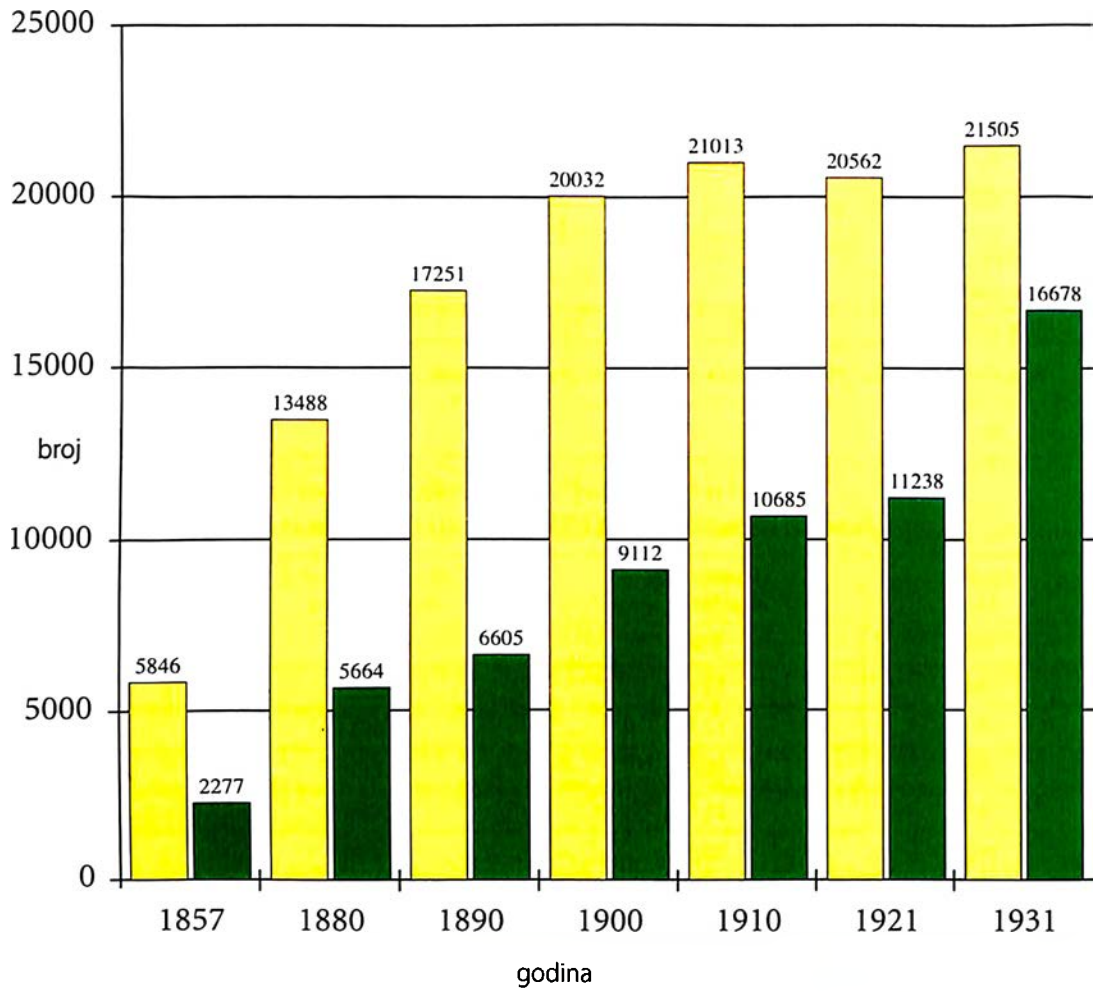
Napomena*: Popisi stanovništva 1857-1910 odnosili su se na teritorij Kraljevine Hrvatske i Slavonije;

1921. godine na teritorij Kraljevine SHS (Hrvatska, Slavonija, Međumurje i Kastav); Posebno je bila Kraljevina Dalmacija sa 314 Židova. Prema tome na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1921. ima ukupno 20.876 Židova.

1931. godine podaci se odnose na Savsku i Primorsku banovinu unutar Kraljevine Jugoslavije. Kako je tada bio uključen i dio BiH i na toj teritoriji je živjelo 513 Židova (od toga u gradovima 143, npr. u Mostaru 136) to onaj dio koji odgovara današnjoj Hrvatskoj ima zapravo 20.992 Židova, a u gradovima živi njih 16.535 ili 78,76% .

1931. godine Dubrovnik je bio u Zetskoj banovini.

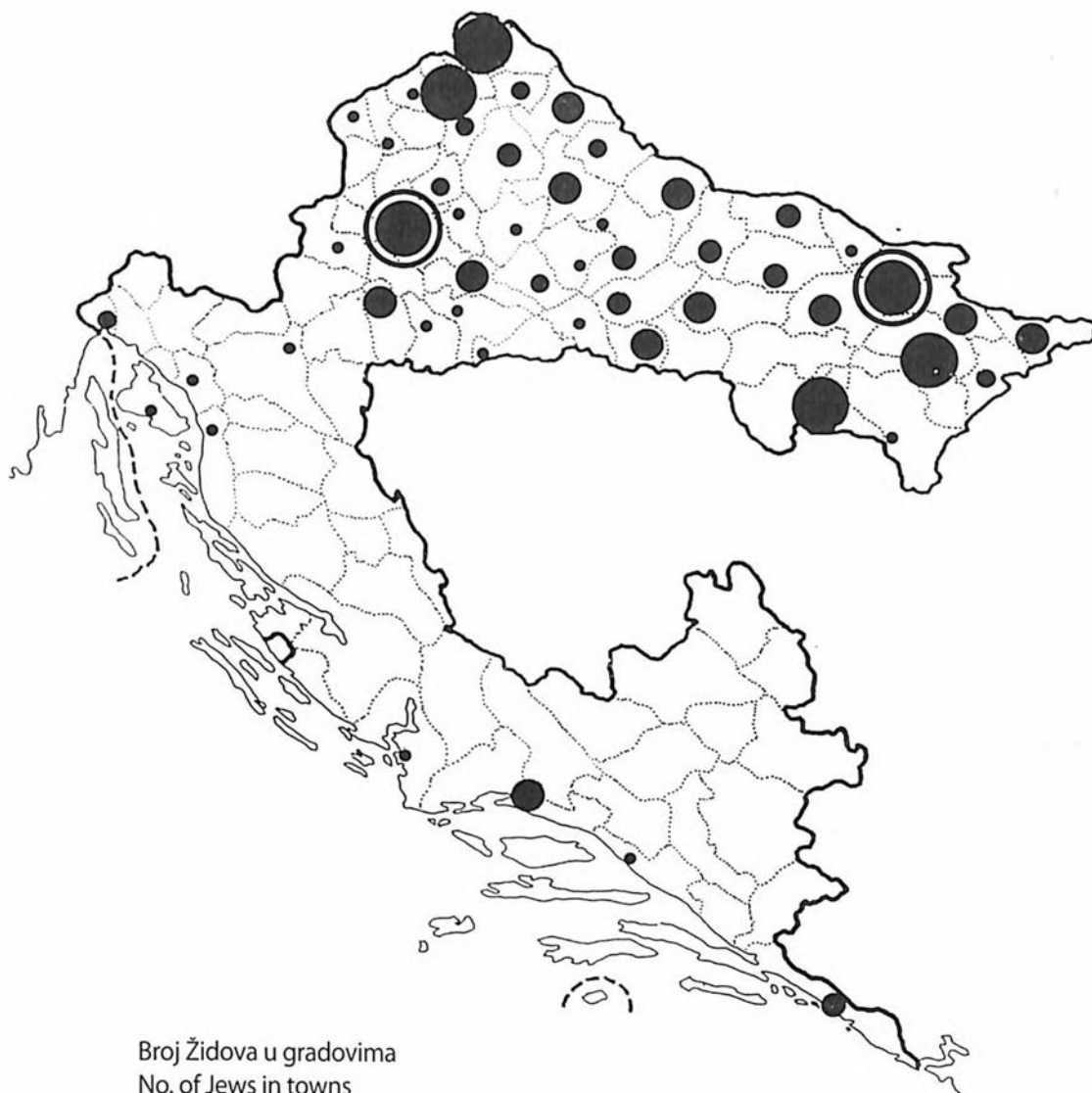
Židovi u Hrvatskoj 1857-1931
Jews in Croatia 1857-1931

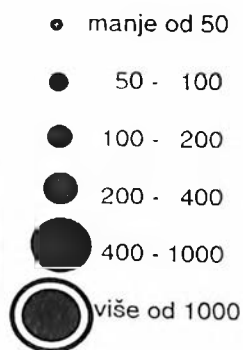
ukupno Židova
broj Židova u gradu

Židovi u banovini Hrvatskoj 1931
Jews in Croatia 1931

Broj Židova u gradovima
No. of Jews in towns

autor: Carmen Brčić

7. Jews in the 1921 and 1931 Censuses

Jews in Towns

In the analysis of population censuses between the two World Wars, in 1921 and 1931, we must take into account the fact that there were carried out in a new territorial and political division. After World War I the Austro-Hungarian Monarchy, of which Croatia had until then been part, disintegrated and the new state was founded, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. State borders changed (see chapter 5) and new international division took place. The country was first divided into districts and later into banovine. Consequently, the number of inhabitants and the number of Jews cannot be directly compared in these two censuses because they were not resident in the same territory.

In the kingdom of Croatia and Slavonia there were 21,013 Jews in 1910. In 1921 (when Međimurje was attached) their number decreased by 451 persons and amounted to 20,562. However, as we said earlier, it cannot be concluded that their number really decreased. There must have been losses in the War and decreased birth rate during war years and migrations accompanying war and political changes. Besides, data for the 1921 census could not be collected in all places (part of Croatia was under Italy).

Germans and Hungarians left Croatia, especially those who were officials in various state services and in railway. Agrarian reform in 1918 and the division of land brought new inhabitants - colonists.

For this reason in the 1921 and 1931 censuses the same districts, communes and towns were compared wherever it was possible. Thus we managed too show the difference in the number of Jews (Table) linked both with internal migration and the settlement in towns. Regardless of the differences of areas comprised by the 1931 census, if the total number of Jews lived in towns is to be compared with the same data from the previous censuses, it can be concluded that the migration process of Jews to towns continued. In this way 54,7 per cent of the total number of Jews lived in towns 1921 and in 1931 this percentage was 77,5. This process was not the same in all towns; the increase was registered in Dubrovnik, Karlovac, Varaždin and particularly Zagreb in which the number of Jews amounted to 5,970 in 1921 and 8,702 in 1931, consequently there were 2,732 more Jews ten year later.

The list of settlements in which Jews were living in 1921 and 1931 has been presented in more details since the majority of them were killed during the Holocaust. For some of them only fact in the population census has remained as a proof of their existence here and this analysis has been made in the memory of all there innocent victims and their vanished Jewish associations.

In the registration of Jews who survived (made in 1946) and their return to some places, it was recorded, among other things, that 54 Jews returned to Varaždin, 35 to Vinkovci, 23 to Virovitica and 23 to Vukovar etc. A relatively great number returned to Rijeka (185), Opatija (33), Lovran (22) and Dubrovnik (38), probably because they were saved in the Italian zone during World War II.

In some places returned only few of those who survived while several communities completely disappeared.

Table shows the number of Jews in certain towns of Croatia and Slavonia according to the census data of 1857, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921 and 1931.

In censuses before World War II the number of Jews increased in towns, with variations depending on the development of certain towns and regions. The highest increase was recorded in Zagreb.

The greatest concentration of Jews was in Požeška, Osječka, Virovitička, Srijemska, Zagrebačka, Križevačka and Varaždinska County. There were almost no Jews in the territory of Lika nor in other areas, which were Military frontier. In Riječka County they were to be found only in Sušak (54). Not even later, when the Military Frontier was demilitarised and in 1881 attached to civil Croatia, the number of Jews who settled in Lika and Krbava was not high, due to slow economic development that, in turn, caused the emigration of population from that part of Croatia.

In other parts of Croatia the Jews gradually settled the areas, which earlier formed a part of Military frontier. Thus in the 1880 census Jews were to be found in Bjelovar, Petrinja, Slavonski Brod and other settlement in which they were not recorded in 1857. their number rapidly increased in Karlovac, although there were some of them there in 1857, but in suburb where they had their synagogue.

The number of Jews (by district and towns) according to the 1931 census and the number of Jews according to the register of Jewish communities in 1929/1930, have been presented on table. These data differ, but we must take into account that at that time not only Jews were lived in the centre of the commune, but also those from surrounding villages belonged to this commune.

In 1931 the majority of Jews (77,5 per cent) lived in towns.

If we compare the 1931 census data with those of the 1857 census, it is obvious that Jews lived in a smaller number of settlements and in many of them their number decreased. However, the number of Jews increased in bigger towns because they were moving to Town centres. Thus, for example, In Osijek the number of Jews increased from 588 (in 1857) to 4,445 (in 1931), while at the same time their number decreased to a half in the Osijek district. As some towns and the number of their inhabitants were developing, so the number of Jews in them increased and decreased in surrounding villages. In this way in 1931 only 137 Jews lived in Zagreb district, 15 in the district of Karlovac, 71 in the district of Osijek, 50 in the one of Sisak and just 8 in the district Čakovec.

However, all the towns did not develop in the same manner, in some the development was slowed down. In such case the Jews remained in surrounding villages. Thus for example 314 Jews lived in the district Našice, while in Našice 161; in the district Đakovo there were 329 Jews and in Đakovo 253.

Urban centres from 1931 within the borders of *banovina* Croatia (from 1939) have been presented at Map.

8. Organizacija i udruživanje židovskih općina

Židovske općine (kehile) su osnovni oblik organiziranja židovskih zajednica u dijaspori. Organizacija židovskih općina datira iz prvih dana dijaspore, prije oko 2.500 godina, kada su se Židovi okupljali u kućama sastanka – beth ha k'neset, iz koji su se kasnije razvile sinagoge. Sinagoga nije bila samo mjesto molitve i čitanja Biblije, nego i učenja čitanja i pisanja (Rebić, 1983)

Židovske općine su vjerske organizacije koje okupljaju Židove radi molitve u sinagogama, osiguravaju vjersko obrazovanje i proslave praznika. One također omogućavaju da se svi vitalni događaji u židovskoj obitelji provode prema židovskoj tradiciji (ženidbe, davanje imena djetetu, Brit milah (obrezivanje) dječaka, ceremonije prilikom početka puberteta dječaka (Bar micvah) i djevojčica (Bat micvah), rastave braka, pogrebi, žalovanja, osiguranje pripreme košer hrane itd.). Za osnivanje židovske općine potrebno je najmanje 10 odraslih Židova, muškaraca, te one nastaju svugdje u dijaspori gdje se naselio veći broj Židova.

Židovske općine nisu samo vjerske, već i socijalne zajednice koje vode brigu o svojim članovima, osobito najpotrebnijima: siromašnima, udovicama, djeci bez roditelja, udavačama bez miraza, bolesnima, izbjeglicama (¹) itd.

Život u židovskim zajednicama osnovan je na etičkim načelima judaizma, koja imaju izvorište u Tori, Božjim zakonima, te prema tome obaveze i zabrane micvot (²) u Tori ne predstavljaju obavezu prema nekom ljudskom autoritetu, već prema Bogu.

¹ Za vrijeme II. svjetskog rata, Židovske općine su na sebe preuzele brigu o židovskim izbjeglicama, gradnju, opremu i uzdržavanje prihvatnih logora, a kasnije pomoć za logoraše (vidi poglavlje o humanitarnim akcijama židovskih općina u vrijeme II. svjetskog rata). U spašavanju i brinjavaju židovskih izbjeglica (devedesetih godina) iz BiH, osobito Sarajeva, pomogle su mnoge humanitarne organizacije iz zemlje i inozemstva, a akcije su bile zajedničke, ne samo za Židove već i druge potrebite.

² Ukupni broj od 613 micvot dobili su rabini proučavajući Toru i brojeći sve zakone. Ima 248 pozitivnih i 365 negativnih micvot (zabrana). Najčešća podjela micvot je na one koji reguliraju odnose među ljudima i one koji reguliraju odnos prema Bogu (moralno i religijsko pravo). No mnoge micvot se odnose samo na neke kategorije osoba i posebne institucije, a za druge su uvjeti prestali postojati. Čak je veliki ortodokсни učenjak Solomon Schechter (1909) smatrao da je ostalo na snazi samo oko 100 micvot. Ortodokсни Židovi smatraju da se Tori, božjim zakonima, ništa ne može oduzeti ni dodati i prema tome i ona pravila koja se danas ne mogu primijeniti (npr. za židovski hram) su samo «zamrznuta». Nekada su u Palestini sudili i u civilnim pitanjima, ali se danas u Izraelu primjenjuje samo onaj dio koji se odnosi na bračno pravo i nalazi u jurisdikciji rabskih sudova. U dijaspori se Židovi pridržavaju civilnih zakona u zemljama u kojima žive. Već je u vrijeme babilonske dijaspore, Samuel, voditelj učilišta u Nahardeji, donio zakon: «Dina de-malchuta dina» (Zakon države je zakon) prema kojemu su Židovi obavezni pridržavati se (uz svoje vjerske zakone) i zakona države u kojoj žive. Život pod zakonima države u kojoj su živjeli nije bio lagan, dešavalo se da su imali vjersku slobodu, ali su bili po civilnim zakonima građani drugog reda. Tako je npr. Omarov zakon (oko 800. godine n.e.) u arapskom carstvu regulirao odnose između muslimana, kršćana i Židova. Dozvolio je ispovijedanje vjere podložnim narodima (Dhimmi), bili su izuzeti od vojne službe, imali su sigurnost za život i vlasništvo. Morali su priznati vlast islamske države, nisu smjeli graditi nove crkve i sinagoge, nisu smjeli živjeti u kućama koje su bile više od kuća muslimanskih susjeda, nisu smjeli tražiti pristaše za svoju vjeru, nositi oružje ni jahati konje.

Pravednost i solidarnost nisu samo pojedinačne osobne obaveze (micvot) ili dobroćinstva (cedaka ³), već i društvena legislativa.

Organizacija židovskih općina u dijaspori omogućila je Židovima da prežive i očuvaju svoju tradiciju i u teškim vremenima progona, u getu ili u istočnoevropskim «štetlima»⁴), u vrijeme bježanja iz jedne zemlje u drugu.

U Židovskim općinama se djelatnost odvijala zahvaljujući članarinama (porezu) koje su se uplaćivale srazmjerno prihodima članova. Osim toga osnivali su se fondovi i zadužbine ⁵), zavještale kuće i druga imovina, davale donacije.

Svaki je član zajednice bio dužan da prema svom imovnom stanju uplaćuje doprinose za židovsku općinu i njene institucije, da pomogne onima koji su potrebni.

Način organiziranja se nije u osnovi izmijenio kroz stoljeća, i danas židovske općine okupljaju Židove oko sinagoga, čak i onda kada je dio članstva sekularan. Postepeno su se ra-

³ U davanju dobrovoljnih priloga bitno je da su oni dobrovoljni i da su dani na način da primalac ne bude ponižen. Zbog toga su u židovskim institucijama nastale «kasice za dobrovoljne priloge», koje su već postojale i u Hramu u Jeruzalemu (Rebić). Takve se kasice javno vode (izvještaj i obračun), ali se čuva tajnost i davatelja i primatelja.

Maimonides je napravio listu od osam stupnja darivanja:

- Da se pomogne rehabilitirati onoga koji je osiromašio, tako da mu se dade poklon ili zajam ili ga se uzme za partnera u poslu ili mu se nađe posao.
- Daje se anonimni prilog općinskoj kasi.
- Prilog se daje na način da donator zna identitet primaoca, ali ovaj ne zna tko je bio donator.
- Zna se identitet donatora, ali se ne zna identitet primaoca.
- Prilog se daje i prije nego što je zatražen.
- Prilog se daje samo kad je zatražen.
- Daje se manje nego što bi trebalo.
- Daje se nerado.

No prilozima ne trebaju dovesti do propasti donatora te se prema Jeruzalemskom Talmudu ne treba dati više nego jedna petina svoje imovine. Zlatno pravilo Tore je gemilut chasidim „trebaš voljeti bližnjega svoga kao samoga sebe“. Pozitivne su zapovijedi Tore da se posjete bolesni (bikur holim), utješe ožalošćeni, pobrine za sprovode („sveto društvo“ Hevra Kadiša) i isprate umrli, opskrbe nevjeste, zaštiti goste i da se razmijeni sreća sa mladom i mladoženjom. Posebno poštovanje se ukazivalo starim ljudima („trebaš ustati pred sijedom glavom i poštovati lice starog čovjeka“) i roditeljima (poštuj oca i majku“).

Još je jedno važno pravilo koje trebamo spomenuti: ne smije se sramotiti i ponižavati, pa čak ni ogovarati. Zlobni govor (Lashon ha-ra) se osuđuje (Psalm 34:13): Drži svoj jezik dalje od zla i svoje usne od himbenog govora.

⁴ Programi Židovi iz njemačkog govornog područja (Aškenazi) bježe na istok prema Pragu, Bohemiji i Moravskoj odakle su naselili i naše krajeve. No najveći židovski centar nastao je na području tadašnje Poljske. Donijeli su svoje običaje, tradicionalno se odijevali, govorili su jidiš i osnovali brojne vjerske škole- ješive. Svaki pokušaj modernizacije ili uvođenja svjetovnih predmeta u škole bio je oštro suzbijan. Imali su autonomiju i 1586. osnovali vlastitu organizaciju na čelu sa Savjetom četiri zemlje Vaad Arba Aratzot. Područje naseljeno Židovima prostiralo se od Dancinga do Ukrajine i obuhvaćalo zapadni dio Poljske. Živjeli su u malim naseljima «štetlima» (shtetl-mali grad) koji su bili poluseoskog i poluurbanog karaktera. U Litvi, Poljskoj i Bjelorusiji, Ukrajini i drugdje bilo je tisuće takovih naselja u kojima su Židovi bili pretežiti dio stanovništva. Povoljni uvjeti na istoku se mijenjaju u 17. stoljeću kada nastaju pogromi (ukrajinski kozaci-Hmeljnicki, 1648, zatim 1768, podjela Poljske 1772, propisi o «zonama stanovanja», oduzimanje židovskih dječaka za «školovanje» u vrijeme cara Nikole I., okrutni pogrom u Odesi 1871. i u Kišnevu 1903, pogromi u Rumunjskoj, itd). Rijeka izbjeglica uputila se prema zapadu. Između 1881. i 1914. otišlo je oko 2.750.000 Židova, najviše u Ameriku. Oko 200.000 je došlo u Englesku i nastanilo se u Londonskom East End-u, ali i u britanskim kolonijama – Južnoj Africi (40.000) i Kanadi (100.000). Belgijski filantrop barun Maurice de Hirsch je htio preseliti Židove u Argentinu i iznajmio je poljoprivredno zemljište, ali je tamo otišlo samo oko 6.000 Židova, iako se oko 115.000 Židova naselilo u Argentinu. Sir Moses Montefiore, utjecajni engleski Židov bio je jedan od osnivača (zajedno s Adolphe Cremieux) organizacije Alliance Israelite Universele (Kol jisrael haverim) 1860. u Parizu, prve međunarodne organizacije koja se zauzimala za Židove u svijetu osobito u slučajevima nepravednih objeda kao npr. u «Damascus aferi» kada je nestao jedan svećenik te je 20.000 Židova optuženo da je upotrijebilo njegovu krv za pravljenje macesa. Montefiore se zauzimao i za Židove u Rusiji kod cara Nikolaja I. i cara Aleksandra II.

⁵ Za izgradnju objekata židovske općine kao što su dom za stare "Lavoslav Schwarz" i ljetovališta Ferijalne kolonije (Vila Antonija u Crikvenici) svojim su donacijama zadužili zagrebačko židovstvo mnogi imućni židovski filantropi. Tako je Lavoslav Schwarz, trgovac iz Zagreba, ostavio 400.000 kruna (1905) za osnivanje zaklade za izgradnju doma za stare i nemoćne, koji je završen 1910. godine u Maksimirskoj ulici 63, a prvi stanari su se selili (njih 12) 1911. godine. Trgovac Teodor Schillinger ostavio je 1937. godine dva milijuna dinara za nadogradnju doma koji je trebao poslužiti za smještaj židovske djece - siročadi (Rajner, 1988).

zvijale nove institucije u općinama, npr. židovske škole sa svjetovnim (a ne samo vjerskim) programima, ljetovališta (⁶) bolnice, klubovi, kulturne, športske i druge organizacije.

Osnivane su dobrotvorne organizacije (⁷) za potrebe zajednice.

Organiziranje židovskih općina u Hrvatskoj ovisilo je o zakonskim uvjetima. U prvo vrijeme, dok još nije bilo posebnog zakona, bilo je dovoljno da se postojanje općine prijavi kod mjesnih i oblasnih organa. Tek je 1852. njihovo postojanje legalizirano, morali su izraditi svoja pravila, koja su zatim trebala biti odobrena od vlasti. Te je godine (1852.) papinskom bulom odobreno i osnivanje zagrebačke biskupije, jer je katolička crkva u Hrvatskoj do tada bila pod Ugarskom nadbiskupijom.

Već je 1791. «Grčka ujedinjena crkva» dobila ista prava kao i katolici, imali su pravo posjedovanja nekretnina i stjecanja javnih službi. Tada protestanti i Židovi nemaju takva prava, dobivaju ih tek 1859. godine.

Poznato je (Gross 1885) da su zagrebačka i karlovačka židovska općina (a vjerojatno i druge) izradile nacrt općinskih pravila koja su odobrena 1859. godine. Na sjednici zagrebačke židovske općine na kojoj su prihvaćena pravila bila su prisutna 62 člana.

I za Hevru Kadišu «Sveto društvo», koje se brinulo o pogrebima, trebala su se izraditi pravila koja su prihvaćena u Zagrebu 1859. godine na sjednici na kojoj su prisustvovala 72 člana.

U prvo vrijeme moglo se osnivati više židovskih općina u nekom gradu, što je pod utjecajem prosvetiteljskog pokreta među Židovima (Hashale) i podiobe Židova na «reformiste» i «starovjerce» omogućavalo da imaju odvojene vjerske obrede. Tako je i u Zagrebu došlo do odvajanja «starovjeraca» ili ortodoksa, koji su bili manjina, u posebnu židovsku općinu («Vlaškouličansku»).

No Ugarsko namjesničko vijeće je odredilo (1846. i 1848.) da svi žitelji «mozaikskog veroispovjedanja» u Zagrebu čine jedno «nerazdruživo telo». Ipak su dozvolili da Židovi obavljaju službu božju «polag unutarnjeg svojeg svjedočenja».

Na «raskol» između starovjeraca i reformista («neologa») utjecali su rabini. Tako je u Zagrebu došlo do sukoba kada je došao rabin Mavro Goldmann (1840. godine), koji je bio

⁶ «Izraelitsko gospojinsko društvo Jelene Prister» osnovano je donacijom Eduarda Pristera u iznosu od 12.000 kruna kao spomen na umrlu suprugu. Društvo je imalo prvenstveno karitativnu djelatnost. Godine 1922. osnovana je «zaklada Tilde Deutsch Maccelske za osnutak ferijalnih domova» za židovsku djecu, te je 1923. kupljena vila Antonija u Crikvenici u kojoj je organizirano ljetovanje za siromašnu djecu i rekonvalescente. Supruzi Deutsch-Maccelski, veliki dobrotvori, sagradili su u Gorskom kotaru još jedan dom za oporavak djece, koji je završen neposredno pred rat.

⁷ Već je 1846. godine u Zagrebu osnovano «Židovsko dobrotvorno društvo čovječnosti» čiji je osnivač bio predsjednik Židovske općine Jakob-Jacques Epstein. Zadaća društva bila je podupiranje ubogih, širenje spoznaje židovske religije i znanosti, buđenje svijesti u vjernika. Društvo je imalo 70 članova. Društvo čovječnosti (Mira Kolar Dimitrijević, 1998) djelovalo je u Zagrebu 100 godina. «Centralni direktor» društva od 1846. do 1859. bio je Jacques (Jakov) Epstein. Krajem 1850. godine društvo je imalo 116 članova. Društvo i Epstein su zapali u financijske teškoće te je na glavnoj skupštini 1856. predložen razlaz društva, ali se dr. Jakob Bresslauer založio za nastavak rada. Dr. Bresslauer je organizirao «Zagrebačko društvo čovječnosti» kao karitativnu ustanovu za cijeli grad. Članovi su bili mnogi ugledni građani Zagreba, među njima Josip Jelačić, Ljudevit Gaj i drugi. Društvo je djelovalo sve do 1946. Društvo je podržao i kardinal Haulik. Kasnije je Epstein počinio samoubojstvo zbog financijskih neprilika, bacivši se pod vlak na putu za Beč, kod Badena. U «Agramer Zeitungu» i «Narodnim novinama» su tu vijest primili sa žaljenjem, a to je dalo poticaj javnosti da se društvo održi, te za njegovog predsjednika dolazi (1860-1865) Svetozar Kušević, a kasnije Vjekoslav Frigan. «Društvo prijatelja Schwarzovog doma», osnovano 1933. godine, okupljalo je dobrotvore i prikupljalo priloge za dom. Za vrijeme I. svjetskog rata osnovano je društvo «Prehrana» u Zagrebu (Šandor Aleksander) koje je podijelilo tisuće besplatnih obroka sirotinji u Zagrebu, otvorilo Vojnički dom i Grijaozu za vojnike na fronti i izbjeglice (V. Dojč). Siromašna su djeca primala besplatni doručak.

«modernih nazora» (Schwarz, 1939). Goldmann je bio porijeklom iz Češke gdje je dobio rabinsku diplomu i zatim se u Padovi dalje usavršavao. Prilikom posvete bogomolje u Čačkovićevoj ulici (danas Gajeva), jer je ona u Petrinskoj ulici postala premala, Goldmann je održao propovijed koja je tako oduševila općinstvo da su ga izabrali za propovjednika vjeroučitelja i nadstojnika škole i obećano mu je rabinsko mjesto kada se isprazni.

Rabin je u Zagrebu tada bio Aron Palotta, oko kojega se sada okupljaju oni koji nisu bili zadovoljni promjenama (ortodoksi ili kako ih Schwarz naziva konzervativci). Iako su tada ugarska kancelarija i banska vlada smatrale da na jednom teritoriju svi Židovi sačinjavaju «jedno nerazdruživo tijelo ... u gospodarstvenom obziru» dozvolile su da imaju posebne bogomolje, ali nisu odredile koga terete troškovi njihova uzdržavanja. To je izazivalo daljnje sukobe koji su trajali petnaest godina (1841-1856) kada su riješeni sporazumom da veća općina preuzme uzdržavanje bogomolje (sinagoge) ortodoksne manjine (koja je u prvo vrijeme bila u Ružinoj ulici, danas Kurelčevoj).

Ortodoksi koji su većinom stanovali u dijelu grada pod biskupskom jurisdikcijom, imali su njegovu zaštitu i potporu za otvaranje bogomolje i prepustio im je zemljište «Zbirac» za groblje. U «Vlaškouličanskoj» općini bilo je samo 12 Židova, od kojih su se trojica vratila «gradskoj» općini 1845. godine.

Kada je nagodbom između Hrvatske i Ugarske (1868) Hrvatski sabor mogao rješavati pitanja nastave i vjere, postepeno se uređuje i položaj vjerskih zajednica zakonima kojima je zajamčena sloboda vjeroispovijesti i vjerskih udruženja (za Židove 1890). No država je još uvijek imala pravo normiranja njihova statusa.

Godine 1905. hrvatska vlada podnosi Saboru Zakon o vjerskim odnosima i Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina koji je stupio na snagu 7.2.1906. godine.

19. veljače 1905. sastali su se u Zagrebu predstavnici 20 židovskih bogoštovnih općina (tri općine su se ispričale ali su unaprijed dale suglasnost odlukama) da raspravljaju o zakonu i daju svoje primjedbe.

Tadašnji predsjednik židovske općine u Zagrebu, Josip Siebenschein, predsjedao je skupštinom na kojoj se raspravljalo o zakonu.

U tom se zakonu kaže:

“Izraelitskim je bogoštovnim općinama zadatak da nastoje oko vjerskih potreba svojih pripadnika. U tu svrhu vlasne su u granicama građanskih zakona i pod vrhovnim nadzorom Kraljevske Zemaljske vlade samostalno uređivati svoje bogoštovne, nastavne, dobrotvorne i zakladne poslove i upravljati njima.”

Općinu je prema „vani” predstavljao predstojnik (predsjednik). Za odobrenje statuta ili njegove promjene bilo je potrebno odobrenje vlade. Statut je svaka općina donosila sama, nije bilo jedinstvenog oblika statuta.

Pripadnost općini bila je obavezna, a u jednom mjestu je mogla postojati samo jedna općina, sve dotadašnje zasebne općine npr. ortodoksa i neologa bile su ukinute kao javne i pravne institucije. Svaki Židov bio je pripadnik one općine na području koje prebiva ili na području koje posjeduje ili drži u zakupu nekretnine, ima obrt, trgovinu ili industrijsko poduzeće.

Zakon je međutim dozvoljavao da se unutar takve općine «zbog slobode savjesti i vjere» organizira vjerska služba za ortodokse⁽⁸⁾ posebno od neologa. Nakon nesuglasica među ortodoksima kojih je bilo 49, istupilo je 8 članova i ishodilo osnivanje autonomne židovske općine u Zagrebu (1926) dok su preostali «starovjerci» ostali u jedinstvenoj zagrebačkoj općini.

U Zagrebu se povećao i broj sefardskih Židova, koji su najprije bili unutar zajedničke općine. Oni su 1924, kada je istekao mandat, otklonili da kandidiraju svoje predstavnike za nove općinske izbore, te su 1. siječnja 1927. osnovali autonomnu Židovsku općinu sefardskog obreda, ali su se i nadalje služili institucijama jedinstvene općine.

Tako su od 1.1.1927. Židovi u Zagrebu bili organizirani u:

- Izraelitskoj bogoštovnoj općini,
- Udruženju starovjeraca članova izraelitske bogoštovne općine,
- Autonomnoj ortodoksnoj izraelitskoj općini

Autonomnoj jevrejskoj vjeroispovjednoj općini sefardskog obreda

Do sada je poznavanje sefardskih zajednica u Hrvatskoj bilo uglavnom usmjereno na židovske općine Dubrovnika i Splita osobito na razdoblje njihova nastanka i razvoja od 15. do 19. stoljeća.

Manje se istraživalo kontinentalnu Hrvatsku, osobito Zagreb iako su bile značajne njihove migracije u Hrvatsku, uglavnom iz Bosne i Hercegovine, ali i Makedonije, u razdoblju između dva svjetska rata⁽⁹⁾.

Sefardi⁽¹⁰⁾ su osnovali u Zagrebu svoju posebnu općinu (1927 godine), a imali su svoje posebne vjerske, edukacijske, socijalne i kulturne institucije.

U matičnom uredu u Općini centar proučila sam matične knjige rođenih Sefardske židovske općine u Zagrebu koje su vođene posebno od 1927-1941. Naknadno je upisano za 1922. 1 dijete, i za 1925. 1 dijete. Prilažem tabelu sa imenima sefardskih obitelji i broj novorođene djece:

⁸ Tako su u Zagrebu ortodoksi ukinuli svoju zasebnu općinu i stvorili "Udruženje starovjeraca, članova izraelitske bogoštovne općine u Zagrebu" sa zadaćom da sačuva, unaprijedi i usavrši obrazovne ortodoksne uredbe.

⁹ Za detaljnije podatke vidi članak: Kovačec August (1998) Bosanski Židovi u Zagrebu nakon okupacije Bosne 1887. do 1941. godine. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu. Osim velike Sarajevske židovske zajednice postepeno su se osnivale i druge zajednice u gradovima Bosne i Hercegovine (Travnik, Visoko, Bugojno, Jajce, Livno, Rogatica, Višegrad, Bijeljina, Tuzla, Banjaluka, Mostar, Bihać, Zvornik, Zavidovići, Derventa, Žepče, Doboš). U poglavlju o porijeklu zagrebačkih Židova navodimo mjesta iz Bosne i Hercegovine iz kojih su Židovi došli u Zagreb, a njihov dolazak je uslijedio osobito nakon propasti Otomanskog carstva. Sefardske zajednice su bile povezane u cijelom Otomanskom carstvu i uspjele su sačuvati svoje običaje i jezik (ladino). Promjene na Balkanu, osobito ulazak austro-ugarske vojske, a zatim nove administracije i jezika, u Bosnu i Hercegovinu promijenile su položaj sefardskih Židova. Oni se sada preorijentiraju od trgovine sa priobalnim gradovima (Dubrovnikom i Splitom) prema sjeveru (Posavini i Pounju). Zajednica se otvara, djeca pohađaju javne škole, službeni jezik se počinje koristiti, a mnogi pohađaju studije u Beču gdje osnivaju kulturno društvo «Esperanca» i Zagrebu kamo ih je upućivalo sefardsko kulturno i potporno društvo «La Benevolencija» iz Sarajeva. U Zagrebu osnivaju klub sefardskih akademičara «Esperanca» koji se osim njegovanja ladina i sefardskih običaja aktivira u radu novoosnovane sefardske Židovske općine u Zagrebu ali i djelovanju među sefardima u Bosni. Mnogi su značajni Židovski intelektualci kasnije djelovali u Zagrebu ili u Bosni, mnogi su stradali u Holokaustu.

¹⁰ Manje je poznato da je postojao i posebni «Sefardski pokret» od 1920-1930 među cionistima, a vodili su ga dr. Vita Kajon i Braco Poljokan u Sarajevu. Skupština sefardskih Židova na Balkanu koja je održana u svibnju 1930. u Beogradu označila je kraj prepirci između sefardskih cionista i Saveza cionista u Zagrebu (dr. Aleksandar Licht).

Tablica 11. Broj rođenih u sefardskoj židovskoj općini u Zagrebu Birth in Jewish community Zagreb - Sephardim		
Godina	Broj rođenih	Prezimana obitelji rođene djece
1927	6	Mandić, Mandolfo, Albahari, Pardo, Abinun, Levi
1928	6	Radanović, Gaon, Levi, Alkalaj, Kajon
1929	8	Lowy, Benjamin, Kajon, Cohen, Atijas, Levi
1930	4	Kajon, Baruch, Albahari, Katan
1931	7	Kajon, Semo, Levy, Papo, Mevorah, Atijas
1932	7	Kabiljo, Zureff, Gaon, Katan, Koen, Papo, Albahari
1933	6	Zoraja, Almoslino, Kampos, Levi, Albahari
1934	7	Albahari, Hajon, Mihanović, Levi, Avram, Schnittlinger
1935	7	Kajon, Nahmijas, Alkalaj, Atijas, Meov, Gaon, Kabiljo
1936	15	Sason, Levi, Atijas, Baruch, Papo, Demajo, Peso, Kohen, Toledano, Levi, Koen, Albala
1937	18	Kon, Kamhi, Danon, Parda, Sasson-Žižić, Zoraja, Aruti, Alkalaj, Koen, Papo, Levi, Kreskos, Altarac, Hason, Eskenazi
1938	15	Levi, Pardo, Toledano, Romano, Kamhi, Altarac, Eskenazi, Kreskes Demajo, Koen, Salamon, Poljokan, Kabiljo
1939	14	Papo, Davičo, Kamhi, Albuher, Koen, Altarac, Danon, Baruhović, Demajo
1940	15	Pardo, Kamhi, Carfati, Koen, Papo, Baruh, Albahari, Altarac, Nisan, Kovačević, Levi, Eškenazi
1941	6	Danon, Leci, Testa, Nisna, Alkalaj, Altarac
Ukupno	139	1927-1941

Napomene: Knjiga je zaključena 9. lipnja 1946. Vođenje knjige preuzeo 1.9.1939 Baruh Isak. Posljednji upisani u knjigu je rođen 14.5. 1941.

Nakon II. svjetskog rata preživjeli sefardi se vraćaju u Zagreb i pokušavaju obnoviti sefardsku općinu, ali se organizira samo jedna židovska općina u Zagrebu. U prilogu imamo nekoliko dopisa iz tog doba ⁽¹¹⁾ koji nam pokazuju ne samo nastojanje da se obnovi sefardska općina već i vjerski život u njoj. Potpisi na tim dopisima su autentični dokaz o onima koji su preživjeli.

¹¹ Jevrejski arhiv u Beogradu; ljubazna Milica Mihaljević i njene suradnice su mi omogućile pretraživanje izvanredno sredene arhivske građe. Tamo sam pronašla i dokumente koje prilažem. Prvi dokument se odnosi na molbu preživjelih članova zagrebačke sefardske općine koji su 10. travnja 1946. godine tražili da im se omogući očuvanje tradicije i vjerskih obreda i da se imenuje Alkalay Haim za vršioca tih obreda. Slijedeći dokument je napisan 12.8.1946 u kojem se obavještava Ministarstvo unutrašnjih poslova da je samo Židovska bogoštovna općina nastavila svoj rad, a da su preživjeli bivši članovi sefardske i ortodoksne općine stupili u njeno članstvo, i na taj su način sve tri općine izvršile «fuziju». Prema tome, naglašava se, u Zagrebu postoji samo jedna općina. No pozadina tog dopisa se može razumjeti iz korespondencije sa bankama i sa Cesar Gaonom koji se nalazio u Kanadi. Radilo se o sredstvima koje je Sefardska općina uložila u Državnu hipotekarnu banku kao Fond za gradnju sinagoge. Tim sredstvima, koja su ostala nedirnuta su, prema dopisu banke, imali pravo raspolaganja pravni slijednici Jevrejske vjeroispovjedne općine sefardskog obreda u Zagrebu. Interesantan je podatak da se trebala graditi sefardska sinagoga i da je postojao Fond u tu svrhu. Upravo je nevjerojatno da ta sredstva nisu opljačkana, kao što se desilo sa sredstvima ostalih židovskih općina i njenih članova.

Prilog: Dopisi

1. Dopis Židovskoj bogoštovnoj općini u Zagrebu, 10.4.1946

Sefardi zagrebačke bogoštovne općine želeći sačuvati tradicije u vršenju vjerskih obreda a naročito za naše umrle (limud, eskava, kadiš) u pomanjkanju sef. rabina obraćamo se naslovu molbom da se za vršioca tih obreda imenuje Alkalay Haim. Za naše skromne prilike u kojima se nalazimo njegova bi nam osoba najbolje odgovarala.

Smrt fašizmu-Sloboda narodu

Zagreb, 10. april 1946.

Potpisi (38)

2. Dopis Ministarstvu unutrašnjih poslova N.R.H., Općem upravnom odjelu, Zagreb, 12.8.1946

Fuzija židovskih općina

Do okupacije 1941. godine u Zagrebu su postojale tri židovske bogoštovne općine, i to:

- a) Židovska bogoštovna općina (Jevrejska vjerosipovjedna općina)*
- b) Jevrejska vjerospovjedna općina sefardskog obreda (Jevrejska sefardska općina) i*
- c) Jevrejska ortodoksna vjeroispovjedna općina (Jevrejska vjeroispovjedna općina ortodoksnog obreda).*

Po oslobođenju 1945.godine Židovska bogoštovna općina (spomenuta pod a) nastavila je svoj rad, dok su preživjeli bivši članovi ostalih dviju općina stupili u njeno članstvo, i na taj su način sve tri općine izvršile fuziju, formirajući otsada jednu zajedničku općinu pod imenom Židovska bogoštovna općina.

Saopćujući prednje, Predsjedništvu ove općine čast je umoliti to Ministarstvu, da mu izvoli izdati uvjerenje iz koga će se vidjeti, da u Zagrebu postoji samo jedna židovska općina i da je ona ustvari nastala fuzijom naprijed pobrojanih triju općina.

Smrt fašizmu- Sloboda narodu!

Predsjednik:

Tajnik:

3. Dopis GNO-u, Odsjek za unutarnje poslove, 23.12.1946

Mi, niže potpisani pripadnici Židovske bogoštovne općine u Zagrebu, dajemo ovu

i z j a v u

Do okupacije, mjeseca travnja 1941, bili smo pripadnici Jevrejske vjeroispovjedne općine sefardskog obreda u Zagrebu. Po Oslobođenju, pošto je ova Općina uslojed ratnih oolnosti i

velikog gubitka u članstvu, izgubila mogućnost samostalnog postojanja, mi smo, kao njeni preživjeli članovi, prišli Židovskoj bogoštovnoj općini, danas jedinoj u Zagrebu, kod koje smo i registrirani.

Ovim našim pristupanjem izvrđena je stvarna fuzija spomenutih dviju općina.

Ova naša izjava samo potvrđuje već postojeće stvarno stanje.

U Zagrebu, 15. prosinca 1945

potpisi:

4. Pismo drugu Cesar Gaonu, Montreal, 2.7.1946

Poštovani druže,

prema obavještenjima koje smo dobili od nekih bivših članova Jevrejske vjeroispovjedne općine, sefardskog obreda u Zagrebu, Sefardska je općina navodno imala kod Državne hipotekarne banke uložnu knjižicu na sumu od nekoliko stotina hiljada dinara, koji je iznos predstavljao Fond za gradnju Sinagoge. Budući da je naša Općina sada jedina u Zagrebu, što znači da se u njoj nalazi i bivša sefardska općina, ona bi željela da se koristi tom uložnom knjižicom, što će svakako odgovarati i intencijama preživjelih članova bivše Sefardske općine.

Mi smo po toj stvari, stupili u vezu i sa Državnom hipotekarnom bankom, ali pošto je u interesu povoljnog rješenja ove stvari, da budemo i sa Vaše strane upoznati sa stvarnim stanjem, to Vas molimo, da nam saopćite sve podatke koji su Vam poznati u vezi sa pomenutom uložnom knjižicom, kao što je napr. broj knjižice, uložena suma, zaporaka i.t.d.....

S.f.—S.n!

Predsjednik

Tajnik:

5. Poništenje uložnih knjižica Sefardske jevrejske opštine kod bivše Državne hipotekarne banke, iznos knjižica prenosi se na naslednike I.O Zagreb

Dopis Državne hipotekarne banke Židovskoj bogoštovnoj općini u Zagrebu, 6.7.1946

U odgovoru na Vaše pismo od 2.7.1946 u stvari štednih uložaka kod našeg zavoda, izvješćujemo Vas, da se kod nas nalazi uloženo kako slijedi i to:

Pod part. br.1751 pod naslovom: "Jevrejska sefardska općina, Zagreb" u iznosu od Din.9.846.-

pod part. br.7937 pod naslovom: "Jevrejska sefardska općina II. Zagreb" u iznosu od Din. 30.982.-

Sa ulogom br.1751 pravo raspolaganja ima pravni slijednik Jevrejske vjerospovjedne općine sefardskog obreda u Zagrebu, a sa ilogom br.7937 pravni sljednik Jevrejske sefardske općine II u Zagrebu...

Ortodokсна židovska općina u Zagrebu

Matične knjige ortodokсне židovske općine u Zagrebu su vođene posebno i nisu bile uključene u demografske analize dr. Gavre Schwarz a o Židovskoj općini u Zagrebu.

Iz knjige umrlih članova ortodokсне zajednice (1929-1940) vidljivo je da su porijeklom bili iz Galicije (Rothstein), Rusije (Zeitlin, Heršković), Rumunjske (Wieder, Mozes), Beča (Hessel, Engelsrath), Iloka (Hoffmann) ili su rođeni u Zagrebu (Hršković, Wieder, Zeitlin-Mozes - mlade generacije).

Ukupno je umrlo između 1929. i 1940. 14 osoba. Knjiga je zaključena 31.12.1940 sa brojem 14.

Iz knjige rođenih u ortodokсноj židovskoj općini u Zagrebu koja je vođena od 1925. do 1941. godine sačinili smo slijedeću tabelu sa brojem rođenih i imenima njihovih obitelji. Knjigu je vodio M. Steiner, sreski rabin.

Tablica 12. Broj rođenih u ortodokсноj židovskoj općini u Zagrebu Birth in the orthodox jewish community in Zagreb		
Godina	Broj rođenih	Prezimana obitelji rođene djece
1925	1	Hirsch
1927	3	Wieder, Wachsmann, Zeitlin
1928	4	Weiss, Schlesinger, Mozes, Wieder
1929	2	Schlesinger, Marković
1930	2	Wieder, Stein
1931	5	Weiss, Knaker, Wieder, Gunc, Friedmann
1932	5	Hirsch, Stern, Hessel, Stein, Friedmann
1933	4	Friedmann, Deutsch, Schlesinger, Hessel
1934	2	Friedmann, Weisz
1935	7	Deutsch, Weiss, Hirsch, Friedmann, Buchler, Schreiber
1936	3	Friedmann, Deutsch, Buchler
1937	4	Bleier, Hoffman, Mozes, Adler
1938	14	Spitzer, Mozes, Hesel, Knaker, Rothstein, Bleier, Heršković Buchler, Schwabenitz, Guttmann, Deutsch, Friedmann, Weiss
1939	8	Hoffmann, Rothstein, Zeitlin, Schreiber, Knaker, Adler, Bleier, Hauer
1940	5	Rothstin, Heršković, Zeitlin, Mozes, Guns
Ukupno	69	Rođenih od 1925-1940

Napomena: Podaci su vođeni (prepisani) u novoj knjizi od 1925. do 1940.

U knjizi su zapisana imena obrezatelja: Lazar Menzel, I. Glauber, Moše Mayer, David Jungreis.

Rabin je bio Weinberger H.

Na kraju knjige stoji «Ova se knjiga danas zaključuje sa rednim brojem 69.

9.5.1946. U potpisu Gradski narodni odbor tajništvo (Glavin ? Ante)

U knjizi se nalazio žig:

Ortodokсна Jevrejska vjeroispovjedna općina u Zagrebu. Rabinat i matični ured.

Članovi ortodokсне općine su neko vrijeme svoje mrtve prevozili na ukop u Ilok.

Tablica 13. Organizacija Židovskih općina 1929/30 Organizations of the Jewish communities in 1929/1930												
Opcina comm.	Član mem	Duša souls	Hram Synag.	Groblje Cemet.	Hevra kadiša	Rabin rabbi	Kantor	Šames	Knj lib.	Dr. doc	Adv law	Čin. clark
Bjelovar	210	600	1917	1876	+	+	+	+	+	6	3	8
Brod na Savi	177	418	1896	1880	+	+	+	+	+	2	4	1
Čakovec	211	800	1836	1794	+	+	2	+	+	3	5	2
Daruvar	106	239	1860	1890	+	-	+	+	-	3	-	-
Dubrovnik	45	101	15st	nepoz.		+						
Đakovo	100	548	1880	1879	+	-	+	-	+	3	2	-
Erdevik	7											
Gradiška N.	73	220	1925	1800		+						
Ilok	50	320	pr. 60 g	prije 60 g	+	+	+	-	+			
Karlovac	137	400	pr. 80 g	pr. 100 g	+	+	2		+	5	4	3
Koprivnica	148		1875	1842	+	+	2	-	-	2	2	-
Križevci	62	210	1894	1840	+	+	+	-	-	1	2	1
Kutina	75	200	1914	pr. 300 g	+	-	-	-	-	1	2	-
Ludbreg	42	74	1895	1890	+	+	-	-	-	1	2	-
Miholjac Dolj.	100	224	1860	1860	-	+	+	-	-	1	1	2
Mitrovica S.	41	132	1904	1874	-	-	+	-	-	3	3	2
Našice	60	399	1898	1865	+	-	-	-	+	2	2	1
Orahovica	20	53	1911		-	-	+	-	-	-	-	-
Osijek	702	3020	1860	1850	+	+	2	+	+	23	23	24
Osijek dol gr.	86	160	1903	1860	-	-	+	-	-	2	-	-
Pakrac	63	209	1875	1875	+	-	+	-	-	2	1	-
Požega	90	468	1898	1900	+	-	+	-	-	6	4	3
Sisak	230					+						
Slatina Pod.	80	262	1896	1858	-	+	-	+	-	2		1
Split	50	120	1500		+	+	-	+	+			
Valpovo	85	157	1898	1860	+	-	-	-	-	-	-	1
Varaždin	262	1400	1862	1810	+	+	2	2	-	8	7	5
Vinkovci	227	995	1922	1870	+	+	2	-	+	4	3	1
Virovitica	102	643	1863	1830	+	+	+	-	+	3	4	-
Vukovar stari	134	600	1857	1830	+	+	+	-	+	3	2	3
Zagreb	2740	12000	1867	1878	+	2	4	+	+	70	65	55
Zagreb sefardi	121					+						
Ukupno	6.636	24.972			22	22	30	10	13	156	141	113

Podaci za neke općine nisu potpuni

Nakon I. svjetskog rata i stvaranja najprije Kraljevine SHS, a zatim Kraljevine Jugoslavije, sve se židovske općine ujedinuju u Savez Jevrejskih ispovednih opština Jugoslavije (1919. godine) sa sjedištem u Beogradu. Savez općina je osnovan na inicijativu dr. Huga Spitzera iz Osijeka. No takva je inicijativa postojala i ranije, već 1898. godine.

Osnivački kongres Saveza bio je u Zagrebu. Pravila Saveza odobrilo je nadležno Ministarstvo 25.8.1921. godine. Privremeni statut odobren je tek 24.12.1929, te je proglašen Zakon o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji.

Savez je 24.1.1930 uputio okružnicu u sve 99 organizirane općine i u 12 filijala općina s uputom. Prijašnji statuti morali su se usuglasiti s novim zakonom, za što je Savez izradio «uzorni statut».

Savez Židovskih općina kraljevine SHS imao je slijedeću organizaciju (Almanah 1928/29).

JEVREJSKI ALMANAH

ZA GODINU

5688

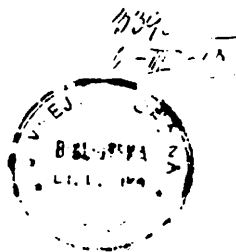
1927-1928

IZDAJE:

SAVEZ RABINA KRALJEVINE S. H. S.

UREDIO JE:

DR. LEOPOLD FISCHER, NADRABIN U VRŠCU.

III. GODIŠTE.

VRŠAC 1927.

NAKLADA SAVEZA RABINA KRALJEVINE S. H. S.

Savez Židovskih općina kraljevine SHS (1928/1929 godine):

Savez Rabina Kraljevine SHS u Beogradu

predsjednik:	Dr. Isak Alkalay, vrhovni rabin;
potpredsjednici:	Dr. Simon Ungar iz Osijeka i Hermann Schweiger iz Sente
blagajnik:	Dr. Leopold Fischer iz Vršca
tajnici:	Dr. Hinko Urbach iz Zemuna i Ignjat Schlang iz Beograda
članovi odbora:	Dr. E. Kaufmann iz Virovitice i dr. Mavro Frankfuter iz Vinkovaca

Savez Jevrejskih Veroispovednih Opština Krajevine SHS u Beogradu

predsjednik	Dr. Hugo Spitzer
potpredsjednici:	Dr. Fridrik Pops, Šemajo de Majo, dr. Hugo Kohn
generalni sekretar:	prof. Ivan Kohn
članovi glavnog odbora:	
rabini:	Dr. Isak Alkalay, dr. Simon Ungar, Hermann Schweiger, dr. Hinko Urbach, Ignjat Schlang, dr. Leopold Fischer
zamjenici rabina:	dr. Mavro Frankfurter, dr. E.H. Kaufmann
svjetovnjaci:	dr. Hugo Spitzer, dr. Fridrik Pops, dr. Bukić Pijade, Rafailo Finzi, Šemajo de Majo, David Hochner, Lazar Avramović, dr. Hugo Horowitz, dr. Hugo Kon, dr. Lavolsav Šik, Šime Spitzer, dr. Samojlo Pinto, Jakov Kajon, ing. Oskar Grof, dr. Mirko Vigor, dr. Adolf Klein, dr. Ferdo Lustig, dr. Sigmund Hubert, dr. Aleksander Herzl, dr. Ignjat Lang, dr. Lavoslav Brandeis, David Beraha, dr. Oskar Spiegler, Avram D. Levi
zamjenici svjetovnjaka:	Josip Mandl, dr. Aleksander Mori, Lav Stern, Bela Friedmann, B. Kašorla, dr. Matija Sattler

Udruženje ortodoksnih Jevrejskih Veroispovednih Opština Kraljevine SHS u Senti

predsjedništvo:	
rabini:	Moses Deutsch, Subotice, Hermann Deutsch, Subotica, Šandor Pollak, Senta
odbornici:	Mavro Fried, Ilok, Wilhelm Glied, Subotica, Wolf Glauber, Senta, M. Fischer, Petrovo selo, Elias Lipković, Ada, Kalman Schlesinger, Zagreb

Savez Cijonista u Kraljevini SHS, Zagreb

Savezni odbor:

počasni predsjednik: Dr. Hugo Spitzer (Osijek),
predsjednik: dr. David Alkalay (Beograd),
potpredsjednici: nadrabini dr. Moric Levi (Sarajevo), dr. Fridrik Pops (Beograd),
dr. Julije Dohany (Novi Sad)

Odbor je imao još 27 članova i 16 zamjenika iz gotovo svih općina.

Nadzorni odbor:

Izrael Mevorah, dr. Žiga Neumann, Ferdo Schwarz, Lav Stern iz Zagreba i Oskar Mero, Novi Sad.

Savezni sud:

Dr. Hugo Kohn, dr. Hugo Bauer i dr. Drago Rosenberg iz Zagreba, dr. Izak Eškenazy, Beograd, dr. Franjo Hirt, Subotica

Komisija za Keren Hasejod:

Laza Avramović, dr. Fridrik Pops, dr. David Abdala, dr. David Alkalaj, Geca Kon, dr. Bukić Pidade, dr. David Alkalaj ml., Nahman Levi - svi iz Beograda.

Komisija za Keren Kayemeth:

dr. Marko Bauer, dr. Alfred Singer, Diana Romano, Izrael Mevorah, Hans Hochsinger, dr. Oto Pollak, dr. Hugo Bauer, dr. Oskar Spiegler, Rikard Herzer – svi iz Zagreba

Hapoel Hacaír Jugoslavije u Zagrebu

Predsjedništvo: Čiča Gross, Hans Hochsinger, Joža Milhofer, ing. Otto Rechnitzer, Filip Reiner, Joel Rozenberg, dr. Cvi Rothmüller, Drago Steiner

Savez židovskih Omladinskih Udruženja Kraljevine SHS u Zagrebu

Radni odbor: Dr. Moše Schweiger, dr. Šalom Freiburger, Joško Rosenberg,
Joška Albala, Lajoš Fischer, Maks Krautblatt, Hans Furst, Milan Geršković,
blagajnik: Šmule Engelman,
referenti: dr. Cvi Rothmüller, Joel Rosenberg, Milan Goldner, Slavko Weiss, Riki Kohn i Gjula Schein.
revizionalni odbor: Egon Goldner, Albert Weiss i Franjo Zentner.

Okrug Svjetskog Saveza židovskih Gombalačkih i Športskih Društava "Makabi" za Kraljevinu SHS u Zagrebu

predsjednik: dr. Dragutin Zwieback,

potpredsjednik:	ing. Đuka Kohn,
tajnici:	Josip Pribram i Arpad Halm,
blagajnik:	Žiga Strauss i Vlatko Hirschl

U Almanahu za 1927/28 spominje se i Savez Jevrejskih Visokoškolaca u Zagrebu (predsjednik M. Schweiger). Kasnije se više ne spominje ta organizacija.

Također se spominje i Centralni ured Cionističkog društva Južne Srbije u Skoplju, Hapoel Hacaira u Zagrebu (predsjednik Čiča Gross).

U istom broju Almanaha iz 1927/28 nabrojane su slijedeće židovske novine i časopisi koji izlaze u Kraljevini SHS ¹²

1. **“Židov”**, tjednik Saveza Cijonista, Zagreb
(urednik Joel Rosenberg)
2. **”Židovska Narodna Svijest”**, tjednik, Sarajevo
(urednik David A. Levi)
3. **“Jevrejski život”**, tjednik, Sarajevo
(urednik Albert Kajon)
4. **”Israel”** Judische Wochenschrift von Marthef, Bačka Topola
5. **”Hanoar”** polumjesečnik židovske omladine Jugoslavije, Zagreb
6. **“Haaviv”** (Proljeće) list jevrejske mladeži, Zagreb
(urednici prof. A. Semnitz, Mirjam Weiller i Cvi Rothmuller)
7. **“Bilten”** izlazi u Beogradu svakog tromesečja kao jednog od glavnih organa za kolonizaciju i obnovu Erec Izraela.

¹² Iz pregleda štampe prikazane na Izložbi jevrejske štampe na tlu Jugoslavije do 1941. godine (Jevrejski historijski muzej, Beograd 1892) čiji je autor Milica Mihaljević, izdvojili smo neke podatke koji se odnose na Hrvatsku. Poznato je da su židovski listovi izlazili petkom, da su uglavnom bili tjednici, nekoliko listova izlazilo je mjesečno a kalendari i Almanasi su izlazili jednom godišnje. Obično su štampani na jezicima kojima se govorilo u toj sredini: njemački, mađarski, ladino i srpsko-hrvatski odnosno hrvatsko-srpski. Mi ovdje navodimo podatke kako su napisani u katalogu izložbe. Kao glasilo Saveza Jevrejskih veroispovednih opština već je 1933 počeo izlaziti Glasnik Saveza Jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, ali su izašla samo tri broja. Između 1936. i 1939. postojao je Službeni list Saveza Jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije. Od 1935 do 1941, i u Zagrebu i u Beogradu, je izlazio Jevrejski narodni kalendar, a pokrenuta je i Biblioteka jevrejskog narodnog kalendara čije najznačajnije izdanje je bilo prijevod Sidura-molitvenika. Postojao je još ranije (1902) prijevod Sidura u Zagrebu. U Zagrebu su izlazili slijedeći listovi: Barzel, Iton cofim bogrim (1937-1940) omladinski cionistički list; Geulat Haarec, vjesnik jevrejskog narodnog fronta za Jugoslaviju, hrvatski i ladino jezik; Gideon, glasilo jevrejske omladine Jugoslavije (1919-1926); Godišnjak jevrejske opštine u Zagrebu (1927); Haaviv - Proljeće, list jevrejske djece (1922-1941); Hanoar, list jevrejske omladine (1926-1937); Herut, Vjesnik Saveza židovskih omladinskih udruženja Kraljevine Jugoslavije (1933); Hozer Ahdut Haolim, omladinski cionistički list (1928-1930); Iton Hatnua, cionistički omladinski časopis (1938-1941); Jevrejska tribuna (prije Malhut Israel), izdavač Zemaljska organizacija cionista revizionista «Vladimir Žabotinski», urednik Ješa Gaon (1937-1938); Jevrejski list, nacionalno-informativni list (1934); Makabijev vjesnik, glasilo židovskog gombačkog i sportskog društva Makabi u Zagrebu (1938); Medura, omladinski cionistički časopis (1930-1931); Mošavot, omladinski cionistički časopis (1938); Omanut, mjesečnik jevrejske kulture (1936-1941). Štampane su note za židovsku muziku; Vjesnik Saveza židovskih omladinskih udruženja Kraljevine SHS (1924-1931); Židov, cionistički list za kulturna, privredna i nacionalna pitanja (1917-1941). Izdavao svoju biblioteku; Židovska smotra (1906-1914), cionistički kulturno-informativni list (1906-1914). Izlazio od 1909/1910 u Osijeku. Židovske novine izdavale su se i u nekim drugim gradovima Hrvatske, najviše u Osijeku: Cionij, list opće cionističke omladine Jugoslavije (1937); Jevrejski vjesnik, cionističko-revizionistički i informativno-kulturni list (1934-1937); Kadima, list jevrejske omladine Jugoslavije (1936); Pokret nezavisnih vjećnika bogoštovne općine u Osijeku Gornjem Gradu (1933-1935); Židovska smotra, purimski broj 1910 godine.

8. Organizing and Uniting Jewish Communities

Croatia has always been situated on the boundaries of different regions with different histories, religions and civilizations.

The frequent changes of political, territorial and economic circumstances in the region which is today Croatia, influenced the settling and position of Jews, and the establishment, number and organization of Jewish communities.

Jews immigrated to Croatia from various parts of the world and consequently differed in origin. This affected the establishment and development of Ashkenazi and Sephardim Jewish communities in Croatia (and Yugoslavia), where there were separate communities in the period between the two World wars (even in the same town) with their own religious, charitable and cultural institutions. The Holocaust and later communism eliminated those differences.

The organization of Jewish Communities in Croatia depends on legal conditions. At first it was enough to report the existence of a community to the local authority. Different Jewish communities were allowed to exist in a town at the same time as, for example, in Zagreb where Orthodox Jews formed a detached community.

In 1846 the Hungarian regency Council decreed that there should be only one community in Zagreb, but divine services could be held separately for the "Neologists" and the "Orthodox" within this community.

Law regulated the foundation of Jewish communities in 1852. They made their own rules, which had to be confirmed by a competent ministry. In 1906 the Croatian Parliament enacted a new law, which made affiliation for every Jews to belong to a community obligatory. In each settlement only one community was allowed to exist. Nevertheless, the Orthodox Jewish families (49 members) separated in 1926 and established their own community in Zagreb. One year later a separate Sephardim Community in Zagreb was also founded.

From the book of newborn in Orthodox and Sephardim Jewish community in Zagreb we attached tables with the names of parents, and number of newborn in each year.

After World War I, in the new state SHS (Serbs, Croats and Slovenes) all Jewish communities united on 1. July 1919 under the name The Union of the Communities of Jewish Faith (*Savez jevrejskih veroispovednih opstina*). Besides the Union of the Jewish communities located in Belgrade, there was also a separate Union of Orthodox Jewish Communities located in Senta (Vojvodina).

New rules were issued and the Law on religious Association of Jews in the Kingdom of Yugoslavia was proclaimed in 1929. Zionist, youth and sport organizations also formed united organizations.

In 1929 there were 114 Jewish communities comprising 73,267 Jews in the territory of Yugoslavia. The communities were divided into Ashkenazi (70), Sephardim (38) and Orthodox (6).

In the last census in Yugoslavia before World War II - 1931, there were 68,405 Jews, of which 26,168 Sephardim, 39,010 Ashkenazi and 3,227 Orthodox.

After World War I, in the new state SHS (Serbs, Croats and Slovenes) all Jewish communities united on 1. July 1919 under the name The Union of the Communities of Jewish Faith (*Savez jevrejskih veroispovednih opština*). Besides the Union of the Jewish communities located in Belgrade, there was also a separate Union of Orthodox Jewish Communities located in Senta (Vojvodina).

New rules were issued and the Law on religious Association of Jews in the Kingdom of Yugoslavia was proclaimed in 1929. Zionist, youth and sport organizations also formed united organizations.

In 1929 there were 114 Jewish communities comprising 73,267 Jews in the territory of Yugoslavia. The communities were divided into Ashkenazi (70), Sephardim (38) and Orthodox (6).

In the last census in Yugoslavia before World War II - 1931, there were 68,405 Jews, of which 26,168 Sephardim, 39,010 Ashkenazi and 3,227 Orthodox.

After the Second World War, in 1945, Holocaust survivors reestablished Jewish communities where it was possible, united in Union of the Communities in Belgrade. More detail can be found in the chapter: "Jewish communities after the Holocaust".

In our text we included some documents about the Sephardim community in Zagreb immediately after the War, which was reunited in single community in Zagreb.

Zgrada Švarcovog doma u Maksimirskoj cesti prije II. svjetskog rata (*Spomenica 1919-1969, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, pp 151*).

Lista* židovskih rabina i kantora koji su odvedeni u Jasenovac (1941 - 1942), prema svjedočenju Gruner Bernarda dana 28.8.1951. na Okružnom sudu u Zagrebu u procesu protiv Artuković Andrije

1. Dr. Deutsh J.L, star oko 70 godina, rabin u Ludbregu
2. Dr. Unger Simon, star oko 60 godina, rabin iz Osijeka
3. Grunwald Hinko, star oko 95 godina, rabin u Podravskoj Slatini
4. Dr. Grunwald Ilija, star oko 55 godina, nadržabin u Čakovcu
5. Freiburger Miroslav, star oko 40 godina, nadržabin u Zagrebu (?)
6. Dr. Heisz B., star oko 60 godina, nadržabin u Sisku
7. Dr. Gluck Rudolf, star oko 70 godina, rabin u Varazdinu
8. Dr. Kohn. I., rabin u Koprivnici
9. Meisl David, kantor U Karlovcu,
10. Wolfensohn Leo, star oko 55 godina, kantor u Koprivnici
11. Doif Isidor, star oko 45 godina, kantor u Bjelovaru
12. Katan Leon, star 66 godina, kantor u Brokom
13. Katz Leopold, star oko 65 godina, rabin i kantor u Daruvaru
14. Gilmann Josip, star oko 65 godina, rabin i kantor u Daruvaru
15. Schwarz N., star oko 45 godina, kantor i rabin u Donjem Miholjcu
16. Baruch Salamon, star 42 godine, rabin i kantor u Dubrovniku
17. Roth Aleksander, nepoznate starosti, kantor u Đakovu
18. Dr. Roth Lazar, star oko 70 godina, rabin u Murskoj Soboti
19. Buchbaum Lavoslav, star oko 72 godine, nadkantor u Križevcima
20. Perera David, star oko 40 godina, rabin u Mostaru
21. Schmelzer Jakov, star oko 35 godina, kantor u Našicama
22. Trilnik Andrija, star oko 30 godina, rabin u Novoj Gradiski
23. Frolich Paul, star 28 godina, nadkantor u Osijeku
24. Grun Isidor, star oko 60 godina, kantor u Osijeku
25. Freides Izak, star oko 55 godina, rabin u Pakracu
26. Klinkovstein Jakov, star oko 65 godina, nadkantor u Sisku
27. Rikow Mordechaj, star oko 70 godina, rabin u Slavonskoj Požegi
28. Seife Boris, star 32 godine, nadkantor u Slavanskom Brodu
29. Finzi Izak, nepoznate starosti, rabin u Splitu
30. Deutsoh Otto, nepoznate starosti, rabin u Sušaku (?)
31. Baruch Izak, nepoznate starosti, rabin u Travniku
32. Kohn Jakob, nepoznate starosti, kantor u Varaždinu
33. Kohn Sigmund, star oko 65 godina, rabin i kantor u Banja Luci
34. Propper Mijo, star oko 60 godina. Nadkantor u Vinkovcima
35. Heršković Izidor, star oko 60 godina, kantor u Vinkovoima
36. Springer Adolf, star oko 45 godina, nadkantor u Virovitici
37. Mandel Vojislav, star 32 godine, kantor u Vukovaru
38. Weosmann Josip, star 73 godine, nakantor u miru u Zagrebu
39. Dr. Lowy M. star oko 70 godina, dekan i profesor rabinske skole
40. Mandel Bugen, star oko 35 godina, kantor u Zagrebu
41. Kahn Lavoslav, star oko 45 godina, kantor ortodoksne židovske općine u Zagrebu
42. Singer Samuel, star oko 65 godina, kantor iz Zagreba
43. Atias David, star oko 40 godina, kantor sefardskog obreda židovske općine u Zagrebu
44. Basch Arnold, star 26-28 godina, kantor u Zagrebu
45. Vogl Dragutin, star 27 godina, kantor u Zagrebu
46. Dr. Schlang Ignjat, star oko 55 godina, nadržabin u Beogradu
47. Grussmann N. Star oko 35 godina, nadkantor iz Beograda
48. Klein Ignac, star 48 godina, rabin u Pančevu

Primjedba: Dokument se nalazi u Državnom arhivu Hrvatske; neka se imena ne mogu dobro pročitati te je lista nadopunjena dostupnim podacima iz Spomenice 1919-1969 Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije. Za točno mjesto smrti za neke od navedenih osoba se kasnije saznalo.

Potpisane Zagrebačke jevrejske ustanove pozivlju Vas na miting, koji će se održati u nedelju dne 21. maja o.g. u 10 i 30 h prije podne u dvorani „Makabija“, Palmotićeva ulica broj 22 sa dnevnim redom:

„Današnji položaj Jevreja„

Govorit će:

g. Dr. Isak Alkalay, vrhovni rabin Kraljevine Jugoslavije, senator

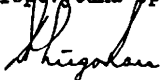
g. Dr. Rudolf Rodanić

g. Dr. Alexander Licht

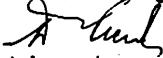
Obzirom na teške prilike u kojima se nalaze Jevreji u Njemačkoj očekujemo, da će svi Zagrebački Jevreji prisustvovati ovom zboru.

U Zagrebu, 12. maja 1933.

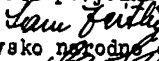
Jevrejska vjeroispovjedna općina u Zagrebu

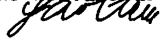
Savez cionista Jugoslavije

Jevrejska autonomna ortodoksna vjeroispovjedna općina

Židovsko narodno društvo

Izraelitska ferijalna kolonija

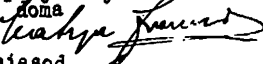
Židovsko gombaljsko društvo „Makabi“

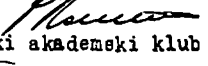
Društvo Jevrejska bolnica

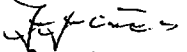
Društvo prijatelja Schwarzovog doma

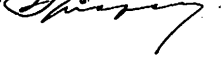
Keren hajesod

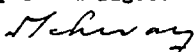
Cionistički akademski klub

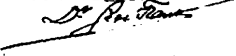
„Omanut“ društvo za promicanje Jevrejske umjetnosti

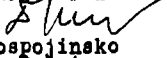
Nadrabinat Jevrejske vjeroispovjedne općine u Zagrebu

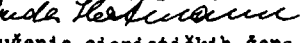
Havra Kadiša

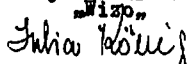
Jevrejska vjeroispovjedna općina sefardskog obreda

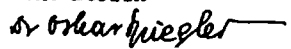
Izraelitsko gospojinsko društvo Jelena Prister

Udruženje cionističkih žena „Wizo“

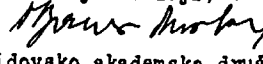
Loža Bene Berith

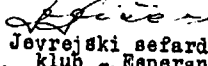
Udruženje Jevrejskih zanatlija

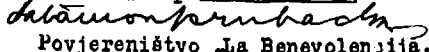
Keren kajemet leijisrael

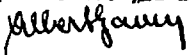
Židovsko akademsko društvo

Jevrejski sefardski studentski klub „Esperanza“

Povjereništvo „La Benevolencia“

Zagrebačka židovska općina. Poziv na miting 21. svibnja 1933. (Spomenica 1919-1969, Savez Jevrejskih općina Jugoslavije, pp 74).

PRAVILA

SAVEZA JEVREJSKIH VERO-
ISPOVEDNIH OPŠTINA

U

KRALJEVINI SRBA, HRVATA I
SLOVENACA

TISKARA „MERKUR“ D. D., ZAGREB, ILIČA 35.

Pravila Saveza Jevrejskih veroispovednih
Opština u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca

166

Pravilnik

Saveza Cijionista Jugoslavije

Poslovni red

Mjesnih cijionističkih organizacija

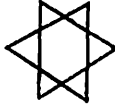
Isdao:

Savez Cijionista Jugoslavije.

1919. ZAGREB 6079.

Pravilnik Saveza Cijionista Jugoslavije

PRAVILA

ŽIDOVSKOG NARODNOG
DRUŠTVA

U ZAGREBU.

1919.

Pravila Židovskog Narodnog Društva u Zagrebu

9. Cionizam, Izrael i aliје

Uvod

Država Izrael je proglašena u petak 14. svibnja 1948. godine, u četiri sata poslije podne kada je David Ben Gurion pročitao Deklaraciju o nezavisnosti Izraela.

Deklaracija je pročitana u zgradi Umjetničkog muzeja¹ u Tel Avivu pred članovima Narodne skupštine (People's concil) i oko 350 pozvanih gostiju, dok su tisuće pred zgradom i milijuni Židova u svijetu očekivali taj događaj. Deklaraciju su potpisali članovi skupštine i tako postali članovi prve privremene izraelske vlade. Cijela je ceremonija trajala samo 32 minute i završila se blagoslovom i pjevanjem nacionalne himne "Hatikve".

Židovi su donijeli presudnu odluku da se nezavisnost Izraela proglasi ne 1.10.1948, kako je to predlagao UN, već 14.5.1948, kada je prestajao britanski mandat nad Palestinom.

Kada je u noći između 14. i 15. svibnja završio mandat Velike Britanije nad Palestinom i oni su je napustili, armije pet arapskih zemalja napale su Izrael. Jordan je okupirao istočni dio Jeruzalema, uključujući i stari grad.

15. 5. 1948. kada su arapske zemlje napale Izrael nastala je prekretnica koja je značila prijelaz iz građanskog rata u rat s arapskim zemljama, u "rat za nezavisnost".

U vrijeme osnivanja države, u Izraelu je bilo oko 650.000 Židova. Kao posljedica sukoba i ratova oko 600.000 - 700.000 Arapa je dobrovoljno ili pod pritiskom napustilo Palestinu. Zbog visokog fertiliteta njihov je broj u međuvremenu znatno porastao².

Godine 1949. za prvog predsjednika države Izrael je izabran Chaim Weizmann, a David Ben Gurion je izabran za predsjednika vlade. Jeruzalem je proglašen glavnim gradom Izraela.

Cionizam

Od ideje o židovskoj državi Theodora Herzla, osnivača cionizma, u djelu "Der Judenstaat" (1896) do rezolucije UN 29.11.1947. i deklaracije o nezavisnosti Izraela 14.5. 1948, pređen je dugi put u kojem je, što se rijetko događa, u jednoj generaciji prvih cionističkih pionira ostvaren njihov "utopistički" san³.

Smatra se da je Dreyfusova afera, koja je izazvala eksploziju antisemitizma, utjecala na Herzla koji stoga zaključuje da je "rješenje" židovskog pitanja u njihovu odlasku iz dijaspore

¹ Povijest zgrade u kojoj je proglašena država Izrael je slijedeća: 11.4.1909. godine je 66 židovskih obitelji napustilo Jaffu i započelo graditi novo naselje na pjeskovitom zemljištu. Meir Dizengoff je dobio zemljište broj 43, te je na njemu 1910. izgradio obiteljsku kuću. Te je godine odlučeno da naselje dobije novo ime „Tel Aviv“ (utjecaj Herzlove knjige). Nakon smrti supruge Zine (1930), Dizengoff je kuću dao za javnu upotrebu i 1936. je u njoj otvoren umjetnički muzej. Ta je zgrada izabrana da se u njoj proglasi nezavisnost Izraela i od 1978. je pretvorena u muzej „Independence Hall“, u kojem se nalazi rekonstruirana dvorana, onako kako je bila u vrijeme proglašenja.

² Uz "svoje Arape" Izrael je okupacijom novih područja dobio brojno, neprijateljski raspoloženo, palestinsko stanovništvo.

³ Theodor Herzl se rodio u Budimpešti 1860. godine u asimiliranoj židovskoj obitelji koja se 1884. godine preselila u Beč. Završio je doktorat prava na bečkom sveučilištu (1884) ali se posvećuje novinarstvu i pisanju. Od 1891. do 1895. bio je pariški dopisnik bečkih novina „Die Neue Freie Presse“, te je bio upućen u političke prilike i imao veliki krug poznanstva, koje je kasnije koristio u akcijama za osnivanje židovske države. Herzl je samo jednom bio u Palestini (1898) i nakon toga je napisao knjigu "Alteneuland" (1902) u kojoj opisuje "novo društvo" u Izraelu, 20 godina nakon njegova osnivanja. Vjerovao je u toleranciju, otvorenost i slobodu i želio je osnovati moderno pluralističko, humanističko i progresivno društvo. Obistinile su se riječi koje je Herzl zapisao u svoj dnevnik: "Danas, ja sam samo jedan čovjek, sutra ću možda biti duhovni vođa stotine tisuća".

u vlastitu državu⁴. Herzl započinje svoju akciju (u Beču, Londonu i Parizu), no bez većeg uspjeha. U veljači 1896. objavljuje knjigu "Der Judenstaat" (Židovska država) u kojoj je spojio stoljetnu želju židovskog naroda da se vrati na Cion (u Izrael) s modernim političkim, ekonomskim i socijalnim rješenjem židovskog pitanja.

Herzl je, međutim, bio prvi koji je jasno označio stanje i probleme židovskog pitanja i predložio rješenje - ne samo odlazak iz dijaspe, nego stvaranje vlastite države čije će postojanje garantirati međunarodna zajednica. To bi trebalo "normalizirati" položaj Židova, koji bi tako postali ravnopravni s ostalim narodima. Herzl je vjerovao da bi se u tom slučaju smanjio antisemitizam.

U Baselu je Herzl organizirao prvi cionistički kongres (29. do 31.8.1897) na kojem je osnovana Svjetska cionistička organizacija (WZO) i Herzl izabran za predsjednika. Osnovao je tjednik "Die Welt" koji je širio cionističke ideje, stvorene su i druge židovske cionističke organizacije (npr. Narodni Fond) pa i posebne banke.

Herzl je svoje aktivnosti usredotočio na Englesku kojoj predlaže tzv. "Uganda plan"⁽⁵⁾. Taj je plan (Šesti cionistički kongres 1903) doveo do ozbiljne krize u cionističkom pokretu i opasnosti za njegovo jedinstvo. Herzl se sastao (1904) s protivnicima "Uganda plana" te je donesena odluka da je jedina domovina za Židove "Eretz Yisrael" (Palestina). Te je godine umro Herzl od srčanih tegoba, izmučen od velikih napora. Nakon njegove smrti, cionizam se dalje razvija i uspijeva osnovati državu Izrael.

Osnivanje židovske države

Nakon I. svjetskog rata izgledi za osnivanje židovske države su se povećali. U I. svjetskom ratu židovski su se dobrovoljci borili u britanskim jedinicama. Chaim Weizman bio je profesor biokemije u Manchesteru i svojim je otkrićem znatno pomogao pobjedi Engleza⁽⁶⁾. Weizman je 1920. na cionističkom kongresu u Londonu izabran za predsjednika.

Godine 1917. donesena je tzv. Balfourova deklaracija, u kojoj ministar vanjskih poslova Velike Britanije preko lorda Rothshilda, poručuje cionističkom pokretu da je "vlada Njegovog veličanstva blagonaklono promatrala uređenje nacionalne domovine židovskog naroda u Palestini te da će se nadasve založiti kako bi se olakšalo postizanje tog cilja." Godine 1922. je Liga naroda predala Engleskoj mandat nad Palestinom, a prvi britanski visoki komesar za Palestinu bio je Herbert Samuel.

Kasnije je Britanija zbog protesta Arapa i njihovih sukoba sa židovskim useljenicima donekle promijenila politiku i davala koncesije Arapima⁽⁷⁾. Kako sukobi u Palestini nisu prestajali, nakon generalnog arapskog štrajka 1936. godine, osnovana je Peelova komisija koja je predložila podjelu Palestine na židovsku i arapsku državu (koja bi se ujedinila s Transjordanijom) i dio pod britanskom upravom (Jeruzalem). O prijedlogu Peelove komisije

⁴ Već su i prije Herzla postojala društva i akcije za povratak u Palestinu. Tako je 1882. u Harkovu osnovano društvo "Ljubitelji Ciona" (Lovers of Zion ili BYLU) koje je zagovaralo bijeg, spas Židova iz dijaspe. U prvo vrijeme se nije definiralo kamo trebaju Židovi otići, ali se kasnije odabrala Palestina.

⁵ Taj je plan predložen jer u to vrijeme nije bilo uspjeha sa Palestinom, a zbog strašnih pogroma u Rusiji i pogoršanja prilika za Židove u istočnoj Europi. Predložio je da se na granici Ugande i Kenije dozvoli naseljavanje Židova

⁶ Prema nekim pisanjima, on je na pitanje što želi kao nagradu, rekao "domovinu za moj narod".

⁷ Tako je npr. u Jeruzalemu postavljen arapski gradonačelnik i zemlja se prodavala Arapima.

raspravljao je Dvadeseti cionistički kongres 1937.godine. Tada su se pokazale sve razlike u cionističkom pokretu⁸).

To je bilo u dramatično vrijeme uspona nacizma u Europi, kada je veliki broj židovskih izbjeglica nastojao doći u Palestinu (i druge zemlje). Broj Židova u Palestini se povećao u to vrijeme od 86.000 ili 11% stanovništva na 400.000 ili 30% ukupnog stanovništva.

Na kongresu se pokazala i razlika u shvaćanju koji bi teritorij trebala imati židovska država - onaj "biblijski" o obećanoj zemlji ili teritorij nekadašnjeg židovskog kraljevstva⁹) ili tzv. "demografski teritorij" prema realnoj situaciji i broju Židova¹⁰).

Ben Gurion, lider radničke partije Mapai, uspio je donekle uvjeriti Kongres da prihvaćanje prijedloga Peelove komisije znači tek prvi korak koji omogućuje kontrolu nad dijelom Palestine, imigraciju Židova, vojsku itd. Kongres je pragmatično zaključio da je doduše Peelov plan neprihvatljiv, ali je ovlastio Židovsku agenciju¹¹) da pregovara o preciznim uvjetima za uspostavljanje židovske države.

Sukobi i borbe Židova i Arapa u Palestini se nastavljaju i 17.7. 1939. Britanska je vlada objavila "Bijelu knjigu" koja ograničava doseljavanje Židova u Palestinu na 75.000 u pet godina, a kasnije samo uz pristanak Arapa. Zabranjeno je i prodavanje zemlje Židovima¹²).

Zbog velike potrebe i opasnosti od nacizma za Židove u Europi, uz dozvoljeno useljavanje (aliju), nastala je i "ilegalna alija" (Alyia Bet)¹³). Do početka II. svjetskog rata organizirano je 50 brodova koji su doveli više od 20.000 ilegalnih migranata. Dolazi i do borbe židovskih grupa protiv Britanaca.

Ipak su se u II. svjetskom ratu Židovi borili na strani Engleske. Ben Gurion je izjavio: "Mi se u ovom ratu borimo na strani Engleske kao da ne postoji Bijela knjiga i borimo se protiv Bijele knjige kao da ne postoji rat"¹⁴).

Sljedeći Morrison-Gradyev plan o Palestini, koji je donesen u Londonu, nije zadovoljio ni Arape ni Židove. Nakon neuspjeha londonske konferencije (1947) Britanija je digla ruke od problema Palestine i predala ga Ujedinjenim narodima.

⁸ Oponenti britanskom prijedlogu su bili "lijevi" i "desni" cionisti, a osobito "revizionisti" osnovani 1925. (Jabotinski) te religiozne židovske partije.

⁹ Kada su Židovi došli u Kanaan (današnji Izrael) nakon oslobađanja iz Egipta, bila je to zajednica plemena (amphyctiony) ujedinjena zajedničkom vjerom. Tek je 1030. godine p.n.e. izabran prvi židovski kralj Saul, a njega je naslijedio kralj David koji za prijestolnicu odabire Jeruzalem. Njegov sin kralj Solomon izgradio je prvi židovski hram u Jeruzalemu. Nakon smrti Solomona kraljevstvo se dijeli (932. god) na sjeverno - Izrael (10 židovskih plemena) i južno - Judeja sa Jeruzalemom (plemena Juda i Benjamin). Izrael je razoren 722. godine p.n.e. (Asirija), a stanovnici su raseljeni i tijekom vremena izgubili identitet („10 izgubljenih židovskih plemena“). Judeja je pokorena od Babilona i Jeruzalem i hram su razoreni 587. godine p.n.e. Stanovnici su odvedeni u Babilon (prva dijaspora), ali su očuvali religiju i identitet i 539. se dio njih vratio u Judeju i izgradio novi, II. hram. U Palestini se smjenjuju utjecaji i gospodari (Perzija, Grčka, Egipat, Sirija, Rim) i razdoblja samostalnosti (Hasmonejska dinastija). Nakon što su Rimljani osvojili Jeruzalem i razorili II.hram (70. g. nove ere) nestaje religijsko i duhovno središte Židova i postaju narod dijaspore. Tek 1948. godine dobili su ponovno svoju državu - Izrael.

¹⁰ Ta se pitanja i danas postavljaju.

¹¹ Židovska agencije je osnovana 1929. kao institucija koja zastupa interese Židova u Palestini, a nakon osnivanja Izraela, 1952. godine definirana je njena uloga posebnim zakonom.

¹² U Donjem je domu engleskog parlamenta Churchill označio Bijelu knjigu kao "prekršaj svečane obaveze".

¹³ Ustanovljen je institut "Aliya B" i u toku godina rata došlo je oko 6.000 Židova, ali je oko njih 1.000 stradalo pri pokušaju ulaska u Palestinu. Britanci su ne samo sprečavali iskrcavanje i dolazak Židova, već su ih i "lovili" i deportirali u logore na Cipru ili natrag u Njemačku.

¹⁴ No ni židovsko sudjelovanje u ratu nije promijenilo englesku politiku u Palestini. Engleska je odbila i prijedlog predsjednika Trumana da se dopusti ulazak u Palestinu 100.000 židovskih izbjeglica koji su preživjeli Holokaust.

Sada nastaje nova etapa u stvaranju židovske države. UN osniva specijalnu komisiju za Palestinu (UNSCOP) od 11 članova. Komisija je posjetila Palestinu i predložila razgraničenje granica, Jeruzalem je proglasila "internacionalnom zonom" i predložila prijelazno razdoblje od dvije godine te ekonomsku uniju židovske i arapske države.

Arapski Komitet je odmah odbacio diobu, a Židovi su, uz rezervu prema nekim dijelovima, prihvatili UNSCOP-ov prijedlog i 29.11. 1947. donesena je UN rezolucija za koju je glasalo 33 članova, a 13 je bilo protiv (uz arapske zemlje to su bili Iran, Jugoslavija i Indija). Arapska liga se ubrzo sastala u Kairu i proglasila podjelu Palestine ilegalnom⁽¹⁵⁾.

Vojni sukob je tada bio na pomolu. Organiziraju se palestinske borbene jedinice i pristižu tisuće dobrovoljaca iz arapskih zemalja. Židovi pozivaju sve osobe od 17 do 25 godina da se upišu u vojsku. Ni britanska uprava, ni naponi UN, nisu mogli osigurati mir. Počinju borbe između Haganah (židovskih obrambenih snaga) i neregularnih palestinskih snaga kojima se priključila Arapska oslobodilačka armija (borbe su bile od 11.1947 do 15.5.1948)⁽¹⁶⁾.

Kada su Egipat, Jordan, Sirija i Irak napali Izrael, 15.5.1948. Ben Gurion je u svoj dnevnik zapisao da ima 30.574 izraelska vojnika od kojih je samo 40% naoružano. Rat je završio već u siječnju 1949. porazom arapskih snaga.⁽¹⁷⁾

Alije

Migracije Židova su uvijek bile vrlo intenzivne. Izračunato je da je u vremenu od oko jednog stoljeća (zapravo od 1881. do 1995), preko 8 milijuna Židova promijenilo svoje borište⁽¹⁸⁾.

Za Izrael je useljavanje Židova, alije⁽¹⁹⁾, bilo pitanje opstanka, ono je osiguravalo razvoj zemlje, demografsku "ravnotežu" i centralnu ulogu Izraela u židovskom svijetu.

Cionistički cilj - da Izrael sakupi Židove iz dijaspori - ostvaren je. Populacija Židova u Izraelu se stalno povećava, a u dijaspori smanjuje. No razvoj Izraela i novog identiteta Židova u njemu postavlja i pitanje odnosa s dijasporom, pitanje centra i periferije⁽²⁰⁾.

¹⁵ Neki smatraju da svoju današnju državu Izrael, Židovi mogu zahvaliti upravo arapskoj nepomirljivosti i odbijanju zajedničkog života. Arapi nisu prihvatili ni druge prijedloge o zajedničkoj državi, podijeljenoj na arapski i židovski dio, ili na kantone, niti međunarodni nadzor pojedinih dijelova (Flajpan 1987; Elon 1971)

¹⁶ Tada su mnoga arapska sela napuštena i oko 150.000 Arapa se sklonilo, neki u susjedne zemlje.

¹⁷ U ratu je 5.708 Židova izgubilo život, od toga je bilo 4.558 vojnika. Već 20 dana nakon invazije Arapa počeli su pristizati Židovi i oružje iz cijele Europe (Čehoslovačke, Poljske, Marselle, Italije, Balkana itd). Došlo je i 2.400 volontera, pilota, navigatora i drugih stručnjaka iz zapadne Europe, Sjeverne Amerike, Latinske Amerike i Skandinavije da služe u IDF (Israel Defense Forces) koje su službeno ustanovljene 16.5.1948. Židovi Izraela su uz pomoć dijaspori uspjeli obraniti svoju novu državu.

¹⁸ U odnosu na ukupnu židovsku populaciju to je vrlo velika mobilnost. Židovska populacija je 1880. imala 7,5 milijuna, maksimalni broj od 16,5 milijuna bio je 1939. godine (pred Holokaust u kome je ubijeno oko 6 milijuna Židova), a 1996. se računalo da ima oko 13 milijuna Židova u svijetu (Della Pergola, 1996).

¹⁹ Dijaspore danas nema bitnog utjecaja na političke događaje u Izraelu i proces rata i mira s Palestincima, ali se svaki događaj u Izraelu odražava na dijasporu i položaj Židova u njoj. Stvaranje države Izrael potaknulo je nove migracije, ali i stvorilo nove izbjeglice - Palestince i Židove iz arapskih zemalja Sjeverne Afrike i nekih drugih zemalja.

²⁰ U vrijeme dolaska prvih aliija, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Palestina je bila slabo naseljena, a većina zemlje je pripadala feudalnim gospodarima koji nisu živjeli u Palestini ali su prodavali zemlju. Dio zemlje bio je pokriven močvarama (aradi muat - mrtva zemlja) što je pogodovalo naseljenicima koji su je mogli dobiti od vlade. Prva su poljoprivredna dobra osnovana uz pomoć baruna Rothshilda i na njima su uz Židove radili i arapski stanovnici. Prvi useljenici nakon osnivanja države Izrael, oko 140.000 u 1948. i 1949. (Feuille, 1953) smješteni su u napuštene stanove, u kojima su ranije živjeli Arapi u Jaffi, Lodu, Haifi, Akko i Jeruzalemu. Novi useljenici između 1949. i 1951. smješteni su dijelom u novosagrađene objekte (78.000) ili u tranzitne kampove "Ma' abaroth". Više od 120 takvih kampova je organizirano na periferiji gradova za koje je planiran razvoj.

Izračunato je da je između 1882. i 1948. došlo u Izrael oko 550.000 Židova u šest velikih alija, a nakon 1948. još oko 2,5 milijuna Židova. Prve tri alije bile su "formativne". Useljenici su bili pretežno iz istočnoeuropskih zemalja i stvorili su židovsku zajednicu "Yishuv" ⁽²¹⁾, koja je organizirala prve kibuce ⁽²²⁾ i mošavime ⁽²³⁾ i osnovala novi grad Tel Aviv.

Između dva svjetska rata oko 30% Židova odlazi u Palestinu (cionistički pokret), u SAD oko 40%, te Latinsku Ameriku i druge zapadne zemlje oko 30%. Između 1919. i 1948. migriralo je 1,6 milijuna Židova. Nakon 1948. većina je migracija Židova usmjerena u Izrael ⁽²⁴⁾.

U Njemačkoj ⁽²⁵⁾ je između 1946. i 1948. oko 200.000 Židova čekalo u izbjegličkim logorima u Berlinu, Landbergu, Frankfurtu i Bergen-Belsenu da napusti Njemačku, koju su smatrali krivcem za njihova stradanja. To su bili Židovi koji su preživjeli koncentracijske logore i poljski Židovi koji su se spasili u SSSR-u. Tek nakon osnivanja države Izrael i dozvole SAD i nekih drugih zemalja, oni se uz pomoć JOINT-a i drugih židovskih i svjetskih humanitarnih organizacija raseljavaju.

Ipak postoji i emigracija iz Izraela (yeridah) i znatno je manjeg obima nego imigracija. To je najčešće povratna migracija u zemlju porijekla, nakon nekoliko godina boravka u Izraelu. Računa se da je otišlo oko 338.000 Židova iz Izraela (od 1973. do 1996.)

Ulazak u kratkom vremenu tako velikog broja židovskih useljenika iz različitih zemalja imao je znatne posljedice na izraelsko društvo u demografskom, socijalnom i ekonomskom pogledu (Ben-Porath 1986).

Stvaranje nove židovske zajednice u Izraelu dovelo je do njenog odvajanja od židovske dijaspore i otvaranja prema svijetu. Od početka se izbjegavao naziv "Židov" (Jews) i prihvatilo se naziv "Hebrew". Sve su institucije imale naziv "hebrejski". Osobito se poticalo učenje i

²¹Yishuv (Ijšuv) je naziv za židovsku zajednicu u Palestini. Prije dolaska "olim", židovskih useljenika iz istočne Europe u Izrael, u Jeruzalemu je već postojala stara zajednica - stari Yishuv sastavljena od Židova koji su došli iz religioznih razloga u Palestinu. 1890. godine u Jeruzalemu je bilo 25.000 Židova na 40.000 stanovnika. Između starog (ortodoksnog) Yishuva i novog, pretežno socijalistički orijentiranog Yishuva, postojala su i nerazumijevanja i nesuglasice.

²²Kibuc (hebrejski: zajednica, naselje) je dobrovoljna organizacija useljenika u kojoj su svi članovi ravnopravni, zajednički rade i dijele imovinu. Briga za djecu je zajednička kao i za stare članove obitelji. Prvi kibuc osnovan je u Daganiji (Dgania) 1909. godine. Godine 1995. u kibucima je živjelo 128.000, a u mošavima 176.400 stanovnika Izraela. Od prvobitno poljoprivrednih zadruga kibuci su razvili znatne industrijske pogone, turističku i edukativnu djelatnost. Odigrali su veliku ulogu u prihvatu novih useljenika.

²³Mošavimi (mošvej -ovdim) su naselja na kooperativnoj osnovi u kojima je očuvano vlasništvo i obitelj. Za razliku od kibucu u mošavima postoje vlasništva farmi i domaćinstva, a zajednica se brine o nabavkama, tržištu itd. Najosnovnija je razlika u tome što je u mošavima očuvana obitelj kao osnovna jedinica (Bensimon i Errera, 1989), dok se u kibucima djeca odgajaju zajednički (i to se u posljednje vrijeme mijenja).

²⁴Tako je od 1948. do 1960. migriralo oko 1,3 milijuna Židova, najviše između 1948. i 1951. kada u Izrael dolaze Židovi koji su preživjeli logore i II. svjetski rat, ali i izbjeglice iz arapskih zemalja zbog izraelsko-arapskih ratova. Akcijama "Ezra" i "Nehemija" dovedeno je između 1948. i 1951 u Izrael 130.000 Židova iz Iraka. 1950. godine akcijom "Čarobni tepih" spašena je gotovo cijela jemenska židovska zajednica (oko 50.000). Akcijom "Mojsije" između 1984. i 1985. došlo je u Izrael 7.000 etiopskih Židova, a akcijom "Solomon" 1991. prebačeno je još 14.300 Židova iz Etiopije u Izrael.

²⁵U Njemačkoj je tada ostao samo mali broj Židova koji su bili preslabi da je napuste ili su u međuvremenu počeli stvarati svoju egzistenciju (oko 15.000). Može se kazati da je velika zajednica njemačkih Židova (procjene su od 500.000-600.000) nestala u vrijeme nacizma. Oko 250.000 Židova je napustilo Njemačku između 1933. i 1938. (dio je došao u Palestinu), a oko 160.000-180.000 je ubijeno ili umrlo od posljedica progona. Tek u posljednje vrijeme, imigracijom Židova iz zemalja bivšeg SSSR-a (oko 100.000), židovska zajednica u Njemačkoj se oporavila, ali se susreće s drugim problemima - integracijom novopridošlih Židova te u novije vrijeme ksenofobijom. I u "mirnodopsko doba" se nastavljaju migracije Židova tako da je od 1961. do 1988. migriralo daljnjih 1,5 milijuna Židova, sa znatnim ulaskom u Izrael. Nakon "perestrojke" 1989. počinju intenzivne migracije Židova iz zemalja bivšeg SSSR-a i do 1995. godine migriralo je 1,1 milijun Židova od čega preko polovina u Izrael. Najveće migracije u Izrael su bile između 1989. i 1992. godine.

govorenje hebrejskog jezika ⁽²⁶⁾ koji je tako pretvoren od jezika molitve i studija svetih knjiga u moderan govorni jezik. Hebrejski je jezik omogućio da se u državi, koja je nastala od doseljenika iz oko 120 različitih zemalja, osigura jedinstvo i međusobna komunikacija ⁽²⁷⁾

Tokom vremena i dolaskom novih useljenika mijenjala se u Izraelu i politika "apsorpcije" (klita) novih useljenika (olim). Berthomiere (1996) razlikuje nekoliko etapa, ili "politika" prema useljenicima: U prvoj etapi radilo se o hitnom razmještanju izbjeglica iz dijaspor, nazvanoj „Kibuc Galujot“. Nakon toga slijedila je politika integracije i nacionalne identifikacije "Mizug Galujot".

Godine 1954. provedena je operacija "bitka za selo" u kojoj su novi doseljenici (olim) smješteni u zone razvoja ⁽²⁸⁾ Izraela.

Nisu se svi useljenici jednako prilagođavali niti imali jednake uvjete. Tako je krajem 50-tih godina došlo je velikih tenzija u zajednici zbog poteškoća u socijalnoj integraciji orijentalnih Židova (Mizrahim) koji su bili naseljavani na periferiji velikih gradova, u zonama razvoja ili su radili poslove koji su bili slabo plaćeni i nisu omogućili društveni uspon ⁽²⁹⁾.

Generacije Židova koje su rođene u Izraelu (Sabra) postepeno smanjuju te razlike, osobito u edukaciji, veličini obitelji i napredovanju.

Najveće su razlike u Izraelu između Židova i Arapa. Arapi sačinjavaju oko 16% ukupne populacije Izraela (bez Palestinaca u istočnom Jeruzalemu i okupiranim područjima). Većina izraelskih Arapa (85%) živjela je u naseljima s arapskim stanovništvom, a samo 15% u naseljima gdje su i Židovi, ali tada u posebnim kvartovima. Arapi se nalaze na dnu socijalne ljestvice. Stalni sukobi s Židovima i vezivanje uz okolne arapske države doprinose njihovom daljnjem marginaliziranju.

Cionizam i alije u Hrvatskoj

Nakon prvog svjetskog rata naglo se razvio cionistički pokret i povećale nade u židovsku državu. U mnogim zemljama, pa i našoj, osnivaju se brojne cionističke organizacije, osobito

²⁶ Prije (oko) 100 godina osnovan je Hebrew Language Committee, koji je bio prethodnik Adademy of Hebrew language. Danas je rad Akademije koncentriran na tri velika područja: Stara hebrejska literatura (200 BC- 1050 CE), moderna hebrejska literatura (1750-1945) i sjevernoafrička literatura (1391-1980). Broj riječi u analiziranim tekstovima prelazi 14 milijuna. Radi se na Historijskom rječniku hebrejskog jezika. Stvara se SD ROM baza podataka. Postoje posebni komiteti za pojedina nova područja znanosti (napr. kompjutora, banaka, prava, novih tehnologija itd) koji stvaraju nove hebrejske riječi (jer takove riječi nisu poznate u starom hebrejskom jeziku).

²⁷ Nove velike alije etiopskih i ruskih (iz bivšeg SSSR-a) Židova imaju poteškoće da nauče hebrejski jezik. Za etiopske Židove postoje poteškoće jer je za mnoge od njih pisanje na hebrejskom predstavlja ujedno i opismenjavanje. Ruski su Židovi osnovali svoje političke partije, organizacije, radio i televiziju, novine i časopise na ruskom jeziku i samo dio njih zna hebrejski

²⁸ Između 1948. i 1957. osnovano je preko 400 sela, pretežno kibuca i mošavima, a ruralna populacija se povećala od 110.000 na 387.000 osoba. Svaka nova grupa je pojačavala već uspostavljenu strukturu i stvarala nova naselja na periferiji postojećih. Tako se postepeno naseljavala izraelska teritorija što je kasnije omogućilo i stvaranje dinamične izraelske industrije uz pomoć dijaspor, čije se donacije procjenjuju na 60 -100 milijuna dolara u prvih 10 godina postojanja Izraela.

²⁹ Zbog toga je 1959. u Haifi, u njihovoj četvrti Vadi Salib, došlo do prvog revolta protiv „aškenaškog establišmenta“. Neki smatraju da postoje razlike u Izraelu između aškenaških i sefardskih Židova: kulturne, socio-ekonomske, po geografskom porijeklu, razlikuju se po edukaciji, veličini obitelji, političkim stavovima, položaju u društvu i mogućnostima za razvoj i imaju odvojene rabine itd. No i među useljenicima iz pojedinih arapskih zemalja postoje razlike. Tako je oko 17.500 Židova iz Egipta koji su između 1952. i 1960. migrirali u Izrael bilo vrlo heterogenog sastava (Sanua, 1996): Židova koji su govorili arapski, sefardskih Židova europskog porijekla koji su govorili lađino, grupe aškenaških Židova koji su došli nakon pogroma u Rusiji i grupe Karaita (Židova koji su se odvojili još u Babilonskoj dijaspori i nisu priznavali učenje Talmuda (rabine) već samo Bibliju (Toru). Aškenazi su u Izraelu uglavnom predstavljali srednju i višu „klasu“, a sefardi su bili uglavnom radnici. Njihov se udio u populaciji polako, ali stalno povećava: 1961. 44%, 1972. 50% i 1988. 52% itd.

omladinske. Omladinci se pripremaju za odlazak u Palestinu, a preko Narodnog fonda⁽³⁰⁾ daju se prilozima i kupuju zemlju za buduće useljenike.

Prilozi su se davali za točno određene svrhe i sva imena darovatelja, organizacija i sakupljeni iznosi su se javno objavljivali u cionističkim glasilima. Tako je i u Hrvatskoj, u časopisu "Židov" redovno objavljivao izvještaj o rezultatima sabirne akcije Fonda. Iz tih izvještaja saznajemo da su se sredstva davala za slijedeće namjene: evakuirane Židove, mirovne čekove, opće darove, hebrejske škole, maslinova drva, dječje sabirne arke, škrabice, pomoć Palestini itd. Oni koji su davali najveće iznose bili su zapisivani u "zlatnu knjigu".

Posebno se vodilo računa i pomagalo kolonije u Izraelu i kibuce koje su osnovali ili u njima radili Židovi koji su otišli iz Hrvatske i Jugoslavije ⁽³¹⁾ (Bet Šearim), Mišmar Haemek ⁽³²⁾, Šaar Haamakim, Gat ⁽³³⁾, Daganija, Merhavija, Gan Šmuel, Chedera itd.) Spominju se i posebne "djevojačke farme": Kineret, Šmona, Metula (možda imena nisu točno transkribirana).

Prilozi su sakupljeni u mjestima gdje su postojale mjesne organizacije Saveza cionista i povjerenici Narodnog Fonda, a često su to bile članice ženskih organizacija. Prilozi su se skupljali i slali iz naselja u kojima nije bilo povjerenika.

Prema popisu mjesta iz kojih su pristizali prilozi vidi se da je postojala široka i dobro organizirana mreža Narodnog fonda u Hrvatskoj ⁽³⁴⁾

Židovi u Hrvatskoj su se od samog početka uključili u svjetski cionistički pokret. Godine 1919. osniva se Savez cionista Jugoslavije sa sjedištem u Zagrebu.

³⁰ Narodni Fond "Keren Kayemet le Yisrael" je osnovala Svjetska cionistička organizacija 1901. godine na prijedlog njemačkog matematičara Hermana Shapira koji je kao osnovu uzeo židovsku tradiciju. U vrijeme stare židovske države svake 50. "jubilarne godine" (tj.7x7 "šabatnih"godina) morali su se oprostiti dugovi i osloboditi robovi, a zemlja se trebala vratiti prvotnim vlasnicima bez naknade.Zato se sakupljenim sredstvima Narodnog Fonda kupovala zemlja za useljenike u Palestini i davala im na obradu i uživanje na vrijeme od 49 godina. Zemlja se ne smije otuditi, prodati, ni uništiti, samo se smije koristiti. Mnogi od onih koji su davali priloge, nisu dočekali da se usele u Izrael (holokaust).

³¹ Pripreme za odlazak omladine u Palestinu –halučke hahšare organizirane su 1920. godine na poljoprivrednim imanjima.Usprkos neprilika s dozvolama za useljenje i neredima koji su tada bili u Palestini, jedna se hrabra grupa od tri djevojke i 13 mladića brodom Kampidolio iz Trsta dovela do Haife (10. srpnja 1921.) i bila raspoređena na izgradnju puta Haifa-Džeda. Savez cionista je kupio zemljište i osnovao mošav ovdim- jugoslavensko halučko naselje u Bet Šearimu. Prvi «pioniri» iz S.H.S. u Bet Šearimu su bili: Rahel Beherano, Minka Bril, Šarika Berger, Šmuel Alatarac, Jehuda Altman, Jakov-Jakica Baruh, Josef Darsa, Hajim-Laci Kac, Benjamin Kiš, Sumbul Konforti, Šlomo Maestro (Ben-Mošé), Josef Fiko Papo (Abrahami), Moše Papo, Mošo Rajter, Joško Štajnic i ing. Hugo Zaloscer (citirano iz Ženi Lebl: Juče, Danas str 17). Zbog nedostatka vode (a i potpore) oni su napustili to zemljište. Kasnije je ipak riješen problem vode i Bet Šearim je postojao do 1936.godine.

³² Iz jugoslavenskog pokreta Hašomer hacair (postojao je i pokret Thelet-lavan)stigla je 1932. jedna grupa olim, najprije u kibuc Mišmar Haemek. Željeli su osnovati svoje jugoslavensko naselje, ali su se ipak udružili sa grupom iz Rumunjske i konačno osnovali 1935. kibuc Šaar Haamakim.Danas taj uspješni kibuc ima preko 800 «duša» i poznatu tvornicu solarnih kotlova «Hromagen».

³³ Kibuc Gat bio je formiran 1941, u vrijeme restrikcija naseljavanja. Bio je usamljeno naselje na tada najjužnijoj točki židovskih naselja. U njemu se nastanio i Joško Indig koji je spasio djecu iz Jugoslavije. Kibuc Gat je bio na udaru egipatskih snaga 1948.godine. Danas je to veoma razvijeno naselje sa 550 «duša», imaju športski centar i arheološki muzej i često ugošćuju omladinske grupe iz stare domovine.

³⁴ Mjesta iz kojih su sakupljeni prilozi za Narodni Fond (Izvještaj u časopisu "Židov" broj 10): Bjelovar, Brod na Savi, Daruvar, Djakovo, Dubrovnik, Hercegovac, Ivanjska, Karlovac, Koprivnica, Kraljevčani, Križevac, Lipik, Ludbreg, Martijanec, Mitrovića, Nova Gradiška, Ogulin, Osijek, Pakrac, Požega, Ruma, Sjeničak, Sisak, Split, Stara Pazova, Šid, Varaždin, Varaždinske toplice, Vinkovci, Virovitica, Vlasenica, Vukovar, Zagreb, Zemun. Posebno su navedena neka mjesta(vjerojatno nisu imala povjerenike): Budinščina, Caprag, Čazma, Donji Miholjac, Dubrava, Garčin, Gradec, Gudinci, Grubišno Polje, Hercegovac, Ilok, Kapela, Krapina, Krapinske toplice, Kloštar Ivanić, Kostajnica, Kutina, Ljubljana, Pisarovina, Punitovci, Rijeka, Sikirevci, Slatina, Uljanik, Veliko Trgovište, Vrpolje, Vrbanja te mnoga mjesta u Bosni.

U pravilima Saveza cionista (1919) piše: "Savez cionista Jugoslavije obuhvaća sve platiše šekela (35) koji stanuju u Kraljestvu SHS".

Osnovna organizacija cionista bila je Mjesna zajednica koja je morala imati najmanje 10 članova. Blagajnik Mjesne zajednice bio je i povjerenik za Židovski narodni fond. Predstavništvo Saveza cionista bilo je Savezno vijeće, a njegova "egzekutiva" bio je Zemaljski odbor.

Postepeno su u većini židovskih općina istaknuti cionisti dobivali na izborima i općine su se sve više orijentirale na akcije vezane uz stvaranje židovske države i pomagale materijalno i u ljudstvu naseljavanje Palestine.

Kada se u travnju 1933. održao Kongres Saveza Jevrejskih Bogoštovnih Općina u Beogradu, prema pisanju revije židovske omladine "Hanoar" koja je izlazila u Zagrebu :

"Svako je osjećao da je nastupilo novo vrijeme. Golema većina delegata i nehotice stoji na cionističkom stanovništvu. Kongres je načelno proglasio ravnopravnost žena u jevrejskim opštinskim stvarima. Nema sumnje da je i ova kongresna odluka novi dokaz sekularizacije jevrejstva, nova poluga za pretvaranje konfesije u narodnost."

Savez cionista Kraljevine SHS imao je slijedeću organizaciju:

Savezni odbor: počasni predsjednik Dr. Hugo Spitzer (Osijek), predsjednik dr. David Alkalay (Beograd), potpredsjednici: nadržabin dr. Moric Levi (Sarajevo), dr. Fridrik Pops (Beograd) i dr. Julije Dohany (Novi Sad).

Članovi odbora i njihovi zamjenici bili su iz raznih židovskih općina. Članovi odbora iz Hrvatske su bili iz židovskih općina: Zagreba, Osijeka, Virovitice, Vinkovaca, Broda na Savi, Vukovara, Čakovca, Bjelovara, Požege i Karlovca.

U Savezu cionista postojali su i Nadzorni odbor, Savezni sud, Keren Hasejod Komisija (Jevrejski nacionalni fond, Beograd) i Keren Kayemeth komisija (Zagreb).

U Zagrebu je izlazio tjednik "Židov", glasilo Saveza cionista, "Hanoar" polumjesečnik koji je izdavao Savez židovskih omladinskih udruženja i "Haaviv"-list jevrejske mladeži. Neko vrijeme je izlazio i omladinski časopis "Gideon" čiji je prvi broj tiskan 1.11.1919. godine.

Najviše se u cionističkom pokretu Hrvatske angažirala omladina i njene organizacije. Savez židovskih omladinskih društava osnovan je u Slavonskom Brodu 1919. godine. Od omladinskog sleta u Osijeku 1925. godine rad u Savezu je usmjeren na pomaganje "hebrejske radne Palestine". Godine 1927. održan je tečaj saveznih vođa i udareni temelji "Šomrijutu" kojih je bilo 16. grupa i 1928. godine održali su svoj prvi Vaad.

Neko se vrijeme od Saveza židovskih omladinskih organizacija odvojio "Ahdut Haco-fim"-Savez izletnika, ali im se ponovno vraća 1928. godine.

Po uzoru na europski pokret "Hapoel hacair" (radnika pionira) i u Slavonskom je Brodu osnovana "hehaluc"-grupa omladinaca koja se pripremala za odlazak u Palestinu, uglavnom

³⁵ Nekada je u Izraelu jedinica za novac bila šekel. Postojao je zlatni šekel od 16,37 grama i srebrni šekel od 14,55 grama. Poznato je da je kralj Salomon kupovao konje po 160 šekela, a kola su se prodavala po 600 šekela (Rebić, Biblijske starine str 124). Šimun Makabejac imao je pravo kovati vlastiti novac, srebrni i mjedeni šekel. U pustinji, nakon izlaska iz Egipta Židovi su «brojani» na indirektni način, svaki je trebao dati pola šekela. U Izraelu je na snazi «novi šekel» koji je zamijenjen starim u 1986. godini. Šekel se dijeli na sto «agorot»

učeci za rad u poljoprivredi. Godine 1920. osnovana je prva grupa "halucin" na imanju Finčija u Bijelini (16 mladića i 2 djevojke), zatim u Vilovu kraj Titela na imanju dr. Grossmana, u Vinkovcima na imanju Jakoba Schleingera (16 omladinaca) te u Novoj Gradišci na imanju "Ljupina" obitelji Vaksler. Tu su bili i omladinci iz Sarajeva i izbjeglice pred nacizmom u Njemačkoj. Pripreme za osnivanje sličnih grupa bile su u Mostaru, Tuzli, Orahovici i u Makedoniji. U Zagrebu su 1919. osnovane dvije vrtljarske kolonije ⁽³⁶⁾ koje se nisu dugo održale (vidi poglavlje omladinske organizacije).

Između dva rata u Palestinu se uselilo svega oko 60 osoba (legalno), a bilo je i ilegalnih useljenika većinom iz Bosne, Srbije i Makedonije (Bitolja).

Ni cionistička omladina, koja je bila oduševjeni pristaša odlaska u Palestinu, nije to u većoj mjeri realizirala. Ovdje ćemo navesti samo neke od tih alija (citirane po Zvi Lokeru)

Prvi omladinci, njih 16, krenuli su brodom "Kampidolio" do Haife i zatim radili na izgradnji ceste Haifa-Džeda. Kupljena je zemlja (Keren Kajemet LejIsrael) i osnovan Mošav ovdim u Bet Šearimu, koji je morao biti napušten zbog nedostatka vode, da bi se kasnije obnovio (postojao je sve do 1936). Preko organizacije Hašomer Hacair stigla je grupa omladinaca u kibuc Mišmar Haemek, a kasnije je osnovan i kibuc Šaar Haamakim, kada je došla velika halučka grupa (1932). Taj je kibuc kasnije odigrao veliku ulogu u prihvatu izbjeglica.

Ukupno je od I. svjetskog rata do 1933. došlo u Palestinu svega nekoliko stotina omladinaca i oko 1.500 Židova iz Bitolja. Od 1933. do 1940. godine uselilo se 650 Židova iz Jugoslavije, a neposredno pred II. svjetski rat (ožujak 1941) došlo je preko useljeničke kvote 760 osoba iz Jugoslavije.

Useljenici iz Jugoslavije su 5. veljače 1935. osnovali svoje društvo «Hidahdut olej Jugoslavija» ⁽³⁷⁾. Aktivnost se razvila 1944. godine zbog pomaganja onih koji su se uspjeli spasiti, osobito je pojačana nakon II. svjetskog rata, kada se zajedno sa Udruženjem Jugoslavenskih Jevija u Americi ⁽³⁸⁾ pomagalo preživjelima, a u vrijeme alija (1948-1952) useljenicima u Izrael.

Od 1952. u Izraelu izlazi «Bilten» kojega su pokrenuli dr. Joel Rosenberg, dr. Cvi Rotem, Mihajlo Levi, Hans Bramer i drugi.

Godine 1954. osnovan je Historijsko muzealni pododbor Hidahduta (Jakir i Etelka Eventov). Arhiv Eventov danas vode Cvi Loker (te njegova supruga Rahela Loker i Ita Lador).

Postoji bogata istraživačka i izdavačka djelatnost Hidahduta i Arhiva.

Potrebno je spomenuti još jednu akciju Hidahduta. Kada su 13.6.1967. prekinuti diplomatski odnosi Jugoslavije i Izraela predstavnici Hidahduta su posjetili poslanika Jugoslavije

³⁶ Udruženje Ahdut Hacofim organiziralo je 1925. dvije poljoprivredne hahšare kraj Zagreba, koje su se razile, ali su njeni članovi stupili u vezu sa kibučkim pokretom u Izraelu i svjetskim pokretom Hašomer Hacaira. Ponovno je osnovana hahšara nedaleko Zagrebački omladinci su otišli u kibuc Mišmar Haemek, a kasnije su osnovali i vlastiti kibuc Šaar Haamakim.

³⁷ Prema pisanju Cvi Lokera (u knjizi Ženi Lebl «Juče, danas...») prvi predsjednik Hidahduta bio je ing. Ljudevit Freundlich iz Donjeg Miholjca. Zatim slijede predsjednici: Lav Štern, Joel Rozeberg, Cvi Rotem, Mihael Levi, ponovno Cvi Rotem, dr. Branko Grosman, Joško Abraham, Geršon Kaponi, Jichak Iso Kabiljo, Zohar Sade itd.

³⁸ Pred II. svjetski rat (1939) je u New Yorku osnovano udruženje, a osnivač je bio dr. Pavle Neuberger, odvjetnik iz Zagreba. Prema sjećanju Josepha Gottfrieda (Ha-Kol 77, 2003, str 28) veoma aktivan u udruženju bio je Roman Smucer. Dr. Isaak Alkalaj je bio duhovni vođa i vodio vjerske obrede u Domu udruženja. Dr. Otto Polak je spremao društveni Bilten. Aktivni su bili i Richard Krešić, Joseph (Giuseppe) Levi, Mirko Goldschmidt, Maurizio Finzi, Mile Weiss, dr. Milan Bier, Al Finzi, Isak Baruch (domaćin u Domu), Sal Musafi, Manfred Sternberg, Anny Ruder (predsjednica ženske sekcije), Lina Solar, Helene Hradning, Riki Finci, dr. Juda Levi. Posljednji voditelj udruženja bio je Emanuel Salom uz Miljenka Krešića, dr. Josepha Stocka i Božu Radana. Udruženje je tek nedavno prestalo postojati.

u Izraelu Vojimira Šobajića i predali mu predstavku koja je objavljena u Biltenu, ali nije za-
bilježena u jugoslavenskoj štampi ni u knjizi V.Šobajića objavljenom u Skoplju 1982. godine.

Za vrijeme II. svjetskog rata bilo je malo alija, iako su postojale akcije za spašavanje
Židova. U jednoj takvoj akciji, na inicijativu Marije Bauer (porijeklom iz Vinkovaca koja je
živjela u Carigradu) u tzv. Kindertransportu spašeno je (samo) jedanaest djece.

Ukupno je od 1943. do 1945. u Palestinu ušlo samo 495 Židova većinom izbjeglica. Neki
Židovi su uspjeli iz NDH pobjeći u Italiju ili Švicarsku, dio je bio u logoru u El Shatu u
Egiptu. Osobito je veliki broj izbjeglica bio u Bariju, u južnoj Italiji, te su tamo osnovali i
svoju židovsku općinu. Nastojali su otići u Palestinu, te je prva grupa (158) otišla u proljeće
1944; u ožujku 1945. u Palestinu dolazi grupa iz Brindizija, a iz Barcelone stiže 295 djece i
omladinaca nakon mnogih putovanja³⁹).

Nakon završetka II. svjetskog rata preživjeli Židovi se vraćaju u Jugoslaviju i tek 1948,
dolazi do prvih masovnih alija u Izrael.

Jugoslavija je bila prva socijalistička zemlja koja je dozvolila (21.6.48) slobodno iseljava-
nje Židova u Izrael. Iseljavanje je nazvala repatriacijom tj. povratkom u svoju zemlju⁴⁰).

Dozvoljena je neograničena alija, smjeli su otići i nežidovski članovi obitelji, supruge i
djeca iz mješovitih brakova. Uvjet za odlazak je bio odricanje od jugoslavenskog državljan-
stva i gubitak vlasništva nad nepokretnom imovinom.

Prilikom posjete Arhivu Eventov na Hebrew University u Jerusalemu imala sam priliku
pregledati i pribaviti liste s imenima Židova iz Hrvatske i Zagreba koji su otišli u Izrael i koje
su mi voditelj arhiva Zvi Loker i suradnici stavili na raspoloženje.

Dobila sam i podatke koje je sakupio Riki Kohn, voditelj Palestinskog ureda Saveza cio-
nista Jugoslavije (1933-1941) koji su bili pohranjeni u "Arhivu Eventov" (pod brojem E- 67),
a odnose se na "alijot" – dolazak u Izrael.

³⁹ Joško Indig ih je spasio iz NDH u Sloveniju, zatim u Nonantolu te u Švicarsku. Oni su pod vodstvom Riki Kona preko Francuske
i Španjolske konačno brodom "Plus Ultra" stigli u Haifu 1945. godine

⁴⁰ Godine 1950. donesen je u Knesetu, izraelskom parlamentu Zakon o povratku (Hok hashvout). Taj zakon omogućava svim
Židovima, djeci i unucima Židova i njihovim obiteljima (bili oni Židovi ili ne) da dođu u Izrael i da dobiju židovsko državljan-
stvo. Po Zakonu o ulasku moguć je i naknadni dolazak članova obitelji koji nisu Židovi prema kriteriju "ujedinjenja obitelji". To
se osobito odnosi na tzv. "Falash Mura", etiopske Židove koji su prešli na kršćanstvo. Oni su zapravo potomci "Beta Izraela" (kako
se naziva etiopska židovska zajednica) koji se useljavaju i priključuju svojim židovskim članovima obitelji u Izraelu. Prelazak na
židovsku vjeru (konverzija) članova obitelji useljenika koji nisu Židovi po zakonima halahe (t.j. nije im majka Židovka) u Izraelu
je ovisan o ortodoksnom rabinskom sudu, a o njemu ovise i ženidbe i rastave brakova. U Izraelu nema civilnog braka, nema
rastave brakova bez posebne procedure u kojoj muž mora dati pismeni pristanak (get). U slučaju da ne dobije get, žena postaje
agunah (ostavljena žena) i ne može se više udati. Djeca, koju bi ta žena imala iz drugog (nepriznatog) braka, 10 generacija se ne
mogu ženiti s Židovima. Između poštivanja židovskih zakona u dijaspori, gdje ima mnogo mješovitih brakova i različitih židov-
skih zajednica (ortodoksnih, konzervativnih, liberalnih, reformiranih itd.) i držanja zakona u Izraelu postoje razlike i događa se
da ortodokсни rabinski sud u Izraelu npr. ne prizna konverzije (prelaske na židovsku vjeru) ili druge odluke reformiranih rabina
u dijaspori. To je zbog toga što je prilikom stvaranja izraelske države Ben Gurion pozvao ne-cionističke lidere ortodoksnih
organizacija (Agudat) da se pred UN ne protive stvaranju države Izrael i ponudio im je ulazak u vladu i preuzimanje pitanja
bračnog prava. Druga koncesija dana je ortodoksnima zakonom o obrazovanju kada je omogućeno osnivanje vjerskih škola
(izvan školskog sustava). Neki optužuju ultraortodokсне rabine i njihove škole (đake) za nedavno ubistvo Rabina u Izraelu od
ruke židovskog građanina. Osim useljenika židovskog porijekla ili njihovih srodnika, postoji i "radna imigracija". U Izraelu bilo je
oko 100.000 legalnih stranih radnika te oko 30.000-40.000 ilegalnih. Do porasta broja stranih radnika došlo je nakon restrikcije
ulaska Palestinaca zbog sigurnosnih razloga i potreba za radnom snagom u poljoprivredi i građevinarstvu, ali također i u njezi
starijih osoba (napr. postoje agencije koje za to angažiraju djevojke sa Filipina).

Iz Kraljevine Jugoslavije otišlo je u Izrael između 1933. i 1941. godine 1.698 Židova. Poslije II. svjetskog rata i proglašenja države Izrael otišlo je (do kraja 1952.) 7.764 osobe.

Prema dokumentu br. B 128 Arhiva Eventov ukupno se između 1921. i 1952 godine u Izrael doselilo 9.020 Židova iz Jugoslavije:

1921-1932	60
1933-1940	651
1941	50
1943	20
1944	188
1945	295
1948-1949	6.639
1950	520
1951-1952	705

Prema tim dokumentima na brodovima koji su prebacivali Židove u Izrael iz Jugoslavije bio je slijedeći broj osoba (ukupno 7.704) ⁽⁴¹⁾:

Datum odlaska	Ime broda	Broj putnika
8. i 26. prosinca 1948.	brodovi "Radnik" i "Kefalos"	4.063
16. veljače 1949.	brod "Bosna"	40
30. lipnja 1949.	brod "Radnik"	1.028
12. srpnja 1949.	brod "Radnik"	590
25. srpnja 1949.	brod "Radnik"	858
19. ožujka 1950.	brod "Artza"	420
4. lipnja 1951.	brod "Galila"	629
30. listopada 1952.	brod "Negba"	76

Prema pisanju "Jevrejskog almanaha" (Beograd) iz 1954. godine, broj otišlih Židova iz Jugoslavije (ukupno 7.739) se nešto razlikuje:

Prosinac 1948	4.056
Studeni 1949	2.531
Ožujak 1950	409
Svibanj 1951	658
Listopad 1952	84

⁴¹ Na brodu Radnik 18.12.1948 bilo je 14 grupa (ukupno 1.016 osoba) najčešće nazvanih po imenu vode grupe: Egon Gliksal (67 osoba), Friedmann Hinko (87 osoba), Fisher- Kraus (61), Ginc-Grinhut (80), Spiegel- Schultheis (60), Koezer -Švrljuba (56), Anđželo (69), dvije omladinske grupe A (45) i B (47), grupa iz provincije «Štajnhof-Flajšdman» (68), «Weiss Slavko (53). Grupa iz Osijeka imala je 114 osoba, U grupi iz Dubrovnika i Splita (50), Sarajevo, Tuzla, Mostar i Banja Luka (60).

Između židovske populacije u Izraelu i populacije u dijaspori postoje znatne razlike.

Populacija Židova u Izraelu se povećava, a ona u dijaspori smanjuje. To nije posljedica samo migracija u Izrael, već i promjena u strukturi populacije. Tako B.Wasserstein u knjizi "Vanishing Diaspora" (diaspora koja nestaje) smatra da Židovi u Europi „odumiru“. Od deset milijuna europskih Židova, koliko ih je bilo 1939. godine, Holokaust je preživjelo oko četiri milijuna. Wasserstein je na osnovi analiza statističkih podataka o židovskim zajednicama u Europi nakon 1945. došao do zaključka da Židova u Europi ima manje od dva milijuna. Kao uzroke navodi odlazak iz dijaspore u Izrael (naročito iz istočne Europe nakon pada komunizma), procese asimilacije i opadanje nataliteta.

U židovskoj populaciji se povećava udio starih osoba u Izraelu a osobito u populaciji dijaspore gdje je prosjeku preko 20% osoba starijih od 65 godina, dok je u nekim malim zajednicama (kao što je i naša) i znatno više⁴².

Slika 22. Ispraćaj iseljenika u Izrael 1948. godine.

"Seeing off" the emigrants to Israel in 1948.

(From *Spomenica 1919-1969, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije*, pp 145).

⁴² U tom se pogledu Izrael razlikuje od drugih zapadnih zemalja gdje je veća razlika između očekivane dužine života muškaraca i žena. To je stoga što manje muškaraca u Izraelu oboljeva od srčanih bolesti i ciroze jetre, no više je cerebrovaskularnih oboljenja u žena.

Slika 23. Theodor Herzl, 1897.
na cionističkom
kongresu u Baselu.
Theodor Herzl, 1897 at
the First Zionist Congress
(From "The Legacy", ed.
Yehuda Menachem,
Jerusalem, 1998, pp 34).

Slika 24. Theodor Herzl (1860-1904) sa svojom djecom
Theodor Herzl (1860-1904) with his children
(From "The Legacy", ed. Yehuda Menachem, Jerusalem, 1998, pp 34).

Slika 25. Šatorsko naselje "Ma'abarot" za nove
useljenike u Izrael
Ma'abarot camp for new olim to Israel
(From "The Legacy", ed. Yehuda Menachem,
Jerusalem, 1998, pp 16).

Slika 26. "Independence hall", Muzej u Tel Avivu u zgradi u kojoj je proglašena država Izrael 14. svibnja 1948. "Independence hall" in the building in Tel Aviv where the state Israel has been proclaimed on May 14, 1948.

Slika 27. Slike sa broda "Kefalos", 1948. Photos from the boat Kefalos, 1948. (From Bilten, 1, Tel Aviv 1999).

Slika 28. Prva grupa omladinaca Hašomer Hacaira u Izraelu First group of Hašomer Hacair in Erec Israel

Program

OPROŠTAJNE AKADEMIJE

Jevrejske vjerskošpovjedne općine u Zagrebu u
čast pripadnika, koji se iseljavaju u državu Izrael

1. HIMNE: HEJ SLAVENI, LIJEPA NAŠA, HATIKVA
(izvodi mali orkestar)
2. OPROŠTAJNI POZDRAV ISELJENICIMA
(Rafael Montiljo, član Predsjedništva JVO i predsjednik Komisije za iseljenje)
3. Z. Hiršler: HEDER KATAN (pjeva D. Halpern)
4. VI. Nazor: EXODUS IZ EGÍPTA (recitira Ivka Singer)
5. H. Singer: HEBREJSKA POEMA (izvodi mali orkestar)
6. * * * : TROJANAC — NARODNA IGRA
(plešu M. Šrajber, E. Pavlaković i D. Szilagyi)
7. a) A. Dvoržak: NOĆNOM STAZOM
b) F. Chopin: ETUDA C-MOL — REVOLUCIONARNA
(na klaviru Antonija Geiger-Eichhorn)
8. OPROŠTAJNA RIJEČ ISELJENICIMA
(David Lévi, tajnik Općine)
9. * * * : SOLO PLES (Marika Forber)
10. S. Heimbach: ZDRAVO, ZAGREB-GRADE (S. Heimbach)
11. J. S. Roskin: PJESMA JERUSALIMA (pjeva D. Halpern)
12. H. Singer: IZ PARTIZANSKOG ŽIVOTA — DIVERTISEMENT
(izvodi mali orkestar)
13. OPROŠTAJNA RIJEČ ISELJENIKA (Stevo Fišer)

Glasovirski pratnja: Karlo Sorger

21. VI. 1949.

9. Aliya to Palestine

Generally there were a small number of departures from Yugoslavia to Palestine before the Second World War, although the Zionist movement was developed in Yugoslavia, especially between the two world wars.

The Jewish youth, inspired with Zionism, was the connecting link among the communities and the initiator of changes.

Only about 60 persons immigrated legally to Palestine and there were also illegal immigrants mainly from Bosnia, Serbia and Macedonia (Bitola).

From the First World War until 1933, only several hundreds young people arrived to Palestine and about 1.500 Jews from Bitola.

From 1933 to 1940 Jews from Yugoslavia immigrated to Palestine (650) and just before the Second World War (March 1941) 760 persons immigrated in the framework of the immigration quota. (According to the data from Zvi Loker, Archive Eventov, Jerusalem).

During World War II, there were very little Aliyot, although there had been some actions for saving the Jews. In one of this action, the so-called "Kindertransport" eleven children had been saved.

Some of the Jews succeeded to escape to Italy or Switzerland and part of them were in the camp of El-Shat in Egypt. Larger number of refugees was in Bari, south of Italy. They tried to move to Palestine and the first group (158 persons) departed in spring 1944. In March 1945 a group from Brindizzi went to Palestine and a group of 295 children and youth arrived from Barcelona after long and tiresome trip.

Yugoslavia was the first socialistic country to allow a free immigration of Jews to Israel (June 21, 1948). She called this action "Repatriation" that is "the return to your own country". They permitted an unlimited number of Aliyah, with also non-Jewish family members and children of mixed marriages. Some restriction was to medical doctors.

After the big Aliyah to Israel (1948-52), the Jews of Croatia did not immigrate in a large number, although they could freely go out from the country since the borders were open (not like as in countries "behind the iron curtain").

10. Židovske škole

U svibnju 1841. godine otvorena je pri Židovskoj općini u Zagrebu prva škola, Bildungsschule, a prvi učitelj bio je Karl Saphir. Prilikom zahtjeva za otvaranje škole 17 članova Općine je napisalo..

“da se i ovdje kao i drugdje osjeća hitna potreba utemeljiti školu u svrhu vjerske i znanstvene izobrazbe djece, jer poboljšanje političkog stanja Židova ovisi o njihovu duševnom napretku. Ako već oni, oci, nijesu imali sreću da uživaju duševnu njegu, oni stradaju za krivnju svojih otaca, kojima nije dostajao smisao za naobrazbu, no kad bi i oni svoju djecu duševno zanemarili, ne bi mogli svoj grijeh pred Bogom i pred potomstvom snositi”...

U Varaždinu je tada već postojala škola sa 65 učenika (Schwarz,1939).

Iako nisu išli ni u kakvu “svjetsku školu”, i roditelji su uz hebrejski znali pisati latinicom, nepismenih nije bilo.

Troškovi škole namirivali su se školarinom i dobrovoljnim priložima, a siromašni đaci bili su oslobođeni plaćanja.⁽¹⁾

U listopadu 1855, nakon kraće stanke, otvorena je u Židovskoj općini Trivialschule ⁽²⁾ sa tri razreda. Podučavani su njemački jezik i hebrejski predmeti. Jezik u nastavi u školama bio je odraz političkih prilika u Hrvatskoj. Dok se u pučkim školama dozvoljavao “zemaljski pučki jezik”, u gimnazijama se učilo na stranim jezicima. Tako je 1848. u Hrvatskoj i Slavoniji nastavni jezik latinski s obveznim mađarskim. 1849/50. uveden je “ilirski jezik” s obveznim njemačkim. Poslije je njemački jezik proširen i na nastavu povijesti, prirodopisa, matematike i fizike. Ilirski jezik je službeni do 1854, a poslije se uvodi hrvatski, ali samo za učenje hrvatskog jezika i vjeronauka. U Rijeci je u školama neko vrijeme ilirski i talijanski jezik, a od 1854/55. njemački. Nakon sloma apsolutizma 1859. (bilo je nemira i u školama) ublažene su mjere germanizacije (Gross,1985).

I u židovskim školama imaju “ilirski jezik”, a nakon što je škola 1865. godine pretvorena u četverogodišnju, uveden je nastavni jezik hrvatski.

Jedno je vrijeme škola dobivala subvenciju od grada Zagreba.

Škola je 1889. godine preseljena u novu zgradu u Palmotičevoj ulici. Nalazila se na prvom katu i zvala se Osnovna škola izraelitične vjeroispovjedne općine sa pravom javnosti (Levi,1988). Imala je četiri učionice, ured uprave i prateće prostorije, a u prizemlju su djevojke učile ručni rad.

Djeca iz udaljenih dijelova dolazila su nekoliko puta tjedno na vjeronauk. Direktor škole bio je nadrabin dr. Hosea Jakobi. Od 1920. škola je radila po nastavnom planu državnih prosvjetnih vlasti i bila pod državnim nadzorom. Sve se više djece upisivalo, tako da je bilo

¹ U osnovnom (pučkom) školstvu u Hrvatskoj predložena je 1851. godine zajednička uprava Crkve i zemaljske oblasti te se i židovske škole tada nalaze pod nadzorom Katoličke crkve i u njihovim izvještajima: 1851/52. bile su 4 židovske škole sa 131 učenicom; 1852/53. 2 škole sa 217 učenika i 1853/54. 4 škole sa 277 učenika. U školskoj godini 1854/55. ima 166, 1855/56. 93, 1856/57. 117 učenika židovskih škola (Gross, 1985).

² “Trivijalke” su bile niže početne škole. U njima se učilo pisati, čitati i računati, te vjeronauk. U seoskim sredinama su stjecana znanja i iz poljodjelstva, a u gradskim znanja za potrebe sitnih poduzetnika.

osam razreda. Osim obveznih školskih predmeta, djeca su u židovskoj školi učila Bibliju, blagdanske običaje i hebrejski. Osnovan je i dječji vrtić.

Sva srednjoškolska mladež imala je jednom tjedno vjeronauk. U početku je predavao nadrabin dr. Gavro Schwarz, a poslije dr. Šalom Freiburger (pohađao visoku školu tj. rabinski seminar u Berlinu).

U židovsku školu u Varaždinu išla su i katolička djeca, ali je zakonom 1852. zabranjeno židovskim učiteljima da podučavaju katoličku djecu.

Većina židovske djece je ipak pohađala državne škole, ali vjerski odgoj su dobivali pri židovskim općinama. U Osijeku je 1856. osnovana židovska škola.

1857/58. bilo je u Hrvatskoj od javnih pučkih škola (djeca od 6 do 12 godina) 298 katoličkih, 52 srpsko-pravoslavnih, 5 evangeličkih i 3 židovske škole. (Gross, 1988).⁽³⁾ U Slavoniji su mnoga židovska djeca išla u njemačke ili mađarske škole.

Pismenost Židova bila je visoka. Tako je npr. 1910. u Varaždinu bilo 90,3%, a u Osijeku 87,7% pismenih među Židovima.

Potkraj 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo je 50% židovske djece završavalo je barem 4 razreda neke srednje škole, a nakon dozvole cara Franje Josipa polaze i sveučilište (Gross, 1988). Broj židovskih učenika i studenata prikazan je na posebnim tablicama.

Odmah nakon I. svjetskog rata osnovano je «Židovsko akademsko potporno društvo» za potporu siromašnih studenata. Organizirana je studentska menza za oko 300 korisnika. U njoj su se hranili i drugi siromašni studenti, a bilo je i studenata iz Poljske i Mađarske, gdje su bile restrikcije za upis na fakultete.

U menzi su se odvijale i razne kulturne i druge djelatnosti, npr. sastanci Judeje i Esperance, koja se bavila pitanjima i kulturom sefardskih Židova u Zagrebu. Postojao je i omladinski književni klub "Literalni sastanci", naprije samo s omladincima, a poslije i djevojkama. Organiziran je športski klub Macabi.

Godine 1932. osnovana je EZRA, židovska kreditna zadruga koja je omogućavala mladim Židovima učenje obrta⁽⁴⁾. Privremeno je u domu staraca u Maksimirskoj ulici bilo smješteno 30 mladih iz Hrvatske i Bosne. Kasnije se dom nalazio (1933) u Preradovićevoj, a 1937. u Petrinjskoj ulici. Godine 1938. osnovan je dom i za djevojke sa 20 štćenica (Volner, 1988).

Prosvjetiteljski pokret, koji je zahvatio cijelu Europu, omogućio je i Židovima Zagreba da steknu znanja i često postanu poznati liječnici, arhitekti, odvjetnici, umjetnici i drugi stručnjaci.

---

³ U to je vrijeme bilo ukupno 70.503 školska obveznika, ali je školu polazilo samo 30.700 đaka. Od židovske djece, bilo je 170 obveznika, a škole je polazilo 176 djece (dječaci počinju ranije učiti u židovskim vjerskim školama). U židovskim školama je tada bilo 7 nastavnika, a nastavni jezik bio je njemački

⁴ Učili su razne obrte :vodoinstalaterski, graverski, krojački, zlatarski, električarski, automehaničarski, optički, zubotehničarski, urarski itd.

Tablica 14. Učenici u židovskim i općim školama 1929/30 godine po općinama Pupils in Jewish and public schools by communes 1929/1930													
			Židovske		Tora	Pučke škole		grad	gim	uč	trgv	Ukup. srednje	
Općine Communes	Član Mem	Duše Souls	M m	Ž f		M m	Ž f					M m	Ž f
Bjelovar	210	600				8	9			31		14	17
Brod na Savi	177	418				14	20			60		32	40
Čakovec	211	800				27					32	22	10
Daruvar	106	239				2	2					5	4
Đakovo	100	548				8	14	24				15	9
Dubrovnik	45	101				3	1	2	5		2	5	4
Erdevik	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gradiška N.	73	220				8	5	14				10	4
Ilok	50	320			20								
Karlovac	137	400				7	3			36		18	18
Koprivnica	148					9	10			38		26	12
Križevci	62	210				5	5			21		12	9
Kutina	75	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ludbreg	42	74				8	6						
Miholjac Dol.	100	224				7	5	8				3	5
Mitrovica Sr.	41	132				8	3		4		2	-	-
Našice	60	399				8	7					14	11
Orahovica	20	53	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Osijek	702	3020	39	41		15	10	25	160		74	144	91
Osijek dol.gr.	86	160				6	5						
Pakrac	88	265				3	5	10		1		5	6
Požega	90	468				14		10				4	6
Sisak.	230												
Slatina Pod.	80	262				6	4	9				4	5
Split	50	210				-	-	-	-	-	-	-	-
Valpovo	85	157				3	5		10			5	5
Varaždin	262	1400				12	18	13	27	2		40	23
Vinkovci	227	995			5	30	20	15	60			48	27
Virovitica	102	643				1	3		24		5	28	1
Vukovar	134	600			20	7	11					14	16
Zagreb	2861	12000	109	123	40	60	53	45	368			195	218

Tablica 15. **Židovski studenti u Jugoslaviji 1928-1938 godine**
Jewish students 1928-1938

Academic year	Total enrolment	male students	woman students
1928/29	569	439	130
1929/30	582	451	131
1930/31	590	444	146
1931/32	677	515	162
1932/33	704	545	159
1933/34	767	592	175
1934/35	716	548	168
1935/36	596	457	139
1936/37	555	414	141
1937/38	530	408	122

Studenti su bili upisani na zagrebački, ljubljanski, beogradski, skopski i subotički univerzitet.

Školske godine 1937/38 na zagrebačkom sveučilištu studiralo je ukupno 284 studenata Židova, od toga 56 studentica.

Najviše je židovskih studenata bilo na medicinskom fakultetu (156, od toga 43 studentice), zatim na pravnom (110 studenata od toga 18 studentica) i na tehničkom fakultetu (95 studenata od toga 10 studentica).

Na poljoprivrednom fakultetu ima svega 20 židovskih studenata, a na veterinarskom 27, što je vjerojatno uvjetovano urbanim načinom života Židova u to vrijeme.

Na visokoj ekonomskoj školi bilo je 30 židovskih studenata, na muzičkoj akademiji 5 i na umjetničkoj akademiji 1.

Slika 29. Zgrada Židovske općine u Zagrebu, Palmotićeva 16 gdje je bila Židovska škola prije rata
The building of the Jewish Community in Zagreb, Palmotićeva street today, in which was Jewish school before the War.

10. Jewish Schools

The first Jewish schools in Croatia were founded in Varaždin and Zagreb, and later in Osijek. At first they were under the control of the Catholic Church as were other Croatian schools. In 1851/52 there were four Jewish schools with 131 pupils and in 1853/54 the number of pupils amounted to 277.

The first Jewish school was established in Zagreb in 1841 and in 1889 it was moved to a new Community building containing four classrooms. The first director was rabbi Dr. Hosea Jakobi. Besides the obligatory curriculum, pupils learnt the Bible, holiday customs and the Hebrew language.

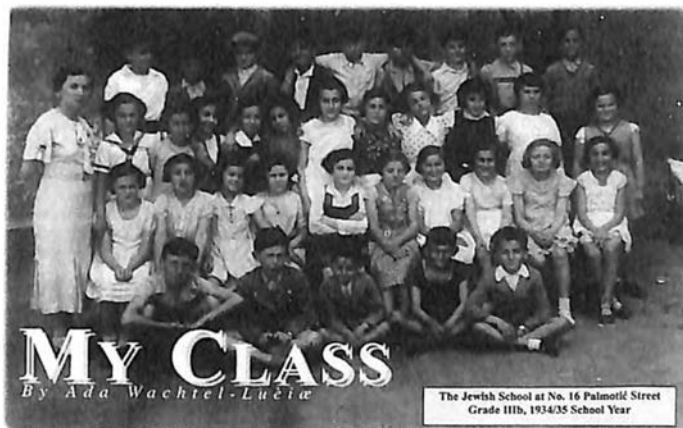
For pupils at other elementary schools in Zagreb religious education was conducted several times a week and secondary school pupils went to the Jewish community once a week to attend classes.

Great attention was paid to the education of children and the young: support and scholarships were given; boarding schools, centres and canteens were founded. There were many youth and student's friendly societies, for example: The Jewish Friendly Society for Supporting Poor Students, Judea, Esperanza (the Sephardim), Literary Meetings, the credit cooperative "EZRA" and other organizations.

In 1929/1930 the Jewish communities in Croatia numbered over 500 elementary pupils, over 1,000 secondary school pupils and more than 250 students at the University of Zagreb, mainly studying law and medicine (girls made up a quarter of this number).

In bigger settlements where the centres of Jewish communities were located, secondary schools were attended by pupils from neighbouring villages and meals were organized for them (*Tage esen*) with Jewish families as well as other means of help.

Teachers went round schools in surrounding villages and organized religious education. Many libraries and reading-rooms were established, and cultural, music, dramatic and other activities were organized for children and youth in the communities.

Slika 30. Židovska škola u Palmotićevoj 16, razred III b iz 1934/1935. g.
The Jewish school at Palmotićeva street, Grade III. b, 1934/1935
School Year (From *Voice 3*, 2000, pp 58)

Djeca i škole za vrijeme II. svjetskog rata

U II. svjetskom ratu mnoga su djeca stradala u logorima, getima, ratnim operacijama, bombardiranjima, zbjegovima. Cijele su generacije židovske djece nestale u logorima smrti. Pretpostavlja se da je u Holokaustu ubijeno oko milijun i pol djece. Djeca su bila žrtve medicinskih pokusa, a bolesna djeca su bila «eutanizirana» čak i prije nego što su osnovani logori smrti. U Poljskoj je oteto tisuće djece koja su odgovarala kriterijima «više rase» tj. imala su svijetlu kosu, plave oči i druga «arijska» svojstva i predana u njemačke obitelji da ih (pre)odgoje. Veliki broj te djece je ipak završio u logorima.

U getu Terezienstadt (u Češkoj) bilo je i oko 11.000 djece koja su poslana transportima za Auschwitz (najviše u 1944. godini)

Ono što ih je nadživjelo, to su njihovi crteži (kasnije pronađeni) koji su nastali pod vodstvom učiteljice crtanja Friedl Dicker-Brandejs.¹

Bilo je stotine velikih i malih geta i logora u Poljskoj i istočnoj Europi u kojima su djeca živjela i umirala u strašnim uvjetima. Ipak je za tu djecu organizirano (ilegalno) školovanje, pa su npr. u getu u Lodzu radile 63 škole sa 22.330 učenika i postojalo je lutkarsko kazalište, u Varšavskom getu je postojao dječji zbor.

Postoje tisuće crteža, zapisa, dnevnika, svjedočanstva koja su nadživjela autore ili su ih zapisali oni koji su preživjeli Holokaust.

Helene Frankle², koja je preživjela Holokaust, opisala je prilike u Varšavskom getu: bile su stotine male djece koja su plakala i molila malo kruha po ulicama geta....

Irena Sendler³, Poljakinja, danas stara 91 godinu, vodila je sektor dječje socijalne skrbi u ilegalnoj organizaciji «Zegota» i uspjela je spasiti 2.500 djece iz Varšavskog geta. Zato je dobila priznanje Yad Vashema.

U Yad Vashemu je podignut spomenik (kipar Boris Skitzer) učitelju Januszu Korczaku koji nije htio napustiti djecu sirotišta u Varšavi i zajedno s njima stradao u logoru Treblinka.

Jedan preživjeli logoraš iz Treblinka je pisao: «cijele zime su mala djeca, potpuno gola i bosa, primoravana da vani stoje i čekaju da dođu na red za plinske komore. Dječja stopala su se zamrzavala i lijepila za led na tlu. Stajala su i plakala...»⁴.

---

¹ Dio crteža je Židovski muzej u Pragu štampao u knjizi «Einen Schmetterling habe ich hier nicht gesehen» (Nijednog leptira nisam ovdje vidio).

² Gender and the Holocaust

³ «Mishpocha» Newsletter of the World Federation of Jewish Children Survivors of the Holocaust, 2002.

⁴ (iz knjige «Pripovjedajte to...» koju su u Stockholmu 1998. publicirali na zahtjev Švedske vlade u okviru projekta «Živa povijest»).

Sjećanja djece iz logora Đakovo

Iz knjige Zoran Vasiljević: *Sabirni logor Đakovo*, Centar za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod i Spomen-područje Jasenovac, 1988

Bianka Auslender-Levi, rođena 1929. u Sarajevu

Spašena iz logora Đakovo jer je smještena u Osijeku kod Ele Gutter koja je ubijena u Auschwitzu zajedno sa sestrom Bianke Auslender.

Bianka se u to vrijeme nalazila u Belišću kod rođaka Ele Gutter, zatim je prebačena u Mostar, zatim u logor na otoku Lopudu, logor na otoku Rabu i nakon kapitulacije Italije u partizanima.

«.. Utrpali su nas u teretne vagona i putovali smo dosta dana i noći, stajali i kretali i opet stajali. Dobro se sjećam da smo bili u paničnom strahu i da su se prvi put inače zablombirana vrata vagona otvorila u Zagrebu na nekom sporednom kolosijeku. Došli smo do malo zraka nakon nesnosnog smrada kojeg nikada zaboraviti neću.... Ja sam u Đakovu provela par mjeseci, otprilike do veljače 1942. Tamo nam je glavna preokupacija bila borba za održanje golog života, a da bi se to koliko-toliko uspjelo stariji su se međusobno organizirali. Tamo su žene liječnice obilazile bolesnike, sakupljali su se lijekovi, postojao je neki «šnajderaj» pa «zabavište» i slično...

Vera Uglješić rođena Estera Papo 1932, u Sarajevu

Spašena iz logora jer je smještena najprije u obitelj Glid u Osijeku, a zatim je njihova kućna pomoćnica prebacila u selo Podgorje gdje je prihvaćena od obitelji Zlate Uglješić.

«U toku putovanja zbog gladi, žeđi i strašne hladnoće umrlo je mnogo žena i djece. To su bili vagoni užasa jer ustaše nisu dali da se leševi uklone iz vagona. U noći 1942. godine stigli smo u Đakovo.. Iste noći smješteni smo u đakovačkom mlinu, na II. spratu. U tom logoru nisam bila dugo, ali se jako dobro sjećam toga užasa i patnje. Živjeli smo u nemogućim uslovima. Spavali smo na pođu, na slami u teškoj prljavštini. Zbog slabe ishrane vladale su mnoge bolesti, a djeca su najviše stradala od dizenterije. Pojavile su se i vaške. Bili smo slabi i neuhranjeni. Mnoga su djeca i umirala jer majkama nije davano više hrane. Živo se sjećam da je moja majka dobila batine jer je tražila više hrane za djecu....

Iz svjedočenja Dragutina Glasnera pred Komisijom za utvrđivanje zločina

.. ustaše su se kretali po logoru sa gumenim palicama i teškim debelim štapovima.. Batinjanje nad djecom bilo je svakodnevno i strašno. .. Djeci je dijeljen hljeb na poseban način i to tako da su u krug logora sakupljena sva djeca te je opskrbnik logora među njih bacao čitave hljebove samo da bi se djeca međusobno tukla i otimala za parče hljeba..

Postojale su akcije u židovskim općinama za spašavanje djece. Tako su poslana djeca bez roditelja iz Splita u Italiju.

Iz podataka koji se službeno nalaze u arhivu Nonatole imamo slijedeći dokument sa imenima djece koja su tamo došla iz Splita:

Ebrei giuti a Nonatola nella sera del 14 aprile 1943 ore 19.30 provenienti da Spalato:

Attias Sarina (rođena 2.4.1930)
Attias Moritz (18.8.1931)
Altarac Lea (14.10.1934)
Altarac Ella (19.5.1931)
Altarac Buni (27.4.1926)
Altarac Lezo (29.6.1928)
Albahari Albert (7.10.1927)
Danon Josef (21.3.1925)
Brodski Sarina (1.10.1927)
Danon Moric (18.7.1925)
Gaon Reli (24.1.1931)
Gaon Tina (28.12.1928)
Grof Bela (3.8.1928)
Halpern Velimir (22.11.1927)
Hoffmann Marcel (15.5.1922)
Israel Lotica (13.12.1925)
Israel Sida (19.4.1936)
Israel Albi (19.12.1932)
Kaweson Lezo (Eliezer) (22.11. 1929)
Kajon Flora (21.12. 1928)
Kajon Leone (25.11.1925)
Koen Aron (6.10. 1936)
Levi Rikica (7.10.1931)
Levi Leone (7.9.1931)
Levi Sida (18.9.1932)
Markus Charlotte (28.2.1929)
Maestro Israel (20.7.1924)
Maestro Jakov (15.8.1919)
Papo Giuseppe (5.1.1926)
Sternberg Danko (9.3.1930)
Schmidt Zdenko (8.1.1924)
Schlesinger Nelli (25.3.1928)

Iz logora Đakovo se dio djece smjestio u židovske obitelji u Osijeku, ali su mnoga stradala kada su i te obitelji odveli u logor. U posljednji čas spašena je grupa djece iz Zagreba. Trebalo je preko Budimpešte djecu dovesti u Istanbul (Marija Bauer) i onda dalje u Palestinu. Napravljena je lista (14.5.1942) od 86 djece i 9 pratilaca. Zbog birokracije izgubljeno je vrijeme i 7.2.1943 iz Zagreba je krenulo samo 11 djece i u Palestinu su stigli⁵ 23.2.1943: Vera Alt, Rozika Atijas, Ester Deusch, Harry Donnerkeil, Ruben Freiburger, Dita Gross, Alegra Išah, Danko Levi, Jakica Maestro, Zdenka Stern i Simon Weiss.

Svjetski poznata akcija «Kindertransport»⁶ bila je u Englesku kada je spašeno oko 10.000 djece. «Kindertransport» je organiziran nakon «kristalne noći» i prva grupa od 200 djece stigla je u Englesku 2. prosinca 1938.

No većina djece je ubijena u logorima. U NDH su postojali logori za žene i djecu do 14 godina i posebni dječji logori i sabirališta. Posebno su cijenjeni i dokumentirani radovi dr. Narcise Lengel-Krizman⁷ koja navodi logore: Kruščica (kraj Travnika), Loborgrad, Gornja Rijeka, Đakovo, Stara Gradiška, logor na otoku Pagu i druge. Samo kroz logor Stara Gradiška prošlo je oko 10.000 djece. U ljeto 1942. je 3.591 dijete odvedeno u dječje logore u Jastrebarskom i Sisku, a manji broj u Zagreb. U dječjem logoru u Sisku bilo je oko 7.000 djece, među njima samo nekoliko stotina židovske djece.

U logoru Kruščica bilo je oko 3.000 zatvorenika (rujan 1941) dovedenih iz logora na Pagu (oko 1.000 žena i djece), iz Bosne, nešto emigranata i manji broj žena i djece srpske nacionalnosti. Muškarci stariji od 14 godina su 28.9.1941. poslani u Jasenovac, a žene i djeca slijedeći dan u Loborgrad.

Logor Loborgrad bio je pod upravom «Volksdeutschera». Prvi transport od oko 1.300 žena i djece (među njima oko 370 srpskih žena sa djecom) stigao je iz Kruščice, a kasnije iz drugih logora te je u prosincu 1941. bilo oko 1.700 žena i djece. Izbila je epidemija tifusa, neki su bolesnici prebačeni u bolnice u Zagrebu i Varaždinu. Umrlo je oko 200 zatočenica koje su u logoru i sahranjene. Sredinom 1942. su zatvorenice (s djecom) u nekoliko transporta poslana u Auschwitz. Manje grupe su odvedene u Jasenovac.

U kolovozu 1943.⁸ Loborgrad ponovno postaje starački dom (što je bio i prije pretvaranja u logor). Tu su prebačeni starci (oko 80 njih) iz Doma milosrđa (u Klaićevoj broj 10 sa 250 korisnika) koji je izdržavala Židovska općina sve do ljeta 1943. kada ga rekviriraju Nijemci.

Iz logora Loborgrad prebačena je grupa starijih židovskih žena i žene srpske nacionalnosti u logor Gornja Rijeka, osnovan krajem 1941. U logoru je u prosjeku bilo oko 200-400 osoba. Žene i djeca srpske nacionalnosti su prebačene u Zemun, a dio djece je spašen posredstvom Crvenog križa. Ostale su 73 židovske žene koje su kasnije vraćene u Loborgrad.

⁵ Ženi Lebl: Kindertransport iz NDH. Bilten Udruženja Jevreja bivše Jugoslavije u Izraelu, 4, 1.12. 1994.

⁶ «Kindertransport» je uspostavljen u studenom 1938. od strane Centralnog Engleskog Fonda (danas World Jewish Relief) i sir Samuel Hoare-a iz britanske vlade. Dogovoreno je da se djeci bez pratnje, mlađoj od 17 godina, Židovskoj ili onoj se nalaze u opasnosti od progona zbog drugih razloga, dozvoli ulazak u UK uz posebnu vizu. Djeca su stigla u Harwich i poslana u židovske ili nežidovske obitelji, kampove, hostele i škole. Poslije rata se saznalo da su neka djeca bila prisiljena promijeniti svoju vjeru, neki su morali prisilno raditi, a bilo je i slučajeva nasilja. Najtraumatičnije iskustvo djece bilo je prisilno odvajanje od obitelji i doma. I roditelji, od kojih su mnogi stradali u Holokaustu, su se teško odvojili od svoje djece kako bi ih spasili.

⁷ Lengel-Krizman, Narcisa: *Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske*. U: Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, zbornik, Varaždin, 1974, pp 884-898

⁸ Ibid.

Logor Gornja Rijeka je nakon likvidacije pretvoren u Dječji dom za izbjegličku djecu. No pojavila se epidemija tifusa i mnogo je djece umrlo, a oko 100-150 djece je prebačeno u logor Jastrebarsko gdje su ih uspjeli izliječiti.

U srpnju 1942. su aktivistkinje i sestre Crvenog Križa⁹ u logoru Stara Gradiška «preuzele» nekoliko stotina djece. Taj je transport sa 650 djece stigao u Zagreb 12. srpnja 1942, ali je dio djece umro već prilikom transporta, a preživjeli su prebačeni u dječji logor u Jastrebarskom.¹⁰ Zbog velikog broja pristigle djece osnovao se još jedan logor u selu Reka u blizini Jastrebarskog i u njega je smješteno 2000 djece. Djeca su bila u teškom stanju, iscrpljena, izglednija i bolesna tako da je smrtnost bila velika. Od srpnja do kraja listopada umrlo je 449 dječaka i djevojčica mlađih od 14 godina.

Iz logora Jastrebarsko je partizanskom akcijom oslobođeno nekoliko stotina zdravije djece koja su poslana na oslobođeni teritorij, a 1.637 djece su preuzeli građani Zagreba, Jastrebarskog i okoline, te Karitas koji je bio pod upravom Katoličke Crkve. Ukupno je u logorima Jastrebarsko i Reka bilo 3.336 djece od čega je spašeno¹¹ 2.887.

U Zagrebu su 1942. bila tri sabirališta za djecu i jedan ilegalni dom. Mnoga djeca su spašena zahvaljujući Crvenom križu i velikoj akciji Narodne pomoći i AFŽ, partijskih organizacija ali i zdravstvenih i socijalnih ustanova. U sabirališta, npr. u barake Zavoda za odgoj gluhoonijemih u Ilici 113 stizale su grupe žena i djece (kasnije se na toj lokaciji nalaze samo djeca). Ukupno je kroz to prihvatilište u 1942. godini prošlo 5.612 djece stare od jedne do šesnaest godina. Djeca su bila bolesna, slaba, tako da je umrlo njih 157, a 215 je poslano u zagrebačke bolnice na liječenje. Djeca su predana građanima ili rodbini, a za one koji su bili toliko slabi (oko njih 20) su prebačeni u ilegalno sklonište na Perjavici. Tamo je organizirana «dječja bolnica» donacijom građana i medicinskog osoblja. Ta je bolnica radila sve do kraja rata i ni jedno dijete nije umrlo. Postojala su i druga skloništa¹² u Zagrebu.

Bilo je nekoliko dječjih logora u NDH (Jastrebarsko i Reka i logor u Sisku).

Prihvatilište (logor) u Sisku za izbjegličku djecu postojalo je od srpnja 1942. do siječnja 1943. godine. U Sisak su stizala djeca iz koncentracijskih logora, npr. prvi transport od 1.200 djece bio je iz logora Mlaka. U logoru je umrlo 1.631 dijete, predano je obitelji ili rodbini 1.702 djece, a u Zagreb je dovedeno 2.296 djece. Većinu djece su prihvatile obitelji, a manji broj je smješten u Caritas koji su vodile časne sestre.

U spomenutom članku o dječjim logorima i sabiralištima govori se o djeci koja su stradala bez obzira na njihovu nacionalnost. O broju židovske djece stradale u logorima nema točnih podataka, ali se iz podataka o malom broju spašene djece može zaključiti da su cijele židovske obitelji, cijele zajednice stradale u Holokaustu. U časopisu Ha-Kol 49/50 iz 1997¹³

⁹ Općenito se dozvolilo Crvenom Križu osnivanje dječjih domova ili prihvatilišta nakon što je u ofenzivi na Kozaru (lipanj 1942) bilo uhvaćeno 23.858 djece od kojih je kasnije oko 11.000 stradalo u logorima. Neka bi djeca u sabiralištima ostajala kraće vrijeme i zatim su akcijom spašavanja smještena u «hrvatske i katoličke, građanske i seljačke obitelji».

¹⁰ Osim spomenutog transporta stigla su djeca (770) iz Stare Gradiške, iz logora Jablanac (850 djece) i 800 djece iz logora Mlaka (dio Jasenovca) i transport dječaka iz Gornje Rijeke. U logoru Mlaka bilo je u jesen 1942. 5.531 dijete (3645 žena i 393 muškarca). 2.106 djece odvedeno u logore Jastrebarsko i Sisak i 106 u Zagreb.

¹¹ Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

¹² Prema pisanju N. Lengel-Krizman na Josipovcu je bilo Prihvatilište državnih dječjih kolonija i Dom za majke i dojenčad. Tu su dolazila djeca iz logora, ukupno je na Josipovac stiglo oko 800 djece, a umrlo 530. U tzv. Jeronimskoj dvorani na Tomislavovom trgu bilo je prihvatilište za djecu iz logora Stara Gradiška i Siska. Većina djece je umrla.

¹³ Goldstein, Holokaust u Zagrebu, str. 639.

objavljena su imena 270 djece iz Zagreba koja su stradala u Holokaustu i kasnije još 39 ime-
na stradale djece (od toga 16 iz Zagreba) koje je poslao Yad Vashem.

Spašena su židovska djeca koja su s roditeljima ili bez njih uspjela pobjeći u područja
NDH koja su bila pod talijanskom upravom, koja su bila u zbjegovima u zemlji i inozem-
stvu, na "oslobođenom teritoriju" ili su preživjela sakrivena (u selima, samostanima, katoli-
čkim obiteljima, pustarama itd.) i katkada su jedini preživjeli članovi svojih obitelji.

Djeca koja su 1941. bila predškolske dobi ili su se rodila u toku rata danas predstavljaju
najveću grupu Holokaust preživjelih (28%) u Hrvatskoj.

Brojna djeca su sudjelovala u antifašističkom otporu i bili su "pioniri" borci, čuvali stra-
že, njegovali bolesnike, pomagali narodu, ubirali ljetinu, pazili na neprijatelja i obavještavali,
bili kuriri itd.

Njihova želja za učenjem bila je velika makar se odvijala u gotovo nemogućim uvjetima.
Škole za židovsku djecu osnivaju se i pri židovskim općinama u vrijeme dok su djelovale.

U Zagrebu je Pučka škola nastavila radom 9. rujna 1941. u novim prostorijama u
Trenkovoju ulici odobrenjem nadležnih vlasti. U školi je bilo zaposleno šest učiteljica, jedan
učitelj i tri vjeroučitelja. Početkom školske godine upisano je u školu svega 94 učenika
i učenica. Osnovna škola je radila do 1942, srednju školu je do 1943. organizirao rabin
Miroslav Šalom Freiburger. Radio je neko vrijeme i dječji vrtić u stanu dječje odgojiteljice
Miriam Weiller.

Iz zapisnika sjednice Židovske (ratne), općine možemo pročitati slijedeći zaključak:
Iz do sada prikupljenih podataka proizlazi, da u porodicama školske djece vlada velikim
dijelom bijeda. Mnogi roditelji ostali su bez ikakve zarade, dok su drugi upućeni u logore.
Iz tih razloga odlučeno je, da se svekolikoj školskoj djeci, bez obzira na imućstvene prilike,
besplatno dijeli za doručak odnosno za južinu mlijeko i maslac.

U Splitu su židovski učenici odstranjeni iz škola te je za njih Židovska općina organizi-
rala osnovnu školu (četiri razreda) i srednjoškolski tečaj (osam razreda). Inicijativu je dao
Markus Finci, a organizaciju nastave je vodio profesor Sigmund Šteg. Učestvovali su u drugi
profesori- emigranti: Salomon Kalderon, Ružica Reiner-Bonači i Bencion Kampos, muzičar
dr. Andrija Preger, kemičar dr. inž. Salomon Finci, pravnik Filip Reiner, student Ruža Perera
i drugi (14).

Škola je radila dvije školske godine (od 1941. do 1943. godine) i kroz osnovnu školu je
prošlo oko 40, a kroz srednju školu 70 đaka, kojima je kasnije omogućeno polaganje ispita
na državnim školama.

U logoru Ferramonti (15) djelovala je tokom 1942. i 1943. godine škola na srpsko-hrvat-
skom jeziku za oko 40 djece od 6-14 godina. Među predavačima bila su 3 profesora, neko-
liko studenata i maturanata (sestre Ela i Seka Almulji, Ašer Deleon, Rudi Marton, Bojana
Jakovljević, Vera Kon i drugi).

Osnivaju se škole i gimnazije u zbjegovima, npr. u El Šatu za 1.194 učenika.

¹⁴ Duško Kečkemet: Židovi u povijesti Splita, Židovska općina Split, 1971, str 177.

¹⁵ članak Bojane Jakovljević: «Pola veka od oslobođenja logora Ferramonti u južnoj Italiji (1943-1993) u Biltenu – glasilu Udruženja
Jevreja iz bivše Jugoslavije u Izraelu, broj 5. od 15.12.1993.

Na Korčuli je djelovala Židovska ribarska škola (hašhara jamit¹⁶) koju je organiziralo udruženje Thelet-Levan, a kasnije se pridružila omladina iz Hašomer hacaira. Škola je formalno prestala raditi 1942. zbog nedostatka sredstava.

Na Korčuli je osnovana židovska pučka škola 1942. za izbjeglice, a kasnije i za srednjoškolsku djecu. Učiteljice su bile Terka Njemirovsky, Iren Engel, Rut Milhofer..

Već u 1942. godini, nakon prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja (AVNOJ) u Bihaću, osnovan je Prosvjetni odjel koji je organizirao tri tipa prosvjetnih ustanova: osnovne škole (djeca od 6-14 godina), analfabetske tečajeve za opismenjivanje odraslih i narodne univerzitete za odrasle.¹⁷

Broj škola u 1942/43 bio je 252 sa 21.717 učenika, u 1943/44 bilo je 915 škola sa 62.974 učenika. Nastavu je izvodilo 965 nastavnika od toga su 461 bili stručni. Mnoge su škole prestale radom na "oslobođenom teritoriju" za vrijeme nacističkih ofenziva, ali se ubrzo obnavljaju i dopunjuju osnivanjem partizanskih gimnazija.

Prva partizanska gimnazija bila je na Baniji (april 1943), zatim u Otočcu, Slunju itd. 1944. ima 9 gimnazija u Dalmaciji, 3 u Moslavini itd. U Osijeku je osnovana partizanska gimnazija "Ivo Lola Ribar" sa 14 nastavnika i 497 đaka. U Daruvaru su osnovane (1944) Trgovačka akademija i Ženska stručna škola, a tamo su osnovani i prvi domovi za smještaj đaka.

Završetkom rata prešlo se sa "partizanskog školovanja" u mirnodopsko, ali i opet su osnovane škole i gimnazije koje su omogućile djeci da nadoknade izgubljene godine školovanja.

Tako je 1945/1946 osnovana partizanska gimnazija "Maršal Tito" u Zagrebu, Partizanska gimnazija "Vladimir Nazor" na Hvaru i partizanska gimnazija "Ivo Lola Ribar" u Osijeku. U njima su se okupili đaci iz ranijih partizanskih škola. Oni su ubrzo prešli u redovne srednje škole u Hrvatskoj, već u 1948. godini.

Slika 31. Djeca u logoru Jasenovac
Children in camp Jasenovac

¹⁶ Osim te ribarske škole bila je 1938. organizirana ribarska škola u Orehovici kod Sušaka sa 7 omladinaca.

¹⁷ Podatke sam dobila od ing. Cvjetana Bojčića, koji je kao 14 godišnji dječak bio u partizanima i nastavio školovanje u partizanskim gimnazijama. Od njega sam posudila knjigu: Pero Kovačević (Cicvara) :Ratovanje s knjigom i knjigu: Nikola Kaloper «Crvena trava» kao i fotografije đaka partizanskih gimnazija.

Slika 32. Djeca u ustaškom logoru u Jaski
Children in the camp Jaska

Slika 33. Djeca u logoru Kampor na otoku Rabu
Children in the camp Kampor on island Rab

Slika 34. Pionir - partizan Danko Goldstein (Ivin) 1944. sa majkom Leom u partizanskoj bolnici
Pioneer - partisan Danko Goldstein (Ivin) 1944 with mother Lea in the Partisan hospital in the mountain Petrova Gora
(from the book *Jasminka Domaš: Mishpocha*, Zagreb, 1966)

Slika 35. "Škola" na Oslobođenom teritoriju
"School" on the free territory

Slika 36. Škola u izbjegličkom logoru El Shat
School in the refugee camp El Shat

Slika 37. Škola u izbjegličkom logoru El Shat
School in the refugee camp El Shat

GIFT OF

POKLON AMERIKANSKOG OMLADINSKOG CRVENOG KRSTA

Slika 38. Teka učenika u izbjeličkom logoru El Shatt
Exercise book for pupils in refugee camp El Shat

Popis sarajevske djece na privatnoj skrbi u Iloku i Šidu
sada u logoru u Vinkovcima

ABINUN Salamon	1930.	Izidor i Sara	Lana Jelašića 30
" Izrael	1931.	Rafael i Tilda	Koturova 4
ALBAHARI Sami	1937.	Salamon i Erna	Karpuzova 24
ALTARAC Riška	1928.	Izrael i Klara	██████████ Kamenica 7
" Salamon	1930.	" "	" "
" Moric	1936.	" "	" "
" Salamon	1935.	Rafael i Erna	Sevrina 6
MAESTRO Isak	1930.	Salamon i Lenka	Karpuzova 19
MONTILJO Blankica	1938.	Nisim i Rubisa	Harambašića 18

I L O K

ALTARAC Moric	1933.	Maniel i Sida	Harambašića 57
" Alfred	1931	Avram i Lenka	Ulica I/38
ABINUN regina	1929	Rafel i Flora	Koturova 4
" Sida	1930	Aron i Erna	Braće Morića 12
BARARON Mina	1936	Jakov i Hanika	Sokolovića 17
DANON Salamon	1931.	Avram i Hanika	Harambašića 29
DANITI Hajin	1934	Salamon i Sima	Samardžije 1
FERRERA Šimšon	1928.	Menahem i Blanka	Adjemovića 21
GAON Mordenaž	1930.	Albert i Lenka	Kreševljakovića 18
KABILJO Leon	1928	Zadik i Regina	Bra Pavelića 21
LEVI Kaluz	1927	Isak i Luna	Mandrina 57
" Avram	1932	" "	" "
" Davia	1935	" "	" "
MONTILJO Sami	1935	Nisim i Anisa	Harambašića 18
MAESTRO Joži	1932	Avram i Estera	" " 57
MONTILJO Moric	1927	Juda i Sinjora	Sevrina 20
" Hanika	1932	Albert i Tilda	Karpuzova 29
MAČORO Rašela	1928	Jakov i Klara	Sokolovića 25
MONTILJO Sultana	1925	Isak i Sara	Tuzilina 9
PAPO Salamon	1930	Jakov i Ankica	H. Sulejman 8
FERRERA Albert	1934	Salamon i Bukica	M.Č. Stića 9
PINTO Moric	1927	Avram i Mezalta	Šušćak 6

Popis sarajevske djece u privatnoj skrbi u Iloku i Šidu sada u logoru Vinkovci.
List of the Jewish children from Sarajevo who were in private homes in Ilok and Šid,
and send to the camp in Vinkovci (from *Jevrejski arhiv in Belgrade*).

11. Židovske ženske organizacije

Razvoj ženskih društava u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se, kao i u drugim dijelovima Habsburške Monarhije sredinom 19. stoljeća⁽¹⁾ počinju osnivati ženska dobrotvorna društva. Najstarije takvo društvo⁽²⁾ osnovano je u Varaždinu 1828. godine pod imenom "Varaždinska složnost" i kasnije je pretvoreno u "Dobrotvorno društvo".

U Zagrebu je 1855. godine osnovano društvo "Frauen Verein" (Gospojinsko društvo) koje se brinulo za štíćenike pjestovališta za siromašnu djecu u Samostanskoj ulici 17. Ta je institucija nastala na inicijativu zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika, koji je pozvao časne sestre milosrdnice (Sv. Vinka Paulskog) na tu aktivnost.

Na čelu Gospojinskog društva, kako je tada bio običaj, bile su najuglednije predstavnice društvene "elite": banica Sofija Jelačić i Sidonija Rubido rođ. Erdödy. U Zagrebu je 1887. osnovano društvo "Dobrotvor" sa gospojinskom sekcijom koja se brinula za siromašnu djecu Zagreba (na inicijativu Đure Deželića). Sve pročelnice gospojinskog odbora bile su učiteljice.

Kasnije je u Zagrebu osnovana "Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji". Godine 1902. osnovan je "Gospojinski klub" koji 1918. mijenja ime u "Kolo sestara SHS".

Slična se društva osnivaju i u drugim gradovima i mjestima Hrvatske. Tako je u Osijeku 1885. grofica Franciska Pejačević utemeljila "Katoličko dobrotvorno društvo" za pomaganje nemoćnih staraca i siromašne djece. Postepeno se proširila djelatnost društva, pa se djecu šalje na oporavak, osniva se dječja sekcija i ferijalna kolonija, otvara se pučka kuhinja itd.

U Požezi su gospođe osnovale Odbor za pomoć bosansko-hercegovačkim izbjeglicama i ranjenim vojnicima, koji je kasnije prerastao u «Dobrotvorno gospojinsko društvo» (1883).

U Vinkovcima je 1891. osnovano "Prvo vinkovačko gospojinsko društvo" koje kasnije mijenja ime u "Hrvatska žena", nakon što su se počela osnivati druga gospojinska društva (židovska, pravoslavna) na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi.

U Bjelovaru je 1884. također osnovano Gospojinsko dobrotvorno društvo (predsjednica Paula Kukuljević pl. Saksinski).

U Slavskom Brodu je Gospojinsko društvo osnovano 1895. godine sa predsjednicom D' Eli Apolonijom i tajnicom Ivanom Brlić-Mažuranić.

U Karlovcu je 1874. osnovan «Gospojinski odbor» koji je kasnije prerastao u društvo, za koje su inicijativu dali učitelji i učiteljice u Karlovcu. Predsjednica je bila Ivana Turković, zatim grofica Salis-Seewis, barunica Vranyczany i dr.

¹ Prve dobrotvorne ženske organizacije nastale u početku XIX. stoljeća, imale su katolički i protestantski religiozni karakter. Prve feminističke organizacije u to vrijeme imale su čak antisemitski karakter, npr. National American Woman's Suffrage Association. U knjizi «Woman's Bible» Elisabeth Cady (1895) osuđuje dogmatizam u judaizmu koji paralizira humanost žena. Zbog toga se židovske ženske organizacije u početku razvijaju zasebno (Las Nelly: *Jewish women in a changing world*. Harman Institute of contemporary Jewry, Jerusalem, 1997)

² Benyovsky, Lucija: *Gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj*. Podlistak *Večernjeg lista*, 1996.

Gospojinska dobrotvorna društva se osnivaju i u drugim mjestima i u njima se u prvo vrijeme okupljaju žene bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost. Tek kasnije dolazi do osnivanja odvojenih katoličkih, pravoslavnih, hrvatskih, židovskih i drugih gospojinskih društava (vidjeti popis društava). U ta su društva bile učlanjene i u njima djelovale i židovske žene prije nego što su osnovale svoja društva.

Kao primjer takvog općeg karaktera dobrotvornog gospojinskog društva možemo opisati "Hrvatsko dobrotvorno društvo" u Križevcima koje je osnovano 1913. godine pod predsjedanjem Štefanije pl. Pomper. U odboru nalazimo imena tada viđenijih gospođa u Križevcima, kao Olga Breyer iz poznate židovske trgovačke obitelji, Barica pl. Forko, Ljubica Kettig, Ivana Kern (supruga veterinara i bakteriologa), Ružica Margulit, Ljubica Lappaine, Miroslava Neumann (židovski trgovac), Marija Strahinšćak, Ljubica pl. Vuchetich, a kasnije i Augusta Weisz (supruga poznatog liječnika), Marija Detoni, Ljuba Kobašević-Gold, Dragojla Šugh, Ida Hanžek i druge. Na skupštini Gospojinskog društva 1921. izabrana je za predsjednicu Vera Breyer koja je utemeljila dječji vrtić u Križevcima (Dječje sklonište), uvela Dan križevačke siročadi (1929) i organizirala mnoge druge akcije. Za to je dobila i odlikovanje zajedno sa Ljubom Kobašević-Gold. Društvo je radilo sve do 1940. godine.

Gospojinska društva, kao i sve ostale društvene aktivnosti zamrle su u vrijeme I. svjetskog rata (1914-1918), kada rade samo podružnice Crvenog križa ili Odbori za ratnu pomoć. Iz takvih odbora nakon rata nastaju nova društva, npr. u Daruvaru društvo "Hrvatska žena" (1922.)

U novoj državi nastaloj nakon I. svjetskog rata, Kraljevini SHS, a kasnije u Kraljevini Jugoslaviji gomilaju se socijalni problemi i nastaje potreba za osnivanjem brojnih dobrotvornih društava. Tako se između 1918. i 1931. u Zagrebu povećao broj društava od 181 na 549, među njima je bilo 31 žensko društvo.

Jedno od veoma uglednih i aktivnih društava bilo je i društvo "Hrvatska žena" ⁽³⁾ sa sjedištem u Zagrebu. Pravila društva su potvrđena 1921. godine. U predsjedništvu i upravnom odboru okupila su se imena iz tadašnjeg društvenog i političkog života: Marija Radić (supruga Stjepana Radića), Jelka Basariček, Marija Kumičić i mnoge druge. Predsjednica je bila Zora pl. Trnski. Postojalo je i društvo "Katarina grofica Zrinska", osnovano u Karlovcu 1919. godine. U Osijeku je 1927. također osnovano društvo "Hrvatska žena", a ubrzo i u cijeloj Hrvatskoj (Petrinji, Splitu, Hvaru, Đakovu, Valpovu, Delnicama, Čabru, Vrbovskom, Ludbregu, Varaždinu, Vinkovcima i drugim mjestima). Neka su stara ženska društva samo promijenila ime. Osnivaju se filijale društva "Hrvatska žena" i u dijaspori (Americi) i u Bosni i Hercegovini (Sarajevo). Društvo je povremeno zabranjivano pod optužbom da je nacionalističko, osobito onda kada su držani politički govori ili kada se pridružilo Hrvatskom Sokolu u manifestacijama. Društvo je likvidirano početkom II. svjetskog rata kada prestaju djelovati mnoga društva, osobito židovska.

17. listopada 1941. osniva se "Ženska loza ustaškog pokreta".

U međuratnom razdoblju razvijaju se i radnička ženska društva, ženska društva pri političkim strankama, kao npr. "Hrvatska majka" u HSS-u 1938. godine.

Godine 1928. osnovano je Udruženje univerzitetski obrazovanih žena za Jugoslaviju, a predsjednica je bila Paulina Lebl Abdala, iz poznate beogradske židovske obitelji.

³ Benyovsky, Lucija: *Društvo Hrvatska žena u Karlovcu 1921-1945, 1991-1996*. Društvo Hrvatska žena, Karlovac, 1996

U Dubrovniku je 1936. bio svjetski kongres Internacionalnog ženskog saveza. Tada je Jugoslavenski ženski savez, koji je objedinjavao gotovo sva ženska društva, dao prijedlog za pisanje bibliografije ženskih pisaca. I u Zagrebu je osnovana sekcija Udruženja univerzitet-ski obrazovanih žena, koja je imala svoju juniorsku i seniorsku sekciju.

Počeli su izlaziti i specijalizirani ženski časopisi kao npr. "Ženski svijet" list za pouku i zabavu, kao i druga ženska štampa. U listu "Židov" (broj 31) nalazimo pod naslovom "Jedan nemio incident na Jugoslavenskom ženskom kongresu" zabilješku da su na prvom kongresu svih žena iz "cijelog kraljevstva SHS" sudjelovale izaslanice beogradskog Jevrejskog ženskog društva, društva "Dobrotvor" i zagrebačkih židovskih ženskih društava. Prema piscu članka, u referatu "o luksusu" kazano je da su "tvorci i importeri luksusa u našoj zemlji Jevrejke. Jevrejke unose luksus iz Evrope, daju zarazan i opasan primer svojim sugrađankama i na taj način truju prostu i skromnu narodnu dušu". Židovke su uložile protest i podnositeljica referata javno je povukla svoje navode.

U Strossmayerovu kalendaru za 1908.godinu nalazi se imenik Gospojinskih društava u Hrvatskoj i Slavoniji:

Tablica 16. Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj i Slavoniji Womens organizations in Croatia and Slavonia				
Tekući broj	Ime društva	utemeljeno	Broj članova	imovina
1.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Bjelovaru	1894	120	9.930,37
2.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Đakovu	1876	98	4.500,00
3.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Iloku			
4.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Koprivnici	1878	105	4.046,00
5.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Osijeku			
6.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Požegi	1879	120	
7.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Staroj Gradiški			
8.	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Zlataru	1906	72	
9.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Brodu na Savi			
10.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Daruvaru			
11.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Dolnjem Lapcu	1906	25	
12.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Gospić	1904	92	2.323,09
13.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Irigu			
14.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Karlovcu			
15.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Karlovcima	1897	150	4.497,10
16.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Ogulinu			
17.	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Pakracu	1896	68	4.194,82

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

18	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Petrinji	1904	67	928,38
19	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Staroj Pazovi	1904	65	1.324,00
20	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Vinkovcima			
21	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Zemunu	1896	58	
22	Društvo evangeličkih gospodja u Zagrebu	1885	58	1.469,93
23	Gospojinsko društvo u Ogulinu			
24	Gospojinsko društvo u Sušaku	1900	105	7.219,22
25	Gospojinsko društvo u Velikoj Gorici			
26	Gospojinsko društvo "Sv. Vjekoslav" Karlovac	1875	145	33.297,02
27	Gospojinsko društvo za podupiranje uboge školske mladeži u Gospiću			
28	Gospojinsko društvo za uzdržavanje pjestovališta u Zagrebu	1855	124	78.905,98
29	Gospojinski klub u Bakru	1900	50	900,00
30	Gospojinski klub u Zagrebu	1900	85	
31	Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo u Brodu na Savi	1893	178	
32	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Brodu na Savi			
33	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Mitrovici			
34	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Osijeku			
35	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Rumi			
36	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Varaždinu			
37	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Vukovaru	1861	53	15.331,70
38	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Zemunu			
39	Izraelitična gospojinska zadruga u Vukovaru			
40	Izraelitično gospojinsko humanitarno društvo u Pakracu	1898	42	3.242,54
41	Osiječko izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Osijeku			

42	Rimokatoličko dobrotvorno društvo u Mitrovici	1899	92	4.393,00
43	Rimokatolička dobrotvorna zadruga u Karlovcima			
44	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Dalju			
45	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Mitrovici			
46	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Osijeku			
47	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Rumi			
48	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Vukovaru			
49	Vinkovačko gospojinsko dobrotvorno društvo			
50	Zagrebačka dobrotvorna zadruga Srpkinja u Zagrebu			
51	Zagrebačko izraelitično dobrotvorno društvo Jelene Prister u Zagrebu	1887	352	27.351,50
52	Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu ženskinja u Zagrebu	1900	220	
53	Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu	1900	155	7.221,01
54	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Gospiću	1893	108	782,47

Židovske ženske organizacije

Židovske ženske organizacije, najčešće pod imenom "Izraelsko gospojinsko društvo" osnivaju se pri gotovo svim židovskim općinama u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća, dakle u vrijeme razvoja sličnih organizacija u svijetu ⁽⁴⁾ i u Hrvatskoj. Gospojinska društva su imala izrazito filantropski karakter i često su bila osnivana na inicijativu rabina, učitelja ili viđenijih članova općina koji su davali i donacije za rad društava.

Ta su društva odigrala veliku ulogu u životu židovskih općina ne samo zato što su uspjela pomoći velikom broju potrebnih članova, osobito djece i staraca, već i stoga što su u općine donijele duh solidarnosti, suosjećanja i razumijevanja, duh židovske tradicije. Ta su društva kroz svoje priredbe u dobrotvorne svrhe okupljala i promovirala brojne kulturne radnike, umjetnike i glazbenike ne samo u životu općina, već i u gradovima u kojima su djelovale, jer su te priredbe imale javni karakter.

Iako u to vrijeme žene nisu bile ravnopravni članovi općina i nisu bile zastupljene u rukovodećim tijelima, njihova je aktivnost u općinama bila značajna i poštovana. Kroz

⁴ Prvu žensku židovsku organizaciju osnovala je Rebecca Gratz 1819. godine «The female Hebrew Benevolent Aid Society of Philadelphia», a 1838. otvorila je Nedjeljnu školu za dječake i djevojčice. U Londonu su 1840. osnovana društva «The Jewish Ladies Benevolent Loan Society» i «Ladies Visiting Society». Na prvom kongresu židovskih ženskih organizacija u Čikagu 1893. osnovana je «Nacional Council of Jewish Women» (NCJW, koja i danas postoji). Američke organizacije su bile angažirane s problemima velikog broja izbjeglica, osobito djevojaka i žena. U Njemačkoj je osnovana Jüdischer Frauenbund (JDG), u Engleskoj 1902. «Union of Jewish Women of England», u Francuskoj 1910. «Association pour le protection de jeunes files»

društveno koristan rad one su unaprijedile i svoje znanje i položaj, te izašle iz tradicionalne uloge židovske žene⁵⁾ vezane samo za obitelj.

Postepeno ženska društva proširuju svoje aktivnosti, mijenjaju pristup problemima i način rada, osobito u vremenu između dva svjetska rata.

Ovdje ćemo prikazati neka od najpoznatijih židovskih ženskih organizacija toga vremena.

Izraelsko gospojinsko društvo "Jelena Prister"

Izraelsko gospojinsko društvo osnovano je 1887. godine u Zagrebu uz osobitu darežljivost Eduarda Prister-a (12.000 kruna) u spomen na svoju preminulu suprugu, te je stoga društvo dobilo njeno ime.

Pravilnik društva odobrila je Kraljevska zemaljska vlada 1910. godine i prema tom pravilniku "osnovna zadaća društva je da podupire sve sramežljive uboge opće, a napose ovdje zavičajne bijedne izraelitske udove i siročad".

U izvještaju o radu društva 1926. godine kaže se da je zadatak društva bio i jest onaj što ga imaju svuda u svijetu gospojinska društva: ublažiti bijedu i nevolju ljudsku, a naročito bijedu i nevolju žena⁶⁾.

Društvo je također podupiralo izraelitsku omladinu da se posveti obrtu, osiguravalo miraz za uboge zaručnice, te utemeljivalo i uzdržavalo humanitarne zavode, bolnice i nemoćnice.

Osnovne su djelatnosti društva prema izvještaju iz 1926. godine bile:

- Stalna mjesečna potpora obiteljima (60-70 obitelji)
- Primjerena potpora siromašnim nevjestama za udaju i opremu
- Novčana pripomoć i oprema roditeljima
- Izdašna pomoć za liječenje bolesnim staricama
- Prinos za polazak u ljekovita kupališta "kako bi svoje zdravlje sačuvali i još za rad sposobni bili"

⁵ The Status of Women and Family according to Halakhah. Committee on Status of Women ICJW, Jerusalem, 1979. Položaj židovske žene u židovskoj zajednici i obitelji reguliran je zakonima Halakhah (Halahe). Zakoni halahe se strogo primjenjuju u Izraelu pri sklapanju i rastavi braka. Osobito su danas, u dijaspori, osjetljiva pitanja sve brojnijih mješovitih brakova koji nisu mogući po halahe. Djeca iz mješovitih brakova se smatraju Židovima samo ako je majka Židovka; ako je otac Židov a majka nije, takova djeca se ne priznaju Židovima. Osoba koja nije rođena kao Židov već je prešla na židovstvo (konverzija, Ger, giyyoret) smatra se Židovom i može se ženiti sa Židovima osim sa Kohenima (potomcima svećenika). Danas je također vrlo značajno pitanje rastave braka i sve većeg broja «agunah» tj. «vezanica» žena koje nisu rastavljene prema zakonima halahe. Rastava braka je, prema halahe, moguća ali pod određenim uvjetima, a to je pismeni pristanak (get) muškarca pred rabinskim sudom. Žena bez «geta» se ne može udati za drugoga (muškarac se može ženiti), a djeca iz takovog nepriznatog braka nazivaju se «mamzer» i ne mogu se u daljnjih 10 generacija ženiti sa Židovima. Žena postaje agunah i onda ako ne može dokazati da joj je suprug mrtav, što je npr. često bilo u ratovima ili pogromima.

⁶ Američke i evropske ženske židovske organizacije su bile zaokupljene istim problemom: pojavom prostitucije («bijelo roblje») među židovskim ženama - izbjeglicama iz Istočne Europe. Taj je problem dugo zataškavan u židovskim organizacijama koje nisu željele srušiti idealnu sliku o židovskoj ženi i majci, a postojao je i strah od povećanog antisemitizma. Ženske organizacije su osnivale hotele i prihvatilišta, organizirale pomoć i školovanje pridošlih žena. U svim većim lukama i željezničkim centrima postojale su službe za prihvat. Samo u Americi je NCJW između 1909. i 1911. (u vrijeme najveće imigracije) pomogla 19.377 djevojaka, 4.020 žena i 6.427 djece.

- Stipendije vrijednim i marljivim studenticama dok završe svoje nauke
- Stipendije djevojkama koje polaze stručnu školu da izuče šivanje ili kitničarstvo
- Društvo je pridonosilo troškovima prehrane male djece u menzi
- Proputujući ubogari su dobivali potporu
- Na početku svake zime opremilo se siromašnu djecu (1926. godine 150 djece) i starce (1926 - 40) nužnom odjećom, obućom i rubljem
- Siromašnim porodicama, naročito onima sa sitnom djecom svake zime (dva puta) davalo se drva i ugljen

Članom društva je mogao postati svatko tko se obvezao da će u roku od 6 godina plaćati doprinos od 12 - 24 kruna. Broj članica društva je stalno rastao, od 87 koliko ih je bilo 1887. godine do 352 godine 1909, te 830 članica 1926. godine.

Prihod društva se sastojao od redovite članarine, darova, prigodnih darova, upisa u zlatnu knjigu, redovitog sabiranja zimi, subvencija od bogoštovne općine, te od kamata na glavnice i konačno zaklada. No poslije I. svjetskog rata zaklade su gotovo posve devalvirale, a nisu osnivane nove.

Ipak se rad proširio, a izdaci svake godine rasli. Tako se u izvještaju za 1926. navodi da je potrošeno: na redovne mjesečne potpore 45.645 din, za udaju 4 djevojke 7000, prinose roditeljama 4.000, zajmove za potpomaganje egzistencije 10.000, pripomoći za dužnu stanarinu 2.000, stipendije studenticama 5.000, stipendije učenicama trgovačkog tečaja 4.000, stipendije učenicama stručnih tečajeva 4.000, kupovinu 3 šivaća stroja 5.200, prehranu u dječjoj menzi 6.000, pripomoć za liječenje 4.500, pripomoć za polazak u lječilišta 4.500, potpore prolaznim siromasima 5.500, prigodne potpore 30.000 i za ogrjev za zimu 14.200 dinara.

Svake godine za Hanuku djeca (i starci) su dobili darove. Tako je 1926. opremljeno odjećom, obućom i rubljem 150 djece, 40 starica i 5 staraca u ukupnoj vrijednosti od 150.000 dinara. Za Hanuku 1939. darove je primilo 300 djece.

Gospojinska društva⁽⁷⁾ organizirala su priredbe i razne akcije kao npr. skupljanje odjeće, obuće i rublja, tako da je stvoreno i sabiralište (depo) iz kojega su se po potrebi pomagali siromasi.

U ratnim godinama je «Gospojinsko društvo Jelena Prister» sudjelovalo u dobrotvornim akcijama grada Zagreba. Mnoge su članice dobrovoljno radile u bolnicama, pa i sama predsjednica Olga Stern je u pomanjkanju bolničarki njegovala ranjenike s fronta.

Kako se može vidjeti iz ovog kratkog prikaza, židovske su žene bile dobro organizirane u gospojinskim društvima i davale su značajnu podršku i pomoć općini u njejoj socijalnoj ulozi.

Iz izvještaja njihova rada može se, međutim, i razabrati kako su velike potrebe bile za pomoći, kako je zapravo došlo do raslojavanja i među Židovima tako da ima sve veći broj siromašnih i potrebnih. Rad žena je bio katalizator koji je pomogao u premošćivanju razlika među članovima raznog imovinskog stanja u općinama.

---

⁷ Švob, Melita: *Razvoj ženskih općih i židovskih dobrotvornih organizacija*. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, 1998, 268-282.

Izraelska ferijalna kolonija

Društvo "Izraelska ferijalna kolonija" osnovano je 17.12.1912. godine kao posebna organizacija izrasla iz potrebe i nastojanja Gospojinskog društva u Zagrebu da se omogući organizirano ljetovanje i oporavak djece. Već su i prije osnivanja društva skupljana sredstva za djecu, npr. nastojanjem predsjednice Hermine Weiss (te Suzane Steiner i Eme Segen) 1903.godine za desetero djece, a do 1913. to je omogućeno za oko 300 djece.

U Pravilima društva prihvaćenim 30.lipnja 1913, i promijenjenim 17. svibnja 1923. godine piše:

"Svrha je društva da siromašnoj i slabašnoj izraelskoj djeci pruži za vrijeme školskih ferija, a kod rekoalescenata za vrijeme oporavka, boravak na ladanju, na moru, u gorskom kraju ili u kupalištima. Za toga boravka imade se osobita pažnja posvetiti zdravlju djece, zato je isključena svaka obuka za to vrijeme. Imade se pako nastojati, da se djeci usadi smisao za točnost, red i zapt, za čovječnost, snošljivost i poštivanje istine te svega dobrog i lijepoga. Djeca ispod sedam godina mogu se pripustiti samo iznimice".

Sredstva je društvo osiguravalo prinosima članova, dobrovoljnim prinosima, darovima, zapisima itd, te priredbama, za koje će se po potrebi ishoditi prethodna oblasna dozvola.

Članovi društva su mogli biti zakladni tj. oni koji društvu doprinose jedan put zauvijek i redoviti koji plaćaju u ime godišnje članarine iznose što ih odredi društveni upravni odbor. U glavnoj skupštini članovi zakladnici imaju po deset glasova, a ostali članovi po jedan glas.

Društvom su upravljali glavna skupština i upravni odbor.

Skupština se održavala svake druge godine i birala upravni odbor, revizionalni odbor (od tri lica između muških članova društva), počasne članove, a raspravljala je o izvještaju upravnog odbora, stanju blagajne, rukovođenju društvenim imetkom itd. U nadležnosti skupštine bila je promjena pravila kao i zaključak o razlazu društva.

Za vođenje društvenih poslova glavna skupština je izabrala upravni odbor od najmanje 12, a najviše 40 lica (svake druge godine istupa grupa od polovice odbornica).

Za širenje društvenih interesa, za provođenje njegovih ciljeva, za sakupljanje članova i ubiranje prinosa bira odbor između ženskih članova društvene povjerenice. U mjestima gdje postoje podružnice, vršit će one povjereničku zadaću.

Odmah po izboru konstituira se odbor tako da izabere između svojih članova predsjednicu, dvije potpredsjednice, dvije tajnice, blagajnicu, upraviteljicu inventara i upraviteljicu zaklada.

Kao savjetodavni organ u svim pitanjima ferijalnih domova imenuje društveni odbor posebni kuratorij od pozvanih stručnjaka oba spola (sa pročelnikom i zamjenikom).

U mjestu u kojemu ima barem deset članova društva s pravom glasa može se osnovati podružnica koja izabire upravu od tri do šest osoba. Podružnice imaju pravo na svakih svojih deset članova predložiti po jedno dijete za ferijalnu koloniju.

U vrijeme kada su donešena ova (izmijenjena) pravila, na skupštini 17.svibnja 1923. predsjednica je bila Tilda Deutsch-Maceljiska, potpredsjednice Etelka Lakenbacher i Pavica

Liebermann. Tajnice su bile Ella Plachte i Ella Šik, blagajnica Jelka Marić. Upraviteljica zaklada bila je Frida Schwarz, a upraviteljica inventara Regina Kandt.

Zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova

Društveni odbor Izraelske ferijalne kolonije u Zagrebu je na svojoj sjednici održanoj 23. veljače 1922. godine odlučio osnovati zakladu koja će nositi ime "Zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova".

U obrazloženju odluke navodi se sljedeće:

Odkako je društvo Izraelska ferijalna kolonija (IFK) proradilo 30. lipnja 1913. posvetila je društvena predsjednica gdja Tilda Deutsch Maceljska osobitu pažnju pitanju vlastitih ferijalnih domova za društvene štíćenike..

23. travnja 1919. osnovan je "Fond za osnutak ferijalnih domova". Fondu je namijenila predsjednica prihod nekih zabava što ih je ona priredila o svome trošku. Nadalje su prikupljeni darovi i prinosi naročito takvi pod nazivom "Temeljnog kamena" po K 5.000, te "Građevnog kamenja" po K 3.000. Fond je koncem 1920. dosegao stanje od K 308.098,71.

Osnovan je posebni kuratorij od liječničkih, graditeljskih, pravničkih, financijskih i drugih stručnjaka.

Radi uspješnijeg provođenja ove akcije, radi daljnjeg upravljanja sabranog Fonda, odnosno radi njegove svrsishodne upotrebe osnovana je zaklada.

Imovina zaklade na dan 23. veljače 1922. iznosila je SHS K 914.118,91, UG K 114.344, 34 i Austr. K 5.000.

Svrha je zaklade da njome sagradi ili nabavi, te uredi ferijalne domove za štíćenike društva "Izraelska kolonija".

Zakladom je upravljao upravni odbor, savjetodavni organ, «Revizijonalni» odbor i Kuratorij za ferijalne domove.

U isključivoj kompetenciji upravnog odbora bila je odluka koju će djecu smještavati u tim ferijalnim domovima. Svake se godine odlučivalo i, prema raspoloživosti, o stanovitom broju mjesta za činovničku djecu izraelitske vjeroispovijesti.

U izvanferijalno vrijeme pridržano je pravo da se ferijalne domove upotrijebe za smještaj i odraslih osoba, uz eventualnu naplatu pristojbi. Ne mogu se smještavati bolesnici ili rekovalescenti koji su bolovali od priljepčive bolesti, napose tuberkuloze.

Ferijalni dom u Crikvenici

Iz sredstava zaklade 1922. godine je nabavljena u Crikvenici "Villa Antonija" koja je 1923. svečano predana svojoj svrsi.

U ferijalni dom u Crikvenici primana su isključivo školska djeca za vrijeme velikih praznika koja boluju od malokrvnosti, opće slabosti, od slabosti iza koje preboljele bolesti, od nespecifičnog katara plućnih vršaka.

Djeca koja moraju ležati u krevetu, koja boluju od duševnih bolesti, od choreae, epilepsije, rane tuberkuloze ili zaraznih bolesti nisu primana u dom.

Roditelji moraju molbi priložiti liječničku svjedodžbu.

Svako dijete koje je primljeno mora sa sobom ponijeti rublje za 4 nedjelje, dobre cipele, češalj i četkicu za zube (i popis tih stvari). Djeca su morala doći čista u dom (isključena su djeca koja nisu imala čiste glave). Liječnike se upozoravalo da djeca moraju biti bez ušiju i svraba.

Do kraja 1939.godine kroz dom je prošlo 2.300 djece.

Broj članica društva se stalno povećavao tako da ih je 1939. bilo 230.

Veliki dobrotvori, supruzi Albert i Tilda Deutsch Maceljiski, izgradili su o vlastitom trošku i dječji dom u Ravnoj Gori u Gorskom Kotaru, koji je završen tek pred okupaciju zemlje.

Iz izvještaja za 1926.godinu vidljivo je da je društvo "Izraelska ferijalna kolonija" proširilo svoje djelatnosti tako da je svoje štíćenike u kolonijama opskrbljivalo i potrebnom odjećom i obućom. Siromašnoj djeci u izraelskoj školi se dnevno davala izdašna užina od mlijeka i kruha. Također se porodicama s malom djecom kroz godinu dana dnevno davalo mlijeko ili novčana potpora u svrhu poboljšanja ishrane".

Od 1906. do 1914. društvo je poslalo na more 250 djece, a u Lipik 46.

Od 1915-1918. (ratne godine) kolonija u Zagrebu je imala 143, u Vinkovcima

24 i u Lipiku 63 djece.

Od 1919. do 1922. bilo je na moru 132 i u Lipiku 33 djece.

Od 1923. do 1924. na moru je bilo 175 djece (u Crikvenici)

Od 1925. do 1926. išlo je u Crikvenicu 200 djece.

Društvo je imalo filijale u Koprivnici (pročelnica Filipina Pollak) i Bjelovaru (pročelnica Helena Berkeš), a u Osijeku je također osnovana ferijalna kolonija.

U časopisu "Židov" (broj 4) našli smo osvrt na jednu od zabava Izraelitske ferijalne kolonije, koju je priredila predsjednica Tilda pl. Deutsch u prostorijama Hrvatskog konzervatorija.

Komentator(ica) smatra da je program, koji je trajao od 6.30 do 10.30 "s artističkog stanovišta nešto u Zagrebu još neviđeno. Sve je bilo u jednom raskošnom, za ratne prilike preraskošnom okviru. Hladni buffet je bio takav kakva u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu u Zagrebu još nije bilo". Cijelu opću režiju je snosila predsjednica, a čisti prihod bio je 2.000 K.

Upućeni su prigovori.. "No gdje je ostala IFK, jedva da je u prologu spomenuta veza između predstave i IFK, gdje je ostao židovski značaj predstave. Premda su na pozornici i u publici bili gotovo svi Židovi, nije tu ništa nije bilo židovskog, ni jedan židovski autor, ni jedan židovski motiv"...

Izgleda da je u to vrijeme razvoja cionizma i nacionalne židovske svijesti počelo razlikovanje između starih dobrotvornih ženskih društava i novo osnovanih cionističkih organizacija.

Iz štampe također saznajemo ("Židov" br.10) da je u Osijeku održana večer židovskih pjesama u korist ferijalne kolonije. U komentaru se kaže: "Buffet su sastavile raskošno židovske gospođe i prodavale bez razlike stajališta što ga zauzimaju prema židovskom narodnom pokretu".

U radu Gospojinskog društva nakon I.svjetskog rata mogle su se zapaziti promjene u načinu djelovanja, što se može zaključiti iz časopisa Židov u kojemu nalazimo apel Ruže Jakobi, predsjednice Zagrebačkog izraelskog gospojinskog društva «Jelena Prister» o potrebi židovske patronaže:

"Mnogo je židovske djece u Zagrebu ostalo bez roditelja ili imadu na životu samo jednog roditelja koji u borbi za svagdanji kruh ne dopijeva posvećivati dovoljnu pažnju odgoju svoje djece..."

Poduzeta je akcija da se rad oko spasavanja židovske djece svede na zdrav socijalni sistem. U tu se svrhu osniva u krilu toga društva sekcija patronaže koja nastoji privući u svoje radno kolo zagrebačke Židovke... ide se za tim da svaka oskudna židovska obitelj dobije svoju zaštitnicu, da se svaka gospođa posveti potpunoj zaštiti i pomoći pojedine siromašne židovske obitelji. Ne radi se više o skupljanju novca, premda nam i toga treba i trebat će uvijek, nego se radi o tome da dobrotvornost prestane biti modom, neiskrenom gestom i zabavom bogataša. Humanitarni rad treba napokon da bude duboko osjećanom potrebom našeg društva, treba da se svede na zdrav socijalan sistem".

Djevojačka cionistička društva

Nakon zastoja u vrijeme I. svjetskog rata, kada su sve organizacije i aktivnosti stavljene u mirovanje (moglo se djelovati samo preko Crvenog križa za vrijeme ratnih godina) naglo se razvija svekolika aktivnost, a osobito aktivnost cionističkog pokreta⁸⁾.

Djevojke su bile aktivne u akademskim društvima, Makabiju, omladinskim udruženjima, Narodnom fondu i drugim aktivnostima tadašnjeg doba. U vrijeme dok je muška omladina bila na frontu i one su preuzele mnoge nove dužnosti i inicijative.

Osim sudjelovanja u svim drugim aktivnostima, stvorile su i svoje posebne organizacije - *djevojačka cionistička društva*.

O djevojačkim cionističkim društvima je malo poznato i izgleda da nisu do sada ni istraživana. Razlog je možda u tome što su ona postojala u isto vrijeme s gospojinskim društvima te sa cionističkim organizacijama.

Rad djevojačkih cionističkih društava najbolje nam pokazuju komentari iz lista "Židov".

"Židovski društveni život razvio se dosta lijepo, koliko je bilo moguće kraj zabrane svakog skupštinskog i drugog rada u nas od početka rata. Sada se počinje razvijati omladinski i športaški pokret. Židovska djevojačka udruženja su preuzela u odsuću naših drugova - vojnika vodstvo organizacionih posala, naročito oko Židovskog narodnog fonda".

U Židovu (br.18) Mirjam Weiller piše: *"Iako nema naše braće mi smo zvane da sada ili nikada pokažemo kako Židovke ne samo znadu ćutiti za svoj narod, nego kako znadu i za nj*

⁸⁾ Švob Melita: *Židovi u Hrvatskoj - Migracije i promjene u židovskoj populaciji*. Zagreb, 1997, str. 212

i raditi. Zagreb se probudio prvi, a s njim u kolo uhvatilo se Sarajevo, Banja Luka, Bijeljina, Bihać, Vinkovci i druga mjesta. Društva su nicala kao gljive. A nas djevojke, koje tražimo od članica društava ono, što se od svakog cioniste mora tražiti, nas nazivlju fanaticima i pretjeranim stvorovima.

Dužnost je cionističkih djevojačkih društava da odgoje prave valjane cioniste. U prvom redu leži upoznati s radom naših praotaca, moramo upoznati životne potrebe naše braće nam i sestara, moramo upoznati njihovu bijedu, pa ćemo lako razumjeti i njihovu osebnost. Na nama je dužnost učiti naš sveti jezik, s kojim će naša djeca govoriti. U prvom redu leži odgovornost odgoja na samom vodstvu. Moramo se dublje uživiti u duh naše povijesti. Sestre, družice Morije, Debore, Poalot Ciona i Teodor Herzla, B'not Cion zove vas na zajednički rad“.

O aktivnostima djevojačkih cionističkih društava navesti ćemo nekoliko primjera:

U Bjelovaru je djevojačko društvo “Mirjam”, u veljači 1919. organiziralo glazbenu priredbu. Časopis “Židov” tim povodom izvještava da “nije skoro nitko od bjelovarskih Židova izostao”.

Večer je otvorila predsjednica Greta Hirsch te objasnila namjenu večeri: bolji kontakt između djevojačkog društva i šire židovske publike grada. U programu su sudjelovale Anka Fürst (glasovir), Ruža Lausch i Julčika Hirsch su pjevale uz klavirsku pratnju Vere Fischer i Grete Hirsch, recitirala je Giza Pollak. Bilo je i dueta, pjesama izvođačica (Kastl, Goldmann, Spiller). Kantor Fingerhut je uvježbao zbor, a poslije je bio ples koji je potrajao do zore. Održan je govor u kojem je g. Slavko Fürst pozvao prisutne da daju priloge za Narodni fond te je skupljena lijepa svota.

U Vinkovcima je postojalo djevojačko društvo “Morija”, ono je npr. organiziralo 1919. spomendan Členovu (cionističkom vođi umrlom 1918. godine). Večer su organizirale Vilma Gross, Frida Pollak i Mila Krakauer.

Zagrebačko djevojačko društvo “Bnot Cijon” priredilo je Hanuka proslavu u dvorana-hrvatskog konzervatorija. Zanimanje bilo tako veliko da kažu da nikada nije tamo bilo toliko ljudi (preko 1.200), a pred vratima je bila gužva. Priredbu je otvorila Mirjam Weiller. Bio je zanimljiv program: prikazana je prigodna aktovka “A.B.C.” koju je uvježbala članica hrvatskog kazališta gospođica Haimann. Alma Hirschl je plesala, Frieda Hahn je pjevala, gospodin Wegner je deklamirao, a na kraju je prikazana hanuka epizoda “Tri želje”.

U Osijeku u korist Narodnog fonda koncert u Hrvatskom kazalištu organizirali su zajedno Židovska čitaonica i Osječka židovska omladina.

U predvečerje “dana pomirbe” priredio je odbor židovskih djevojaka, pod vodstvom gdje Johane Braun, u Zagrebu večeru za židovske vojnike i ruske zarobljenike (oko dvije stotine).

U Vukovaru je 12. siječnja 1919. osnovano židovsko djevojačko društvo “Morija”. Sudjelovalo je oko 50 židovskih djevojaka, a skupštinu je otvorila Mira Müller, koja je izabrana za predsjednicu (potpredsjednica Hella Bresslauer, tajnica Hedwiga Bader, blagajnica Marija Spitzer, knjižničarke Risa Weiner i Olga Steiner, cenzorice Saida Wellsch i Ada Klein, revizorica Hermina Winter). Pjevanjem Hatikve završena je ova lijepa skupština.

Djevojačka društva se organiziraju u vrijeme snažno razvijenog cionističkog omladinskog pokreta u Hrvatskoj, a osnivaju se i u drugim židovskim zajednicama, pa tako

nalazimo i podatke o osnivanju djevojačkog cionističkog društva "Karmel" u Beogradu čija je predsjednica Laura Albala. U Banja Luci je osnovano djevojačko društvo "Debora", predsjednica Palombina Poljokan.

Tablica 17 Židovske ženske organizacije i aktivistkinje 1929/30 ⁽⁹⁾ Jewish women organisations and activists, 1929-1930					
Židovska općina Jewish community	Organizacija Society	Predsjednica President	Potpredsjednica Vice-president	Tajnica Secretary	Blagajnik Cashier
Bjelovar	gospojinsko	S. Ebenspan- ger			
	Ferij.kolonija	Helena Berkeš			
Brod na Savi	gospojinsko	Lina Jelinek			
	omladinsko "M. Nordau"	Slavko Weisz Nelly Kohn			
Čakovec	gospojinsko	Viola Selin	R. Grünwald	I. Schwarz	L. Bene- dikt
	djevojačko	J. Hoffman			
	omladinsko		Ana Katz	K. Hidvegi	
Daruvar	gospojinsko	Justina Weiss	F.Epstein	Š. Kohn	J. Pfeiffer
Đakovo	gospojinsko	P. Spitzer	Ž. Karič	A. Spitzer	F. Brück
	omladinsko		A.Fuchs		
Karlovac	gospojinsko	D. Weiss			
Koprivnica	gospojinsko	A. Scheyer			
	omladinsko "Cherut"			I. Singer	
Križevci	gospojinsko	D. Hirschl	Goldschmidt		
	omladinsko Bne Jisroel		Weinberger		
Sremska Mitrovica	odbor za šumu	Tinka Baum			
Osijek	gospojinsko	Josefina Kolar	F. Ungar	N. Schwarz	P. Papai
	Židovsko opskrbilište		J. Kollar		
	Fer. kolonija	F. Herzer	Mary Horn		P. Schein
	WIZO	M. Spingarn			

⁹ Jevrejski Almanah za 1929/1930 godinu. Savez rabina SHS, Beograd

Osijek donji grad	gospojinsko	C. Kolbach	E.Hirschfeld		
Pakrac	gospojinsko	F. Mautner	A. Drucker		
Požega	Omladinsko "Hagibor"		Slava Stark		
Varaždin	gospojinsko	Zora Blau	T. Schlenger	P. Pollak	F. Brosch
	đobrotvorno		S. Berger		
Vinkovci	gospojinsko	Tera Lang	Fina Preiss		E. Schön
Virovitica	Gospojinsko "Mirjam"	Jelisava Roter (Babela)	Rosa Löwy	Weinberger	J. Strassberger
	Omladinsko "Bar Kohba"		Selina Bing		
Vukovar	Gospojinsko	Rosa Ober-son			M. Schwarz
Zagreb	gospojinsko	Rosa Deutsch	F. Hertmann Helena Lederer	Flora Rottman	P. Hirschler
	Ferijalna kolonija	Tilda pl. Deutsch	Pavica Liebermann Frida Schwarz	Lona Marić Ela Plachte	Ela Šik

Napomena: U ovom popisu su navedene židovske ženske organizacije i aktivistkinje u drugim organizacijama koje su citirane u Jevrejskom almanahu za 1929/30 godinu.

Vjerojatno su postojale još i neke druge organizacije (npr. WIZO u Zagrebu) koje nisu bile citirane.

Udruženje cionističkih žena WIZO

WIZO ⁽¹⁰⁾ je u Zagrebu osnovan, prema izvještaju, 1927. godine. U izvještaju se kaže:

"I mlada organizacija u Zagrebu započela je lijepim radom. Njezin je cilj, koliko namaknuće sredstava za Palestinu, toliko kulturno-odgojni rad među ženama i djevojkama ovdje.

Ona je svoje djelovanje započela uspelim čajankama u stanovima članica, nadasve lijepom dječjom Hanuka-priredbom u dvorani Ž.Š. kluba Makabi. U proljeće dala se na organizaciju grupa u provinciji, te joj je uspelo da organizuje žene u Beogradu, Brodu, Požegi, Križevcima, Bjelovaru, Prijedoru, Sanskom Mostu i Banja Luci.

Nedavno je izašla brošura "Die Chaluzah" od dr. Nadje Stein u izdanju WIZO. Zagrebačka grupa izradila je hrvatski prevod te brošure, koja je ovih dana izašla iz štampe."

Prema pisanju Vere Dojč (u "100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu"), na osnivačkoj konferenciji WIZA je Jula Weiner, zagrebačka delegatkinja, rekla: "Žalosno je stanje u kome se nalazi siromašna židovska žena u nekim našim mjestima. Prilaziti tim že-

¹⁰ Dojč Vera: 100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu. U: 200 godina Židova u Zagrebu, Jevrejska općina Zagreb, 1988, str 53-61

nama jednom ili dvaput godišnje u toku filantropskih kampanja beskorisno je. WIZO se mora pobrinuti za poboljšanje društvenog i ekonomskog položaja tih žena”.

WIZO se vrlo brzo razvijao, osnivačice su se nove organizacije gotovo pri svakoj općini; 1940. bilo je u Kraljevini Jugoslaviji 67 grupa sa 5.000 članica. Za razliku od drugih ženskih organizacija koje se razvijaju zasebno u aškenaškim i zasebno u sefardskim židovskim zajednicama, u WIZU sve židovske žene rade zajedno.

Najistaknutije članice su bile Julija König, Rosa Hacker, dr. Lizzy Junker Rosenberg, Mirjam Weiller, Jula Weiner, Diana Romano, Milka Fischer, Ela Schik i druge. Neka od tih imena susretali smo kao aktivistkinje djevojačkih društava, druge nalazimo kako do zadnjeg dana, u okviru ženske socijalne sekcije ratne Židovske općine rade na spašavanju i pomoći članovima zajednice.

WIZO pomaže u poboljšanju položaja žena i djece u Palestini, u stjecanju znanja, opremanjima za aliju, organiziranju hašhara, poznavanju židovske kulture, jezika i informacija o budućoj židovskoj državi Palestini.

Članice WIZA, zajedno s drugim ženskim organizacijama nastoje poboljšati položaj žena i djevojaka u vlastitim organizacijama. Kad je osnovana “Središnja židovska stanica za produktivnu pomoć” (1933), brojni omladinci i omladinke dobivaju stipendije u školama i zanatima, a osnovani su ženski i muški internati. Bila je velika akcija za pomoć židovskoj djeci iz Bitolja, a brine i o brojnim izbjeglicama iz drugih evropskih zemalja.

U Jevrejskom almanahu u članku “Dva cara i jedna kraljica” ⁽¹¹⁾ opisuje se tragedija židovskih izbjeglica iz Evrope koji su se brodovima “Car Dušan”, “Car Nikola” i “Kraljica Marija” pokušali Dunavom spasiti, ali su ubijeni zajedno sa Židovima Šapca kamo su nakon dugog lutanja dospjeli.

Autor opisuje i napore da se spasi grupa od 250 “Alijah hanoar” ⁽¹²⁾ iz Berlina, koji su u zapečaćenim vagonima, pod bombama u Solunu preko Grčke spašeni u posljednji čas. On nadalje kaže:

«Za oko 250 djece iz “Alijah hanoar” zemaljski WIZO u Zagrebu je spremio kompletnu opremu, koje dete treba za boravak u kibucu ili mosadu, za najmanje dve godine. Svako dete je dobilo kofer, ranac i denjak. Rublja i odeće po meri i posteljину. Troškovi opreme iznosili su oko 500.000 dinara. Svaki komad je bio označen imenom i prezimenom deteta kome pripada. To je jedna od najuspelijih akcija cionističkih žena Jugoslavije.»

Najviše su za tu akciju bile zaslužne Ada Tobolski, Julija König, Helfrieda Spiegel i Roza Hacker.

Ženska sekcija

Nakon II. svjetskog rata kada se u Zagreb i druga mjesta vraćaju preživjeli Židovi, židovska općina je mjesto prihvata, brige, liječenja i ishrane. Tu su veliku ulogu preuzele žene.

¹¹ Gedalja, Naftali-Bata: Dva cara i jedna kraljica, Jevrejski Almanah 1957-58. Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1958, str 206-215.

¹² Mnoge su židovske majke u Njemačkoj donijele odluku da barem svoju djecu spase. Oko 18.000 židovske djece je poslano u pokretu Youth Aliya u Palestinu i u dječje domove i obitelji u Englesku i Ameriku(prije 1941. kada je zabranjen odlazak Židova).

Prema pisanju Vere Dojč u Zagrebu su se istakle Blanka Donner, Elza Volner, Magda Kon, Elza Rosner, Elza Grin i druge.

I prilikom velike alije u Izrael 1948-1952, žene pomažu brojnim prolaznicima i polaznicima na putu u Izrael.

Od otprilike 35.000 židovskih žena u Jugoslaviji pred II. svjetski rat, preživjelo je rat svega oko 7.500⁽¹³⁾, a nakon odlaska u Izrael, ostalo je samo njih oko 2.500. Kada je osnovan Koordinacijski odbor ženskih sekcija, u njih su bile učlanjene 484 žene, što je predstavljalo samo 20% odraslih židovskih žena.

U židovskim općinama se polako obnavlja rad ženskih organizacija "ženskih sekcija" (14) koje se 1958. udružuju u Koordinaciju židovskih ženskih sekcija Jugoslavije, sa sjedištem u Beogradu.

Koordinacioni odbor ženskih sekcija je osnovan pri Izvršnom odboru Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije. U odbor su ušle predstavnice postojećih ženskih sekcija i predstavnice Kulturne komisije Izvršnog odbora Saveza (Paula Čubrinović). Prema izvještaju sa te sjednice, tada su bile prisutne predstavnice iz samo sedam židovskih općina: Beograd (Regina Flajšer, Edita Vajs, Sultana Mevorah), Zagreba (Blanka Donner), Sarajeva (Regina Štern), Subotice (Olga Asodi i Klara First kao promatrač), Osijeka (Eta Ebenspanger), Skoplja (Tirca Ginsberger) i Novog Sada (Anica Kabiljo).

Rad ženskih sekcija zasnivao se na predratnoj tradiciji, a to je da su samostalne u izboru svog rukovodstva i u provođenju svog programa. Samostalno raspolažu i svojim finansijskim sredstvima.

U Zagrebu je već 1951. osnovana ženska sekcija, koja djeluje do danas. Predsjednice su bile: Elza Volner, Štefa Švarc, Ruža Gostl, Vjera Švarc, Vera Dojč i Melita Švob.

Židovske su ženske organizacije u vrijeme socijalističkog režima imale važnu ulogu održanja židovske tradicije u zajednicama organiziranjem proslava židovskih blagdana i brojnim drugim akcijama.

U osvrtu dr. Alberta Vajsa (15) o ženskim organizacijama kaže se: *«Na svojim čajankama i drugim sastancima ženske sekcije također razvijaju lepu kulturnu aktivnost kroz predavanja, čitanje književnih radova i raspravljanje o pitanjima od posebnog interesa za žene.»*

Nakon raspada Jugoslavije, stvaranjem novih samostalnih država, prestao je rad Saveza i rad Koordinacionog odbora ženskih sekcija. U Hrvatskoj je osnovana Unija Židovskih žena Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu, koja je član Internacional Council of Jewish Women (ICJW).

¹³ Studije o ženama koje su preživjele Holokaust (Judith Tydor Baumel: Gender and the Holocaust, 1998) u vremenu neposredno nakon završetka II. svjetskog rata u logorima u Njemačkoj za «Displaced persons» (oko 180.000 Židova) pokazuju visoku stopu sklapanja brakova i rađanja djece (u logorima). Neki to tumače željom da se nadoknade obitelji koje su izgubljene za vrijeme holokausta. Ortodokсни Židovi u izbjegličkim logorima su uspjeli uvjeriti vlasti u Američkoj zoni i JDC u potrebu izgradnje ritualnog kupatila «mikveh» u logoru, a 1946. je religiozni odjel JDC naručio 10.000 vjenčanih prstena za ženidbe u logorima. Preživjele žene su bile gotovo isključene iz rukovodećih struktura koje su organizirali Židovi u logorima, nastavljajući tako predratnu praksu neuključivanja žena u liderske strukture židovskih općina (ostavljajući im tradicionalno ženska područja djelovanja: socijalni rad i edukacija). Da li je u obnovljenim židovskim općinama Jugoslavije nakon II. svjetskog rata takva tradicija prekinuta i da li je visoko učešće židovskih žena u NOB-u utjecalo na njihov status u židovskim općinama, bilo bi vrijedno istražiti.

¹⁴ Vajs, Edita: *Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji*. Jevrejski Almanah 1957-58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1958, str 149-156.

¹⁵ Vajs Albert: *Osvrt i perspektiva*, Jevrejski Almanah 1957/58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 129-139.

Slika 39. Matilda Deutch Pl. Maceljksi, osnivač i donator ferijalnih domova za židovsku djecu
Matilda Deutch Pl. Maceljksi, founder and donor of the Ferial homes for Jewish children

Slika 40. Ferijalni dom za židovsku djecu "Vila Antonia" u Crikvenici
Ferial home for Jewish children in Crikvenica

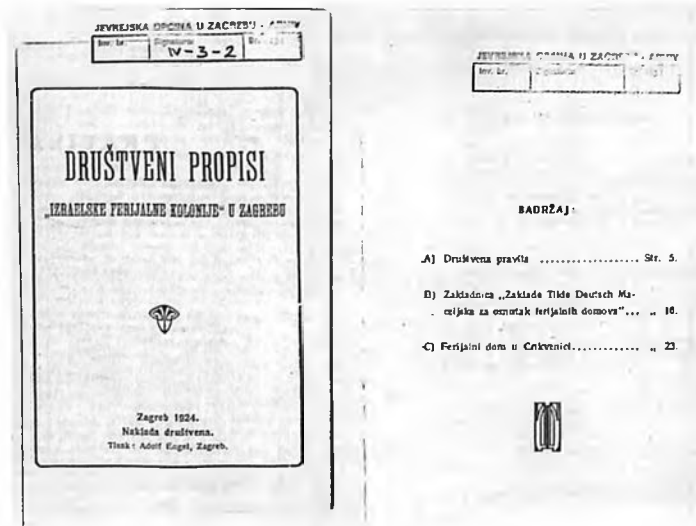
Slika 41. Djeca u Crikvenici
Children in Crikvenica

Slika 42. Djeca u Crikvenici
Children in Crikvenica

Slika 43. Djeca u Crikvenici
Children in Crikvenica

Društveni propisi "Izraelske ferijalne kolonije" u Zagrebu

Logor Đakovo

U studenom 1941. dobila je Židovska općina u Osijeku nalog (Ured 111 Ustaška obrana UNS-a) da nađe mjesto za smještaj oko 2000 židovskih žena i djece iz Sarajeva. Obećano je da će unutarnja uprava u logoru biti prepuštena Židovskoj općini u Osijeku (Vasiljević, 1988). Postojala je "leteća ekipa" omladinaca za pomoć logoru.

Općini je uspjelo naći prazni mlin "Cereale", vlasništvo biskupije u Đakovu i adaptirati ga.

Akcija prihvata židovskih žena i djece iz Sarajeva realizirana je suradnjom židovskih općina Osijek, Zagreb, Slavonski Brod i Sarajevo.

Transport je krenuo iz Sarajeva 1.12.1941. ujutro do Slavanskog Broda gdje je 1.12.1941. u 23 sata stigao posebni vlak sa 1.400 do 1.500 žena i djece. Prema pisanju Narcise Lengel-Krizman prvi transport za Đakovo imao je 1197 žena i djece. Židovska općina u Slavonskom Brodu je organizirala doček, priredila hranu, sakupila odjeću i posteljenu, zdravstvenu pomoć, te prijelaz u drugi vlak za Đakovo, kamo su stigli 5.12.1941. U transportu iz Sarajeva bili su Židovi i iz drugih mjesta u Bosni i Hercegovini.

Novi transport iz Sarajeva s oko 800 Židova otpremljen je 23.12.1941. Bilo je preko 200 žena u dubokoj starosti i teško bolesnih (*Pinto Avram i Pinto David, 1972*) ponovno je dočekala židovska općina u Slavonskom Brodu. Muškarci (oko 160) su odvojeni i poslani u logor Jasenovac, a prema izjavama svjedoka (Grünbaum Vlado, upravitelj logora imenovan od općine Osijek i Glasner Dragutin, zamjenik) bilo je oko 700 žena i djece i manja grupa Srpkinja za Đakovo. Lengel-Krizman Narcisa piše o 668 osoba. U logor Đakovo su poslani (direktno ili preko logora Stara Gradiška) i židovske žene i djeca do 14 godina iz Slavonske Požege i Slavanskog Broda (muškarci su odvedeni u Jasenovac). U Đakovo su poslani žene i djeca, izbjeglice iz drugih zemalja (46). Prema navodima Vasiljevića u logoru je bilo 1881 osoba od toga 674 djece (336 dječaka i 348 djevojčica) u dobi od novorođenih do djece stare 16 godina.

Postojala je logorska ambulanta koju je uz liječnike zatočenike vodio dr. Rudolf Čelada iz Đakova.

Provedena je akcija spašavanja djece (57) iz logora i njihov smještaj kod židovskih obitelji u Osijeku i okolici (dok još nisu i oni bili internirani). Akciju su proveli Vlado Grünbaum (žena Hanzika) i Albin Levi (i žena Margita) te Juliška Kraus, ali i drugi. Jedan dio djece je spašen, a neki su zajedno sa svojim udomiteljima kasnije poslani 1942. u logor Tenje i Auschwitz. Tako je stradalo i 300 djece bez roditelja koji su iz Sarajeva bili poslani u Osijek i okolinu i smješteni kod židovskih obitelji.

Spašeno je i nekoliko trudnica koje su otpremljene u bolnicu u Osijek ili kod časnih sestara Sv. Križa u Đakovu.

U veljači 1942. dobila je židovska općina u Osijeku obavijest od općine u Zagrebu, da se 1.200 žena i djece u logoru Stara Gradiška nalaze u strašnom stanju i da ih treba smjestiti u logor Đakovo.

Prvi transport iz Stare Gradiške je stigao 26. II. 1942, u 10 sati navečer po strašnoj zimi, a drugi transport je stigao 6. ožujka. Ukupno je stiglo 833 žene i 233 djece (101 dječak i 132 djevojčice). Među židovskim logorašicama (iz svih dijelova Hrvatske) bilo je i 7 Srpkinja.

Židovska općina Osijek je pokušala za njih dobiti od Đakovačke biskupije prazni magazin pokraj mlina, ali su bili odbijeni.

Zatvorenice iz Stare Gradiške su болоvale od tifusa, te je njihovim smještajem među ostale zatočenike nastala epidemija.

Umrlo je od bolesti ili mučenja 569. Organizirana je ekipa za raskuživanje i liječenje pod rukovodstvom logorskih liječnika. Bilo je 633 bolesnih od tifusa i 229, koji su ga preboljeli.

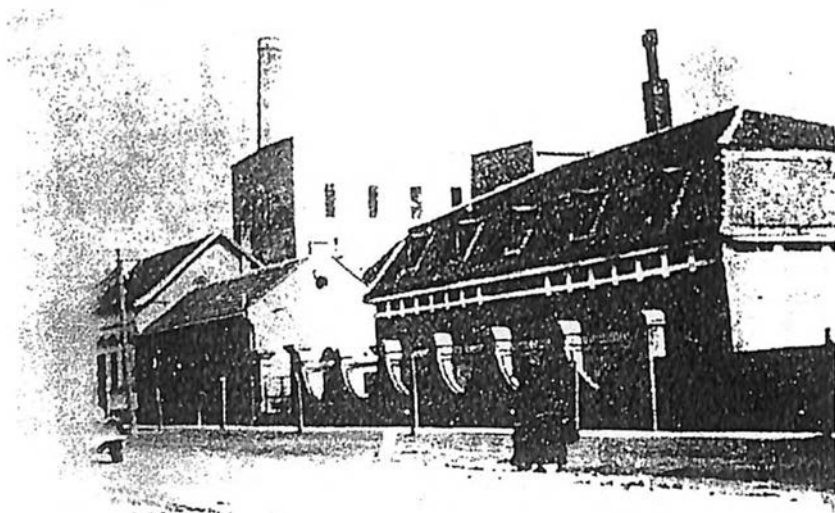
Mjesec dana nakon dolaska transporta iz Stare Gradiške, 29.3.1942. ustaše preuzimaju logor. Nastao je strašan teror, premlaćivanje, umiranje od bolesti, izgladnjivanje, napadanje djece psima, prisiljavanje nekoliko djevojaka da dođu u zapovjedništvo logora i budu ljubavnice (kasnije su ih zaklali).

Židovska općina Osijek (Skrb za logore) je i nadalje brinula o hrani za logorašice. Dio hrane su otimali ustaše, pa čak i davali gostioničaru da hrani svinje.

Ukupno je, prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, bilo u đakovačkom logoru 2.800 Židova, žena i djece, i 280 Srpkinja.

15. lipnja 1942. (dr. Pavle Vinski) krenuo je prvi transport (800 osoba) iz logora Đakovo, jer je započela njegova likvidacija. Nije poznata sudbina tog transporta (Jasenovac, Auschwitz?). Posljednji transport bio je 5. srpnja 1942. Ukupno je otpremljeno u druge logore 2.400 preživjelih zatočenica logora Đakova. Pretpostavlja se da transporti nisu ni ušli u logor Jasenovac, već su odmah direktno odvođeni na ubijanje.

Likvidiran je logor Đakovo i ubijeni žene i djeca koji su bili u njemu zatočeni. Židovskoj općini u Osijeku nije dozvoljeno da upotrebi dio inventara (kojeg je ona nabavila) iz logora Đakovo za gradnju novog logora u Tenji za Židove Osijeka i okoline. Oni su poslani u smrt u Auschwitz.

Slika 44. Logor Đakovo bio je smješten u starom mlinu
Camp Đakovo has been located in old mill

Slika 45. Spomen ploča na zgradi bivšeg logora Đakovo
Memorial plaque on the wall of camp building

Slika 46. Groblje u Đakovu sa grobovima 569 žrtava logora.
Graves of the prisoners (569) in camp Đakovo

Slika 47. Komemoracija na groblju u Đakovu koju svake godine organizira Židovska općina Osijek
Commemoration on the camp cemetery in Đakovo, organised by Jewish community in Osijek

Tablica 18 **Lista zatočenica u logoru Loborgrad (iz Hrvatske na dan 10.4.1942)**
List of women in camp Loborgrad (from Croatia-date April 10, 1942)

Broj	iz grada	Prezime	djevojačko prezime	ime	godina rođenja
1.	Nepoznato mjesto	Eisenstadter	Hason	Rika	1900
2.	Abbazia	Revizorska		Ruža	1914
3.	Bartolovac	Lowenstein		Katica	1909
4.	Bartolovac	Lowenstein		Lizika	1904
5.	Bartolovac	Lowenstein		Ružica	1911
6.	Bartolovac	Lowenstein		Slavica	1916
7.	Beč (Darugar)	Allina	Kohn	Mariana	1910
8.	Beč Darugar	Krespyc		Adela	1923
9.	Bedekovčina	Schreiner	Rac	Stefa	1906
10.	Bedekovčina	Schreiner		Ferdo	1901
11.	Bjelovar	Berger	Altman	Josipa	1899
12.	Bjelovar	Berger		Vera	1929
13.	Bjelovar	Braunstein	Braunstein	Adela	1884
14.	Bjelovar	Bruckner		Erna	1925
15.	Bjelovar	Bruckner	Eckstein	Gizela	1898
16.	Bjelovar	Dorf		Mirjana	1921
17.	Bjelovar	Dorf		Olga	1915
18.	Bjelovar	Dorf	Dym	Regina	1887
19.	Bjelovar	Dorf		Sarika	1919
20.	Bjelovar	Ferber	Krauss	Elza	1896
21.	Bjelovar	Ferber	Bruckner	Irena	1900
22.	Bjelovar	Ferber		Lilly	1927
23.	Bjelovar	Ferber		Vera	1926
24.	Bjelovar	Fuchs	Gostl	Frida	1892
25.	Bjelovar	Goldberger	Mermelstein	Irena	1905
26.	Bjelovar	Goldberger		Mirta	1932
27.	Bjelovar	Grun	Eisler	Hermína	1881
28.	Bjelovar	Gunsberg	Kremer	Lora	1910
29.	Bjelovar	Gunsberg		Gina	1936
30.	Bjelovar	Gunsberg		Naftali	1937
31.	Bjelovar	Hirschl		Ivica	1933
32.	Bjelovar	Hirschl	Klein	Malvina	1910
33.	Bjelovar	Hirschl		Radovan	1930
34.	Bjelovar	Hirschl		Vera	1906
35.	Bjelovar	Hirschler	Grun	Rozika	1907

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

36.	Bjelovar	Hirschler		Rubera	1934
37.	Bjelovar	Kohn		Lea	1936
38.	Bjelovar	Kohn	Grun	Lote	1891
39.	Bjelovar	Krauss	Sattler	Irena	1893
40.	Bjelovar	Kraut		Ivka	1929
41.	Bjelovar	Kraut	Kohn	Zlata	1909
42.	Bjelovar	Levisch	Kohn	Irma	1890
43.	Bjelovar	Levisch		Marcel	1930
44.	Bjelovar	Neumann	Schwarz	Margita	1903
45.	Bjelovar	Neumann		Mira	1925
46.	Bjelovar	Neumann		Mela	1925
47.	Bjelovar	Pollak		Boris	1934
48.	Bjelovar	Pollak	Leitner	Elizabeta	1908
49.	Bjelovar	Pollak	Berger	Lici	1922
50.	Bjelovar	Rosenberger	Balassa	Lidija	1919
51.	Bjelovar	Sigeti	Mandel	Adela	1899
52.	Bjelovar	Sigeti		Dalita	1923
53.	Bjelovar	Silberberg	Farber	Margita	1914
54.	Bjelovar	Schulhof	Kraus	Ilona	1900
55.	Bjelovar	Weiss	Grunwald	Katica	1906
56.	Bjelovar	Weiss	Steininger	Karolina	1897
57.	Bjelovar	Weissfeld	Rechnitzer	Vilma	1892
58.	Bjelovar	Wiesner	Braun	Margita	1890
59.	Breznički Hum	Weiss		Milka	1892
60.	Breznički Hum	Weiss		Stefa	1884
61.	Breznički Hum	Weiss		Zora	1892
62.	Čakovec	Goldberger	Hirschmann	Linka	1888
63.	Daruvar	Bratmann		Ilse	1920
64.	Daruvar	Breslauer		Anaja	1917
65.	Daruvar	Breslauer	Frankl	Irma	1894
66.	Daruvar	Buchler	Ernest	Paula	1889
67.	Daruvar	Epstein	Kohn	Fanny	1891
68.	Daruvar	Fisch	Spitauch	Klara	1905
69.	Daruvar	Fleischhaker		Betika	1893
70.	Daruvar	Fleischhaker		Mira	1937
71.	Daruvar	Frank	Mermelstein	Antonija	1894
72.	Daruvar	Haas	Neumann	Melanija	1883
73.	Daruvar	Heber	Rokotins	Marta	1899

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

74.	Daruvar	Herzberg		Helga	1930
75.	Daruvar	Herzberg	Altarac	Irma	1901
76.	Daruvar	Hoffmann	Kohn	Malvina	1888
77.	Daruvar	Holzer		Darinko	1936
78.	Daruvar	Holzer	Weiss	Katica	1910
79.	Daruvar	Holzer		Mirjama	1930
80.	Daruvar	Katz		Boris	1932
81.	Daruvar	Katz	Spreiregen	Dora	1904
82.	Daruvar	Katz		Georg	1937
83.	Daruvar	Kerpner	Rochlitz	Elvira	1890
84.	Daruvar	Kerschner	Ehrenstein	Mina	1901
85.	Daruvar	Kohn	Weiss	Jihana	1887
86.	Daruvar	Kohn	Friedlander	Jolanka	1908
87.	Daruvar	Kohn	Schnauer	Štefa	1894
88.	Daruvar	Krumbein	Hersch	Toni	1886
89.	Daruvar	Krumholz	Engler	Fani	1891
90.	Daruvar	Krespyc	Deucksel	Sara	1899
91.	Daruvar	Lustig		Ivo	1885
92.	Daruvar	Lustig	Rubinstein	Olga	1885
93.	Daruvar	Mandel	Schonfeld	Helena	1905
94.	Daruvar	Mandel		Leona	1930
95.	Daruvar	Mandel		Margot	1925
96.	Daruvar	Mandel	Lazar	Sussel	1887
97.	Daruvar	Mermelstein	Klingenberg	Gizela	1894
98.	Daruvar	Moses	Stein	Ružica	1905
99.	Daruvar	Neumann		Edita	1911
100.	Daruvar	Neumann	Silbermann	Ida	1884
101.	Daruvar	Pfeiffer	Herman	Alma	1911
102.	Daruvar	Pfeiffer		Lea	1936
103.	Daruvar	Raab	Fleishchacker	Irma	1894
104.	Daruvar	Sonnenschein	Rochlitz	Olga	1892
105.	Daruvar	Spira	Grunwald	Gerda	1912
106.	Daruvar	Schonauer	Steiner	Mira	1916
107.	Daruvar	Steinwurz	Hahn	Ana	1907
108.	Daruvar	Steinwurz		Renata	1932
109.	Daruvar	Stern		Otto	1935
110.	Daruvar	Stern	Epstein	Zlata	1910
111.	Daruvar	Toch	Herman	Ida	1892

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

112.	Daruvar	Ungar	Low	Ida	1882
113.	Daruvar	Wasser	Amreich	Klara	1904
114.	Daruvar	Weiss	Neumann	Margita	1891
115.	Daruvar	Weiss		Vlatka	1922
116.	Daruvar	Weissman	Schneider	Šarlota	1899
117.	Djurmanec	Herlinger		Hermína	1881
118.	Djurmanec	Herlinger		Olga	1880
119.	Djurmanec	Hoffmann	Eisenstadter	Filomena	1879
120.	Djurmanec	Lowy	Eisenstadter	Nina	1874
121.	Dubrovnik	Albahari	Landau	Rifka	1883
122.	Dubrovnik	Klein	Mandel	Ada	1911
123.	Dubrovnik	Klein		Gjuro	1937
124.	Glina	Hirschl		Ela	1891
125.	Glina	Langraf	Adam	Margita	1893
126.	Glina	Langraf		Olga	1930
127.	Glina	Spitzer		Hella	1935
128.	Glina	Schlossberg		Edita	1928
129.	Glina	Schlossberg	Weiss	Irena	1899
130.	Glina	Schlossberg	Santo	Karolina	1892
131.	Gola	Hercer	Hercer	Dragica	1911
132.	Gola	Hercer		Lea	1940
133.	Gola	Hercer		?	?
134.	Jesenje	Anhalzer	Gostl	Dani	1881
135.	Karlovac	Aškenazi		Greta	1896
136.	Koprivnica	Albahari		Mira	1919
137.	Koprivnica	Albahari	Finci	Estera	1892
138.	Koprivnica	Baron		Berta	1872
139.	Koprivnica	Begović	Handler	Gizela	1884
140.	Koprivnica	Berkesz		Margita	1903
141.	Koprivnica	Bettelheim	Bettelheim	Izolda	1883
142.	Koprivnica	Danon		Graciela	1937
143.	Koprivnica	Eisenstadter		Blanka	1922
144.	Koprivnica	Eisenstadter		*Branko	1923
145.	Koprivnica	Eisenstadter		David	1930
146.	Koprivnica	Eisenstadter		Izak	1933
147.	Koprivnica	Eisenstadter	Trautmann	Matilda	1903
148.	Koprivnica	Eisenstadter	Hirschl	Olga	1891
149.	Koprivnica	Eisenstein	Hirschl	Hermína	1891

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

150.	Koprivnica	Fischer	Fleischhaker	Judita	1881
151.	Koprivnica	Fischl	Wreiheim	Hedviga	1876
152.	Koprivnica	Friedmann	Weiss	Helena	1894
153.	Koprivnica	Friedmann		Jakob	1927
154.	Koprivnica	Friedmann		Mira	1936
155.	Koprivnica	Friedmann		Nada	1926
156.	Koprivnica	Friedmann		Zdenka	1924
157.	Koprivnica	Fuchs	Kollmann	Mimina	1920
158.	Koprivnica	Fuchs	Begovi	Mira	1914
159.	Koprivnica	Fuchs		Zlatica	1936
160.	Koprivnica	Furst	Eisenstadter	Ilonjka	1900
161.	Koprivnica	Furst		Zdenka	1922
162.	Koprivnica	Gross	Schwarz	Zora	1895
163.	Koprivnica	Grunwald	Grunwald	Josefina	1872
164.	Koprivnica	Handler		Irma	1926
165.	Koprivnica	Handler		Miroslav	1930
166.	Koprivnica	Handler	Reiz	Slava	1903
167.	Koprivnica	Hirschl	Rosenberg	Irena	1874
168.	Koprivnica	Hirschl	Pick	Rika	1888
169.	Koprivnica	Hirschl		Slava	1889
170.	Koprivnica	Hirschler		Mirjana	1981
171.	Koprivnica	Hirschler	Grunwald	Ruža	1907
172.	Koprivnica	Hirschler		Zlata	1927
173.	Koprivnica	Kaufer	Weiler	Josipa	1921
174.	Koprivnica	Kaufer		Zvonko	1940
175.	Koprivnica	Kollmann	Rosenfeld	Mici	1882
176.	Koprivnica	Lowy		Edita	1923
177.	Koprivnica	Lowy	Politzer	Ilonka	1898
178.	Koprivnica	Lowy		Robert	1932
179.	Koprivnica	Mayer		Milka	1884
180.	Koprivnica	Mari	Neufeld	Elza	1895
181.	Koprivnica	Mari		Vera	1920
182.	Koprivnica	Perera	Beck	Rebeka	1897
183.	Koprivnica	Pichler	Gunsberger	Karolina	1867
184.	Koprivnica	Pichler	Hirschler	Paula	1891
185.	Koprivnica	Rosenberger	Pick	Ani	1900
186.	Koprivnica	Rosenberger		Edita	1926
187.	Koprivnica	Rosenberger	Gold	Livia	1907

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

188.	Koprivnica	Rosenberger		Zlatko	1933
189.	Koprivnica	Selinger	Sternberger	Štefanija	1880
190.	Koprivnica	Schyeyer	Ulmann	Berta	1890
191.	Koprivnica	Schyeyer		Blanka	1915
192.	Koprivnica	Schyeyer	Bauer	Zlata	1892
193.	Koprivnica	Schlesinger		Vera	1924
194.	Koprivnica	Taus	Hirschl	Frida	1887
195.	Koprivnica	Trautmann	Weismann	Berta	1914
196.	Koprivnica	Trautmann		Zlatko	1936
197.	Koprivnica	Vojnovi	Hirschler	Margita	1890
198.	Koprivnica	Weiler	Kollmann	Lota	1899
199.	Koprivnica	Wolfensohn	Rosenbaum	Sofija	1881
200.	Koprivnica	Pollak	Heinrich	Filipina	1877
201.	Koprivnica	Wolfensohn		Lea	1916
202.	Krapina	Gostl	Scheiber	Malvina	1879
203.	Krapina	Gostl		Nata	1900
204.	Krapina	Gostl		Ruža	1906
205.	Krapina	Klein	Bohm	Josipa	1881
206.	Krapina	Singer	Rendeli	Jelka	1884
207.	Krčadin, Srijem	Devli	Vuk	Mica	1898
208.	Križevci	Schyeyer	Wohlmuth	Olga	1892
209.	Križevci	Schyeyer	Vera	Leona	1919
210.	Lepavina	Sonneschein	Eisenstadter	Vilma	1901
211.	Lepavina	Sonneschein		Zora	1924
212.	Ljubešćica	Steiner	Rosenberg	Ilonka	1888
213.	Nedeljanec	Rosenfeld	Rotter	Berta	1883
214.	Nova Gradiška	Mandel	Wojtic	Hermina	1893
215.	Nova Gradiška	Pal	Deutsch	Tea	1894
216.	Nova Gradiška	Roth		Mira	1922
217.	Osijek	Wamosher	Slezinger	Sofija	1890
218.	Podrute	Jungwirt	Hidvegy	Klara	1910
219.	Poljanec	Hacker	Grunfeld	Elizabeta	1901
220.	Poljanec	Hacker		Ružica	1927
221.	Sisak	Rukavina	Sikić	Rozalija	1891
222.	Sokolovac	Sonnenschein	Jungwirth	Ljubica	1893
223.	Sokolovac	Sonneschein		Saša	1940
224.	Sokolovac	Sonneschein	Eisenstadter	Zlata	1920
225.	Sokolovac	Schwarz	Baun	Ella	1891

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

226.	Sudovac	Lowenstein	Hirschl	Micika	1906
227.	Var.Toplice	Blau	Stern	Nada	1906
228.	Var.Toplice	Gluck	Rosenberg	Viola	1886
229.	Var.Toplice	Mailander		Branko	1931
230.	Var.Toplice	Mailander	Anhalzer	Ruža	1908
231.	Var.Toplice	Rosenberg	Landler	Erna	1884
232.	Var.Toplice	Rosenberg		Irena	1925
233.	Var.Toplice	Stern		Blanka	1911
234.	Var.Toplice	Strauss		Berta	1894
235.	Var.Toplice	Strauss		Cilika	1904
236.	Var.Toplice	Strauss		Elza	1895
237.	Varaždin	Schwarzenberg	Bosner	Cecilija	1872
238.	Varaždin	Bluhweiss	Frankl	Miroslava	1881
239.	Varaždin	Blass		Nada	1925
240.	Varaždin	Bluhweiss	Kastl	Danica	1885
241.	Varaždin	Buchwald	Kohn	Adela	1884
242.	Varaždin	Deutsch	Meider	Filipina	1894
243.	Varaždin	Deutsch	Eisenstadter	Melanija	1892
244.	Varaždin	Deutsch		Oto	1930
245.	Varaždin	Deutsch		Valerija	1885
246.	Varaždin	Eisenstadter		Bea	1939
247.	Varaždin	Eisenstadter	Heumer	Ruža	1916
248.	Varaždin	Ernst	Ernest	Fritzi	1888
249.	Varaždin	Ernst	Stern	Josipa	1892
250.	Varaždin	Ernst		Miroslava	1925
251.	Varaždin	Frankl		Lelica	1938
252.	Varaždin	Frankl	Kajon	Zlatica	1909
253.	Varaždin	Fried	Schwarz	Elza	1898
254.	Varaždin	Goldsmidt	Kohn	Berta	1882
255.	Varaždin	Hary	Braun	Flora	1893
256.	Varaždin	Hary		Lili	1921
257.	Varaždin	Hary	Mandl	Olga	1889
258.	Varaždin	Heumer	Heinrich	lfka	1907
259.	Varaždin	Heumer		Verica	1931
260.	Varaždin	Hercer	Farkaš	Linka	1897
261.	Varaždin	Hirsch	Kaufmann	Hermina	1886
262.	Varaždin	Hirschsohn		Vera	1931
263.	Varaždin	Honigsberg	Milanić	Milka	1897

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

264.	Varaždin	Jerbi	Landau	Regina	1874
265.	Varaždin	Kaiser	Konigsbaum	Marija	1895
266.	Varaždin	Katz	Blass	Josipa	1879
267.	Varaždin	Kaufer	Augenfeld	Stefanija	1884
268.	Varaždin	Kaufmann		Gjurgja	1925
269.	Varaždin	Kaufmann	Ridner	Malvina	1898
270.	Varaždin	Kaufmann		Rado	1927
271.	Varaždin	Klein	Grunfeld	Irena	1898
272.	Varaždin	Klein	Blasz	Matilda	1900
273.	Varaždin	Kohn		Tea Rut	1934
274.	Varaždin	Kohn	Rosenfeld	Vilma	1910
275.	Varaždin	Konrad		Livija	1926
276.	Varaždin	Konrad	Lauš	Zora	1900
277.	Varaždin	Krauss		Judita	1919
278.	Varaždin	Krauss		Rozalija	1884
279.	Varaždin	Leitner		Nada	1928
280.	Varaždin	Ljubičić		Boris	1935
281.	Varaždin	Mailander	Glucks	Terezija	1871
282.	Varaždin	Mayer	Lowenstein	Julka	1893
283.	Varaždin	Mari	Berger	Irena	1888
284.	Varaždin	Marić Mose	Stern	Mira	1901
285.	Varaždin	Milanić	Deutsch	Irena	1875
286.	Varaždin	Milanić	Milanić	Zdenka	1895
287.	Varaždin	Mitzky	Lowy	Regina	1881
288.	Varaždin	Mitzky	Appler	Štefa	1890
289.	Varaždin	Mitzky		Zora	1911
290.	Varaždin	Pollak	Schonbaum	Hedviga	1881
291.	Varaždin	Pollak	Cakaturner	Ilona	1886
292.	Varaždin	Pollak	Schwarz	Ivka	1889
293.	Varaždin	Pollak		Nada	1918
294.	Varaždin	Pollak	Rosenberger	Paula	1871
295.	Varaždin	Pollak	Strauss	tereza	1869
296.	Varaždin	Pulgram	Schlossberg	Irena	1896
297.	Varaždin	Rado	Rechnitzer	Gjurgja	1895
298.	Varaždin	Rechnitzer	Steiner	Ruža	1888
299.	Varaždin	Roth		Ruth	1922
300.	Varaždin	Sebestyen		Judita	1930
301.	Varaždin	Sebestyen	Weiss	Karola	1893

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

302.	Varaždin	Spitzer		Jelka	1899
303.	Varaždin	Schonwald	Adler	Marija	1877
304.	Varaždin	Schonwald	Rosenberg	Zlata	1894
305.	Varaždin	Schonwald	Stern	Zora	1887
306.	Varaždin	Stern		Nada	1907
307.	Varaždin	Stern	Hoffmann	Rebeka	1887
308.	Varaždin	Sternberger	Stern	Elza	1912
309.	Varaždin	Sternberger	Selinger	Karlina	1877
310.	Varaždin	Sternberger		Mira	1922
311.	Varaždin	Sternberger		Olga	1930
312.	Varaždin	Sternberger		Vilma	1917
313.	Varaždin	Strauss	Leitner	Josipa	1895
314.	Varaždin	Strauss		Mirjama	1925
315.	Varaždin	Weber		Iboljka	1922
316.	Varaždin	Weiss	Weiss	Irena	1896
317.	Varaždin	Weissfeld	Meider	Elza	1893
318.	Varaždin	Zilzer	Rotbaum	Heni	1905
319.	Varaždin	Zilzer		Lizi	1934
320.	Varaždin	Zipper	Tadanjer?	Cecilija	1889
321.	Velika Mučna	Eisenstadter		Vera	1930
322.	Velika Mučna	Eisenstadter	Sternberg	Bozsi	1905
323.	Velika Ves	Anhalzer	Klein	Giza	1880
324.	Vinica	Kaufmann	Zigler	Berta	1895
325.	Vinica	Wollner	Ziegler	Franciska	1910
326.	Virje	Schlesinger	Fischer	Katica	1875
327.	Zabok	Biller	Hochsinger	Ljubica	1889
328.	Zagreb	Abinun	Sauerbrun	Anka	1895
329.	Zagreb	Albahari	Levi	Greta	1903
330.	Zagreb	Albahari	Perera	Regina	1906
331.	Zagreb	Albahari		Zdenka	1927
332.	Zagreb	Almozlino		Dorica	1922
333.	Zagreb	Altstadter	Raczi	Irena	1895
334.	Zagreb	Altarac	Altarac	Roza	1902
335.	Zagreb	Atijas		Iso	1912
336.	Zagreb	Bachrach		Ivica	1931
337.	Zagreb	Bachrach	Wolfenfeld	Olga	1906
338.	Zagreb	Bararon	Altarac	Bukica	1899
339.	Zagreb	Bauer	Rosenberg	Flora	1896

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

340.	Zagreb	Bauer	Gerškovi	Mirka	1912
341.	Zagreb	Benči	Steiner	Ela	1898
342.	Zagreb	Benči		Mira	1920
343.	Zagreb	Benjamin	Afer	Anula	1898
344.	Zagreb	Benjamin		Biserka	1929
345.	Zagreb	Berger	Pollak	Hilda	1911
346.	Zagreb	Berger	Munz	Ita	1920
347.	Zagreb	Bialka	Grun	Minka	1886
348.	Zagreb	Blank	Berkovi	Malvina	1900
349.	Zagreb	Blank		Zisko	1932
350.	Zagreb	Blau	Misner	Olga	1890
351.	Zagreb	Blauhorn	Shiller	Magda	1913
352.	Zagreb	Blauhorn		Miroslav	1936
353.	Zagreb	Blauhorn		tea	1940
354.	Zagreb	Blauhorn	Mitzky	Vera	1912
355.	Zagreb	Blumenstock		Eva	1930
356.	Zagreb	Blumenstock		Hinko	1926
357.	Zagreb	Blumenstock	Neumann	Irma	1898
358.	Zagreb	Bodor		Otti	1919
359.	Zagreb	Bornstein	Bergl	Ada	1882
360.	Zagreb	Braun		Bora	1901
361.	Zagreb	Braun		Ilona	1887
362.	Zagreb	Braun	Kron	Fanika	1913
363.	Zagreb	Breiner		Nada	1925
364.	Zagreb	Breiner	Schlesinger	Regina	1899
365.	Zagreb	Breyer dr.		Karlo	1905
366.	Zagreb	Brodman	Weiss	Elza	1884
367.	Zagreb	Brodman	Grunfeld	Ida	1903
368.	Zagreb	Bruck	Steiner	Elza	1913
369.	Zagreb	Buchbinder	Weiss	Vera	1921
370.	Zagreb	Buchler	Brodmann	Blanka	1912
371.	Zagreb	Buchler	Pollak	Helena	1894
372.	Zagreb	Cvitković		Ruža	1911
373.	Zagreb	Danon	Levi	Roza	1912
374.	Zagreb	Danon	Montiljo	Zlata	1911
375.	Zagreb	Deutscher	Mandel	Hana	1893
376.	Zagreb	Deutscher		Hela	1924
377.	Zagreb	Dragoner	Glucks	Hedviga	1896

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

378.	Zagreb	Ebenspanger		dr.Elli	1904
379.	Zagreb	Eckstein	Klein	Augusta	1898
380.	Zagreb	Eckstein		Mira	1920
381.	Zagreb	Eckstein	Schwabenitz	Regina	1908
382.	Zagreb	Eichorn	Reiser	Paula	1886
383.	Zagreb	Eisenstadter		IdA	1894
384.	Zagreb	Eisenstadter	Rendely	Josefina	1880
385.	Zagreb	Engel	Politzer	Lili	1905
386.	Zagreb	Engelmann		Greta	1907
387.	Zagreb	Engelmann		Olga	1910
388.	Zagreb	Eškenazi	Blatt	Ana	1902
389.	Zagreb	Eškenazi	Teichberg	Anica	1911
390.	Zagreb	Ferber	Nerzer	Helena	1889
391.	Zagreb	Felix		Irena	1908
392.	Zagreb	Feuereisen	Miller	Nadar.	1903
393.	Zagreb	Flesch		Renata	1936
394.	Zagreb	Flesch	Oklobdjija	Slavica	1895
395.	Zagreb	Fodor		Ani	1922
396.	Zagreb	Fodor	Goldstein	Ela	1907
397.	Zagreb	Fodor	Kornelius	dr. Marta	1893
398.	Zagreb	Frankl	Leitner	Milka	1891
399.	Zagreb	Freund	Stern	Fina	1910
400.	Zagreb	Friedrich	Schreiber	Roza	1891
401.	Zagreb	Fromer		Erika	1933
402.	Zagreb	Fromer	Krauss	Stefa	1905
403.	Zagreb	Furst	Weizenfeld	Jelisaveta	1920
404.	Zagreb	Furst		Ljerka	1921
405.	Zagreb	Furst	Schon	Marija	1897
406.	Zagreb	Furst		Vera	1925
407.	Zagreb	Furst	Biller	Zora	1904
408.	Zagreb	Gluck		Milica	1928
409.	Zagreb	Gluck	Singer	Ružica	1905
410.	Zagreb	Gluck		Robert	1889
411.	Zagreb	Goldberger	Rosenchek	Sabina	1910
412.	Zagreb	Goldgruber		Eva	1933
413.	Zagreb	Goldgruber	Feuer	Terka	1900
414.	Zagreb	Goldstein	Neuzer	Irma	1894
415.	Zagreb	Gostl		Mira	1925

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

416.	Zagreb	Gostl	Hochsinger	Olga	1894
417.	Zagreb	Gotlieb	Schein	Alice	1900
418.	Zagreb	Gotlieb	Schreiber	Ernestina	1887
419.	Zagreb	Gotlieb		Kamila	1910
420.	Zagreb	Gotlieb		Lidija	1912
421.	Zagreb	Grunwald	Jakobovič	Irena	1917
422.	Zagreb	Grunwald	Friedmann	Lili	1909
423.	Zagreb	Guttman	Glase	Ela	1897
424.	Zagreb	Guttman	Fisher	Janeta	1914
425.	Zagreb	Guttman		Tomislav	1932
426.	Zagreb	Hahn	Altarac	Berta	1908
427.	Zagreb	Haas	Haas	Gizela	1912
428.	Zagreb	Hafner	Vojtic	Zora	1899
429.	Zagreb	Handler	Stock	Gizela	1899
430.	Zagreb	Havas		Leo	1889
431.	Zagreb	Hecht	Adler	Greta	1916
432.	Zagreb	Helfgot		Roza	1890
433.	Zagreb	Herzog	Altschul	Vera	1901
434.	Zagreb	Heumer	Hirth	Rene	1912
435.	Zagreb	Hirschl	Rawitzer	Elza	1908
436.	Zagreb	Hirschl	Frohlich	Mira	1889
437.	Zagreb	Jungwirt	Haas	Josefina	1894
438.	Zagreb	Jungwirt		Ljerka	1922
439.	Zagreb	Jungwirt		Tea	1918
440.	Zagreb	Kabiljo	Ehrenfeld	Fanči	1891
441.	Zagreb	Kabiljo		Leon	1894
442.	Zagreb	Kaiser	Guttman	Tereza	1892
443.	Zagreb	Kajon		Ašer	1886
444.	Zagreb	Kamhi	Levi	Sarina	1922
445.	Zagreb	Kamhi		Mike	1940
446.	Zagreb	Kanitz	Ruselbaum	Punija	1889
447.	Zagreb	Katan		Rozika	1924
448.	Zagreb	Kaufer		Paula	1910
449.	Zagreb	Kaufmann		dr.Emilija	1909
450.	Zagreb	Kell	Turn	Kitty	1900
451.	Zagreb	Kirschner		Alice	1925
452.	Zagreb	Kirschner	Bauer	Blanka	1900
453.	Zagreb	Kiš	Munz	Ružica	1896

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

454.	Zagreb	Klein	Neuhaus	Elizabeta	1899
455.	Zagreb	Klein		Eva	1932
456.	Zagreb	Klein	Fuchs	Frida	1907
457.	Zagreb	Klein	Perlberger	Frida	1892
458.	Zagreb	Klein	Lowber	Frida	1892
459.	Zagreb	Klein	Neumann	Greta	1912
460.	Zagreb	Klein		Hedi	1936
461.	Zagreb	Klein		Ivan	1930
462.	Zagreb	Klein		Katica	1925
463.	Zagreb	Klein		Lujo	1934
464.	Zagreb	Klein		Ruša	1927
465.	Zagreb	Klein		Vera	1916
466.	Zagreb	Klaić	Engelsrath	Vera	1899
467.	Zagreb	Kohn	Kauders	Elza	1892
468.	Zagreb	Kohn	Romano	Erna	1917
469.	zagreb	Kohn		Hary	1940
470.	Zagreb	Kohn	Herman	Mira	1910
471.	Zagreb	Kohn		Paul	1936
472.	Zagreb	Kohn	Lauš	Renata	1911
473.	Zagreb	Kornitzer		Albert	1887
474.	Zagreb	Konig	Brot	Teofila	1888
475.	Zagreb	Krauss		Margita	1908
476.	Zagreb	Kron	Simona	Alma	1915
477.	Zagreb	Kronfeld	Kati	Branka	1906
478.	Zagreb	Kuh	Breiner	Ankica	1906
479.	Zagreb	Kudberg	Levi	Rozika	1914
480.	Zagreb	Kun	Bend	Milica	1913
481.	Zagreb	Lausch	Frohlich	Greta	1901
482.	Zagreb	Levi		Emica	1925
483.	Zagreb	Levi		Estera	1924
484.	Zagreb	Levi	Levi	Gracija	1886
485.	Zagreb	Levi	Baruch	Sarina	1899
486.	Zagreb	Lobl	Permer	Sabina	1904
487.	Zagreb	Lowenthal	Rimmler	Greta	1902
488.	Zagreb	Lowenthal		Helga	1932
489.	Zagreb	Lowy	Furst	Elza	1900
490.	Zagreb	Lustig	Wertheim	Vera	1908
491.	Zagreb	Meisel		Charlotte	1940

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

492.	Zagreb	Maiz	Jungmann	Herta	1909
493.	Zagreb	Maiz		Vera	1936
494.	Zagreb	Marić		Agica	1920
495.	Zagreb	Marić	Pollak	Terka	1891
496.	zagreb	Meov		Estika	1922
497.	Zagreb	Meov		Gibor	1935
498.	Zagreb	Meov	Rosenbaum	Janka	1892
499.	Zagreb	Neufeld	Weiss	Ella	1876
500.	Zagreb	Pardo		Ikica	1937
501.	Zagreb	Pardo		Meri	1917
502.	Zagreb	Pardo		Sida	1927
503.	Zagreb	Pessing	Flesch	Anica	1904
504.	Zagreb	Pfeiffer		Aviva	1936
505.	Zagreb	Pfeiffer		Hana	1921
506.	Zagreb	Pfeiffer	Pollak	Helenka	1913
507.	Zagreb	Pfeiffer	Feldbauer	Sida	1893
508.	Zagreb	Racs	Wohlmuth	Malvina	1884
509.	Zagreb	Rosenberg	Steiner	Dragica	1901
510.	Zagreb	Rosenberg		Melita	1931
511.	Zagreb	Rosenberg		Mirka	1929
512.	Zagreb	Rosenberg	Ganz	Olga	1902
513.	Zagreb	Rosenberg		Vera	1923
514.	Zagreb	Rosenheck	Rendeli	Branka	1914
515.	Zagreb	Sachs	Grun	Julija	1904
516.	Zagreb	Salamon		Franciska	1929
517.	Zagreb	Salamon	Schrenger	Elvira	1903
518.	Zagreb	Sarfati	Heinrich	Ida	1887
519.	Zagreb	Sauerbrun		Ignac	1893
520.	Zagreb	Sebestover	Heves	Olga	1895
521.	Zagreb	Solomon		Nada	1916
522.	Zagreb	Schaffer	Wengel?	Sali	1876
523.	Zagreb	Schlein	Schwarz	Berta	1898
524.	Zagreb	Schlein		Ružica	1925
525.	Zagreb	Steiner	Klein	Antonija	1923
526.	Zagreb	Steiner		Magda	1917
527.	Zagreb	Steiner	Roth	Mira	1915
528.	Zagreb	Steiner		Nada	1923
529.	Zagreb	Steiner	Leitner	Paula	1895

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

530.	Zagreb	Stern		Milan	1923
531.	Zagreb	Stern	Lowenstein	Ružica	1910
532.	Zagreb	Tausig	Benes	Klara	1909
533.	Zagreb	Trautmann	Lederer	Anka	1895
534.	Zagreb	Tudiover		Heda	1914
535.	Zagreb	Weiler		Gjuro	1930
536.	Zagreb	Weiss	Lowy	Ilona	1902
537.	Zagreb	Zeliković		Mira	1935
538.	Zagreb	Zeliković	Finci	Zumbula	1914
539.	Zagreb, emigr.	Gunter	Kreš	Erna	1902
540.	Zagreb	Pardo	Pardo	Rahela	1902
541.	Zdala	Pichler	Berger	Marija	1895
542.	Zdala	Pichler		Ruža	1925
543.	Zdala	Werner		Hinko	1927
544.	Zdala	Werner	Hirschl	Ivana	1901
545.	Zdala	Werner		Mariška	1940
546.	Zdala	Werner		Zvonko	1921
547.	Zlatar	Biller		Ada	1887
548.	Zlatar	Biller		Ljuba	1883

Napomena: Nismo mogli unijeti slova s preglasom (ü, ö, ä).

Prilog iz matičnih knjiga

Rođeni i umrli u Loborgradu

1942	<p>Upisana su u knjigu rođenih u zagrebačkoj općini i djeca čiji su očevi ili majke bili u logoru.</p> <p>Kabiljo Isak - majka Palomba Alkuser - Loborgrad Levi Uriel - majka Bianka Levi - Loborgrad Papo David - majka Paula Danon- Loborgrad Kabiljo Estera - majka Kabiljo Sida- Loborgrad Eliza Eckstein - majka Bell Aslanova- Loborgrad Bez imena - majka Katinka Schrenger- Loborgrad</p>
-------------	--

Podaci iz matičnih knjiga umrlih u 1942.

Mjesto smrti	Prezime Ime	Datum smrti	Starost u godinama	Uzrok smrti
Loborgrad	Kollman Cecilija	5.12.41	88	Marasmus
	Perera Sarinka	18.12.41	10-12	Pneumonia
	Steiner Jozefina	31.10.41	56 rođena 12.8.1885	Uraemia, Insuf.myocardi
	Blass Johana	4.10.41	76	Insuf.myocardi
	Moses Ruža	20.10.41	76	Apoplexia
	Leitner Jozefina	2.11.41	57	Uraemia
	Hirschl Malvina	8.11.41	61	Insuf.myocardi
	Eskenazi Meri	1.1.42	8	Typhus
	Fried Branka	2.1.42	9	Typhus

Židovske žene i Holokaust

Nacističko «konačno rješenje židovskog pitanja» bio je totalni genocid koji nije poštedito nikoga. Židovi - muškarci, žene i djeca - bili su predodređeni da umru ili da ih se ubije. Ništa nije moglo utjecati na tu odluku, ni geografsko porijeklo, profesija, ekonomski položaj, starost ili spol. Vjerojatno zbog toga studije i analize o Holokaustu nisu posvećivale posebnu pažnju ženama u Holokaustu čak i u vrijeme kada je feministički pokret 60-tih godina pronašao i počeo istraživati «missing women of history» («ženu izgubljenu u povijesti»).

Judith Tydor Baumel (1998) u knjizi «Double Jeopardy»¹ smatra da je tek konferencija «Women surviving Holocaust» (1983) u Yad Vashemu bila prekretnica i osnova za istraživanja o temama koje su dugo vremena bile zanemarivane. Tada je pojavljuju radovi o ženama u vrijeme Holokausta², Vera Laska³ istražuje žene u Pokretu otpora; grupa autora⁴ istražuje položaj žena u Njemačkoj, a Marlene E. Heinemann (1986) piše o ženskim piscima i Holokaustu⁵. Sakupljaju se biografije, ali i osobna iskustva žena⁶. Pojavljuju se analize povijesnih i drugih uvjeta koji se oblikovali i utjecali na položaj žena u vrijeme Holokausta, ne samo žrtava nego i žena koje su bile izvršiocu nacističke rasne politike ili samo pasivni promatrači genocida. Sve je veći broj radova posvećenih ženama, ne samo u Holokaustu već i u II. svjetskom ratu (na frontu i pokretu otpora) i njihovim herojskim podvizima. Istražuje se uloga žena koje su iz neokupiranih zemalja, iz tzv. «slobodnog svijeta», organizirale pomoć za Židove u zemljama pod nacističkom upravom. Postoje posebne studije o ultra-ortodoksnim ženama u vrijeme Holokausta, o socijalnoj interakciji u krizi (u ženskim logorima i getima). Istražuje se vrijeme neposredno nakon Holokausta kada preživjele žene pokušavaju obnoviti normalni život kao i uloga žena u židovskim zajednicama nakon Holokausta (u tzv. She'erit Hapletah (preživjeli ostaci europskog Židovstva).

Iako je konačna sudbina žrtava Holokausta bila ista, ipak je položaj žena bio specifičan, one su bile majke koje nisu mogle zaštititi svoju djecu koja su ubijena odvojeno ili zajedno s njima. One su bile izložene silovanjima, abortusima, rađanju u logorima, odvajanju od djece, bile su žrtve u medicinskim eksperimentima. Postojali su posebni ženski logori.

Do 1939. godine Židovke su u Njemačkoj slane u zatvore zbog kršenja društvenih normi, prostitucije, kriminala ili one koje su kršile zabranu odnosa sa arijevcima itd. Od političkih zatvorenica kojih je bilo oko 2.000 bilo je samo oko 25% Židovki. Prvi se ženski logori otvaraju 1939. najprije za nežidove. Takav je logor bio Ravensbruck kroz kojega je prošlo oko 132.000 žena i djece, od toga je ubijeno oko 92.000.

Žene su bile žrtve i u drugim progonjenim grupama, osobito Romima, Sintima, Jehoviniim svjedocima, političkim zatvorenicama, bolesnicima, lezbijkama.

¹ Judith Tydor Baumel. *Double Jeopardy, Gender and the Holocaust*, Vallentine Mitchell ed. London Portland, 1998.

² Katz, E. And Ringelheim, J.M. *proceedings of the Conference: Women surviving the Holocaust*. Institute for Research in History, New York, 1983.

³ Laska, V. (ed) *Women in the Resistance and in the Holocaust. The Voices of Eyewitnesses*. Westport and London, Greenwood, 1983

⁴ Brindenthal, R., Grossman, A. and Kaplan, M. (eds): *When Biology became Destiny: Women in Weimer and Nazi Germany*, New York, Monthly Review Press, 1984.

⁵ Heinemann, M., E., *Gender and Destiny: Women Writers and the Holocaust*, New York, Westport, Ct. And London, Greenwood, 1986.

⁶ Rittner, C., and Roth, J.K., *Different Voices: Women and the Holocaust*, New York: Paragon House, 1993.

Bilo je mnogo mješovitih brakova u Njemačkoj, i oko 750.000 djece iz tih brakova (tzv. Michlingen). Oko 400.000 žena bilo je sterilizirano u ime «rasne higijene» (eugenika).

U Holokaustu su sudjelovale žene koje su surađivale ili provodile nacističku politiku te su bile čuvarice u logorima, sestre ili funkcionari u institucijama za eutanaziju, službenici i poslužitelji koji su radili u mobilnim ubilačkim jedinicama i slično. Njemačke žene su sudjelovale u progonima, provođenju u logore ili bile zaposlene u policiji i logorima. One su u politici nacional–socijalizma bile pretvorene u objekt prokreacije, jačala se patrijarhalna struktura društva i autoritet države. O tome piše Gisela Boeck (1995) u knjizi «Ordinary Women».

Između 1933. i 1941. godine je oko polovina njemačkih Židova emigrirala. U emigraciji, u novim boravištima i prilagodbama promijenila se i uloga žene u obitelji i novoj zajednici. U slučajevima kada nije mogla emigrirati obitelj, židovske žene su nastojale poslati barem svoju djecu na sigurno, čak su tražile (dok je to još bilo moguće) preko oglašivanja u novinama mogućnosti za smještaj djece u Engleskoj, Americi i drugdje. Zabrana emigracije bila je od jeseni 1941. Tada je uspjelo 18.000 židovske djece preko Youth Aliya poslati u Palestinu i Ameriku. Oko 10.000 djece je između 1935. i 1939. poslano u Englesku (Refugee Children).

Svoju studiju «Women and the Holocaust» (2001) je Joan Ringelheim⁷ posvetila «svim onim ženama koje su bile ubijene dok su bile trudnice, dok su držale male ručice djece i držale djecu u svom naručju na putu u gasnu komoru. Ženama koje su se sakrivala, majkama koje su dale svoju djecu drugima da bi ih sakrili, mnoge ih nikada više nisu našle. Studiju je posvetila i nežidovskim majkama, pravednicama, koje su zaštitivale i sakrivala njihovu djecu; ženama koje su bile borci otpora u getima, šumama, partizanima.».

U Hrvatskoj, unatoč brojnoj i dokumentiranoj građi i publikacijama o Holokaustu nisu rađene posebne studije o ženama u Holokaustu. Ženske logore u NDH je dokumentirano obradila dr. Narcisa Lengel-Krizman te je rezultate publicirala ne samo u Hrvatskoj, već i u posebnoj studiji: *A Contribution to the Study of Terror in the So-Called Independent State of Croatia: Concentration Camps for Women in 1941-1942. Yad Vashem.*

---

⁷ Dr. Joan Ringelheim je direktor odjela za usmenu povijest (Oral history) u Istraživačkom institutu United States Holocaust Memorial Museum u Washingtonu.

11. Women's organizations

In the middle of the 19th century women's charitable societies "Ladies societies" began to be organized in Croatia. At first women of various ethnic and religious groups were included and Jewish women could play an active role. Only later were separate national and religious women's organizations established. They were included in the 1908 survey. (pp 161).

The first Jewish Ladies' Societies, founded in almost all Jewish Communities in Croatia, had a distinctly philanthropic character. The best-known society existed in Zagreb under the name "The Israeli Ladies Society of Jelena Prister". It was founded in 1887 and its activities are described in this chapter. According to the 1926 report it had 826 members and gave support to poor families, helped poor brides, maternity cases and the elderly sick and made it possible to recover. It gave scholarships to girls in vocational schools and colleges. Food for children was organized, clothes and bedding were collected and poor families were provided with fuel. Many fund raising activities were organized and during World War I Jewish women participated in urban activities and worked in hospitals.

In 1912 the "Israeli Youth Holiday center" was founded which arranged summer holidays for children from poor families or of poor health. This society had many branches all over Croatia. It organized a special fund "The Tilda Deutsch Maceljska Foundation" with a view to establishing youth holiday's centers. The foundation bought a residence at Crikvenica on the Adriatic coast (1922) and arranged it as a seaside resort for children. Every year about 200 children spent their summer there and by end of 1939 around 2,300 Jewish children had been through this center. In addition children were provided with clothes and shoes and poor children had early lunch (breakfast) at Jewish schools.

Jewish women took part in the social activities of Jewish communities through their charitable organizations. Thus they extended their traditional role within the family and in accordance with Jewish traditions helped community members especially during times of economic crisis.

Parallel with Ladies' societies Zionist women's organizations became more widely organized in Croatia particularly after World War I. First many "Zionist girls' societies" were founded, and later (1927) the organization WIZO. Zionist women's organization, in addition to great activities for Palestine they tried to help Jewish women and girls in education and in obtaining qualifications. Scholarships were given, boarding schools established etc. In 1940 there were 67 WIZO organizations including 5,000 members in the Kingdom of Yugoslavia.

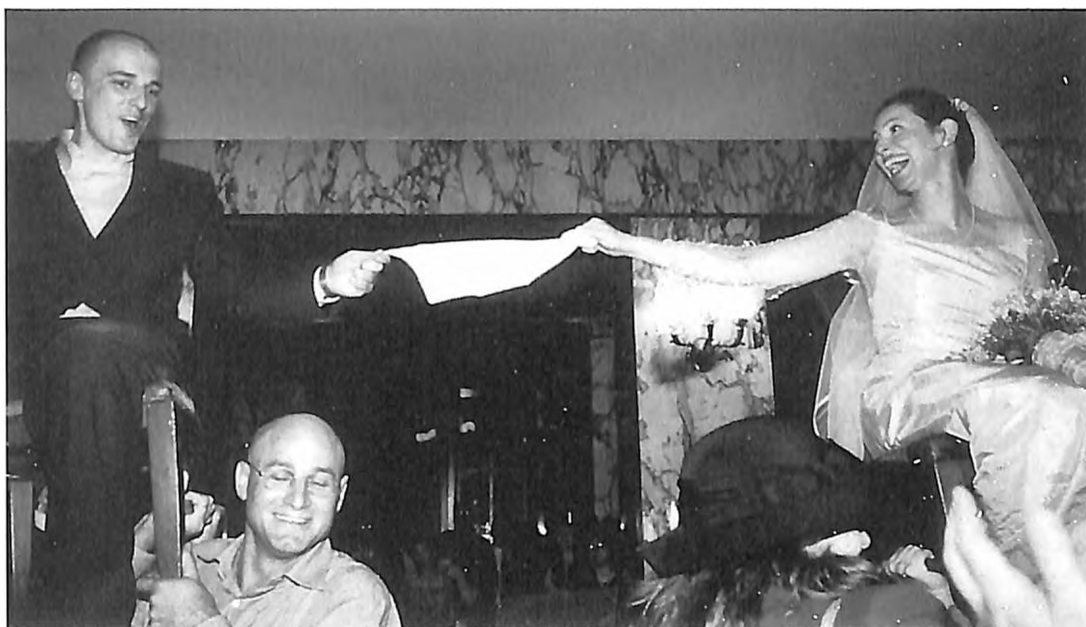
Enclosed is a list of 31 Jewish woman's organizations in Croatia in 1929 with the names of their activists. Some other organizations also existed, separately or within other societies (for example "Jarden" in Split).

After World War II, out of about 35,000 Jewish women in Yugoslavia only around 7,500 survived, and after emigration to Israel only about 2,500 remained. The activities of women's organizations "Women's Sections" started to be renewed little by little. They united into the Coordination of Jewish Women's sections of Yugoslavia in 1958 with its center in Belgrade. These organizations restored humanitarian work in Communities, which was especially im-

portant during the early days of the return of Jews from concentration camps, the National Liberation War (NOB) and underground activities. It is still important today in conditions of increasing impoverishment of members and the increasing number of aged.

Jewish women's organization had an important role in preserving Jewish tradition in Communities during the communist regime.

Slika 48. Tradicionalno vjenčanje u Židovskoj općini 2002. godine
Traditional Jewish marriage in Jewish community Zagreb 2002

12. Omladinske organizacije

Kada je skupština delegata omladinskih društava Jugoslavije na zemaljskoj konferenciji održanoj 5. siječnja 1919. zadužila akademsko društvo "Judeja" u Zagrebu da ostvari savez svih židovskih omladinskih društava, poslani su pozivi svim omladinskim organizacijama da ispune anketne listiće i pošalju podatke o svojem članstvu, organizaciji i aktivnostima, ali i da odgovore na pitanje: "Koliko u vašem mjestu ima židovskih srednjoškolaca, djevojaka, mladih trgovačkih pomoćnika i radnika?"

Sazvana je konferencija u Slavanskom Brodu 1919. godine na kojoj je osnovan "Savez židovskih omladinskih društava (SŽOU)" i omladinski časopis "Gideon", čiji je prvi broj izašao 1.11.1919. godine.

Zadaci SŽOU bili su: "Židovska omladina Jugoslavije teži za unutarnjim učvršćenjem svoje narodne svijesti, radi na kulturnom preporodu u znaku židovske kulturne renesanse i suzbija svoje dosadanje bistvovanje, moralno i fizički, kao posljedicu nezdravog socijalnog položaja".

Prema Almanahu iz 1928/29. godine svrha Saveza omladinskih društava je da "židovsku omladinu odgoji u zdravu narodnu cjelinu, prožetu židovskim znanjem i kulturom".

Savez ostvaruje svoje zadatke osnivanjem i pomaganjem društava i omladinskih sekcija, priređivanjem sletova i drugih sastanaka. Sletovi su održani u Osijeku (1920), Sarajevu, Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu te ponovno u Osijeku i Sarajevu.

Na čelu Saveza su bili odbori s predsjednicima (po redu): Nikola Tolnauer, dr. Beno Stein, ing. Oto Rechnitzer, Cvi Rothmüller i ponovno ing. Oto Rechnitzer do 1929. Godine 1929. sjedište Saveza bilo je u Zagrebu, a na čelu Radnog odbora koji upravlja Savezom bio je dr. Šalom Freiburger.

Od omladinskog sleta u Osijeku 1925. nadalje, rad u Savezu je usmjeren na pomaganje "hebrejske radne Palestine". Godine 1927. održan je tečaj saveznih vođa i udareni temelji "Šomrijutu" kojih je bilo 16 grupa i 1928. održali su svoj prvi Vaad. Od travnja 1928. ponovno se Savezu priključila omladinska organizacija "Ahdut Hacofim" (Savez izletnika), koja se bila neko vrijeme odvojila (1927).

U Europi je postojao pokret "Hapoel hacair" (radnika pionira) koji je pripremao za Palestinu prve pionire. Po uzoru na njega je i u Slavanskom Brodu osnovana "hehaluc" - grupa omladinaca koja je bila spremna da "povuče krajnje konzekvence svoga židovskog uvjerenja" tj. da ode u Palestinu. Za odlazak su se pripremali učeći za rad u poljoprivredi. Tako je 1920. osnovana prva grupa "halucim" na imanju Fincija u Bijeljini (16 mladića i dvije djevojke), zatim u Vilovu kraj Titela na imanju dr. Grossmana, u Vinkovcima na imanju Jakoba Schlesingera (15 omladinaca). U Novoj Gradišci na imanju "Ljupina" obitelji Vaksler pripremali su se omladinci ne samo iz Slavonije, nego i Sarajevu te omladinci koji su pobjegli pred nacizmom iz Njemačke. Bile su pripreme za osnivanje grupa u Mostaru, Tuzli, Orahovici i u Makedoniji. U Zagrebu su 1919. osnovane dvije vrtlarske kolonije koje se nisu dugo održale.

U Beču je u to vrijeme osnovan "Židovski pedagogijski arhiv" u kojem se usmjeravalo učenje za praktična zanimanja, produktivna tehnička zvanja i zanate. Društvo "B'ne Berit" je osnivalo tečajeve za ručni rad.

Izuzetni odgajatelj i intelektualac dr. Šalom Freiburger, rabin iz Zagreba, mnogo je radio s mladima. Po njemu je danas nazvano kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiburger" koje je u zagrebačkoj židovskoj općini okuplja Židove i Nežidove, a razvilo je bogatu kulturnu i izdavačku djelatnost.

Nekada su u malim mjestima, u kojima su se održale zatvorene patrijarhalne židovske zajednice, nosioci prosvjetnog rada bili rabini, a često su bili nosioci i nacionalnih ideja i preporoda. U omladinskim društvima postojale su knjižnice i čitaonice.

Sva dobrotvorna, humanitarna i kulturna društva u židovskim zajednicama, osobito u Zagrebu i Beogradu, nastojala su omogućiti omladini studij, usavršavanje u zanatima i zapošljavanje. Dobrotvorne organizacije su gradile učeničke domove, društva davala stipendije, osnivale su se menze, kupovale knjige itd.

U Zagrebu je osnovana "Židovska akademska menza", koja je organizirana tako da su sami studenti vodili menzu, nabavljali zimnicu, određivali kvalitetu hrane i prikupljali priloge u toku praznika, što je omogućavalo siromašnim studentima niže cijene. Kada su studenti završili studij, pomagali su i dalje druge studente i akademsku menzu.

Osim duhovnog, omladila je težila i fizičkom preporodu. Dr. Joško Rosenberg 1935. godine u "Jevrejskom narodnom kalendaru" (Beograd) piše o II. makabijadi: "Cionistički pokret je sebi stavio u zadatak ne samo obnovu zemlje nego i obnovu jevrejskog naroda, shvatio je da bez fizički zdravog pojedinca nema normalizacije jevrejstva ni u kulturnom ni u ekonomskom pogledu".

Već je na I. cionističkom kongresu Maks Nordau, cionistički vođa, postavio zahtjev za "fizičkom regeneracijom židovskog čovjeka" (za stvaranjem "Muskel-Judentum-a"). To je bio znak za početak osnivanja Makabi grupa širom svijeta. Iako su takva omladinska športska društva postojala i prije I. svjetskog rata, ona se jače razvijaju nakon rata u okviru SŽOU.

Omladinska društva, koja su se ujedinila u Savez (1919) bila su akademska društva, društva studenata, športska i djevojačka društva, ali građanska, i nisu omogućavala židovskoj omladini svih staleža da se u njih uključi.

Najvažniji oblik rada bilo je organiziranje sletova (npr. 9. i 10.8.1920. u Osijeku ili 11. 8. 1921. u Sarajevu). Treći slet židovske omladine i kongres održan je od 13. do 16.8. 1922. u Zagrebu. Svake godine su se održavala velika i masovna gimnastička, atletska i druga športska takmičenja, izleti u prirodu, druženje, pjesme i razgovori. Osnivale su se amaterske i diletantske dramske grupe. Omladina se natjecala u znanju, govorništvo i hebrejskom jeziku.

»Časopis "Gideon" (omladinsko glasilo) pokazivao je stalni napredak od 1919. do 1925. godine, kada već dobiva karakter i literarnog časopisa, a donosi i reprodukcije likovnih omladinskih radova.

Najaktivnije omladinske grupe bile su u Osijeku, Vukovaru i Vinkovcima, a osobito u Zagrebu gdje se okuplja omladina u školama i na sveučilištu, pa Zagreb postaje pravi idejni centar cionizma sa brojnim društvima: društvo Bar Giora, Literarni sastanci, Makabi i drugima.

Postojale su i druge omladinske organizacije kao npr. Revizionistička cionistička organizacija "Betar" (pokret Jabotinskog) i Jevrejsko radničko društvo "Matatje" u Sarajevu.

Bilo je i kriza u omladinskom pokretu. 1925. istupio je iz Saveza "Ahdut hacofim"¹, a 1926. željela se izdvojiti i sefardska omladina.

Omladinski pokret nije bio jednako razvijen u svim dijelovima tadašnje novoosnovane države Jugoslavije.

Tako u "Gideonu" čitamo kritike na račun omladinskih organizacija u Srbiji, a iz odgovora Davida Alkalaja (1921) možemo razabrati da u Srbiji, u teškim ratnim prilikama 1914-1919, "omladina nije primala ništa židovsko".

Osobito su teške prilike bile u Makedoniji, gdje je vladalo veliko siromaštvo i znatno iseljavanje u Ameriku. U zajednicama i obiteljima su bili gotovo feudalni, patrijarhalni odnosi, a Židovi su se sporazumijevali na sefardskom "đudezmo" jeziku, što je u prvo vrijeme mladima predstavljalo prepreku za uključenje u nove tokove omladinskog pokreta. Ipak su 1919. godine u Makedoniji organizirana omladinska društva "Bene Cijon" za mladiće i "Bnot Cion" za djevojke koji se ujedinjuju 1923. u društvo "Hatehija" (preporod); djevojačko društvo "Sara Aronson" i "Makabi". Početkom tridesetih godina osnovana su i druga omladinska društva kao npr. "Hašomer hacair" i "Tehelet Lavan". Veliki cionistički aktivist u Makedoniji bio je Leon Kamhi.

U Sarajevu je osnovano omladinsko literarno društvo "Jehuda Makabi" i djevojačko društvo "Moriah". Radnička omladina bila je organizirana u potpuno samostalnom radničkom udruženju "Poale cijon" koji je slabo dolazio u dodir s građanskim omladinskim društvima. Športska je omladina bila u "Bar-Kohba". Radničko omladinsko društvo "Matatje" bilo je pod utjecajem Hašomer hacaira i KP, bili su hapšeni i proganjani. Omladina je organizirala predstave i priredbe, pjesme, pjevanja i folklor pod vodstvom Laure Papo Bohorete čiji je komad "Esterka" gostovao i u Beogradu. U Beogradu je gostovala 1924. i skopska omladinska dramska grupa sa komadom "Dreifus" (na latinu).

Sarajevski cionisti su bili okupljeni oko lista "Nova židovska svijest", a oko lista "Jevrejski život" okupljali su se sefardi. Oba lista su se ujedinila 1928. godine u "Jevrejski glas" koji je izlazio do 1941. godine.

U Vojvodini su također postojali problemi navikavanja na novu državu. U Vojvodini su bili patrijarhalni odnosi i veliki broj ortodoksnih zajednica. Govorili su mađarski, što je bila prepreka suradnji omladine sa drugim omladinskim organizacijama. Tek je 1923. osnovana omladinska organizacija "Hakoah" i to kao šahovska sekcija, 1924. osnovana je nogometna sekcija, a kasnije i za druge športove. Godine 1925. u pomoć dolaze aktivisti Lavoslav Kadelburg iz Vinkovaca i Dragutin Engl iz Vukovara, te se u Subotici osniva najprije društvo "Ahdut haolim", a kasnije i "Hašomer hacair".

Nagli razvoj cionizma i polet omladine komentirao je i vrhovni rabin Jugoslavije dr. Isak Alkalay 1933. u tekstu "Versko vaspitanje i omladina": "njen najviši ideal je obnova Erec Izraela, obnova se ne može zamisliti bez vrednih ruku. Naša omladina je u tome isticanju otišla u krajnost. Za nju rad u Erec Izraelu nije visoko načelo koje treba primjenjivati u životu, već je to fetiš, idol koji zamjenjuje veru".

¹ Ahdut hacofim nastao je 1922. godine pod imenom Haolim, a na IV. sletu u Novom Sadu 1923. osnovan je Ahdut hacofim. Zagrebačka organizacija je imala 10 grupa i sjedište u Ilici broj 31.

U Almanahu za 1929-30. godinu nabrojana su omladinska društva u hrvatskih židovskim općinama, koja su u donjoj listi označena sa "1". U knjizi Milice Mihajlović: "Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije" (Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1995) nabrojana su društva koja su u donjoj listi označena sa "2", pri čemu je sačuvan njihov originalni naziv.

Bjelovar

(2) **Degel Jehuda**, udruženje židovske omladine, osnovano 19. prosinca 1923. (oko 50 članova). Predsjednik Haim Montilja.

Brod na Savi (Slavonski Brod)

(1, 2) **Max Nordau**. Društvo je osnovano 1922. godine (30 članova). Predsjednik je Marga Hofmann. 1930 predsjednici Nelly Kohn i Slavko Weisz
(2) **Kadima** - cionističko omladinsko društvo.

Čakovec

(1) **Židovsko djevojačko društvo**, predsjednica Jelisaveta Hoffman, počasni predsjednik dr. Ljudevit Schwarz. Društvo ima knjižnicu.
(1,2) **Židovsko omladinsko društvo** (predsjednik Eugen Hoffman, potpredsjednica Ana Katz, tajnici Klara Hidvegi i Laci Nyiri, blagajnik Đuro Fischer, knjižničar Pavao Weiss, kulturni referent rabin dr. Ilija Grünwald, povjerenik Narodnog fronta Eugen Hoffman, počasni predsjednik Oto Jungwirth). Ima knjižnicu, čitaonicu i sportsku sekciju.
(2) **Kadima**.

Đakovo

(1) **Omladinsko židovsko kulturno i sportsko društvo**. Predsjednik Aleksander Friedrich, potpredsjednica Ana Fuks, tajnik Oskar Mahler, blagajnik Josip Frank. Ima knjižnicu i čitaonicu.

Ilok

(1) **Omladinsko društvo "Hevrat Bahurim"**. Predsjednik Emanuel Stern.

Karlovac

(1) **Omladinsko društvo**. Predsjednik Đuro Reiner. Ima knjižnicu.
(1) **Židovsko sinagogalno pjevačko društvo**, predsjednik Josip Rendeli.
(2) **Karlovačka židovska omladina**, osnovana 1922. (28 članova), predsjednik Egon Goldner.
(2) **Kadima**.

Koprivnica

(1,2) **Omladinsko društvo "Cherut"** (29 članova). Predsjednik Josif Milhofer. Godine 1930 predsjednik B. Heinrich, tajnica Isolde Singer, blagajnik E. Salamon

Križevci

(1) **Omladinsko društvo "Bne Jisroel"**. Predsjednik Zdenko Hirschl, potpredsjednica Olga Buchsbaum, tajnik Lavoslav Schwarz, blagajnik Vilma Weinberger (cilj društva je upoznavanje židovske literature i glazbe)

Mitrovica Sremska

- (1) **Omladinsko cionističko društvo.** Predsjednik Šandor Fleischmann.

Osijek

- (1,2) **Makabi**, predsjednik Josip Rosenberg.
(2) **Bar Giora**, srednjoškolsko društvo osnovano 1917.godine
(2) **Kaverot**, društvo u koje su se ujediniła sva omladinska društva 1919. godine.
(2) **Akiba**, društvo osnovano oko 1935.
(2) **Osječka židovska omladina** (32 člana). Predsjednik Gustav Steinitz.
(2) **Makabi**, športsko društvo.
(2) **Mirijam**, djevojačko društvo.
(2) **Ferijalni klub akademičara i abiturijenata.**
(2) **Kadima.**

Požega

- (1,2) **Omladinsko društvo "Hagibor"** osnovano 1918. Predsjednik Zdenko Haas, Slava Stark. Godine 1922. ga vode Danica Sterk i Vanda Goranić.

Slatina Podravska

- (1) **Omladinsko društvo "Maks Nordau"**, predsjednik Aleksandar Beck, potpredsjednik Iso Altheim.

Split

- (1,2) **Omladinska sekcija društva "Jarden"**, osnovana 1922. Predsjednik Josip Finci. Svrha: podučavanje, gojenje društvenosti, podizanje nacionalnoga duha, šport, gimnastika, zabava. Društvo ima knjižnicu i čitaonicu.

Varaždin

- (2) **Kadima.**

Vinkovci

- (1,2) **Herut**, športsko društvo, koje se od 1926. naziva "Herut-omladinsko i športsko udruženje" predsjednik Adolf Preiss. Knjižnica i čitaonica.
(2) **Ahdut Hacofim.**
(2) **Jevrejsko omladinsko udruženje**, osnovano 1922. (40 članova). Sekretar društva je Sida Zilzer.

Vukovar

- (1) **Omladinsko društvo.** Počasni predsjednik Aleksa Steiner, predsjednik Karlo Engl, Alica Engl i S. Bander. Svrha: gajenje židovskog duha kod omladine.

Zagreb

- (1,2) **Omladinsko društvo Judeja** (židovsko narodno akademsko društvo), predsjednik F. Reiner

(1) **Židovsko omladinsko kolo**, predsjednik Joel Rosenberg

(1,2) **Židovsko akademsko potporno društvo** osnovano 1905 i Židovska dačka menza osnovana 1919. godine

(1) **Makabi**, predsjednik Julije König.

(1) **Hug Ivri**, knjižnica.

(1) **Bnot Cijon**, Kolo židovskih djevojaka, osnovano 1917. predsjednica Mirjam Weiller. 1922. društvo ima 22 članice. Bnot Cijon vodi administraciju lista "Haaviv" (Proljeće), lista židovske omladine.

(2) **Ahdut hacofim**,² osnovan 1920, izraelsko hrvatsko literarno društvo.

(2) **Esperanca**, društvo sefardskih studenata, osnovano 1924.

(2) **Literarni sastanci** židovske srednjoškolske omladine (oko 50-100 članova). Predsjednik Samojlo Deutsch.³

(2) **Kadima**.

Prema istom izvoru podataka postojala su židovska omladinska društva u Banja Luci, Beogradu, Bitolju, Bijeljini, Ljubljani, Mostaru, Nišu, Novom Sadu, Sarajevu, Starom Bečeju, Travniku, Tuzli, Žepču. Ovdje smo naveli samo društva pri židovskim općinama Hrvatske.

Osim toga u Beču je postojalo društvo "Bar Giora" koje je okupljalo studente iz SHS i društvo "Esperanca" u kojem su se okupljali sefardski studenti iz balkanskih zemalja.

U Brnu je bilo društvo "Ivriia" u kojem su se okupljali studenti iz SHS.

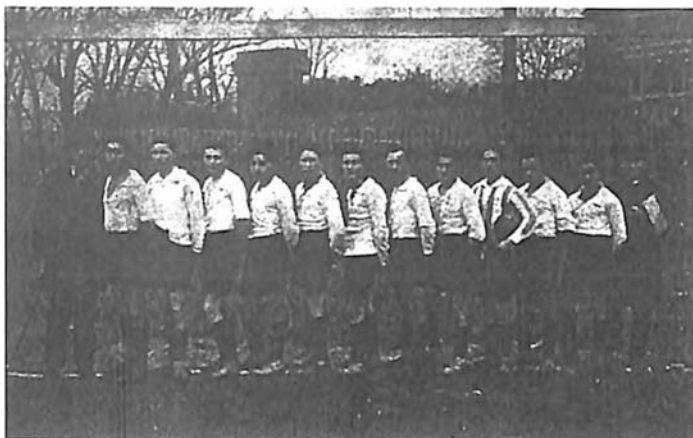
Slika 49. Pioniri u "Erec Izraelu"

Pioneers at "Erec Israel" (from Women in Israel, 1993)

² Ahdut Hacofin osnovan je u jesen 1922. pod imenom "Haolim" sa ciljem da se oživi rad omladine. Na IV. omladinskom sletu u Novom Sadu, u kolovozu 1923, osnovan je Savez izletnika Ahdut Hacofim. U Savezu su bile organizacije iz Zagreba, gdje ima 10 grupa, Sarajeva (Hašomer Hacair i Grupa mladih omladinaca, Siska (Haolim) i Novog Sada (Cofe). Rad je organiziran po malim grupama (kvuce) sa vođom na čelu. oni održavaju sastanke i kurseve (polazu se i ispiti) te priređuju izlete. Svake godine se priređuju logori (mahane) koje su održane na Bledu, Vitezu kod Travnika, Skradu, Gozdu kod Kranjske Gore i drugim mjestima.

³ Literarni sastanci su osnovani godine 1898. kao srednjoškolsko društvo. Ciljevi društva su bili poticanje interesa omladine za "židovstvo", njegovu tradiciju, povijest i literaturu. Povodom 25-godišnjice postojanja (1923) izdana je spomenica u časopisu Gideon. Društvo ima veliku knjižnicu sa oko 3000 svezaka iz židovske, hrvatske i svjetske literature.

1. momčad Ž. S. K. »Makabi«: Zvonko Kliment, Gjurjo Feuer, Milan Broder, Oto Engelmann, Milan Bienenfeld, Hinko Weiss, Franjo Gombot, Miroslav Steinitz, Aleksandar Szeckler, Miroslav Kohn, Srećko Fleischmann

Slika 50. Židovsko gombalačko društvo Makabi u Zagrebu, nogometna sekcija Jewish football sport club Macabi in Zagreb

1. momčad »Makabi«: Leo Kraus, Mirko Fuchs, Alfred Heves, Vlado Neumann, Zvonko Fuchs, Zvonko Kraus, Emil Fenihl, Dragan Kraus, Milan Sorš, dr. Ivo Spitzer, Ladislav Kraus, Bruno Jelinek, Aleksander Gjory, Ivica Mondschein.

Slika 51. Židovski sportski klub Makabi iz Osijeka, Jewish sport club Macabi from Osijek

Ž. S. K. »Herut«: Mišo Stein, Stjepan Kastner, Iso Ozmo, Oton Lobl, tajnik I. Leo Wiener, tajnik II. Paula Singer, Edith Zilzer, Olga Fleisch, Geza Hirschfeld, Sandor Kadelburg, blagajnik, Vilko Ornstein, potpredsjednik, Milan Wegner, Ružica Neumann, kapetanica, Maks Adler, kapetan, Vilma Zilzer, Erno Hirschfeld, Adolf Preisz, predsjednik, Oskar Weinberger, Slavko Brichin, Hugo Propper.

Slika 52. Židovski sportski klub "Herut" iz Vinkovaca, Jewish sport club "Herut" from Vinkovci

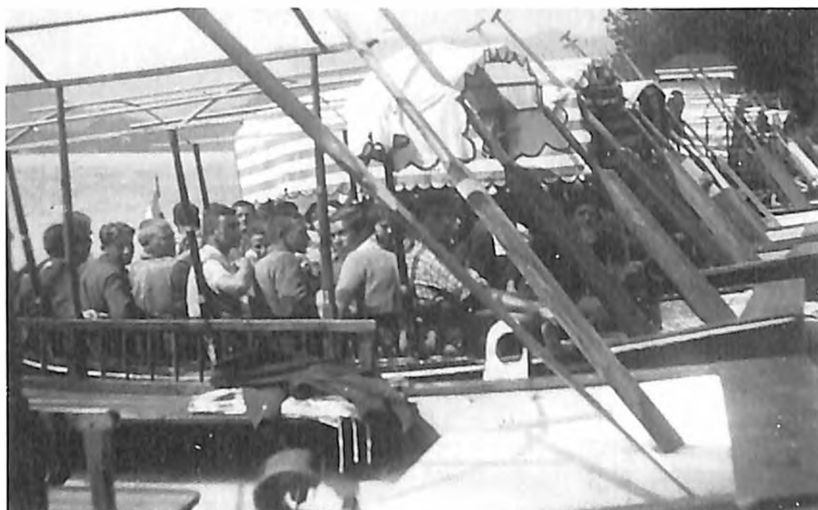
Slika 53. "Kvuca Avuka", Mojstrana, 1936

Slika 54. "Kvuca Binjana", Vučja jama, 1936

Slika 55. "Pijul", u Vučju jamu, 1936

Slika 56. "Pijul", na Bled, 1937

Slika 57. "Kvuca Tel-Haj", 1939

Slika 58. "Kvuca Binjan", Zvornik, 1940

Slika 59. Ljetna "Mošava", Mojstrana, 1937

Slika 60. "Mošava", Vinkovčani, Radalj, 1939

Slika 61. Zimska "Mošava", Fruška Gora, 1940

Napomena: Zahvaljujem se za slike obitelji Lapter iz Zagreba

RASPORED

— ZA —

I. SLET ŽIDOVSKJE OMLADINE JUGOSLAVIJE

OSIJEK, 11. AVGUSTU (1920.)

Dne 8. augusta navečer:

u 8 sati: Pretkonferencija i nevezani sastanak u Grandhotelu

Dne 9. augusta prije podne:

u 1/2 sati: Nogometne utakmice između „Makabi“ Zagreb, „Hafar-Kohba“ Sarajevo, „Hakoah“ Zemun, „Makabi“ Osijek, na igralištu u Ambrozijevom parku i na igralištu u Novom gradu

u 8 sati: Konferencija delegata jevrejskih omladinskih udruženja kraljevine SHS u dvorani gradskog vrta:

- Pozdrav predsjednika
- Verifikacija mandata i izbor biraa
- Tajnički izvještaj
- Financijski izvještaj
- Apsolutorij radnom odboru

Po podne u Ambrozijevom parku:

u 3 sati: Plivačka utakmica (Zagreb, Zemun, Beograd, Karlovac, Osijek):

- Plivanje na 200 metara (slobodni stil)
- „ - - - 100 - - - (tenzijski prsni temp.)
- „ - - - 400 - - - (slobodni stil)
- „ - - - 30 - - - preživ. struje

u 1/2 sati: Nastup učesnika sleta

u 5 sati: Četiri faze iz židovske povijesti (alegoričke proste vježbe „Makabi“ Zagreb, Švedske proste vježbe „Hakoah“, Zemun)

Lako-atletska natjecanja:

- Trčanje na 100, 200, 400 i 800 metara
- Stafeta na 4 puta 100 metara
- Skok u vis
- „ - - - datj.

Vježbe na spravama.

u 1/29 sati: Svečana akademija u Hrvatskom narodnom kazalištu

Raspored običodanjuje se posebno

Dne 10. augusta prije podne:

u 7 sati: Nastavak konferencije u dvorani gradskog vrta:

- Kulturni rad za narednu godinu
- Fizički
- Izbor novoga odbora
- Eventualije

Po podne:

u 1/2 sati: Nogometna utakmica između pobjednika cup-igre za počasni pokal, na igralištu u Ambrozijevom parku.

u 7 sati: Hazena (rukomet), Utakmica djevojačkih sekcija Vukovar-Osijek, na igralištu u Ambrozijevom parku.

u 9 sati: Nevezani sastanak u Grandhotelu.

Logor Jadovno

Na samom početku NDH, već 29. i 30. svibnja 1941. uhapšena je grupa od 165 omladinaca, učenika srednjih škola i studenata te u manjoj mjeri zanatskih radnika. Omladinci su bili većinom članovi sportskog društva Makabi i drugih omladinskih organizacija¹

Omladinci su odvedeni u logor pod izlikom "vršenje dačke radne službe u trajanju od 8 tjedana" i vlakom prebačeni u Koprivnicu u tvornicu kemikalija «Danica» koja je pretvorena u logor.² Najprije su radili u selu Drnje na zatrpavanju rovova.

Općina i "roditeljsko vijeće u krilu općine" molili su za preseljenje omladinaca u Koprivnicu (prostorije Uljare) i da će snositi troškove. Odgovor su dobili 11. lipnja 1941. u kojem se dozvoljava preseljenje, uspostava kuhinje, otvaranje ureda Općine i izdavanje propusnica članovima za posjetu jednom u 14 dana (Milan Reich, dr. Slavko Hirschler i Žak Rosenberg) (samo za po jednoga). Poslije je dr. Žiga Hafner otputovao u Koprivnicu.

U logor su smješteni i izbjeglice iz Austrije, Njemačke, Mađarske i Rumunjske koji su preseljeni iz logora u Draganiću.³

Već nakon 20 dana stigao je opoziv postignutih dogovora i zahtjev da se omladinci smjeste u logor Danicu. U logoru su bili smješteni uz Židove i Srbi i oni koji su bili optuženi da su komunisti.

30. lipnja Ustaško povjerenstvo za grad i kotar Koprivnicu upućuje dopis Ustaškom redarstvenom povjereništvu, židovskom odsjeku u Zagrebu, kojim traži odlazak Židova iz Koprivnice i njihov smještaj u logor Danica.

U prosjeku je bilo oko 3.000 zatočenika (muškaraca, žena pa i djece) koji su zatim poslani u druge logore. Uvjeti su bili loši: teški fizički rad, zlostavljanje i glad, tako da je umrlo oko 200 zatočenika (Romano)⁴.

U mjesecu srpnju 1941. godine počelo je zatvaranje logora i njegovi su zatvorenici odvedeni u logor u Gospiću odakle su slani u druge logore : Pag, Jadovno, Jasenovac i Stara Gradiška. I logor u Gospiću nije dugo postojao, jer je već krajem kolovoza naredeno njegovo rasformiranje. Uzrok je u tome što su Talijani preuzeli Liku (II. Zona)⁵ pa su i ustaške vojne snage došle pod talijansko zapovjedništvo. Svi su ti logori rasformirani 19. kolovoza 1941.

Zatočenici su masovno likvidirani ili odvođeni u druge logore: Jastrebarsko, Krušćicu, Jasenovac, Loborgrad (žene).

¹ Narcisa Lengel-Krizman i Mihail Sobolevski: Hapsenje 165 omladinaca u Zagrebu u svibnju 1941. godine. Novi Omanut 34/35 svibanj/kolovoz 1999.

² Logor Danica je počeo primati uhapšene već 18. travnja 1941. Ubrzo, 15. srpnja, bilo je 2.656 logoraša od kojih je njih 1960 prebačeno u logor u Gospiću i iz njega u druge logore. Muškarci iz Danice se većinom upućuju u logor Jasenovac, a žene i djeca u Staru Gradišku. Logor Danica je rasformiran u rujnu 1941.

³ Izbjeglice iz Njemačke, Austrije, Rumunjske i drugih zemalja bježale su od nacističkih progona u Jugoslaviju i nastojale pobjeći dalje. Mnogi su stradali zajedno sa "domaćim" Židovima. Već je 23.4.1939 pri Savezu židovskih općina u Beogradu osnovan Socijalni fond za pomaganje izbjeglica. U dopisu zagrebačke Židovske općine od 3. lipnja 1941. govori se o 10 logora sa 1.218 izbjeglica za koje su se morale brinuti općine. Općina u Zagrebu preuzela je izdržavanje logora u Pisarovini (30 osoba) Draganićima (178), Kerestincu (450) te izbjeglice u Zagrebu kojih je tada bilo registrirano 450.

⁴ Jaša Romano: Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata, Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1980, str 105.

⁵ Ugovorom sklopljenim u Rimu 18. svibnja 1941. između fašističke Italije i Njemačke, Italiji je pripao dio jadranske obale i zaleđa. To je područje podijeljeno na Zonu I. i Zonu II. Italija je anektirala Zonu I. te je imala i vojnu i civilnu vlast; Zona II. je bila u sastavu NDH, ali je bila pod talijanskom vojnom komandom.

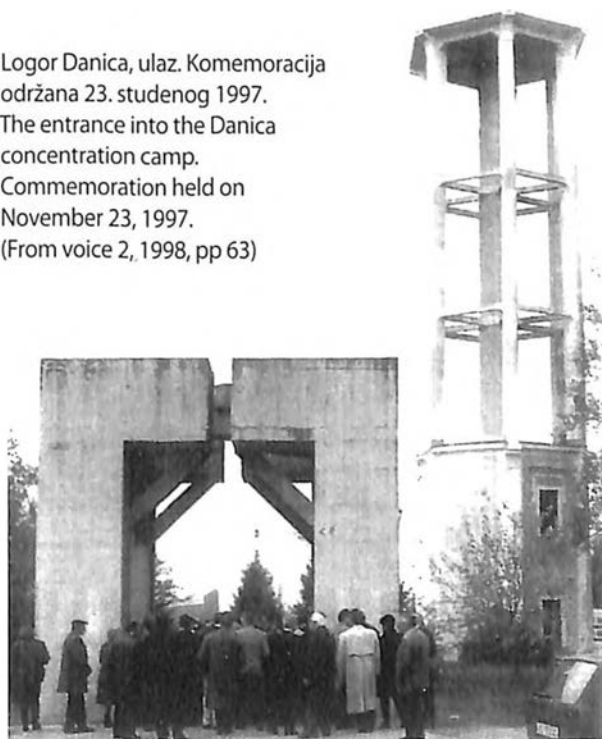
U jednoj takvoj likvidaciji u logoru na Jadovnom, na Velebitu, stradali su i omladinci dovedeni iz logora Danica. Stradali su gotovo svi, samo njih desetak se slučajno spasilo, jer su bili poslani na radove u mjestu Gospić. To su bili: Saša Blivajs, Boris i Viktor Rosenwasser, Aleksandar Vajs, Miljenko Aleksander, Dragan Mautner, Ivo Wollner, Ervin Guttman, Srećko Tkalčić i Božo Švarc (iz sjećanja Bože Švarca: Kako sam preživio, Ha Kol). No i oni su kasnije gotovo svi stradali jer su odvedeni u logor Jastrebarsko i Jasenovac.

Dragan Mautner i Božo Švarc su poslani na rad u selo Obradovce. Dragana Mautnera su zaklali, što je ubrzalo odluku o bijegu. Grupa zatvorenika na čelu sa Feliksom Hiršlom pobjegla je i pridružila se partizanima.

Sudbina ostalih omladinaca koji nisu stradali u logoru Jadovno bila je, prema sjećanju Bože Švarca, slijedeća: braća Boris i Viktor Rosenwasser su umrli od isrpljenosti i dizenterije. Ivo Wollner je preživio svirajući harmoniku u logoru sve do pred likvidaciju Jasenovca 1945, kada su ga ustaše zaklali.

Spašeni su samo Emil Freundlich⁶ i Saša Blivajs⁷ koji su oslobođeni u Gospiću i Božo Schwarz koji je pobjegao iz logora. Emil Freundlich živi u Izraelu i pokrenuo je akciju za podizanje spomen ploče sa imena stradalih omladinaca, koja je postavljena u zgradi Židovske općine u Zagrebu.

Slika 62. Logor Danica, ulaz. Komemoracija održana 23. studenog 1997.
The entrance into the Danica concentration camp.
Commemoration held on November 23, 1997.
(From voice 2, 1998, pp 63)

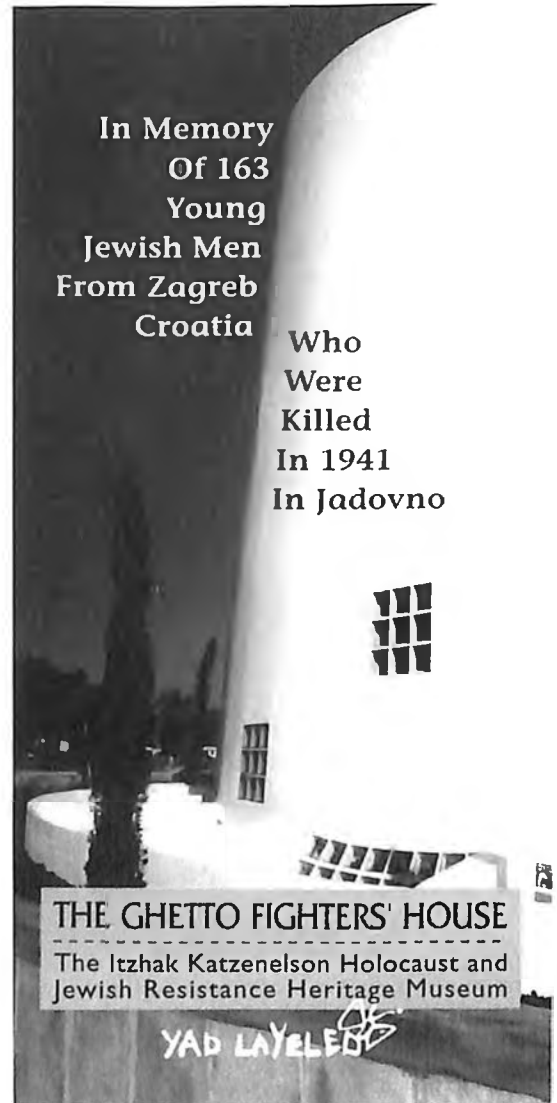
⁶ Prema svjedočenju Bože Švarca, Sašu Blivajsa je u Gospiću prepoznao ustaški general Juco Rukavina (koji je poznao njegovog oca) i izdao mu propusnicu za povratak u Zagreb.

⁷ Emil Freundlich nije bio u Jadovnom, već je iz Kerestince prebačen u logor u Gospić i spašen od dr. Fulgozija u bolnici.

Slika 64. Spomen ploča na omladince ubijene u Jadovnom 1941. postavljena je i u "Ghetto Fighter's House" u Izraelu.
The memorial plaque with the names of youth murdered in Jadovno 1941 has been erected in ghetto fighter's House in Israel.

Slika 63. Postavljanje spomen ploče u Židovskoj općini u Zagrebu s imenima omladinaca ubijenih u Jadovnom 1941.
Jewish community in Zagreb. The memorial plaque with the names of young men murdered in Jadovno 1941.

Donosimo listu žrtava logora Jadovno prema podacima iz članka Narcise Lengel- Kri-zman i Mihaela Sobolovskog (Novi Omanut) i baze podataka Istraživačkog i dokumentacij-skog centra za žrtve Zagreba (ne samo omladinaca) te ostalih izvora. Osobe koje su ubijene u Jadovnom, a nisu na listi omladinaca iz spomenutog članka označene su «**masnim slovi-ma**». Osobe koje su napisane «*italikom*» nisu bile registrirane u bazi podataka zagrebačke Židovske općine 1941, već samo na spomen ploči u Židovskoj općini.

Postoji lista od 229 Židova iz logora Gospić od kojih je većina likvidirana u Jadovnom⁸

Tablica 19

Židovski omladinci stradali u Jadovnom
Jewish youth killed in camp Jadovno

Broj	Prezime	Ime	God rođ.	Zanimanje	Primjedba
1.	Abend	Andrija		činovnik	
2.	Abraham	Robert	1921	učenik	
3.	Abraham	Hugo	1907	kožar	Samo lista Centra
4.	Adler	Egon	1923	naučnik	
5.	Adler	Otto	1912	student	Samo lista Centra
6.	<i>Adjubel</i>	<i>Egon</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
7.	Adjubel	Dragutin	1921	učenik	Samo lista Centra
8.	Albahari	Leon	1882	trgovac	Samo lista Centra
9.	<i>Aleksandar</i>	<i>Miljenko</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
10.	Altstädter	Aleksa	1924		
11.	Altstädter	Dragutin			
12.	Altstädter	Josip	1922	učenik	
13.	Alstadter	Saša	1926	učenik	Samo lista Centra
14.	Atias	Ješua	1920	torbar	
15.	Atias	David	1912	brijač	Samo lista Centra
16.	Ballassa	Arpad	1905	trgovac	Samo lista Centra
17.	Berenji	Pavao	1920	činovnik	
18.	Berger	Josip	1921	tehničar	
19.	Berger	Egon (Geze)	1922	stolar	
20.	Berger	Egon Eliot	1923	učenik	
21.	Berger	Milivoj	1921	student	
22.	Berger	Boris	1921	tehničar	Samo lista Centra
23.	Blank	Siegfried	1922	činovnik	
24.	<i>Blau</i>	<i>Simon</i>	<i>1892</i>	<i>trgovac</i>	<i>Nije na listi Centra</i>
25.	Blivajs Blühweiss	Josip	1920	trgovac	
26.	<i>Blivajs</i>	<i>Saša</i>		<i>preživio</i>	<i>Nije na listi Centra</i>

⁸ Miletić A.: Koncentracijski logor Jasenovac, 1-3, Beograd-Jasenovac 1986/1987, str 607-608.

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

27.	Blühweiss - Belin dr.	Bruno	1912	liječnik	Samo lista Centra
28.	Boroš	Ignac	1923	grafičar	
29.	Boroš	Zoltan	1922	konobar	
30.	Boroš	Erna	1918	kućanic	Samo lista Centra
31.	Braun	Ivo	1923	učenik	
32.	Brichta	Hans	1910	činovnik	Samo lista Centra
33.	Buchwald	Rudolf dr.	1902	advokat	Samo lista Centra
34.	Davidović	Željko	1913	činovnik	Samo lista Centra
35.	Deutsch	Boris	1920	radio mehaničar	
36.	Deutsch	Serafina	1887	kućanica	Samo lista Centra
37.	Diamant	Herman	1921	mehaničar	
38.	Eisenstädter	Rudolf, Rudi	1921	činovnik	
39.	Eisenstein	Leo	1921	bravar	
40.	Fleischhacker	Fenić Zdenko			
41.	Ferber	Aleksandar	1922	četkar	
42.	Fischer	Zdenko	1922	dostavljač	
43.	Flesch	Fedor	1923	učenik	
44.	Fodor	Ante .	1923		
45.	Fodor	Ivan, Ivo	1921		
46.	Fortil	Marko	1918	student	Samo lista Centra
47.	Friedmann	Oskar	1921	činovnik	
48.	Fröhlich	Mladen	1921	student	
49.	Fröhlich	Oskar		činovnik	Samo lista Centra
50.	Fuchs	Zvonko	1923	učenik	
51.	Fuchs	Vladimir	1901	električar	Samo lista Centra
52.	<i>Fürst</i>	<i>Željko</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
53.	Geri	Aleksandar	1917	staklar	Samo lista Centra
54.	Geselin	Leo	1923	učenik	
55.	Goldmann	Ervin	1921	činovnik	
56.	Gottlieb	Daniel			
57.	Gorjan Grünwald	Aurel	1883	inženjer	Samo lista Centra
58.	Gorjan Grünwald	Milivoj	1919	student	Samo lista Centra
59.	Gostl	Zdenko	1922	student	Samo lista Centra
60.	Gutman	Ervin	1921	student	
61.	Guttman	Ivo	1923	učenik	
62.	Gyory	Aleksandar	1923	brusač stakla	
63.	Haffner	Fedor	1923	učenik	Samo lista Centra

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

64.	Haffner	Saša	1920	električar	Samo lista Centra
65.	Hahn	Ivo	1921	student	Samo lista Centra
66.	Hamburger	Gustav	1919		Samo lista Centra
67.	Heinrich	Franjo	1920	činovnik	
68.	Herzog	Branko	1921	student	
69.	Herzog	Ivo	1923	činovnik	
70.	Herzog	Ivan, Ivo	1932	učenik	Samo lista Centra
71.	Herzog	Mila	1915	činovnik	Samo lista Centra
72.	Hermann	Hans	1914	student	
73.	Hermann ing	Ivo	1896	trgovac	Samo lista Centra
74.	Herrnhauser	Ivo	1923	učenik	
75.	Herš	Tibor	1912	student	Samo lista Centra
76.	Heršković	Ljudevit	1918	student	
77.	Hirsch	Hinko	1920	urar	
78.	Hirsch	Julio	1921	knjigoveža	
79.	Hirschl	Andrija	1922	radio tehničar	
80.	<i>Hirschl</i>	<i>Jakob</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
81.	Hirschl	Pavao			
82.	Hiršl dr.	Bogumir	1867	liječnik	Samo lista Centra
83.	Hochberger	Sam, Samuel	1923	učenik	
84.	Hochmann	Egon	1920	činovnik	
85.	Hoffmann	Mihaela	1903	činovnik	Samo lista Centra
86.	Jelinek, Jelenik	Milan	1920	činovnik	
87.	Jettre	David	1920		
88.	Jun	Benko	1918	tehničar	
89.	Jun	Marcel	1920	student	
90.	Juhn, Jelošić	Miroslav	1897	činovnik	Samo lista Centra
91.	Kabiljo	Bedrich	1923	učenik	
92.	Kabiljo	Milan	1923	učenik	
93.	<i>Katz</i>	<i>Rudolf</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
94.	Kalderon	Jakob	1923	postolar	
95.	Kalderon	Salamon	1920	trgovac	
96.	Kasorla	Avram	1923	krojač	
97.	Kastl	Dragutin	1884	trgovac	Samo lista Centra
98.	Kastl	Oskar	1913	vlasnik	Samo lista Centra
99.	Katz	Artur	1922	naučnik	Samo lista Centra
100.	Kaufer	Drago			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

101.	Kavić-Kardoš	Vojko	1918	umjetnik	
102.	Kerpner	Branko	1922	optičar	
103.	Kertner	Branko	1923	činovnik	
104.	Klein	Aleksandar	1924	činovnik	
105.	Klein	Ivo	1917	student	
106.	Klein Klaić	Đuro	1911	činovnik	
107.	Klein Klaić	Dragan, Dragutin	1895	činovnik	Samo lista Centra
108.	Klugman	Salamon	1918	student	
109.	Kohn	Geza	1918	knjigovezac	
110.	Koler, Kolec	Ivan	1918	tehničar	
111.	Konig	Vatroslav	1923	slastičar	
112.	Konrad	Fedor	1923	učenik	
113.	Korenić, Kohn	Branko		1921	student
114.	Kostl	Dragutin	1885	trgovac	Samo lista Centra
115.	Kostl	Oskar	1912	trgovac	Samo lista Centra
116.	Krajanski	Franjo	1920	student	Samo lista Centra
117.	Kovač	Nikola	1922	trgovac	
118.	Kraus	Dragutin	1923	učenik	
119.	Kraus	Mario, Marjan	1921	učenik	
120.	Kraus	Zdenko	1914	činovnik	Samo lista Centra
121.	Krauth	Nikola	1919	trgovac	
122.	Kremer	Slavko	1919	majstor	
123.	Krešić Koh	Mladen	1923	učenik	
124.	Kron, Kren	David	1919	metalac	
125.	Kron	Hugo		mehaničar	
126.	Kuhe	Alfred	1919	student	Samo lista Centra
127.	Laslo, Laszlo	Ervin	1920	student	
128.	Leimdorfer	Franjo	1921	student	
129.	Leitner	Zlatko	1923	Učenik	
130.	Licht	Adolf	1886	trgovac	Samo lista Centra
131.	Lichtner	Zlatko	1920	činovnik	Samo lista Centra
132.	Lindorfer	Franjo	1921	student	Samo lista Centra
133.	Lion, Lyon	Šime, Simon	1913	gostioničar	Samo lista Centra
134.	Levi, Lowy	Karlo	1918	student	
135.	Levinger	Milan	1919	tehničar	
136.	Livadić Reichenthal	Vlado			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

137.	Lowenthal	Aleksandar	1920	trgovac	
138.	<i>Majer</i>	<i>Eduard</i>			<i>Nema na listi Centra</i>
139.	Mandić-Mandić	Boris	1920	student	
140.	Mandlović	Vlado	1922	tipograf	
141.	Mandlović	Zvonko, Zdenko	1920	tipograf	
142.	Marković	Hinko	1921	naučnik	
143.	Mautner	Dragan	1918	student	
144.	Marmelstein	Oto	1904	činnovnik	Samo lista Centra
145.	Mayerhoffer	Pavao	1921	Student	
146.	Mayer	Barta ?	1923	student	Samo lista Centra
147.	Mevorah	Abram			
148.	Mondschein	Ivan	1903	činnovnik	
149.	Montiljo	Mišo			
150.	Nemčić	Miroslav	1918	student	
151.	Neuberger	Dragutin	1917	student	
152.	Neumann	Đuro	1921	student	
153.	Neumann	Ervin	1925	učenik	
154.	Neumann	Hermann	1923	radnik	
155.	Neumann	Aleks	1919	činnovnik	Samo lista Centra
156.	Neumann	Regina	1905		Samo lista Centra
157.	Papai	Ladislav	1919	automehaničar	
158.	Pardo	Moric			
159.	Pardu	Reginald	1921	optičar	
160.	Pick	Bruno	1920	student	
161.	Pick	Milan	1913	tehničar	Samo lista Centra
162.	Pick	Walter	1909	privatnik	Samo lista Centra
163.	Pfeifer	Željko	1924	učenik	
164.	Pichler	Ivan			
165.	Pichler	Slavko	1922	učenik	
166.	Pisker	Hinko	1917	Student	
167.	Pollak	Ivan	1919	trgovac	Samo lista Centra
168.	Pollak	Ivo	1917	student	
169.	Poljokan	Moise, Mojsije	1875	trgovac	
170.	Rechnitzer	Feliks	116	student	
171.	Rechnitzer	Otto, ing	1901	činnovnik	Samo lista Centra
172.	Reich	Mirko			
173.	Reich	Zvonko			
174.	Reicher	Đuro	1921	filmski operater	

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

175.	Reiss	Đuro	1919	student	
176.	Rendeli	Aleksandar	1913	trgovac	
177.	Rosenblat	Hinko	1921	optičarski naučnik	
178.	Rosenzweig	Ruben	1922	student	
179.	Rosenheim	Aleksandar	1920	bravarski pomoćnik	
180.	Rosenwasser	Boris	1920	Student medicine	
181.	<i>Rosenwasser</i>	<i>Viktor</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
182.	Rosner	Kurt	1918	činovnik	
183.	<i>Rosner</i>	<i>Dora</i>			
184.	Rosner dr.	Rudolf	1892	liječnik neurolog	Samo lista Centra
185.	<i>Roth</i>	<i>Micika</i>	1922	<i>krojačka pomoćnica</i>	
186.	Roth	Zdenko	1923	rukavičarski naučnik	
187.	Salzberger	Ivo	1921	student	
188.	Salzer	Ivan	1922		
189.	Samakovlija	Rafael	1923	crtač	
190.	Savić Schwarz	Aleksandar	1923	strojobravar	
191.	Schonfeld	Gjeno			
192.	Schonfeld	Josip			
193.	Schlenger	Miroslav	1922	učenik	
194.	Schlenger	Petar	1923	učenik	
195.	Schotten	Branko	1922	učenik	
196.	Schreiber	Otto	1922	učenik	
197.	Schultz	Rudolf	1920	trgovački pomoćnik	
198.	Schwarz	Aleksandar	1925	učenik	
199.	<i>Schwarz</i>	<i>Božo</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
200.	Semnic	Gideon	1921	staklobrusač	
201.	Singer	Nikola	1921	optičarski pomoćnik	
202.	Sorger	Sami, Samuel	1921	kovino rezbar	
203.	<i>Spingarn</i>	<i>Veljko</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
204.	Spingarn	Nikola			Samo lista Centra
205.	Stadler	Zvonimir	1915	student	Samo lista Centra
206.	Stein	Miroslav	1923	student	
207.	Steiner	Bela	1922	postolar	
208.	Steiner	Zlatko	1919	učenik	
209.	Steiner	Zlatko	1903	trgovac	Samo lista Centra
210.	Stern	Miroslav	1921	činovnik	
211.	Svečenski	Branko	1923	student	

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

212.	Somjen	Davor			
213.	Somjen	Darko		student	Samo lista Centra
214.	Somjen	David			Samo lista Centra
215.	Štetler	Zvonimir	1915	student	Samo lista Centra
216.	Taussig	Vlado	1923	pojasar	
217.	Tkalčić	Sreko	1920	student	
218.	Trostler	Nikola	1920	trgovac	
219.	Vajda	Đuro	1920	student	Samo lista Centra
220.	Wachs	Josip	1902	činovnik	Samo lista Centra
221.	Wachtel	Norbert	1921	grafičar	
222.	Walter	Branko		naučnik	
223.	Weil	Mladen	1922	učenik	
224.	Weinberger	Zdenko	1922	radnik	
225.	Weinberger	Zvonko	1923	učenik	
226.	Weiss	Aleksandar	1921	Student	
227.	Weiss	Branko	1920	trgovac	
228.	Weiss	Dragutin	1924	student	
229.	Weiss	Juraj			
230.	Weiss	Mihajlo			
231.	Weiss	Teodor	1922	student	Samo lista Centra
232.	Weiss	Dušan	1914	magaziner	Samo lista Centra
233.	Wiesler	Vilim	1920	publicista	Samo lista Centra
234.	Winter	Janoš	1924	učenik	Samo lista Centra
235.	Winter	Jovan	1921	činovnik	
236.	<i>Wilhelm</i>	<i>Gerhard</i>			
237.	<i>Wollner</i>	<i>Ivo</i>			<i>Nije na listi Centra</i>
238.	Wusler	Vilim			
239.	<i>Zeitlin</i>	<i>Hinko (3)</i>			<i>Nije na Listi Centra</i>

1376	sig.atura.	Br. negativna
	M.24-5-1/3-1	

Poptisani dr. Aleksandar Blijvas, po zanimanju liječnik, sa stanom u Zagrebu, Gvozđ 19, rođen u Zagrebu, 6. IV. 1922., od oca Ota i majke Klene rođj. Švare, pod punom moralnom i materijalnom odgovornošću dajem ovu

I Z J A V U

Kocem maja 1941. bio sam sa grupom od oko 200 židovskih omladinaca odveden u logor "Dahica" kraj Keprivnice. U logoru "Danica" nalazili smo se do konca juna, kad su nas u blombiranim teretnim vagonima preko Zagreba odvela u Gospić. Iz Gospića smo kamionima prevezeni u logor Jadovno na Velebitu. U logoru su se tada već nalazili i drugi židovi, mislim oko 70, koji su na Jadovno dovedeni drugim putevima, i nekoliko stotina Srba i drugih zatočenika.

Logorsku stražu su davali ustaše i domobranci, a komandu logora sačinjavali su samo ustaše.

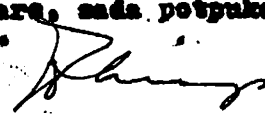
Na Jadovnu sam bio 3 dana, ^{tada} kad sam sa grupom od još 9 jevrejskih omladinaca prebačen u Gospić. U Gospiću smo prva dva dana bili u tamošnjoj kaznionici, a zatim smo šivjeli u gradu i vršili razne radove kao gradski smetljari. U Gospiću sam ostao do 15. augusta 1941., kad sam pušten i vratio se u Zagreb.

Na vrijeme boravka u Gospiću imao sam prilike vidjeti, da su svu građansku i političku vlast u tom kraju vršili ustaše, pa je tako potpuno jasno, da je i logor na Jadovnu stajao pod jurisdikcijom ustaša i da je pokolj tamošnjih zatočenika izvršen po njima. Isto je tako iavan svake sumnje i opće poznato, da su hapšenja jevrejskih omladinaca u Zagrebu vršena po naredjenju njemačkih okupacijskih vlasti,

Is razgovora sa tajnikom Ravateljstva sa javni red i sigurnost u Gospići, koji sam imao prilikom svoga otpuštanja iz zatočeništva, saznao sam, da je na dan mog otpuštanja, t.j. 15. augusta 1941., na Jadovnu nije bilo više jevrejskih omladinaca, ~~zanimljivo~~ iz čega jasno proizlazi, da je pokolj izvršen prije tog datuma.

Činjenica, da su se u Jadovnu nalazili kao stražari i domobranci vojnici, jasno govori, da se taj kraj tada nije nalazio pod talijanskom jurisdikcijom, jer gdje, gdje je postojala talijanska jurisdikcija nije bilo domobranske vojske niti su ustaše imali u svojim rukama građansku (političku i policijsku) vlast. Na vrijeme mog zatočeništva na Jadovnu nisam ni u samom logoru, a ni u njegovoj okolini vidio nijednog talijanskog vojnika.

Od one četvorice, koji smo na Jadovno bili prebačeni u Gospić, preživio je još i Božo Švara, sada potpukovnik Jugoslavenske narodne armije u Beogradu.

JEWISKI ISTORIJSKI MUZEJ - BEOGRAD
 1935
 Broj: 1375
 Broj: 1375

JEWISKI MUZEJ
 Signature
 1375-1375

Potpisani dr. Bela Hohšteter, po smislenju liječnik, sa stana u Zagrebu, Bokunovičeva 7b, rođen u Regedovcima, kotar Muravske Subote, 31. III. 1901., od oca Jakova i majke Cecelije rođ. Leventštin, pod punom moralnom i materijalnom odgovornošću daje

Srba pobijeni. Ta verzija je kasnije i verificirana.
 U vrijeme našeg dovedjenja a ni kasnije na Jedovnu nije bilo nikakve talijanske vojske, nego same ustaša.

Za vrijeme mog boravka u Gospiću čuo sam, da će loger Jedovne ostati prazan, jer u toku augusta ina da preuzmu vlast t. j. kao okupaciona vojska Italijani. To je, kao što mi je sigurno poznato, i naličjelo, negdje u drugoj polovini augusta, jer su se neki Jevreji, kojima je uspjele smjestiti se u bolnici u Gospiću, po dolasku Italijana, prebacili dalje na Sušak, Rab i t. d. , koja su se mjesta već prije našla pod talijanskom okupacijom.

Poznato mi je, da je pokolj zatočenika na Jedovnu izvršen između 30. jula i 2. ili 3. augusta 1941., dakle svakako prije okupacije po Italijanima.

U Zagrebu, 12. aprila 1958.

Bela Hohšteter

Potvrđujem, da je dr. Bela Hohšteter lično napisao ovu izjavu u uredu Jevrejske općine u Zagrebu.

Tajnik u. p.
David Levi
 DAVID LEVI
 JEWISKA OPĆINA U ZAGREBU

I Z J A V U

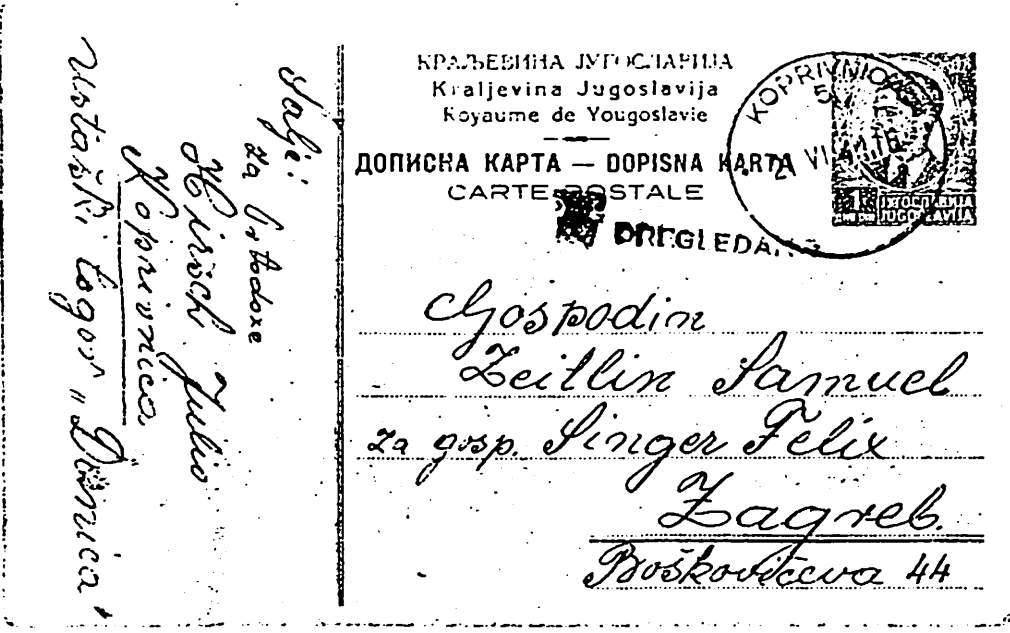
Komom juna 1941. godine odveden sam sa grupom Jevreja u loger Jasenovac, koji se nalazio oko 30 km udaljen od Gospića. Tamo smo stekli već jednu grupu Jevreja, koji su odvedeni desetak dana ranije iz Zagreba u taj loger. I nekoliko desetaka Jevreja je također iz logora "Pomina" u Koprinici grupno dovedeno u loger od ustaških vlasti u Zagrebu, a po naredjenju Gestapa-a, kao što su i ostale protujevrejske akcije bile diktirane sa strane Nijemaca.

Na prolazu kroz Gospić vidjeli smo da je i tamo svu vlast u rukama ustaša, a pojedinačno vidjeli smo po kojeg talijanskog i njemačkog vojnika.

Ja sam komom jula stupljen iz logora i prebačen u zatvor u Gospiću, odakle sam trebalo biti vraćen kući. U Gospiću sam bio desetak dana u zatvoru, ali budući da nisam bio zainteresiran za povratak kući u grad. Neki Jevreji, koji su bili sa mnom u zatvoru, odvedeni su kasnije u logor Jedovno, a u zatvoru su ustale i liječari prijavili, da je loger na Jedovnu likvidiran na taj način, da su svi zatvorenici, t. j. oko 300 Jevreja i 750

David Levi

Izjava dr. Bele Hohštetera

Karta koju je poslao Hirsch Julio iz ustaškog logora "Danica"

12. Youth organizations

The inaugural conference of the Union of Youth Associations (SŽOU) and of the journal *Gideon* was held at Slavonski Brod in 1919.

Academic, students, Zionist, sportsmen (Makabi), and young women's group all joined. It organized rallies once a year in a different town: Osijek, Sarajevo, Zagreb, Novi Sad etc.

Following the example of the European Hapoel hachair groups were formed known as hehaluc and met at farm locations to prepare for the departure to Palestine.

Betar (the revisionist organization of Jabotinski) also existed for a time as did newly founded state of Serbs, Croats and Slovenes (and later in Yugoslavia) developed differently in the different parts.

The most active Youth organizations was in Osijek, Vinkovci, Vukovar and Zagreb.

A list of youth societies and their activists is given below.

The "Youth Flying Team" from Osijek is given particular attention. At the beginning of World War II they aided prisoners in the Đakovo camp.

After the establishment of NDH on 10 April 1941 young people were the first to be arrested and sent to the camps. Already on 29 and 30 May 1941 big group of 165 young boys were arrested and sent to the Danica camp near Koprivnica. They were later transferred to the Jadovno camp on Velebit where they were killed. We give here a list of those killed.

Slika 65. Nova generacija: mlade učiteljice židovstva sa diplomama koledža Mahon Gold u Jeruzalemu (2002)
New generation: young Jewish teachers with their diplomas from college Mahon Gold in Jerusalem (2002)

13. Židovi u Hrvatskoj tijekom II. svjetskog rata

Židovska sudbina u Hrvatskoj u II. svjetskom ratu bila je slična sudbini europskih Židova u zemljama koje su bile pod utjecajem Njemačke ili od nje okupirane.

Već se sredinom tridesetih godina osjećao sve veći antisemitizam u Jugoslaviji (I. Goldstein, 1996), na što su reagirale i židovske organizacije, pa je npr. na VI. kongresu Saveza židovskih općina u Beogradu 1936. godine donesena rezolucija o antisemitizmu.

Glavni odbor Saveza 1939. godine ipak smatra da se zahvaljujući "tradicionalnom naprednom političkom stavu jugoslavenskog naroda nije uspeo poremetiti miran život jugoslavenskih Jevreja".

Krajem 1940. donešena je "Uredba o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane" kojom se zapravo zabranjuju poslovi s hranom židovskim vlasnicima trgovina i veletrgovina. Donesena je i "Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola" kojom se uvodi numerus clausus, tj. ograničava upis Židova u te škole.

Židovima je ograničeno zapošljavanje u državnim i bankskim službama te u prosvjeti (Stulli, 1989).

Predstavnike židovskih organizacija vlada je umirivala tvrdnjom da "nema razloga ni za kakvu uznemirenost" (Dragiša Cvetković, 1939).

U Jugoslaviju su počele pristizati izbjeglice iz Njemačke, Austrije, Rumunjske i drugih zemalja te je vlada Jugoslavije poduzimala mjere za njihovo vraćanje, reviziju odobrenja za boravak (6.4.1939) i tražila da se "naročita pažnja posveti jevrejskim porodicama kako ove ne bi prikrivale strance u svojim kućama".

Osnovan je pri Savezu židovskih općina Socijalni fond (23.4.1939.) za pomaganje izbjeglicama, za koji su sve židovske općine trebale davati priloge. Veliki broj tih izbjeglica kasnije je stradao zajedno s jugoslavenskim Židovima.

Danas, kada znamo koliko je Židova stradalo u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) ne možemo ne zamjeriti tadašnjem rukovodstvu u Savezu i židovskim općinama da nije organizirao bijeg barem dijela židovske populacije, osobito najmlađih.

Ono što se događalo Židovima u Njemačkoj, već od 1933. godine, od dolaska na vlast Hitlera, pa do «konačnog rješenja» trajalo je gotovo 10 godina. To je «konačno rješenje» u NDH primjenjeno odmah, po uzoru na i pod pritiskom nacističke Njemačke.

U Hrvatskoj je odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (10. IV. 1941), već 11. travnja, uhapšena prva grupa židovskih javnih i kulturnih radnika (N. Lengel-Krizman, 1996) radi "kontribucije", tj. davanja dragocjenosti, zlata i novaca.

17. travnja donesena je "Zakonska odredba za obranu naroda i države"; 18. travnja "Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske imovine". U travnju je donesen i "Zakon o rasnoj pripadnosti", "Zakonska odredba o državljanstvu" i "Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda", što je bila zakonska osnova za progone Židova. Odmah zatim dolazi i niz zakona kojima se legaliziralo prisvajanje židovske imovine.

Posebna ispostava Ustaškog redarstva ZA NADZOR O ŽIDOVIMA

OGLAS USTAŠKOG POVJERENIKA ZA GRAD ZAGREB BOŽIDARA CEROVSKOG. — POZIVAJU SE SVI ŽIDOVIMA DA SE PRIJAVE U USTAŠKOM REDARSTVU

ZAGREB, 10. svibnja. U Bogovićevoj ulici br. 7, osnovana je ispostava ustaškog redarstva, koju vodi g. Ivica Đuraković. Sviba je ispostava u prvom redu da vodi nadzor o Židovima na području grada Zagreba.

Tim povodom izdao je Ustaški povjerenik za grad Zagreb g. Božidar Čerovski ovaj oglas, koji je objelodanjen danas. Taj oglas glasi:

-Pozivaju se svi čistolokvalni Židovi muškog spola od 16. do 61. godine života da se prijave kod ispostave ustaškog redarstvenog zapovjedništva u Bogovićevoj ulici broj 7, radi evidencije.

Tko se ne odazove pozivu snosi će zakonske posljedice.

Prijave moraju naslijediti ovim redom:

Ponedjeljak: 12. svibnja 1941. svi Židovi od A—G;

Utorak: 13. svibnja 1941. svi Židovi od H—N;

Srijeda: 14. svibnja 1941. svi Židovi od O—Z.

BOŽIDAR CEROVSKI v. r.

REDARSTVENO RAVNATELJSTVO U ZAGREBU

Broj: 222/P.1941

Zagreb, 10. svibnja 1941.

OGLAS

Određujem, da se u roku od 8 dana imaju preseliti u druge dijelove grada Zagreba svi SRBI i ŽIDOVIMA, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlaške ulice, Jelačićevog trga, llice do mitnice, kao i iz onih dijelova grada, koji se nalaze sjeverno od označenog cestovnog poteza

Oni, koji se ne pokore ovoj odredbi, bit će po isteku gore označenog roka PRISILNO EVAKUIRANI na vlastitu trošak i KAZNJNI po postojećim ZAKONSKIM PROPISIMA

Marijan Nikšić v. r.

ŽIDOVIMA MORAJU NOSITI ŽIDOVSKI ZNAK

OBAVIJEŠTAVANJE ISPOSTAVE USTAŠKOG POVJERENIŠTVA — ŽIDOVSKI ODSJEK

Pozivaju se svi Židovi, koji su obuhvaćeni Židovskim zakonom br. XLV. — 68 Z. p. od 30. travnja 1941. god. muškog i ženskog spola bez razlike godina starosti i bilo koje vjerske pripadnosti, da odmah nakon primitka Židovskog znaka, prklopčaju taj znak na lijevu stranu prsiju i lijevu lopaticu.

Svakaj prijavec dužan je svakog Židova ili Židovku, koji se ovom pozivu ne odazove prijaviti ispostavi Ustaškog red. povjereništva, Židovski odsjek, Bogovićeva ul. br. 7, I. kat.

Židovski znakovi primaju se u Bogovićevoj ul. br. 7 od 8 sati u jutro ovim abecednim redom:

U petak 23. svibnja 1941. g. od A do D.

u subotu 24. svibnja 1941. g. od E do H.

u ponedjeljak 26. svibnja 1941. g. od I do N.

u utorak 27. svibnja 1941. g. od O do S.

u srijedu 28. svibnja 1941. g. od Š do Z.

Tko se ne odazove pozivu i ne prklopča znak na određenom mjestu, bit će najstrože kažnjen.

U ZAGREBU, dne 22. svibnja 1941.

Povjerenik:
BOŽIDAR CEROVSKI v. r.

Ustaško Redarstvo

ŽIDOVSKI ODSJEK

OGLAS

1. Zabranjuje se svim Židovima, da izlaze ili odputuju na teritorija grada Zagreba.

2. Strogo se zabranjuje Židovima, da kupuju robu ili živuće namirnice u trgovinama ili na tržnicama, prije 10 sati.

3. Židovi smiju kupovati samo u židovskim radnjama i trgovinama.

4. Sve židovsko trgovine moraju odmah propisno označiti svojo radnje i trgovine i to orasko. Na list žutoga papira u veličini od 18x25 cm treba po dužini lista nježno crtom slovima napisati „ŽIDOVSKA TRŽITE“.
Ove oznake imaju se priličepiti u sredini svih izloga i vratiju u visini od 130 cm iznad zračje, odnosno poda, vidljivo s ulice, daljine utazne strane.

5. Pozivaju se svi Židovi ojezmački državljan, da se prijave kod Ustaškog Redarstva, Židovski odsjek, Bogovičeva ul. br. 7., da podignu židovske znakove.

6. Ponovno se upozoravaju Židovi, da se ne zadržavaju i ne smiju se zadržavati u dijelovima grada, gdje se Židovi ne smiju kretati.

Svaki i najmanji prekršaj gornjih odredaba biti će najstrože kažnjen.

U Zagrebu, dan 7. lipnja 1941.

Redarstveno ravnateljstvo

U ZAGREBU

Broj: 3511-Pre-1941.

Zagreb, 8. svibnja 1941.

OGLAS

Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu izdalo radi općega znanja i ravnanja sljedeću

ODREDBU

1. Srbi i Židovi, nastanjeni u gradu Zagrebu smiju se kretati na području grada Zagreba samo od 6 sati prije podne do 9 sati navečer. Od 9 sati navečer pa do 6 sati ujutro ne smiju izlaziti na ulicu, već se imaju zadržavati u svojim stanovima.

2. Ulaziti na područje grada Zagreba i izlaziti sa područja Zagreba mogu Srbi samo uz PREDHODNO ODOBRENJE mjesne redarstvene vlasti, koje će se izdavati samo u vrlo važnim slučajevima.

3. PREKRŠITELJI ove odredbe bit će najstrožije kažnjeni u smislu postojećih zakonskih propisa.

Različiti oglasi u tisku o Židovima

RAVNATELJSTVO USTAVNOG REDARSTVA

ŽIDOVSKI ODSJEK

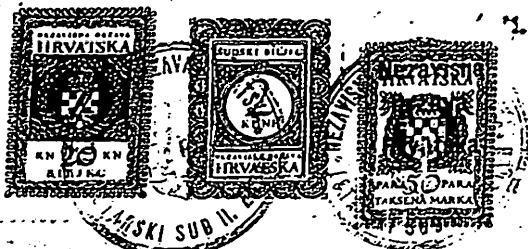
DOZVOLA

Kojom se ovime dozvoljava majci Hermini gdje Dr. DRACE WEINBERGER, liječnici Zavoda za razubijanje endemijskog sifilisa u Banji Luči, te njezinoj sestri ud. Petri Stibić sa mladm. djetetom Viorom, kao Spavete, br. 23, da mogu nesmetano boraviti u svom dosadašnjem stanu.

Njihov stan nesmije biti po nikome diran niti pljenjen, a gore navedene osobe nesmiju biti odvedene na prisilan rad.

Mole se sve vlasti da ovu dozvolu uvažē.

U Zagrebu, dne 30. rujna 1941.

(M. P.)

Predstojnik odsjeka:
Potpis nečitljiv v.r.

Sud potvrđuje, da je ova od strane izradjeui prepis saglasan sa svojim izvornikom koji se sastoji od 4 tabaka (stana) i na koje je prilepljena taksa od 4 u taksenim markama.

KRŠKI SUD II. 247/1047
U ZAGREBU

5. svibnja 1941. Poglavnik je izjavio da će se "židovsko pitanje u NDH radikalno riješiti prema rasnim i gospodarskim gledištima".

12. svibnja počela je obavezna prijava svih Židova, a od 22. svibnja svi su morali nositi židovski znak.

Počinju veća hapšenja, osnivaju se logori u koje se odvođe Židovi.

10. listopada 1941. počelo je rušenje sinagoge u Praškoj ulici u Zagrebu.

24. rujna 1943. Ustaško redarstvo u Zagrebu konstatira da ne može dati podatke o preostalim Židovima izuzev o onima iz mješovitih brakova i onima s počasnim pravom arijevstva.

U svibnju 1943. uhapšeno je oko 1.700 preostalih Židova u Zagrebu i oko 2.500 do 3.000 u drugim mjestima i svi su odvedeni u Auschwitz.

Godine 1944. (nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943) preostale Židove iz Rijeke, Istre i Splita odvođe u logor.

Narcisa Lengel-Krizman daje precizni podatak da je iz NDH 4.927 Židova odvedeno u njemačke logore. Postoje brojne druge procjene.

Prema Žerjavićevoj procjeni (1996) živote je izgubilo u njemačkim i drugim inozemnim logorima 6.800 do 7.700 Židova sa područja NDH (iz Hrvatske oko 6.200 i BiH oko 1.500) i oko 19.000 u logorima u Hrvatskoj, od toga u Jasenovcu 13.000 (oko 6.000 Židova iz Hrvatske i 7.000 iz BiH). Ivo Goldstein smatra da Žerjavić nije u tu brojku uračunao Židove koji u Popisu žrtava nisu navedeni kao Židovi, već kao «Hrvati ili osobe bez nacionalnosti», prema tome toj se brojci, prema mišljenju I. Goldsteina, treba pridodati još oko 30% žrtava više, čime bi brojka ubijenih Židova u Jasenovcu bila oko 17.000, koliko procjenjuje i Slavko Goldstein.

Prilikom slanja paketa Židovima u logore Jasenovac i Staru Gradišku vodila se evidencija ne samo kada i kome je poslan paket, već i da li je primitak paketa potvrđen. Ako se nije dobio odgovor u roku od tri mjeseca, prestalo se sa slanjem paketa. Vjerojatno nisu svi zatvorenici (osobito djeca) primali pakete, a možda poneki zatvorenik ima dvije kartice, npr. ako je premještan iz logora u logor. Ovu dragocjenu kartoteku, koja se spominje i na suđenju Artukoviću, ponovno je otkrila, zaboravljenu u «bunkeru» računovodstva ŽOZ-a, prilikom našeg rada na Švicarskom fondu 1998, Ruth Dajč, koja je radila u Židovskoj općini za vrijeme II. svjetskog rata.

S. Goldstein (1996) navodi podatak da je na području današnje Hrvatske bilo 1940. godine oko 25.000 Židova od kojih je rat preživjelo oko 5.500 (u Holokaustu je ubijeno oko 79%). Prema istom autoru, u antifašističkom otporu sudjelovalo je 1.737 Židova Hrvatske od kojih je 325 poginulo u borbama.

Prema dopisu Davida Levija, tajnika Židovske općine u Zagrebu iz 1947. godine, u logorima je ubijeno 7.500 zagrebačkih Židova, u samom Zagrebu je ubijeno oko 400, oko 500 je umrlo u «emigraciji», a oko 400 u «zbjegu ili je poginulo». Levi ovdje ubraja i 200 Židova koje su Nijemci odveli sa otoka Raba 1944. godine, iako je među njima bilo i Židova koji nisu bili iz Zagreba. Prema tome stradalo je oko 9.000 Židova Zagreba od ukupno 11.000 (bilo je i oko 1.000 izbjeglica).

Pretpostavlja se da je oko 8.000 Židova iz Jugoslavije uspjelo pobjeći prije ili tijekom rata (Bošković), a Žerjavić smatra da ih je u Italiju izbjeglo najmanje 5.000. Spasili su se Židovi koji su bili u mješovitom braku, štićenici staračkog doma "Lavoslav Švarc" koje je smjestio kardinal Stepinac na svom imanju u Brezovici, a intervenirao je da se spase i djeca koja su preko Turske otišla u Palestinu. Dio Židova se spasilo krijući se, često uz pomoć Hrvata.

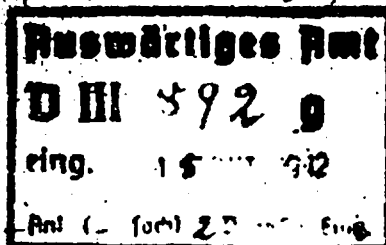
Precizni podaci o broju žrtava Holokausta i broju preživjelih ne mogu se utvrditi, a diskusije i polemike već pedesetak godina često se koriste u promotivne ili čak političke svrhe.

U ovu smo knjigu uvrstili liste žrtava Holokausta i preživjelih, kako bi omogućili uvid u podatke i njihovu korekciju.

Logor <i>Gredjani</i>		Prezime i Ime – Oznaka <i>V. gr.</i>	
<i>Jasenovac</i>		<i>Kraus Alfred Pinkasa</i>	
Datum javljanja	Poslani paketi	Primjetba	
<i>18.X.1942</i>	<i>28.X. 11.XI. 2.XII. 25.XII. 13.I. 43</i>	<i>tr.p.</i>	
<i>5.II.1943</i>	<i>27.I. 17.2. 3.III. 24.3. 14.4. 26.5. 1946</i>		
<i>2.6 "</i>	<i>28.II 9/2 22/7 7/8 20/8 6/9 11/10 26/10</i>	<i>kaže vsm</i>	
<i>2.2.12 "</i>	<i>8/11 25/11 14/12 4/1 14/2 29/2 14/3 28/3 12/4 "</i>		
<i>23.11.44</i>	<i>19/11, 29/12, 30/12, 8/1.45, 16/1, 23/1, 29/1, 5/2, 19/2,</i>	<i>20/VIII. 43 "</i>	
<i>22.1.45</i>	<i>19/2, 3/3, 5/3, 19/3 17/3 23/3 27/3 6/4 16/4 17/4</i>	<i>Jasenovac</i>	

Slika 66. Evidencija (karton) slanja paketa u logor Jasenovac
Prisoner Card from camp Jasenovac with the date when he received the parcel
and the date when he last time send a message.

Ustascha government confirmed the regulation according to which Jews could not be citizens of NDH, and the minister of finance even declared readiness (9 October 1942) to pay the German government 30 marks for every deported Jew as a contribution toward German efforts in the "final solution of the Jewish question" in NDH.

Telegramm
(offen)

Agram, den 14. Oktober 1942

Ankunft: 14. " " 19.25 Uhr

Nr. 2955 vom 14. 10. 42'

Finanzminister Kosak hat sich am 9.10.42 bereit erklärt, dem Deutschen Reich für jeden ausgesiedelten Juden RM 30.- zur Verfügung zu stellen. Schriftliche Bestätigung sowie Zahlungswaise werden mit Außenminister Lorkovic vereinbart. Vorbereitungsarbeiten für die Aussiedlung der Juden aus den von den Italienern besetzten Zonen vertrauliche Erfassung sämtlicher Juden werden von Pol.Att. durchgeführt. Bitte das RSHA zu verständigen.

Kasche

Faksimil telegrama kojeg je poslao njemački poslanik Kasche iz Zagreba u Berlin 14. listopada 1942. u kojem obavještava da ministar financija Košak i ministar vanjskih poslova u NDH Lorković plaćaju Nijemcima po 30 DM za svakog Židova kojeg deportiraju iz NDH i talijanske zone.

“Nacističko zlato”

Iako je prošlo više od 60 godina od početka II. svjetskog rata u kojemu je nacistička Njemačka otela zlato i ostale vrijednosti od zemalja koje je vojno porazila ili okupirala, još se uvijek otkrivaju nove činjenice, akteri i putevi opljačkanih vrijednosti.

U sve većem broju zemalja, pa i onima koje su smatrane neutralnima¹ osnovane su komisije, održavaju se konferencije i osnivaju humanitarni fondovi koji dijele pomoć žrtvama koje su uspjele preživjeti (i danas još žive).

«Nacističko zlato» koje je Njemačka opljačkala dijeli se na dvije kategorije: monetarno i nemonetarno zlato.

Monetarno zlato je ono zlato koje je Njemačka otela iz zlatnih rezervi (u zlatnim šipkama i novcu) iz banaka u zemljama koje je okupirala, od poduzeća i pojedinaca, posebno od židovskih zajednica. Monetarno zlato se prema zaključcima Pariške konferencije treba vratiti zemljama od kojih je oduzeto na osnovi zahtjeva za reparacijama². Pronađeno je i identificirano zlato u količini od 336.890 kg (do 1974.godine), a noviji pronadeni dokumenti govore da je Njemačka uspjela oteti vrijednost od 587 milijuna u zlatu od čega je 402 milijuna prebacila u ili kroz Švicarsku.

Nemonetarno zlato je sadržavalo sve vrijednosti osobnog vlasništva koje je otela ili iznudila nacistička vlada (ili njeni sateliti) od rasnih, religioznih ili političkih žrtava. To su npr. zlatni zubi, svijećnjaci, kiduš čaše, prstenje i druge vrijednosti pronadene u rudniku soli u Merkersu u Njemačkoj ili u blizini koncentracijskih logora Dachau i Buchenwalda. Saveznici su taj nacistički plijen sakupili u Foreign Exchange Depository u Frankfurtu. Njegovom prodajom dobiveno je više od 3 miliona dolara koji su predani Fondu za izbjeglice³.

Još nisu završena sva istraživanja i potraživanja u koja su se uključile vlade i njihove organizacije, te brojne međunarodne i židovske organizacije⁴.

¹ Oteto zlato su Nijemci pažljivo pretopili i sa žigom svoje centralne banke (Reichsbank) deponirali u neutralnim zemljama, u prvom redu Švicarskoj, ali i Švedskoj, Portugalu, Španjolskoj, Turskoj pa i Argentini. U švicarske banke su svoj novac i vrijednosti deponirali i pojedinci: i žrtve i njihovi krvnici. Većina Židova koja je uspjela prenijeti svoj kapital u Švicarsku nije izbjegla Holokaustu. Osobe koje su preživjele Holokaust ili njihovi nasljednici susreli su se s neprobojnim zidom birokracije u švicarskim bankama koje su pod izlikom čuvanja tajne imale na tzv. «mirujućim» i drugim računima više od 9 milijuna franaka, od čega je oko trećina bila židovskog porijekla. U veljači 1996. identificirano je još oko 32 milijuna. Tek pod velikim pritiskom počeli su se objavljivati podaci i vraćati novac.

² Trojna (tripartitna) komisija za restituciju monetarnog zlata ustanovljena je na konferenciji u Parizu u prosincu 1945. od predstavnika vlada SAD, Engleske i Francuske. SSSR nije sudjelovao jer «nije imao zahtjeva za zlatom koje je pronadeno u Njemačkoj». Konferenciji su prisustvovali predstavnici osamnaest zemalja koje su imale zahtjeve za reparacijama. Pomicanjem datuma od kojeg zemlje imaju pravo za restituciju na ožujak 1938. (Anschluss). Austrija i Italija (bivše saveznice Njemačke) mogle su postaviti zahtjeve i čak su prve dobile reparacije. Osobito su bili različiti kriteriji za «komunističke» zemlje na istoku Europe. Jedino je Mađarska primila najveću direktnu restituciju zlata u vrijeme «antikomunističke» vlade (predsjednik Nagy) kada je 5. kolovoza 1956. došao iz Frankfurta u Budimpeštu vlak sa zlatom u vrijednosti od 32 milijuna dolara.

³ 14. lipnja 1946. potpisan je sporazum između 5 zemalja (SAD, Francuske, UK, Čehoslovačke i Jugoslavije) i Komiteta za izbjeglice o uspostavi Fonda za izbjeglice u koji je Pariška konferencija dala samo 25 mil \$ što nije bilo dovoljno, a kasniji obavezni prilozii su teško pristizali...

⁴ U rujnu 1952. ustanovljena je organizacija «Jewish material Claims against Germany» koja je potpisala sporazum sa Njemačkom o reparacijama (za Izrael, fondove za pomoć izbjeglicama i individualne penzije za preživjele). Tek u novije vrijeme i Židovi na istoku Europe počinju dobivati neku vrstu odštete u obliku humanitarnih fondova. Svjetsku židovsku organizaciju za restituciju (WRJO) osnovali su (1992) Svjetski židovski kongres, JOINT, Jewish Agency, B'nai Brith i organizacije Židova koji su preživjele holokaust.

Odbor u stvari podavanja Židova za potrebe Države

«Odbor u stvari podavanja Židova za potrebe Države» bio je osnovan već u početnim danima NDH za prikupljanje tzv. «kontribucije» u vrijednosti od 1.000 kg zlata koje su morali sakupiti zagrebački Židovi. Sjedište odbora bilo je u Draškovićevoj ulici 25.

Najprije su uhapšeni najugledniji i najbogatiji Židovi u Zagrebu već sredinom travnja 1941. godine koji su zatim pušteni uz ucjenu da sakupljaju zlato od zagrebačkih Židova. Slično se postupalo i u drugim gradovima NDH¹. Dodatni pritisak bilo je novo hapšenje Židova, osobito advokata² (28. i 29. travnja 1941) koji su poslani u logor Kerestinec, zatim pušteni te neki od njih ponovno uhvaćeni i poslani u logore.

Dana 13. svibnja 1941. šef policijskog odjela Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, dr. Britvić, pozvao je nekoliko židovskih zatočenika (Dr. Julio König, Teodor Grünfeld, Leo i Marijan Tobolski, Armin Schreiner, Marko Schlesinger i drugi) i naredio da sakupe 1.000 kg zlata odnosno vrijednost te količine izražene u novcu (Strčić,³).

Osnovan je Odbor u koji su ušli : dr. Julio König, pročelnik, dr. Josip Bruckner, Aleksandar Hirsch-Jelenić, dr. Juda Levi, Aladar Merkler, Leo Tobolski i Marijan Tobolski, a kasnije je odbor proširen (Josip Laufer, Hinko Mann, Egon Pollak, Makso Borowitz te Aleksandar Piliš i Nikola Halasz (blagajnici), Milan Brichta i Robert Glückstal (pravnici), Robert Goldstein i Pavao Vogel (pisari) i podvornik Ignac Weiss.⁴ Odaziv Židova bio je velik, jer su dobivali potvrde Odbora da su udovoljili svojoj obvezi prema NDH, a na osnovu takove potvrde mogli su dobiti putnice i propusnice.

Židovi su predavali tzv. «nevidljivi imetak» - svoj zlatni nakit, obiteljske dragocjenosti velike umjetničke vrijednosti, ali i gotovinu, valute i devize, vrijednosne papire, pa čak i pokućstvo. Pretpostavlja se da su ustaše već znali⁵ kakove vrijednosti tko posjeduje.

Sakupljene vrijednosti su nošene u čeličnu blagajnu u ustaškom Redarstvu, a ključeve od blagajne imali su samo Odbor i dr. Britvić.

No stizala su naređenja i za «hitne» nabavke novca, a dio novca je jednostavno «zaplijenjen» (npr. 8.272.000 kuna) i predan direktno Državnoj blagajni. Razne ustanove i pojedinci su tražili stambeni i kancelarijski namještaj, Odbor je čak uredio prostorije «Maršalata» dragocjenom blagovaonicom (vlasništvo industrijalca S. D. Aleksandera)

Za relativno kratko vrijeme, već do 31. listopada 1941. Odbor je završio posao i predao Izvještaj (potpisan sa prezimenima Mann i Piliš) Skupni pregled podavanja Židova za po-

¹ U Osijeku je uhapšeno oko 30 Židova 13-15 travnja 1941. i tražena je kontribucija od 30 milijuna dinara, kasnije u srpnju 1941 traženo još 20 milijuna. U Bjelovaru je traženo 300.000, ustaški logor u Daruvaru je tražio 1.700.000, u Slavonskoj Požezi traženo je 1.000.000, u Vukovaru i Sremskoj Mitrovici 3 milijuna itd (Narcia Lengel -Krizman «Camps for Jews in Independent State of Croatia» u: Anti-semitism, holokaust, anti-fascism, pp 89-102, Jewish community Zagreb, 1997).

² Prema sjećanju dr. Giora (Gjura) Šika u *Biltenu* 2-3, 1990, u Odvjetničkoj komori u Zagrebu, u Imeniku iz 1940. godine, bilo je upisano ukupno 348 advokata, od kojih je dr. Šik pronašao 83 židovska prezimena. Odlukom od 30. 6. 1942 izbrisano je 51 advokata iz Imenika zato što su Židovi. Neki su se Židovi «dobrovoljno» odrekli advokature.

³ Petar Strčić :Pljačka zlata (1.065,339 kg) zagrebačkih Židova (svibanj-listopad 1941). U: *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, 1998, str 47-58. i Josipa Paver i Petar Strčić: Tisuću kilograma zlata, ustaška pljačka Židova u Zagrebu 1941. *Dalje IX*. 29-30, Sarajevo 1990, str.118-152

⁴ Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 2001, str 163.

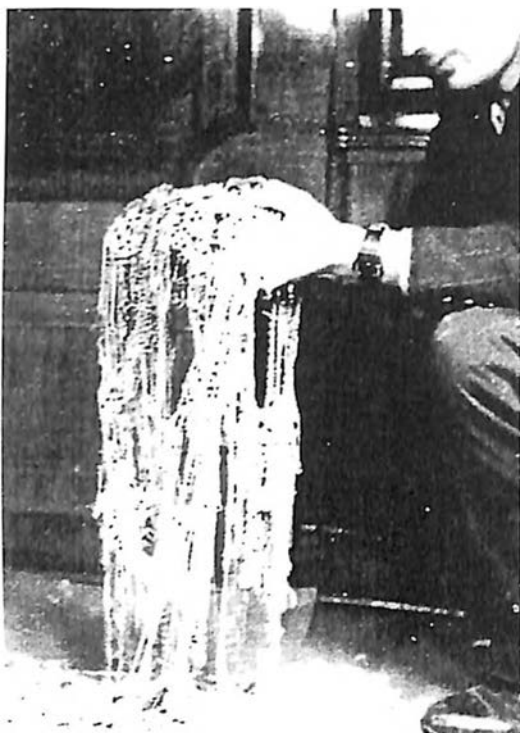
⁵ Svjedočenje Aleksandra Piliša 2. 7.1945. godine.

trebe Države sa opisom vrijednosti i imenima davatelja. Zlato, nakit i zlatni novac stavljeni su u 82 kutije i vreće. Procjenu vrijednosti su, izgleda, radili neimenovani zagrebački draguljari. Odbor je radio pod strašnim pritiskom⁶.

Prema tečajevima u mjesecu lipnju 1941. prikupljena je vrijednost 106,533,926,67 kuna što je portuvrijednost za 1.065.339 kg zlata.

Članovi Odbora su dobili legitimacije u kojima je rečeno da rade u interesu i po nalogu državnih i ustaških vlasti te da se ih ne smije dirati (kao ni njihovu obitelji i imovinu), a dobili su i propusnice za slobodno kretanje. Članovi Odbora su u većem broju, nego ostali Židovi, preživjeli, jer su većinom emigrirali, ali su neki i ubijeni u logorima.

Dio otetog blaga kojeg su sakrili ustaše pronađen je u Franjevačkom samostanu 1945.godine.

Slika 67. Zlato, satovi i dragocjenosti koje su oteli ustaše pronađeno u jednom zagrebačkom samostanu 1945.

The looted gold, watches and jewellery that was concealed by ustasha was found in one monastery in Zagreb 1945

⁶ Svjedočenje Davida Akselrada, 1954

Završna stranica izvještaja Odbora

DODATAK

Prvih dana rada Odbora, primio je isti nalog, da nabavi oko 2.000.000.- talijanskih Lira. U ono vrijeme nije bilo moguće nabaviti Lire uz niži tečaj od Din. 4.- za 1 Liru pa je Odbor nabavio oko 1.000.000.- tal. Lira uz taj tečaj. U ostalom je tada-nji paritet prema zlatu odgovarao ovom tečaju od Din. 4.- za 1 Liru.

U Zagrebu, dne 31. listopada 1941.

ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
ZA POTREBE DRŽAVE
DRAŠKOVIĆEVA ULICA 25/III
Mann Piliš

(Pečat:)

ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
ZA POTREBE DRŽAVE
DRAŠKOVIĆEVA ULICA 25/III

STANJE PODAVANJA ŽIDOVA ZA
POTREBE DRŽAVE

dne 31. listopada 1941. godine.

(Pečat:)

ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
U ZAGREBU

SKUPNI PREGLED
PODAVANJA ŽIDOVA ZA POTREBE
DRŽAVE DNE 31. LISTOPADA 1941.

I. Gotovina

A.

1.) do 7.) Predato raznim ustanovama	Kn. 25,545.399.31
8.) Troškovi i nabavke u ime podavanja	" 315.687.15
9.) Gotovina u blagajni Odbora	" 43.639.45

B. Neunovčena, odstupljena ovom Odboru:

1.) Uložne knjižice banaka	" 3,516.322.78
2.) Čekovi Poštanske štedionice	" 1,043.523.-
3.) Potraživanja kod banaka na tekućim računima	" 2,306.810.-
4.) Polozi kod banaka	" 100.000.-
5.) Zaplijenjeno po Redarstvu u Zagrebu	" 1,098.200.-
6.) Zaplijenjeno po inim vlastima	" 944.219.83
7.) Potraživanja iz podučea pod povjerenikom i kod privatnih lica	" 2,848.312.-

8.) Potraživanje u inozemstvu	" 240.000.-	Kn. 38,002.113.52
-------------------------------	-------------	-------------------

II. Namještaj

1.) Predato raznim ustanovama	" 155.370.-
-------------------------------	-------------

III. Vrijednosni papiri

1.) U blagajni Odbora čija je vrijednost poznata	Kn. 2.500.-
2.) Zaplijenjeno po vlastima	" 90.000.- Kn. 92.500.-

IV. Zlato, nakit i zlatni novac

A.

1.) Spremljeno u blagajnu Redarstvenog Ravnateljstva u procj. vrijedn. prema preduzimanju	Kn. 32,306.788.45
Prenos	Kn. 32,306.788.45 Kn. 38,249.983.52
Donos	Kn. 32,306.788.45 Kn. 38,249.983.52

B. Odstupljeno ovom Odboru:

1.) Zaplijenjeno po redarstvu čija je vrijednost poznata	" 3,199.276.80
2.) Zaplijenjeno po inim vlastima čija je vrijednost poznata	" 348.530.20
3.) U sigurnosnim pretincima u Zagrebu, čija je vrijednost poznata	" 1,415.291.20
4.) Potraživanja u inostranstvu	" 11,284.200.- " 48,554.086.65

V. Valute i devize

A. Primitljeno i kupljeno:

1.) Predato Ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj	Kn. 6,330.568.50
--	------------------

B. Odstupljeno ovom Odboru:

1.) do 4.) Polozi kod banaka, zaplijenjeno po raznim vlastima, sefovi u Zagrebu i potraživanja u inozemstvu	Kn. 13,399.291.- " 19,729.859.50
Ukupno	Kn. 106.533.929.67

Na temelju Kn. 100.- za 1. gr. 14 kar.
zlata čini — 1065.339 kg. zlata.

Primjedba: Tomu će se imati dodati još i iznos onih navedenih predmeta, čija se vrijednost do sada nije mogla ustanoviti.

(Pečat:)

ODBOR U STVARI PODAVANJA ŽIDOVA
ZA POTREBE DRŽAVE
DRAŠKOVIĆEVA 25/III
-Mann Piliš

Prilozi

Prepis

Izjava o rasnoj pripadnosti

Što ne odgovara precrtati!

Podpisani (ime i prezime): Kornelija Mautner, učiteljica u Imbrovcu
 položaj i čin: učiteljica III. položajne grupe rođen/dne 9. svibnja 1897.
 u Livnu vjera katolička
 prijašnja vjera katolička svjestan, da bi neispravni podaci i prešućivanje poznatih mi podataka povukli za sobom kaznu zatvora od najmanje 3 mjeseca
 gubitak službe, odnosno prava na vršenje zvanja, izjavljujem prema najboljem znanju i po savjesti
 pozivom na svoju službenu prisegu, da među mojim predcima nema — ~~ima~~ osoba nearijskog porijekla i to:

Roditelji: _____
 Predci II. koljena: _____
 Predci III. koljena: _____

Je li da moj bračni drug (ime i prezime) Dragutin Mautner, student
 rođen dne 18. studenoga 1912. u Palracu
 vjere katoličke (prijašnja vjera) mojsijeva
 s kojom sam vjenčan(a) dana 10. rujna 1934.
 među svojim predcima nema — ~~ima~~ osoba nearijskog porijekla i to:

Roditelji (bračnog druga): Otac Židov Aleksandar Mautner i majka Židovka Gisaleta Kalach
 Predci II. koljena (bračnog druga) _____
 Predci III. koljena (bračnog druga) _____

Je li među predcima mog pokojnog (bivšeg) bračnog druga (ime i prezime) Salvatore de Tomaseo
 rođen u Šidru vjere katoličke
 prijašnja vjera nema — ~~ima~~ osoba nearijskog porijekla i to:

Roditelji (bivšeg bračnog druga) _____
 Predci II. koljena (bivšeg bračnog druga) _____
 Predci III. koljena (bivšeg bračnog druga) _____

Djeca (koliko) dvije iz prvog braka nema — ne žive samnom u zajedničkom kućanstvu.
 U Imbrovcu dne 15. lipnja 1941.

Podpis
Kornelija Mautner v.r.
učiteljica

Oznaka poglavara: Gornje navode potvrđuje
u Imbrovcu 16. lipnja 1941.

Oz. je ovaj prepis vjeran svome originalu i tvrdi:

_____
 skolski nadzornik M. Šp.
u z.
Šp.

Podpis poglavara
Šlegović v.r.

Izjava o rasnoj pripadnosti

Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti

Riječi, koje ne dolaze u obzir, imaju se precrtati vodoravnom crtom, a rubrike, koje se ne ispunjavaju, kosom crtom. Ako podnositelj izjave nije položio prisegu brišu se riječi: „i pozivom na svoju službenu prisegu“.

U rubrici za predke imaju se navesti samo predci nearijski i to ne imenom, nego samo oznakom rase, pripadnosti, na pr. otac Židov ili baka Ciganka, ili jedan pradjed Crnac, jedna prababa Židovka. Navesti se imaju samo oni predci kod kojih počinje nearijska loza. Na pr. ako je otac Židov, onda se navode djed i baka po ocu, jer je samo po sebi raumiljivo, da su roditelji Židova također Židovi. Ako je bio djed po ocu Židov i baka arijska, onda se navode taj djed, a ne i otac, jer je jasno da je otac polužidov. Oni, koji imaju dvoje ili više predaka drugog koljena (djedova i baka) koji su Židovi po rasi, imaju navesti, ako su kršćani, pored vjere i datum krštenja.

Vjera se kod predaka ne spominje, nego samo rasna pripadnost: ako su bili na pr. svi pradjedovi Židovi mojsijevе vjere, a djed i baka pokršteni Židovi i otac pokršten Židov, ima se navesti samo: „otac Židov“, jer se polaže važnost samo na rasnu pripadnost. Predci drugog koljena smatraju se za Židove, ako su se u mojsijevoj vjeri rodili, jer tada Arijevaca, koji bi bili prošli na mojsijevu vjeru, nije bilo. Ako je dakle neki djed ili baka mojsijevе vjere, a nije poznato, da bi bio jedan od njihovih roditelja Arijevac, ima ih se smatrati za čiste Židove po rasi.

Što se tiče drugih nearijskih rasnih zajednica, to se naročito upozoruje, da Mađari nijesu neka posebna rasna zajednica. Mađari, Finci, Estoni također pripadaju arijskoj zajednici kao i ostali evropski narodi, samo što govore tako zv. finno-ugrijske jezike. Arhauiti su također pripadnici arijske zajednice, kao što većim djelom i Turci. Kao nearijski osim Židova u prvom redu dolaze u obzir Cigani, dalje Tataři, Kalmiki, Armenci, Perzijanci, Arapi, Malajci i Crnci.

Ako neki podaci o predcima nisu poznati, dužnost je svakoga da se o tim podacima raspita kod osoba, koja bi mogla nešto znati o tome, napose kod rođaka ili poznatih roditelja i si, ako i takvim ispitivanjem nije ništa ustanovljeno, tek onda se može po najboljem znanju i najboljoj savjesti kazati, da o izvjesnim predcima nije ništa poznato. Ako o nekim predcima, do pradjedova i prababa nije ništa poznato, ima se to navesti. Ako su inače svi poznati predci bili Arijci, izjava ima glasiti da nema nearijskih predaka. Ako netko neznaj o nekim predcima drugo, nego samo kojem staležu su pripadali, neka to navede, jer je to od značenja za prosuđivanje rasne pripadnosti. Rubrika o djeci iz prvoga braka ispunjava se samo, ako ima bivši bračni drug nearijskih predaka.

Upozoruje se, da će se svaki sumnjivi slučaj morati po odredbi ministarstva unutrašnjih poslova ispitati na temelju krsnih (rođnih) i vjenčanih listova roditelja, djedova i baka, koje će podnositelj izjave po popisu pribaviti i predložiti, da bi se tada lako svaki neistiniti navod i prešućena činjenica otkrila.

Uputa za sastav izjave o rasnoj pripadnosti

MINISTARSTVO HRVATSKOG DOMOBRA NSTVA - ODIO ZA ŽELJEZNIČKI PROMET

Zagreb, dne 27. svibnja 1941.

OKRUŽNICA broj 39.

Predmeti:

944 K 22-4-2/1

6959/I-1941. Židovi u javnoj službi preduzimanje mjera.

6959/I-1941. SVIM SLUŽBENIM JEDINICAMA NA PODRUČJU DRŽAVK HRVA ŠKE

Od Ministarstva Unutarnjih poslova pod br. 4697 Pr.M.U.P. 1941. Pov. od 26. svibnja o.g. primili smo sljedeći dopis:

" U javnoj službi nalazi se još izvješan broj Židova, jer im se na mjestu, koje zauzimaju još nije mogla naći zamjena.

Javni namještenik može pravilno i sa uspjehom vršiti /povjerenu mu službu samo ako imade pun autoritet i potreban ugled.

Nevojbeno je, da to ne može imati službenik, ako na sebi nosi znak, koji ga ponižuje pred narodom. Stoga se odražuje, da Židovi, koji su u javnoj službi nisu dužni do daljnje odredbe odnosno dok im služba ne prestane nositi znakove, koje određuju pojedine lokalne vlasti radi žigosanja Židova i da se na iste ne mogu primjenjivati nikakove posebne mjere, koje bi mogle biti štetne po interese i ugled službe u kojoj se nalaze.

U koliko prvostepene vlasti smatraju glede pojedinog Židova, koji je u javnoj službi, da je to štetno po državne i javne interese, treba da podnesu o tom izvješće sa obrazloženim predlogom vlasti, koja je mjerodavna, da donese odluku glede daljeg ostanka toga Židova u javnoj djelatnoj službi, a dok ta odluka ne bude donesena ne preduzimati nikakvih ponižavajućih mjera protiv toga Židova javnog namještenika."

Prednje se dostavlja svima jedinicama na znanja s tim, da se o ovoj naredbi obavijeste svi Židovi, koji su namješteni kod Hrvatskih državnih željeznica.

NAČELNIK ODJELA

J. Zarebica

Prima na vrijeme
u službu

30. V. 41. 7. 41

- Prisluži na ovako:
1. Trgovina
  2. Trgovina
  3. Trgovina
  4. Trgovina
  5. Trgovina
  6. Trgovina
  7. Trgovina
  8. Trgovina
  9. Trgovina
  10. Trgovina
  11. Trgovina

SAVEZ JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE

ISTORIJSKO - KOLEKCIJSKA ZBIRKA

Reg. br. 944/45

Prilozi: K. 6

Ponova

«Ponova» je bio Ured za podržavljeni imetak Odjela za novčarstvo, državnu imovinu i dugove Ministarstva državne riznice u NDH (1941-1945) sa sjedištem u Zagrebu.

24. lipnja 1941. je osnovano Državno ravnateljstvo za ponovu koje je preuzimalo imovinu iseljenog stanovništva (većinom Srba), a 1. srpnja je osnovano i Državno ravnateljstvo za gospodarstvenu ponovu koje je preuzelo poslove Ureda za obnovu privrede i bilo je jedino ovlašteno kupovati imovinu Židova i židovskih poduzeća.

Sva se židovska imovina morala obavezno prijaviti. Postojali su posebni obrasci za prijavu imetka i za prijavu poduzeća. Obrasci su bili veoma detaljni, pa se čak moralo prijaviti i odjeću i namirnice.

U židovska su poduzeća imenovani povjerenici i promijenjeni su njihovi nazivi. U toku prva dva mjeseca od osnutka postavljeno je oko 800 povjerenika (upravitelja) u židovska poduzeća¹.

Dvije ustanove, koje su imale slična zaduženja i poslove, što je otežavalo rad, su 15. rujna 1941. spojena u jednu ustanovu «Državno ravnateljstvo za ponovu». I to je Ravnateljstvo ukinuto i njegove poslove preuzima (14. siječnja 1942) Ured za podržavljeni imetak, unutar Državne riznice NDH. Ured se bavio prijavom, podržavljenjem, upravom, i prodajom cjelokupne pokretne i nepokretne imovine Židova, Srba i narušitelja javnog mira i poretka.

Drugo područje djelatnosti ureda bilo je iseljavanje Srba sa područja NDH.

U kartoteci poduzeća u Zagrebu bilo je evidentirano 1456 židovskih poduzeća²

Donesena je Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine 10.10.1942, te je na taj način konfiscirana sva židovska imovina bez naknade, i onih koji su još bili živi i onih koji su u to vrijeme već bili ubijeni. Ta je imovina, ukoliko već ranije nije bila razgrabljena ili «darovana» ustanovama i zaslužnim osobama, stavljena na rasprodaju, osobito židovska poduzeća i trgovine. Od 1.200 podržavljenih zgrada u Zagrebu, oko 90% bilo je vlasništvo Židova.

Pred sam slom NDH, u ožujku 1945. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovja NDH tražilo je da se sve promjene vlasništva unesu u gruntovne knjige.

Nakon sređivanja, gradivo Ureda za podržavljeni imetak Zagreba ima 477 knjiga, 1.854 kutije, 2 svežnja, 54,21 d/m kartoteka što iznosi ukupno 252,5 dužnih metara gradiva koje se nalazi u Državnom Arhivu.

---

¹ Kisić- Kolanović, N.: Podržavljenje imovine Židova u NDH. Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 3, 1998.

² Goldstein, I.: Holokaust u Zagrebu, Novi Liber, Zagreb, 2001, str 175.

Prodaja židovskih trgovina i nekretnina

Židovske trgovine (poduzeća) i nekretnine procjenjuje i preuzima Napredak, koji će ih raspodati. Za sada prodavat će se samo nekretnine u gradu, koje su usko povezane s trgovinom odnosno poduzećem

Kako smo javili prošlog tjedna započelo se je procjenom židovskih trgovina (poduzeća) i nekretnina na području grada odnosno kotara Koprivnice-

S time u vezi sazvao je izaslanik Saveza Napredkovih zadruga, šef odsjeka za nacionalizaciju priroda g. Dragutin Mašek, pukovnik u miru, prošle nedjelje u gostioni Braće Krčmar sastanak građana, koji žele kupiti židovske trgovine odnosno nekretnine i protumačio im postupak oko prodaje.

Na ovom brojno posjećenom sastanku prikazao je g. Mašek najprije postanak Hrv. prosvjetnog društva Napredak, koji je osnovao i svoju gospodarsku granu: Napredkova zadrugu sa novčanim zavodom, koja broji do sada 12 podružnica sa ukupno 106 000 zadrugara te imovinom od dvije i pol milijarde Kuna.

Ovoj zadruzi, koja je netečevna ustanova, povjerala je vlada na čelu sa Poglavnikom nacionalizaciju priroda a s time u vezi i preuzimanje svih židovskih trgovina (poduzeća) i nekretnina, koje će uz povoljne uvjete prodati najboljim, najčestitijim odnosno najspozobnijim u prvom redu stručnjacima Hrvatima da tako zadovolji potrebama hrvatskog priroda

Nakon toga je g. Mašek opširno protumačio uvjete oko raspodaje židovskih trgovina i nekretnina, koje se sada postepeno stručno procjenjuju uz suradnju i domaćih trgovaca i obrtnika.

Za ovaj sastanak saznalo se tek naknadno u selima koprivničkog kotara, iz kojih se takodje počinju javljati brojne osobe, koje namjeravaju kupiti židovske trgovine odnosno nekretnine i traže potrebne upute.

Tim povodom obratili smo se na posebnog izaslanika Napredkove zadruge g. Viktora Ruteru, (koji će u vezi sa procjenom židovskih trgovina i nekretnina boraviti u Koprivnici do konca ožujka) a koji nam je dao za javnost još ovo razjašnjenje:

»U gradu Koprivnici obaviti će se prvenstveno procjena na 10 židovskih trgovina što će potrajati kroz četiri tjedna. Nakon toga može svatko tko namjerava koju od ovih trgovina kupiti a koji ispunjava uvjete kupuje, podnijeti ponude za procjenjene trgovine (poduzeća) što će biti u novinama pravodobno objavljeno.

Prodavat će se za sada samo nekretnine, koje su usko povezane sa trgovinom odnosno obrtom.

Nekretnine u kojima se ne nalazi nikakovo židovsko poduzeće za sada se neće prodavati.

Poduzeća, koja se nalaze u selima koprivničkog kotara doći će na red tek iza obavljene procjene poduzeća u Koprivnici što će takodje biti pravodobno objavljeno.«

Ponude će se dakle predavati samo za trgovine koje su procjenjene i u novinama objavljene, izaslaniku Napredkove zadruge g. Vikтору Ruteru u gostioni Braće Krčmar u Koprivnici.

“Prodaja židovskih trgovina i nekretnina” iz lista
Koprivnički Hrvat od 28. veljače 1942

Okrug Virovitica

Obiteljski list

Kotar Virovitica

Broj 1

I.) Lični podaci

	Prezime i ime	Mjesto stalnog boravišta	Starost	Zanimanje	Obiteljski odnos
Glava obitelji	Kopštajn Richard	Virovitica	45.	trgovac	
	-o- Elna	-o-	35.	trgovkinja	supruga
Članovi obitelji	K. p. i. i.				

Sudbina: god. 1941, augusta mjeseca bili smo po ustašama u Bjelovarški logor učenjivci, u bolnici 12-14, dana knji govtanci. Doodnom januara 1942 izbjegli u Bratislavu, gdje smo dosta oskudno živjeli jer su nas često selili, iz Bratislave, sklonilo budamo o pravoslavci i na otoku Rab, gdje smo jg kapitulacija Italije, kotorka. 29. IV. 1943. Razmimo put Slavonije, u bolni 36 duarica, smatrali smo og pusta trgovac pod poverom isapfadi u Kocin. Januam stisao u F.O.W. a moja supruga u Kocinar, a odlazila su gdje to je. Kada je i sada je još u Italiji, Januam 27. 1944. bio teško ranjen, i postao invalid, Rab, Kocin, Dobro su u Kocin, F.O.W. u Virovitici, gdje još i sada radim. Kolovozu 1948. otkazali su ostati moju suprugu i staru 78. god. a da zbiljda o yoni više ništa saznao, izgubio je i ona jedna sa stara logora kuće Anochitka ili stare graditka.

II.) Podaci o imovini

	Nekretnine	Pokretnine
Stanje prije 6. IV. 1941	kuća prijavljena u Labinu br. 13. sa otokom od 2, jutra. u vrijednost od 200 000.000. razdruo sa mojom mamom.	3. pola kućnog namještaja. Tordo 1. javak. 1000/000. 30.000. kuhinja, malo drvo, i posude, te subočica, oružje i malo dr. 15000. nakit i novac 25.000. roba u trgovini sa namještajem 1. Kojega su fašisti posle uništili: 100.000.
Stanje na dan 9. V. 1945	uslijed ratnih operacija kuća nije uništena, ali je jako oštećena. Kao isto tako i sadržaj, svata posuda, posuda, pod poverom uništena, ali je sačuvana u podzemlju i popaljena, danas je taj opravak namalo predrađen. Ovlađeno.	
9. VIII. 1945	kuća, postigao	

Obiteljski list obitelji Kopštajn iz Virovitice

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA

Broj: 50586/1941.

U Zagrebu, 17. studenoga 1941.

D O P U Š T N I C A

Na molbu RENDELI ZVONIMIRA iz Kustošije Dr. A. Pavelića kbr. 19.

d o p u š t a s e

RENDELI ZVONIMIRU iz Kustošije rođenom 7. srpnja 1895. u Cetingu
vjere rkt. kao i članovima obitelji i to:

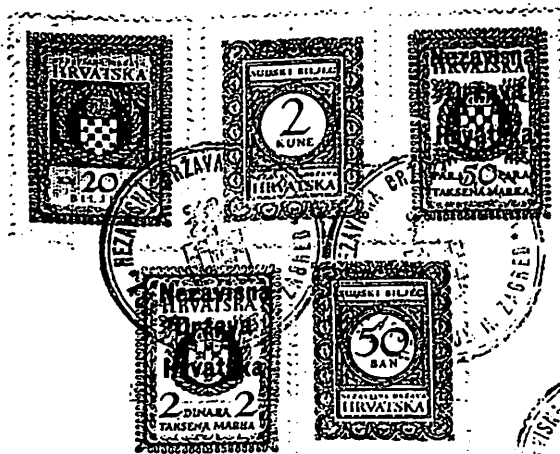
brat^u Vladimiru rođ. 8. svibnja 1907 u Zagrebu vjere: mojsijeve, brat^u
Krešimiru rođ. 18. siječnja 1906 u Zagrebu vjere mojsijeve da može
do daljnje odredbe kao pripadnik Nezavisne Države Hrvatske nesmeta
boraviti na državnom području Nezavisne Države Hrvatske i baviti se
svojim privatnim poslovima u granicama postojećih zakonskih propisa
Ujedno se oslobodjaju od nošenja židovskoga znaka.

Obći pomoćnik

Ministra unutarnjih poslova:

M. P.

potpis nečitljiv v. r.

Sud potvrđuje, da je ovaj
od stranke izročaj ul propis-
saglasni sa propisom o ornitōm
koji se sastoji od 1 tabakav
(stena) i na kōmo je prilepljena
taksa od _____ u taksnim
markama.

Kot. KI SUD II.
U ZAGREBU 28/XI 1941.

Dopustnica

Logori u NDH

Camps for Jews in the Independent State of Croatia

(prema *Narcisa Lengel-Krizman: Logori za Židove u NDH,*

U: Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam. Židovska općina Zagreb, 1996, str 91-104)

Kronologija:

Jesen 1940 – logor u Samoboru

za oko 200 izbjeglica iz Austrije, Njemačke, Poljske i Čehoslovačke, kasnije premješteni u druge logore (Bistrac, Daruvar, Kerestinec, Sarajevo itd) i ubijeni.

14.travnja 1941 – logor Danica kod Koprivnice

U logoru je bilo oko 5.000 zatvorenika od toga oko 600 Židova koji su poslani u srpnju 1941 u Gospić i druge logore. Grupa od 165 židovskih mladića uhapšena je 27.svibnja 1941 pod izlikom studentske radne obaveze i poslana u logor Danicu, kasnije u Jadovno gdje su gotovo svi ubijeni (vidi poglavlje Jadovno).

19. travanj 1941- logor Kerestinec

Bilo je 487 zatvorenika, većinom izbjeglica. Židovski dio logora je osnovan 1. svibnja 1941. Poslani su u druge logore: Sarajevo, Kruščica, Jasenovac, Loborgrad, Auschwitz, Gospić).

Svibanj 1941 – logor u Daruvaru

Za židovske izbjeglice, u srpnju 1941 prebačeni u logor u Gospiću.

Početak lipnja 1941. osnovan logor u Gospiću

Kroz logor je prošlo oko 2.500 Židova prije nego je prestao s djelovanjem 21.kolovoza 1941. Zatvorenici su prebačeni u druge logore: Pag, Jadovno, Jastrebarsko, Kruščica, Loborgrad, Jasenovac.

25 lipanj 1941 - logori Slano i Metajna na otoku Pagu

Logor je trajao do 19.kolovoza 1941 i za to vrijeme je ubijeno 407 muškaraca, 293 žene i 91 dijete, ostali su prebačeni u logore Jastrebarsko, Kruščica, Loborgrad i Jasenovac.

lipanj 1941 – logor Jadovno na Velebitu

trajao do 19. kolovoza 1941. i za to vrijeme ubijen je veliki (nepoznati) broj Židova .

Lipanj 1941- logor Slavetić kraj Jastrebarskog

Za židovske izbjeglice (oko 100) 6. studenog 1941 su žene i djeca prebačeni u Loborgrad, a muškarci u Jasenovac.

Lipanj 1941- logor Draganić kraj Jastrebarskog

Za židovske izbjeglice (oko 200) u lipnju 1941 poslani u Ravnu Goru i zatim u druge logore.

Lipanj 1941 – logor Lipik

Za židovske izbjeglice (88) koji su u srpnju prebačeni u logor u Gospiću.

Lipanj 1941 – logor u Zagrebu - Zagrebački velesajam

Prolazni logor iz kojeg je oko 2.500 Židova poslano u Gospić. Posebna Komisija je oslobodila dio Židova koji su bili u mješovitim brakovima.

Srpanj 1941- Logor Jastrebarsko

Kroz logor je prošlo oko 1.500 do 1.700 Židova iz logora Gospić, Jadovno i Pag. Logor je prestao djelovati krajem rujna 1941 kada su zatvorenici poslani u druge logore

20-21 kolovoz 1941- logor Jasenovac

Dolazak prvih zatvorenika

Logor jasenovac bio je najveći kompleks logora u NDH koji je djelovao sve do travnja 1945. godine. Bilo je nekoliko logora u tom kompleksu: prvi su bili Bročice (I) i Krapje (II) koji su rasformirani već u studenom 1941, a logoraši su prebačeni u logor III – ciglana Bačića. Logor IV bio je Kožara a logor V. Stara Gradiška. Prema pisanju Mihaila Sobolevskog (Mihail Sobolevski – Židovi u kompleksu koncentracijskog logora Jasenovac)u logor je upućeno oko 60 transporta Židova sa oko 15.000 muškaraca, žena i djece. O broju stradalih Židova u Jasenovcu još se uvijek vode rasprave.

28 kolovoz 1941 –logor Kruščica kod Travnika

oko 3.000 Židova. 28.rujna 1941 prebačeni su muškarci u Jasenovac, a žene i djeca u Loborgrad.

Kolovoz 1941 – logor Zavrtnica (u Zagrebu)

Tranzitni logor za oko 1.000 do 1.500 Židova, najviše iz Zagreba koji su krajem rujna prebačeni u druge logore.

Kolovoz 1941 – logor Loborgrad

Logor za oko 1.700 žena i djece. U logoru je umrlo oko 200 zatvorenika. Između 13 i 28 kolovoza 1942. su predani Nijemcima i odvedeni u Auschwitz.

Rujan 1941- logor Gornja Rijeka

Za oko 100 žena (starijih) iz logora Loborgrad. One su u svibnju 1942 vraćene u Loborgrad i zatim odvedene u Auschwitz.

2 prosinca 1941 – logor Đakovo

za 1.865 žena i djece iz Sarajeva i 1.161 žena i djece koji su 26 veljače i 6 ožujka 1942. prebačeni iz logora Stara Gradiška. U logoru je umrlo 569 osoba, ostali su između 15 lipnja i 5. srpnja 1942. prebačeni u Jasenovac i ubijeni pri dolasku.

Lipanj 1942 – logor Tenja (blizu Osijeka)

Za oko 3.000 Židova iz Osijeka i raznih dijelova Slavonije.

15. kolovoza 1942 su poslana u Auschwitz najprije djeca, ostali u logore Jasenovac i Jablanac gdje su ubijeni u rujnu 1942 i u Auschwitz gdje su ubijeni pri dolasku.

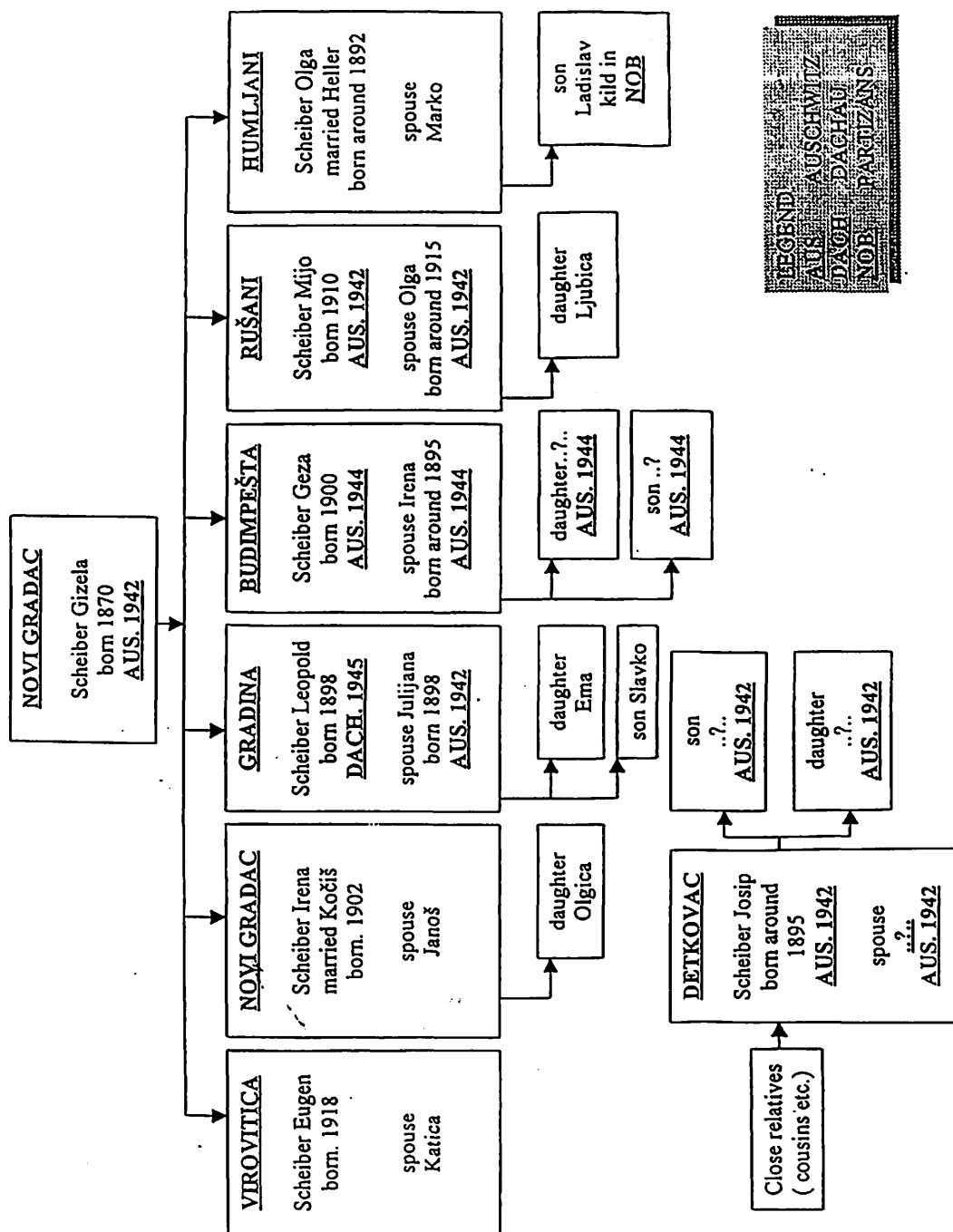
Srpanj 1942 – logor Vinkovci

Za oko 400 Židova Vinkovaca i nekih mjesta u Srijemu. Nakon mjesec dana manji dio zatvorenika je poslan u Jasenovac, a ostali u Auschwitz.

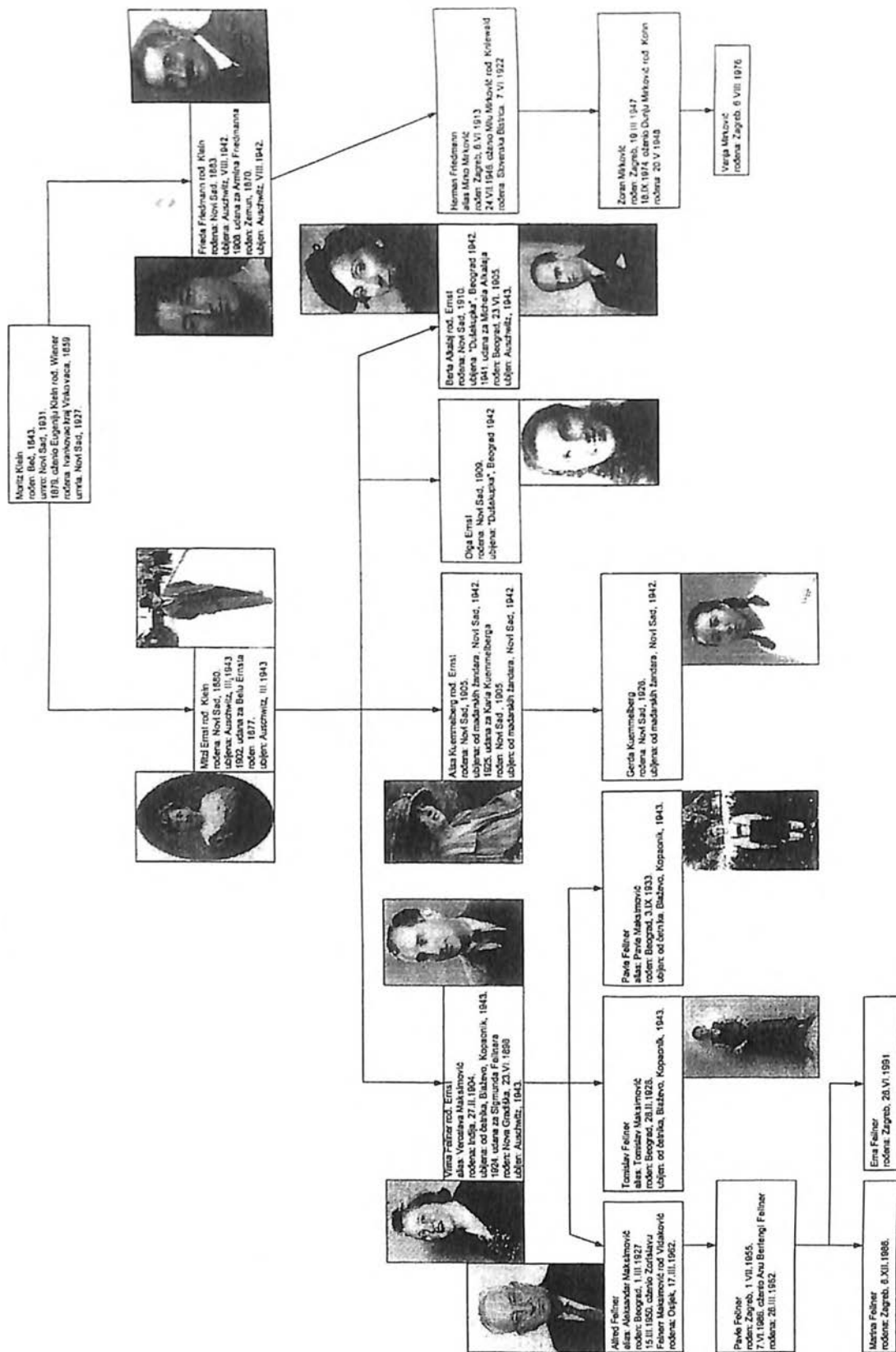
Prema pisanju Narcise Lengel-Krizman bilo je još tranzitnih logora kroz koje su prošli Židovi na putu za druge logore.

Prilozi

Slika 68. Obiteljsko stablo obitelji Scheiber s imenima članova obitelji koji su ubijeni u logorima Auschwitz i Dachau ili poginuli u NOB (partizanima).

Slika 69. Obiteljsko stablo koje je rekonstruirao ing. Aleksandar Maksimović (Alfred Felner) s imenima članova obitelji koji su stradali u Holokaustu

Slika 70. Slike članova obitelji Atijas: Obiteljska slika iz 1936: otac Moric Atijas, umro u Sarajevu 1937; Majka Merjam rođ. Kabiljo bila u logorima Kruščica i Lobograd, ubijena u Auschwitzu; starija sestra Rikica, logor Đakovo; Brat Samuel-Sami, bio u logorima Kruščica i Jasenovac, ubijen 1942; mlađa sestra Flora bila s majkom u logorima, ubijena u Auschwitzu; Jakob Atijas, sin, bio u logoru Kruščica i Jasenovac odakle je pobjegao 15. 3. 1941. On je donirao slike i podatke.

uz sliku 70:

1. Obitelj Atias

Otac, Morie (Samuel) rođen 1888.g.
Sarajeva. Umrta 19.09.1937.g.

Majka, Meljana (Kobilja) rođena
1908.g. Šepće. Bila u logoru Krušćica,
Lobor Gribat i ubijena 1942 u Ameriću.

Sestra, Stankja Rihica - Rihica rođena
veljača 1922.g. U Sarajeva odmah
ubijena

Brat, Samuel - Sami, rođen 1.01.
1935. Bio u logoru Krušćica i

Jasenovac gdje je likvidiran treći
ili četvrti mjesec 1942.g.

Sestra, mlada Flora - Florica rođena
1930.g. i prošla je put kao majka

Jakov rođen 13.07.1920 Sarajeva.

sa bratom bio u logoru Krušćica
Jasenovac odakle je pobjegao 15.03
1941. godine.

Obitelj koja stihala je iz 1936. godine

2. Majka i Otac, kasnije 1919.g.

3. Jakov i Tetka Rihica iz 1930.g.

u Šepću. Rihica likvidirana 1942.
g. u Staroj Gradskoj

4. Jakov. 1939. godine

5. Sestra, Rihica - Rihica i šogor

Jakov Malstara iz Davidovića
ujenčani u trećem mjesecu 1942.g.

likvidirani u Dalwood? ili Jasenov-
cu? 1942.g.

Žrtve Holokausta, članovi
porodice Mr. ph. Hansa Vajsa
Škola politička Doma u Hradi
Lavoslava Švarca, Beograd 55
Mr. ph. Oto Vajs, otac
Paul Vajs brat
Gideon Vajs brat
Atel. Doma, Centrola
2421-544

Mr. ph. Hans Vajs
(Van Vajs)

Slika 71. Slike članova obitelji Vajs ubijenih u Holokaustu:
Mr. ph. Oto Vajs, otac; Paul Vajs, brat i Gideon Vajs, brat.
(Slike je poklonio Hans Vajs, korisnik Doma Lavoslav Schwartz)
Photos of Vajs family: father and two brothers killed in Holocaust.
(Donated by Hans Vajs from old age home)

Slika 72. Obitelj Fodor: djed Laslo Fodor, baka Fani Fodor; teta Ilona Nador rođ. Fodor; i ujak Šandor Nador; sestrična Erika i bratić Ende koji je jedini preživio
Members of family Fodor, killed in Holocaust. Only Ende Fodor survived

Slika 73. Ilonka i Šandor Nador sa djecom Eržikom i Ende

Slika 74. Ilonka i Šandor Nador

Slika 75. Legitimacije iz logora Kraljevica za obitelj Berger (Berger Maria, Berger Josip i Berger Anita). Identity card from camp Kraljevica for Berger family

Slika 76. Tri partizanke: Ela i Beba Samokovlija i Weiss Gracija
Photos of Ela and Beba Samokovlija and Gracija Džamonja in partisans

Slika 77. Vilim i Piroška Löwy u kolovozu 1941., nose židovske znakove. Osam dana nakon vjenčanja Vilim je odveden u logor i ubijen u Jasenovcu.
Vilim and Piroška Löwy in 1941. Eight days after marriage Vilim was send to camp Jasenovac.

Slika 78. "Teta Piroška" na sastanku Ženske sekcije, u Židovskoj općini u Zagrebu.
Piroška (standing) on the meeting of Jewish women organization

13. Jews in Croatia during World War II

The Jewish destiny in Croatia during World War II was similar as the destiny of all European Jews in the countries under the influence of Germany or occupied by it. Already in mid-30' anti-Semitism was felt to be stronger and stronger (Goldstein 1966) Jewish organizations reacted and a Resolution on anti-Semitism was introduced at the 6th Congress of the Union of Jewish communities in Belgrade 1936.

The Regulations was issued (end of 1940) by which Jewish owners of stores and wholesale shops were prohibited to work with human food. The regulation on the Registration of persons of Jewish origin as students and pupils was also issued whereby *numerus clauses* were introduced. The employment of Jews in state services and education was also restricted (Stulli, 1989).

The Union reacted to these regulations, but the Government calmed down the representatives of Jewish organization stating that there was no reason for any anxiety (Cvetković, 1939).

Refugees from Germany, Austria, Romania and other countries began to arrive in Yugoslavia and the Government took action for their return and for the revision of residence permits (6 April 1939) and demanded that particular attention be paid to Jewish families in order that they would not hide foreigners in their houses.

A Social fund was established at the Union of Jewish communities (23 April 1939) for helping refugees. All Jewish Communities had to give their contributions to this fund. Later on some of these refugees suffered together with Yugoslav Jews.

During the Second World War Yugoslavia was divided between Germany, Italy, Hungary and Bulgaria.

Following the occupation in the April War (8-18 April 1941), Yugoslavia was divided: Hungarian troops occupied Prekomurje, Medimurje, Baranja and Backa. Germany occupied Banat and Serbia was under German authority. Macedonia was divided between Bulgaria and Italy. Montenegro was under Italy and part of it was incorporated in Greater Albania. By the Pact in Rome (May 1941) Italy got the greater part of the Croatian coast and part of inland Croatia (see Map).

On April 10, 1941 a new state under the name NDH (Nezavisna Država Hrvatska) the Independent State of Croatia was established. This state covered the territory of the former Croatia and Bosnia and Hercegovina

In Croatia, immediately after the Independent State of Croatia (NDH) was proclaimed on 10 April 1941, the next day, 11 April, the first group of Jewish public and cultural workers were arrested (Lengel-Krizman, 1996) with a view of "contribution", that means, giving jewels, gold and money to a value of. 1000 kg in gold.

On May 13. 1941 counselor Britvic told a group of Jews who had been arrested that he wowed them free on condition that they organized the collection of gold among the Jews of Zagreb. Consequently, a committee was organized called the Committee for Jewish contribution for the Needs of the State.

Almost all Jews followed the invitation of the Committee. First they gave so-called "invisible property": jewelry and other valuable things.

Among the Jews the opinion prevailed that their lives could be saved by giving away their gold bracelets, rings and diamond brooches, earrings etc, watches and jewelry (some of them had unique artistic value), pearl necklaces, even the silver cutlery. The Committee also had to collect various household and office furniture.

On October 31, 1941 the Committee issued a "Joint review of the contributions of the Jews for the needs of the state":

I. Cash, II. Furnitúre; III. Securities; IV. Gold, Jewels and gold money and V. Money and foreign currencies).

From this Report it can be seen that the Committee collected valuables to the amount of 106,533.929,667 Kuna in gold value of 1.065,339 kg.

It has been established that from 1941 to 1945, the Ustasha NDH seized property from Jews, the value of which amounted to over 25 billion dinars (according to some authors) at the price prevailing before World War II. But this only refers to property which was publicly established and the existence of which was common knowledge.

In April 1941 the first regulations and laws were enacted (Narcisa Lengel-Krizman) which allowed legal "pogroms of Jews:

- The Legal Provision for the Defence of the People and State
- The Legal Provision on Racial Affiliation
- The Legal Provision on the Protection of Aryan Blood and Honour of the Croatian People
- The Legal Provision on the Preservation of Croatian Property
- The Legal Provision on Citizenship
- The Legal Provision on the Regular Operation of and the Prevention of Sabotage in Business Enterprises
- The Legal Provision on the Prohibition of Employment of Female Persons in non-Aryan Households
- Legal Provision according which all Jews in Zagreb had to move out of certain parts of the city.
- Legal Provision according to which all Jews had to wear a Jewish sign.
- The Legal Provision on Changing Jewish Surnames
- The Legal Provision on the Protection of the National and Aryan Culture of the Croatian people
- The Legal Provision on the Mandatory Registration of Jews and Jewish Business Enterprises and the Prevention of Concealing Jewish Property
- The Legal Provision on Conversion from one Faith to another
- The legal provision according to which Jews were considered collectively responsible for "disturbing the population and hindering supplies and therefore measures will be taken against them and they will be sent to open air prisons and camps because of their criminal responsibility.
- The Legal Provision on the Procedure to be Followed in Cases of Communist attack when the Perpetrator is not found
- The Legal Provision on Conducting Undesirable and Dangerous Persons to Forced Internment in Transit and Labour camps.

All these regulations excluded Jews from all social, cultural and political life in Croatia; Jews were excluded from business and organised plunder of their property was legalized.

Immediately the Racial Law was implemented and concentration camps were opened in Croatia or Jews were deported to other Nazi camps. About 80% of the Croatian Jews were killed in the Holocaust.

During April 1941 the first camps were established (Danica near Koprivnica, Kerestinec and Pesarovina).

The Ustasha camps in NDH could be divided into transit (assembling) and so-called labor (concentration) camps.

The first stage in creating the camp system was the establishment of transit camps in which Ustasha authorities, after mass arrest, organized temporary assembling places for Jews. These were in indoor and outdoor areas, prisons, deserted factory buildings, schools, Jewish temples, or any other suitable large buildings.

Some of the Jews were transferred from one camp to another and most of them were killed in the concentration camps. Jews in transit camps (marked blue colour on the map 2) were exposed to torture, hard physical labour, humiliation, hunger and thirst. There were individual murders but not mass liquidation of prisoners as there were in the "death camps. Many prisoners died as a result of exhaustion, lack of food, medicine and of contagious diseases.

After some time (one or more months), Jews were transported to another camp, and finally ended in concentration death camps (marked black) situated on the territory of NDH or in camps organized by the Germans (mostly Auschwitz). The most famous concentration camps in Croatia were: Kerestinec, Jadovno (Velebit), Jasenovac (consisting of 5 camps marked with I - V - Stara Gradiska) and Lepoglava an old prison. The camps on the island Pag (Metajna and Slano) were under NDH although the Italians were there.

In these camps many refugees from other countries ended, Jews from Bosnia and Herzegovina and most of the Croatian Jews.

According to Žerjavić's estimate (1966) around 6,800 to 7,700 Jews from the territory of NDH (Croatia and Bosnia and Herzegovina) lost their lives in German and other foreign concentration camps and a further 13,000 in the camps in Croatia (out of which number there were 6,000 Jews from Croatia and 7,000 from Bosnia and Herzegovina).

It is assumed that around 8,000 Jews managed to flee before or in the course of War (Bošković) and Žerjavić considers that at least 5,000 Jews escaped to Italy. S. Goldstein cites the figures that in 1940 there were about 25,000 Jews in the territory of today's Croatia and only 5,500 of them survived the War (about 79 per cent was killed).

According to the same author 1,737 Jews participated in the anti-fascist resistance, 325 of them were killed in actions.

We assume that in the NDH camps (Jadovno, Dakovo, Loborgrad, Pag, Tenje, Kruscica and other camps and pits) about 5,000 Jews were killed.

Jews in Croatia were also handed over to the Germans and sent to their camps mainly Auschwitz. We include in publication the decision of NDH authority, to pay for each Jew, who was delivered to a German Camp, the amount of 30 DEM.

About 5,000 Jews from NDH territory were transported to German camps, mainly to Auschwitz.

These figures do not include Jewish losses in other camps, nor those who died in emigration or in the Liberation war.

Map 2 presents a horrible picture, which shows that during the Holocaust there was a network of camps in Croatia. All of them had been part of a single system and under a single command.

We have also included a copy of the card on which parcels sent to Jasenovac, by the Jewish community, were registered. Based on the dates of response and dates of delivery of the parcels, it is evident, that those prisoners that somehow managed to survive the horrors of the camps were finally liquidated just before the very end of the war in april 1945.

We have also included the official "Instructions for composing a Statement of racial origin".

From the Instructions for composing a Statement of racial origin

...In the section for ancestor, only non-Aryan ancestors should be recorded, not by name, but only by stating their racial origin, i.e.: "father Jew" or grandmother "Gypsy" or "one great-grandfather "Negro", "one great-grandmother Jewish".

Only the ancestor from whom the non-Aryan line originated should be stated. for example, if the father is Jew, the grandfather and grandmother of the father should be stated, since it is obvious that the parents of a Jew are also Jewish. If the grandfather on the father's side was a Jew and the grandmother Aryan, the grandfather should be stated and not a father, because it is clear that the father is a half-Jew.

Those that had two or more Jewish ancestors second generation (grandfathers and grandmothers), if they were Christians, along with religion should state the date they were baptised.

The religion of an ancestor is not mentioned, only the racial origin: if all great-grandfathers were of Moses faith, and the grandfather and grandmother and the son baptised Jews, they should only state: "father Jew", since only the racial origin carries weight.

The ancestor of the second generation is considered to be Jewish if they were born in Moses faith. Therefore, if one grandfather or grandmother is of moses faith, and it is not known wheter one of their parents was an Aryan, they should be racially regarded as pure Jews.

With regards to other non-Aryan communities, a special attention is drawn to the fact that a Hungarian is not a special racial community. The hungarian, Finns and Estonian belong to the Aryan society, as do other European nations, only they speak languages that belon to the so-called finnish-Hungarian group. Albanian are also Aryans, so are most Turks. After Jews, come Gypsies, Tatarians, Armenians, Persians, Arabs, Malazs and Negroes as non-Aryans..."

Some Jews in mixed marriages survived. It was different if the wife was of Aryan origin. If the husband was an Aryan, the Jewish woman had to change her religion in the Catholic Church, and the children of such marriages were considered to be Aryans. If the woman was an Aryan and the man Jew, the decision concerning such marriages was different. It also depended on the fact whether the children were baptised or not.

Some of the survivors were baptised as children born during the war or just before the war. Their parents had them baptised to give them a chance to survive. Many of these parents were killed in the Nazi camps and the children were saved due to hiding under a false identity, or adopted by other families. there were cases when the children were handed through barbed wire over to a stranger who saved them.

In May 1943 the remaining 1,700 Jews were arrested in Zagreb and about 3000 Jews in other settlements and they were taken to Auschwitz.

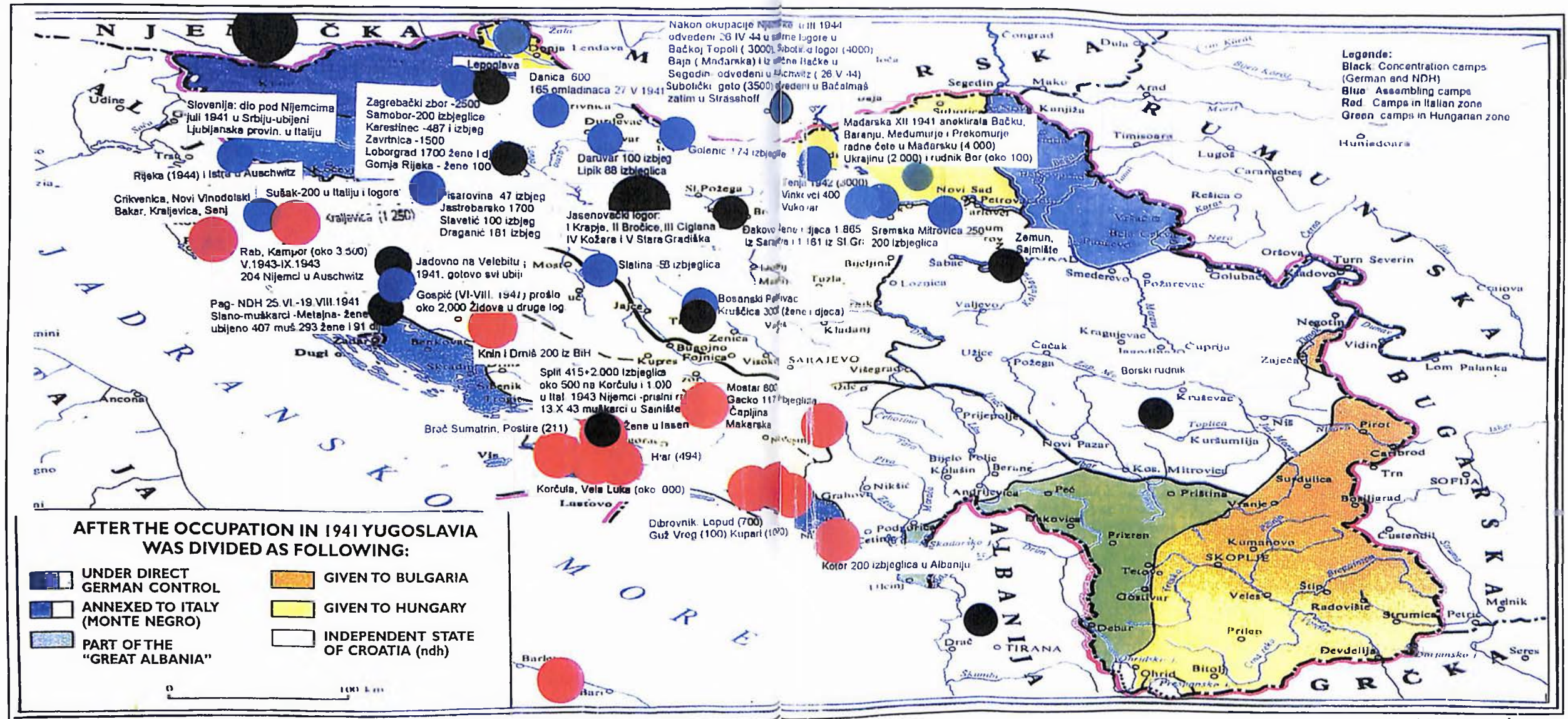
In 1944 the remaining Jews from Rijeka, Istria and Split were taken to a camps.

Jews living in mixed marriages were spared, as were persons from the old people's home "Lavoslav Schwarz" accommodated and supported by cardinal Stepinac at his estate in Brezovica. On his intervention some children were saved who went to Palestine. Hiding, often with the aid of Croats, saved the life of some Jews.

Slika 79. Omladinski orkestar "Jewseri" svira u Domu Lavoslav Schwarz.
Youth orchestra "Jewsery" in old age home Lavoslav Schwarz

Karta 11: Logori za Židove na teritoriju NDH i područjima pod Italijom i Mađarskom
Camps for Jews on the territory of NDH, in the zones under Italy and under Hungary

Autor: dr. Melita Švob, 1999

Molbe poduzeća za povratak na posao bivših židovskih radnika iz sabirnih logora

1

MOLBE PODUZECA ZA PAVRTAK NA POSAO BIVSIIH ŽIDOVSKIH RADNIKA
IZ SABIRNIH LOGORA

Ime poduzeća	Ime radnika	Datum	Grad	HAD	RUR	BR.
Velehr-Kerlovac	Bartos Eugen	27.10.42	Kerlovac	29579	5674	2225
Tunopolje-drzavno poduzeće	Dr. Rikard Stum	26.06.42	Zagreb	29583	4453	28939, 28951, 28990, 1817
Tunopolje-drzavno poduzeća	Drago Bachrach	26.06.42	Zagreb	29583	4453	
Drzavna poslovna sredstajnica	Artur Artun Blau	01.07.42	Zagreb	29571	4412	
Prikrupa postaja Babic	Josip Stum	25.07.42	Zagreb	29708	4830	
Obnova	Stjepan Blau	13.07.42	Vrztan	29676	4716	
Viteks	Izrael Zabludovick	13.07.42	Vinkovci	29632	4572	
St. Kugli, vojizara	Ljubicca Breyer	16.06.42	Zagreb	29610	4510	
Lavroslav Šlainer	Rikard Taussing	18.06.42	Zagreb	29588	4459	
Nihang t. Ind. industrija drva	Otto Yung Winth	20.04.42	Zagreb	29371	3842	
Textilna industrija Miltan Prpic	Edward Sigeli	18.06.42	Zagreb	29370	3841	
Trgovacka isikara	Libuo Bert	30.06.42	Zagreb	29609	4509	
Direkcija slavonske podravsko želj.	Zoltan Klein	24.06.42	Zagreb	29593	4484	
Hrvatski rudnici i lationice	Vera Epstein	16.06.42	Zagreb	29591	4303	
Narodni magazin svopoes tekstiline ...	Oto Tanzer	29.08.42	Zagreb	29539	4295	
Karo-textil	Rosemfeld Sandor	03.09.41	Zagreb	29536	4282	
Magnezit	Rudolf Steiner	08.06.42	Zagreb	29501	4159	
Bogdan Priskic	Zora Bayer	03.06.42	Zagreb	29495	4154	
Ignat Gross I sinovi (zeji, Ind.)	Perera Izidor	28.02.42	Vinkovci	29488	4113	
Ignat Gross I sinovi (zeji, Ind.)	Grun Oto	28.02.42	Vinkovci	29488	4113	
Ignat Gross I sinovi (zeji, Ind.)	Sektor Aleksander	28.02.42	Vinkovci	29488	4113	
Ignat Gross	Perera Izidor	28.03.42	Vinkovci	29480	4097	
Ignat Gross	Grun Oto	28.03.42	Vinkovci	29480	4097	
Ignat Gross	Sekler Aleksander	28.03.42	Vinkovci	29480	4097	
Ignat Gross	Kenting Vilko	28.03.42	Vinkovci	29480	4097	
Ignat Gross	Gross Zelenko	28.03.42	Vinkovci	29480	4097	
Bazelsko, osigurava, drustvo -	Simo Axelrad	27.03.42	Zagreb	29458	4058	
Stjepan Barcevic I drug	Mira Costel	29.03.42	Vukovar	29458	4058	
Mario Vachtellevi I sin	Emil Masses	10.03.42	Zagreb	29430	3991	
Hrvatska sveopca kredina banka	Vilko Weiss	03.02.42	Zagreb	29406	3832	
T. Brandt & Sohn	Vera Arthalzjev	16.05.42	Zagreb	29387	3832	
Union, francusko drustvo	Maura Adele Neumann	24.04.42	Pariz/Zagreb	29331	3766	
Union, francusko drustvo	Nela Katz	12.06.42	Pariz/Zagreb	29331	3766	
Pitomecko Creaenjevećki ugljeni	Albert Singer	29.02.42	Zagreb	29322	3749	
Nasticka tvornica lanina	Erich Moses	07.05.42	Vinkovci	29319	3743	
Zara, tvornica kovrati I i papira	Isak Hochberg	04.09.41	Zagreb	29316	3735	
Kora, tvornica kovrati i papira	Igon Pokorny, Ing.	17.04.42	Tuzla	29238	3506	
Industrokemika	Mojzija Ehrnfurund	11.07.41	Zagreb	29174	3361	
Jadransko osiguravajuće	Dr. Velimir Vranic	11.03.42	Zagreb	29169	3349	
Proizvodnja kudjelje i lana	Pavel Zimmerman	22.04.42	Zagreb	29114	3131	
Vuna dd	Rikard Stukart	28.03.42	Karlovac	29089	3090	
Philp Deutsch I sinovi	Dr. Rikard Stum	03.07.41	Zagreb	28094	3068	
Rafinerija isikok kemicka tvornica	Herman Jette	05.12.41	Zagreb	29081a	2878	
Triza	Zeljko Viktor Berger	16.03.42	Zemun	29048	2805	
Barkovice I Prpic	Emil Somer	15.01.42	Zagreb	29038	2568	
Muslimansko dobrotvorno drustvo	Armin Goldstein	26.03.42	Trenak	29011	?	
Vladimir Mailer	Herman Libling	06.03.42	Zagreb	29007	2478	
Koniack, elekt. tvornica	Leo Preisz	18.09.41	Zagreb	28982	2379	
Lofwinger C. Indust. Kartonzage	Ljudevit Demonsstain	18.09.41	Zagreb	28853	2247	
Lofwinger C. Indust. Kartonzage	Josip I Milan Lofwinger	28.02.42	Osjak	28852	2246	

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

2

Ime poduzeća	Ime radnika	Datum	Grad	HAD	RUR	BR.
Dragutin Lederer	Dragutin Lederer	03.10.41	Osjak	28939	2225	
Stjepan Levi	Stjepan Levi	10.07.41	Zagreb	28951	2245	
Michael Friedrich	Herman Demos & Co dd.	?	Zagreb	28900	1817	
Contlieb	Contlieb	20.09.41	Zagreb	28880	1409	
Trago promet ?	Hinko Kohn	16.12.41	Zagreb	28858	1326	
Fedro Lember	Marko Kohn (Manja)					
Ylioni	Ylioni	21.11.41	Zagreb	28857	1325	
Jadransko osiguravajuće drustvo	Egon Spitzer	22.08.41	Toplice	28814	1087	
Stalna vojna bolnica	Adolf Strauss	18.08.41	Vrztan	28804	1033	
Vunstakasil	Ignac Sabestysten	02.07.41	Zagreb	28789	1088	
Foto umjetnost	Alfred Kraus	08.10.41	Zagreb	28787	1005	
Konfekcija Albeka	Josip Kalman Ing.	?	Zagreb	28784	875	
Drzavna izrnica tvornica vagona	Samujelo Polak	21.01.42	Zagreb	28769	794	
Drzavna izrnica tvornica vagona	Goldberg Juljo	21.01.42	Zagreb	28769	794	
Drzavna izrnica tvornica vagona	Vendra Josip	21.01.42	Zagreb	28769	794	
Drzavna izrnica tvornica vagona	Ing. Oppanheimer Friedrich	21.01.42	Zagreb	28769	794	
Drzavna izrnica tvornica vagona	Dr. Capo Stepan	21.01.42	Zagreb	28769	794	
Pitomacko Hranjevećki ugljenici	Albert Singer	12.04.42	Zagreb	29322	3749	
Pojerenik	Josip Rosenfeld	02.07.42	Zagreb	28749	569	
Viktor Shan I brat	Dezider Furth	13.01.42	Zagreb	28735	498	
Zagrebka dd.	Friedo Schreiner	15.07.41	Zagreb	28725	316	
Kemijaska tvornica Bernard Moses	Mirko Tablicic	11.06.41	Zagreb	28730	442	
Tvornica "Alat"	Robert Koller	10.01.42	Zagreb	28709	293	
Crestia donicarsko dr. za industriju	Eduard Lendleder	18.11.41	Zagreb	28706	292	
Tanin, tvornica lanina	Alfred Fuhmann	09.07.41	Zagreb	28683	225	
"La mode" konfekcija	Margaret Fritz	07.01.42	Zagreb	28682	224	
"La mode" konfekcija	Ivan Fritz	07.01.42	Zagreb	28682	224	
ti. Oskar Freundlich	Lili Weimbe	07.01.42	Zagreb	28682	224	
ti. Oskar Freundlich	Oskar Freundlich	08.01.42	Zagreb	28680	220	
Hinko Nidasi	Hinko Nidasi	08.01.42	Zagreb	28680	220	
Bruno Weiss	Bruno Weiss	02.07.41	Zagreb	28662	19	
Ruza Lang	Ruza Lang	24.09.41	Zagreb	28629	8350	
"Pogod" povasceno gospodarstvo	Vitimir Dobrinac (Godmir)	28.09.41	Zagreb	28623	8331	
Nihang (first letter)	Oto Jungvirth	29.12.41	Zagreb	28618	8310	
Nihang (first letter)	Zlatko Hennich	29.12.41	Zagreb	28619	8310	
Kastel dd.	Ernest Ragner, Ing.	17.11.41	Zagreb	28615	8288	
Philp Deutsch I sinovi	Rikard Stern	02.12.41	Zagreb	28607	8278	
Philp Deutsch I sinovi	Dr. Drago Bachrach	02.12.41	Zagreb	28607	8278	
"Union"	Gustav Deutsch	02.12.41	Zagreb	28607	8278	
ti. Ing. Deutsch	Dragan Wolben	22.12.41	Zagreb	28590	8219	
"Opticut"	Brancko Deutsch	04.11.41	Zagreb	28584	8074	
Tvrtka Jd. Kovac	Dr. Manja Fodor	11.07.41	Zagreb	28533	8057	
"Siscia"	Leopold Kovac	20.09.41	Zagreb	28532	8016	
"Svilena carpa	Marko Lederer	01.08.41	Zagreb	28525	7995	
Tv. Kandiata Ceko. Polar Fabris Ing	Ziga Seligman	24.10.41	Zagreb	28520	7971	
Tipografija dd.	Arthur Lothe	07.03.42	Zagreb	28465	7752	
Tipografija dd.	Tv. Kandiata Ceko. Polar Fabris Ing	18.09.41	Zagreb	28156	4689	
Tipografija dd.	Josip Koblenzer	19.09.41	Zagreb	28157	4790	
Tipografija dd.	Chassae Herman	19.09.41	Zagreb	28157	4790	
Tipografija dd.	Ferdinand Bauer	19.09.41	Zagreb	28157	4790	
Tipografija dd.	Fried Simon	19.09.41	Zagreb	28157	4790	
Tipografija dd.	Ing. Josip Fetic Sandor I Slavko Deutch	20.09.41	Zagreb	28159	4792	

13	"Drvo" k.d.	28162,	20.09.41.	Zagreb	28162,	4797	
	Braća Plan	28170,	09.09.41.	Zagreb	28170,	4835	
	Braća Plan	28170,	09.09.41.	Zagreb	28170,	4835	
	Oskar Freundlich	28186,	23.09.41.	Zagreb	28186,	4896	
	"Kontlak"	28174,	22.09.41.	Sarajewo	28174,	4865	
	Sabotaj D. Papo	28234,	04.10.41.	Zagreb	28234,	5964	
	Ing. L. Temkin	28242,	22.10.41.	Bjelovar	28242,	6251	
	"Zvonimir Unger"	28237,	17.10.41.	Bjelovar	28237,	5985	
	Sira ????	28250,	30.06.41.	Zagreb	28250,	6333	
	Patric	28432,	25.11.41.	Zagreb	28432,	7471	
	W. Erken (Adriatic)	28300,	25.09.41.	Zagreb	28300,	6804	
	Tekstilna industrija	28304,	05.11.41.	Vranzadin	28304,	6830	
	It. Singer i Bankes	28326,	13.08.41.	Bjelovar	28326,	7020	
	It. Ernest Pollak	28336,	31.07.41.	Bjelovar	28336,	7095	
	It. S.M. Schmeiterting	28348,	10.07.41.	Zagreb	28348,	7155	
	Veletrovska Stena Ignjat	28396,	24.11.41.	lik	28396,	7321	
	M. Kordic Pilana	28408,	25.11.41.	Zagreb	28408,	7389	
	Zapovjedništvo logora	28435,	25.11.41.	Lobor grad	28435,	7481	
	Franjo Vajš	28439,	11.07.41.	Zagreb	28439,	4790	
	Zagrebačka tv. Cineia	28417,	21.07.41.	Zagreb	28417,	7424	
	Igrovina Friedlander Ernest	28443,	23.08.41.	Zagreb	28443,	7501	
	"Zeizozo" F. Schwartz	28119,	13.09.41.	Zagreb	28119,	4570	
	Pejtas Adolf i sin	28129,	13.09.41.	Virovac?	28129,	4716	
	"Arbex"	27971,	16.07.41.	Zagreb	27971,	2909	
	Nasicka tvornica lanina	28145,	01.07.41.	Zagreb	28145,	4767	
	10.000 rad.						
	"Rapit"	27984,	23.07.41.	Zagreb	27984,	2957	
	Sebasijan Vajda	27989,	04.08.41.	Zagreb	27989,	2972	
	Igrovina i gostionica	28026,	29.08.41.	Dele	28026,	4178	
	"Konzum" dd.	28074,	04.07.14.	Zagreb	28074,	3113	
	"Pogod"	28073,	21.06.41.	Zagreb	28073,	4315	
	Tvornica za pamučnu industriju	28073,	21.06.41.	Zagreb	28073,	4315	
	"Tip top"	27914,	23.07.41.	Zagreb	27914,	2486	
	Tekstilna ind. Milan Peric	27093,	01.07.41.	Zagreb	27093,	2440	
	Jupiter	27929,	31.07.41.	Zagreb	27929,	2588	
	Povjerenik Mestrovic Kresimir ZORA	27935,	25.07.41.	Zagreb	27935,	2589	
	"Konzentrat"	27938,	31.07.41.	Zagreb	27938,	2647	
	"Papieros"	27938,	31.07.41.	Zagreb	27938,	2647	
	"Papieros"	27938,	31.07.41.	Zagreb	27938,	2647	
	"Jadrani"	27938,	31.07.41.	Zagreb	27938,	2647	
	Tvor. papira i ljeperka d.s.o.g.	27938,	31.07.41.	Zagreb	27938,	2647	
	Tvor. papira i ljeperka d.s.o.g.	27944,	31.07.41.	Zagreb	27944,	2777	
	"Unitas"	27071,	28.05.41.	Zagreb	27071,	2119	
	"Silik"	27241,	03.06.41.	Zagreb	27241,	268	
	Opticar						
	Iso Weiss	27242,	03.06.41.	Zagreb	27242,	269	
	Asfalt, Beton grad. I asfalt. poduzaceo	27247,	03.06.41.	Zagreb	27247,	278	
	Hrvatsko narodno kazalište	27251,	31.06.41.	Zagreb	27251,	281	
	Vi. A. Skomina	27296,	05.06.41.	Zagreb	27296,	357	

14. Židovske općine za vrijeme II. Svjetskog rata

Židovske su općine u Hrvatskoj, koje su postojale još neko vrijeme, a zagrebačka općina cijelo vrijeme II. svjetskog rata, u okviru datih prilika i mogućnosti nastojale su izvršiti svoju tradicionalnu funkciju zaštite i pomaganja svojeg članstva.

Za objektivnu ocjenu rada židovskih općina u Hrvatskoj u doba Holokausta potrebno je naglasiti neke činjenice koje ih razlikuju od većine židovskih općina u okupiranoj Europi tzv. «Judenrate».

- židovske općine su postojale od ranije i dozvolio im se nastavak rada sa znanjem i dozvolom nacističkih vlasti,
- inicijativa za ponovno aktiviranje židovske općine u Zagrebu (nakon nasilnog prekida 11.4.1941.) potekla je od rukovodstva općine. Ustaško redarstveno povjerenstvo-Židovski odsjek dozvolio je da se 16. svibnja obnovi rad «Židovske bogoštovne općine»¹,
- članovi Vijeća i odbora nisu bili imenovani od ustaškog Židovskog odsjeka. Konstituirano je Vijeće Židovske bogoštovne općine, koje je imalo 11 članova² uz suglasnot Židovskog odsjeka. Za predsjednika je izabran dr. Hugo Kohn (ubijen u logoru), a za tajnika Aleksandar Klein (emigrirao).Priključili su se i predstavnici sefardske židovske općine Cezar Gaon (otišao u Ameriku) i predstavnik ortodoksne židovske općine Leon Hessel (pobjegao preko Italije u Palestinu),
- članovi općinskog rukovodstva,odbora i službenici općine, iako im je obećana zaštita³, većinom su poslani u logore smrti.
- u Hrvatskoj su, kao i u cijeloj Jugoslaviji, postojale točne i opširne informacije o članovima židovskih općina i posebno o njihovom imovnom stanju još prije osnivanja NDH i dolaska Nijemaca⁴,
- sva je arhiva i imovina Židovskih općina zaplijenjena već prvih dana NDH i prema tome uloga općina⁵ nije bila niti je mogla biti u davanju informacija o članstvu ili u sastavljanju deportacijskih lista.
- znatna je bila uloga domaćih nacista i njihovih suradnika u odvođenju Židova u logore, jer su imali uvid i informacije o svojim sugrađanima, a i interes za njihovu imovinu. U

¹ Mihael Sobolevski : Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1945.godine.Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, 1998.

² U obnovljeno Vijeće su imenovani prijašnji članovi Predstojništva Židovske općine:dr. Hugo Kohn (Auschwitz ili Jasenovac), Lavoslav Steiner (Jasenovac), dr. Dragutin Rosenberg,te Richard Kohn, prof. Aleksa Semnic (Jasenovac ili Pag), Albert Baum, dr. Miroslav B. Schlesinger (NOB?), Julio König i dr. Žiga Neumann (Jasenovac).

³ Židovski odsjek je članovima Vijeća i zaposlenicima u obnovljenoj općini izdao iskaznice (I. Goldstein, Holokaust u Zagrebu, 2002, str 238). Dr.Kohnu je bilo dozvoljeno kretanje do 23 sata i stanovanje u Schwartzovom domu, a u dozvoli tajniku Kleinu stoji da se «svaka pljenidba njegovih stvari mora odmah obustaviti». Napravljen je popis od 61 namještenika Židovske bogoštovne općine.

⁴ Novija istraživanja i otvaranje arhiva u bivšem SSSR-u, posebno arhiva KGB, omogućila su uvid u način eksterminacije Židova. Osim Einsatzgruppama veliku je ulogu odigrala lokalna policija koja je dala precizne podatke o židovskim obiteljima i omogućila «lov» ne samo na Židove već i na one koje su im pomagali.Posebnost nacističke aktivnosti na okupiranim teritorijama SSSR-a bila je da najčešće nisu stvarana geta. Židovi su bili brzo izolirani i likvidirani , katkada u roku od samo tjeđan-dva. Vjerujemo da su i u NDH primjenivane slične metode prikupljanja podataka i eksterminacije Židova.

⁵ Prilikom davanja «kontribucije» Židova osnovan je «Odbor u stvari podavanja Židova za potrebe Države» koji je imao ured u Draškovićevoj 25 i koji je počeo radom 15. svibnja 1941.

krajevima gdje je bila znatna njemačka manjina (Volksdeutcher) npr. u Slavoniji i Srijemu, Židovi su bili osobito proganjani, a postojala je i kompeticija između Nijemaca i ustaša za židovsku imovinu.

- Da li su neki podaci sakupljeni u Židovskoj općini, npr. za Kartoteku židovskog znaka⁶ ili opomene i pozivi za plaćanje poreza koji su slani na kućne adrese, možda mogli poslužiti da se pronađu Židovi, oštaje upitno.

Metodologija NDH u odnosu prema Židovima u NDH isprobana je i primijenjena u gotovo cijeloj okupiranoj Evropi, uz prilagodbe na lokalne prilike. Potrebno je stoga da se upoznamo sa djelovanjem židovskih općina koje su bili u samom centru nacizma - Njemačkoj i koje su poslužile kao model za «Judenrate» u drugim zemljama.

O djelovanju «Judenrate» postoje vrlo podijeljena mišljenja. Hannah Arendt kritizira «ulogu židovskih lidera u destrukciji vlastitog naroda»⁷. Slični stav ima i Raul Hilberg koji smatra da su židovska rukovodstva uvijek imala tradicionalnu strategiju suradnje s vlastima da bi se spriječili pogromi. Kada su shvatili da ta strategija nema učinka, bili su već «uhvaćeni u zamku» i isto postali žrtve.

Drugi autori kao Isaiah Trunk i Aharon Weiss⁸ istraživali su stotine Judenrata i nisu našli jedinstveni oblik akcija i ponašanja.

Oni smatraju da su «Judenrate» u početku bile tradicionalne organizacije-medijatori između židovskih zajednica i vlasti.

Organizirali su radne akcije, distribuirali hranu, osiguravali socijalnu i medicinsku pomoć, pripremali statistike itd. sve do momenta kada se od njih zahtjevalo da pomognu u

⁶ Odredbom od 22.5.1941. svi su Židovi morali nositi «židovski znak». Židovi su se morali javiti (prema abecedi), između 23. i 28. svibnja, u Židovski odsjek u Bogovićevo 7 da bi primili znak. Tada je vjerojatno napravljena «kartoteka židovskog znaka» koja je na zaglavlju imala oznaku 23.-28.V.1941. Kasnije se nalazila u Židovskoj bogoštovnoj općini da bi se mogli podijeliti židovski znakovi (od 4.lipnja) u obliku žute limene pločice sa slovom «Ž» koja je bila obavezna za sve Židove starije od 14 godina. Prije toga su Židovi morali nositi žute platnene oznake sa slovom «Ž» bez obzira na starost (dakle i djeca). Prema broju podijeljenih znakova (koji su se morali platiti) i koji su se označavali sa strane kartice, preko 9.000 Židova je primilo znakove. Ipak u kartoteku nisu bili uvedeni svi članovi Židovske općine, a emigranti (pristigli iz drugih zemalja) u malom broju. Kartice su se odnosile na muške članove općine čiji se «Broj židovske legitimacije» i «Pripadnost općini» unosila u posebnu rubriku. Za žene koje su imale karton (izgleda samo one koje su imale samostalni prihod ili imovinu) nije postojao broj židovske legitimacije. Postojala je rubrika: članovi obitelji koja se samo djelomično i površno ispunjavala. U toj su rubrici bile upisivane supruge i djeca, često samo imenom bez bližih oznaka o starosti ili sudbini. Pripadnost općini se označavala slovima: «N» ili «n» za članove aškenazijske općine, «o» za članove ortodoksnih općina i «s» za članove sefardske općine. Osim toga postojala je i oznaka «S» kojom su označavani članovi porijeklom iz Sarajeva (BiH). Neke su kartice imale posebni zeleni rub (za osobe porijeklom iz Bosne) ili crni rub (za pripadnike ortodoksnih općina). Postojale su i jedva zamjetne razlike u boji kartice: svjetlija ili nešto tamnija žuta boja. Kada smo uočili tu razliku analizirali smo da li su te razlike slučajne. Pokazalo se da u većini slučajeva tamnije kartice imaju osobe koje su se pokrstile prije 1941. godine ili su bile krštene prilikom rođenja, vjenčanja itd. Da li je već prilikom stvaranja kartoteke u neku ruku pravljena razlika koja je mogla imati posljedice i na sudbinu vlasnika kartica ostaje da se provjeri. Ono što je značajno je da su na kartici «znaka» (sa datumom 23-28.5. 1941) bili i podaci o nekretninama i njihovoj vrijednosti kao i podaci o porezu koji se trebao uplatiti. Prema tome te su kartice imale višestruku namjenu i bile su izvor informacija. Osobito je bila važna informacija o adresi vlasnika kartica sa detaljnim opisom na kojem se katu stan nalazi ili kod koga stanuje, kao i upisana svaka promjena adrese. Na kartice su dopisivane različite informacije, osobito o tome da li je i kada netko pokršten ili je čak postupak krštenja u toku. Posebno se naglašavalo da li neki član obitelji ima arijevsko pravo. Dopisivalo se i veliko slovo «D» što je značilo da ta osoba ima «dopusnicu», posebnu dozvolu za nošenje židovskog znaka i slobodno kretanje. Dopisivane su razne druge kratice kao «log+», «jas», «Zg» «nep», «odsutan» itd. koje su predstavljale nesigurne informacije. Neke od tih primjedbi su vjerojatno dopisivane tek nakon završetka rata kao i znakovi: krugovi, zvjezdice, razne vrste trokuta, križići itd.

⁷ Arendt je optužila vodstvo njemačkih Židova da su prihvatili privilegirani položaj i na taj način razjedinili židovsku populaciju i pridonijeli stišavanju eventualnih reakcija u njemačkoj populaciji. Ona smatra da bi, osobito u istočnim regijama, bilo manje žrtava ako ne bi bilo «Judenrate».

⁸ Istraživanje Beate Meyer, Yad Vashem 2000: «The Reichsvereinigung of Jews in Germany- A prototypical Judenrat?»

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

22. 22. V. 1941

Prezime i ime Dr. Ehrenfreund Rudolf +
Ime oca Jakob
Zvanje Prof. kod Neptun d.d.
God. rođenja i mjesto 1895. Sisač državljanstvo hrvatsko
Stan Martićeva 47 / II Poslovnica Palatićeva 12

Broj list. leg. 1340
Pripad. opšt. n.

500.-

God.	Prijedlog	Oduzeta	Prizn.	Neklan pristava	Dodatni pristav	Konačna oduzeta
	<u>1200.-</u>	<u>3.500.-</u>	<u>-</u>			

Članovi obitelji:
Supruga: Anica ①
Djeca: 1. Lea ②
3. 4. 5.

NEKRETNINE:
zemljište poručinova
na imo supruge Anice
vrijednost cca 150.000.-

Karton "Židovskog znaka" za Dr. Ehrenfreund Rudolfa

Prezime i ime Ebenspanger Milica +
Ime oca Robert
Zvanje
God. rođenja i mjesto 1938 Zagreb državljanstvo Hrvatsko
Stan Pomatićeva 9. I. Poslovnica Ludbrička 16.

Broj list. leg.
Pripad. opšt.

50.-

God.	Prijedlog	Oduzeta	Prizn.	Neklan pristava	Dodatni pristav	Konačna oduzeta
	<u>300.-</u>	<u>350.-</u>	<u>912</u>	<u>350.-</u>		

Članovi obitelji:
Supruga:
Djeca: 1. 2.
3. 4. 5.

NEKRETNINE:
Kuća Pantovčak 74.
valov. god. 27.600.-

Karton "Židovskog znaka" za Ebenspanger Milicu

uništenju vlastite zajednice. Na taj su zahtjev bili različiti odgovori i ne može se napraviti jasna crta razgraničenja (Arendt) između kooperacije i kolaboracije.

Doron Rabinovici je istraživao židovsku zajednicu u Beču koja je malo po malo bila integrirana u politiku eksterminacije, a židovski funkcioneri su smatrali da služe svojoj zajednici i da je suradnja «manje zlo», te da će moći sačuvati bar dio zajednice.

U slučaju tzv. «Reichsweifeinnugs» u Berlinu, organizacije koja se smatra prototipom kasnijih židovskih organizacija u okupiranim područjima, prema najnovijim istraživanjima (B. Meyer, 2000) radilo se o nacističkoj politici prema Židovima: prisilna kooperacija između organa progona i židovske organizacije.

Tako su npr. 1941. neki članovi odbora u židovskoj zajednici u Berlinu pozvani od Gestapa, u tajnosti i pod prijetnjom koncentracijskog logora. Njima je rečeno da se priprema «relokacija» («Residential resettlement action») Židova. Ako židovska zajednica neće sudjelovati, to će učiniti Gestapo i druge organizacije same. Trebalo je sakupiti nekoliko tisuća Židova i ispuniti upitnike, a osim toga je židovska zajednica trebala osigurati hranu i transport.

Židovska zajednica je pristala na suradnju, ali nije znala da će ti transporti biti u logore smrti. Ispunila je 3.000 upitnika ne znajući da će ih kasnije Gestapo upotrijebiti.

Politika «prisilne emigracije» Židova iz Njemačke je zamjenjena politikom eksterminacije, najprije pod kamuflažom «evakuacije». Tako su organizirane «relokacije», napravljene liste, razaslani nalozi za deportaciju i osnovani sabirni (pred-deportacijski) logori.

Posljednja autonomna židovska zajednica u Njemačkoj je raspuštena u proljeće 1943. i preostali Židovi (na neki način zaštićeni prisilnim radom) su uhvaćeni, a rukovodioci i članovi odbora su također deportirani. Nakon toga su u deportaciju uključeni i oni koji su bili zaštićeni, kao npr. partneri iz mješovitih brakova koji su završavali bilo rastavom braka ili smrću.

Tablica 20

Židovske općine u Hrvatskoj - prije i poslije Holokausta
Jewish communities in Croatia before and after the Holocaust

Židovska općina	1930 podaci rabina		1940 Savez	1946 preživjeli	Community zajednica	
	Member članovi	Souls duše	Member članovi	Survivors Preživjeli	Exist postoji	non exist ne postoji
Bjelovar	210	600	337			-
Čakovec	211	800	404	98	+	
Daruvar	106	239	169		+	
Donji Miholjac	100	224	173			-
Dubrovnik	45	101	87	38	+	
Đakovo	100	548	197	22		-
Gradiška Nova	73	220	198	23		-
Ilok	50	320	310	15		-
Karlovac	137	400	297	39		-
Koprivnica	148		358		+	
Križevci	62	210	119			-
Kutina	75	200	132			-
Ludbreg	42	74	82			-
Našice	60	399	229	8		-
Orahovica	20	53				-
Osijek	702	3.020	2.400	304	+	
Osijek donji grad	86	160	184			-
Pakrac	63	209	99			-
Požega	90	468	123	10		-
Rijeka (Sušak)	Italija		(143)		+	
Sisak	230		258			-
Slat. Podravska	80	262	136	8		-
Slavonski Brod	177	418	423	16	+	
Split	50	120	264	175	+	
Valpovo	85	157	140			-
Varaždin	262	1.400	515	42		-
Vinkovci	227	995	630	35		-
Virovitica	102	643	204	23	+	
Vukovar	134	600	213	23		-
Zagreb aškenazi	2.740	12.000	8.712	2.179	+	
Zagreb sefardi	121		625			-
Zag. ortodoksi	130					-

Tablica 21

Židovske općine koje više ne postoje
Jewish communities which do not exist any more

broj	Community 1930 -rabi register zajednica -1930	"souls" "duše" 1930	Member članovi 1940	Survivors preživjeli 1946	Survivors Preživjeli 1999
1.	Bjelovar	600	337	No data	4
2.	Đakovo	548	337	22	2
3.	Gradiška Nova	220	198	23	0
4.	Ilok	320	310	15	0
5.	Karlovac	400	297	39	1
6.	Križevci	210	119	No data	1
7.	Kutina	200	132	No data	1
8.	Ludbreg	74	82	No data	0
9.	Miholjac Donji	224	173	No data	2
10.	Našice	399	229	8	0
11.	Orahovica	53	No data	No data	0
12.	Pakrac	209	99	No data	0
13.	Požega	468	123	10	1
14.	Sisak (memb)	230	258	No data	4
15.	Slatina Podravska	262	136	8	1
16.	Valpovo	157	140	No data	0
17.	Vinkovci	995	630	35	1
18.	Vukovar	600	213	23	0
19.	Varaždin	1400	515	42	8

Tablica 22 **Židovske općine koje postoje u Hrvatskoj i preživjeli (1999)**
Jewish communities in Croatia and survivors 1999

br.	Žid. općina Community 1930	"duše" "souls" 1930	Članovi Member 1940	Preživjeli Survivors 1946	% of 3	Članovi Member 1969	% of 3	Preživjeli Survivors 1999	% of 3
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Zagreb	12.000	9.647	2.214	23,3	1.341	14,1	660	7,0
2	Osijek	3.020	2.584	304	11,7	220	8,5	57	2,2
3	Split	120	284	175	61,6	115	40,4	55	19,3
4	Dubrovnik	101	87	38	43,6	62	71,2	14	13,8
5	Čakovec	800	404	98	24,2	21	5,2	11	2,7
6	Daruvar	239	169	N.d.	N.d.	36	21,3	4	2,3
7	Koprivnica	148	358	N.d.	N.d.			4	
8	Slavonski Brod	418	423	16	3,7	32	7,5	3	0,7
9	Virovitica	643	204	23	11,3	34	16,6	1	0,5
10	Rijeka (Fiume)	Italy	1.783 (1938)	185	10,4	160	8,9	55	3,1
	Sušak		143	26	18,2				

Legenda: N.d. znači "no data" (nema podataka)

Pomoć židovskim izbjeglicama

U Biltenu (broj 25/1 od 12. ožujka 1987.), kojeg publicira Hidadhut oley ex-Yugoslavia, objavila je Ruth Lipa članak «Pomoć Jevreja Jugoslavije jevrejskim izbjeglicama 1933-1941»¹ koji se odnosi uglavnom na djelatnost Aleksandra Kleina² tajnika Židovske općine u Zagrebu u vrijeme Holokausta.

Aleksandar Klein je i nakon bijega iz Zagreba, gdje je bio jedna od centralnih ličnosti u zbrinjavanju izbjeglica, uspio organizirati u Švicarskoj Odbor za pomoć jevrejskim izbjeglicama iz Jugoslavije koji su uspjeli doći u Švicarsku.

U njegovoj ostavštini i dostupnim dokumentima nalaze se brojni podaci o izbjeglicama koji su stizali u Jugoslaviju već od 1933. godine. Tada je Savez jevrejskih opština Jugoslavije osnovao u Zagrebu «Odbor za pomoć izbjeglicama» pod predsjedanjem dr. Maxa Pscherhofa, a sekretar je bio Aleksandar Klein.

Do 1939. godine su izbjeglice dobivale od vlade dozvolu boravka i prebivališta (uz izvjesno ograničenje kretanja). Odbor je bio odgovoran za izbjeglice pred vlastima i davao im je materijalnu, vjersku i kulturnu pomoć. Dobivali su besplatnu liječničku pomoć od židovskih liječnika, a djeca su uključena u židovsku školu.

U Zagrebu su organizirane akcije u kojima su sabrana znatna sredstva za pomoć izbjeglicama i njihovom daljnjem odlasku u Bugarsku, Grčku, Italiju i Tursku.

Godine 1933. prošlo je kroz Jugoslaviju 4.400 izbjeglica, a 1934. njih 4.200. Broj prolaza se smanjio između 1935. i 1937. kada su se, barem je tako izgledalo, smirivale prilike u Njemačkoj. U Zagrebu je u to vrijeme osnovano «Udruženje žena za pomoć izbjeglicama» pod vodstvom Ele Tobolski. Imale su šivaonicu i «bolesničku pomoć». I članice »Wiza» su davale sličnu pomoć.

Poznata je akcija «Wiza» koja je spasila 250 djece «Alijah hanoar³» iz Berlina. Oni su u posljednjih čas spašeni preko Grčke koju su prošli pod bombama u zapečaćenim vagonima. Wizo je u Zagrebu spremio kompletnu opremu koju dijete treba u kibucu ili mošavu za najmanje dvije godine. Svako je dijete dobilo kovčeg, ranac i «denjak», rublje i odjeću po mjeri te posteljini. Svaki je komad bio označen imenom i prezimenom djeteta kome pripada. Troškovi opreme iznosili su oko 500.000 dinara, a za akciju su najzaslužnije Ada Tobolski, Julija König, Helfrieda Spiegel i Roza Hacker.

Broj izbjeglica naglo raste 1938. godine⁴ na 11.700 (od toga je Dunavom prošlo 2.600); 1939. na 15.400 (Dunavom 4.200) i 1940. na 9.300 (Dunavom 1.100). 1941. godine prošlo je samo 3.100 izbjeglica.

¹ Članak je napisan na osnovu podataka Aleksandra Kleina, pregleda njegove ostavštine koju je povjerio svom sekretaru Josefu Abrahamu, dokumenata i korespondencije, te razgovora sa suprugom Aleksandra Kleina i njegovim suradnicima.

² Aleksandar Klein - Arnon rođio se 1898. godine u Sarajevu, a od 1933. godine bio tajnik u Židovskoj općini u Zagrebu. Bio je sekretar Odbora za pomoć jevrejskim izbjeglicama i predstavnik Hicema i Jointa u Jugoslaviji. Nakon dolaska Nijemaca u Zagreb i uspostave NDH, Klein je imenovan posrednikom između Općine i vlasti, ali je već 3. svibnja 1942. pobjegao, najprije u Ljubljanu (koja je tada bila talijansko područje), zatim u Italiju i nakon njene kapitulacije u Švicarsku, te konačno u Izrael (umro 1974. godine).

³ Utemeljiteljica «Alijah hanoar» bila je Recha Freier koja je na taj način spašavala djecu iz Njemačke. I ona je stigla u Zagreb sredinom 1940. godine.

⁴ Poslije priključenja Austrije i Sudeta Njemačkoj.

Ukupno je od 1933. do travnja 1941. kroz Jugoslaviju prošlo 55.500 izbjeglica, a na njihovu potporu je ukupno utrošeno 63,225.000 dinara (ako je obračunata vrijednost od 56 dinara za 1 dolar). Od toga su 41,575.000 dinara dale različite židovske organizacije u Jugoslaviji.

Osobito je dramatično bilo u ožujku 1938. kada je oko 60 obitelji iz Rechnitza u Burgenlandu dovedeno na tromeđu Jugoslavije, Mađarske i Austrije i ostavljeno u magazinu carinarnice. Moralo se brzo iznaći rješenje odnosno ishoditi dozvola ulaska u Jugoslaviju, jer bi u protivnom izbjeglice poslali u logore, vjerojatno Dachau. Tu se veoma angažirao dr. Pscherhof i njegov odbor koji je čak organizirao i opskrbu izbjeglica od Židova iz okolnih mjesta.

Dan prije isteka konačnog roka stigla je obavijest iz Londona i vlade Aleksandru Kleinu da se daje dozvola od tri mjeseca boravka u Jugoslaviji, te su upućeni u Podravsku Slatinu, gdje je otvoren prvi «Centar za boravak izbjeglica». Uspjeli su otići u Izrael ili pomoću «Hicema» u druge zemlje.

U Jugoslaviju je stizalo sve više izbjeglica, a kontrole na granicama su se pooštrile. U Mariboru, pograničnom mjestu, angažirao se industrijalac Marko Rosner, osnovani su dodatni centri, a članovi odbora su čak skidali sa vlaka izbjeglice prije granice u slučaju da su ih slati natrag, i tako ih spasili.

Nije bilo dozvoljeno da izbjeglice ostanu u gradovima, već su bili smješteni u razna mjesta i smjeli su se kretati samo u okrugu boravišta. Svako je mjesto imalo 2 povjerenika odgovornih prema vlastima. Unutar boravišta su imali autonomiju. Osim hrane i stanovanja dobivali su od Odbora džeparac (50 dinara mjesečno).

Sredstva odbora nisu više bila dostatna za sve veći broj izbjeglica, pa se uveo tzv. «socijalni porez» koji je iznosio dodatnih 100% na redoviti općinski porez. Općina Zagreb je bila oslobođena socijalnog poreza, ali je usprkos tome sakupila 2,700.000 dinara. I šest loža B'nei Brita je dalo priloge, a svuda su bile dobrovoljne akcije, pogotovo pred blagdane.

Uspjelo se ponovno uspostaviti Palestinski ured pod vodstvom Richarda (Rikija) Kohna koji je tokom 1940. uspio prebaciti u Izrael 1540 odraslih Židova kao i djecu iz Šapca⁵ i Zagreba.

Grupa djece(33)koja je trebala otići u Izrael zaustavljena je upadom Nijemaca u Jugoslaviju. Oni su, ipak, uspjeli (zajedno sa 16 omladinaca iz Austrije) pod vodstvom Joška Indiga i uz pomoć Delassema, preko Krškog i Ljubljane, stići u Nonantolu⁶ kraj Modene i kasnije u listopadu 1943. u Švicarsku. Izbjeglice koji nisu uspjeli otići, stradali su zajedno sa Židovima Jugoslavije.

⁵ Oko 6.800 izbjeglica prošlo je Dunavom do Crnoga Mora preko luke Kladovo na granici prema Rumunjskoj. Zadnji brod sa oko 1.100 izbjeglica iz Beča i Bratislave koji je stigao u Jugoslaviju 1939. zaustavljen je u Kladovu, te su izbjeglice nakon mnogo muka i čekanja prebačeni u Šabac. Prije početka rata u Jugoslaviji uspjelo je 130 djece posredstvom «Alijat hanoar» i 30 djevojaka posredstvom «WIZA» poslati u Izrael.

⁶ U listi: Ragazzi ebrei alloggiati a «Vila Emma» e giunti a Nonantola nel luglio 1942» su bili slijedeći: Awin Fritz, Borus Sala, Drucker Ruth, Braun Mala, Elster Susanne, Endzweig Betti, Endzweig Frida, Federmann Mar, Han Kurt, Goldberg Benno, Goldberg Jakob, Issler Emanuel, Karger Ursula, Kirschenbaum Joachim, Korenstein Manfred, Koffler Leo, Liebling Otto, Mohler Norbert, Maierowitz Salli, Nagler Taube, Reich Berta, Reich Eva, Rosenbaum Eva, Schiffmann Josef, Schindelheim Lola, Schneider Kurt, Senft Fanny (Feige), Steinhardt Hilde, Sussmann Hans, Teplitzki Leo, Toeroek Laszlo, Tuchner Gerda, Weininger Arnold, Weiss Robert, Wiesner Gisela, Zwick Blueme, Schocky Marck, Stein Robert, Barkic Helene, Ascher Edgard, Pacifici Gotfredo, Jacchia Umberto, Cavaglione Laura, Kalischer Rut, Moreno Armando, Freilich Emil, Romano Maurizio, Awin Maurizy, Boris Georg (profesor) Indig Giuseppe, Schuldfrei Naftali H, Szapira Mose, Gluecks Ferdinand, Weiss Josefina, Brawer Salamon (doktor) i Silbermann Hans. Bilo je nekoliko odraslih uz djecu i omladinu.

15. Iz djelovanja Židovske općine u Zagrebu 1941. godine

Već je 11. travnja 1941, dan nakon osnivanja NDH, zaposjednuta zgrada Židovske općine, a imovina i arhiva zaplijenjene.

U **svibnju** 1941. je na trgu Kralja Tomislava broj 1, odobrenjem nadležnih vlasti, nastavljen rad općine koja je nazvana «Židovska bogoštovna općina u Zagrebu».

Tada su Židovske općine bile dužne nabavljati dozvole (doznake) za nabavu potrebnih kontigenata hrane, medicinskog, građevnog i drugog materijala za opremu logora, u koje su zatim Židovi odvedeni (Lengel-Krizman, 1996).

Prva sjednica Vijeća Židovske općine održana je **22. svibnja 1941.** godine te je organiziran rad općine. Tada se iz zapisnika može vidjeti da se nove uredske prostorije tek opremaju i adaptiraju za rad.

Dopisom br. 723/1941 Ravnateljstvu Ustaškog redarstva, Židovski odsjek, od **31. srpnja 1941.**, Židovska bogoštovna općina obavještava da su «zaštitne legitimacije» dobili (to nam je prilika da utvrdimo tko je tada radio u općini) slijedećih 69 osoba:

Članovi vijeća: Dr. Hugo Kohn, Dr. Dragutin Rosenberg, Rikard Kohn,
Leon Hessel i dr. Karlo Breyer.

Članovi Odsjeka za «Skrb za logore»: Dezider Abraham i Ing. Ernest Tausk

Članovi Odsjeka za zdravstvenu zaštitu: Dr. Alfred Neufeld, dr. Ivo Löw,
dr. Zdenko Löwenthal, dr. Albert Schlessinger

Liječnik Doma nemoćnika: Dr. Samuel Deutsch

Upravitelji Doma nemoćnika u Stenjevcu: Ferdo Singer i Vladimir Neumann

Upravitelj Doma naučnica: Vilko Grünhut

Upravitelj Pučke kuhinje: Pavao Goldstein

Ekonom Pučke kuhinje: Hinko Schlesinger

Nabavljač i glavni kuhar Pučke kuhinje: Viktor Kohn

Predstojnik općinskog ureda: Aleksandar Klein

Administrativni činovnici: Herman Bresslauer, Robert Veith, Eugen Kohn,
Zlata Goldschmidt, Zora Haberfeld, Vilim Schwarz, Božidar Kon, Magda Grün,
Emil Schwarz, Otto Deutsch, Mira Katan, Marko Hoffmann

Inkasanti općinskog prinosa: Hugo Jungwirth, Ernest Richter, David Atias

Činovnici Socijalnog odsjeka: Josip Abraham, pročelnik; Ruža Hacker, Lorand Löwy,
Ida Mandolfo, Alica Gross, Robert Stein, Vladimir Gottlieb, Norbert Kišicky,
Vilim Glück, Jeger Edmund.

Činovnici Pravnog odsjeka: dr. Eduard Mandolfo i dr. Branko Grossmann

Službenici Odsjeka za pokapanje mrtvaca i njegu bolesnika: Mirko Balog,
Milan Spitzer, Hermann Weiss, Heinrich Freywald, Izidor Herzberger
i Aleksandar Rechnitzer.

Bogoslužje: Dr. Gavro Schwarz, nadrabini; dr. Miroslav Freiburger, rabin; dr. Isak Baruch, zamjenik rabina; Bernard Grüner, nadkantori; Isak Hendel, kantori; Eugen Mandel, kantori; Josip Baš, pisar nadrabinata; Ilija Weiss, hramski čuvar

Školski zbor: dr. Moric Levi, vjeroučitelj na srednjim školama; Gizela Fuchs-Kohn, ravnateljica Pučke škole; Hani Flesch, učiteljica; Elvira Reich, učiteljica; Alice Dukes, učiteljica; Ružica Schlessinger, učiteljica; Nisim Konfino, Mirjama Weiller, upravitelj Dječjeg obdaništa, Greta Weiss, učiteljica pučke škole, Geza Lang, podvornik.

Ustanovljen je i novi odsjek za pokrštene koji u navedenom dopisu nije spomenut.

Na drugoj sjednici Vijeća Židovske bogoštovne općine u Zagrebu od **4. lipnja 1941.** osnovan je **ženski socijalni odsjek** čije je osnivanje odobrila nadležna vlast. Za članove odsjeka imenovane su: König Julija, Neumann Marija, Klein Hilda, Frank Stanka, Stein Dora, Kabiljo Helena, Schlesinger Margita, Schulz Marta, Njemirovskij Terka, Gewölb Slavica i Stern Bronia.

Na sjednici je također zaključeno da se "Židovski znakovi", za koje se Ustaškom redarstvu trebalo platiti 500.000 dinara, naplaćuju od općinara po **100 dinara po paru**.

U lipnju 1941. Općina izvještava da nije u mogućnosti da sama izdržava izbjeglice na cijelom području NDH i stoga pojedina zajednička boravišta dodjeljuje na izdržavanje bogoštovnim općinama:

- boravište Bosanski Šamac (30 osoba) dodjeljuje se općinama Bosanski Šamac i Vukovar
- boravište Derventa (98 osoba) općinama Derventa, Mostar, Zavidovići, Žepče, Visoko i Doboj
- boravište Ruma (153 osobe) općinama Ruma, Sremska Mitrovica i Zemun
- boravište Lipik (64 osobe) općinama Lipik, Pakrac, Virovitica, Slavonska Požega
- boravište Banja Slatina (74 osobe) općinama Banja Luka, eškenaškoj i sefardskoj, Prijedor, Sanski Most i Travnik
- boravište Daruvar (88 osoba) općinama Daruvar, Bjelovar, Nova Gradiška
- boravište Tuzla (12 osoba) općini Tuzla
- boravište Donji Lapac (6 osoba) općinama Bihać i Bijeljina
- boravište Sarajevo (oko 100 osoba) općini Sarajevo eškenaškoj i sefardskoj.
- boravište u Pisarovini (30 osoba), Draganićima (178 osoba), Kerestinec (160 osoba) i Zagreb (450 osoba) preuzela je na potpuno izdržavanje općina Zagreb u vezi s nekim manjim okolnim općinama.

Iz tog je dopisa zagrebačke Židovske općine vidljivo da je bilo u sabiralištima (boravištima) registrirano **1.218 židovskih izbjeglica** za koje su se morale brinuti same općine. Također se može zaključiti da su u to vrijeme postojale i druge židovske općine osim zagrebačke.

ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA U ZAGREBU

TRG KRALJA TOMISLAVA BR. 4/II. kat

ČEK RAČ. BR. 3317
TELEFON BR. 98-09

ZAGREB 1. 31. STUJENJA 1941.

POST. PRET. BR. 88

p.2/3

Činovnici Pravnog odsjeka: Dr. Eduard Mandolfo
Dr. Branko Grossmann
Službenici Odsjeka za pokupanje uštevaca i njegu bolesnika:
Mirko Salog
Milan Spitzer
Herma Weiss
Eduard Hertzberger
Isidor Hertzberger
Aleksandar Rechnitzner

Bogoslužbe: Dr. Gavro Schwarz, nadrabini
Dr. Miroslav Freiberger, rabini
Isak Baruh, zamjenik rabina
Bernard Gruner, nadkantor
Isak Mandel, knutor
Eugen Mandel, knutor
Josip Bab, pisar nadrabinata
Iljija Weiss, kramski čuvar
Školski zbor: Dr. Moric Lovi, vjeronositelj na predajama
Gisela Puchs-Kohn, Pučke škola
Hani Pleseb, učiteljica
Elvira Reich
Alice Dukas
Ružica Schlessinger
Nisim Komfno
Mirjuma Weiller, upravitelj Dječjeg obdaništa
Greta Weiss, učiteljica Pučke škole
Gera Lang, podvornik

Broj: 723/1941

Ravnateljstva Ustaškog redarstva,
Židovski odsjek,

Z a g r e b
Ovim Vas izvještavamo, da su sljedeće osobe dobile Vašu
zaštitnu legitimaciju:
Članovi Vijeća: Dr. Eugo Konig
Eduard Kohn
Leon Hessel
Dr. Karlo Breyer

Članovi Odsjeka za "Srb" sa logore: Desider Abraham
Ing. Ernst Traub

Članovi Odsjeka za Zdravstvenom zaštitu:
Dr. Alfred Neufeld
Dr. Ivo Loh
Dr. Zdenko Iswenthal
Dr. Albert Schlessinger

Idjećnik Doma nemogućih: Dr. Samuel Deutsch
Upravitelji Doma nepoćnika u Stenjavcu: Ferdo Singer
Vladimir Neumann

Upravitelj Doma naučnice: Vilko Grünhut

Upravitelj Pučke kuhinje: Evaso Goldstein
Ekonon - - - - - : Eriko Schlessinger
Nadzornik i glavni kuhar Pučke kuhinje: Viktor Kohn
Predstojnik općinskog ureda: Aleksandar Klein
Administrativni činovnici : Herman Braunsteiner
Robert Veith
Eugen Kohn
Zlata Goldschmidt
Zora Haberfeld
Vilja Schwarz
Bofidar Kon
Majda Grün
Emil Schwarz
Otto Deutsch
Mira Katva
Marko Hoffmann

Inženjeri općinskog prinosa: Eugo Jungwirth
Ernest Richter
David Atlas

Činovnici Socijalnog odsjeka: Josip Abraham, profesor
Ruža Hacker
Lorand Löwy
Ida Mandolfo
Alice Gross
Robert Stein
Vladimir Gottlieb
Norbert Klificky
Vilim Gluck
Jeger Edmund

Profjedinik:
Aligolan

ISPOSTAVA
ISTINSKOG HRVATSKOG PARTIZANSTVA
ŽIDOVSKI ODSJEK

Br. 2/23
1941

Tajnik:
[Signature]

Dopis 723/1941 Ravnateljstvu Ustaškog redarstva, Židovski odsjek

Slika 80. Voditelji Židovske (ratne) općine u Zagrebu.
Leaders of the Jewish community in Zagreb during the Holocaust

Predsjednik dr. Hugo Kon

Tajnik Aleksandar Klein

Dr. Gavro Schwarz, nadrabín

Dr. Šalom Freiberg, rabin

Na trećoj sjednici Vijeća **31. srpnja 1941.** ustanovilo se da je broj članova Vijeća spao na svega 4. Neki su članovi Vijeća napustili Zagreb, a neki su internirani. Zbog odlaska dr. Miroslava Schlesingera na službu u Bosnu, u Vijeće se kooptira dr. Karlo Breyer. Kako je potpredsjednik Općine Lavoslav Steiner interniran, to ga zamjenjuje dr. Drago Rosenberg.

U ljeto 1941. od hapšenja je bila izuzeta veća grupa liječnika (iz Zagreba oko 90) koji su se dobrovoljno prijavili za rad u Bosni radi suzbijanja endemijskog sifilisa. Bilo je obećano da će im porodice biti zaštićene, ali su i one doživjele početkom 1942. istu sudbinu kao ostali Židovi, t.j. odvedeni u logore. (Lengel-Krizman, 1996).

Razni odsjeci su ostali bez potrebnih saradnika i svima su dodjeljeni kao pomoć dr. Gavro Schwarz i dr. Miroslav Freiburger.

U kuratorij doma Lavoslav Schwarz imenovani su dr. Milan Schwarz i dr. Samuel Deutsch; za zdravstvenu zaštitu: dr. Alfred Neufeld, dr. Ivo Löw, dr. Zdenko Löwenthal i dr. Albert Schlesinger; u Skrb za logore: Desider Abraham i ing Ernest Tausk.

30. srpnja 1941. na sjednici Odsjeka za Dom nemoćnika u Stenjevcu, prima se na znanje izvještaj dr. Milana Schwarza da su se domari u Stenjevcu privikli i da je prehrana dostatna.

U dom naučnica su u posebnu sobu smještene bivše domarice Schwarzovog doma: Hermina Weiss, Cilika Rechnitzer, Šarlota Rechnitzer, Anka Steiner, Julija Eigenmacht, Klementina Keller, Rosa Reisner, Jetta Kellner, Jetta Goldberger, Hermina Rosenberg, Hermina Karđoš, Roza Epstein i Hermina Karpeles.

Na sjednici od **30. rujna 1941.** u izvještaju se kaže:

“Odobrenjem nadležnih vlasti nastavili smo radom u drugoj polovini mjeseca svibnja ove godine. Uslijed izmjenjenih uslova naše se djelovanje razvijalo u dva pravca: u granicama novih mogućnosti nastojali smo da produžimo onu djelatnost općine, koja oduvijek predstavlja njene zadatke i ciljeve, dok smo s druge strane najhitnije pristupili uređenju onih poslova, koje nam je nametnuo novi poredak u svom gledanju na rješavanje židovskog pitanja”.

Vjerskim potrebama udovoljavalo se u punom opsegu. Općinari aškenaškog i sefardskog obreda raspolažu bogomoljom u Trenkovoju ulici br. 9/I. kat, gdje se redovno tj. radnim danom i subotom održavaju jutarnja i večernja bogoslužja.

Pučka škola je nastavila radom 9. rujna u novim prostorijama u Trenkovoju ulici odobrenjem nadležnih vlasti. U školi je zaposleno šest učiteljica, jedan učitelj i tri vjeroučitelja. Početkom školske godine upisano je u školu svega 94 učenika i učenica. Iz do sada prikupljenih podataka proizlazi, da u porodicama školske djece vlada velikim dijelom bijeda. Mnogi roditelji ostali su bez ikakve zarade, dok su drugi upućeni u logore. Iz tih razloga odlučeno je, da se svekolikoj školskoj djeci, bez obzira na imućstvene prilike, besplatno dijeli za doručak odnosno za južinu mlijeko i maslac.

S tim u vezi pokazuje se sve više potreba za osnivanjem obdaništa, u kojem bi djeca mogla boraviti u izvanškolsko vrijeme, jer dijelom nemaju gdje provoditi slobodno vrijeme, a dijelom nemaju koga da se njima bavi. Predviđeno je, da bi nadzor nad ovim obdaništem bio povjeren učiteljicama židovske pučke škole.

Na četvrtoj sjednici Vijeća **15. i 19. prosinca 1941** (čije je održavanje i dnevni red odobren po Ravnateljstvu ustaškog redarstva, Židovski odsjek) jedna od glavnih tema bila je uzdržavanje zatočeničkih logora.

Zaključeno je da se najhitnije urgiraju rješenja predstavki upućenih Ravnateljstvu za gospodarstvenu ponovu i Židovskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva, jer će se inače u pomanjkanju sredstava morati obustaviti izdržavanje zatočeničkih logora.

Kako će delegati bogoštovne općine iz Osijeka posjetiti neka mjesta u Mađarskoj i pokušati doći do sredstava, to je zaključeno da im se iz Zagreba priključi David Levi. U Budimpeštu treba otputovati dr. Dragutin Rosenberg i Deszo Abraham radi kontakta s predstavnicima JOINT-a.

U logor u Đakovu trebaju otputovati Ivo Hochsinger, Ruža Hacker i David Levi.

U vezi odnosa sa Socijalnim domom za zaštitu djevojaka u Lobar gradu, u kojem su smještene zatočenice, zaključeno je "da se pozove dr. Pajas i s njim ti odnosi uredi".

Dom nemoćnika u Stenjevcu treba da posjete dr. Hugo Kon, Aleksandar Klein i Robert Veith.

Skupno boravište izbjeglica u Draganićima treba da posjete Aleksandar Klein i Josip Abraham.

Zaključeno je da se napravi predstavka Ravnateljstvu ustaškog redarstva Židovski odsjek i moli puštanje na slobodu iz istražnog zatvora dr. Karla Breyera.

Peta sjednica Vijeća Židovske bogoštovne općine održana je **31. prosinca 1941.** sa dnevnim redom: razrez prinosa za god. 1942.

Iz zapisnika sa sjednica možemo nadalje navesti slijedeće:

Kako je veliki broj naših općinara odveden u logore Gospić, na Velebit i otok Pag, to smo u okviru socijalnog odsjeka organizirali i odsjek Skrb za logore sa zadatkom da se brine za nabavu lijekova hrane i inih potreba naših članova u svim logorima.

Nažalost nismo mogli doći s našim članovima u kontakt, izuzev omladinaca, koji su bili smješteni u Koprivnici te koje smo kroz 6 tjedana svim potrebama snabdjevali. Poduzeti su koraci da se ishodi dozvola kako bi naša općina mogla logore snabdijevati i potrebitim živežnim namirnicama.

Moramo istaći i naš rad oko prehrane Židova iz drugih općina, koji se na prolazu u logor zadržavaju nekoliko dana u Zagrebu, te smo imali na brizi našu braću iz Varaždina, Koprivnice, Ludbrega i okolnih mjesta.

U okviru socijalnog odsjeka osnovana je zdravstvena zaštita, u čemu sudjeluje većina židovskih liječnika besplatno, dali su sve uzorke patentiranih lijekova, tako da je uređena dobro snabdjevena kućna apoteka. Liječnički pregledi obavljati će se u ordinaciji dr. Schlesingera, a dužnost društvenog liječnika vršit će dr. Alfred Neufeld. Ambulanta je pod nazivom "Ambulatorij za neimućne Židove".

Osnovan je židovski dječji dispanzer u ordinaciji dr. Lea Wilfa.

Otvorena je Židovska pučka kuhinja u prostorijama bivše Židovske akademske menze u Preradovićevoj broj 29, kuhat će se samo ručak, 200 besplatnih, 20 povlaštenih i 30 plaćenih korisnika. Glavna kuharica Frida Bauer.

Od nadležnog prehrambenog ureda zatražena je dozvola za nabavku živežnih namirnica, ali je molba odbijena.

Uredili smo dom nemoćnika u Stenjevcu u koji smo smjestili starce i starice koji su napuštanjem Švarcovog doma u Zagrebu ostali bez doma. Iznajmljene su dvije kuće u koje su smještene 52 osobe (upravitelji Ferdo Singer i Neiman sa suprugama). Daljnjih 9 starica smješteno je u domu za naučnice u Zagrebu, a pošto je još mnogo staraca ostalo neopskrbljeno, nastojat ćemo u Stenjevcu pronaći još koju zgradu...

...U pojedinim slučajevima smo bili prisiljeni da unatoč tome što smo na sebe preuzeli izdržavanje 800 osoba, da u pojedina druga boravišta šaljemo oveće iznose kako bi sprečili gladovanje naših štićenika...

Izbjeglicama u Zagrebu smo povisili potporu od 50 na 70 din tjedno i 2 objeda u Pučkoj kuhinji...

Iz pedantnog izvještaja za 1941. godinu saznajemo da je:

- uzdržavano 1.100 emigranata u zbirnim boravištima,
- potpuno izdržavano 1.500 interniraca u Lobar-Gradu
- da se slala hrana, odjeća i lijekovi u Jasenovac (za 4.000 osoba)
- potpuno izdržavalo internirce u Đakovu (1.200 osoba)
- izdržavalo u Stenjevcu 56 osoba i 10 domara
- osiguralo 300 obroka dnevno u Pučkoj kuhinji
- uzdržavalo sklonište za starce i djecu (22 osobe)
- osigurala ambulanta za oskudne, zubarski ambulatorij, dječji ambulatorij
- plaćali bolnički troškovi, davala pomoć.

Židovska općina u Zagrebu pomagala je svojim članovima koji su ostali bez smještaja, osobito ženama s djecom, na taj način da ih je u prvo vrijeme smjestila u stanove koji su prije rata služili za smještaj učenika i učenica ili je stanove unajmila. U 6 stanova i kuća stanovalo je ukupno oko 140 osoba uoči zadnjeg odvođenja u logore svibnja 1943. Oni su bili smješteni u domu za učenice u Petrinjskoj 44, u domu za učenice u Boškovićevoj 3, u Draškovićevoj 25, Dužice 18, Lovranskoj 15, Rabskoj 27, Trenkovojoj 9 i Savskoj 57. Izgleda da su svi stanari tih domova na kraju otpremljeni u Auschwitz, samo su se spasili oni «starci» koji su bili na imanju kardinala Stepinca u Brezovici.

**USTAŠKO REDARSTVENO POVJERENIŠTVO
U ZAGREBU
Židovski odsjek**

Židovska legitimacija br. 3292

za židova Kornfein Robert

iz Zagreba rodjen 5.VI.1892

Mjesto rođenja: Zagreba

Stari: Krešimir Berg Državljanstvo: Hrvatsko

prijavio se kod ovog povjereništva: 5.VI.1941.

Reg. br.:	Ustavna izjava:	Državljanstvo:
3725	K.12-4-2/9	

**USTAŠKO REDARSTVENO POVJERENIŠTVO
U ZAGREBU
Židovski odsjek**

Židovska legitimacija br. 3212

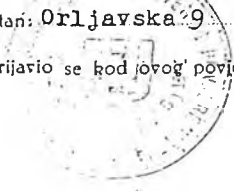
za židova Mihajlo W.O.L.F.

iz Zagreba rodjen 19.IV.1893.

Mjesto rođenja: R.O.M.A.N./Rumunija

Stari: Orljavska 9 Državljanstvo: nema

prijavio se kod ovog povjereništva: 14.V.1941.

[Handwritten signature]

Židovska legitimacija
Jewish identity card

**ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA
U ZAGREBU**

Broj 851 / 1942

Stiglo: 8/11

Šalje: Mayer-Marić
Zora

Veza sa br. .... /194...

Predmet: **Priziv protiv odmjere prinosa
za potrebe Židovske bogoštovne
općine za god. 1942**

**Priziv protiv odmjere prinosa
za potrebe Žid. bog. općine
za god. 1942.**

..... 170.000.- .....

(1942 175.000)
(194... ..)

Priziv... je uvažen

Snizuje se za .....

Konačna odmjera 170.000.-

Iz sjednice Vijeća
Židovske bogoštovne općine
od 8. 11. 1942

Starkopf Blügelan

Obavijest za Mayer-Marić Zoru o odmjeri poreza za Židovsku bogoštovnu općinu u Zagrebu (od 8. veljače 1942. godine)

15. Jewish Community in Zagreb during the Holocaust

The Jewish Community offices in Zagreb were closed the first day after the formation of the NDH, April 10, 1941.

Nazi taken all archives, confiscated money, the synagogue was demolished and first Jews was arrested.

At the end of May 1941 it was allowed to open the Jewish community office on the new location - on the King Tomislav Square No 4.

Jewish School, rabbinical Offices and the Organisation "Help for Camps" were situated on another location, in the Trenk's street No 8. "Help for camps" was later on moved to the office on Tomislav square (May 1943) and remained active until the end of the war.

Jewish Community in Zagreb was active the whole time of the Second World War and its leadership was chosen by the members of the Community and not imposed by Nazis.

Most of the community leader lost their lives in camps, between them also president of the Community dr. Hugo Horn and Rabbi Shalom Freiburger (in 1943) who reject help from kardinal Stepinac to escape.

Some of the members of the leadership managed to escape to the Italian Zone of NDH, for example Maks Pcherhof, dr. Drago Rosenberg and the Secretary Mr. Aleksandar Klein who continued to support Community from abroad.

The Community manage to retain - at least at the beginning- the religious ceremonies, Jewish school, Kitchen and the Old age home.

However, they were forced by the circumstances to overtake the care of the camps for the refugees and the inmates.

The Community take care of the hiding Jews, the impoverished ones, those thrown out of their homes, with no jobs and no belongings, and especially for the children who remained without their parents, for the old people expelled from their old age home.

The Community was forced to distribute the "Jewish Signs", which had to be payed for and the money given to the Ustasha Police department.

It was collecting the tax by help of which its caritative activities were financed However, it has to be mentioned that the considerable help was given by Jewish organisation JOINT and Delassem.

From the written records it is visible that the Jewish community (during the Holocaust) established following institutions and activities (selected list):

- Shelters for the old peoples and children (22 persons)
- Home for the old peoples moved from Zagreb to Stenjevac (56 protegees and 10 staff). Later on they were moved to the estate of Kardinal Stepinac in Brezovica.
- Department for the burial of the deceased (Hevra Kadisha)
- Health Service with the ambulance for the needy, dental clinic and pediatrics. Jewish doctors offer their places and medicines.

- Pay the hospital expenses for those lacking any means
- Support was given to the Jewish refugees in Zagreb (about 1.000) - 25 Kunas a day (later on more) and giving them the food in the Jewish public kitchen.
- Jewish community support the Concentration camps: Loborgrad (1500 internees), helped the camp Đakovo (1200 Jewish women and children), send the clothes, food and medicines to camp Jasenovac (for about 4000 persons), help 165 young Jews in camp Danica (in May 1941) who were soon send to the camp Jadovno were almost all of them were killed.
- Organised department for religion and service
- Established the School and educational department with the Kindergarten (in the flat of the governess Mrs Miriam Weiller), Elementary school (untill 1942) and Middle School (until 1943) organized by the Rabbi Shalom Freiberger.
- Social department with permanent and periodical support, books for the pupils, support of the impoverished bridges etc.
- Jewish public kitchen with 300 meals per day
- flats for the persons who remained without their homes (these flats was confiscated in May 1943)
- Took charge of providing maintenance of the camps for Jewish refugees from the other countries at Pisarovina (30), Draganić (178), Kerestinec (160) and Zagreb (450 persons).
- Jewish community played a distinctive role in sending the mail and parcels and informing the families about the camps and destiny of their family members.
- Jewish community helped refugees who escaped through Zagreb
- WIZO helped to 250 children from Alijah hanoar from Berlin that in last moment escape to the Palestine (via Greece).
- Community provided with water and food Jews in transports to other destination, mainly Auschwitz (from Croatia, from Greece)
- Community established connection with the JOINT and other Jewish organisation (with the help of Swiss) who donated medicines and money for help in camps.

All members of the leadeship and clercks of the Community were imprisoned on the 15 October 1943. Only Ašer Kišicki and dr. Glückstal were dismissed due to the intervention of the Red Cross, and they continue to work untill the end of the War.

The Central Record of "Jewish Badges" records the badges that had to be worn by Jews according to the race laws passed by the NDH. They were known as "Jew badges" (yellow with David star)

From 1941 a record had to be kept in the Jewish Community in Zagreb including those Jews who were not members but who were subject to the race laws and sometimes who were immigrants.

Under a separate heading (not always filled in) those with a "Jewish identity card" were shown also as a "member of the Jewish community" who was denoted by the following letters:

- o Orthodox community
- s Sephardim community
- n Ashkenazi community
- S originated from Sarajevo (Bosnia)

Sometimes the top edge of the cards of Orthodox Jews was marked black, and those from Sarajevo or who were Sephardim had a green edge.

We saw that there were two shades in the yellow color of the cards. The cards of those who had been christened at birth or marriage or made conversion in year 1939 or earlier were a darker color than the rest of the cards.

We checked to see if people shown on these cards had in some way been spared. Perhaps a slightly larger number had survived or their deportation been postponed.

There was a special mark on the cards showing how many pairs of badge for one family had.

Family members (wife, mother, children etc) were under a separate heading in which more detailed description is not given (did not show age or fate). Family members who had "Aryan rights" were noted separately.

The cards registered adult persons who had an income and were subject to Jewish community taxation. Tax details were in a separate column and so were details of property ownership and its value.

In principle the cards related to adult men. Women had cards if they had an income or were property owners.

Švob Melita i Zoran Mirković
Baza podataka

Iz kompjutorizirane baze podataka u Istraživačkom i dokumentacijskom centru za članove Židovske općine u Zagrebu iz 1941, obradili smo podatke o godinama rođenja koje su bili poznate za 8.598 osoba.

To su ipak samo preliminarni rezultati jer se baza dopunjuje novih podacima.

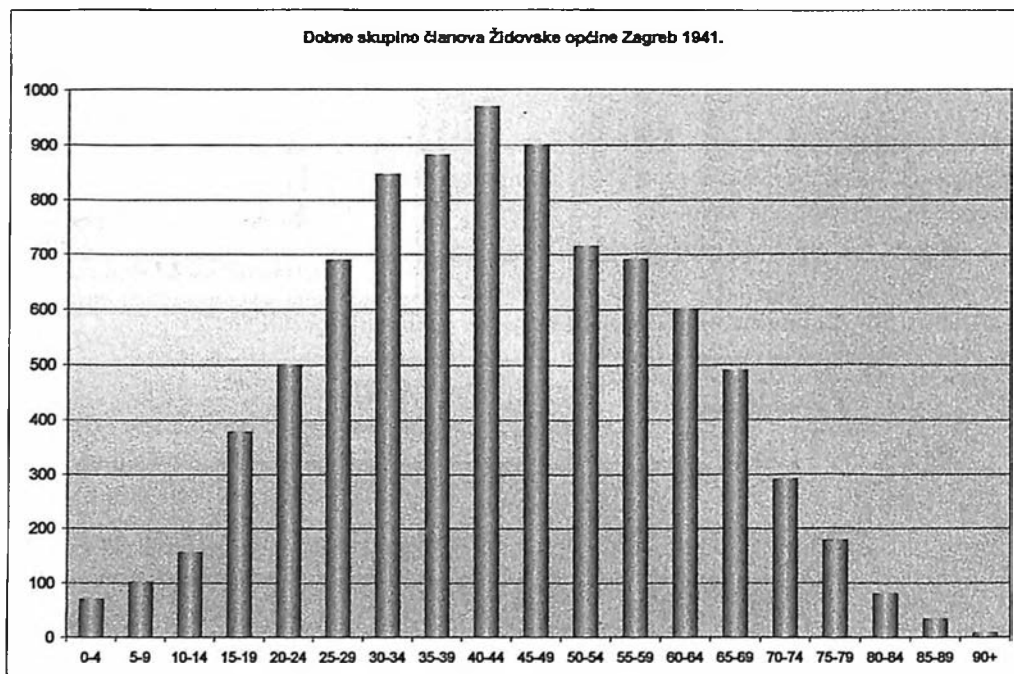
Tablica 23

Dobna struktura članova židovske općine u Zagrebu 1941.

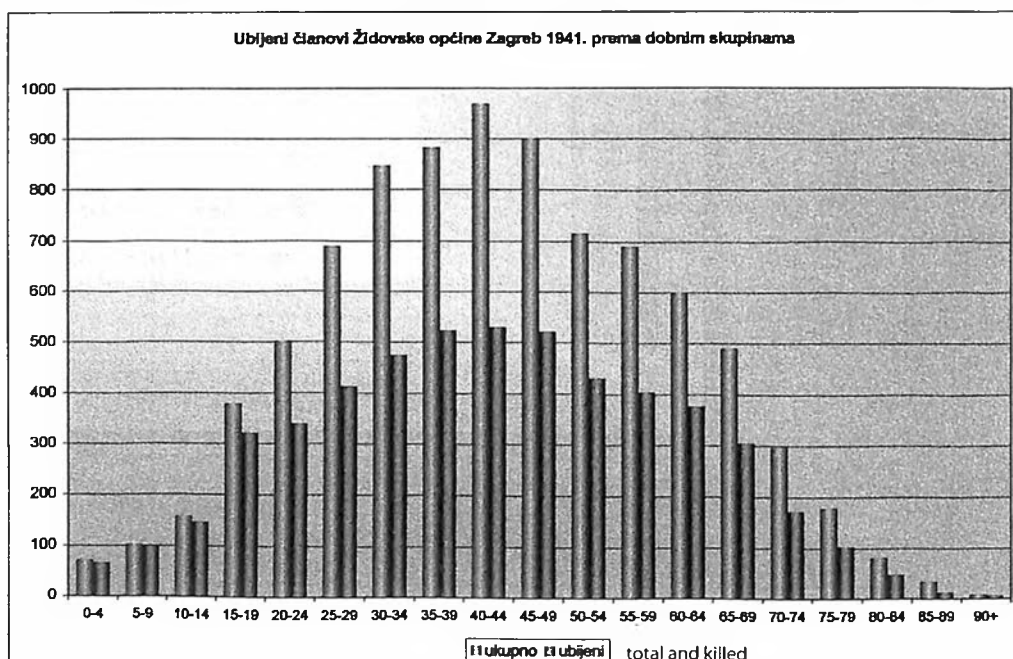
Age structure of the members of Jewish community in Zagreb 1941

Dobna skupina	broj	%
0-4	71	0,83
5-9	102	1,19
10-14	157	1,83
15-19	379	4,41
20-24	501	5,83
25-29	690	8,03
30-34	848	9,86
35-39	883	10,27
40-44	970	11,28
45-49	901	10,48
50-54	716	8,33
55-59	691	8,04
60-64	600	6,98
65-69	490	5,70
70-74	291	3,38
75-79	179	2,08
80-84	81	0,94
85-89	34	0,40
90 i više	8	0,09

Članovi Židovske općine u Zagrebu, 1941, prema petogodišnjim starosnim grupama
Members of Jewish community Zagreb, 1941, according to five-year age groups

Tablica 24

Članovi židovske općine u Zagrebu (1941) koji su rođeni u Zagrebu i preživjeli
Members of the Jewish community Zagreb (1941) who has been born in Zagreb and survived

Godina rođenja	broj	preživjelo	Godina rođenja	broj	preživjelo
1852	2		1899	23	5
1853	1		1900	27	9
1856	2		1901	21	6
1858	2		1902	29	5
1859	1		1903	26	4
1860	3		1904	22	4
1861	1		1905	27	5
1862	1		1906	29	3
1863	1		1907	23	3
1864	5		1908	32	4
1866	4	1	1909	26	2
1865	3		1910	24	5
1866	4	1	1911	21	9
1867	5	1	1912	31	1
1868	6		1913	36	5
1869	5		1914	25	1
1870	2	1	1915	16	1
1871	5		1916	14	2
1872	6	2	1917	13	
1873	2		1918	23	5
1874	14	1	1919	18	2
1875	6	1	1920	36	2
1876	9		1921	27	4
1877	6		1922	32	3
1878	7	1	1923	30	1
1879	9		1924	28	1
1880	5	2	1925	22	1
1881	10	2	1926	9	
1882	7	3	1927	7	
1883	8	3	1928	5	
1884	10	1	1929	11	
1886	7	1	1930	11	
1887	11		1931	9	
1888	10	2	1932	10	
1889	10	4	1933	6	
1890	4		1934	5	
1891	13	4	1935	9	
1892	13	4	1936	9	
1893	18	3	1937	7	
1894	20	3	1938	7	1
1895	19	2	1939	7	
1896	24	6	1940	2	
1897	21	2	1941	1	
1898	17	4		1135	149

Tablica 25

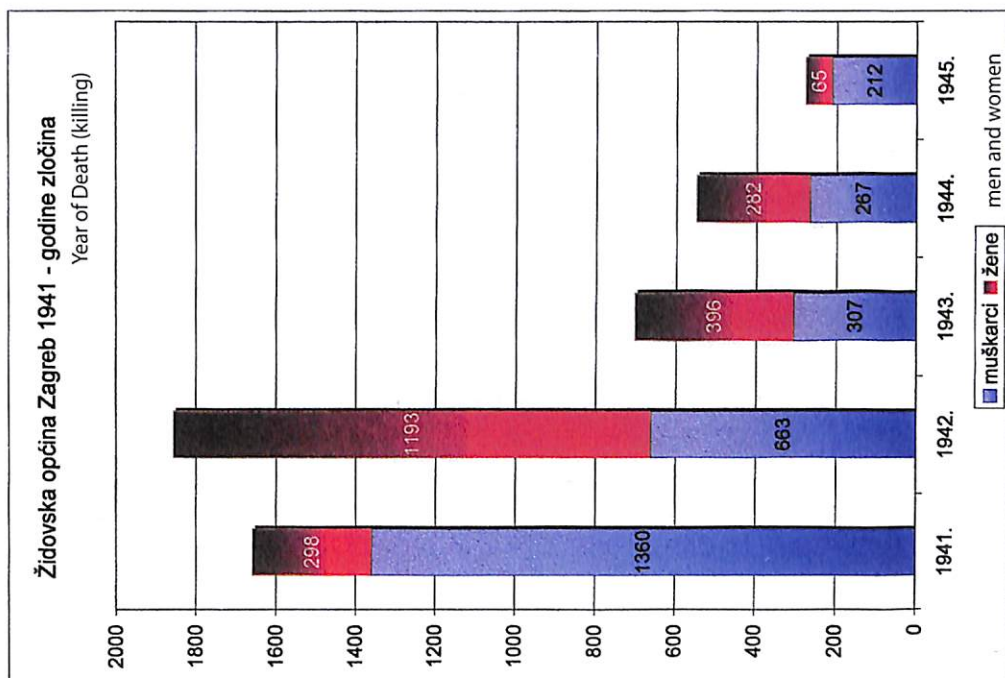
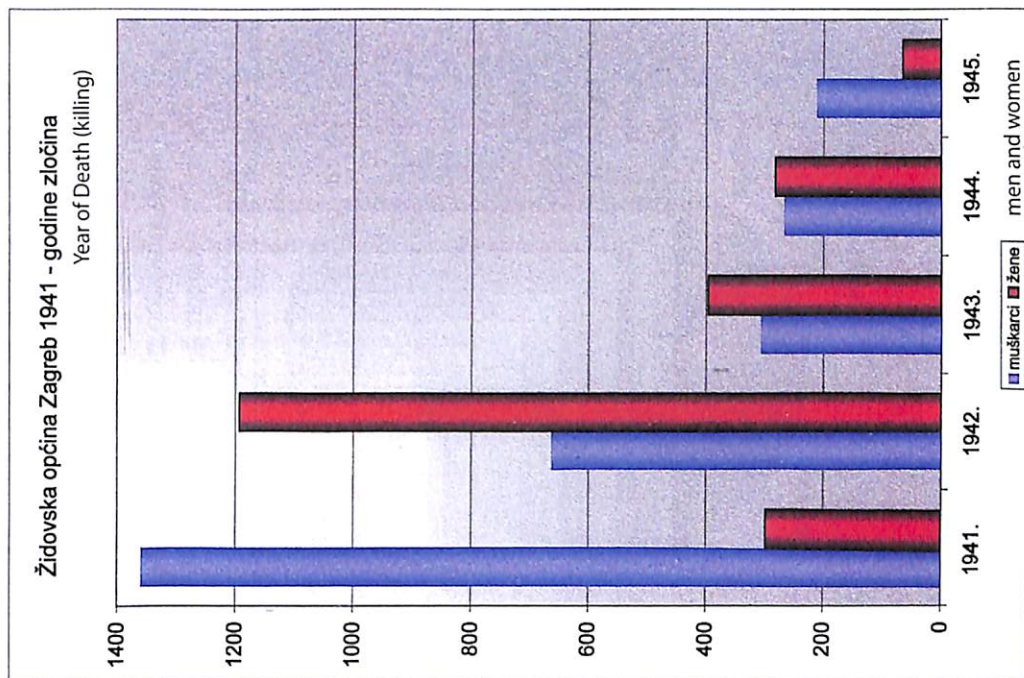
Godine i vrsta zločina
Year and type of crime

Godine zločina   **Poznato 5.043 ili za 46% žrtava (10.960)**

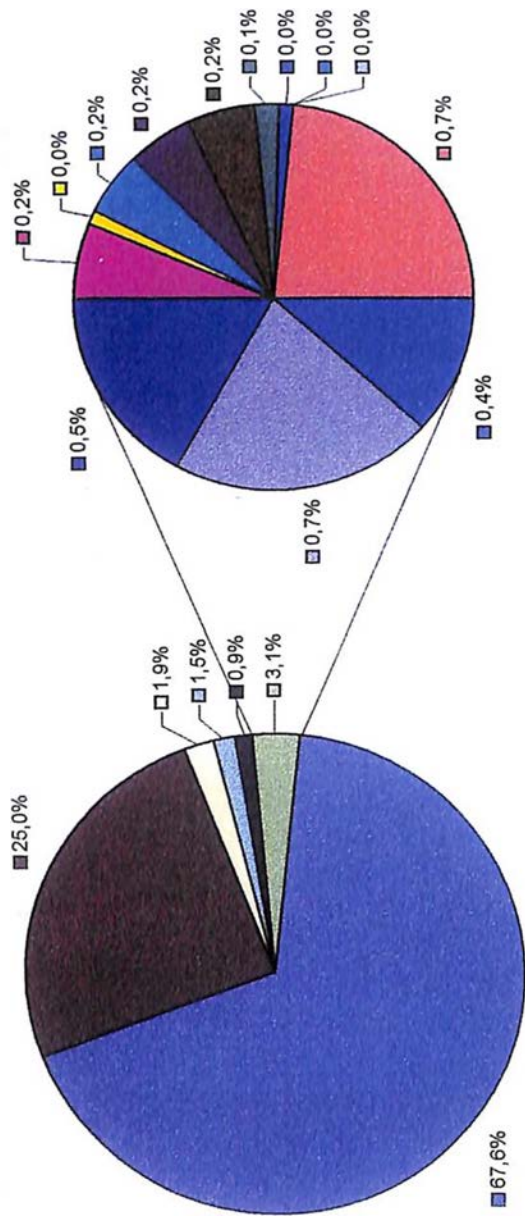
Godina	Muškarci	Žene	Ukupno
1941	1360	298	1.658
1942	663	1.193	1.856
1943	307	396	703
1944	267	282	549
1945	212	65	277
ukupno	2.809	2.234	5.043

Vrsta zločina   **Poznato 6.529 ili 59,5%**

Mjesto i vrsta zločina	Muškarci	Žene	ukupno
Logor	2549	2034	4583
«Ubijeno»	576	752	1328
Streljano	124	56	180
NOB	117	45	162
U transportu	21	28	49
«Nestali»	13	22	35
Klanje	14	20	34
Zatvor	21	11	32
Zlostavljanje	21	6	27
Samoubojstvo	11	16	27
Obješeni	11	5	16
Bijeg	13	1	14
Bombardiranje	8	5	13
«Umrli»	7	5	12
Bolnica	7	2	9
Zarobljeništvo	4	1	5
Prisilni rad	2	0	2
Izgnanstvo	1	0	1
Ukupno	3.520 54%	3.009 46%	6.529 100%

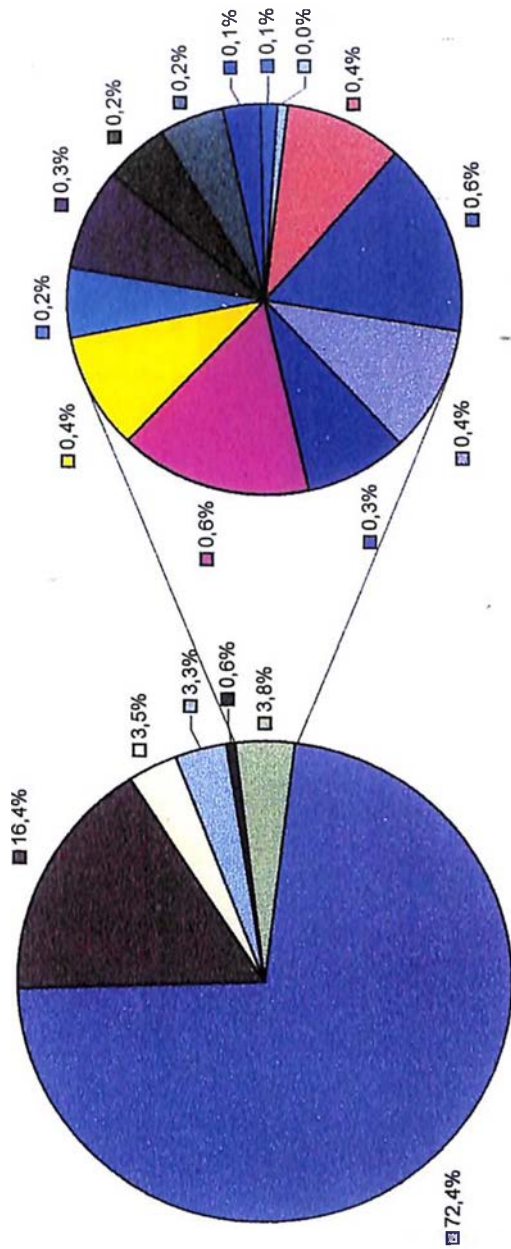

Ubijeni članovi Židovske općine u Zagrebu 1941. prema vrsti zločina - žene
 Victims of Jewish community Zagreb (1941) by type of crime, women

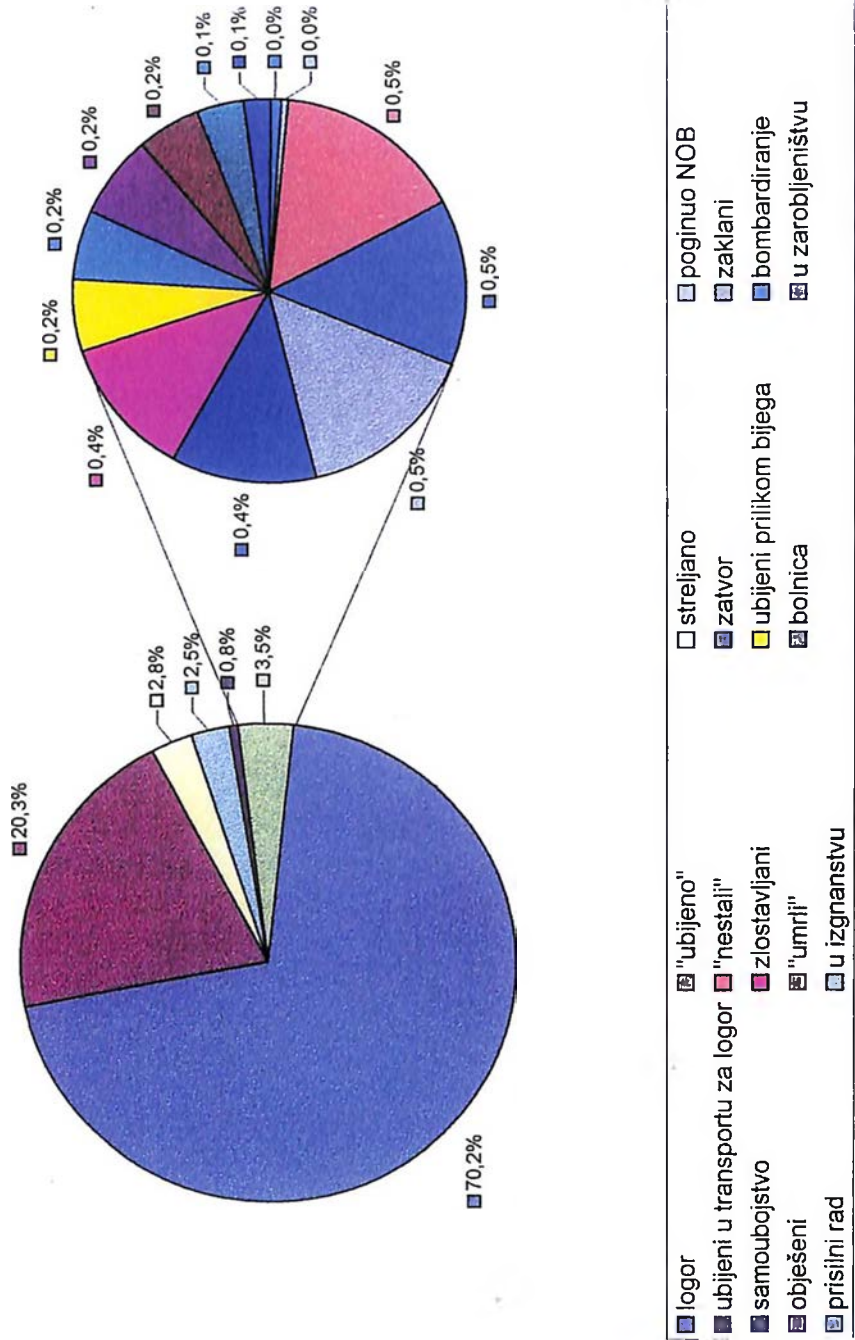
- logor
- ubijeni: u transportu za logor
- streljano
- završeno
- u izgnanstvu
- obješeni
- prisilni rad
- "ubijeno"
- "nestali"
- zlostavljani
- "umrli"
- u zarobljeništvu
- poginuo NOB
- zaklani
- bombardiranje
- u zarobljeništvu
- ubijeni prilikom bijega
- bolnica

Ubijeni članovi Židovske općine u Zagrebu 1941. prema vrsti zločina - muškarci
 Victims of Jewish community Zagreb (1941) by type of crime, men

- logor
- ubijeni u transportu za logor
- samoubojstvo
- obješeni
- prisilni rad
- "ubijeno"
- "nestali"
- zlostavljani
- "umrli"
- u izgnanstvu
- streljano
- zabljani
- ubijeni prilikom bijega
- bolnica
- poginuo NOB
- zabljani
- bombardiranje
- u zarobljeništvu

Ubijeni članovi Židovske općine u Zagrebu 1941. prema vrsti zločina - ukupan broj
 Victims of Jewish community Zagreb (1941) by type of crime

Tablica 26

Židovska općina Zagreb 1941 - baza podataka
Mjesto zločina (n= 10.960) - Place of killing

	broj - No	%
Nepoznato - Unknown	3.244	29,6
Preživjeli - Survivors	1.222	11,2
Stradali - Victims	6.494	59,2
Ukupno - Total	10.960	100%
Logori ukupno - Camps total	4.583	67%
	žene 2.034	44,4%
Jasenovac	1.911	
	žene oko	20,0 %
Auschwitz	912	
	žene 569	68,0 %
Đakovo	302	
	žene 275	91,0 %
Jadovno	252	
	žene 7	3,0 %
Stara Gradiška	261	
	žene 173	66,3%
"Njemačka"	329	
	žene 232	70,5%
"Poljska"	113	
	žene 24	21,3%
Pag	76	
	žene 34	44,7%
Loborgrad	75	
	žene 61	81,4%
Lepoglava	29	
	žene 6	20,7
Dachau	25	
	žene 16	61,6%
Birkenau	24	
	žene 17	71,0 %
Jankomir	36	
	žene 20	55,5 %
Kerestinec	6	
Gospić	6	

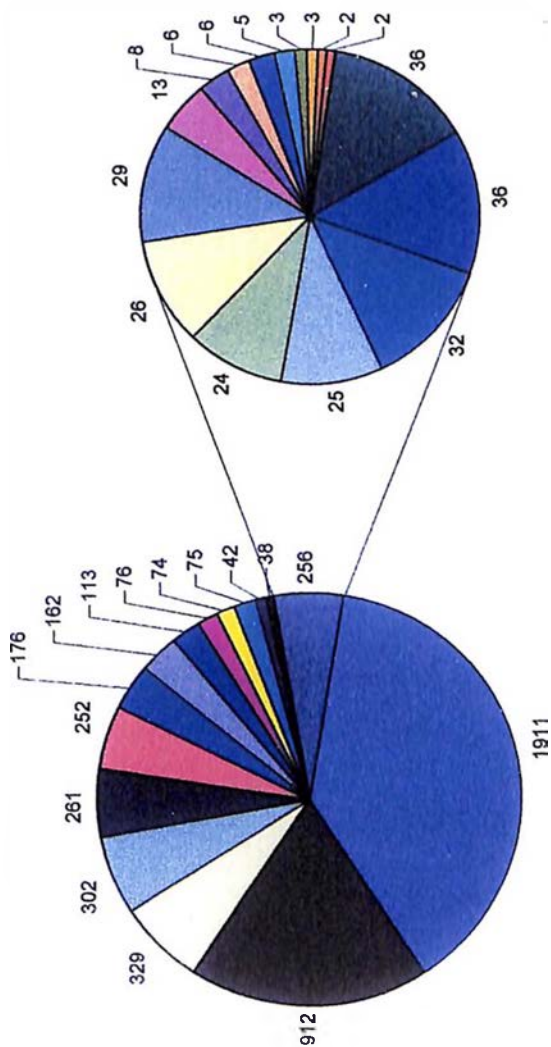

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

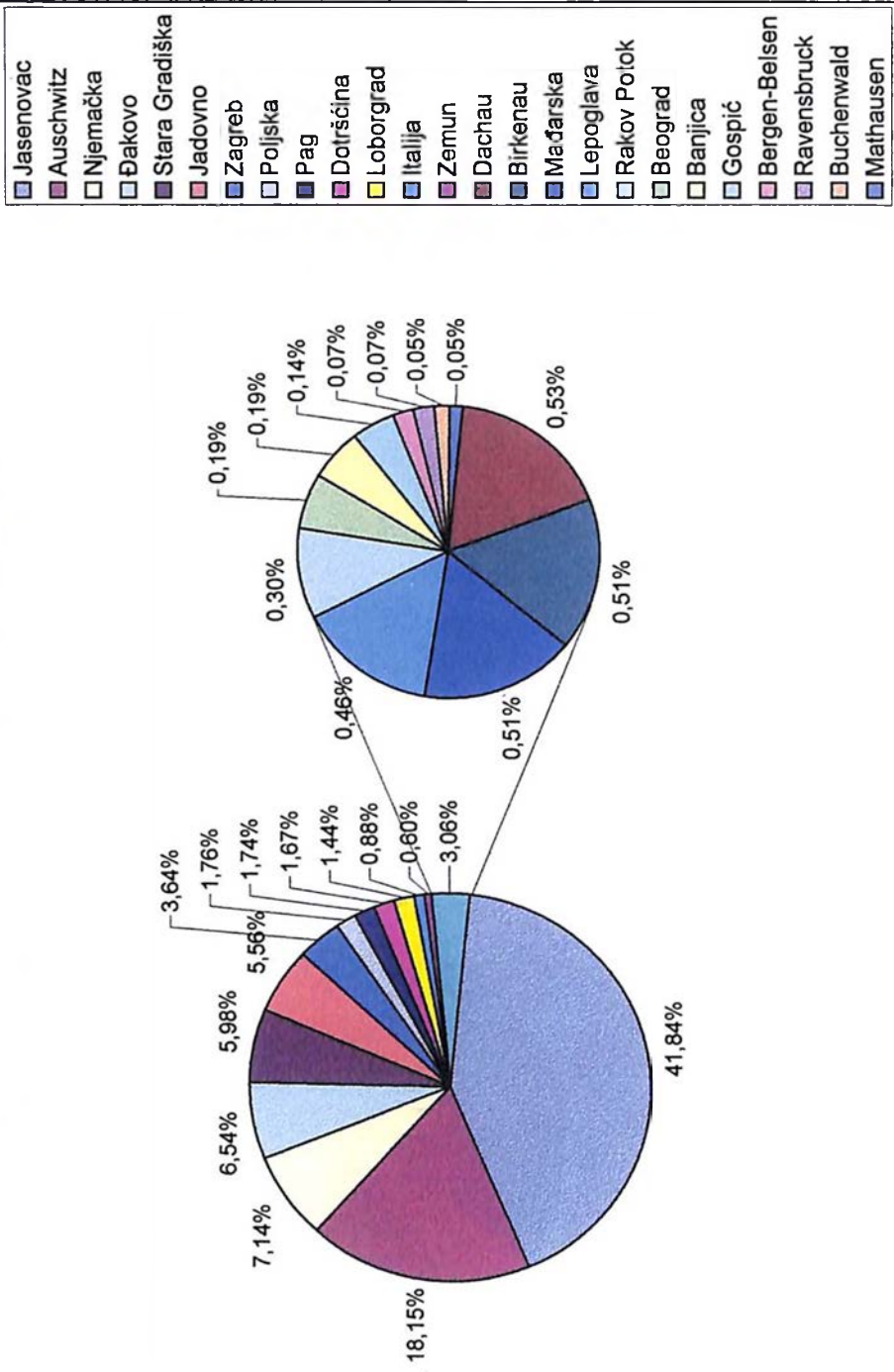
Šleska	6	
Danica	5	
Bergen Belsen	3	
Ravensbruck	3	
Beograd Banjica Zemun	44 žene 20	45,0
Mađarska - Hungary Budimpešta	26 žene	13,0
Bosna - Bosnia	42	
Italija - Italy	38	
Zagreb	176	
Zatvor - prison	32 žene 11	34,4
NOB - Partisan	162	
	žene 45	28,0
Streljani - Shoted	180 žene 56	31,1
Od toga streljani u: Dotrščina	74 žene 24	32,4
Rakov Potok	13 žene 3	23,0
Maksimir	11 žene 7	63,6

Mjesto pogibije članova Židovske općine Zagreb
Victims in Zagreb according place of killing (camps)

- Jasenovac
- Auschwitz
- Njemačka
- Đakovo
- Stara Gradiška
- Jadovno
- Zagreb
- NOB
- Poljska
- Pag
- Dotrščina
- Loborgrad
- Bosna
- Italija
- Jankomir
- Zemun
- Zatvor
- Dachau
- Birkenau
- Mađarska
- Lepoglava
- Rakov Potok
- Beograd
- Gospić
- Šleska
- Danica
- Bergen-Belsen
- Ravensbruck
- Buchenwald
- Mathausen

Članovi Židovske općine Zagreb ubijeni u logorima
 Victims in Zagreb according place of killing (camps), in percentage

16. Aktivnost židovske općine u Dubrovniku za vrijeme Holokausta

Židovska općina Dubrovnik je 1941. brojila 148 članova od kojih je 87 živjelo u gradu Dubrovniku¹ ili prema drugim izvorima imala je 112 članova od kojih u Dubrovniku 83.

Prema «Generalnom arondacionom rasporedu» koji je stupio na snagu 1.1.1939, područje židovske općine Dubrovnik obuhvaćalo je osim Dubrovnika i dubrovačkog sreza, još i srezove: ljubinski, bilečki, trebinjski, bokokotorski, cetinjski, danilovgradski, nikšićki, barski i podgorički. Tako je 1941. u općinu Dubrovnik pripadalo i 8 Židova Trebinja, 8 iz Bileće, 5 iz Hercegnovog, 6 iz Kotora i 2 iz Budve.

Nastao je, međutim, spor (Stulli) kada se tim planom predviđalo da je za dubrovačku židovsku općinu nadležan okružni rabinat u Sarajevu-aškenaškog obreda. Nakon mnogo borbe uspjelo je dubrovačkoj općini zadržati svoju samostalnost, a u pitanjima koje nije mogla sama riješiti obraćala se Bet Dinu, odnosno sefardskom nadrabinatu u Sarajevu.

Nakon dolaska nacista na vlast u Njemačkoj, počele su pristizati izbjeglice, uglavnom iz Njemačke i Austrije, a kasnije i iz Rumunjske. U 1940. pristižu i izbjeglice iz Italije. U to vrijeme još nije bio dobro organiziran prihvata izbjeglica u zemlji i njihovo slanje iz unutrašnjosti prema obali. Većina izbjeglica je tada upućivana prema Dubrovniku, što je predstavljalo veliko opterećenje za tu zajednicu.

Osim toga, pooštreni su propisi jugoslavenske vlade (1938) prema izbjeglicama (iz Rumunjske, a poslije i Austrije).

U Savezu jevrejskih opština Jugoslavije osnovan je poseban Socijalni fond za izbjeglice, u koji je dubrovačka Židovska općina dala svoj doprinos.

Već je sredinom 1941. bilo u Dubrovniku 1.600 izbjeglica, većinom iz Bosne i Hercegovine. Osim toga je Židovska općina u Dubrovniku pružila pomoć općini u Sarajevu te izbjeglicama koje su bile smještene u logorima u Čapljinu² i Gackom³. Tu je veliku ulogu odigrao predsjednik dubrovačke Židovske općine Julius Mandl, koji je poslije i sam stradao.

Nakon stvaranja NDH i Židovi Dubrovnika našli su se na udaru rasnih zakona i zabrana. Već u lipnju 1941. počinju odvoditi Židove u Jasenovac. Osim uništavanja i pljačke židovske imovine, odnesene su i matične knjige, arhivi i zapisnici iz sinagoge. Uspjelo se spasiti svitke Tore i predmete potrebne za službu u sinagogi.

Nakon dolaska Talijana, koji su u Dubrovniku preuzeli i civilnu vlast u jesen 1941, prestale su deportacije.

Zbog pritiska Nijemaca da im se predaju Židovi iz krajeva pod talijanskom okupacijom, i u tom se području osnivaju logori za Židove. U jesen 1942. osnovani su logori u Kugarima⁴, Gružu⁵ i na otoku Lopudu⁶.

¹ Podaci E. Tolentino, 1971.

² 147 Židova iz Austrije, Poljske i ČSR.

³ 117 izbjeglica iz Njemačke.

⁴ oko 1.000 izbjeglica iz Bosne.

⁵ nekadašnji hotel «Vregg» u koji su smješteni dubrovački Židovi, njih oko 100.

⁶ Hoteli «Grand», «Glavović» i «Pracat» sa oko 600-700 interniraca, pretežno iz BiH.

Židovi iz svih logora na području Dubrovnika prebačeni su 1943. godine u tri transporta (28.5., 20.6. i 30.6.1943) u logor na otoku Rabu. U isti su logor internirani i Židovi iz logora Kraljevice i Rijeke (i okolice).

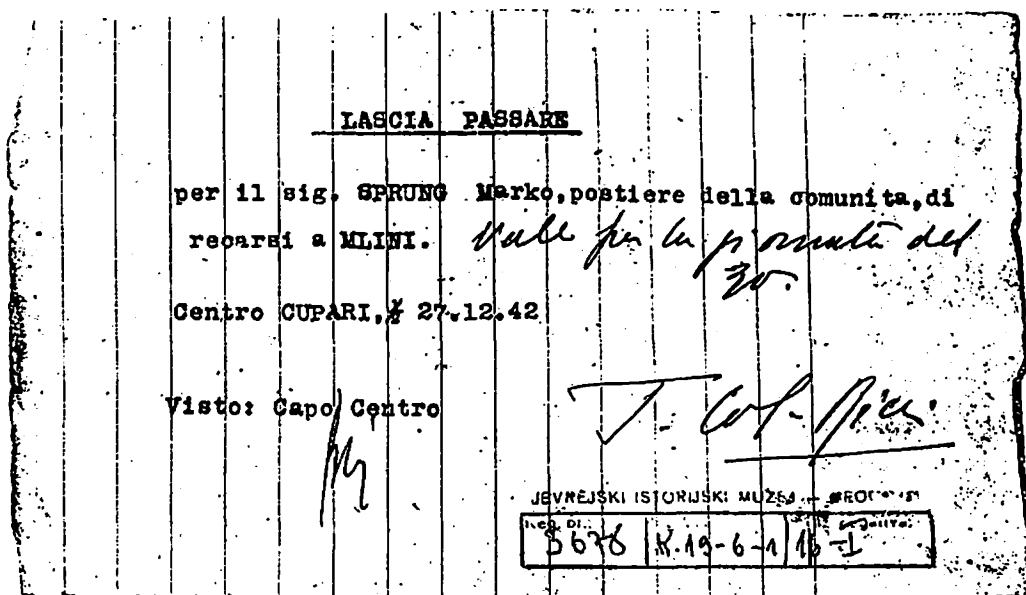
Nakon kapitulacije Italije, u rujnu 1943. i taj je logor prestao postojati, jer su se zatvore-nici sami oslobodili. Većina logoraša sa Raba se priključila partizanima, a žene (dio) i djeca su otišli u zbjegove u Liku, Baniju i Kordun.

Oko 200 Židova je emigriralo preko Visa u Italiju, a oko 200 Židova je ostalo na Rabu i njih su Nijemci 1944. odveli u logor u Auschwitz. Postoje podaci o sudbini Židova Dubrovnika koji su bili na Rabu, u NOB-u ili Italiji.

Nekoliko Židova koji su ostali u Dubrovniku, nakon kapitulacije Italije, Nijemci odvođe u logore ili odmah ubijaju.

Od ukupno 87 dubrovačkih Židova, njih 24 je sudjelovalo u NOB-u, šest je poginulo (Stulli).

Život je izgubilo 27 Židova Dubrovnika, a neki od preživjelih otišli su živjeti u druga mjesta.

Dozvola za kretanje (Lascia Passare) iz logora Kupari.
Permission for traveling from camp Kupari. (From Jewish museum Belgrade)

17. VIII 1942.

URGENTE

COMANDO DIVISIONE DI FANTERIA 'MARCHE'

Nr. 2826/A.G.

P.M.32 - 17. Agosto 1942/XX

O G G E T T O: Trasferimento di ebrei dalla Dalmazia.

AL SIGNOR PREFETTO di

R A G U S A

.....

E' preannunziato l'imminente arrivo in questa zona di circa 300 ebrei abusivamente immigrati dalla Croazia in Dalmazia e che d'ordine delle superiori autorità militari italiane devono essere trasferiti nuovamente in territorio croato.

Di essi 150 verranno inviati all'isola di Mezzo (Lopud) ^{di} che offre buone possibilità di alloggi; i rimanenti 150 dovranno essere sistemati nella zona costiera a nord di Ragusa, nell'isola di Calamotta ed eventualmente ancora nell'isola di Mezzo.

Vi interesso a predisporre d'urgenza per gli alloggiamenti relativi e per il loro vettovagliamento.

Rimango in attesa di conoscere al più presto i provvedimenti che avrete adottato con l'indicazione del numero degli ebrei da avviare in ciascuna località.

Gradite i miei saluti fascisti.

IL GENERALE COMANDANTE
(Giuseppe Amico)

7 17 in 27

89

Dopis Talijanske komandne od 17. kolovoza 1942. o osnivanju logora za Židove na području Dubrovnika i na otoku Lopudu (Isola di Mezzo).

Document about establishment of the camps for Jews on the territory of Dubrovnik and island Lopud. (From KRTIĆ, Frano (1997) Dita, Osijek str. 89).

*Hotel "Grand" na otoku Lopudu u kojem su bili internirani
Židovi ograđeni žicom*

*Hotel "Pracat" na otoku Lopudu u kojem su bili internirani
Židovi, također ograđen žicom*

Slika 81. Slike hotela "Grand" i hotela "Pracat" na otoku Lopudu koji su bili logori za Židove. Photos of the hotels "Grand" and "Pracat" on the island Lopud which has been camp for Jews. (From KRTIĆ, Frano (1997) Dita, Osijek, str. 96)

51/45

Dr. 51/45

ustanovljen, pred Općinskom komisijom za utvrđivanje službene dokumentacije i spiskovnih pomaga

ZAPISNIK

... dana ... 1945.

Predstava: Zetra sličina (očitećenst):

Rukovoditelj općinske komisije: Prezime i ime: _____

Član općinske komisije: Godina izdaja: _____

Mjesta nastajanja: _____

Član općinske komisije: Vjero: _____

Prezime i ime: _____

Član općinske komisije: Zanimanja: _____

Član općinske komisije: Bračno stanje: _____

Član općinske komisije: Prebivalište: _____

Zapamti: _____

Član općinske komisije: _____

Član općinske komisije: _____

PRIJAVU

U mjesecu lipnju 1941. god. po naredbi razvratilo ustaško poduzetništvo Velike župe Dubrovnik Zavjereča i logorika profesora Rastelana ...

... u logoru Ezer 1942. otvođeni su u logor Dubrovnik, poslije su ...

... 17. oktobra 1944. prilikom povlačenja Nijemaca otvođen ...

Priložen jedan u pisak a u publicin podacima s vidi gore navedenom ...

Vlasnik prava prijavitelja: P. C. ...

v.d. tajnika: [Signature]

- Na Rabu.
  - Assi-selberg Julio (91. 6. 1896) (moguća) pomiješa, muškarac, žigovac, Schwabenhut Edita (moguća) pomiješa, žigovac, Schwabenhut Raula (moguća) pomiješa, žigovac, Schwabenhut Raula (moguća) pomiješa, žigovac.
  - Bera & Salomon & merištuf.
    - Tolentino Romano žigovac
    - Tolentino ofensto
    - Tolentino Arnoldo
    - Stai-nak Vilim
    - Steinman Jusep dob. rukov.
    - Staniš Alster žigovac
    - Tolentino Božo
    - ... Roma danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Danu Stella danavica
    - ... Ljiljana danavica
    - ... Rajco Simba danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Inokentije bista danavica
    - ... Gracko
  - Berna & Salomon & merištuf.
    - ... Roma danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Danu Stella danavica
    - ... Ljiljana danavica
    - ... Rajco Simba danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Inokentije bista danavica
    - ... Gracko
  - Berna & Salomon & merištuf.
    - ... Roma danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Danu Stella danavica
    - ... Ljiljana danavica
    - ... Rajco Simba danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Inokentije bista danavica
    - ... Gracko
  - Berna & Salomon & merištuf.
    - ... Roma danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Danu Stella danavica
    - ... Ljiljana danavica
    - ... Rajco Simba danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Inokentije bista danavica
    - ... Gracko
  - Berna & Salomon & merištuf.
    - ... Roma danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Danu Stella danavica
    - ... Ljiljana danavica
    - ... Rajco Simba danavica
    - ... Flora danavica
    - ... Inokentije bista danavica
    - ... Gracko

Dopis Židovske općine u Dubrovniku broj 51/45 o žrtvama holokausta u Židovskoj općini u Dubrovniku Documents (No. 52/45) about victims in Jewish community Dubrovnik during the Holocaust

קהל עדה ישראל רוברוניק
5500 K-27-4-1/1

JEVREJSKA OPĆINA U DUBROVNIKU

BROJ 7/69.

DUBROVNIK, 14. Januara, 1969.

Savez Jevrejskih Općina Jugoslavije

Beograd

U vezi Vašeg dopisa broj. 0-3/4064 i broj. 0-3/106. od 11.I.1969, dajeme Vam tražene podatke o Lageru u Kuparima a i u vezi našeg, napomenom meg ličnog znanja, kao i boravka u logerima na Dubrovaker teritoriju pod jurisdikcijem okupacije Talijanske VI. Corpe di armata kao i nadopunu našeg dopisa od. 17.jula. 1968. broj.78/68.

Kakav je bio smještaj interniraca i u kakvim preostetijama su ti internirci živjeli i kake su bili tretirani.

Italijanska komanda VI. Corpediarmata, rekvirirala je Hotel Kupari, i sva njena postrojenja i sve ekolne objekte koji su pripadali tom Hotelu, cijeli taj objekt je bio opasan bedlika-vem žicom i na same jednom njestu su bila izlazna i ulazna vrata, sa sve četiri strane čuvali su karabinjeri u svojim stražarama da neke nebi pobjegao, kake napomenue u tim objektima je bilo smještene cirka 900 interniraca Jevreja, vanka nijesu mogli da se kreću jedine u unutrašnjost tih objekata, kao i prema plaži, a budući da je bila zima decembar de maja nije ni išao prema plaži jer na tom priedjelu uvijek u zimskim danima puhaaju vjetrovi, seba su bile na taj način dedijeljene internircima, prema obimu seba, u kelike je bila jedna familja od 4 de 6 eseba debivala je jednu sebu, muškarcu samcu, pe 6 eseba u jednoj sebi, take i ženske samice, pe 6 u jednu sebu, u hotelskoj kuhinji se je pripravljala hrana za internirce, zagrijavanje seba, internirci su si pribavili male (pečurice) cirka. 40cent.za 40, sa tim su zagrijavali sebu kao i penešte si kuhali, upotrebljavali su slatki čumur, kejeg su od ekolnih seljaka kad bi naišli mimo logera za grad sa dozvelem stražara kupevali,

Pesječivanje Interniraca.

Pesječivanje interniraca bile je dozveljene na taj način, onaj koji je htio da pesjeti sveg prijatelja ili peznanika, morao bi da pribavi dozvelu ulaska u lager kod Komande presidie, per i afari civilni, i tu bi debio dozvelu ulaska u Lager od 1 sat de 5 sati pe pedne, ti peznanci ili prijatelji donesili su svojim peznanicima razne prehrambene stvari u suhem stanju, a keje bi si oni peslije pevremene na tim malim pečuricama pripravljali,

Dopisivanje.

Dopisivanje je bile dozveljene bez ograničenja riječi, take da internirci koji su imali sveje prijatelje ili peznanike pisali bi im i zatražili keje stvari da im donesi prigedem pesječe u lager, pesjete su bile dozveljene ite subetem i nedeljem od. 1. sat de 5 sati pepedne,

Sve gornje navode dajem iz ličnog znanja jer sam u te vrijeme bio Tajnik Jevrejske općine u Dubrovniku, i sa svim ostalim Jevrejima bio interniran i deportiran na etek Rab.

Telentine Emilie
Emilie Emilie

Dužnostnici logora "Hotel Wregg".

Comitato di assistenza

Nadzorni odbor:

Salom Erna
Samek Alessandro
Finzi Vittorio
Steinitz Guglielmo

194. br.: 3028 / 4.17-2-1/2/

Upravni odbor:

capo: Ferera Maurizio
vice-capo: Amselberg Julio
tajnik: Krautblatt Massimiliano
članovi: Salom Flora
Tolentino Emilio
Pesah Alberto
Finzi Ing David

Ostali dužnostnici:

capo-cucina : Tolentino Moise i Tolentino Reni
blagajnik: Levi Nicolo Giacomo
primaoc hrane: Tolentino Abramino
podjela kruha: Tolentino Emilio
za brigu oko peći: Tolentino Rafaele
" " " soba: Pesah Sida i Horwitz Bruno
" " " banje: Tolentino-Danton Stella
" " " drveća: Ferera Giacomo, Tolentino Angelo
Horowitz Bruno, Atlas Michaele
Finzi Ing David, Pesah Alberto
Krautblatt Massimiliano
" " " čistoće: na dvorištu: Edita Amselberg
fuori porta Tolentino Flora R
Tolentino Seka
" " " " I. sprat: Tolentino Papa Simba
" " " " II " Levi Hana i Hana Sara
" " " čišćenja hrane: Balom Flora uz pripomoć po listi
" " " djece: Levi Ida uz pripomoć po listi
" " " struje: Krautblatt Massimiliano

Dežurni za telefon i kapiju: svaki dan drugi muškarac po listi
Dežurna " kuhinju: " " druga ženska " "
" " bolesnike: " " " " " "

6. aprila 1943.

Capo:

Maurizio Ferrera

Tajnik:

Massimiliano Krautblatt

JAVREJSKI ISTORIJSKI MUZEJ
BEOGRAD, 7. jula-7/1. tel. 622-634

17. Židovska općina u Splitu u vrijeme II. svjetskog rata

Iako relativno mala po broju članstva¹ Židovska općina u Splitu je u vrijeme II. svjetskog rata imala važnu ulogu u prihvatu i zbrinjavanju židovskih izbjeglica.

Split je i sam bio pod okupacijom Talijana od proljeća 1941. godine, ali se u njemu nisu strogo provodili rasni zakoni. U Splitu se kao i drugim mjestima provodila antižidovska propaganda, većinom od strane lokalnih fašista². Ipak je bilo i ozbiljnih napada na Židove i njihovu imovinu, kao npr. 12.6.1942. godine o čemu izvještava talijanski perfekt Paolo Zerbin:

«To je bila "odmazda" za bačenu bočicu mastila na ploču o ulasku talijanske vojske u Split. U 6.30 sati 12.6.42. fašisti iz bataljuna "Toscanba" devastirali su mjesnu sinagogu, od namještaja napravili lomaču na Narodnom trgu i opljačkali vrijedne stvari.

Židove koji su bili u sinagogi su premlatili. Židovskog trgovca Kluc Ferdinanda su udarili kundakom po glavi i ozlijedili te je bio u bolnici. Ušli su u židovske stanove, izbacili stvari i spalili na lomači.

U ulici "Svi Sveti" razbili su izlog radnje Židova Luksića (parfumerija "Luksol") i trgovinu "Pia". U Šubićevoj ulici su opljačkali trgovinu sitne robe Markusa Fincija...

U knjizi «Židovi u povijesti Splita» opisan je detaljnije ovaj događaj.

Grupa crnokošuljaša mjesnog «Bataljona M», predvođena splitskim fašistom Giovannijem Savom, je navečer, u vrijeme molitve, provalila u židovski hram i batinala vjernike. Neki su uspjeli pobjeći, ali je oko 50 Židova ranjeno. Zatim su rušili i uništavali hram, svete predmete, opljačkali srebrne obredne predmete i ukrase, pobacali su dragocjeni vezeni tekstil, knjige, rukopise i arhivu kroz prozor i zapalili golemu lomaču. Obličnu knjizaru Viktora Morpurga su polupali, porazbijali izloge i knjigama podjarili lomaču.

Talijanske vlasti nisu ništa poduzele da spriječe ovaj događaj.

Nakon toga događaja Viktor Morpurgo je pisao svom bratu u Rim: «...u nečovječnom uništavanju sve je nestalo: hram, sveti predmeti, biblije, klupe, svijećnjaci, uređ, arhiv i knjižnica, civilni popisi i korespondencija.. Dosta je znati da od čitavog vjerskog nasljeđa, povijesnog, umjetničkog i osjećajnog ove stoljetne općine ne postoji ništa osim uspomena».

Drugi dan se nastavilo uništavanje i pljačka židovskih trgovina koja je prekinuta kada se umiješala vojna vlast.

No postoji i dopuna svjedoka: opljačkan je hram i kancelarije Židovske općine, uništena je željezna kasa sa dragocjenim povijesnim dokumentima. Demolirane su i opljačkane sve židovske radnje i oko 60 stanova.

Židovska općina je preselila svoje urede u Slavićevu ulicu 1, a usred Narodnog trga gođinama je ostao crn i raspucan pločnik na mjestu gdje je bila zapaljena lomača.

Članovi Židovske općine u Splitu su stradali nakon kapitulacije Italije 1943. Ukupno je u logorima stradalo 22 djece, 52 muškarca i 47 žena. U NOR-u je sudjelovalo 114 splitskih Židova od kojih je poginulo 29.

¹ Prema tabeli Jevrejske općine u Jugoslaviji, I- 1940 godine u Spomenici 1919-1969 Saveza Jevrejskih općina Jugoslavije, str. 205, bilo je u Splitu 284 člana. Dr. Albert Vajs navodi brojku od 415 Židova pred II. svjetski rat.

² Duško Kečkemet. Židovi u povijesti Splita, Židovska općina Split, 1971, str. 174.

Ovakav uvod je bio potreban da bi se još više mogla cijeniti pomoć i zaštita koju su splitski Židovi pružali brojnim izbjeglicama.

Brojne su izbjeglice iz Austrije, Čehoslovačke i Poljske bježale od nacista, koji su okupirali njihove zemlje, i potražili sklonište u talijanskoj zoni na Jadranskoj obali. Osnovani su privremeni logori za njihov smještaj, a splitski su Židovi pomagali logore u Čapljini i Makarskoj, nastojeći im osigurati daljnji bijeg, najčešće u Italiju ili preko «oceana».

Još je više izbjeglica pristiglo u Split kada je okupirana Jugoslavija i osnovana NDH. Pretpostavlja se da je u Splitu bilo oko 3.000 izbjeglica. Smješteni su po privatnim kućama i u prostorijama kulturnog društva «Jarden».

U prilogu je lista Židova koji su boravili u Splitu 1941. godine. Knjiga koja nam je ljubavno stavljena na raspolaganje nalazi se u židovskoj općini u Splitu.

U Židovskoj općini je osnovan posebni Emigrantski odbor na čelu sa predsjednikom općine Viktorom Morpurgom (koji je kasnije i sam stradao u logoru), uz veliku pomoć tajnika općine Jehiela Kamhija i člana Vijeća Markusa Fincija. U odboru su bili i predstavnici iz redova izbjeglica i brojni židovski javni radnici: Iso Herman, Josef Levi, Mavro Sessler, David Ašer Alkalaj, S.Radan, Braco Poljokan i drugi³.

Zalaganjem općine u Splitu talijanske su vlasti dozvolile boravak izbjeglica i odobrile im karte za opskrbu hranom i novčanu pomoć.

Organizirano je izdavanje «legitimacija» koje su omogućile boravak na talijanskom teritoriju. Uspostavljene su veze i tražena pomoć od međunarodnih organizacija, a osobito je Dellasem, talijanska humanitarna organizacija, pružila pomoć. Štoviše, predstavnici Dellasema su došli u Split i pomogli u evakuaciji grupe židovske djece bez roditelja u Italiju, u Nonatolu. Kasnije, nakon kapitulacije Italije 1943. oni su bježali dalje i konačno stigli u Izrael.

Iz podataka koji se službeno nalaze u arhivu Nonatole imamo dokumenta sa imenima djece koja su tamo došla iz Splita: «Ebrei giuti a Nonatola nella sera del 14 aprile 1943 ore 19.30 provenienti da Spalato»⁴

Splitski Židovi su slali hranu, lijekove, pa i novac Židovima koji su bili u logorima Jasenovac, Krušćica, Loborgrad i Đakovo.

Kada su Talijani, pod pritiskom Nijemaca, konfinirali židovske izbjeglice u Italiju⁵ i otok Korčulu⁶ (Vela Luka) židovska se općina i nadalje brinula, prikupljala odjeću i obuću te je čak imala kurire za vezu između logora i sabirališta (dr. Jakica Altaras). Nastavili su pomagati kada su Židovi prebačeni u logor na otoku Rabu.

³ Isto, str. 176.

⁴ Attias Sarina (rođena 24.1.1930) Attias Moritz (18.8.1931) Altarac Lea (14.10.1934) Altarac Ella (19.5.1931) Altarac Buni (27.4.1926) Altarac Lezo (29.6.1928) Albahari Albert (7.10.1927) Danon Josef (21.3.1925) Brodski Sarina (1.10.1927) Danon Moric (18.7.1925) Gaon Reli (24.1.1931) Gaon Tina (28.12.1928) Grof Bela (3.8.1928) Halpern Velimir (22.11.1927) Hoffmann Marcel (15.5.1922) Israel Lotica (13.12.1925) Israel Sida (19.4.1936) Israel Albi (19.12.1932) Kaweson Lezo (Eliezer) 22.11. 1929 Kajon Flora (21.12. 1928) Kajon Leone (25.11.1925) Koen Aron 6.10. 1936) Levi Rikica (7.10.1931) Levi Leone (7.9.1931) Levi Sida (18.9.1932) Markus Charlotte (28.2.1929) Maestro Israel (20.7.1924) Maestro Jakov (15.8.1919) Papo Giuseppe (5-1- 1926) Sternberg Danko (9.3.1930) Schmidt Zdenko (8.1.1924) Schlesinger Nelli (25.3.1928).

⁵ Pretpostavlja se da je na Korčulu prebačeno oko 500 izbjeglica, a u Italiju oko 1.100 Židova.

⁶ Na Korčuli je postojala Židovska ribarska škola, nekako u isto vrijeme kad i pomorska hahšara («hahšara jamit») na stanicama Orehovica kod Sušaka, 1938. godine. (Zvonko Maričić, Luka spasa. Židovi u Veloj Luci od 1937. do 1943. Matica hrvatska Vela luka, 2002). O židovskoj ribarskoj školi na Korčuli piše i David Maestro u svojem dnevniku te spominje školu koju je osnovala organizacija «Thelet-Levan», a kasnije su se pridružili članovi «Hašomer haairar». Uz pomoć Splitske židovske općine u Veloj Luci je imenovan lokalni Odbor izbjeglica u kojem su bili dr. Jakov Levi, dr. Josip Milhofer, Josip Maestro, Aron Levi i Milan

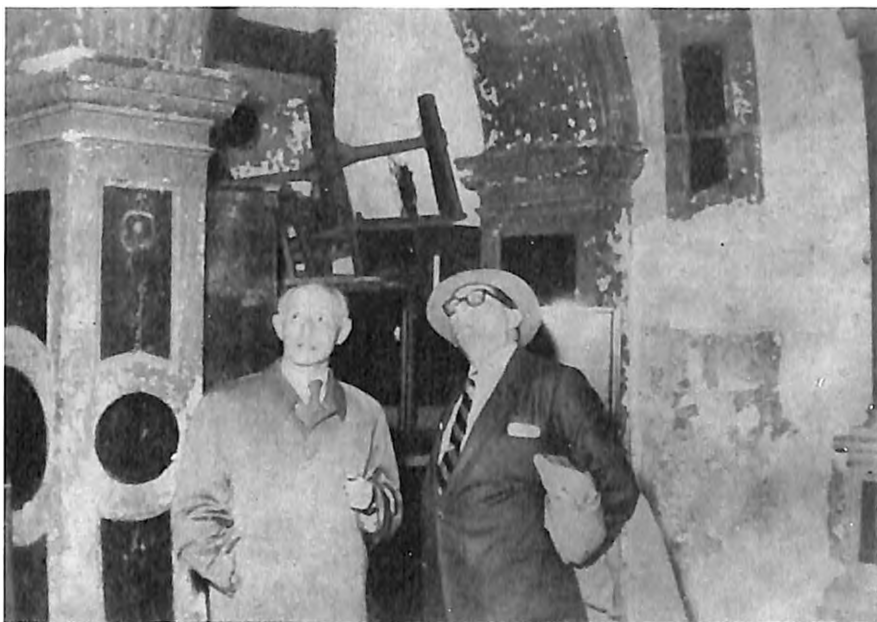
Osigurali su zdravstvenu zaštitu i nastavu za izbjeglice. «Židovsku ambulantu» je vodio dr. Milan Zon, a radili su liječnici dr. Silvije Altaras, dr. Samuel Baruh i drugi.

U Splitu su židovski učenici odstranjeni iz škola te je za njih Općina organizirala osnovnu školu (četiri razreda) i srednjoškolski tečaj (osam razreda).

Inicijativu je dao Markus Finci, a organizaciju nastave je vodio profesor Sigmund Šteg. Učestvovali su u drugi profesori- emigranti: Salomon Kalderon, Ružica Reiner-Bonači i Bencion Kampos, muzičar dr. Andrija Preger, kemičar dr. inž. Salomon Finci, pravnik Filip Reiner, student Ruža Perera i drugi⁷.

Škola je radila dvije školske godine (od 1941. do 1943. godine) i kroz osnovnu školu je prošlo oko 40, a kroz srednju školu 70 đaka, kojima je kasnije omogućeno polaganje ispita na državnim školama.

Prema izvještaju iz Saveza (Vajs) do 6.4.41. bilo je u Splitu 415 Židova. U toku rata prošlo je kroz Split oko 2.000 židovskih izbjeglica. Do kapitulacije Italije u rujnu 1943. ostalo je u Splitu oko 700-800 Židova, od toga bilo je oko 400 splitskih Židova.

Slika 82. Oštećena sinagoga u Splitu 1942.
Demolished synagogue in Split, 1942

Valder. U Veloj Luci organizirana je osnovna i građanska škola (učiteljice Terka Njemirovsky i Irena Engel). U drugoj polovini juna 1943. partizani su napali talijansku posadu kod sela Čare i za osvetu su streljali (u Veloj Luci) 24. juna 1943 3 mještana i 25. juna 5 mještana i 3 Židova.

⁷ Duško Kečkemet: Židovi u povijesti Splita, Židovska općina Split, 1971, str. 177.

**Lista lica koja su boravila u Splitu 1941 godine
Refugee in Split 1941**

Prezime i ime	godina	mjesto rođenja	Prezime i ime	godina	mjesto rođenja
1. Altaras Silvijo	1904	Split	42. Benavram Sami	1897	Beograd
2. Altaras Marija r. Balent	1923	Slit	43. Benavram Žan	1931	Beograd
3. Altaras Rajko	1941	Split	44. Borković Riza r. Laufer	1892	Osijek
4. Altaras Ria	1944	Split	45. Bornštein Alfred	1888	Vojni Križ
5. Altarac Cili r. Atias	1889	Sarajevo	46. Bohm Julius	1871	Oppla, Pruska
6. Atias Avram	1888	Travnik	47. Berghoff Ana-Maria r. Pisa	1907	Beč
7. Alkalaj Erna r. Kajon	1887	Sarajevo	48. Berghoff Ingrid	1937	Beč
8. Alkalaj Jozica	1911	Šolta	49. Baruh Jakov	1892	Sarajevo
9. Alkalaj Renata	1941	Split	50. Baruh Pepica	1900	Sarajevo
10. Alkalaj Karmela	1943	Split	51. Berner Ana	1889	Pšemis, Poljska
11. Alkalaj Sofija r. Koen	1896	Beograd	52. Časar Jelisaveta	1894	Goražde
12. Alkalaj Jakov	1887	Beograd	53. Časar Emi	1921	Sarajevo
13. Albalá Rene	1936	Zagreb	54. Dr.Danon Leo	1873	Tuzla
14. Atias Goldina	1916	Carigrad	55. Danon Margit	1884	Tuzla
15. Atias Avram	1902	Travnik	56. Danon Elen	1925	Tuzla
16. Atias Katica r. Katavić	1913	Split	57. Danon Fritz	1928	Bitolj
17. Atias Mišo	1933	Šibenik	58. Danon Tibor	1928	Bitolj
18. Atias Erna	1937	Split	59. Danon Ivan	1917	Tuzla
19. Albahari Joško	1937	Split	60. Danon Salamon	1905	Zenica
20. Atias Sara r. Alkalay	1900	Fojnica	61. Demajo Matatja	1901	Sarajevo
21. Alpar ing Andrija			62. Demajo Rikica	1914	Sarajevo
22. Alpar Eržika			63. Deutsch Ljerka r. Grunberg		Zagreb
23. Altarac Vida (Oblath)	1903	Sarajevo	64. Diamant Berta r. Neumann	1886	Murska Subota
24. Altarac Hajim	1906	Split	65. Dicker Regina r. Perera	1903	Split
25. Altarac Tilda	1915	Sarajevo	66. Dicker Ernest	1918	Split
26. Altarac Buki	1904	Sarajevo	67. Dicker Martin	1900	Kračunesti, (Rumunjska)
27. Altarac Regina	1901	Bijelina	68. Dittersdorf Hugo	1885	Lavov
28. Altarac Cili	1929	Split	69. Dittersdorf Regina r. Unterberg	1893	Beč
29. Altarac Leon	1904	Sarajevo	70. Dittersdorf Pauli	1931	Beč
30. Altarac Roza	1908	Sarajevo	71. Dittersdorf Rut	1932	Split
31. Altarac Rikica r. Atijas	1929	Sarajevo	72. Dragoner Robert	1898	Zagreb
32. Altarac Lili	1939	Split	73. Drutter Salamon	1893	Travnik
33. Altarac David	1906	Sarajevo	74. Drutter Regina	1901	Travnik
34. Altarac Regina	1883	Travnik	75. Ebenspanger Margita	1885	Eisenstadt, (Austrija)
35. Atias Klarica,		Split	76. Elazar Ida	1914	Doboj
36. Altaras Lela			77. Elazar Salamon	1922	Sarajevo
37. Bahar Silvijo	1898	Sarajevo	78. Engel Ada	1911	Lavov
38. Bahar Mikica r. Montiljo	1919	Sarajevo	79. Engel Erika	1930	Split
39. Bahar Miško	1939	Sarajevo	80. Engel Herta	1908	Sarajevo
40. Buchwald Tina r. Alkalaj	1881	Zagreb			
41. Benavram Rašel r. Benvenisti	1902	Beograd			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Prezime i ime	godina	mjesto rođenja
81. Engel Pavle	1938	Sarajevo
82. Engel Teodor	1934	Sarajevo
83. Ferera Jaki	1917	Dubrovnik
84. Finci David	1931	Sarajevo
85. Finci Jahiel	1884	Sarajevo
86. Finci Josef	1928	Sarajevo
87. Finci Jelena r. Bogosavljević	1907	Sarajevo
88. Finci Leon	1898	Sarajevo
89. Finci Merjam r. Romano	1895	Sarajevo
90. Finci Rena	1904	Sarajevo
91. Finci Rifka r. Kabiljo	1880	Sarajevo
92. Finci Sida r. Baruh	1888	Sarajevo
93. Fischer Friderika r. Steiner	1909	Beč
94. Fischer Lola r. Šnicler	1903	Banja Luka
95. Fischer Milan	1932	Banja Luka
96. Fischbach Tila	1917	
97. Fišbajn Beba		
98. Fišbajn Janko		
99. Fleischer Margita		Bajmok
100. Fogel Regina	1880	Sarajevo
101. Gaon Avram	1893	Travnik
102. Gaon Dario		
103. Gaon Erna		
104. Gaon Luna	1874	Sarajevo
105. Gaon Roza	1909	Sarajevo
106. Gertner Elvira r. Walder	1900	Karlovac
107. Gertner Leo	1908	Dalj
108. Ginc Braco		
109. Ginc Ivo		
110. Ginc Irena		
111. Ginc Mihajlo		
112. Glucks Hermina	1904	Grac
113. Goldstein Bianka r. Levi	1891	Sarajevo
114. Goldstein Viola?	1876	Zadar
115. Gostl Aleksandra	1909	Fiume
116. Gostl Bogdan	1903	Krapine
117. Gostl Igor	1938	Split
118. Gostl Valdemar	1931	Split
119. Grunberg Irena r. Singer	1886	Zagreb
120. Grunberg Lazar	1877	Novi Sad
121. Halpern Martin	1893	Bolekovo
122. Hartmann Mary r. Paškes	1890	Split
123. Hartmann Robert	1883	Prag

Prezime i ime	godina	mjesto rođenja
124. Heller Irene	1884	Češka
125. Herlinger Greta r. Neumann	1900	Vel. Raven
126. Herlinger Miroslav	1899	Karlovac
127. Hermann Frida r. Zeichner	1893	Sarajevo
128. Hochsinger Adelka	1893	Karlovac
129. Hochsinger Slavko	1890	Sv. Jana
130. Kabiljo Estera	1906	Split
131. Kabiljo Cipora r. Atiac	1886	Sarajevo
132. Kabiljo Bianka	1940	Sarajevo
133. Kabiljo Josef	1905	Visoko
134. Kabiljo Rahela	1886	Sarajevo
135. Kabiljo Erna	1921	Sarajevo
136. Kabiljo Leon	1905	Žepče
137. Kabiljo Moric	1920	Sarajevo
138. Kabiljo Sida	1926	Jajce
139. Kabiljo Bea r. Finci	1860	Sarajevo
140. Kajon Debora	1920	Zenica
141. Kajon Flora	1908	Sarajevo
142. Kajon Gina	1941	Sarajevo
143. Kajon Luni r. Alkalaj	1889	Sarajevo
144. Kalderon David	1928	Šabac
145. Kalderon Diana r. Konforti	1898	Travnik
146. Kalderon Lora	1929	Travnik
147. Kalderon Salamon	1894	Travnik
148. Kamhi Ester	1920	Sarajevo
149. Kampus Anula r. Atias	1900	Sarajevo
150. Kampus Hajim	1929	Sarajevo
151. Kampus Renka	1933	Sarajevo
152. Katan Albert	1907	Sarajevo
153. Katan Nina	1938	Sarajevo
154. Katan Ružica	1909	Beograd
155. Katan Sara	1875	Sarajevo
156. Kavison Jakov	1938	Sarajevo
157. Kavison Erna	1936	Sarajevo
158. Kavison Šarika	1914	Sarajevo
159. Klein Eva	1935	Zagreb
160. Klein Erna	1926	Zagreb
161. Klein Marta r. Neumann	1903	Zagreb
162. Koen Bruno	1937	Split
163. Koen Elza r. Alkalaj	1892	Sarajevo
164. Koen Lena r. Grassi	1904	Split
165. Koen Gastona	1930	Split
166. Koen Valdes	1940	Split

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Prezime i ime	godina	mjesto rođenja	Prezime i ime	godina	mjesto rođenja
167. Kraus Aneta	1896	Mostar	210. Papo dr. Rafael		
168. Kraus Artur	1919	Prozor	211. Papo Rifka	1895	Kiseljak
169. Kraus Rudolf	1893	Prozor	212. Par Hermina	1868	Darda
170. Kreč Zlata r. Aleksander	1881	Zagreb	213. Papo Regina	1891	Visoko
171. Larić dr. Josip		Sarajevo	214. Paškes Dora	1927	Split
172. Larić Ljubica r. Hamburger	1914	Beč	215. Paškes Karola r. Vogel	1901	Sarajevo
173. Larić Mihajlo	1945		216. Paškes Margit r. Hartman	1890	Prag
174. Levi Alice	1932	Dubrovnik	217. Perera Erna r. Papo	1911	Split
175. Levi Branka	1929	Ljubljana	218. Perera Ruža	1913	Vela Luka
176. Levi dr. Bukica	1895	Beograd	219. Pick Božidar	1906	Karlovac
177. Levi Đentil r. Atlas	1870	Sarajevo	220. Pieno Frida r. Landau	1896	Varšava
178. Levi Isak	1899	Beograd	221. Pinto Klara r. Benvenisti	1905	Beograd
179. Levi Klara	1944	Vis	222. Polak Josip	1904	Sarajevo
180. Levi Mario	1929	Sarajevo	223. Polak Vjelkoslava r. Kajić	1910	Sarajevo
181. Levi Moric			224. Polak Zvonimir	1940	Sarajevo
182. Levi ing Rašela	1901	Beograd	225. Poljokan Isak	1910	Banja Luka
183. Levi Renka	1930	Sarajevo	226. Poljokan Erna	1884	Banja Luka
184. Levi Ružica	1906	Ljubljana	227. Poljokan Mela	1906	Banja Luka
185. Levi Tinka r. Finci	1907	Sarajevo	228. Poljokan Rafo	1912	Banja Luka
186. Levi Vilma	1916	Sarajevo	229. Premern Sonja r. Koen		Beograd
187. Levi Violeta	1928	Ljubljana	230. Radan Magda r Glumac	1911	Lastovo
188. Levi- Lukić Lena	1905	Beograd	231. Radan Tinka	1939	Split
189. Lowenstein Irma	1876	Budimpešta	232. Rechnicer Vera	1915	Bihač
190. Mikulaš			233. Reichman Erna	1873	Varšava
191. Montiljo Blanka	1890	Sarajevo	234. Reiss Mina r. Gleicher	1920	Split
192. Montiljo Gizela	1908	Split	235. Rozner Elza	1885	Leopši
193. Montiljo Nora	1938	Sarajevo	236. Rozner Vili	1870	Zagreb
194. Morpurgo Berta	1903	Sarajevo	237. Ruhmann Marta r. Rieber	1909	Beč
195. Morpurgo Đulijana	1921	Split	238. Salom Berta r. Montiljo	1881	Sarajevo
196. Morpurgo ing Josip	1908	Split	239. Singer Franceska	1872	Koprivnica
197. Mošić Avram(Aleksandar)	1919	Švicarska	240. Schinger Hermina		Knin?
198. Musafija Nina	1927	Split	241. Schlesinger Rudolf	1878	Bačko Petrovo Selo
199. Neumann Adolf	1875	Murska Subota	242. Schlesinger Sarina	1885	Senta
200. Neumann Regina	1875	Murska Subota	243. Šenauer Geza	1903	Vel. Bartanija
201. Papo Albert Avram	1887	Sarajevo	244. Šenauer Vlado	1930	Split
202. Papo Debora			245. Širc Bernard	1894	Mostar
203. Papo Josef	1929	Sarajevo	246. Širc Edita	1936	Mostar
204. Papo Eli	1921	Sarajevo	247. Širc Erna r. Pinto	1905	Sarajevo
205. Papo Erna	1937	Sarajevo	248. Širc Rita	1925	Mostar
206. Papo Lea	1927	Split	249. Šmit Margarita	1904	Zagreb
207. Papo Merkada	1873	Sarajevo	250. Šmit Silvijo	1943	Split
208. Papo Mošo	1884	Sarajevo	251. Šmit Zoltan	1902	Zagreb
209. Papo Nandi	1923	Sarajevo			

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Prezime i ime	godina	mjesto rođenja
252. Špicer Betika	1928	Sarajevo
253. Špicer Estera		
254. Špicer Laura r. Landau	1902	Sarajevo
255. Špicer Rudolf		
256. Štajn Olga	1886	Varaždin
257. Štajn Rozika	1914	Split
258. Štajner Laura		
259. Štark Jelena		
260. Šteg Roza	1877	Budimpešta
261. Šteg Sigmund	1904	Sarajevo
262. Štenberg Gabriel	1932	Sarajevo
263. Štenberg Leona	1936	Sarajevo
264. Štotter Zlata r. Neumann	1906	Zagreb
265. Taus Cvetka r. Humar	1909	St.Gorica
266. Taus Dušan	1943	Split
267. Tolentino Avram	1884	Split
268. Ujheliji Aleksander	1904	Budimpešta
269. Ujheliji Veronika r.Ognjanovac	1904	Oštrc
270. Ungar Gizela	1870	Dubrovnik
271. Vajnert Lenka	1907	Bajmok
272. Varjaš Greta		
273. Weiss Anka r. Sržić	1904	Grada
274. Weiss Andrija	1932	Metković
275. Weiss Cecilija r Singer	1868	Koprivnica
276. Weiss Milan	1898	Lendava
277. Weiss Milana	1937	Gradac
278. Weiss Slavko	1941	Gradac
279. Weiss Vilko	1931	Metković
280. Willer Dita		
281. Willer Elza r. Raulberger	1891	Morav. Ostrava
282. Zeichner Rosa r. Wachter	1873	

JEVREJSKA VJEROISPOVEDNA OPĆINA

S P L I T

it, 21.II.1946

720

2.19-5-11

J E V R E J I - O M L A D I N O I - S P L I T A

koji su dali svoj život u borbi za slobodu

Dancan Josef pok.Morica
Dancan Salomon " "
Kamha Moris Hajimov
Paškes Gastonpok.Gustava
Dicker Ander " Davida
Dicker Jakov " "
Finci Tilda Josefa /Bepo/
Finci Isidor " "
Gacn Rafo " Isidora
Finci Šalom " Markusa
Papo Aron MoricevPapo
Papo Mihael Moše
Papo Menahem Miro
Altaras Silvijs liječnik pok.Lecna
Papo David pok.Morica
Perera Isidor " Davida, liječnik
Finci Isidor prorabin
Šule Boris pok.Rikarda
Šule Brašen " "
Levi Josef " Moše
Altarne Albert
Elazar David pok.Salamona
Abinon Judita Alberta

Lista židovskih omladinaca Splita koji su poginuli u borbama. Dopis Jevrejske vjeroispovjedne općine u Splitu od 21. veljače 1946.

Document from Jewish community in Split (21 February 1946). List of the Jewish youth who fallen in the resistance
(From Jewish museum, Belgrade)

18. Židovska općina u Osijeku u vrijeme II. svjetskog rata

Židovska općina u Osijeku posebno je stradala za vrijeme II. svjetskog rata, jer je bila proganjana ne samo od ustaša već i od pripadnika njemačke manjine (Volksdeutchers) koji su bili znatni u Osijeku i Slavoniji. Sinagoga je odmah porušena (1941), sve zgrade i imovina općine su zaplijenjeni. U tvornice i radnje su postavljeni komesari, a Židovi su istjerani iz svojih stanova (osobito oni imućniji).

U Osijeku je najprije uhapšen veliki broj imućnih Židova i zatim traženo da svi Židovi moraju platiti "kontribuciju" od 20 milijuna dinara.

U osječku Židovsku općinu postavljen je povjerenik (Binder, činovnik u Osijeku), no on nije dugo ostao, jer su se za vlast nad Židovskom općinom borile njemačka grupa u Osijeku i mjesna policija.

Policija postavlja za novog povjerenika Hoćevara (zamjenika šefa policije) i imenuje novu upravu Židovske općine na čelu sa Belom Fridmannom, pročelnikom i Slavkom Kleinom, tajnikom. No povjerenik Hoćevar (koji je bio relativno pristojan) je ubrzo zamijenjen Pavlom Kapunom, stožernikom, koji je također zamijenjen novim povjerenikom Bratušom.

U njegovo vrijeme započela je gradnja posebnog židovskog naselja izvan Osijeka, na Tenjskoj cesti (oko 3-4 kilometra od Osijeka). Početkom ožujka 1942. godine Židovska općina Osijek izdaje cirkular u kojem obavještava članstvo da se po naredbi vlasti treba izgraditi naselje u koje se moraju iseliti svi Židovi.

Židovska općina Osijek je o izgradnji naselja pregovarala sa Dr. Stjepanom Heferom (velikim županom), Ivanom Movrinom (gradonačelnikom), Cirilom Kraljem (ustaškim stožernikom za Baranju) i Viktorom Pencom (predstavnikom njemačke manjine).

Sklopljen je ugovor po kojemu će Židovi izgraditi o svom trošku naselje Tenje do juna 1942. i preseliti se u njega (u etapama), a predstavnici vlasti su izjavili da će to biti "konačno rješenje židovskog pitanja", odnosno da se osječki Židovi neće slati u logore. Zbog toga su i oni Židovi, koji su još mogli pobjeći iz Osijeka, ostali u njemu.

Napravljen je zapisnik potpisan od dr. Marka Leitnera iz Židovske općine koji je kasnije odveden u logor, a zapisnik je nestao.

Njemačka manjina je tražila što brži odlazak Židova iz Osijeka i pišu: "naše strpljenje je pri kraju, Židovi moraju van". Tražili su potpunu eliminaciju Židova iz "arijevske sredine". Do logora Tenje se moralo prolaziti Novim Gradom u kojem su većinom stanovali Nijemci koji su vrijeđali i napadali Židove u prolazu.

Izgradnja naselja je započela u aprilu 1942. i dnevno je radilo po 200 Židova (mladih). Pozive na rad je upućivala Židovska bogoštovna općina, a župsko redarstvo je pazilo da se svi odazovu. Općina je napravila plan rada, projektirala skupne prostorije i posebne sobe (za one koji su mogli posebno platiti).

Užurbano se gradilo, uređena je liječnička služba, kuhinja i neki drugi sadržaji, ali je sve bilo prenatrpano i teško održivo. Već sredinom srpnja dolazi iz Zagreba SS oficir koji iz Tenje šalje prvi transport u njemačke logore.

Najprije je izgrađena velika drvena baraka, i još dvije zidanice, a za treću su napravljeni temelji. Radovima su upravljali Žiga Wolner (upravitelj naselja) i Žiga Mautner, odbornici židovske općine. Radnu službu je vodio Lev Kister, a u logoru su bile i straže koje je vodio Hinko Bauer.

Tako su postojale dvije židovske «uprave», jedna u logoru Tenje, a druga u gradu Osijeku. Logorska uprava je nakon dolaska Židova iz okoline Osijeka proširena sa Milanom Feliksem iz Donjeg Miholjca, Belom Štrausom iz Podravske Slatine i Maksom Kohnom iz Đakova. Dragutin Glasner iz D. Miholjca se brinuo za opskrbu. Sanitetsku službu su vodili dr. Kovač i dr. Kraus.

Prva preseljenja su bila već u svibnju 1942. Odluku o preseljenju je donosila Židovska općina po određenom redosljedju, najprije mlađi koji su bez obitelji, zatim mlade obitelji bez djece itd, te je tako štedjela starije članove i djecu. Prvi naseljenici mogli su ponesti i stvari sa sobom, hrana je u to vrijeme bila dobra i obilna. U početku je naselje bilo samostalno i samo se uzdržavalo. Nijemci su požurivali gradnju, a dolazio je i njihov predstavnik Viktor Penac da tjera radnike.

Hrvatski list 8.5.1942. piše o «incidentu» dvije Židovke prema njemačkom invalidu, te zaključuje da Židovi zbog toga trebaju snositi kolektivnu odgovornost.

Situacija se sve više pogoršavala. Njemačka omladina je dočekivala Židove i nemilosrdno ih tukla korbačem. Nijemci insistiraju na hitnom preseljenju Židova. U Osijek dolazi Ivan Tolj, šef policije u Vinkovcima i traži da se odmah izvrši iseljenje Židova.

Židovi Osijeka su pohapšeni i blokirani u osnovnoj školi u Aninoj ulici i stručnoj školi u Jegerovoj ulici (Gornji grad), a sa sobom su mogli ponesti samo najnužnije stvari. Iz tih škola su Židovi odvedeni u tenjski logor.

Ustaše su preuzeli straže, i tako je naselje Tenje pretvoreno u logor iz kojega se nije moglo izaći bez posebne propusnice. U logoru su bili svi Židovi Osijeka osim odbornika Židovske bogoštovne općine i Židova koji su bili u mješovitom braku.

U logoru je odjednom bilo oko 2.500 osoba, postalo je tijesno, bilo je mnogo osoba bez krova nad glavom, a i ishrana je bila u pitanju, jer općina nije mogla nabaviti toliku hranu.

Počela je sistematska pljačka zlata i dragocjenosti koje su Židovi ponijeli u logor, čak je i židovskim rukovodiocima naređeno da ih prikupljaju.

Djeca su smještena na tavane gotovih zgrada, a stariji u improvizirani smještaj, u šatore ili pod vedrim nebom. Hitno se izgrađuju nedovršene zgrade, organizira se ishrana, zdravstvena služba i nastoji se organizirati život u logoru.

Izvjestan broj Židova nije upućen u logor Tenje nego u «Židovsko opskrbilište» i praznu zgradu tvornice «Mursa Mill» u Osijeku. To su bili Židovi iz Donjeg grada u Osijeku, stari i bolesni, ali i oni s vezama, jer je ovdje položaj bio nešto bolji. I te su zgrade stavljene pod ustašku stražu, i tu je bila gužva, a ležaji su bili na dva kata. U tvornici Mursa Mill nije bilo ležaja i spavalo se na podovima (i djeca).

Židovi iz okolnih mjesta, Valpova, Donjeg Miholjca, Slatine, Našica, Đakova (koji su još bili na slobodi ili u posebnim skupljalištima) poslani su u logor Tenje, tako da se broj logoraša povećao na više od 3.000 ljudi za koje Židovska općina nastoji osigurati ishranu.

19.VIII. 42, na poziv ing. Pičilija u Jasenovac odlazi 150 stručnjaka.

29. jula 1942. delegati Općine (Slavko Klein i Julio Sternberg) su pozvani u Zagreb na razgovor. Naređeno im je da obustave radove u logoru Tenje i da će svi Židovi biti transportirani u Njemačku na prisilni rad.

Transportiranje počinje usprkos protivljenju odbornika i ranije postignutom dogovoru i zapisniku.

Nekoliko mlađih ljudi bježi u talijansku zonu ili u partizane.

Prvi transport sa oko 1.500 Židova je krenuo 15.8.1942. To su bili Židovi iz naselja Tenje (900) i 600 Židova iz Bjelovara, Koprivnice i Virovitice koji su dan prije stigli u Tenje.

8.8.1942. pozvana je cjelokupna uprava Židovske općine na «dogovor» u ustaški stožer, gdje su ih uhapsili pod izlikom da je bivši pročelnik židovske općine Bela Friedman pobjegao. To nije bila istina, već su ga ustaše, obećavši mu propusnicu za Dubrovnik, odveli u logor Jasenovac.

Članovi Uprave Židovske općine su odvedeni u "Aninu školu" i zatim u Tenje. U logoru je promijenjena uprava u kojoj su sada bili: Vlado Grünbaum, Lev Kister, Andrija Ripp, Julio Sternberg, Milan Feliks, Makso Kohn, Rudolf Polak, Žiga Mautner, Vilim Sternberg, Hinko Bauer, Dragutin Flugler, dr. Kraus, Rudolf Beck i Dragutin Glasner. No, već nakon 14 dana je cijelo naselje likvidirano i otpremljeno u logor u Njemačku.

22. 8. 1942. navečer je krenuo drugi transport sa preostalim Židovima iz logora Tenje. Dana 21. kolovoza, po nalogu Tolja, iz transporta su izuzeti stručnjaci i zanatlije (oko 100) koji su poslani u Jasenovac.

Putovalo se u stočnim vagonima, kojima su priključeni i starački dom i veliki broj djece, najprije do Zlatar Bistrice. Tamo se već nalazio jedan transport Židova iz Sarajeva.

U Zlatar Bistrici je formiran prvi transport za Auschwitz sastavljen od zatočenica iz Lobar-града (850) i Tenje (600), te transporta iz Sarajeva. Prvom transportu je priključeno vodstvo Židovske općine u Osijeku kako bi «pripremili» dolazak slijedećeg transporta.

Transport je krenuo iz Zlatara (prema sjećanju Dragutina Glasnera) oko 16 sati, na granici su ga preuzeli Nijemci i «blombirali» sve vagone, a put do Auschwitza je trajao tri dana i noći. Odmah po dolasku vlaka u Auschwitz, na tzv. «rampu» odvojeni su mlađi, sposobni za rad, a žene i djeca su odvojeni. «Nesposobne za rad» su utovarili u kamione i odvezli direktno u krematorij.

Slijedeći transport je bio privremeno smješten u Lobargradu. Posljednji transport iz Osijeka krenuo je u noći od 22/23 kolovoza 1942, preko Lobargrada za Auschwitz. Od 3.000 Židova iz logora Tenje samo se 10 osoba vratilo kući.

Židovima u Vinkovcima i u Vukovaru bilo je još teže jer su bili su u velikoj župi Vukovar u kojoj je župan je bio pripadnik njemačke manjine, a šef policije u Vinkovcima bio je Ivan Tolj. Iz tih su gradova Židovi prvi poslani u Jasenovac i Staru Gradišku, samo su se pojedinci spasili bijegom.

Židovska općina u Osijeku brinula se za ženski logor Đakovo, opisan u poglavlju 11 (Židovske ženske organizacije).

ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA U OSIJEKU.

Broj 165/1942.

U Osijeku, dne 11. siječnja 1942.

Proza oglasu objelodanjenom u "Hrvatskom listu" od 9. siječnja 1942, i kažu pripadnici ove općine predati tople odjevne predmete kao svitore, tople rublje, čarape i t.d. izaslanicima koji su po vlastima određeni za sakupljanje.

Da se olakša i urlaži način sakupljanja, pozivaju se ovime svi pripadnici ove općine, da gore označene predmete predaju ovoj općini najkasnije do 15. o.sj. Obzirom na poziv g. Vojskovođe, da se daruje i rublje za domobranstvo, umoljavaju se pripadnici ove općine da nar istodobno predaju i takve po svojoj mogućnosti, pa da timo dokažemo kako su pripadnici ove općine izvršivali, a žele i u budućće da izvršuju svoje dužnosti i da dokazuju svoju najveću lojalnost.

Gore označeni predmeti imaju se složiti i zamotati u omote, na koje onda treba označiti ime predatelja.

Ovi predmeti predaju se općini, udjeljenju "Skrb za logore", Dosatičina 15., dvorište lijevo, koje će udjeljenjo voditi naredšiti spisak za označenu svrhu predanih predmeta.

Podpisano pročelnictvo Ž.B.O. očekuje pouzdano i povjerenjom u svoje pripadnike, da će ovi u najvećem obimu udovoljiti svojoj dužnosti.

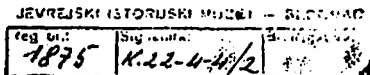
Pročelnik:

Državni nadzorni povjerenik: Za tajnika:

Rola Friedmann v.r.

Pavao Kopun v.r.

Slavko Klein v.r.

Dopis Židovske bogoštovne općine u Osijeku od 11. siječnja 1942, potpisan od ustaškog državnog nadzornog povjerenika Pavla Kopuna. Document from Jewish community Osijek from 11. January 1942 signed by the Pavao Kopun, named from ustasha authority. (From Jewish museum, Belgrade)

JEVREJSKI ISTORIJSKI MUZEJ - BEOGRAD

Reg. br.:	Signatura:	Sl. negativ:
1875	K. 22-4-4/4	

ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OBĆINA U O S I E K U.

Broj 537/1942

U Osijeku, dne 9. veljače 1942.

Od zapovjedništva Sabirnog Logora u Staroj Gradiški dobili smo dozvolu da zatočenice obskrbimo svim potrebnim odjevnim predmetima.

Kako su sve internirane opremljene dosta slabo i oskudno, pomoć, koju im moramo pružiti treba da bude hitna i obilna, kako bi im se u granicama naših mogućnosti pomoglo da što lakše podnesu ove hladne dane.

I ako su osiečka kućanstva dala već mnogo i učinila ogromne napore, one su u nesumnjivo boljoj situaciji, od onih, koji treba da prime, pa je i te kako potrebno nadalje činiti sve da naše suvjernice sa svojom sitnom dječicom očuvamo i pomognemo.

Hitno su nam potrebni razni ženski odjevni predmeti /plahte, jastučnice, donje rublje, mjesečni pojasevi, cipele, čarape, haljine, kaputi, rukavice, šalovi itd./, kao i materijal za šivanje koji može biti i bijeli i šareni a od kojega će naše djevojke izradjivati gore navedene stvari.

Isto tako nam je potreban i sav sanitetski materijal, kojim naša kućanstva raspolažu. /Poglavito vata/.

Očekujemo od svakoga da će biti svjestan i učiniti krajnje napore, kako bismo zatočenicama što hitnije i obilnije pomogli.

Uvjereni smo da će i ova akcija uspjeti kao i sve dosadanje, te da ćemo uspjeti izvršiti zadatak koji smo rado preuzeli i na taj način udovoljiti našoj dužnosti.

Stvari molimo predati u "Skrbi za logore", Desetičina ul. 16, ili ako nemate mogućnosti da ih sami donesete, nazovite brzo glas br. 20-87, pa će naši omladinci doći po stvari.

DAJTE SA SRCEM JER DAJETE SVOJIM SESTRAMA !

Skrb za logore

Apel iz Židovske općine u Osijeku (Skrbi za logore) od 9. veljače 1942. za pomoć židovskim ženama koje su poslanae iz logora Stara Gradiška u logor u Đakovu.
Apel from Jewish community in Osijek (organization "Care for camps") for help to Jewish women who has been send from camp Stara Gradiška to camp Đakovo.
(From Jewish museum, Belgrade).

Trajna uspomena na logorsko mjesto i vrijeme ostala je u vidu spomen-ploče koju su 1961.g. podigli radnici radnog kolektiva »Mašinska radionica« u Đakovu. Ona glasi:

*»I ovi židovi govore,
govore pokoljenjima i vjekovima.
Oni znaju svaku muku živu.
Sramotu i tugu. Prezir i šutnju sivu.
I ne zaboravljaju da su
dječije igre prekinute.
Ljubavi zaklane.
Sestre izmrcvarene.
Majke ubijene...«*

I ne zaboravljaju vrijeme od 1. XII 1941. — 5. VII 1942. kada su ovdje fašisti imali koncentracijski logor za djecu i žene većinom jevrejskog porijekla. Slile su se patnje nevinog naroda iz različitih mjesta Evrope u ovo mučilište, da bi uzavrelom podneblju XX vijeka bile predmet srednjovjekovnih prizora na kojima su se ustaše naslađivale. I govore židovi o neuništivim srcima koja našim srcima daju glas čelika i snagu stijene.«

Tekst spomen ploče postavljene na zgradi u kojoj je bio ustaški logor Đakovo od 1. prosinac 1941 do 5. srpnja 1942.

Text from the Memorial plaque on the building where ustasha camp Đakovo has organized from 1. prosinac 1941 to 5. srpanj 1942.

(From: Vasiljević, Z. (1988), *Sabirni logor Đakovo, Slavonski Brod*)

JEVREJSKA OPĆINA OSIJEK
Br. 92/87
Osijek 2.XII.1987

S U B N O R - TENJA
n/r tajniku Otković Slavku

TENJA

Poštovani drugovi,

Sa velikim zadovoljstvom primili smo obavjest o
Vašoj namjeri za podizanje Spomen-ploče.

Vaš prijedlog smo jednoglasno prihvatili na sjednici
našeg Izvršnog odbora od 25.II.87 pod točkom 2.
dnevnog reda.

Predlažemo slijedeći tekst na Spomen-ploči:

NA OVOM MJESTU JE OD MARTA ~~1941~~ DO JULA
1942. BIO USTAŠKI SABIRNI LOGOR "TENJA",
IZ KOJEG SU DEPORTIRANI ŽIDOV I OSIJEKA
I OKOLICE U LOGORU SMRTI.
NA SJEĆANJE ZATOČNICIMA I ŽRTVAMA LOGORA,
OVU SPOMEN-PLOČU PODIŽU SUBNOR "TENJA" I
JEVREJSKA OPĆINA OSIJEK.

U OSIJEKU-TENJA 1988

Nadamo se uspješnoj suradnji te Vas drugarski
pozdravljamo.

Tajnik:
/Ing Fischer Darko/

Predsjednik:
/Margulies Zlata/

Zahtjev Židovske općine u Osijeku od 2. prosinca 1987. za postavljanje Spomen-ploče
na mjestu gdje je bio logor Tenja za Židove u Osijeku.
potpisan od ustaškog državnog nadzornog povjerenika Pavla Kopuna.
Document of the Jewish community in Osijek from 2. December 1987. about the memorial
plaque on the place where was camp Tenje for Jews from Osijek.
(From Archive in Jewish community Osijek)

19. Židovske općine Rijeka i Sušak u vrijeme Holokausta

Kada je Italija anektirala Sušak 6.4.1941. napravljen je popis sušačkih Židova po nalogu tajne policije OVRA. U dopisu od 19.lipnja 1941. komesar službe sigurnosti u Sušaku Pileri dostavio je u riječku Questuru listu članova židovske općine u Sušaku sa 92 imena kao i podatke o njihovom rabinu Deutsch Ottu.

Tada je na listi bilo 36 članova židovske zajednice u Sušaku koji sa članovima obitelji čine zajednicu od 92 «duše».

U Orehovici kraj Sušaka, na imanju obitelji Mautner organizirana je Hashara od 9 omladinaca za odlazak u Palestinu. Ovaj pothvat su pomagali talijanski i hrvatski Židovi.

U Sušaku se pojavljuju izbjeglice iz Austrije, ČSR i Poljske koje potpomažu Židovi Rijeke i Sušaka.

Italija ulazi u rat na strani Njemačke 10. lipnja 1940. godine i 9. 4. 1941. II. Armija talijanske kraljevske vojske zauzima Sušak i Hrvatsko primorje (i Bakar, otok Krk, Zadar i Split) i proglašava dijelom Italije (I. Zona)¹.

Italija je donijela rasne zakone, 17. studenog 1938. proglašen je Zakon o zaštiti talijanske rase (Provvedimenti per la difesa della razza Italiana). Italija ipak dozvoljava dolazak židovskih izbjeglica u Zone I. i II.²

Nakon donošenja zakona o zaštiti rase, svi su kvestori gradova i regija dobili nalog da sastave spiskove Židova (podaci dobiveni od Tita Krešića, Židovska općina Rijeka). Svaki je Židov dobio rješenje (1939. godine) da je Židov prema ovom Zakonu. U provinciji del Carnaro (Riječka Prefettura) popisane su 1.362 osobe, koje su bile talijanski državljani i imali talijanske dokumente. U spisku se nalaze i jugoslavenski Židovi koji su stanovali u Rijeci, nekima je Questura oduzela državljanstvo.

Postoji i policijska lista sa oko 1.530 imena, jer su popisivani svi Židovi i njihovi bračni partneri kao i stranci i «apolidi» (osobe bez državljanstva).

Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine Italije dalo je nalog za uhićenje oko 500 Židova 18. lipnja 1940. i smjestilo ih u školi Toretta u Rijeci. Nakon nekog vremena (oko 1-2 tjedna) oslobodili su dio uhapšenika, a dio su poslali u internaciju.

U Rijeci je formirana grupa za humanitarnu pomoć Dellasem³ (financirala Italija). Svaka osoba registrirana kao Židov dobivala je od Dellasema 8 lira dnevno i dokumente za prehranu. Neki Židovi se nisu registrirali (nepovjerenje). Raspodjelu i evidenciju o pomoći su vodili predsjednici židovskih općina u Rijeci i Sušaku.

¹ Rimskim ugovorom od 18.svibnja 1941. regulirani su odnosi između NDH i Italije. U kolovozu 1941. dolazi pod kontrolu Italije II. zona jadranske obale široka oko 30 kilometara, a u studenom 1941. Italija proširuje zonu za još 20 kilometara (zona III).

² U talijanske zone dolaze izbjeglice iz Hrvatske, Bosne, Srbije i iz zemalja okupirane Europe koje nastoje pobjeći dalje - u Italiju. Pretpostavlja se da je bilo u zonama u prosjeku oko 10.000 Židova.

³ Talijanska vlada je dozvolila da predsjednik Židovske zajednice u Italiji Dante Almansi rukovodi Delegazione Assistenza Emigranti Ebrei (Delasem). Iz tog se fonda svakom emigrantu isplaćivalo (1942) 8 lira dnevno, a dobivali su i Carte di Approvvigiamiento za kupovanje.

Nakon okupacije Italije od Nijemaca u rujnu 1943. prestalo je djelovanje Dellasema, a spiskove izbjeglica se nastojalo uništiti. Dellasem je financirao i bijeg Židova iz drugih zemalja (npr. Libije, Dodekaneza) za Palestinu, ali su Englezi odbili da ih iskrcaju u Haifi, a Nijemci su 1943. uhvatili popise putnika dva broda te su ih preusmjerili (vlakovima) u Auschwitz.

U Sušak dolaze izbjeglice iz Austrije, Čehoslovačke i Poljske, a Židovi Rijeke šalju pomoć za njih. Rabin Deutsch u Sušaku pomagao je izbjeglicama uz pomoć Dellasema. Upoznao je s tom akcijom kvestora (Genovese) koji je dao nalog da se napravi popis židovskih emigranata na Sušaku uz obećanje da će im pomoći. Deutsch je napravio i dao popis kvestoru koji ih je pohapsio i prebacio ustašama koji su ih poslali u Jasenovac. Uhapsio je i rabina Deutscha i poslao u logor Ferramonte, on je tamo obolio i završio u ludnici Nocera Inferiore u Italiji (prema riječima Hinka Gelba).

Talijanski fašisti su prvog dana ulaska u Sušak upali u židovski hram i opljačkali namještaj i predmete bogoslužjenja, a kasnije su tu bile kasarne (Vajs).

Židovi iz talijanske zone NDH nastojali su pobjeći dalje i pretpostavlja se da su postojali posebni «kanali» koji su omogućavali bijeg. Spominju se vojni kanal (Komanda talijanske II armije) i policijski kanal kojega je organizirao u Rijeci glavni kvestor Giovanni Palatucci⁴ koji je bio voditelj ureda za strance. Osobito je njegova pomoć bila značajna nakon kapitulacije Italije u jesen 1943. godine. Tada se zbog zračnih napada na gradove Trst, Rijeku, Pulu, stvaraju kolone izbjeglica tzv. «sfollati» koji su izgubili imovinu i dokumente i poslani su u sela sjeverne Italije. Židovi su «talijanizirali» svoja prezimena, umiješali se među izbjeglice, a od kvestora su dobivali nove dokumente.

Godine 1943. nakon pada Italije stvorena je posebna zona «Gau Adriatisches Küstenland» ili AK. Ona se sastojala od provincija Udine, Goricije, Trsta, Rijeke, Pule i Ljubljane.

Komandant (Gauleitner) bio je Friedrich Reiner, a policije Odilo Globočnik i njegovih 90 suradnika koji su iskustvo stekli u logorima Treblinke, Sobibora, Majdaneka i drugima.

Gauleitner Rainer dodjeljuje kvestoru Palatucciu u Rijeci SS kapetana Höpenera koji osniva zatvor za Židove u kući Wortmann na Sušaku. Höpener je organizirao česte racije, ali spoznaje da netko obavještava Židove o vremenu racija. To je dovelo do hapšenja Palatuccia.

Pallatucci je uhapšen 13. rujna 1944. i preko Trsta odveden u Dachau gdje je umro 10. veljače 1945. Nakon rata proglašen je pravедnikom i mnoge ulice u Italiji nose njegovo ime kao i njemu posvećena šuma u Jeruzalemu (Zakošek).

Nakon pada Italije stvaraju se partizanske jedinice na području Istre, Slovenskog i Hrvatskog primorja u kojima sudjeluju i Židovi.

Odilo Globočnik⁵ rodom iz Trsta (ranije komandant Treblinke) organizirao je policijsku službu za borbu protiv partizana i lov na Židove. Globočnik je načinio samoubojstvo 1945.

⁴ Giovanni Palatucci je rođen 1909 u Italiji, provincija Avellino. Godine 1932 diplomirao je pravo u Torinu, a od 1937. nalazi se u Rijeci, zadužen za kretanje stranaca. On je uhićene Židove slao u logore u Italiji (regija Campagna i regija Calabria) gdje im pomaže njegov stric, biskup u tom području. Izvor podataka: Boris Zakošek, Riječki pravедnik kvestor Giovanni Palatucci (Novi Omanut) i Goffred Raim: A Dachau per Amore- Giovanni Palatucci, Motella 1989.

⁵ Odilo Globočnik bio je SS Standarteührer, ranije komandant Treblinke. On je pozvao svoje «kolege» (bjelogardijce, nedičevce, ljutičevce, jedinice republike di Salo i jedinice NDH, Ukrajinice) i obnavlja EKR (Einsatzkommando Reinhardt) koje koristi za borbu protiv partizana i za lov na Židove. Židovi uhvaćeni u racijama koje je organizirao Reinhardt slani su u logore. Prva racija bila je na Yom Kippur, 9. listopada 1943, zatim su slijedile druge, a 28. ožujka 1944. odvedeno je 100 bolesnika iz bolnica i sanatorija.

Židove su odvodili, zajedno sa Hrvatima, Srbima, Slovencima, partizanima, zarobljenim talijanskim vojnicima preko Trsta u koncentracijske logore. U logore je odvedeno 683 Židova, preživjelo je svega njih tridesetak.

Vlakovi za koncentracione logore su kretali iz Trsta. Tako je od 7.12. 1943. do 24.2.1945. bilo otpremljeno 22 konvoja (18 konvoja za Auschwitz i 4 posljednja za Ravensbruck).

Kada su prestali voziti vlakovi (zbog presječenih veza) bile su likvidacije u tršćanskom logoru (Polizeihaftlager) San Sabba (u kojem je bilo oko 3.000 osoba, od toga oko 50 Židova).

Prema podacima Tita Krešiče bile su iz Rijeke slijedeće žrtve:

- u njemačkim logorima 275,
- streljano 14,
- u partizanima 6,
- u savezničkim vojnim formacijama 4

Poginule su i izbjeglice (koji nisu registrirani), a partizani koji su zarobljeni u VII. ofenzivi poslani su u logor u Poljsku. Osim žrtava u Rijeci, kroz Rijeku je prošlo oko 450 zarobljenika (sa Raba i Like) koji su odvedeni najprije u Trst, a zatim vlakovima u logore smrti.

Pretpostavlja se da je iz Rijeke odvedeno u njemačke logore oko 500-550 Židova. Vratilo se samo 36 članova riječke zajednice.

Nakon nadopuna novim podacima, lista žrtava iz Rijeke ima 361 ime.

U Puli je ubijeno 5 Židova.

Slika 83. Fotografija G. Palatuccia objavljena u knjizi G. Raima: A Dachau per Amore.
Photo of G. Palatucci (from the book G. Raim: A Dachau per amore)

20. Židovi u talijanskim logorima

Sporazum između Musolinija i Pavelića¹ postignut 18. svibnja 1941. godine podijelio je teritorij Dalmacije, dijela Hrvatskog Primorja i priobalne otoke u dvije zone: tzv. zonu I. i zonu II.

U zoni I, koju je Italija anektirala², bilo je područje riječke pokrajine (Sušak i zaleđe), svi otoci Hrvatskog primorja (osim otoka Paga), područje od Splita do Novigrada s otocima (osim Brača i Hvara) te Boka Kotorska.

U zoni II su bili otoci Pag, Brač i Hvar kao i područje iza zone I, do granične linije: Vinića - Plitvički Leskovac - Plješivica-Šator-Malovan- Prenj- Troglav. U toj zoni su se nalazili Dubrovnik, Makarska, Herceg-Novi, Crikvenica, Kraljevica, Novi Vinodol, Senj i Selce.

Upravo zbog razlike u ovlastima Talijana u te dvije zone, položaj židovskih izbjeglica u njima bio je različit.

U zoni I. nije bilo stroge primjene rasnih zakona (jako ih je i Italija donijela). U zoni II. su ustaše primjenjivali zakone NDH protiv Židova i u prvo se vrijeme Talijani nisu miješali u progone, čak su, prema nekim dokumentima, pomagali u vraćanju Židova koji su se pokušali skloniti u Zonu II.

Romano smatra da se stav Talijana promijenio nakon strašnog masakra koji su ustaše provodili u svojim logorima na otoku Pagu (Slano i Metajna).

Komanda Druge talijanske armije³ naredila je da se Židovi koji se nalaze u zoni II interniraju u posebne logore, kako bi spriječili ustaše koji su stalno zahtijevali da im se predaju Židovi.

Osnovani su slijedeći logori:

Dubrovački logor (u mjestima Kupari, Srebreno, Mlini, Gruž i otok Lopud). U tom logoru su bili internirci pretežno iz Bosne i Hercegovine (koja je zajedno sa Hrvatskom sačinjavala NDH).

Logor u Kraljevici je primio židovske izbjeglice iz Crikvenice, Novog, Hreljina, Selca, Senja, Kraljevice, Skrada, Moravica i Ogulina, koji su većinom bili porijeklom iz Hrvatske i Slavonije, ali je bilo i emigranata iz Mađarske, Austrije, Njemačke i Čehoslovačke. Ukupno je, prema službenim podacima, u logoru Kraljevica bilo internirano 1172 Židova.

U logoru na otoku Braču bilo je 211 Židova, smještenih u mjestima Sumartin i Postire. Tu su smješteni izbjeglice koji su se bili sklonili u Knin i Drniš.

U logoru na otoku Hvaru bilo je 404 interniranih Židova koji su smješteni u nekoliko zgrada koje su čuvali karabinjeri. To su bili izbjeglice koji su se ranije sklonili u Metković, a porijeklom su bili iz Mostara i Sarajeva.

Ukupno je u navedenim logorima bilo 2.554, a prema drugim izvorima 2.661 Židova.

¹ Ta je podjela izvršena prema planu Njemačke vrhovne komande od 12. travnja 1941. (Jaša Romano: *Jevreji u logoru na Rabu i njihovo uključivanje u narodnooslobodilački rat*,

² U zoni I. su Talijani imali i civilnu i vojnu vlast, a u zoni II su Talijani imali vojnu, a NDH (ustaše) civilnu vlast.

³ Akt pod brojem 7037 od 27. 6. 1941.

U svojim logorima Talijani su uglavnom dozvolili internircima (samo)organizaciju unutrašnjeg reda i života u logoru te su izabrani odbori koji su zastupali interese logoraša pred talijanskom vojnom komandom. Na Braču je predstavnik bio Franjo Špicer (Ervin Šinko). Na Hvaru je postojao (ilegalni) NOO (Narodno-oslobodilački odbor): Marcel-Marci Weiss, Jozef Albahari-Čučo, Ela Samakovlija, Beba Samakovlija i Moric-Moca Kampos.

U najvećem logoru, u Kraljevici, izgleda da su bili i najteži uvjeti. Talijanska komanda je za predstavnike logoraša odredila dr. Milana Vranića, Hermana Schosbergera i Artura Lotke.

Iako su uvjeti stanovanja, higijene i ishrane bili teški, ipak su Židovi uspjeli organizirati život u logorima (prilažemo nekoliko dokumenata).

Za poboljšanje ishrane su logoraši osnovali posebni odbor (dr. Leo Roter, Bogdan Weiss, Aleksandar Piliš, Aron Berger, Dragica Frank i Jakov Glied). Prema sjećanju Branka Polića hrana se poboljšala nakon što je Hugo Goldner, veletrgovac iz Ogulina uspio donijeti "cijelo skladište hrane" u logor. Postojala je i dječja kuhinja⁴ za djecu mlađu od 16 godina.

U petak navečer bila je organizirana služba božja u koju su vodili Filip Boran i dr. Hinko Gottlieb.

Zdravstvenu zaštitu u logoru Kraljevica su preuzeli Talijani i osnovali ambulantu sa tri liječnika, ali su i logoraši sami osnovali svoju apoteku (vodili su je magistri: Milan Eisenstein, Anka Leitner i Ivan Berkeš) koji su apoteku uspjeli prebaciti i u logor na otoku Rabu, ali tamo im je bila oduzeta od logorske uprave.

U logoru je organizirano školovanje, tečajevi jezika, krojenja, zbor⁵ i orkestar (Franjo Nadaši, Miroslav Lunzer i Bruno Prister), a dr. Ivan Berkeš je organizirao marionetsko kazalište za djecu.

Početakom 1943. (kada se već mijenjala situacija na ratištima) talijanska vrhovna komada je donijela odluku da se Židovi iz logora u zoni II prebace u zonu I, u logor na otoku Rabu.

Židovi koji su već bili u zoni I. (Split⁶, Korčula⁷, Vela Luka) nisu bili prebačeni u logor na Rabu.

U Split je pobjeglo oko 3.000 izbjeglica većinom iz Bosne, ali i iz Hrvatske. Židovi su u Splitu imali razna ograničenja kao npr. zabrana posjete javnim lokalima i kupalištima, prijava imovine, zabrana upisa židovske djece u škole. Na dan 12. lipnja 1942. je grupa "crnokošuljaša", domaćih fašista provalila u splitsku sinagogu za vrijeme molitve i napala prisutne, demolirala sinagogu i spalila knjige i dokumente. Pljačkane su židovske radnje i stanovi.

Prva grupa od 110 interniraca iz Dubrovačkog logora⁸ stigla je u logor na otoku Rabu 28. svibnja 1943. U 11 transporta, koji su slijedili između 19. lipnja i 21. srpnja 1943. prebačeno je 2.353 osobe (1.064 muškarca, 982 žene i 307 djece).

⁴ Voditeljica kuhinje prema sjećanju Aleksandra-Šanji Šarona bila je gospođa Samlaić, a Branko Polić se sjeća Elvire Kraus, Tereze Weiss te Jacquess Pollaka koji je čak kupio kravu radi svog sičića, ali i drugih malih logoraša.

⁵ Prema sjećanju Hede Piliš, orkestar je imao tri harmonike, sedam violina i jednu trubu. Pjevači su bili: Katarina Hofmann *mezzo-sopran*, Miroslav Lunzer *bas*, Luci Scopal *sopran*, Željko Fritz-Mirski *tenor* i Heda Piliš *sopran*.

⁶ Židovi iz Splita su već prije kapitulacije Italije starije i bolesne i djecu prebacili do Visa i kasnije u Italiju (Bari). Nakon ulaska Nijemaca u Split (27. 9. 1943.) muškarci su zatvoreni na Gripama i zatim odvedeni do Metkovića te u logor Sajmište u Zemunu i Auschwitz. Žene i djeca (uhapšene 12/13 listopada 1943.) su preko Imotskog odvedeni u Jasenovac.

⁷ Ukupno je na Korčuli (i Veloj Luci) bilo oko 2.000 interniraca o kojima je vodila brigu splitska Židovska općina. Nakon kapitulacije Italije dobili su dozvolu da se evakuiraju u Italiju prije dolaska Nijemaca na otok (23.12.1943).

⁸ Narcisca Lengel Krizman: *Destiny of Jewish survivors from the Rab concentration camp 1943-1945.U: Voice*, Židovska općina Zagreb, 1998 str 67.

O ukupnom broju interniraca u logoru na Rabu, koji je nosio naziv «Campo di concentramento per internati civili di guerra Arbe», postoje različite procjene. Neki dokumenti spominju 3.600, a pronađena je i lista sa 3.366 imena (bez 211 osoba koje su samoinicijativno otišle u Italiju nakon oslobođenja logora).

U logoru je bilo 14,9% djece do 15 godina, 38,1% muškaraca i 47,0% žena⁹.

Već prije dolaska Židova postojao je logor na Rabu¹⁰ za oko 13.000 slovenskih rodoljuba interniranih sa područja Slovenije koje je okupirala Italija. Logor je čuvala talijanska vojna komanda na Rabu, bio je ograđen bodljikavom žicom, sa stražarskim kulama i reflektorima. Komandant logora bio je Vivenzo Cuiuli. Uvjeti u slovenskom logoru su bili teški te se pretpostavlja da je umrlo mnogo osoba od gladi, bolesti pa i zlostavljanja.

Logor za Židove osnovan je krajem svibnja 1943. i bio je odvojen od slovenskog logora te se nastojalo spriječiti kontakte između ta dva logora (straže, žica itd.).

Židovi su u logoru na Rabu smješteni u dvije vrste objekata: zidane zgrade (dubrovački logor) i montažne drvene barake (logor Kraljevica), koji su također bili odvojeni. Pri dolasku je logorašima oduzet novac, koji je trebao biti «dēponiran» u kasi koja se čuvala u upravi logora.

Zdravstvenu službu su organizirali Talijani, koji su osim logorske ambulante otvorili u mjestu Rab logorsku bolnicu¹¹. Ipak je u toku dva mjeseca, koliko je logor postojao umrlo 11 logoraša.

Uvjeti života interniraca na Rabu su bili teški, ali ipak bolji nego u slovenskom logoru, gdje su zatočnici morali raditi teške fizičke poslove. Blaži odnos prema židovskim internircima naredila je komanda talijanske 2 armije,¹² a i sami logoraši su se uspjeli bolje organizirati.

Već su i u logorima, iz kojih su dovedeni Židovi na Rab, postojale organizacije logoraša i njihova povezanost sa NOB (vidi poglavlje: Židovi u antifašističkom otporu).

Nakon oslobođenja logora i evakuacije interniraca na Rabu su ostale 204 osobe koje su izjavile da se neće evakuirati (najčešće zbog bolesti i starosti). Nakon dolaska Nijemaca na Rab, oni su 22. ožujka 1944. odvedeni najprije u Rijeku, zatim zatvor u Trst, odakle su tereznim vagonima odvedeni u logor Auschwitz. (Jedina preživjela je Edita Armut.

Logor su oslobodili logoraši 8. rujna 1943. (neki spominju datum 7. rujna 1943), razoružali talijansku stražu i zarobili oružje.

Osnovali su Rapsku brigadu u kojoj je uz slovenska 4 bataljuna postojao posebni Židovski bataljun sa 243 (ili 244) borca. Ukupno se 691 Židov iz logora na Rabu priključio oslobodilačkoj vojsci, od toga je njih 91 poginulo. (Vidi poglavlje: Židovi u antifašističkom otporu).

⁹ Romano.

¹⁰ Osnovan u mjesecu srpnju 1942.

¹¹ Bolnica je bila smještena u zgradama bivših hotela «Adria» i «Imperial». U bolnici su radili samo talijanski liječnici, iako je i među internircima bilo liječnika.

¹² odluka br. 9422 AC od 14. srpnja 1943.

Posebni problem je predstavljala evakuacija¹³ ostalih interniraca, uglavnom žena i djece. U Otočac je otišla delegacija logora: dr. Gustav Jungwirth i ing. Andrija Mate. Oni su uz pomoć potpukovnika Fridricha i pukovnika Ilije Engela dobili odluku Glavnog štaba (Gošnjak) da se internirci s Raba evakuiraju na oslobođeni teritorij Like, Korduna i Banije i stavili su na raspolaganje brodove (trabakule) i kamione za evakuaciju.

Evakuacija prve, najbrojnije grupe krajem rujna i početkom listopada bila je trabakulima najprije do Jablanca i zatim prema planu ZAVNOH-a prevezena u Liku, Kordun i Baniju¹⁴. Druga grupa je evakuirana sredinom listopada. ukupno je evakuirano 2.839 osoba (Romano) od kojih se jedan broj odmah uključio u partizane.

Uslovi preživljavanja na oslobođenim teritorijima su bili teški, uz neprijateljske ofenzive i bombardiranja. Ipak je od ukupno 1.812 evakuirane osobe (izbjeglice) preživjelo njih 1.671 ili preko 90%.

Izbjeglice su osnovali¹⁵ posebni odbor da pomognu nabavku odjeće i obuće i otputovali u logor u Bariju. Prikupljena roba koja je stigla u Split nije se mogla zbog ratnih prilika dalje prebaciti¹⁶.

Sa Raba se jedna grupa od 211 logoraša uspjela prebaciti u Italiju; neki su kasnije otišli u Švicarsku ili u logor u Bariju, dio njih su uhvatili Nijemci i poslali u Auschwitz.

Bari

Nakon kapitulacije Italije nekoliko se grupa Židova iz Dalmacije uspjelo prebaciti u Brindisi i Bari, među njima i grupa iz Vela Luke. U južnu Italiju su uspjeli doći i neki Židovi iz sjeverne Italije.

Početkom listopada 1943. bilo je u Bariju i okolini oko 500 Židova. Bilo je malo onih koji su imali sredstava, većina je bila u bijednim uvjetima i engleske vlasti su ih smjestile u logor Carbonari kraj Barija koji je bio bivši zarobljenički logor.

U logoru je osnovan odbor koji je predstavljao stanovnike logora pri engleskoj komandi i pododbor za vezu s "vanjskim svijetom", osobito grupom u logoru Ferramonte.

Odbor je uspostavio vezu sa engleskim vojnim rabinom i palestinskim jedinicama u engleskoj vojsci. Predloženo je osnivanje židovske općine, ali osnovana je tada samo cioniistička grupa.

Novi vojni rabin u Bariju je želio osnovati «Wellfare» centar za brigu o izbjeglicama.

Uz pomoć palestinsko-židovskih vojnih jedinica osnovana je Židovska izbjeglička općina koja je odigrala veliku ulogu u životu izbjeglica, u njihovim alijama u Izrael te u spašavanju i pomaganju Židova u Jugoslaviji.

¹³ osnovan je odbor za evakuaciju: prof. Bruno Prister, dr. Leo Singer, Valika Singer, dr. Aleksandar Goldstein, Franjo Špicer (Ervin Šinko), Viktor Hajon, Mirko Levinger i ing. Pavle Ungar.

¹⁴ Jedna manja grupa se izdvojila i ostala u Crikvenici, ali su ih 1944. Nijemci poslali u Auschwitz.

¹⁵ Maks Bihler, Aleksandar Piliš, Viktor Kohn, Jakica Baruch, Nikola Einzig, David Altarac, Joško Vizler, Andor Neuman i Ervin Höningsfeld.

¹⁶ Zbog toga su članovi odbora "smijenjeni" na sastanku u Topuskom (30.4.1945) i izabran je novi odbor: ilija Čerkovski, Rudolf Tauber, Alma Furman i Hugo Volner. No ni oni nisu mogli osigurati podjelu prikupljene pomoći, jer se rat završio, te se pomoć podijelila izbjeglicama u Splitu, a ostatak uputio u Beograd, u Savez općina koji se ponovo osnovao krajem 1944.

Nabrojati ćemo samo najvažnije organizacijske oblike i akcije izbjegličkog logora u Bariju:

- Osnovana je Židovska izbjeglička općina sa ambulantom, menzom, klubom, bogomoljom i dvoranom za priredbe i sastanke.
- Cionistička mjesna organizacija sa palestinskim uredom i židovskom školom.
- Ured za vezu sa palestinskim jedinicama, Sohnutom i židovskim organizacijama u svijetu.
- Odbor za dobivanje i dijeljenje JOINT-ove pomoći.
- Prenosište za izbjeglice u prolazu.

Broj izbjeglica u Bariju i okolini je porastao na 3.000, a osim toga kroz Bari je prošlo (do 1947. godine) desetak tisuća Židova kojima je Općina pomagala.

Najvažnije akcije su bile

- Spašavanje Židova sa Korčule te Korduna i Banije (i manjih grupa iz drugih krajeva).
- Smještavanje, osobito obitelji s djecom, iz logora Carbonara u druga mjesta uz obalu.
- Alije 1944. i 1945. u Izrael, uz manje legalne i ilegalne grupe koje su dolazile sve do 1948. godine.
- Slanje pomoći u hrani, odjeći i novcu u razne dijelove i oslobođene teritorije u Jugoslaviji

Postojala je suradnja sa savezničkim i talijanskim vlastima, a kasnije (nakon početnih nesporazuma) i vojnom misijom NOV-a.

Dobivala je pomoć u hrani odjeći i novcu od Sohnuta i Jointa, koja je slala Židovima u Jugoslaviji, preko posebnih odbora pri Zemaljskoj vladi na oslobođenom teritoriju.

Ta se je pomoć strogo namjenski dijelila i vodili su se evidencije osoba koje su novac slale i koje su primale kao i potvrde koje su morale potpisati nakon primitka.

Krajem 1947. smanjen je broj Židova u Bariju na svega nekoliko desetaka. Danas se tamo nalazi groblje onih koji su umrli.

Ferramonti

Logor Ferramonti u Kalabrij, u Italiji, osnovao je Mussolini 1940. godine¹ kako bi pojačao savez sa Hitlerom. Kroz logor su prošli Židovi koji su pobjegli u Italiju iz Njemačke, Austrije i drugih okupiranih zemalja. U logoru se nalazilo i 187 jugoslavenskih logoraša koji su prebačeni iz logora Kavaja² u Albaniji (kamo su odvedeni iz Boke Kotorske 22.srpnja 1941). U logoru je bilo i grčkih Židova deportiranih iz tadašnje talijanske kolonije Libije ili iz okupirane Grčke.

---

¹ prema publikaciji «Ferramonti un lager di Mussolini» koju je napisao Francesco Folino.

² Iz grupe «Kavajaca» je u Ferramontiju umro 1.8.1942 Adolf Robiček iz Beograda i sahranjen u selu Tarsia.

U logor je 1943. stiglo i nekoliko desetaka Židova koji su bili porijeklom iz Splita i Dalmacije i nalazili su se neko vrijeme u talijanskim selima u tzv. «Libero confino»³.

Iz logora Ferramonti su Talijani izručili ustašama Marka Daviča iz Beograda (predratni komunist) koji je potom ubijen u Jasenovcu. Vraćen je u Dubrovnik Rafo Tolentino koji je poslije kapitulacije Italije 1943. ubijen u Jasenovcu.

U logoru Ferramonti⁴ djelovala je tokom 1942. i 1943. godine škola na srpsko-hrvatskom jeziku za oko 40 djece od 6-14 godina. Među predavačima bila su 3 profesora, nekoliko studenata i maturanata (sestre Ela i Seka Almuli, Ašer Deleon, Rudi Marton, Bojana Jakovljević, Vera Kon).

Ferramonti je bio prvi koncentracioni logor oslobođen u Evropi. Oslobodile su ga savezničke snage odmah po iskrcavanju sa Sicilije na talijansko kopno.

Oslobođeni logoraši, većinom Židovi nisu imali kuda otići pa su proglasili «Republiku Ferramonti» (Republica di Ferramonti) a za predsjednika izabrali Jana Hermana iz Češke.

Prva grupa koja je otišla iz oslobođenog logora su bili mladići i djevojke iz Jugoslavije koji su otišli u Bari gdje je osnovana baza NOVJ.

Neki od oslobođenih logoraša otišli su u Palestinu sa velikom grupom Židova porijeklom iz Austrije, Češke i Slovačke koji su bili dovedeni u Ferramonti (početkom 1942) sa Rodosa, gdje im je brod kojim su bježali pretrpjeo brodolom.

Već prije oslobođenja logora neki su logoraši bili smješteni po selima («Libero confino»). Oni su morali, nakon okupacije Italije, živjeti ilegalno i sakrivati se pod tuđim imenima, a mnogi su se sklonili u katoličke samostane. Oni koji se nisu uspjeli skloniti ili sakriti odvedeni su u njemačke logore, npr. obitelj Isaković, Rudi Marton i bračni par Frost. Neki su stradali pri pokušaju prijelaza Alpa u Švicarsku kao npr. obitelj Hajima Koena iz Sarajeva.

---

³ «Libero confino», prema sjećanju Bojane Jakovljević, bio je boravak u određenom selu uz obavezno javljanje policiji. Kretanje je bilo ograničeno i od večeri do jutra nije se smjelo izlaziti iz kuća. Obično su u jednom selu bile smještene grupe od 10-20 Židova.

⁴ članak Bojane Jakovljević: «Pola veka od oslobođenja logora Ferramonti u južnoj Italiji (1943-1993) u Biltenu – glasilu Udruženja Jevreja iz bivše Jugoslavije u Izraelu, broj 5. od 15.12.1993.

Prilozi

Logor Kraljevica

Okrružnica broj 233 na dan 21. juna 1943.

Glavna kancelarija: od činovnika glavne kancelarije vrši dežurstvo sutra u utorku dne 22. juna 1943. gojica Truda Goldstein

Za tehničku službu u glavnoj kancelariji određuje se sutra prije podne od 8-11 sati:

Levi Josip baraka M/1 i Seligman Nada, baraka 5;
poslije podne od 15-18 sati:

Kohn Ruben, baraka 8 i Kraus Dita, baraka 2

Brojno stanje:

Na dan 21. juna 1943. bilo je u logoru 1120 osoba, u bolnici 37, svega dakle 1157

Baraka 9:

Po ukazanoj potrebi, a po odredbi g. komandanta logora produžuje se funkcija gdje Pavlinović kao privremenog starijše barake 9 za daljnji tjedan tj. od 23. o.mj. do 30. ovog mjeseca.

Koncert muzičke sekcije:

Koncert, koji je priredila muzička sekcija, naišao je kao uvijek na sveopće priznanje. I opet nam je muzička sekcija priredila dva sata užitka i zaboravi, na čemu joj ide hvala čitave zajednice. Smatramo svojom dužnošću da se zahvalimo svim izvođačima od prvog do posljednjeg koji su se međusobno najficalo da zaista koncert bude na punoj umjetničkoj visini.

Posebna hvala ide pako dirigentu g. Nadaši-u, solistima gđjama Hofmann i Pliš, te ing. Fritzu i Weiss Milanu. Bili bismo nepravedni ako ne bismo pohvalili i organizatore koncerta gg. Lošića, Glucksthal i Benedeka, lijepje kompozicije g. Reina te rad našeg navijek neumornog g. Dressingera.

Nadzorni odbor: Zabuonom nije u okružnici od subote ušlo šljedeće saopćenje: Baraka M/II delegirala je u nadzorni odbor g. dr. Fritza Fischla, a baraka M/II g. Felixa Brichtu kao članove kontrolno-likvidacionog odbora.

Dobavka živežnih namirnica:

Kako je poznato, uspjelo nam je susređivošću tal. vojnih vlasti naci jednog fiunanskog trgovca, koji ima odobrenje da može kupovati za nas živežne namirnice u Fiumi i ovanu ih dopremiti. Nikakav drugi posao ne smije taj trgovac od nas preuzeti. Stoga molimo stano-vnike ovog logora da dotičnom trgovcu i njegovom šoferu ne dodijavaju svojim željama, jer je njemu najstrože zabranjeno da uzima bilo kakove komisije. Bude li taj trgovac ili njegov šofer uhvaćen od karabinjera da nosi pisma ili pakete ili inače posređuje, izgubit će prava da dalje za nas donosi živežne namirnice. Time će zbog egoizma nekolicine i opet imati štetu čitava zajednica. Mi ćemo naravno s naše strane paziti da se ne bi tko usprkos toga usudio da mimoide tu naredbu. Mi se u interesu zajednice nećemo usrućavati takovo lice predati karabinjerima i objelodaniti ćemo imena u okružnici da se zna tko je neprijatelj zajednice. Imade već danas nekoliko osoba, koje će znati da se ovo upozorenje odnosi naročito na njih i da bi za te pokušaje realizacije svojih egoističnih želja već sada mogli da budu pozvani na odgovornost.

Camp Kraljevica

CIRCULAR NO 233
on Juni 21 1943

Main office:

Thursday, June 22 1943, on duty will be Mrs Truda Goldstein as a messenger in the main office:

in the morning (8-11 hours):

Levi Josip (Hut M/1) and Seligman Nada (Hut 5)

in the afternoon (15-18 hours):

Kohn Ruben (Hut 8) and Kraus Dita (Hut 2)

Number of internee:

On June 21, 1943 in the camp were 1120 persons, in hospital 37 (together 1157)

Hut 9:

Commandant of the Camp prolonged the function of Mrs Pavlinović as a "head" of the Hut 9 for the period of next week i.e. from 23. till 30. June.

Concert of the musical section:

Musical section prepared again two hours of enjoyment and forgetfulness, and for that it received thanks from all community. We consider for our duty to appreciate the high musical level of the concert. We wish to give special thanks to the dirigent Mr. Nadaša, to the solists Mrs Hofmann and Pliš and ing Fritz and Weiss Milan. We must thanks also to the organizer of the concert Mr. Lošić, Glucksthal and Benedek, for wonderful composition of Mr. Rein and work of our tireless Mr. Dressingor.

Supervision board:

We must excuse oneself for the mistake that we don't inform in the Saturday' circular that Hut M/1 named in the supervision board dr. Fritz Fischl, and Hut m/II Mr. Felix Brichta as a members of the control board.

Providing of the food:

We succeed, with the obligingness of the Italian military authority, to find one tradesman from Fiume, who received permission to purchase for us food and transport to our camp. He must not take any other mission for us. Therefore, we ask inmates of this camp not to ask anything from them or their driver, because this is strictly forbidden. If they will be catch by soldier that he bring mail or package or something else, he will loose the right to bring us food.

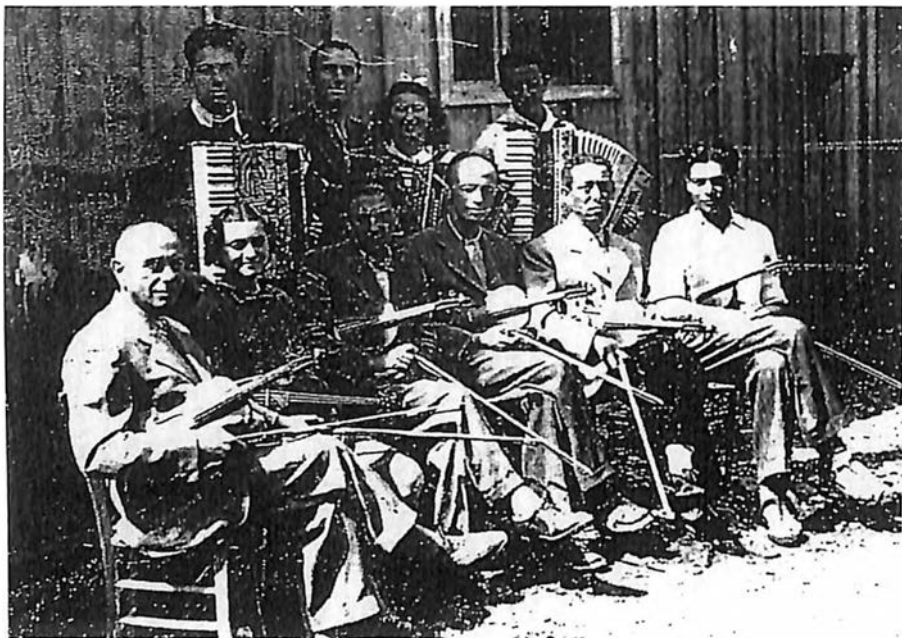
In that case the all community will suffer and have loss. We will also watch on you and we must such offender give over to the carabinieri and announce his name in public, so that is known who is the enemy of the community. There are several persons who know that this warning is for them and that they, because of their egoism, can be call to account....

Logor Kraljevica, okružnica, hrvatski tekst i engleski prijevod

C O N C E R T O

della sezione musicale

1. Smetana: Fantasia dall' opera "LA SPOSA VENDUTA", eseguisce l' orchestra.
2. Rossini: Aria di Rosina dall' opera "IL BARBIERE DI SIVIGLIA", canta sig.rina Piliš.
3. Mozart: ANDANTE dal concerto per il violino, suona sig.M.Hochberger
4. Puccini:
a/Aria dall' opera "MANON LESCAUT"
b/Aria dall' opera "GIANNI SCHICCHI"
canta sig.ra Skopal.
5. Giordano: Aria dall' opera "ANDRE CHENIER", canta sig.ing.Fritz.
-
6. Sarasate: "Melodie zingaresche", suona violino sig.Nadaši.
7. Puccini: Grande fantasia dall' opera "LA BOHEME", suona l' orchestra.
8. Verdi: Preludio e duetto dall' opera "LA TRAVIATA", cantano sig.ra Skopal e sig.ing.Fritz.
9. Strauss: PERPETUUM MOBILE, suona l' orchestra.

Slika 84. Logor Kraljevica - orkestar. S lijeva na desno sjede: Ernest Glasner, Ljerka Nadaši, Vlado Lošić, Milan Weiss, Slavko Wolf, Maks Hochberger, stoje: Branko Polić, Franjo Nadaši, Heda Piliš, Rudi Hermann
Camp orchestra in Kraljevica. From left to right: Ernest Glasner, Ljerka Nadaši, Vlado Lošić, Milan Weiss, Slavko Wolf, Maks Hochberger. Standing: Branko Polić, Franjo Nadaši, Heda Piliš, Rudi Hermann

2235/11 d2-45

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

1045

Nezavisne Države Hrvatske

Ispostave Župske redarstvene oblasti u Kraljevici

Broj: v.T. 41-142

Kraljevica, dne 24. studenoga 1942.

Predmet: Izvješće o stanju u privremenom logoru za Židove u Kraljevici, dostavlja se.-

Ministarstvo Unutarnjih Poslova
Tejništvo Ministra

Z a g r e b

Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost

Z a g r e b

Velikom županu Zape Vinodol i Podgorje S e n j

U privoju pod o. dostavlja se na izvoljno znanje izvješće koje je povjerljivim putem pribavljeno od strane ove Ispostave o obćem stanju u privremenom telijenskom vojničkom logoru za Židove u Kraljevici.

Prilog: 1

Dostavljeno: Ze Dom spremni
Obćem Upravnom Povjereničtvu
Sušek.-

Pravitelj Ispostave:
Vedoslav Montesi

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA

Priloga, d. 2 -2. XII. 1942

T. B. o. j. 10506 I. A. 1 priloga

*Uputnik: Obć. uprav. Konferencija
za M. židovske područje i prava
Ravnateljstva župe, nego i tako se
upravn. logora u Kraljevici, koje
se obć. povj. u Belovucima, koje
je imo naj. ustanovu cijene odgoj
i to imo kralj. zadržavati imo
obć. uprav. logora za prava*

*J. 2/11 42
G. 1/11 42*

IZM. G. 42 2235/P-45. kut. 11

ALLIED CONTROL COMMISSION
INTERNEES AND DISPLACED PERSONS SUB-COMMISSION

Sto Matia di Bagno Pass No. *1625*
 Putna Dozvola Br. *1625*
 Lasciapassare No. *1625*

STEINER zora MIRJAM has permission to proceed to *BAR I*
 imade dozvolu da prosljedi u *Barletta*
 è autorizzato di procedere a *Barletta*

for the purpose of *radi mobilizacije u partizansku voj. službu*
 per il motivo di *Mobilization* in *V.E. 17*

This pass expires at *2000* hours *29 SEP 1944*
 Ova dozvola istekne u *2000* sati u *29 SEP 1944*
 Questo lasciapassare scade alle *2000* ore del giorno *29 SEP 1944*

Date of issue: **23 SEP 1944** 194

COMMITTEE OF APPROVED DOZVOLJENO: AUTORIZZATO:

Dezvedel'nik
 President of Camp Committee
 Predsjednik Odbora
 Il Preside del Comitato del Campo

S. Kolovica
 Camp Commandant
 Komandant Logora
 Il Comandante del Campo

Allied control commission
Internees and displaced persons sub-commission

Yugoslav refugees Camps at: Sta Matia di Bagno Pass No. 1625

Bearer: Steiner Zora Mirjam has permission to proceed to Bari

for the purpose of: Due to the mobilization to the Partisan Army

This pass expires at: 20,00 hours 29 September 1944

date of issue: 22 Sept. 1944

Approved

President of the Camp committee:

Camp Commandant:

Dozvola za prolaz Steiner Zore Mirjam u logor Bari

Često br. 14

Bari, 27. marta 1945.

Drugarska
Komisija za skrb Jevreja,
Topuske.

I.
O = isplaten u Palermu
ostatak prosueta
Fuhman Alina
11. 7. 1945
putem Fuhmanni

Molimo, da nize navedenim korisnicima isplatite

alijedece iznose, koje im salju:	z	Kune	Lit.
<u>Erdenja Salom, Bari, Via Quintino Sella 14</u>			
<u>Doni Jesus Altarac (iz Travrnika), Topusko.....</u>		25.000.-	
<u>Mento Salom, Bari, Via Molo 158</u>			
<u>Jakoci Montiljo, Catruja (Kordun) .....</u>	5.-		
<u>dr. Vojislav Iles, Bari, Via de Bossi 122/III</u>			
<u>Stjepanu Ilesu, VII. ud. div. III. brig. 3. bat. i. oeta</u>	5.-		
<u>Darinka Losio, Bari, Via G. Domenico Petroni 155</u>			
<u>Manciki Harel, Glina .....</u>	3.-		
~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~			
~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~			
<u>Albert Pesah, Bari, Via F. Crispi Casa popolare</u> "D" IV kat			
<u>Salamonu Pinto, pekareki pomoćnik, Topusko .....</u>	2.-	1.600.-	200.-
<u>Jozefina Fleishaker, Bari, Via Crisanzio 18</u>			
<u>Margiti i Feliksi Brihta, Glina, Karlovačka ul.....</u>	3.-		
<u>Branko Solaric, Roma</u>			
<u>Pavlu Altsteteru, Tocak, Kord, Zgorje .....</u>	5.-		
<u>Hinko i Stela Wachler, Bari</u>			
<u>Janki Strasberger-Bien, Topusko .....</u>	5.-		
<u>Frediju i Lili Weiss, Glina .....</u>	5.-		
<u>Goldina Polak, Bari, Via Libia 15</u>			
<u>Lesnu Kabiljo, Elasticear, sa Bernu Saloma, Topusko</u>	10.-		
<u>Jozefu Oskaru Polaku, ekonomski punkt K. de po-</u> <u>zinskog područja, Polozaj .....</u>	10.-		
<u>Salamon Papp, Bari</u>			
<u>Otonu Finslu, Topusko .....</u>	5.-		
<u>David Senvald, Pal. 10779 Dr. Senvald, 650</u> U. P. H. 2339, H. B. 39			
<u>Bernatu Senvaldu, Topusko .....</u>	10.-		
<u>Salamon Kajon, Taranto</u>			
<u>Salom, Sidi, Siti, Glina, Maška 5 .....</u>	5.-		
<u>Levi Jakica? Bari, Via Bovio 84b</u>			
<u>Mariju Levi (iz Doboja), Topusko .....</u>	5.-		
<u>Pape Menahem, Palermo, Via Bari 18</u>			
<u>Klarioci Kislinger rođ. Koen, Topusko .....</u>	10.-		
<u>Kajon Josef, Palermo, Via Vit. Emanuele 157</u>			
<u>Josipu Abina, krb. jac, 3. bat. 35. div. ....</u>	1.-		
<u>Maxy Kabiljo, ambul. 6. ličke div. ....</u>	1.-		
<u>Jezi Kabiljo, Ket. N. O. O., Vrginmost .....</u>	1.-		
<u>Blankici Pape (14 god.), Topusko .....</u>	1.-		
	92.-	26.600.-	200.-

The letter sent from camp Bari in Italy (March 27, 1945) to the ZAVNOH, Social department, Committee for social welfare for Jews in Topusko.
List of Jews sending money to Jewish refugees in Croatia (3-10 US\$) each) with the exact names and adresses of the senders and the consignees.

Pismo iz logora Bari od 27. ožujka 1945. upućeno Komisiji za skrb Jevreja u Topuskom sa uputstvom za dodjelu pomoći Židovima u Jugoslaviji

Članska karta "Udruženja građana demokratske federativne Jugoslavije u Švajcarskoj"

Drugovi koji su u emigraciji potpomagali pokret, učestvovali su u radu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, oteka za Švajcarsku

✓ Miša Levi, savetnik poslanstva u Tokiju, bio je u rukovodstvu centralnog jugoslovenskog logora.

Egon Neuman ✓
 Talvi Rafajlov ✓
 Ruben Ležerer ✓
 Zak Konfino, ✓
~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~
 Krešić Branko ✓

HISTORIJSKI MUZEJ - BEOGRAD
 2458 IX.19-5-116

sekretar tog komiteta bio je Miša Lompar ✓

Podatke dao Talvi Rafajlo.

U partizanima je poginuo Nino Izriel 1941 god. ✓

Članovi Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, odjela za Švicarsku
 Members of National Committee in Switzerland

Židovi odvedeni iz Novog Vinodolskog u kolovozu 1944. u Auschwitz*
Jews send to Auschwitz from Novi Vinodolski in August 1944

broj	Prezime i ime	porijeklom iz	primjedba
1.	Gansel Viteslav	Zagreb	sudbina neopoznata
2.	Gansel Edit	Zagreb	sudbina neopoznata
3.	Gansel Lucika	Zagreb	spaljena
4.	Gansel Judita	Zagreb	spaljena
5.	Schosberger Herman	Zagreb	sudbina neopoznata
6.	Schosberger Emica	Zagreb	sudbina neopoznata
7.	Schosberger Lujo	Zagreb	sudbina neopoznata
8.	Singer ?	Zagreb	spaljena
9.	Marić Zorica	Zagreb	spaljena
10.	Brajković Greta	Zagreb	spaljena
11.	Brajković Tomica	Zagreb	spaljena
12.	Brajković - majka Greta	Zagreb	spaljena
13.	Kraus Olga	Zagreb	sudbina nepoznata
14.	Kraus Gago	Zagreb	vratio u Zagreb
15.	Sekač Berta	Zagreb	sudbina nepoznata
16.	Platzner Emil	Zagreb	spaljen
17.	Korenić Maks	Zagreb	spaljen
18.	Žena Korenić Maksa	Zagreb	spaljen
19.	Korenić Maja	Zagreb	sudbina nepoznata
20.	Sestra ing. Korenić		spaljena
21.	Gorjan Ada	Zagreb	spaljena
22.	Gorjan Aleksandra	Zagreb	spaljena
23.	Švarc Zlata	Zagreb	spaljena
24.	Dvoje djece Švarc Zlate	Zagreb	spaljena
25.	Šogorica Švarc Zlate	Zagreb	spaljena
26.	Rosenberg Rudolf	Osijek	spaljen
27.	Waldhauser Piri	Osijek	spaljen
28.	Waldhauser Andor	Osijek	spaljen
29.	Grinbaum Jelena	Osijek	vratila se u Osijek
30.	Šoten Blanka	Osijek	spaljena
31.	Vajnberger Eleonora	Osijek	spaljena
32.	Kraus Rudolf	Osijek	spaljen
33.	Kraus Bela	Osijek	spaljen
34.	Katz Vladimir	Novi	spaljen
35.	Katz Štefa	Novi	spaljena

* Imena su napisana na listi kakva su na originalu dobivenom iz Jevrejskog arhiva u Beogradu. Mi smo umjesto izraza «fergazovani» napisali izraz «spaljeni».

RADOM

POKAZUJEŠ SVIJEST

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU

**CENTRALNI
ODBOR ZBJEGA
IZ JUGOSLAVIJE**

Broj 407

Druga ruka ALTARAC RIKICA

Iz Sarajeva Lični broj 30.335

Logor IV Rajon 3 Šator 75

RADNA ISKAZNICA

Sedmica	Koliko je radio	Potpis odgovornog
Rad.	5 Mj. od 109. od.	<i>[Signature]</i>
M	M. S. A. O. 7A - 1 Mj.	
1944	PREZED. M. S. A. O. 7A	
God.	M. S. C. O. D. 3 Mj. M. S. A. O. 7A.	
Mjesec	M 1945 God.	
JANUAR	M. S. O. D. O. V. M. S. A. O. 7A	<i>[Signature]</i>
FEBRUAR	M. S. C. O. D. O. V. M. S. A. O. 7A.	<i>[Signature]</i>
MART	U KAT. PROSVJETNOJ ODJELU RAJ. 5	<i>[Signature]</i>
APRIL	U KAT. PROSVJETNOJ ODJELU RAJ. 5 30 dana	<i>[Signature]</i>

Sedmica	Koliko je radio	Potpis odgovornog

[Signature]

PREZEDNIK
[Signature]

Radna iskaznica za Altarac Rikicu iz zbjega u El Shatu
El-Shat - working card for Altarac Rikica

H.O.O. za bivši jevr. logor
R a b .

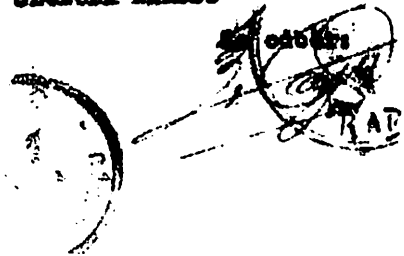
Пропусница

Dragi *Donner Gustav i Ivka*
evakuiše se iz Raba na oslobođeni teritorij pa se mole sve vojne i civilne vlasti da naredenom izdaju usmret u svakom pogledu a naročito u pogledu ishrane i prevoznih sredstava.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU

Rab, 13. XII. 1943

*Odobrava se gore uzvedenom
dele putovanja u Skara
35. prosinac
Trnava*

Propusnica za evakuaciju iz logora Rab na oslobođeni teritorij
Permit for evacuation for Donner Gustav and Ivka

IZVRSNO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE
NARODNOG OSLOBODJENJA HRVATSKE
ODJEL SOCIJALNE POLITIKE.
Broj 357, dana 24. XI. 1944.

O V L A Š Ć E N J E

se *Piliš Aleksander*, člana Komisije za skrb Jevreja izbjeglica, kojim se ovlaštuje, da na teritoriju Otkrah. HOO Banije i Kordun u ime Komisije budu na pomoć socijalnim odjelima HOO-a pri rješavanju pitanja jevrejskog sibijsa. Da se brinu za jevrejski sibijs u svim socijalnim pitanjima sa poboljšanje položaja sibijsa.
Sve nepravilnosti sibijsa, koje bi se kosile sa interesima HOP dužan je svaki član Komisije prijaviti nadležnoj vlasti.
Članovi Komisije dužni su praviti rei među sibijsom, te svim vlastima biti na pomoć, kada se radi o jevrejskom sibijsu.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

odjela soc. politike:

Pylotaur

REGROGRAD
negativa: 11
2958 | X 10 - 2 - 2 | 11

Ovlaštenje za Piliš Aleksandra, člana Komisije za skrb Jevreja izbjeglica
Permission for Aleksandar Piliš

Zemljsko Antifurči Źiči: Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske
Tajništvo
16.X.1943.

JEVREJSKI: ISTOPUSK
2745 JK-49-2-3/51

O B J A V A

drug . Stein Valerija . . . . . delegat logora interniranih
jevrejske u Rabu opunomoćen je od Zemljskog Antifurističkog Vijeća
Narodnog Oslobođenja Hrvatske, Źe organizira prebacivanje interni
rada sa otoka Raba u Slavoniju preko Like, Korduna i Banije.

Pozivaju se svi Narodno Oslobođilački Odbori, da drugu u svemu
izdaju u susret prevoznim sredstvima, hrenom i prenoćilištima.

Kole sve svoje vojske vlasti da drugu ne prave nikakvih
smetnje na njegovu putovanju od otoka Raba preko Like, Korduna, Bani
je u Slavoniju.

Ova objava vrijedi kao propusnica za gore spomenute krjeve
i kao lične legitimacije.

Objava vrijedi do opoziva

Smrt fašizmu Sloboda nama!

Tajnik:

Objava za Stein Valeriju, delegata logora interniranih Židova na Rabu,
kojom se opunomoćuje za prebacivanje zbjega interniraca u Slavoniju
Permission for Stein Valerija

*Drug St. Kahn ovlašćuje se da
svakom se suo preotat. Sanitetski
materijal prema datim direkti
vama.*
*RAF - pot. G. uavost
Sefa. San. Odbor
Rab 19/X-43*

Ovlašćenje za Dr. Kahna za evakuaciju sanitetskog materijala sa Raba
Permission for dr. Kahn

Slika 85. Logor na Rabu

Campo concentramento per internati civili, Rab, 1943

(Iz kataloga izložbe: Fotografije Elvira Kohn, Židovska općina Zagreb, 8-15. lipanj 1997.)

Slika 86. Logor Rab, miting oslobođenja

Liberation meeting, Rab, 1943

(Iz kataloga izložbe: Fotografije Elvira Kohn, Židovska općina Zagreb, 8-15. lipanj 1997.)

Slika 87. Ratni fotograf Elvira Kohn

War photo-reporter Elvira Kohn

Elvira Kohn

Slika 88. Bon koji se koristio za plaćanje u logoru na otoku Rabu
Coupons which are used instead of money in camp Rab

Slika 89. Legitimacija talijanskog logora za Vajs Graciju
Identity card in Italian camp for Vajs Gracija

Slika 90. Muzikolog Miroslav Spiller u Topuskom 1944. godine
Miroslav Spiller, musicologist, in Topusko 1944

21. Židovi u antifašističkom otporu

Židovi Hrvatske su u relativno visokom postotku (7% populacije) sudjelovali u narodno oslobodilačkoj borbi (NOB), iako im je odlazak u partizane ili na oslobođeni teritorij bio otežan zbog posebnog položaja u kojem su se nalazili.

Osobito su teške prilike bile nakon uspostavljanja NDH (Nezavisne države Hrvatske) jer su Židovi odmah bili izloženi rasnim zakonima i isključeni iz državljanstva, političkog, gospodarskog i kulturnog života zemlje te izloženi nemilosrdnoj pljački i progonu.

Njihovo kretanje je bilo ograničeno i strogo kontrolirano ne samo od ustaša, već i od Gestapa, što je u gradovima (oko 70% Židova su bili stanovnici gradova) onemogućavalo aktivnosti, povezivanje ili bijeg.

Židovi su bili taoci koji su streljani za odmazdu za bilo koju akciju ili diverziju¹.

Kada je u srpnju 1941. u Hrvatskoj započeo organizirani otpor, dobar dio Židova, koji su bili sposobni za borbu, bio je već otpremljen u logore ili ubijen.²

Ustaše su od početka imali sve podatke i liste o Židovima i njihovim aktivnostima, osobito o Židovima koji su bili članovi KPJ, SKOJ-a³, sindikata ili nekih drugih «lijevih» organizacija.

No osim članova KPJ i SKOJ-a, te dobrovoljaca u španjolskom ratu⁴, na udaru su bili i članovi židovskih omladinskih društava, osobito Hašomer Hacaira⁵ i Makabija, članovi sindikata URSS-a (iako je raspušten), SBOTIČ-a, te B'nei Brita⁶, i cionističkih organizacija⁷. Odmah nakon uspostavljanja NDH, 1941. godine, većina članova KPJ, SKOJ-a i «simpatizera» je bila uhapšena.

Jaša Romano u svojoj knjizi spominje da je hapšenja komunista bilo već i ranije, tj. 30/31 ožujka 1941. od strane Mačekove straže. Straža ih je predala ustašama koji su ih odveli u Kerestinec i streljali. Među uhapšenima je bilo i Židova. Iz logora Kerestinec je organiziran proboj (u noći od 13. na 14. srpanj 1941) u kojem je poginulo i 19 Židova.

Preostali zatvorenici su nakon toga prebačeni iz Kerestince u logore Gospić i Pag gdje su ubijeni, među njima i Miroslav Brichta, Mila Erceg, Jula Weiner, Dora Vinski-Mayer, Edita

¹ 8.7.1941. streljano 10 «revolucionara» (6 Židova) za atentat nad ustaškim agentom Ljudevitom Tiljkom. 4.8.41 streljano je 98 Židova i komunista, a 5.8.41 streljano 87 Židova i komunista za napad na Ustašku sveučilišnu bolnicu (kod Botaničkog vrta). U kolovozu 1941. streljano je 104 Židova i komunista zbog sabotaža od strane NOP-a, itd. (Romano str 102).

² Goldstein, Slavko. *Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu*. U: Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam, Židovska općina Zagreb, 1996.

³ U predratnom revolucionarnom pokretu sudjelovao je znatan broj Židova te je poznato da je Sud za zaštitu države (Jugoslavije) osudio 20 Židova na «robiju», a 9 na zatvor.

⁴ Bilo je 39 Židova sudionika u španjolskom ratu.

⁵ U Hašomer hacairu veliki su utjecaj imali Pavle Wertheim, Artur Keršner, Magda Bošković, Ivo Levi, Ivica Švarc i drugi.

⁶ Organizacija B'nai B'rith osnovana je 1843. u New Yorku. Simbol organizacije bila je menora i slogan: Dobročinstvo, Bratska ljubav i Sloga. Muškarci su se okupljali neovisno od žena. U Jugoslaviji je osnovana prva loža 1911. u Beogradu, a 1927. u Zagrebu (23 člana). Loža je imala brojne dobrotvorne akcije npr. za židovsku bolnicu u Zagrebu, proširenje Švarcovog doma, unapređenje zanatstva, kreditnu zadrugu Ezra, izdavačku djelatnost, stipendije itd. 25.10.1935. osnovana je samostalna Velika loža XVIII distrikta u Jugoslaviji. Na svečanosti osnivanja bilo je prisutno 140 članova, od toga 25 iz Zagreba. B'nei B'rith se razlikuje od masonskih organizacija po tome što je to samo židovska organizacija i njen rad je javan. Neki su Židovi bili članovi masonskih organizacija. Obje su se organizacije bile zabranjene od nacista i njihovi su članovi proganjani.

⁷ Interesantna je činjenica da su «lijevo» orijentirani omladinci (članovi SKOJ-a) željeli preuzeti vodstvo u organizacijama koje su vodili cionisti, npr. u Židovskoj menzi i Akademskom potpornom društvu u Zagrebu, što im je uspjelo oko 1933. godine

Goldberger, Vera Klein, Ernest Goldstein, Galja Korporić, Dragan Mautner, Velji Blivajs (Bleiweiss) i drugi.

Antifašističke grupe su bile stvorene već u svibnju 1941. (Pavle Pap i Freidmann Hajim – poginuo od agenata).

U NOB su došli članovi «udarnih grupa»: Zvonko Fürst, Željko Fürst, Branko Svećenski (poginuli) i Rudi Rajman (nosilac partizanske spomenice). Neki su po zadacima bili poslani na teren: Pavle Pap-Šilja je poslan u Split, zatim je otišao u NOB, ali je uhvaćen i streljan u Skradinu. U Splitu je djelovao Leo Geršković.

Već su 27.svibnja 1941. uhapšeni židovski omladinci (165) i poslani na «rad» u logor Danicu kraj Koprivnice i zatim u Gospić i Jadovno na Velebitu, gdje su ubrzo ubijeni. Među njima Romano spominje slijedeće aktiviste: Alel Savić (Schwarz), Ivan Braun, Petar Gotlieb, Aleksandar Hirschl, Sam Hochberger (vidi listu ubijenih u Jadovnu).

Spomenimo još neke židovske borce:

Josip Papo Polak, student veterine, otišao u NOB i poginuo u ožujku 1942.godine,
Adolf Steinberger, španjolski borac, ubijen je od četnika u ožujku 1942, narodni heroj,
Robert Domani, španjolski borac NOB, zaklan od četnika u ožujku 1942, narodni heroj,
Ilija Elijas Engl (Andžić) španjolski borac, rukovodio tehnikom, poginuo 20.svibnja, narodni heroj,

Leo Mates, Zagrebačko sveučilište, «AGITPROP»,

Moša Albahari, sveučilište u Zagrebu, zarobljen u Istri, ranjen, u Italiji streljan (pod imenom Vittorio Bleccio) 21.11.1942.,

Rudolf Domani, streljan 9.9.1941 u Rakovom Potoku,

Ing. Josip Engl, ilegalna radiostanica – sa koje je poslan proglas na oružani ustanak, odveden u Jasenovac,

Đuro Engl, zajedno sa Josipom Englom, radiostanica, NOV,

Stjepan Engl - radiostanica, 9.7. 1941 u Jasenovac,

David Gaon, tehnika KPH, uhvaćen, mučen i ubijen u Zagrebu,

Nada Gaon, radnica, logor Stara Gradiška,

Laura Polak-Winter, “tehnika”,

Ivana Švarc, prof. (Zora Horvatić) NOV, Stara Gradiška, 1.11.1942.,

Magda Bošković, NOP, Lepoglava, Đakovo, Stara Gradiška,

Pavao Wertheim, streljan u rujnu 1941.

Prema dostupnim podacima⁸ u NOB-u je sudjelovalo 4.556 jugoslavenskih Židova i to 2.897 kao borci u narodno oslobodilačkoj vojsci (NOV), od kojih je poginulo 720 i 1.596 u narodno oslobodilačkom pokretu (NOP) od kojih je 599 stradalo.

U Hrvatskoj je u NOB-u sudjelovalo 1.737 Židova od kojih je 325 poginulo.

⁸ Romano, Jaša: Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata, Beograd, 1980.

Postoje podaci o sudjelovanju Židova u NOB koja je podijeljena na razdoblja: 1941. (prvoborci i nosioci «partizanske spomenice 1941»⁹), vrijeme od početka 1942. do rujna 1943. (kapitulacija Italije) i vrijeme od rujna 1943. do kraja rata. «Mi smo ovdje dali neke osnovne podatke, ali postoje i drugi brojni izvori».

1941. godina

Prema tim podacima iz Hrvatske je u 1941. godini otišlo u u NOV 72 Židova od kojih je poginulo 40; u NOP-u je sudjelovalo 116, a poginulo 96.

Iz Zagreba (1941) bilo 100 Židova u NOB i NOP-u od kojih je stradalo 79 (NOV 40 poginulo 33, NOP 60 -stradalo 46)

Od početka 1942. do rujna 1943. (kapitulacija Italije)

Iz Hrvatske je otišlo u NOV i NOP 266 Židova - poginulo 61, iz Dalmacije 22 (poginulo 6) i iz Hrvatskog primorja 6 (poginulo 2).

1942. se iz Splita priključilo partizanima 52 Židova (16 «domaćih» i 36 izbjeglica), 30 bjegunaca iz logora i 20 omladinaca iz Korčule.¹⁰

U 1942. godini partizanima se pridružilo i 28 liječnika¹¹ koji su upućeni u Bosnu na suzbijanje endemskog sifilisa. U listi liječnika Židova učesnika NOB-a¹² iz rada B. Belicze i S. Jevtović nalaze se 152 imena. Citirana je i posebna lista sa 144 imena liječnika učesnika NOR-a i lista od 108 liječnika koji su stradali kao žrtve fašističkog terora (uglavnom u logorima) iz rada J. Romana¹³

Židovi koji su pobjegli u talijansku zonu I. i zonu II. su bili internirani u logore u kojima su se nalazili do kapitulacije Italije (rujan 1943).

U to su vrijeme gotovo svi Židovi iz područja NDH u kojem su vladali ustaše već poslani u logore i dobrim dijelom ubijeni. Posljednja deportacija iz Zagreba bila je u svibnju 1943, kada se Židove predalo Nijemcima i poslalo u Auschwitz.

⁹ Ukupno je iz Hrvatske bilo 26 nosilaca partizanske spomenice 1941 i 4 narodna heroja: Robert Domani, Ilija Engl Andžić, Pavle Pap i Adolf Steinberger (Židova).

¹⁰ Korčulanski odred koji je napao talijanski magazin municije ((Eli Altarac), za osvetu su streljali 20 lica (3 židovske izbjeglice iz Sarajeva). Prema pisanju J. Romana, na inicijativu dr. Ivana Raguza (BiH) iz Hrvatske je upućeno u Bosnu na suzbijanje endemskog sifilisa 68 liječnika, 1 farmaceut, 1 inženjer i 1 student medicine. Njima se pridružilo i 12 liječnika iz Bosne i Hercegovine. Od ukupno 83 osobe uključene u ekipu, partizanima se priključilo njih 64, a 7 je ubijeno ili stradalo u logorima.

¹¹ Prema pisanju I. Goldsteina (2001), koji citira dr. Samuela Deutscha, učesnika u akciji suzbijanja endemskog sifilisa, cijela akcija je smišljena od dr. Ante Vuletića i dr. Miroslava Schlesingera kako bi se spasili liječnici i njihove obitelji. Od Ministarstva zdravstva NDH bilo je angažirano 76 židovskih liječnika od toga 12 žena. Liječnici su dobili obećanje da će njihove najuže obitelji biti zaštićene, čega se, međutim, ustaše nisu uvijek pridržavale. Neki su liječnici dobili dozvolu da u Bosnu odu i njihove obitelji.

¹² Belicza Biserka i Jevtović Saša: Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu u: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998.

¹³ Romano, J.: Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941-1945. Žrtve fašističkog terora. Zbornik 2. Studije i građa o učešću Jevreja u narodnooslobodilačkom ratu, Beograd 1973.

Od rujna 1943. do kraja rata

Od rujna 1943. do kraja rata pridružio se NOB-u najveći broj Židova (1.203 iz Hrvatske i 868 iz Bosne i Hercegovine¹⁴) i to najviše oni koji su se spasili u talijanskim zonama I. i II.

Već su ranije u talijanskim logorima, iz kojih su Židovi prebačeni u logor Kampor na Rabu, postojale organizacije logoraša i njihova povezanost sa NOB.

U dubrovačkom logoru su aktivisti bili Evald Erlih, Viktor Hajon i Ivan Kraft koji su bili povezani sa NOO na Lopudu¹⁵.

Na Braču je predstavnik bio Franjo Špicer (Ervin Šinko). Povezali su se sa partijskom organizacijom u mjestu Selca na Braču. Vlado Salcberger je u logoru uređivao «Zidne novine» koje su bile informativnog karaktera.

Na Hvaru je postojao (ilegalni) NOO (Narodno-oslobodilački odbor): Marcel-Marci Weiss, Jozef Albahari-Čučo, Ela Samakovlija, Bianka Beba Samakovlija,¹⁶ i Moric-Moco Kampos. Iz logora je pobjeglo 150 židovskih omladinaca i pridružilo se partizanima.

U logoru Kraljevica su bili aktivisti dr. Hinko Gotlieb, dr. Aleksandar Goldstein, prof. Bruno Prister, dr. Ivan Berkeš, ing. Pavle Ungar i Ladislav Seke.

U omladinskoj grupi su bili Danko Nahmijas, Zlatko Vamošer, Vlatka Vajs (Weiss), Dragica Vajnberger (Weinberger), Ivo Šoten i drugi. Čak je bila formirana u tajnosti) četa od 150 omladinaca¹⁷ koji su uvježbavani za kasnije akcije. Oni su se povezali sa organizacijom u mjestu Tuhobići.

Već su prije akcije oslobađanja logora u Rabu organizirani Narodno oslobodilački odbori u dubrovačkom i kraljevičkom dijelu rapskog logora, koji su stupili u vezu (iako je bilo zabranjeno) sa Komitetom slovenskog logora (Jože Jurančić) te je napravljen zajednički plan za oslobođenje logora. U logoru je bila četa od 150 omladinaca koji su tajno uvježbavani, a oko 60 omladinaca i omladinki su pripremani za bolničare pomoću raznih kurseva koje su organizirali liječnici u logoru, osobito dr. Irma (Mici) Špicer-Šinko. U židovski rapski bataljun je uključeno njih 23, a ostali su raspoređeni u četiri slovenska bataljuna.

Logor je oslobođen 8. rujna 1943 (neki navode datum 7. rujna 1943). Na mitingu u slovenskom dijelu logora upućen je poziv za oslobođenje logora i «masa» logoraša je krenula prema izlazu iz logora gdje je razoružala talijansku stražu i sami su logoraši preuzeli stražu.

Komandant logora Cuiuli pozvao je predstavnike logoraša i nije pristao razoružati vojnice i oružje predati internircima, te su to oni sami učinili 11. rujna. Nakon što je zatvoren komandant Cuiuli¹⁸ svi su Talijani predali oružje¹⁹.

¹⁴ Goldstein Ivo: *Holokaust u Zagrebu*, 2001, str 520.

¹⁵ A. Kamhi- M. Levinger: *Pokret otpora među Jevrejima Bosne i Hercegovine interniranim na Lopudu i Rabu*. Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u BiH, Sarajevo, 1966.

¹⁶ Grupa omladinaca se pripremala za odlazak u partizane, ali su njihov odlazak osujetili Talijani. Ela i Beba Samakovlija su bile uhapšene i kasnije prebačene na Rab. Samo su dvojica tada uspjela pobjeći u partizane, a to je kasnije uspjelo još 15 omladinaca.

¹⁷ Iskoristio se požar u logorskoj kuhinji (Romano str. 21) da se osnuje «Vatrogasna četa» čiji je komandir bio Weiss. Četa je redovito vježbala i kasnije se, nakon oslobođenja logora na Rabu, uključila u NOB.

¹⁸ Prebačen je iz zatvora zajedno s Rapskom brigadom na kopno i trebalo mu se suditi u Sloveniji. Međutim on je napravio samoubojstvo 18.9.1943.

¹⁹ Oduzeto je oko 2.000 pušaka, 15 mitraljeza i 6 topova.

Osnovana je Rapska brigada (9.9.1943) koja se sastojala od jednog židovskog i 4 slovenska bataljuna. Židovski bataljun bio je peti židovski bataljun Rapske brigade.

Židovski bataljun imao je 244 (neki smatraju da je bilo 243) borca raspoređena u tri čete, a svaka četa imala je tri voda. Komandir sanitetskog voda bila je Ela Samokovlija, a sačinjavalo ga je 23 bolničarki i bolničara, 4 liječnika, 3 farmaceuta, 2 zubara, 4 studenta medicine i 4 studenta farmacije. No točan broj boraca bio je predmet mnogih diskusija, pa čak i od onih koji su sami sudjelovali u njemu. Osnovni sastav bataljuna činila je Omladinska četa (oko 150) koja je bila organizirana u srpnju 1943. i redovno održavala vježbe.

U bataljun je priključeno i 17 omladinaca iz Sarajeva koji su nakon neuspjelog pokušaja da se u jesen 1941. uključe u Kalinovački partizanski odred, pobjegli u Dalmaciju gdje su ih prebacili u logor na Rabu.

Najveći broj boraca bili su intelektualci i zanatlije.²⁰

U Židovskom bataljunu komandant je bio David Dača Kabiljo, zamjenik komandanta Miko Salom, komesar Edvard Erlich (poginuo 20.10.1943), komandir 1. čete Joži Kabiljo, komandir 2. čete Marcel Weiss, komandir 3. čete Moric Kampos, sanitetski vod: Ela Samokovlija.

Rapska brigada (židovski i slovenski bataljuni) je stupila u vezu sa Glavnim štabom Hrvatske u Otočcu kamo je otišla delegacija u sastavu Franc Drenovac, Jože Valentinčić i Viktor Hajon.

Židovski bataljun se prebacio brodom «Senj» u Novi Vinodolski 17.9.1943. i krenuo prema selu Brlog (u blizini Otočca) gdje je stigao 18.9.; zatim je otišao za Premišalj, odakle je krenuo dalje te je 2.10. stigao u selo Lipa, u blizini Generalskog Stola gdje je bilo sjedište 7. banijske divizije u koju su borci Židovskog bataljuna uključeni 3.10.1943.

Židovski rapski bataljun je rasformiran, zbog opasnosti po relativno neiskusne borce i zbog opasnosti da kao Židovi budu posebna meta nacista. Odluka je donesena još 23.9.1943. u vrijeme kada su borci bili u mjestu Brlog, nedaleko Otočca. Zbog toga je bataljun krenuo za Generalski Stol, u sastav VII banijske divizije.

Prije rasformiranja Židovskog bataljuna on je bio postrojen pred komandantom (Pavle Jakšič) i komesarom (Đuro Kladarin) Banijske divizije gdje su im održali govor. Od 197 boraca uključenih u Banijsku diviziju (imali su svoje oružje koje su bili zarobili od Talijana) poginulo je do kraja rata 36.

Liječnici i farmaceuti iz logora na Rabu su raspoređeni po jedinicama partizanske vojske. Bilo je 18 liječnika i 15 farmaceuta (ne računajući 4 liječnika i 3 farmaceuta u sastavu Židovskog rapskog bataljuna). Oni su se 17.9.1943. prebacili brodom do Novog Vinodolskog gdje su ih dočekali predstavnici Glavnog štaba i rasporedili u razne jedinice i (starije osobe) pozadinske zdravstvene ustanove. Poginula su dva farmaceuta, a jedan liječnik je umro u toku rata. U slovenske bataljune raspoređeno je 35 židovskih bolničarki.

²⁰ Romano str. 32: zanatlija 56, učenika 50, službenika 42, studenata 28, domaćica 17, trgovaca 13, trgovačkih pomoćnika 13, tehničara 6, liječnika 4, inženjera 4, profesora 3, farmaceuta 3, pravnika 2, zubara (dentista) 2, «drogerista» 1.

U logoru na Rabu je umrlo 11 osoba.

204 osobe su ostale na Rabu–njih su Nijemci odveli u Auschwitz.

211 je otišlo u Italiju (direktno sa Raba).

Iz logora na Rabu sudjelovalo je 312 boraca u NOV od kojih je poginulo 53 ili 17,1%.

Iz logora je evakuirano 2.839 osoba. U partizane se kasnije uključilo još 379 interniraca koji su raspoređeni u Ličku, Banijsku i Kordunašku diviziju. Poginulo je 37, umrlo 2 i stradao 1 (ukupno 40). Preostali internici su evakuirani u Liku, Kordun i Baniju (2.460) u listopadu 1943. Od njih je u NOP-u bilo 648 (stradalo ili umrlo 45 (6,9%).

Organiziran je i Jevrejski vod u 1. Crnogorskom bataljunu, 1. prekomorske brigade formiran u Karbonari, Italija, u listopadu 1943. od 20 boraca, a komandant voda bio je David Štern iz Prijedora. Borci su prebačeni na Korčulu i u borbama s njemačkim desantnim jedinicama poginulo ih je 15, preživjeli su otišli u Drvar – u 1. proletersku brigadu.

Židovi koji su pobjegli u Italiju također su bili uključeni u talijanske partizanske jedinice, npr. Antonio Gramši (Albert D. Atijas, komesar) i Cadik D. Danon.

Iz Dalmacije su partizani organizirali evakuaciju staraca, žena i djece preko Visa u Italiju i u El Šat u Egiptu. U jugoslavenskom zbjegu bilo je 122 Židova. Zbjeg su pratili Miroslav Feldman, Erna Geršković i Paula Zon. Zdravstvena služba zbjega: dr. Žarko Almuli i Elza Hirschl-Karamfilović. Erna Geršković uređivala u zbjegu list «Žena» i «Naš list», brošuru itd.

Od rujna 1943. do kraja rata u NOB se uključilo 1.024 Židova iz Hrvatske (poginulo 79) i 24 iz Hrvatskog Primorja (poginulo 2).

Partizanima se priključilo i:

48 bjegunaca iz ustaških logora,

7 bjegunaca iz nacističkih logora,

42 zatočenika iz Borskog rudnika (oslobođeni),

11 pobjeglih sa prisilnog rada u Mađarskoj,

16 pobjeglih sa rada u Ukrajini,

17 iz zatvora u Mađarskoj,

7 iz zatvora u Bugarskoj,

19 zatvorenika iz bugarskog zatvora Idrizovo u Makedoniji,

10 iz Albanije,

4 iz Grčke,

129 iz Italije,

36 liječnika iz ekipe za liječenje endemskog sifilisa u Bosni,

35 Židova konfiniranih na Korčuli,

93 Židova koji su bili stalno nastanjeni u Splitu i 159 židovskih izbjeglica u Splitu,

26 iz zarobljeničkih logora.

Prema podacima iz baze podataka u Istraživačkom i dokumentacijskom centru, od oko 15.000 Židova koji su 1941. godine bili u evidenciji Židovske općine u Zagrebu²¹ izdvojili smo podatke o poginulima u NOB-u:

U NOB-u su poginula 162 zagrebačka Židova (44 žene i 118 muškaraca).

Analizirali smo podatke o vremenu pogibije²² boraca NOB-a :

1941 – 5 (3,1%)

1942 – 14 (8,6%)

1943 – 55 (34,0%)

1944 – 53 (32,7%)

1945 – 8 (4,9%)

nepoznato 27 (16,7%).

Otpor je organiziran i u logorima smrti, iako je to manje poznato zbog malog broja preživjelih. Najpoznatiji događaj u Jasenovcu bio je proboj iz logora, ali mi smo u knjigu uključili i dokument o streljanju grupe zatvorenika (među njima i nekoliko Židova) zbog pokušaja bijega. Dokument smo dobili od dr. Mate Rupića, nekadašnjeg direktora Spomen - područja Jasenovac.

Proboj iz Jasenovca

Pred sam kraj II. svjetskog rata, nakon bombardiranja u ožujku i travnju 1945, komandant koncentracijskog logora Jasenovac Vjekoslav-Maks Luburić je dao naredbu da se ubiju svi zatvorenici i da se logor sruši sa zemljom i zapali kako bi se sakrili tragovi strašnih zločina.

21. travnja 1945. bilo je još samo oko 760 žena na životu u ženskom dijelu logora Jasenovac. Njih su ustaše odveli na obalu rijeke Save i poubijali. Istog su dana preostale muškarce (njih 1.061) zatvorili u jednu zgradu.

Grupa zatvorenika: Ante Bakotić, Čedomil Huber, Dragutin Škrgatić, Pavao Kulaš, dr. Kostić i drugi su napravili plan proboja iz logora.

22. travnja, na znak Ante Bakotića (koji je ubijen u toj akciji) su zatvorenici navalili, ubili nekoliko stražara i oteli im oružje. Svi su bježali prema ogradi na kojoj su bile prerezane žice, a ustaše su pucali sa svih strana. U toj je akciji ubijeno mnogo zatvorenika, ali su ipak neki uspjeli pobjeći i pridružiti se partizanima.

I grupa zatvorenika iz logora «Kožara» (njih 167) je 22. travnja organizirala proboj. Organizatori su bili: Stanko Gačeša, Stojan Lapčević, Zahid Bukurević, Egon Berger, Albert Atijas-Zakić, Aco Danon, Leon Maestro i rabin Arnold Baš. Oni su napali stražu, prerezali žice na ogradi logora i podmetnuli požar u radionicu.

Preživjeli logoraši su se priključili partizanima.

Svake godine na dan proboja iz Jasenovca, 22. travnja, održava se komemoracija žrtvama koncentracijskog logora Jasenovac.

²¹ 10.960 registriranih i oko 4.000 članova njihovih obitelji

²² Najviše su nam pomogli dokumentirani podaci iz projekta «Dotrščina» za 6.399 Židova, od kojih su 83 poginula u NOB-u.

21. Jews in National Liberation War (NOB) and Anti-fascist movement (NOP) Jews in camps

Jews played an important part in the National Liberation War 1941-1945. Special combat units were entirely made up of Jews. There was a high proportion of Jews in the resistance movement (in Croatia 7% of the Jewish population).

On the territory of Croatia (today) before the second World War, Jewish population numbered about 25,000 members in 30 Jewish communities. This large community was almost completely annihilated in Holocaust and survived only about 5,500 Jews from Croatia. Half of the survivors emigrated to Israel (1948-1952).

Immediately after establishment of the Nazi state NDH (Independent State of Croatia) on April 10, 1941, the Racial Law was issued and implemented and concentration camps founded.

The first stage in creating the camp system was the establishment of transit camps from which Jews were transported to concentration camps, mainly to Jasenovac¹.

We assume that in the NDH camps: Jadovno, Đakovo, Loborgrad, Pag, Tenje and other camps and pits, about 5,000 Jews were killed.

In the Jasenovac² and Stara Gradiška concentration camps, according to most researchers, about 13,000 Jews were killed (1941-1945).

(6,000 Jews from Croatia and 7,000 from Bosnia and Herzegovina³)

About 5,000 Jews were transported to the German camps, mainly Auschwitz.

When in July 1941, the first anti-fascist resistance in Croatia was organized (according to Slavko Goldstein), a number of Jews, especially those young and organized (Macabi, SBOTIC etc.) had already been taken to camps and killed there (see Jadovno camp).

According to the Jaša Romano, the data for the territory of Yugoslavia was:

4,556 Jews participated in the National Liberation War:

2,897 as fighters (720 fell in combat)

1,569 joined the Anti-fascist movement (599 were killed)

According to the available data, 1,737 Jews from Croatia joined Antifascist resistance, 325 of them were killed.

72 Jews from Croatia joined partisan combat units in 1941 (40 fell); from Zagreb 40 Jews (fell 33).

116 Jews from Croatia participated from 1941 in anti-fascist movement (NOP) (96 fell); from Zagreb 60 (fell 46).

---

¹ Jews were also deported to the Nazi camps, mainly Auschwitz

² Last 760 women prisoners were killed on 21. travnja 1945 when Nazis decided to abandon the camp Jasenovac. On that day 1,061 men were captured in one building and decided to escape. On April 22, they killed Ustasas who was on the guard and ran to the camp wall, many of them have been killed, those who survived joined partisans. Every year on 22. April is commemoration held in Jasenovac memorial.

³ Bosnia and Herzegovina was part of NDH and out of 14,000 Jews (1940) only about 4,000 survived.

266 Jews from Croatia and Slavonia joined NOB in 1942 till September 1943 (fell 61); from Dalmatia 22 Jews (fell 6) and from «Hrvatsko Primorje» 6 (fell 2).

In 1942 NOB joined 28 medical doctors from Bosnia (specialist for endemic lues) and 30 Jews who manage to escape from camps.

1.203 Jews from Croatia, mostly from the Italian zone, joined NOB in period between September 1943 (capitulation of Italy) and end of the war.

26 Jews from Croatia; 17 from Zagreb (Total 150 from Yugoslavia) are holders of the special «Partisan Star 1941». They joined Partisans combat units in 1941.

10 Jews were proclaimed «Peoples' Heroes», from Croatia: Robert Domani, Ilija Engel Andžić, Pavle Pap i Adolf Steinberger.

28 Jews reached the rank of general (different level) in the National Liberation Army.

We assume that about 5.000 Jews (refugees) survived in the Italian Zone where the racial law was not so strictly implemented.

Italian Zones (I and II) were created according to the Pact in Rome (May 1941). Italy got a greatest part of the Croatian coast and part of inner Croatia. Zone I was annexed to Italy and came under its complete military and civilian control. In Zone II, the Italian army was given military command and the Ustasha regime had civilian command.

Under German pressure, the Italian 2nd Army Command decided (on June 27, 1942) to establish camps for Jews.

The first Italian camp for Jews was on the Island Korčula (in Korčula and Vela Luka). After the capitulation of Italy, Jews from Korčula were granted permission to evacuate to Italy (some of them to the camp Bari).

About 2,000 Split refugees were sent to Korčula and then shipped to Italy. Jewish refugees in 1943 were evacuated from Split to the island Vis and later to Italy. 122 persons escaped via Bari to El Shat in Egypt.

Members of the Jewish community in Split, who helped many Jewish refugees, after German occupation in 1943, were sent to camp «Sajmište» in Beograd and Auschwitz (men) and women and children were sent to Jasenovac and killed there. In holocaust 148 Jews from Split has been victims.

In camps, situated on the territory under Italian control, Jews were permitted to have some kind of autonomy of internal organisation of the camp.

They were sometimes allowed to purchase extra food, organize health care and other services and prepare cultural and entertainment programs.

In all camps Jewish boards were established which took care of order, organization and contacts with Italian soldiers and authorities.

Jews in camps also organized antifascist boards through which they received data on Nazi movement and danger. A special connection was established with the resistance and partisans in places where camps were located, who assured Jews departure, escape or evacuation.

At the end of May 1943, the Jewish inmates of the camps in Kraljevica⁴, Brač, Hvar and Dubrovnik⁵ were sent to the main camp Kampor on Rab, where a camp for captured Slovenian partisans already existed since July 1942. Both camps were under the command of colonel Count Cuiuli⁶

According to investigations in camp Rab there were more than 3,500 Jews (15% children under 15, 38% men and 47% women).

The Antifascistic movement in both camps prepared action for liberation. In the camps had been organized training for men. Women and girls are trained as medical staff (nurse).

After the capitulation of Italy inmates in Rab camp disarmed the guards, capture the weapons and food, clothes etc. and took commande over the camp.

On September 8, 1943, the first gathering of the future partisan unit (batalion) was held. The Jewish battalion was formed with 243 fighters and a medical unit. The commandant was David Kabiljo and comesar Ewald Ehrlich.

The Jewish battalion went by boat on mainland and later to Lika. It was decided that they should join the 7th Banija division.

According to Romano, from the Rab camp 691 Jews joined the Army and 648 the Antifascist Movement (together 1,339).

The National liberation Army also joined 117 Jews liberated from Ferramonti camp in Italy.

In 1943 about 20 Jewish doctors and about 40 nurses and other medical staff joined Partisans.

Jews contributed in the National Liberation War in health, education, culture, informations (newspapers) etc.

The remaining Jewish inmates of the Rab camp, mostly older man, women and children, were shipped from the island to the mainland and evacuated to «liberated territory» in Lika, Kordun and Banija. They joined the masses of refugees or were interned to Italy, Switzerland and El Shat. 45 of them were killed by Nazis or in bombing.

204 mostly old and sick Jews remained on the island Rab. When the Germans came, they were taken to Auschwitz.

---

⁴ In November 1942 a camp was established in Kraljevica (Porto Re) with about 1,250 internees from the Croatian coast and Gorski Kotar.

⁵ In the Dubrovnik (region) several camps were established: Gruž- Wregg (Jews from Dubrovnik), Kupari and island Lopud- mostly for refugees from Bosnia. There were about 1,700 Jewish refugees in Dubrovnik area and a small community of Dubrovnik (about 100 Jews) organised their accomodation and shelter.

⁶ He was imprisoned on September 13, after the liberation of camp, but he committed suicide.

Prilozi

GOLDSCHMIDT (GOLDŠMIT) SLAVKO, Izidora

Roden je 1905. u Lipiku. Advokat (doktor prava) iz Zagreba.

Uhapšen je i 1. svibnja 1941. odveden u Kerestinec, a 22. listopada 1941 u Jasenovac.

Prema jednom izvoru ubijen je u grupi od 20 Židova u Jasenovcu 1943, a prema drugom ubijen je 21. lipnja 1944. na Gradini u grupi od 20 Židova koji pokušaja bijega Wolner Ivica iz logora.

Izvori:

Arhiv Hrvatske: Ust. povje.za grad i kot. Koprivnicu, kut. 1

KOS DH I 481/41, kut. 15

ZKRZ GUZ 1145/47 (CGK 251/47) kut. 135

ZKRZ Zh 9947-10126 (prilog: 3 djelomični popis
žrtava logora Jasenovac) kut. 266

JTH Optužnica Artuković-Pavelić:- popis interniranih
Židova u Jasenovac I 22. X 1941 i Popis
zatočenika u Jasenovcu, kut. 3

JTH Optužnica Artuković-Pavelić: Zapisnik od 5.VII
1945 - CGK 2302/46; zapisnik od 18.5.1945,
kut. 8

Logor Jasenovac, Gradiška, Lobar, kut. 5

Zb-PRP Kartoteka i Upitnik

Židovska općina Zagreb: Popis žrtava, red. br. 1956

Zapisnik.

• strijeljanju zatočenika - sastavljen dana 5. veljače 1942. godine.

Dana 5. veljače o.g. opazilo se je nekakve šaputanje među zatočenicima.

Provedjenjem jače opreznosti i istrage ustanovilo se je, da su neki komunisti, zatočenici - stvarali teren za organizaciju pobune među samim zatočenicima i napadaj na straže, kako bi se domogli oružja.-

Tako su neki isti taj dan nenadano napali na stražare htijući ~~uzajmno~~ na taj način da stvore nered i ostvare svoj plan kao i iskoriste priliku bjegstva.

Na temelju svega toga uhvaćeni zatočenici nedozvoljenoga čina, kažnjivo smrti, STRIJELJANI SU SLIJEDEĆI:

1. ✓ Milinović Jakov Blažeb,
2. ✓ Gespečić Franjo, Franjin,
3. ✓ Triska Ivan Franjin,
4. ✓ Blažkević Filip, Baltazara,
5. ✓ Merijon Lino, Matijin
6. ✓ Crnić Stjepan Ivonev,
7. ✓ Novčić Leopold Jurjev,
8. ✓ Živkević Stjepan Matin,
9. ✓ Plavičić Ivan Petrev,
10. ✓ Ceinar Franjo Jareoslavov,
11. ✓ Mautner Pere Franjin,
12. ✓ Pacedi Franjo Antunov,
13. ✓ Hesz Ignac Andrijin,
14. ✓ Spitzer Zdenko Rudolfa,
15. ✓ Goldberger Ivan Maksow,
16. ✓ Gross Zvonimir Jakobov.

Gore odredjena i provedena kazna smrti nad zatočenicima/pobunjcima, provedena je po zakonskim odredbama.-

ZAKLJUČENO I PODPISANO:

Jasenovac, dne 5. II. 1942. godine.

PRISUTNI:

Od strane Katarske oblasti: opć. bilj.

Zapisničar:

Od strane Zapovjedništva: radnog logora: peručnik,

ZAPOVJEDNIK U PRAVNOG ODJELA:

OPĆINSKI LIJEČNIK:

LIJEČNIK RADNOG LOGORA:

Protocol
of execution of prisoners by shooting on 5 February 1942

On 5th February this year we have noticed some whisperings among the prisoners. After investigating we have found out that some communist prisoners had been trying to organize a riot within the prisoners and to attack the guards, in order to get some weapons.

On the same day, some of them suddenly attacked the guards trying to provoke confusion and realize their plan to escape.

Consequently, the following captured prisoners who had committed this prohibited act, for which death penalty was the punishment, had been executed by firing squad:

1. Milinović Jakov, Blažev,
2. Gospočić Franjo, Franjin,
3. Triska Ivan, Franjin
4. Blažeković Filip, Baltazara,
5. Marijan Lino, Matijin
6. Crnić Stjepan, Ivanov
7. Novačić Leopold, Jurjev
8. Živković Stjepan, Matin
9. Plavičić Ivan, Petrov
10. Ceinar Franjo, Jaroslavov
11. Mautner Pero, Franjin
12. Pacadi Franjo, Antunov
13. Hasz Ignac, Andrijin
14. Spitzer Zdenko, Rudolfa
15. Goldberger Ivan, Maksov
16. Gross Zvonimir, Jakobov

The above prescribed and executed death penalty of the prisoners/rebels, had been carried out according to legal provisions.

CONCLUDED AND SIGNED:

Jasenovac, 5th February 1942.

PRESENT:

Keeper of the minutes:

From the district authorities: municipal notary

From the command of the working camp: lieutenant

Commanding officer in Managing Board:

Municipal physician :

Physician of the working camp:

Stamp:

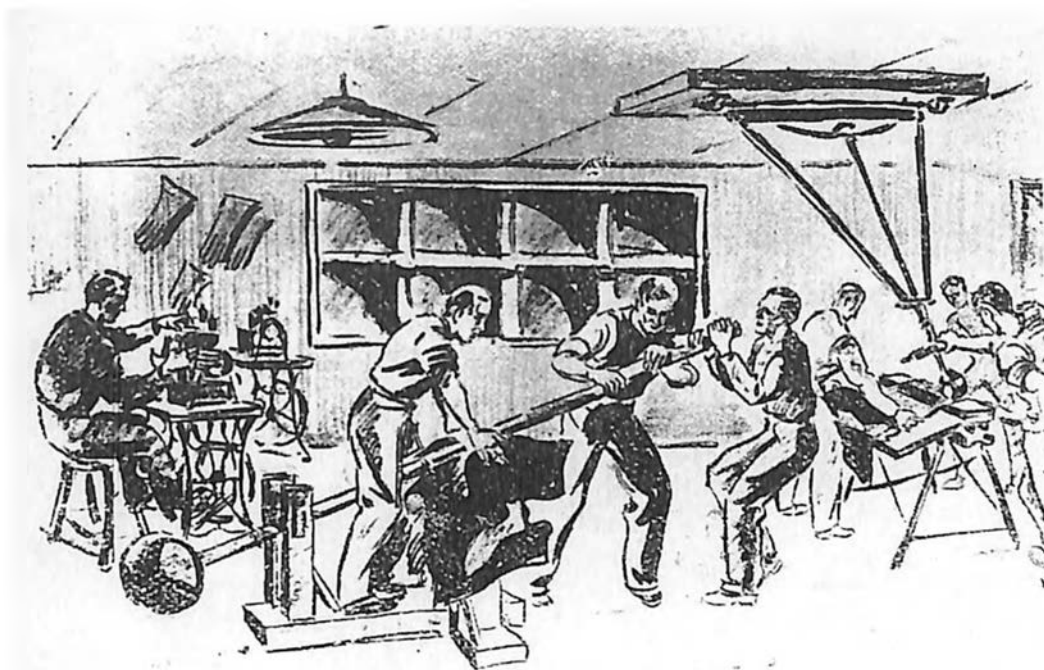
signatures illegible

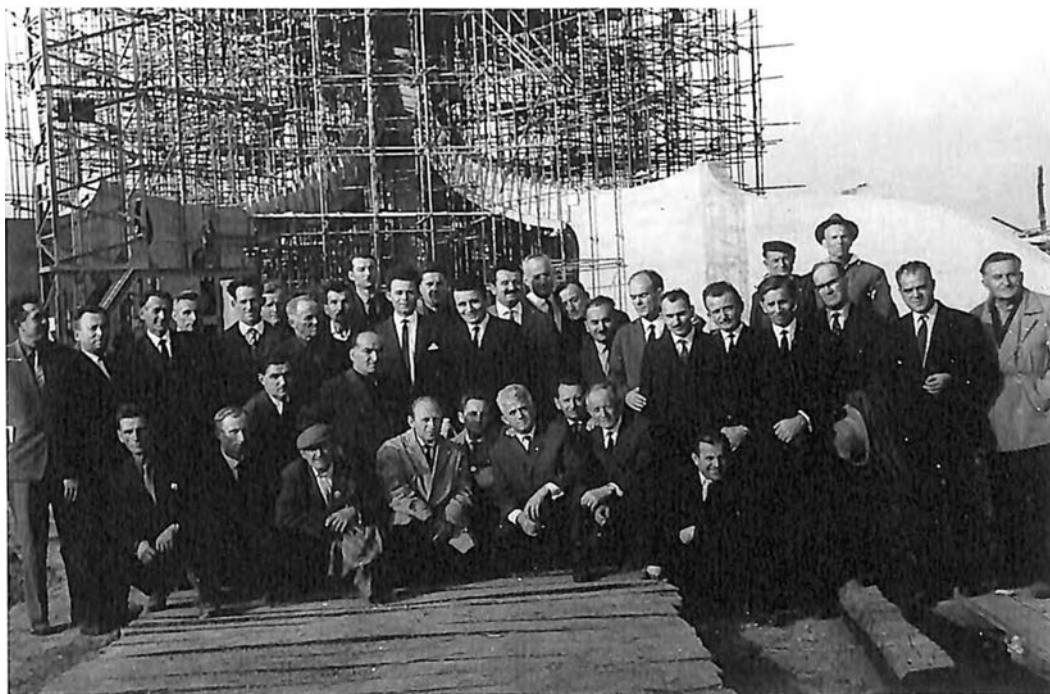
Slika 91. Logor Jasenovac nakon odlaska ustaša
The Jasenovac concentration camp in spring 1945, after it was burnt by Ustasha

Slika 92. Komisija za istraživanje zločina okupatora na mjestu proboja zatočenika 22. travnja 1945
Commission for war criminal in Jasenovac, the place where prisoners break out and escaped
on 22. April 1945

Slika 93. Rad u zloglasnoj kožari u Jasenovcu, Crtež Daniela Ozme ubijenog u Jasenovcu
Work in Jasenovac, drawing by Daniel Ozmo, Jewish painter killed in Jasenovac

Slika 94. Preživjeli logoraši proboja u Jasenovcu, snimljeni 1965. pred spomenikom u Jasenovcu
(kada se još gradio)
Jasenovac - 1965. Survivors from Jasenovac camp who escaped on 22 April, 1945

Slika 95. Komemoracija u Jasenovcu 2000. godine
Commemoration in Jasenovac, 2000.

Slika 96. Židovski rapski bataljun
The Jewish combat battalion, Rab, 1943

Slika 97. Preživjeli borci Židovskog rapskog bataljuna na komemoraciji 50 godišnjice oslobođenja logora, 1993.
The surviving former fighter of the Rab Battalion at the commemoration of the 50th anniversary of the camp liberation, 1993

Slika 98. Židovski doktor u partizanima
Jewish doctor in NOB

22. Židovi koji su preživjeli Holokaust

Danas ima u svijetu (uzevši kao osnovu širu definiciju¹) između 832.000 i 935.000 preživjelih žrtava nacizma.

Područje	Broj preživjelih žrtava nacizma	Postotak od ukupne populacije preživjelih u svijetu
Izrael	326.000-355.000	35 - 43
FSU	194.000-222.000	21 - 27
Evropa	142.000-169.000	15 - 20
Od toga:		
Istočna i Srednja Europa	46.000- 73.000	
Zapadna Europa	96.500- 96.500	
USA	127.000-146.000	14 - 18
Ostali "Svijet" uključujući Latinsku Ameriku, Kanadu, Australiju, Južnu Afriku i druge zemlje	43.000- 43.000	5 - 5
Ukupno	832.000-935.000	

Holocaust survivors according Claims Conference Data

Napomena: sve brojke i postotci su zaokruženi

Claims konferencija (Conference on Jewish Material Claims against Germany) koja je osnovana 1951² prilikom primjene svojih socijalnih programa, daje slijedeću definiciju žrtava nacističkog progona (fašizma):

«To su Židovi koji su živjeli u zemlji u vrijeme kada je ona bila pod nacističkim režimom, pod nacističkom okupacijom ili pod režimom nacističkih suradnika (kod nas ustaša i NDH).

Za Sovjetski Savez je ta definicija proširena sa osobama koje su bježale od nacizma u područje (iste) zemlje koje nije bilo pod nacističkom upravom.

To uključuje i tzv. «izbjegličke slučajeve» (Flight Cases) - osobe koje su pobjegle neposredno prije nego što je zemlja bila okupirana, koji su bježali u toku invazije dok još nije bila okupirana cijela zemlja ili koji su bježali ubrzo nakon što je zemlja bila okupirana».

Definicija "Žrtve" uključuje Židove koji su rođeni prije 1945. godine (odnosno dana oslobođenja).

¹ Claims konferencija je dala kriterije po kojima osobe koje su preživjele Holokaust mogu postavljati zahtjeve. To se u prvome redu odnosi na definiciju koga se (danas) smatra Židovom. Prema takvoj definiciji postojale bi tri kategorije populacije: Osnovna židovska populacija - Židovi; periferna židovska populacija : oni koji su rođeni kao Židovi ali se više ne smatraju Židovima i nežidovski partneri i djeca Židova; te osobe koje imaju židovske pretke (u prvom ili drugom "koljenu") i koji su mogli doći u Izrael prema "Zakonu o povratku". Prema nacističkim rasnim zakonima bili su proganjani svi koji su imali židovske pretke.

² Osnovana je na sastanku 23 židovske organizacije sa zadaćom da posreduje u pregovorima sa Njemačkom za kompenzaciju i restituciju žrtvama Holokausta. Do sada su uspjeli sklopiti 24 ugovora za kompenzacije sa vladama Njemačke i Austrije i industrijskim poduzećima.

Definicija Žrtve ne uključuje borce u ratu protiv nacizma ili osobe koje su (npr. u SSSR-u) bili u područjima koja nisu bila okupirana od nacista (iako su patili od posljedica rata).

Većina preživjelih Židova je danas starija od 65 godina. Smatra se da je preživjeli Židov, koji je danas mlađi od 65 godina, preživio Shoa (Holokaust) kao dijete.

Starost preživjelih u Izraelu (2000) godine uzeta je za procjenu starosti osoba koje su preživjele Holokaust i u drugim područjima:

Starost	broj	Postotak
Manje od 65 godina	208.000	25%
65 do 74 godine	333.000	40%
75 do 84 godine	216.000	26%
85 i više godina	75.000	9%
Ukupno	832.000	100%

Population of Holocaust survivors according age

Žrtve nacizma koje su preživjele Holokaust danas predstavljaju samo oko 6% ukupne židovske populacije u svijetu, ali oko 27% svih Židova starijih od 55 godina. Postoje velike razlike po pojedinim zemljama koje su prikazane na slijedećoj tabeli³:

Geografsko područje	Procjena ukupne židovske populacije	Procjena broja Židova starijih od 55 godina	Procjena broja preživjelih žrtava nacizma	% žrtava od ukupne populacije	% žrtava od starijih od 55 godina
Izrael	4,743.000 (1999)	853.000	326.000	7%	38%
FSU	573.000	354.000	194.000	34%	55%
Evropa	1,107.000	307.000	142.000	13%	46%
Od toga:					
Istočna i centralna Europa	102.000	60.000	46.000	45%	77%
Zapadna Europa	1,005.000	247.000	96.000	10%	39%
USA	5,515.000	1,335.500	127.000	2%	10%
Ostali «Svijet»	1,005.000	248.000	43.000	4%	17%
Od toga:					
Latinska Amerika	435.000	111.000			
Kanada	360.000	82.000			
Oceanija	100.000	26.000			
Južna Afrika	70.000	20.000			
Ostali	40.000	9.000			
Ukupno	12.943.000	3,097.000	832.000	6%	27%

Jewish population and Holocaust survivors in the world

³ Claims konferencija. Procjene su rađene na osnovi statističkih podataka pojedinih zemalja, institucija i na osnovi procjena prof. Della Pergole iz Hebrew Univesity u Izraelu.

Veliki broj preživjelih žrtava nacizma danas živi u materijalnim prilikama koje su ispod ekonomskog prosjeka ("Under Economic Duress").

Definicija donje ekonomske granice, zapravo siromaštva, je različita u raznim zemljama. U Izraelu i većini evropskih zemalja je ta granica polovina od prosječnog dohotka.

U Izraelu od 326.000 žrtava nacizma ima:

oko 65.000 siromašnih,

oko 140.000 gotovo siromašnih (near-poor),

oko 120.000 ima srednji dohodak (moderate income).

Definicija «starih osoba» je prema uvjetima nacionalnog osiguranja u Izraelu: za muškarce 65 i više godina, a za žene 60 i više godina.

Osobe koje su rođene između 1927. i 1944. (1945) nazivaju se "djecom koja su preživjela Holokaust" (Child survivors) i u ukupnoj populaciji preživjelih se njihov udio sve više povećava (zbog visoke stope smrtnosti u starijim generacijama).

Židovi koji su preživjeli Holokaust i danas se nalaze u Hrvatskoj

Prema podacima sakupljenim prilikom velike humanitarne akcije Švicarskog fonda 1999. godine⁴ u Hrvatskoj je bilo oko 900⁵ Židova koji su preživjeli Holokaust. Tada je obuhvaćeno preko 90% članova židovskih općina.

Danas u Hrvatskoj ima oko 2.500 do 3.000 Židova koji su okupljeni u 10 židovskih općina. Oko 75% Židova je koncentrirano u Zagrebu, najvećoj Židovskoj općini u Hrvatskoj. Humanitarnom akcijom Švicarskog fonda obuhvaćeni su i oni Židovi koji nisu članovi židovskih općina, oko četvrtina od ukupnog broja preživjelih Židova.

Oni danas žive u oko 60 naselja (gradova) u Hrvatskoj, što smo prikazali i na priloženoj tablici. Radi usporedbe smo dali i broj Židova u židovskim općinama prije Holokausta (1940. godine).

Židovi koji su preživjeli Holokaust predstavljaju ostatak od nekada velike i prosperitetne židovske zajednice u Hrvatskoj koja je brojila oko 25.500 Židova (S. Goldstein). Pretpostavlja se da je preživjelo oko 20%, ali je u razdoblju od 1948. do 1953. oko polovina preživjelih napravila Aliju.⁶

Od preko 900 preživjelih Židova u Hrvatskoj, jedna trećina je porijeklom iz drugih područja nekadašnje Jugoslavije, pretežito iz Bosne i Hercegovine. Neki su došli u novije vrijeme, 90-tih godina, kao izbjeglice iz Sarajeva.

---

⁴ Akcija Švicarskog fonda uz pomoć i organizaciju WRJO i njenog direktora Eli spanića.

⁵ Broj od 900 preživjelih se odnosi na stanje u 1999. godini, a ne na ukupni broj Židova Hrvatske koji su preživjeli Holokaust, od kojih su neki preživjeli u inozemstvu i nisu se vratili u Hrvatsku, drugi su emigrirali (većina u Izrael), a najveći broj njih su umrli između 1945. i 1999. godine. Pretpostavljamo da je od kraja Drugog svjetskog rata, do 1999. umrlo oko 2/3 onih koji su preživjeli Holokaust.

⁶ Prema podacima Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije tada je u Izrael emigriralo iz Jugoslavije 7.739 Židova.

Dobna struktura preživjelih u Hrvatskoj, njihov socijalni, ekonomski, obiteljski i zdravstveni status pokazuje da se radi o ugroženoj populaciji sa posebnim potrebama⁷. Mortalitet je veoma visok. Žene predstavljaju 63% ukupnog broja preživjelih, većina njih pripada starijim dobnim skupinama (jer žene u prosjeku žive duže od muškaraca). Preživjeli predstavljaju preko 50% ukupnog članstva židovskih općina.

Prosječna starost Židova koji su preživjeli Holokaust je vrlo visoka. Godine 1999. bilo je više od 70% starijih od 70 godina, a 40% starijih od 75 godina.

Dobna struktura Židova koji su preživjeli holokaust u Hrvatskoj (1999)⁸:

Dobna struktura Židova Hrvatske koji su preživjeli Holokaust (i danas se nalaze u Hrvatskoj)									
Dobna skupina	52-57	58-62	63-67	68-72	73-77	78-82	83-87	88-92	Preko 93
Godina rođenja	1945 1940	1939 1932	1931 1926	1925 1920	1919 1914	1913 1908	1907 1902	1901 1896	1895 i ranije
broj	125	118	102	136	173	97	67	29	12
%	15%	14%	12%	16%	20%	11%	8%	3%	1%

Holocaust survivors in Croatia, according age groups

Među preživjelima (1999) bilo je samo 30 njih koji su preživjeli njemačke koncentracijske logore⁹, 25 je preživjelo koncentracijske logore u NDH¹⁰. U talijanskoj zoni NDH spasilo se 180 preživjelih; u području koje je bilo pod mađarskom okupacijom spasilo se njih 49; u Italiji (Barri, Ferramonte, Nonandola, Campo Carbonare i dr) spasilo se 15, u izbjegličkim logorima (Švicarska, El Shatt) 14; nekoliko njih bilo je u zarobljeničkim logorima ili u radnim logorima.

Najveće grupe preživjelih su oni koji su bili djeca (28%), najčešće preškolske dobi. Oni su preživjeli sakrivajući se, često u hrvatskim obiteljima ili u nekim slučajevima pod okriljem katoličke crkve.¹¹

⁷ Socijalna anketa koju je proveo na populaciji starijoj od 65 godine Socijalni odbor i JOINT (dr.Švob Melita) u Zagrebačkoj židovskoj općini 1995. godine pokazala je da 45% ispitanika živi u samačkim domaćinstvima i to su pretežito žene (89%). 40% domaćinstava se sastoji od dva (stara) člana - bračna partnera. Dvije trećine ispitanika su bile žene (feminizacije starije populacije) od kojih je samo polovina imala mirovine po osnovi rada, a četvrtina obiteljsku (nižu) penziju. Stručna sprema žena je u prosjeku niža od sprema muškaraca (NKV i SSS) te su i mirovine bile niže. Samo četvrtina ispitanika imala je režijske troškove pokrivenne svojim prihodima. Problemi ispitanika bili su vezani za ishranu (redovnu, dijetalnu), zdravlje (41% kronične bolesti), oko 50% ima probleme sa kretanjem i ima potrebu za jednom ili više vrsta pomagala. Četvrtina je imala probleme sa ostvarivanje zdravstvene zaštite (ne može sam do doktora, ne može čekati, nema sredstava itd.) a četvrtina je imala probleme s nabavkom lijekova. 67% ispitanika treba stalnu ili povremenu pomoć u kući, a 15% treba medicinsku njegu.

⁸ U ovu analizu nisu uključene osobe koje su naknadno podnijele molbu za Švicarski fond, nakon što je nekoliko puta produžavan rok za mogućnost aplikacije sve do 2002. godine. Konačno je apliciralo preko 900 Židova, a odobreno je 900.

⁹ Auschwitz je (1999) preživjelo 13, Bergen Belsen 6, Mathausen 2, Dachau 2, Ravensbrück 3, Strasshoff 2, Theresienstadt (Geto) 2

¹⁰ Jasenovac je preživjelo 8, Staru Gradišku 5, Lepoglavu 1, Loborgrad 3, logore na Pagu 2, Đakovo 6 (1999).

¹¹ Sadašnji je papa Ivan Pavao II. prilikom javnih nastupa, u posjeti Poljskoj i u kontaktu sa židovskim grupama često govorio u Shoah i antisemitizmu. U svom pismu iz 1998. «Mi pamtimo, refleksije na Shoah» on kaže: «Prilikom brojnih prilika u toku moga pontifikata, ja sam se sjetio sa dubokom tugom na patnje židovskog naroda u toku II. Svjetskog rata.....»

Oni koji su riskirali svoje živote da bi spasili Židove nazivaju se «pravednicima među narodima»¹² koje u posebnoj proceduri proglašava Yad Vashemu u Izraelu. Danski pokret otpora je tražio da se ne nabrajaju individualno njegovi članovi koji su sudjelovali u spašavanju Židova, već kao grupa.¹³

Poznat je slučaj malog sela Le Chambon sur Lignon na jugu Francuske u kojem su mještani pod vodstvom pastora i njegove žene sakrivali Židove u svojim kućama. Oni su odbili da ih se smatra herojima, jer su smatrali da je to njihova ljudska dužnost.

Evo nekoliko primjera pomoći Židovima u raznim zemaljama.

U Grčkoj je 23. ožujka 1943. napisan "Protest protiv progona Židova u Grčkoj" kojega je predsjedniku vlade Konstandinosu Logothetopoulosu uputilo 20 eminentnih intelektualaca, dekana, predsjednika liječničkih, trgovačkih, pravnih, farmaceutskih, izdavačkih i drugih udruženja na čelu sa Arhbiskupom Damaskinosom. Biskup Gregorius u Chalikusu je sakrio Toru i stotine Židova u svojoj crkvi. Na otoku Zakynthosu su Nijemci zahtjevali imena svih 257 Židova na otoku. Dobili su kuvertu sa samo dva imena: biskupa Chrystosomusa i gradonačelnika Karrera, koji su uspjeli sve Židove izbaviti.

EAM-ELAS je organizirao transportni sustav kojim je prebacivao veće grupe Židova iz Atene na oslobođeni teritorij. U suradnji s Histadrutom, oni su grčke Židove prebacivali čamcem do Smirne, gdje su ih čekali aktivisti Histadruta i kroz Siriju vodili u Palestinu.

Smatra se da su samo još građani Danske i Holandije izveli tako masovne napore za spas Židova.

Priča iz Danske (koju je opisao i poznati talijanski pisac Malaparte u svojoj knjizi «Kapout»), je slijedeća. Nijemci su zatražili od Danske dozvolu za dolazak u Dansku uz obećanje da nemaju namjeru okupirati Dansku ili ugroziti njihovu vladu. No čim su došli u Kopenhagen, njemački komandant je izdao naredbu da svi Židovi moraju nositi «od slijedeće nedelje» Davidovu zvijezdu na svojim leđima.

U tu kritičnu nedelju se kralj Frederik i cijela kraljevska obitelj došetala u park Tivoli i tamo cijeli dan razgovarala s građanima, davajući im uputstva za ponašanje. Cijela je kraljevka obitelj nosila veliku Davidovu zvijezdu na svojim leđima, a slijedećih dana su to učinili i gotovo svi Danci. Poznata je akcija danskih ribara koji su u listopau 1943. prebacili svojim brodicama danske Židove u Švedsku.

U Hrvatskoj su mnogi Židovi spašeni zahvaljujući pomoći Hrvata, samo je dio tih hrabrih i požrtvornih ljudi dobio priznanje, a još je manji broj njih proglašen "pravednikom među narodima", katkada tek 40-50 godina nakon rata.

¹² Na dan 1. siječnja 2002. bio je ukupno 19.141 Nežidova proglašeno «pravednikom». Najveći broj pravednika je u Poljskoj (5.632), Nizozemskoj (4.464), Francuskoj (2.171), Ukrajini (1.755), Belgiji (1.322), Mađarskoj 587, Slovačkoj 412, Litvi 504, Bjelorusiji 497, Njemačkoj 358, Italiji 195, Grčkoj 243 itd. Od jugoslavenskih zemalja: BiH ima 34, Makedonija 9, Slovenija 4, Jugoslavija (Srbija) 113 i Hrvatska 91 pravednika. Među pravednicima ima 18 diplomata koji su spašavali Židove za vrijeme svog službovanja.

¹³ U Danskoj je po nalogu Njemačke trebalo poslati 1.10.1943 danske Židove u logore. U opasnoj operaciji organiziranoj od pokreta otpora uspjelo je 7.200 danskih Židova prebaciti ribarskim čamcima u Švedsku.

Osobe koje su u Hrvatskoj proglašene pravедnicima

(do 31.12.2001): Bakić Nevenka, Bartulović Olga, Bartulović Dragica, Bauer Branko, Bauer Čedomir, Bedrica Mate, Beritić Tihomil, Beritić Zina-Getruda, Breskvar Ivan, Buterin Matej, Car Karlo, Car Marija, Carnelutti Alfred, Carnelutti Mario, Carnelutti Vera, Čargonja Veronika-Bela, Deletis Radimir, Dolinar Boris, Dolinar Žarko, Ercegović Miho, Ercegović Velimir, Filipović Kristina, Filipović Marijan, Fuks Ruža, Fulgosi Ante, Gjerek Agata, Guina Marica, Hocenski Milica, Hocenski Franjo, Horvat Pavao, Janković Stjepan, Jesih Dragutin, Jurić Andrija, Jurić Nikola, Jurin Cecilija, Jurin Karitas, Kalodjera Ante, Kalodjera Jakša, Kapetanović Šemso, Kirec Miroslav, Kohn-Turković Anna, Kovačević Katarina, Kovačević Ana, Kovačević Katarina, Kovačević-Crnobrnja Marija, Kovačević Petar, Kovačević Franjo, Kovačević Pavao, Kovačić Hedviga, Kovačić Vinko, Kraljević Ada, Kraljević Ivo, Krtić Frano, Kumrić Tomo, Kumrić Iva, Lončar Ankica, Lončar Darko, Malčić Juca, Obradović Ida, Obradović Olga, Oštrić Anka, Poklepović Andrija, Praschek Bronislava, Prašek Vlado, Pribilović Josip, Radonić Ankica, Radonić Jakov, Roić Boris, Roušal Vera, Silobrčić Mihovil, Sopianac Franjo, Sopianac Iela, Sopianac Ivan, Šiljeg Pera, Šiljeg Stanko, Štefan Lujo, Taborški Emanuel, Taborški Mandica, Till Adam, Ujević Mate, Vranetić Ivan, Vuletić Antun, Žagar Ljuba, Živković-Štefan Ljubica.

Druga velika grupa preživjelih su oni koji su bili učesnici NOB¹⁴ (Narodno oslobodilačke borbe) ili NOP (Narodno oslobodilačkog pokreta). Bilo je preko 200 osoba (ili 21%) među preživjelima (1999) koje su sudjelovale u NOB-u ili NOP-u.

Oko trećina svih preživjelih u Hrvatskoj su bili djeca u vrijeme II. svjetskog rata. Mnogi od njih su bili u pretškolskoj dobi (nisu bila evidentirana u školama) ili su se rodili u ratnim godinama. Oni su bili sakriveni u hrvatskim obiteljima, samostanima, selima, odvojeni od roditelja i često ih više nikada nisu vidjeli.

---

¹⁴ Prema dostupnim podacima u Narodno oslobodilačkom ratu je sudjelovalo 4.556 Židova Jugoslavije. Od toga je bilo 2.897 boraca - poginulo ih je 720. U antifašističkom pokretu sudjelovalo je 1.569 Židova od kojih je stradalo 599. U Hrvatskoj je 1.737 Židova sudjelovalo u antifašističkom pokretu, ubijeno je 325.

Povratnici iz Švicarske i zarobljeništva			
Jews who returned from Switzerland and (war prisoner) camps			
Redni broj	Prezime i ime	Dolazi iz	Vraća se u mjesto
1.	Kohn Aleksander	Kurwalden	Zagreb
2.	Štern Ladislav	Šanperi	Zagreb
3.	Goldberger Ernest	Luzern	Zagreb
4.	Schwarz Eugen	Zürich	Zagreb
5.	Eichner Marko	Raron	Zagreb
6.	Schönauer Dragutin	Zürich	Zagreb
7.	Fischer Zlatko		Zagreb
8.	Friedman Otto	Kurwalden	Zagreb
9.	Singer Slavko	Lugano	Zagreb
10.	Sege Aleksander	Hedingen	Zagreb
11.	Weis Vlado		Zagreb
12.	Kalaj dr. Laslo		Zagreb
13.	Jung Leo		Zagreb
14.	Weber Josip	Hedingen	Zagreb
15.	Rosenberg Josip	Sernois	Zagreb
16.	Šmit Zdenko	Zürich	Zagreb
17.	Heim dr. Oskar	Caux	Zagreb
18.	Sor Mirko	Davos	Zagreb
Povratnici iz njemačkog zarobljeništva i iz logora u Hrvatsku			
1	Njemirovskij dr Zdenko	Wolfsberg	Zagreb
2	Hirschler Hugo	Borghorst	Zagreb
3	Levi Samuel	Borghorst	Zagreb
4	Grün Samuel	Borghorst	Vinkovci
5	Fuchs Ivo	Borghorst	Zagreb
6	Kaufer Oskar	Borghorst	Zagreb
7	Ajhorn Feliks	Borghorst	Zagreb
8	Šrenger Artur	Borghorst	?
9	Schwarz Nikola	Borghorst	Zagreb
10	Kornfein Oskar	Borghorst	Zagreb
11	Fuchs Milan	Borghorst	Zagreb
12	Blaü Ljudevut	Borghorst	Karlovac
13	Schwarz Vlado	Bari	Križevci
14	Šrenger Jakob	Bari	Zagreb
15	Fischer dr. Oskar	Bari	Bjelovar

16	Weber Josip	Hedingen	Zagreb
17	Goldstein Robert	Bergen-Belsen	Zagreb
18	Rosenberg I. Franjo	Borghorst	Zagreb
19	Rosenberg I. Jovan	Borghorst	Zagreb
20	Alkalaj L. Abraham	Borghorst	Zagreb
21	Kraus M. Zdenko	Borghorst	Zagreb
22	Lederer dr. M. Željko	Borghorst	Zagreb
23	Karijo H. Avram	Borghorst	Zagreb
24	Anhalzer Bruno	Heidenau	Zagreb
25	Salom N.	Bari	Dubrovnik
26	Leitner Ignjo	Njemačka	Zagreb
27	Gišer dr. Hans	Njemačka	Zagreb
28	Špicer Oto	Njemačka	Slavonski Brod
29	Kiš Vojko	Borghorst	Osijek

Ove smo liste dobili u Jevrejskom arhivu u Beogradu. One nisu potpune, već se vjerojatno odnose samo na one koji su nakon povratka iz izbjeglištva i logora primili pomoć od po 200 dinara.

Uz mnoga imena na listi (ukupno 279 imena) nema naznake ni odakle su stigli ni kuda se vraćaju, pa iako među njima ima možda i povratnika u Hrvatsku, mi ih nismo nabrojali.

Pismo preživjelih zatočenica logora Bergen - Belsen

(iz fundusa Muzeja narodne revolucije u Zagrebu)

Kopija pisma je teško čitljiva (u prilogu) te smo je stoga prepisali (koliko je moguće točnije).

Našim dragim drugovima Aci Rotmilleru, Cvetku Malusevu, Andriji Vajsu, Edi Gergelju i Tiboru Kajzeru!

Sada, kada napuštamo Bergen Camp, volele bi da Vam se zahvalimo za sve ono što ste nam učinili. Znete dobro da to nije laka stvar, jer se ne možemo zahvaliti za svaki Vaš drugarski gest, za svaku sitnicu koju ste za nas učinili.

Ali mi nikada nećemo zaboraviti kako ste Vi nas izvukli iz Belzenskog pakla, kako ste trčali na interвениšete za nas kod engleskih vlasti, kako ste saslušali svaku našu brigu i molbu, kako ste bez odmaranja delili danomično hranu medju nama, kakve ste nam uvek dobre savete davali, obilazili nas kada smo bile bolesne i trudili se da nama, Jugoslovenkama bude što bolji ovaj prinudni boravak u logoru.

Dragi drugovi, mi za sve to ne možemo Vam da zablagođarimo, ali vjerujte nam i mi Vam obećavamo da ćemo mi, vrativši se u domovinu, po Vašem primeru isto tako raditi za dobro našeg naroda, kako smo to od Vas ovde naučili.

Bergen Camp, 9. avgusta, 1945.

Potpisi.....

Inv. br. M33

Nasim dragim drugovima u logoru, Sv. tku Malusevu,
Andriji Vajs, Adi Gornelju i Sibiru-Kajaku !

Dragi i mili naši !

Sada, kada napustamo Belsen Camp, volela bi da Vam se zahvalimo za sve ono što ste za nas učinili. Znamo dobro da to nije laka stvar, jer se ne možemo zahvaliti za svaki Vas drugarski gost, za svaku sitnicu koju ste za nas učinili. Ali mi nikada nesećemo zaboraviti kako ste Vi nas izvukli iz belzenskog pakla, kako ste trčali da intervenisete za nas kod engleskih vlasti, kako ste sačinili svaku našu brigu i molbu, kako ste bez odmaranja delili dnevnicu hranu među nama, kako ste nam uvek dobre savete davali, obilazili i nas kada smo bile bolesne i trudili se da nam, Jugoslovenima bude što bolji ovaj primadni boravak u logoru.

Dragi drugovi, mi za sve to ne možemo Vam da zahvalimo, ali verujte nam i mi Vam obećavamo da ćemo mi, vrativši se u domovinu, po vašem primeru isto tako raditi za dobro našega naroda, kako smo to od Vas ovde naučili.

Ziravo drasti

Maria Bajc

Belsen Camp, 9. avgusta, 1945.

Al. Horvath
H. Balharova
J. Dubowska
L. ...
R. ...
A. ...
L. ...
R. ...
J. ...
M. ...

M. ...
L. ...
T. ...
R. ...
F. ...
S. ...
M. ...
M. ...

Liliana Polak
Jurajcić Maria
K. ...
B. ...
T. ...
T. ...
T. ...
T. ...
T. ...
T. ...
T. ...

Pismo preživjelih zatočenica logora Bergen-Belsen
Letter of the survived prisoners in camp Bergen-Belsen

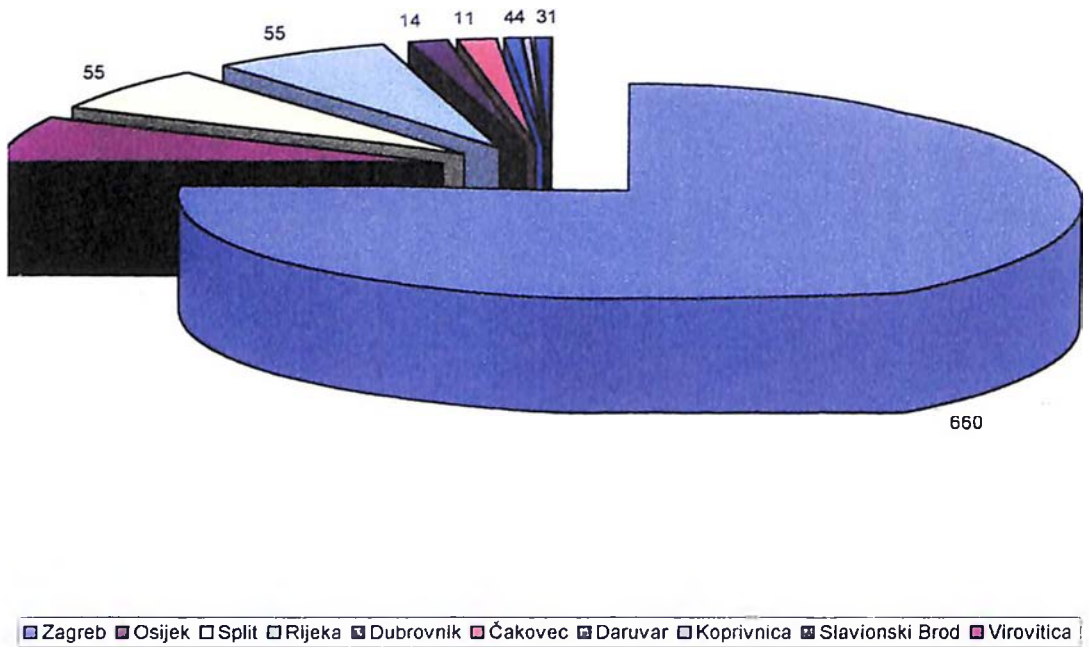
Slika 99. Grupa preživjelih logoraša iz logora Auschwitz. U sredini dr. Ljudevit Rosenberg
A group of prisoners who survived camp. In the center dr. Ljudevit Rosenberg

Broj osoba koje su preživjele Holokaust i nalaze se u Hrvatskoj u 1999. godini
Number of Holocaust survivors (1999 in Croatia) in town and places

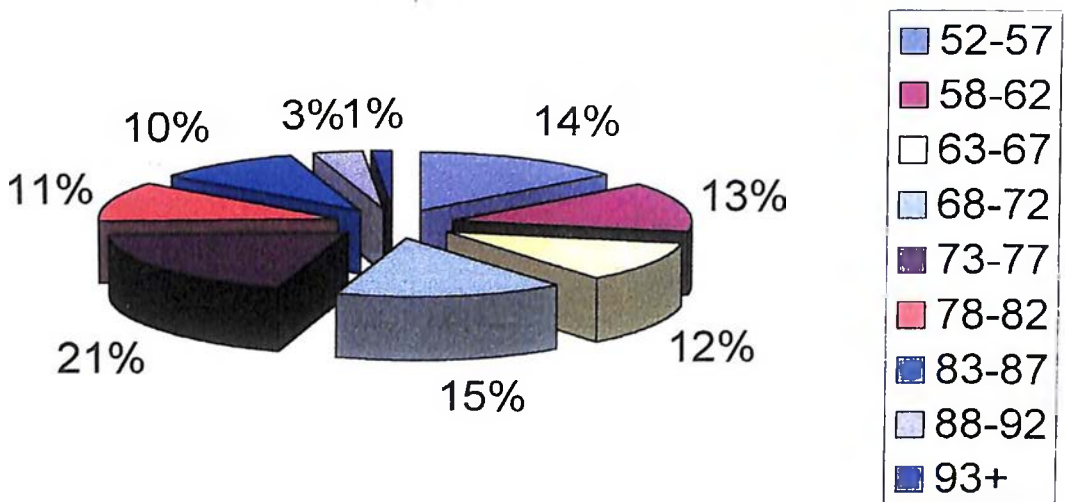
No	Town	Survivors 1999	Community before the Holocaust (1940)
1	Bakar	1	
2	Bjelovar	4	Jewish community with 337 members
3	Crikvenica	3	
4	Čakovec	9	Jewish community with 404 members
5	Čazma	1	
6	Daruvar	4	Jewish community with 169 members
7	Donji Miholjac	2	Jewish community with 173 members
8	Drenje	1	
9	Dubrovnik	12	Jewish community with 87 members
10	Đakovo	2	Jewish community with 197 members
11	Đurđevac	1	
12	Gornja Gračanica	1	
13	Hvar	1	
14	Ičići	1	
15	Ivanić Grad	5	
16	Karlovac	1	Jewish community with 297 members

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

No	Town	Survivors 1999	Community before the Holocaust (1940)
17	Koprivnica	4	Jewish community with 358 members
18	Kostrena	1	
19	Krapina	2	
20	Križevci	1	Jewish community with 119 members
21	Kutina	1	Jewish community with 132 members
22	Kutjevo	1	
23	Makarska	1	
24	Mali Rat	1	
25	Malinska	1	
26	Matulji	1	
27	Metković	2	
28	Mihačeva Draga	1	
29	Mlini	1	
30	Nova Kapela	1	
31	Novalja	1	
32	Ogulin	2	
33	Opatija	10	
34	Oprtalj	1	
35	Orahovica	1	Jewish community (1930) with 20 members
36	Osijek	46	Jewish community with 2.584 members
37	Petrinja	1	
38	Požega	1	Jewish community with 123 members
39	Pula	4	
40	Račinovci	1	
41	Rijeka (under Italy till 1945.)	34	Jewish community in Sušak with 143 members
42	Sv. Ivan Žabno	1	
43	Semeljci	2	
44	Sisak	4	Jewish community with 258 members
45	Skrad	1	
46	Slatina	1	Jewish community with 136 members
47	Slavonski Brod	3	Jewish community with 423 members
48	Split	49	Jewish community with 140 members
49	Šibenik	1	
50	Tribalj	1	
51	Umag	1	
52	Varaždin	8	Jewish community with 515 members
53	Vinkovci	3	Jewish community with 630 members
54	Virovitica	1	Jewish community with 204 members
55	Zadar	3	
56	Zagreb (and Samobor, Velika Gorica, Zaprešić)	643	Jewish community with 9.337 members Ashkenazim, Sephardim and orthodox

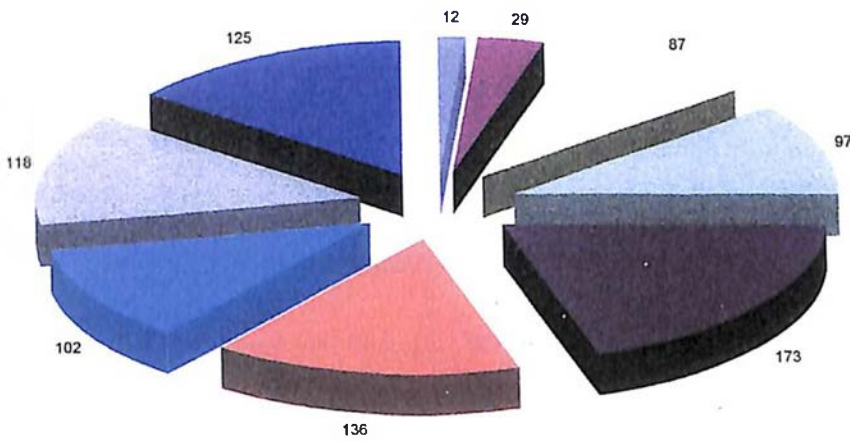

Osobe koje su preživjele Holokaust i nalaze se u Hrvatskoj 1999, broj u Židovskim općinama
 Holocaust survivors in the Jewish communities in Croatia 1999

Starost osoba koje su preživjele Holokaust (Hrvatska, 1999) u postotku
 Age of Holocaust survivors in Croatia (1999) in percent

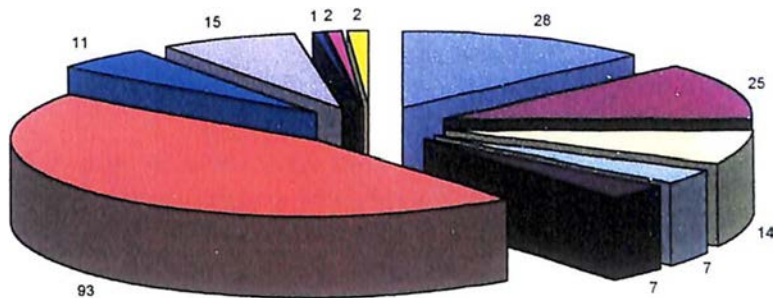
Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

52-57	58-62	63-67	68-72	73-77	78-82	83-87	88-92	93+
125	118	102	136	173	97	87	29	12

Starost osoba koje su preživjele Holokaust (Hrvatska, 1999)
Age of Holocaust survivors (Croatia, 1999)

- German
- NDH
- refugee camps
- working camps
- war prisoner
- Rab camp -Italy
- Camp in Hungary
- Camp in Italy
- Camp in France
- Camp in Albania
- Ghetto

Holocaust preživjeli (Hrvatska, 1999) koji su bili u logorima za vrijeme Holokausta
Holocaust survivors (Croatia, 1999) who have been in camps during the Holocaust

22. Holocaust survivors

There are ten Jewish communities in Croatia: Čakovec, Daruvar, Dubrovnik, Koprivnica, Osijek, Rijeka, Slavonski Brod, Split, Virovitica and Zagreb. The total Jewish population in Croatia amounts to about 2,500 - 3,000 Jews.

Most of them (about 75%) are concentrated in Zagreb, which is the largest Jewish community, and in a few of the bigger towns: Rijeka, Osijek, Split or smaller community: Dubrovnik, Čakovec, Daruvar, Virovitica, Koprivnica, Slavonski Brod. One or two Jewish families can be found in about 50 small places.

These are all that today remain of the large and developed Jewish community, which before the Holocaust numbered about 25,000 members concentrated in 35 Jewish communities. This large community was almost completely annihilated in World War II.

Not only were about 80% of Croatian Jews killed in the Holocaust, but the whole Jewish community was destroyed and the Jewish way of life disappeared.

Only about 20% of Croatian Jews survived the Holocaust, and there is almost no one Jew in Croatia who did not lose some member of his family in it. Today Holocaust survivors represent up to 50% of the membership of some Croatian Jewish communities.

Half of the Holocaust survivor's immigrated to Israel after the establishment of the State of Israel. In the 1948-1953 period 7,739 members of communities in Yugoslavia left for Israel, about 1,000 from Croatia.

In Croatia, today, there are about 900-1000 Holocaust survivors, but from that number one third came from other countries, mainly from Bosnia and Hercegovina (some of them are refugees from Sarajevo who came during the war in nineties).

The age average of the holocaust survivors is rather high, more then 55% are over 70 (in 1999) and 40% over 75. The majoritiy of the survivors are in the age group between 68 and 72 years (16%) and age group 73-77 years (20%).

Women represent 63% of the total number of survivors, but with different distribution in age groups. Most of them are in the older groups (on an average women live longer than men).

The age structure of the survivors, their economic, family and health situation show that it was a population that was in great need.

The present demographic structure of the Jewish population in Croatia and the relations between the age groups can be compared with the age structure of Jewish survivors, known from the 1946 (for example for Zagreb).

In analysis we had to take into consideration that in the big Aliya between 1948 and 1952 half of the survivors, mainly the younger age group, went to Israel and that many refugees, in the older age group came from Bosnia and Hercegovina (1991).

Consequently, we see that the present situation is the result of the losses in the Holocaust and the later migrations.

Demographic ageing is much faster and more evident within the Jewish population. According to the census in 1991, the percentage of the age group 65 and over is 43%, which

is 13.1% of the total population. The percentage of the age group of 0-14 years in the Jewish population in the year 1991 was only 6.3%, and in the total Croatian population 19.4%

Age structure has an impact on the economic potential of a society. In Zagreb community, in year 1995 (Social survey) the coefficient of age dependency amounts to 0.93, what means that 100 active persons have 93 persons that depend on them (persons of 0-20 years and persons over 65 years of age).

Voluntary and Charitable activities - the basic principle of Jewish communities - are mainly carried out by Holocaust survivors and help of the special international organizations and humanitarian funds.

Consequences of the Holocaust

Jewish communities (mentioned in rabbinic report of 1930) which do not exist any more
Židovske općine kojih više nema

Community 1930 Židovska općina	Members članovi 1930	"souls" "duše" 1930	Members članovi 1940	Survivors 1946 preživjeli	survivors preživjeli 1999
Bjelovar	210	600	337	no data	4
Đakovo	100	548	337	22	2
Gradiška Nova	73	220	198	23	0
Ilok	50	320	310	15	0
Karlovac	137	400	297	39	1
Križevci	62	210	119	no data	1
Kutina	75	200	132	no data	1
Ludbreg	42	74	82	no data	0
Miholjac Donji	100	224	173	no data	2
Našice	60	399	229	8	0
Orahovica	20	53	no data	no data	0
Pakrac	63	209	99	no data	0
Požega	90	468	123	10	1
Sisak	230		248	no data	4
Slatina Podravska	80	262	136	8	1
Valpovo	85	157	140	no data	0
Varaždin	262	1.400	515	42	8
Vinkovci	227	995	630	35	1
Vukovar	134	600	213	23	0

In order to get an accurate number of Jews in Croatia who survived, we have brought together all available information: The number of Jews (and "souls") according to the Rabbi's register in 1930, members of the community in 1940, number of survivors (a special Federative Commission) in 1946 and number of survivors in Croatia 1998.

In the Holocaust the following Jewish communities disappeared: Bjelovar, Našice, Đakovo, Nova Gradiška (Cernik), Ilok, Karlovac, Križevci, Kutina, Ludbreg, Donji miholjac, Orahovica, Pakrac, Požega, Sisak, Saltina (Podravska), Valpovo, Varaždin, Vinkovci and Vukovar.

Jewish communities in Croatia today and Holocaust survivors
Židovske općine koje sada postoje i broj Židova koji su preživjeli

Community Općina 1930	Members Članovi 1930	Souls "duše" 1930	Members Članovi 1940	Survivors Preživjeli 1946	% of 4	Members Članovi 1969	% of 4	Survivors Preživjeli 1999	% of 4
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Zagreb	2.740 Askenazi 121 Sefardi	12.000	9.647	2.214	23,3	1.341	14,1	660	7,0
Osijek	702 Gornji Grad 86 Donji Grad	3.020 160	2.584	304	11,7	220	8,5	57	2,2
Split	50	120	284	175	61,6	115	40,4	55	19,3
Dubrovnik	45	101	87	38	43,6	62	71,2	14	13,8
Čakovec	211	800	404	98	24,2	21	5,2	11	2,7
Daruvar	106	239	169	no data		36	21,3	4	2,3
Koprivnica	148		358	no data				4	
Slavonski Brod	177	418	423	16	3,7	32	7,5	3	0,7
Virovitica	102	643	204	23	11,3	34	16,6	1	0,5
Rijeka (Fiume)	Italy till 1945 Italija do 1945		1.783 (1938)	185	10,4	160	8,9	55	3,1
Sušak	u Hrvatskoj		143	26	18,2				

Besides records of 1930, 1940, 1946 and 1999 we show on table information about year 1969.

We also calculated the percentage of Jews surviving in year 1946, 1969 and 1998, in relation to the number of Jews in 1940 (before the Holocaust).

Some of the records for the Jewish community in Rijeka are missing because Rijeka was under Italy till 1945.

The Column 5 shows the percentage of survivors in 1946. It presents interesting information.

In Jewish communities that were under the Italian authorities (Italian Zones I and II), such as Dubrovnik, Split and Rijeka (Sušak), there were more Jewish survivors and a large number of refugees from Croatia, Bosnia and Hercegovina and other neighboring countries found shelter there. Some of them decided to stay in those communities after the War.

Records about place and country of birth show that about 30% of the Holocaust survivors in Croatia were born in other countries, mostly Bosnia and Hercegovina, Yugoslavia, Hungary but also Austria, Slovenia, Czech Republic, Slovakia, etc.

The relatively high percentage of Jews surviving registered in Zagreb, can be explained. Many survivors from the other places in Croatia come to Zagreb because they did not have anywhere to return, no home, no family, only terrible memories.

The large number of “Righteous among the Nations” in Croatia, honored by Yad Vashem from Israel on the basis of documents and testimonies, is the proof that many Croats saved the lives of Jews in Croatia at the risk of their own.

During World War II, some of the Jewish communities were active for a certain period, (Zagreb, Osijek, Split, Mostar etc.), for special tasks. They collected taxes, provided equipment for the camps, sent parcels, helped the refugees, organized health and humanitarian-services etc.

Slika 100. Holokaust preživjeli u Domu Lavoslav Schwartz
Holocaust survivors in old age home Lavoslav Schwartz

23. Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata

U posljednjem popisu stanovništva prije II.svjetskog rata, 1931.godine,bilo je na teritoriju bivše Jugoslavije 68.405 Židova, a u Hrvatskoj 21.505. Hrvatska je tada bila podijeljena na banovine: Savsku i Primorsku, dio teritorija bio je uključen u Zetsku, a dio u Dunavsku banovinu. Pretpostavlja se da je pred sam rat bilo ukupno oko 75.000 Židova, od čega je bilo oko 4.000- 5.000 izbjeglica, a u Hrvatskoj oko 25.000 Židova.

U popisima stanovništva poslije II. Svjetskog rata broj Židova, objektivno zbog metodologije popisivanja i subjektivno zbog iskustva Židova u II. svjetskom ratu, ne može se smatrati realnim. Vjerojatno se dio Židova nije deklarirao kao Židov po narodnosti, a poslije ni po vjeroispovijesti. Ni broj članova židovskih općina (koji se razlikuje od podataka popisa stanovništva) nije potpun jer ima Židova koji nisu članovi općina.

U našim smo se analizama broja i demografske strukture židovske populacije Hrvatske u razdoblju poslije II. svjetskog rata koristili i podacima popisa stanovništva i dostupnim podacima o članstvu židovskih općina.

Ponajprije ćemo prikazati službene podatke popisa stanovništva Hrvatske od 1953. (podaci iz 1948. nisu obrađeni) do 1991. godine, a zatim ćemo ih usporediti s podacima samih općina.

U prvom poslijeratnom popisu stanovništva bivše Jugoslavije, 1948, bila su popisana 6.853 Židova, a u to vrijeme bila su 11.934 člana židovskih općina. Prema mišljenju M.Perića (1974), koji je načinio demografsku analizu članova židovskih općina, jedan dio Židova se u popisu stanovništva izjasnio kao Srbin-Jevrej ili Hrvat-Židov, odnosno Mađar-Jevrej i takva lica nisu u obradi podataka uvrštene kao Židovi već kao Srbi, Hrvati ili Mađari itd, jer je bilo pravilo da se kod osoba koje navedu dvije narodnosti u obzir uzme samo prva. No, to se pravilo nije jednako primjenjivalo i na druge narodnosti, npr. Crnogorce ili Cigane (Rome). Zbog malog broja Židova oni su bili uvršteni pod "ostale" narodnosti, te se podaci nisu dalje detaljno obrađivali.

Tablica 27

Broj Židova u Hrvatskoj u popisima stanovništva poslije II. svjetskog rata					
The number of Jews in censuse after World War II					
Godina/Year	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Po narodnosti by nationality	413	406	2.845	316	600
Po vjeri By religion	1.011	-	-	-	633

Izvor: Stanovništvo prema nacionalnom sastavu prema popisima stanovništva 1953, 1961, 1971, 1981. i 1991. godine. Savezni Zavod za statistiku, Beograd

U popisu stanovništva 1953. godine, kada je bilo moguće odgovoriti na dva pitanja: 1) o vjeroispovijesti i 2) o narodnosti (nacionalnosti). Osobe koje su se u Hrvatskoj izjasnile kao pripadnici "Mojsijeve vjere" odgovorile su na pitanje o narodnosti ovako:

Tablica 28

Osobe "Mojsijeve vjere" prema narodnosti u popisu stanovništva Hrvatske 1953.		
Persons of «Moses faith» by nationality in 1953		
Narodnost	Broj	%
Hrvati	619	61,22%
Srbi	18	1,78%
Slovenci	1	0,10%
Makedonci	1	0,10%
Jugoslaveni	44	4,35%
Mađari	23	2,27%
Talijani	4	0,40%
Česi-Slovaci	10	0,99%
Nijemci	4	0,40%
Ostali Slaveni	8	0,80%
Ostaleslaveni	279	27,59%
Ukupno	1.011	100,00%

Izvor: Popis stanovništva 1953. godine.
Knjiga I. vitalna i etnička obeležja, Beograd 1959.

Istraživanje u židovskim općinama 1957. godine

Godine 1957. napravljeno je demografsko istraživanje u svim židovskim općinama bivše Jugoslavije. Ukupno je tada bilo u Jugoslaviji 6.691 Židova, a u općine je bilo učlanjeno njih 6.021 ili 90%. U 10 najvećih židovskih općina, u gradskim centrima, bilo je učlanjeno 86,7% svih Židova Jugoslavije 1957. godine. U sve ostale općine učlanjeno je svega 13,3% članstva (795 Židova).

Tablica 29 Židovi prema popisu u Židovskim općinama Jugoslavije 1957. godine Jews according to the register of Jewish communes in 1957						
Republika Republic	Hrvatska Croatia	Srbija Serbia	BiH Bosna and Herzegovina	Slovenija Slovenia	Makedonija Macedonia	Ukupno Total
broj / number	2.178	2.871	1.424	119	99	6.691
muški / males	905	1.174	643	55	45	2.822
žene / females	1.273	1.697	781	64	54	3.869
broj žena na 100 muškaraca womens per 100 mens	141	144	122	116	120	137
broj učlanjenih u općine members of communities	2.014	2.531	1.285	96	95	6.021
% od ukupno % of total	92	88	90	81	96	90
broj domaćinstava households	1.217	1.428	573	46	35	3.299
broj osoba u domaćinstvu Members of households	1,79	2,01	2,49	2,59	2,83	2,03
Stariji od 18 godina Persons over 18 years old	1.842	2.306	1.056	77	65	5.346
Mlađi od 18 godina Persons under 18 years	336	565	368	42	34	1.345
broj mlađih od 18 na 100 starijih od 18. No. of persons under 18 per 100 persons older than 18 years	18,2	24,5	34,8	54,5	52,3	25,1
Prosjek za stanovništvo Population average	34,8	36,5	47,7	34,7	43,8	38,7

Izvor: M.Vajs: Prethodni rezultati popisa Jevreja u Jugoslaviji. Jevrejski Almanah za 1957-1958 godinu. Prema navodima Maksa Vajsa u članku, vjerojatno je postojalo još nekoliko stotina „duša“, koje nisu bile obuhvaćene popisom.

Tablica 30 Broj Židova u židovskim općinama Jugoslavije 1957.godine Number of Jews in Jewish communities in 1957						
Općina Commune	broj članova No. of members	muškaraca males	žena females	% ukupno % of total	% muškaraca % of males	% žena % females
Zagreb	1.340	576	764	22,3	22,8	21,9
Beograd	1.338	508	830	22,2	22,7	23,8
Sarajevo	1.018	451	567	16,9	17,8	16,2
Subotica	459	194	256	7,5	7,7	7,3
Novi Sad	349	165	184	5,8	6,5	5,3
Osijek	253	105	148	4,2	4,2	4,2
Rijeka	156	59	97	2,6	2,3	2,8
Split	135	51	84	2,2	2,0	2,4
Skoplje	95	44	51	1,6	1,7	1,5
Ljubljana	89	39	50	1,5	1,5	1,4
Ukupno Total	5.223	2.192	3.031	86,7	86,6	86,8
u svim osta- lim općinama in all other communes	795	339	459	13,3	13,4	13,2
ukupno sve općine total in all communes	6.021	2.351	3.490	100	100	100

Izvor. Kao za tablicu 29

Napomena: U prvom popisu stanovništva nakon II. svjetskog rata (1948) bila su 6.853 Židova, a u Židovske općine bilo je učlanjeno 11.954 člana. U popisu stanovništva 1953. bilo je 2.307 Židova po narodnosti odnosno 2.563 Židova po vjeroispovijesti. Između popisa 1948. i 1953. otišlo je u Izrael 7.739 članova Židovskih općina Jugoslavije.

Prema rezultatima tog istraživanja populacija Židova razlikuje se od ukupne populacije:

- po većem broju žena na 100 muškaraca, jer je npr. u populaciji Hrvatske tada bilo 111 žena na 100 muškaraca, a u cijeloj Jugoslaviji 106 žena na 100 muškaraca;
- po manjem prosječnom broju članova domaćinstva koji je tada u prosjeku bio (popis stanovništva 1953.) 4,29 osobe u jednom domaćinstvu;
- po manjem broju osoba mlađih od 18. godina na broj od 100 osoba starijih od 18 godina.

Istraživanje u židovskim općinama 1971. godine

Veliko demografsko istraživanje u 1971. i 1972. godini u 30 židovskih općina na teritoriju bivše Jugoslavije može nam dati dragocjene podatke o broju članstva i njihovim osobinama.

Ukupno je, tada, u svim židovskim općinama Jugoslavije bilo 5.696 članova, a anketom su obuhvaćene 4.702 osobe ili 85,6% članstva. Zbog malog broja Židova u nekim republikama (Makedonija, Slovenija) i pokrajinama (Kosovo) postojala je samo po jedna židovska općina.

U nekim je općinama bilo obuhvaćeno cjelokupno članstvo (Osijek 100%) dok je u drugim općinama obuhvaćen manji broj, kao npr. u Sarajevu 76%, Beogradu 64% i Zagrebu 86% članova.

Anketom je obuhvaćeno ukupno 2.557 židovskih domaćinstava sa 6.457 članova domaćinstva (nisu svi članovi domaćinstava bili Židovi zbog mješovitih brakova). U Hrvatskoj je istraženo 1.027 domaćinstva sa 2.557 članova.

U prosjeku je u svim općinama bilo 65% židovskih članova u jednom domaćinstvu.

U domaćinstvima Bosne i Hercegovini bio je najveći postotak židovskih članova (70%), zatim u Hrvatskoj (68%) i Vojvodini (65%).

Najmanje židovskih članova u domaćinstvu imaju Makedonija (51%), Slovenija (56%) i Srbija bez pokrajina (58%).

Tablica 31 Domaćinstva u analizi Židovskih općina 1971. godine				
Surveyed households of Jewish communes in 1971				
Republika Republic	Broj domaćinstava No. of households	Broj osoba ukupno Number of persons	Broj Židova u domaćinstvu Number of Jews in households	% Židova u domaćinstvu % of Jews in households
BiH Bosnia and Herzegovina	426	1.068	751	70
Hrvatska Croatia	1.027	2.566	1.733	68
Makedonija Macedonia	22	70	36	51
Slovenija Slovenia	40	109	61	56
Srbija Serbia without provinces Vojvodina	1.052 588 484	2.644 1.514 1.130	1.618 881 787	61 58 65
ukupno/total	2.557	6.457	4.199	65

Izvor: Perić Marko. Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice u Jugoslaviji. Stanovništvo 1974-1975, str.169-185

Tablica 32 Broj članova u domaćinstvima Number of members in Jewish households 1971		
broj članova Members of household	broj domaćinstava No. of households	% od ukupnog broja domaćinstava
1 (samačko)	643	25,1
2	777	30,2
3	586	22,9
4	415	16,2
5	101	3,9
6	28	1,1
7 i više članova	12	0,6

U domu Lavoslav Schwarz u Zagrebu bilo je 94 Židova od ukupno 102 štićenika.

Najveći postotak anketiranih domaćinstava sastoji se od dva člana (30,2%), zatim slijede samačka domaćinstva (1 član) 25,1%.

Ako usporedimo rezultate istraživanja u židovskim općinama iz 1957. godine s rezultatima istraživanja iz 1971., vidljiva je razlika:

- broj židovskih domaćinstava je manji 1971. godine (2.557) nego u 1957. godini (3.299), a broj članova domaćinstava koji nisu Židovi je povećan;
- povećan je i prosječan broj članova jednog domaćinstva, što je možda zbog djece koja su se rodila u vremenu od 1957. do 1971. godine.

Iz opsežnog istraživanja 1971. godine donosimo još nekoliko važnih rezultata:

Tablica 33 Porijeklo oca i majke Origin of mother and father	
porijeklo	% od ukupnog broja ispitanika
oba roditelja Židovi (3.209)	68,0
majka Židovka	6,6
otac Židov	15,0
ni jedan roditelj nije Židov*	9,9

*Od onih koji nisu imali nijednog roditelja Židova (465) bilo je 399 žena (86%) koje su se udale za Židove (a nisu prešle na židovsku vjeru) i uključile u rad židovskih općina. 66 anketiranih muškaraca nije imalo ni jednog roditelja Židova.

Brakovi između Židova i Nežidova

Iz mješovitih brakova (istraživanja 1971) potječe 21% anketiranih.

Brakovi između Židova i Nežidova su bili češći su nego brakovi između aškenaških i sefardskih Židova (4%).

U Hrvatskoj je 1.241 član židovskih općina imao oba roditelja Židova (74,5%), od toga je njih 833 imalo oba roditelja aškenaza, 176 oba roditelja sefarda, a 232 osobe su bile porijeklom iz braka između Aškenaza i Sefarda.

Anketirani u Hrvatskoj, koji su bili porijeklom iz mješovitih brakova, imali su: majku Židovku (88 ili 5,3%), a oca Židova 229 ili 13,7%.

Bračni partneri mješovitih brakova, koji nisu Židovi, su također bili članovi općina, pa tako u Hrvatskoj (1971) ima 107 osoba kojima ni jedan roditelj nije bio Židov.

Prije II. svjetskog rata su razlike između aškenaških i sefardskih Židova bile znatne, pa su tako imali i posebne židovske općine (ponekad u istom mjestu ili gradu) sa pratećim službama, organizacijama i udruženjima. Nakon Holokausta te su razlike smanjene i nema više odvojenih općina.

Odnos broja Sefarda i Aškenaza u pojedinim republikama Jugoslavije bio je različit shodno povijesnim uvjetima naseljavanja Židova. Kako je vidljivo iz priložene tablice, napravljene na osnovi popisa stanovništva 1931. godine, većina Sefarda živjela je u Drinskoj i Vardarskoj banovini (uglavnom Bosna i Makedonija) te u Beogradu. I u Dalmaciju su se naselili Sefardi nakon izгона iz Španjolske u 15. stoljeću. Većina Aškenaza živjela je u Savskoj i Dunavskoj banovini (uglavnom Hrvatskoj i Vojvodini) te u Dravskoj banovini (Slovenija). Gotovo svi ortodoksi su živjeli u Vojvodini.

Aškenazi prema tome nastavaju one krajeve koji su nekada bili u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, a Sefardi krajeve koji su bili pod Osmanlijskim carstvom.

Tablica 34 Židovi u popisu stanovništva 1931. godine, prema obredima Jews according to 1931 census by rites:				
banovina region "banovina"	broj sefardskih Židova	broj aškenaških Židova	broj ortodoksnih Židova	Ukupno total
Dravska	4	813	3	820
Drinska	8.009	2.034	0	10.043
Dunavska	1.809	13.626	3.083	18.518
Moravska	524	50	12	586
Primorska	66	512	0	586
Savska	238	19.310	27	19.575
Vrbaska	708	450	2	1.160
Vardarska	7.382	122	75	7.579
Zetska	507	100	3	610
Uprava grada Beograda*	6.921	1.993	22	8.936
Ukupno Total	26.168 (38,2%)	39.010 (57,0%)	3.227 (4,8%)	68.405

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. Knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938

***Napomena:** Upravu grada Beograda sačinjavali su gradovi Beograd, Pančevo i Zemun.

Zanimalo nas je također da li se Židovi 1971. godine nalaze u mjestima u kojima su rođeni. Iz podataka o mjestu rođenja članova općina (4.702) možemo vidjeti da samo 40% anketiranih živi u mjestu u kojem je živjelo 1940. godine, prije II.svjetskog rata.

Tablica 35 Židovi prema mjestu rođenja i mjestu obitavanja (1971) Jews according to place of birth and residence in 1971			
Republika Republic	Broj Židova koji su rođeni u republici No of Jews born in republic	% ukupnog broja Židova % of total number of Jews	% Židova koji danas živi u republici % of Jews, today resident
Bosna i Hercegovina Bosnia and Herzegovina	1.283	27,3	64
Crna Gora Montenegro	14	0,3	
Makedonija Macedonia	84	1,8	17
Slovenija Slovenia	109	2,3	31
Hrvatska Croatia	1.281	27,3	82
Srbija ukupno Serbia total	1.461	31,2	85
Without provinces	671	14,3	70
Vojvodina	777	16,6	
Kosovo	13	0,3	
rođeno u inozemstvu born abroad	459	9,8	
mjesto rođenja nepoznato (uknown)	3		

Izvor: Demografsko istraživanje 1971.godine.

Osobe koje su rođene u inozemstvu (459) naselile su se u:

Hrvatsku i Srbiju (s Vojvodinom)	45,1%
Bosnu i Hercegovinu	5,7%
Sloveniju	2,8%
Makedoniju	1,3%

Od osoba koje su rođene u inozemstvu njih 32,3% (141) doselilo se prije I. svjetskog rata; 51,4% (224) između dva rata, a 16,3% (71) poslije II. svjetskog rata.

Tablica 36 Židovi prema spolu i starosti 1971. godine Jews by sex and age in Jewish communes in 1971						
Starosne grupe Age group	Ukupno Total	%	Muški Males	%	Žene Females	%
Ukupno Total	4.702	100	1.966	42%	2.736	58%
0 -14	288	6,1	150	7,6	138	5,1
15- 29	1.003	21,4	519	26,4	484	17,7
30-44	500	10,6	191	9,7	309	11,3
45-64	1,843	39,2	704	35,8	1.139	41,6
65 i stariji 65 and over	1.068	22,7	402	20,5	666	24,3

Izvor: kao za tabelu 35

Prema bračnom stanju osoba starijih od 15 godina:

Population aged 15 and more according to marital status:

udato/oženjeno (married)	55,1%
neudatih/neoženjenih (unmarried)	23,3%
udovice/udovci (widows) (91% žene)	17,4%
rastavljenih (divorced) (63% muškaraca)	4,2%

52% žena koje su starije od 15 godina imalo je djecu:

52% of female population aged 15 and more have children:

%	broj djece (No of children)
49,1%	(1) jedno dijete
38,9%	(2) dvoje djece
8,7%	(3) troje djece
1,8%	(4) četvoro djece
1,5%	više od četvoro djece(over 4)

Tablica 37 Židovi u popisima stanovništva Jugoslavije 1961. i 1971. godine The number of Jews according to 1961 and 1971 censuses by republics		
Republika Republic	Broj Židova 1961. godine Number of Jews 1961	Broj Židova 1971. godine Number of Jews 1971
Bosna i Hercegovina Bosnia and Herzegovina	381	708
Crna Gora Montenegro	5	26
Hrvatska Croatia	406	2.845
Makedonija Macedonia	47	32
Slovenija Slovenia	21	72
Srbija (ukupno) Serbia total	1.250	1.128
Srbija bez pokrajina Serbia without autonomous provinces	497	603
Vojvodina Voivodina	735	513
Kosovo	18	12
Ukupno / Total	2.110	4.811

Izvor: Popisi stanovništva 1961. i 1971. godine.

M.Perić: Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice u Jugoslaviji, 1974.

Tablica 38

Židovi u popisima stanovništva Hrvatske 1971. i 1991. godine (prema narodnosti) Jews according to censuses 1971 and 1991 in Croatia (by nationality)*					
Mjesto boravka Place of settlement	1971.	1991. prema narodnosti	Mjesto boravka Place of settlement	1971.	1991. prema narodnosti
Beli Manastir	3	-	Novska	12	1
Benkovac	1	-	Novalja	-	1
Bjelovar	39	3	Nuštar	-	1
Buje	1	2	Ogulin	55	-
Buzet	5	-	Omiš	15	-
Crikvenica	-	1	Opatija	18	4
Čabar	2	-	Orahovica	4	-
Čakovec	49	0	Osijek	83	19

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Mjesto boravka Place of settlement	1971.	1991. prema nacionalnosti	Mjesto boravka Place of settlement	1971.	1991. prema nacionalnosti
Čazma	1	-	Otočac	41	-
Čepin	-	1	Pag	1	-
Daruvar	19	6	Pakrac	2	1
Delnice	13	-	Petrinja	2	-
Donja Stubica	6	-	Ploče	16	-
Donji Miholjac	6	1	Pod. Slatina	2	-
Drniš	8	-	Poreč	30	1
Dubrovnik	16	19	Pula	80	5
Duga Resa	14	-	Rab	1	-
Dugo Selo	4	-	Rijeka	210	20
Djakovo	13	-	Rovinj	7	2
Djurdjevac	2	-	Samobor	-	1
Garešnica	10	-	Senj	2	-
Glina	1	1	Sesvete	9	-
Gospi	50	-	Sirač	-	2
Gornja Stubica	-	1	Sinj	123	-
Gračac	15	1	Sisak	24	2
Grubišno Polje	5	5	Slav. Požega	17	-
Hvar	1	-	Slav. Brod	96	2
Ivanec	13	-	Split	315	47
Ivanić Gra	14	-	Šibenik	40	8
Jastrebarsko	3	-	Trogir	16	-
Karlovac	30	1	Umag	3	-
Kapela	-	1	Valpovo	12	-
Klanjec	2	-	Varaždin	62	2
Knin	2	-	Velika Gorica	21	-
Končanica	-	1	Vinkovci	6	5
Koprivnica	27	4	Virovitica	14	2
Korčula	1	1	Vis	1	-
Krapina	3	-	Vrbovsko	4	-
Križ	-	1	Vrgin Most	2	-
Križevci	3	-	Vrgorac	2	-
Krk	7	-	Vukovar	32	6

Židovi u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća

Mjesto boravka Place of settlement	1971.	1991. prema nacionalnosti	Mjesto boravka Place of settlement	1971.	1991. prema nacionalnosti
Kutina	51	-	Zabok	20	-
Labin	31	-	Zadar	58	6
Lanište	-	1	Zagreb	703	398
Lastovo	2	-	Zapreši	13	-
Lovran	-	1	Zelina	4	-
Ludbreg	6	-	Zlatar Bistrica	23	-
Makarska	15	-	Županja	18	1
Mali Lošinj	-	2			
Metković	12	1			
Našice	21	-			
Nova Gradiška	43	1			
			Ukupno/Total	2.845	600*

Izvor: Popisi stanovništva 1971. i 1991. godine

Napomena*: U popisu stanovništva 1971. godine bilo je moguće izjašnjavanje prema narodnosti, a 1991. godine i prema narodnosti i vjeroispovijesti. Te se te godine za narodnost "Židov" izjasnilo 600 osoba, a za vjeroispovijest 633, koji ovdje nisu nabrojani.

Tablica 39 **Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 1981. godine**
Prema narodnosti, po zajednicama općina
Jews in Croatia according to census 1981
According nationality by counties

Zajednica općina/ Counties	Broj Židova/ Number of Jews
Bjelovar	13
Bjelovar	1
Čazma	1
Daruvar	4
Grubišno Polje	1
Koprivnica	1
Pakrac	5
Gospić	2
Donji Lapac	1
Gospić	1
Karlovac	4
Karlovac	4
Osijek	27
Osijek	18
Slavonska Požega	1
Slavonski Brod	1
Valpovo	1
Vinkovci	2
Vukovar	3
Županja	1
Rijeka	15
Buje	1
Opatija	3
Pag	1
Poreč	2
Pula	1
Rijeka	7
Sisak	1
Sisak	1
Split	36
Dubrovnik	7
Hvar	1
Makarska	2
Metković	1
Split	23
Zadar	2
Varaždin	0
Zagreb	6
Jastrebarsko	1
Kutina	5
Zagreb grad	212
Ukupno Total	316

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Stanovništvo prema narodnosti po općinama. Republički zavod za statistiku, dokumentacija 500, 1982.

Tablica 40

Židovi u popisu stanovništva 1991. prema narodnosti po županijama Jews according to 1991 census by counties		
Županija Counties	Broj Židova No of Jews	Broj Židova u općinama ili gradovima No of Jews in communes and towns
Zagrebačka	1+398	Samobor 1, Zagreb 398
Krapinsko-zagorska	1	Gornja Stubica 1
Sisačko-moslavačka	5	Novska 1, Sisak 2, Križ 1, Glina 1
Karlovačka	1	Karlovac 1
Varaždinska	2	Varaždin 2
Brodsko-posavska	3	Nova Gradiška 1, Slavonski Brod 2
Zadarsko-kninska	7	Zadar 6, Gračac 1
Šibenska	8	Šibenik 8
Osječko-baranjska	21	Osijek 19, Čepin 1, Donji Miholjac 1
Koprivničko-križevačka	4	Koprivnica 4
Bjelovarsko-bilogorska	18	Bjelovar 3, Daruvar 6, Grubišno Polje 5, Kapela 1, Končanica 1, Sirač 2
Primorsko-goranska	28	Rijeka 20, Opatija 4, Crikvenica 1, Lovran 1, Mali Lošinj 2
Ličko-senjska	1	Novalja 1
Virovitičko-podravska	2	Virovitica 2
Požeško-slavonska	3	Požega 1, Pakrac 1, Podgorač 1
Vukovarsko-srijemska	13	Vinkovci 5, Vukovar 8, Županja 1, Nuštar 1
Splitsko-dalmatinska	48	Split 47, Podstrana 1
Istarska	11	Poreč 1, Buje 2, Rovinj 2, Lanište 1, Pula 5
Dubrovačko-neretvanska	21	Dubrovnik 19, Korčula 1, Metković
Međimurska	4	Čakovec 4

Izvor: Dokumentacija 881. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Popis stanovništva 1991. Republički zavod za statistiku, Zagreb.

23. Jews in Post World War II Censuses

Before World War II, the 1931 census of Croatia registered 21,505 Jews (Savska and Primorska Banovina), but it is assumed that on the eve of the War there were about 25,000 - 26.000 Jews including refugees who fled from Nazism. Around 80 percent of Jews in Croatia suffered in the Holocaust.

The post-war census data differ a great deal in the number of Jews because all Jews did not declare themselves as such by nationality or religion (as the question was formulated). The first post-war census in 1948 only registered 6,538 Jews in the territory of the whole of Yugoslavia (because when the number was small, the data were not worked out in detail). This number represented 10 percent of the pre-war population (68,405 Jews in 1931). Jewish communities numbered 11,934 members in 1948. In the 1948-1953 period, 7,739 members of Jewish communities left for Israel.

The second post-War census in 1953 made it possible to declare in two ways: by nationality and by religion. Then 2,307 Jews in Yugoslavia declared themselves Jews by nationality and 2,563 as Jews by religion. In Croatia in 1953 there were 413 Jews according to nationality and 1,011 according to religion.

Table 28 presents the members of the "Moses" faith by nationality, 61 percent of them declared themselves to be Croats by national affiliation. Among those who declared themselves as "other non-Slavs" by nationality (279), probably there were also those who declared themselves to be Jews by religion. For this reason the data on nationality and religion could not be added together.

The number of Jews in Croatia according to nationality in the 1971 census increased (2,845) in relation to former and later censuses. Such increases were noticed in some other republics of ex-Yugoslavia as well, but to a lesser degree. The number of Jews in Croatia by nationality in the years 1971, 1981 and 1991 can be compared on Table 27.

In the 1991 census it was possible to declare both by nationality and by religion. In this census 600 Jews were registered by nationality and 633 Jews were registered by religion in Croatia.

The results of the research carried out by Jewish communities in 1957 and 1971 were also analysed. At that time there were 6,961 Jews in Yugoslavia and 90 percent of them were members of Jewish communities.

Tables 29,30 and 31 shows research results by republics and by communities. The Jewish population differed from the total population of Yugoslavia in the greater number of women per 100 men, smaller average number of household members and smaller share of population younger than 18 years.

The research in Jewish communities in 1971 was carried out in 30 Jewish communities (5,696 members). The survey comprised 85,6 percent of the members (4,702) in 2,557 households. In Croatia 1,027 households were polled with 2,566 members.

The results are presented of the number of non-Jewish household members, the total number of household members, mother's and father's origin and marriages (mixed). In Croatia both parents of 74.5 percent of the respondents (1,241) were Jews, 5.3 percent (88)

had a Jewish mother and 13,7 percent (229) a Jewish father, while the other parent was non-Jewish. Community members were also persons with no Jewish parents (wives of Jews).

Table 34 give an overview of the Jews in Yugoslavia (the 1931 census) according to rituals (the Sephardim, Ashkenazim and the Orthodox).

The results of households research: the number of household members and the percentage of Jews in them are presented on Table 31.

Table 37 shows comparative figures on Jews in the Censuses of 1961 and 1971.

Table 35 presents data on the place of birth and present (in 1971) residence. These figures indicate considerable internal migration of Jews. Only 40 percent of the respondents lived in the same place as they did in 1940.

The 1971 research results referring to marital status and the number of children are also presented.

If we compare both researches in Jewish communities (1957 and 1971) it can be seen that the number of the members of Jewish communities decreased and so did the number of Jewish households and the number of Jews in them. On the other hand, the average number of household members increased.

Researches in Jewish communities in 1957 and 1971 are a valuable addition to censuses data.

The demographic structure of the Jewish community in Zagreb and social conditions of persons over 65 years of age (1995) have been analysed and reported separately.

24. Promjene u Židovskoj populaciji u Hrvatskoj i Zagrebu nakon II. svjetskog rata

U židovskoj populaciji svuda u svijetu nalazimo znatne promjene u dobnoj i spolnoj strukturi, fertilitetu, broju sklopljenih i rastavljenih brakova, broju djece, zatim u veličini obitelji i drugim karakteristikama koje uglavnom prate promjene u populaciji zemalja u kojima Židovi žive.

Najveće su razlike između židovske populacije u dijaspori i one u Izraelu, koja pokazuje veći udio mlađe generacije vezano uz viši fertilitet žena i veći broj oženjenih i udatih. Manje je rastava braka. Manji je i udio populacije starije od 65 godina.

I među zajednicama u dijaspori postoje razlike u dobnoj i spolnoj strukturi populacije. One zajednice, koje su bile gotovo uništene u Holokaustu, teško se oporavljaju od gubitaka, a migracije velikog broja preživjelih članova, pretežno u Izrael, stvorile su nove poremećaje u strukturi populacije. Iz nekih istočnoevropskih postkomunističkih zemalja migracije su bile osobito intenzivne nakon pada komunističkog režima. Odlazile su pretežno mlade i visoko obrazovane generacije, što osim demografskih stvara i ekonomske probleme u zajednicama.

Demografske se promjene osobito ubrzano dešavaju u malim židovskim zajednicama kao što je i naša, koja je u Holokaustu izgubila oko 80% članstva, i ponovno kada je između 1948. i 1952. godine oko polovina preživjelog članstva otišla u Izrael.

Gubitak mlađeg stanovništva i onog koje je u fertilnoj dobi (kada može imati djecu), što se u nas u oba slučaja dogodilo, ima dugotrajne posljedice i treba nekoliko generacija da se stanje normalizira, ali ako za to postoje normalni i povoljni uvjeti.

U ovom radu ćemo analizirati dobni sastav židovske populacije u Hrvatskoj, te posebno u Zagrebu prema službenim podacima u poslijeratnim popisima stanovništva kao i na osnovi podataka Židovske općine u Zagrebu.

Analizom dobnog sastava ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova u Hrvatskoj uočavamo na temelju prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva i drugih čimbenika da su se tijekom vremena zbile velike promjene u razvoju stanovništva, tj. naglašen je proces demografskog starenja.

Tablica 41

Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova* prema popisima stanovništva 1953,1961,1971. i 1991. godine u %								
Population and Jews* according to age groups in 1953,1961,1971 and 1991 censuses in %								
Godina popisa Census	1953		1961		1971		1991	
Dobne skupine By age groups	Ukupno stanovništvo Total population	Židovi Jews	Ukupno stanovništvo Total population	Židovi Jews	Ukupno stanovništvo Total population	Židovi Jews	Ukupno stanovništvo Total population	Židovi Jews
0-14	27,0	5,8	27,2	11,3	22,6	11,0	19,4	6,3
15 - 64	66,0	67,8	65,3	55,2	67,2	64,4	67,5	49,3
65 i više	7,0	26,4	7,5	33,5	10,2	22,6	13,1	43,0
Ukupno Total	3,936.022	413	4,160.496	406	4,426.221	2.845	4,784.264	600

Izvor: Popisi stanovništva 1953, 1961,1971 i 1991. godine

***Napomena:** Židovi su u tablici prikazani prema narodnosti, a oni koji su se izjasnili da su Židovi po vjeroispovijesti, što je 1953. i 1991. bilo moguće, nisu navedeni, jer se podaci nisu razrađivali zbog malog broja popisanih osoba.

Od popisa stanovništva 1953. do 1991. godine udio mladih od 0 do 14 godina u ukupnom stanovništvu Hrvatske smanjen je od 27,0% na 19,4%. Židova je već 1953. bilo u toj skupini samo 5,8%, što možemo objasniti posljedicama gubitka populacije u Holokaustu te odlaskom dijela Židova iz Hrvatske i Zagreba u Izrael.

Između dva popisa stanovništva, 1948. i 1953. godine, u Izrael se iselilo 7.739 Židova iz područja bivše Jugoslavije (Podaci Saveza općina), a iz Hrvatske se iselilo oko 1.000 ili polovina preživjelih.

Mali udio dobne skupine od 0-14 godina nastavlja se i 1961. (11,3%) i 1971. (11,0%) da bi 1991. bio svega 6,3%.

Udio stanovništva starosti od 65 i više godina se u istom razdoblju povećao.

U popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata Židovi su popisivani prema narodnosti (nacionalnosti). Samo u popisima stanovništva 1953. i 1991. godine postojala je mogućnost izjašnjenja i prema vjeroispovijesti. Tako je u popisu od 1953. bilo 413 Židova po narodnosti odnosno 1.011 po vjeri, a u popisu 1991. godine bilo je 600 Židova po narodnosti odnosno 633 po vjeroispovijesti.

Kako je iz tablice moguće vidjeti, stanovništvo Hrvatske je duboko zašlo u proces demografskog starenja, o čemu nam govori podatak da je udio osoba starijih od 65 godina veći od 12 %, što se uzima kao mjerilo demografskog starenja. U Židovskoj populaciji je taj proces još naglašeniji.

Broj Židova u popisima stanovništva i broj onih koji su učlanjeni u židovske zajednice se razlikuje. Tako je u prvom poslijeratnom popisu stanovništva 1948. godine na teritoriji bivše Jugoslavije bilo popisano ukupno 6.853 Židova, dok je u židovske općine bilo učlanjeno 11.934 osobe.

U posebnom demografskom istraživanju židovskih općina 1971. godine načinjena je analiza za 4.702 člana što čini oko 80% ukupnog članstva .

Prema tom istraživanju dobna struktura Židova bila je slijedeća:

Tablica 42 Dobna struktura Židova prema istraživanju 1971. godine Jews in communities (1971) according to age groups		
dobne skupine	broj	%
0 - 14	288	6,1
15 - 64	3.346	71,2
65 i više	1.068	22,7
Ukupno / Total	4.702	100,0

Izvor: M.Perić: Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice Jugoslavije. Stanovništvo 3-4, 1974 i 1-2, 1975.

Ako usporedimo podatke popisa stanovništva 1971. i podatke demografskog istraživanja židovskih općina 1971. godine možemo potvrditi osnovne karakteristike židovske populacije - mali udio najmlađe grupe od 0-14 godina i povećani udio grupe starosti od 65 i više godina. Od 1971. godine, kada je napravljena analiza dobnog sastava članstva židovskih općina, prošlo je više od četvrt stoljeća, demografska slika se promijenila i potrebna su novija istraživanja.

Godine 1995. načinili smo analizu članstva Židovske općine u Zagrebu, ponajprije u svrhu socijalne ankete o položaju i potrebama osoba starijih od 65 godina.

Na tako malom uzorku nije moguće sačiniti mnoge od potrebnih analiza populacije, ali nam ovi podaci mogu pomoći za potpuniji uvid u procese u židovskoj populaciji.

Židovska općina Zagreb 1995. godine

Kada se članstvo Židovske općine u Zagrebu 1995. godine analiziralo po osnovnim dobnim skupinama, po kojima je sačinjena i analiza u popisima stanovništva, dobili smo slijedeće rezultate:

Tablica 43

Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 1995. godine Age structure of the members of Jewish Community in Zagreb, 1995	
Dobne skupine Age groups	%
0 - 14	5,07
15 - 64	55,37
65 i više	39,56

Udio grupe starosti od 0-14 godina je svega oko 5%, grupe od 15-64 godina je oko 55%, a osoba starijih od 65 godina ima 40%, što ukazuje na demografsko starenje zajednice.

Pobliža analiza dobne strukture članstva dala nam je još mnoge druge dragocjene podatke.

Tako u mlađoj dobnj skupini, u dobi od 0-5 godina nalazimo svega 0,5%; u dobi od 6-10 godina 1,8%, a u dobi od 11-15 godina 5% od ukupnog broja članova. Pretpostavlja se da ima više male djece, ali nisu sva upisana u članstvo Općine.

U dobnj skupini starosti 16-25 godina ima 12,1%. To su uglavnom još đaci i studenti koji nisu zaposleni ni oženjeni.

U velikoj skupini od 26 do 65 godina, koja se nalazi u radno-aktivnoj dobi, ima ukupno 46,5% svih članova općine. U ovoj dobnj skupini je najbrojnija grupa osoba starih 45 do 50 godina, koja sama predstavlja 12,5% ukupnog članstva, odnosno 27% radno aktivne dobi. To su osobe rođene odmah nakon završetka II. svjetskog rata (tzv. "Baby boom" generacija).

Dobna skupina od 51-65 godina predstavlja 16,6% članova općine. To su oni koji su kao djeca preživjeli holokaust i vratili se nakon završetka rata u Zagreb.

Prema tome u populaciji radno aktivne dobi ima 63% osoba starijih od 50 godina, te možemo kazati da radna populacija stari.

Osoba starih 66 i više godina ima 34,2%, to su osobe koje su većinom u mirovini. Polovica njih (48,8%) ima više od 75 godina i predstavlja tzv. "Old old" generaciju (vrlo staru generaciju).

Sve osobe koje su rođene prije svibnja 1945. predstavljaju „osobe koje su preživjele holokaust“ i takvih je 51% članova Židovske općine u Zagrebu.

Smatrali smo da je važno analizirati ekonomski potencijal članstva, tj. ustanoviti koliko ima onih koji ovise o osobama radno aktivne dobi. Koeficijent dobne zavisnosti smo dobili tako da smo sve osobe stare 0-20 godina i osobe starije od 65 godina zbrojili i zatim podijelili s brojem osoba u radno aktivnoj dobi.

Taj koeficijent iznosi 0,93, što znači da na 100 osoba radno aktivne dobi ima 93 osobe koje o njima ovise.

Ako uzmemo u obzir da i omladina (20-25 godina), još nije ekonomski samostalna (studij) pa i nju pribrojimo u kategoriju zavisnih osoba, onda je koeficijent dobne zavisnosti 1,15, što je vrlo nepovoljno za ekonomske mogućnosti zajednice.

U koeficijentu nije moguće vidjeti da li su zavisne osobe djeca ili starci, jer je i u populacijama s mnogo djece takav koeficijent visok. Izračunali smo indeks zavisnosti samo za osobe starije od 65 godina i on iznosi 0,66, što znači da je više starih osoba nego djece ovisno o radno aktivnoj populaciji.

U takvoj situaciji, kada na jednu zaposlenu osobu dolazi u prosjeku još jedna osoba za koju se treba brinuti, uzevši u obzir i današnje ekonomske prilike, pretpostavljali smo da će prednost u brizi obitelji imati djeca, te da će se za skrb starijih osoba moći odvojiti manje sredstava i vremena.

Karakteristika populacije Židova u Zagrebu (i Hrvatskoj) i odnosi među dobnim skupinama mogu se dovesti u vezu s dobnom strukturom preživjelih članova Židovske općine koji su se 1946. godine vratili u Zagreb. Tada se vratilo 2.179 Židova u Zagreb, ali je svega njih 1.222 bilo predratni član Općine (10.960).

Među preživjelih 2.179 bilo je samo 7,1% djece starosti 0-15 godina, omladine od 16-25 bilo je 11,3%, a osoba od 26-35 godina (najbolja fertilna dob) tek 16,7%. Ubrzo nakon rata, već u vremenu između 1948. i 1952. oko polovina preživjelih je otišla u Izrael i to pretežno osobe mlade životne dobi. Stvorene su tako poslijeratne „krnje generacije“ i treba proći nekoliko generacija da bi se slika normalizirala.

Možemo, dakle, zaključiti da je demografska struktura članova Židovske općine u Zagrebu posljedica gubitaka članstva u Holokaustu i kasnijom migracijom.

Stoga se pokazala nužnom analiza socijalnog (i zdravstvenog) položaja osoba starijih od 65 godina.

Socijalna anketa kojom smo obuhvatili blizu 90% osoba starijih od 65 godina (nisu anketirane osobe koje su već u staračkim domovima) pokazala je zabrinjavajuće stanje u kojem se nalaze stari članovi zajednice.

Dvije trećine anketiranih osoba su žene, što ukazuje na „feminizaciju“ stare populacije zbog duljeg života žena. Među obudovljenim kojih ima 38,5%, najviše ima žena (89%), a isto tako i među neoženjenima/neudatima (83% su žene) i među rastavljenima (77%).

Većina starih osoba žive u samačkom domaćinstvu ili u domaćinstvu s dva stara člana (supružnika) s vrlo niskim prihodima, jer žive od mirovina. Porođične mirovine žena su manje od mirovina po osnovi rada, te je njihov standard života još niži. Uz ekonomske i probleme u ishrani postoje i brojni zdravstveni problemi i problemi u održavanju kućanstva.

24. Changes in the Jewish Population in Croatia and Zagreb after World War II

The Jewish population all over the world shows considerable changes in age and sex structure, fertility, number of marriages and divorces, number of children, family size and other characteristics which for the most part follow changes in the population of the countries where the Jews live.

The biggest changes are to be found between the Jewish population in the Diaspora and that in Israel, the latter showing a greater share of young generation linked with higher fertility of women and a greater number of marriages. The number of divorces is smaller. The share of population over 65 years is smaller as well.

Communities in the Diaspora also meet with changes in the population age and sex structure influenced by, besides natural changes in the population, migration of Jews, especially from some eastern European communities to Israel and the loss, which Jewish communities in Europe suffered during the Holocaust. Those communities, which were almost destroyed in the Holocaust, have been recovered with difficulty and the migration of a great number of survivors has caused new disturbances in population structure. Migrations from some post-communist eastern European countries are still going on: mostly the young and highly educated are going away creating, besides demographic, economic problems in communities as well.

The migration of older persons (members of families) influences the recent changes in the population in Israel, since the generation older than 65 began to increase there as well. The adaptation of older persons and their inclusion into economic and social life of the immigration country goes slower than with the younger generation.

Demographic changes are taking places particular fast in small Jewish communities such as ours which first lost 80 percent of its membership during the Holocaust and then, between 1948 and 1951, about half of the members who survived left for Israel.

The loss of younger population and those of fertile age, both the cases in our country, has long-lasting consequences and several generations are needed in order to normalize the situation, provided that normal and favourable conditions exist.

This work analyses the age structure of the Jewish population in Croatia and particularly in Zagreb according to official data of post-war censuses and on the basis of data of the Jewish community in Zagreb.

By analysis of the age structure of the total population of Croatia and Jews in Croatia, we can observe, on the basis of natural and mechanical population trends and other factors, that during time great changes took place in the population development, that is, the process of demographic ageing has been stressed.

In the period from censuses of 1953 to 1991 the share of Youth from 0-14 years in the total population of Croatia decreased from 27,0 percent to 19,4. Already in 1953 the share of Jews in this age group was only 5,8 percent which can be explained by loses of inhabitants during the Holocaust and by departure half of Jews after establishment of the state of Israel.

Between two censuses (from 1948 till 1953) 7,739 Jews from the former Yugoslavia left for Israel. Around 1,000 Jews emigrated from Croatia.

A small share of the age group of 1-14 years continued in 1961 (11,3 percent) and 1971 (11,0 percent) so that in 1991 it was not more than 6,3 percent. In the same period the share of inhabitants aged 65 and more increased.

In censuses after World War II Jews were registered according to nationality. Some of the Jews did not declare themselves as "Jewish" by nationality or declared themselves as Croatian - Jew or Serbian Jew. However, if the answer contained two nationalities, only the first one was taken into account.

Only in 1953 and 1991 censuses had the possibility of declaring by religion. In this manner there were 413 Jews according to nationality and 1,011 according to religion in 1953 census, while the 1991 recorded 600 Jew according to nationality and 633 by religion.

The data were not further divided owing to the small number of registered persons (below 1 percent of population).

For that reason only those who declared themselves as Jewish by nationality are presented in the analysis of the age structure of Jews in 1953 and 1991 censuses. Although part of the data is missing in there censuses, they still can indicate the general movement and alterations in the population structure.

As can be seen from Table, the population of Croatia had deeply entered the process of demographic ageing, a fact proved by the share of persons aged 60 years and more, which is over 12 percent (this figure is used as the measure of demographic ageing).

This process is even more emphasized in the Jews population.

The number of Jews registered in the censuses and number of those in Jewish communities differs. Thus a total of 6,853 Jews were enrolled in the territory of ex-Yugoslavia in the 1948 census, while 11,934 persons were members of Jewish communities.

Special demographic research on Jewish communities was carried out in 1971 in which 4,702 members, making 80 percent of the total membership, were analysed.

If we compare data of the 1971 census and data of the demographic research on Jewish communities in 1971, the main characteristics of Jewish population are to be proved- a small share of the youngest age group from 0-14 years and an increased share of the age group of 65 years and more.

The Jewish Community of Zagreb

Analysis of the age structure in 1995

An analysis of the age structure of the Jewish community of Zagreb was made in 1994/1995 during preparation for a social survey (persons aged 65 years and more).

According to age groups, by which the analysis of the census was made, we can get the similar relations. More detailed analysis of the age structure of the Jewish community in Zagreb may offer some other information.

Thus in the younger age group, from 0-5, there is only 0.5 percent of the total number of members; in the age from 6-10 years the percentage amounts to 1.8 and from 11-15 years of age 5 percent. Consequently, the share of the age group from 0-15 is 7,3 percent. It is assumed that there are more small children, but they have not been registered in the lists of members of the Jewish community.

In the age group from 16-25 years the percentage is 12.1. This group comprises mostly pupils and students being neither employed nor married.

In a big age group in the range from 26 to 65 years, comprising persons in working-active age, there is 46.5 percent of the total number of the members of the Jewish community. The most numerous group within this age group is that aged 45 to 50 which dominated and represents 12.5 percent of the total membership and 27 percent of the working-active population respectively. The members of this group were born immediately after World War II (the so called "Baby boom" generation). The age group from 50-65 years represents 16.6 percent of the Community members. Today these are those children who returned to Zagreb after the end of the War.

In the working-active age there is 63 percent of persons over 50 years of age that are approaching the end of their working span. Thus we can say that the working population is also getting older.

Persons over 65 years of age (what is the age limit for retirement), that is those aged 66 and more represent 34,2 percent of the Community membership. A half of them (48,8 percent) are persons of 75 years of age and more, called "old old".

All those who survived the Holocaust are born before end of War, 1945. Nowadays they are older than 50 years and represent over a half (51 percent) of the members of the Jewish community of Zagreb.

The features of the present-day Jewish population in Zagreb and relations between age groups of the community can be connected with the age structure of the members of Community in 1946, immediately after the end of World War II, when those who survived returned (From camps, the National Liberation War, captivity or those who were hiding during the War). They numbered only 2,179 but only 1.222 has been member of Zagreb community and represents around 11 percent of more than 10.000 pre-war members. Among the 2.179 survivors there was only 7.1 percent of children aged 0-15 years, 11.3 percent of youth from 16-25 years of age and 16,7 percent of persons from 26-35 years (best fertile years). When both age structures, that from 1946 and that from 1995 have been put into the same figure, the dependence of certain age groups in the shift of 50 years can be clearly noticed.

Other demographic analyses cannot be made on such a small sample, the more as migration (that is departure of a half of the members to Israel between 1948 and 1952 and recent arrival of elderly persons from Jewish communities of Bosnia and Herzegovina to Zagreb) must always be taken into account.

We considered that it was very important to analyse, beside age structure of the Community members, the economic potential: how many unemployed persons depend on the working population (i.e. persons of working-active age who are presumed to be employed). In this way one reckons the coefficient of the total age dependence.

When persons aged 0-20 and those older than 65 are added and the sum is divided by the number of persons of working-active age, but still are not employed, the coefficient of age dependence is even higher and amount to 115.

In such a survey it is not possible to see the share of younger or older members among dependent persons (because, for example, a population having a great number of children can have the same coefficient of age dependence as one with a small number of children and the high number of old persons, but this has a different meaning for a community). Therefore we calculated the dependence coefficient of the persons over 65 years of age, which is 0.66. This means that there are more older persons than children.

In such a situation, the analysis of social (and health) position of persons over 65 years turned out to be necessary in order that the Community could help to ensure care for them.

Jewish communities have always been not only religious but also social communities and the care of those members who needed help has always been an obligation according to religious law. However, it is not only a question of personal obligation (*mitzvah*), but also a question of the social legislature the communities are based on. Accordingly, only voluntary charitable work, most often of Jewish women's organization and the collection of voluntary contributions, is not sufficient, but an organization of social and even health and medical services and care for aged community members is needed as an addition to family care and their obligations toward Jewish tradition.

Social Survey in the Jewish community in Zagreb

In 1995 a survey was conducted among the members of the Jewish Community in Zagreb older than 65 years.

The goal of the survey was to establish the family structure of the respondents; their economic and social conditions and needs, health problems and needs, problems of maintaining households and needs for home care. Likewise wishes and needs for accommodation in an institution were investigated and for organized aid by the Jewish Community.

The kind of help the respondents used so far were also investigated; and a way of life and work in the Jewish community that they were included. Polltakers – volunteers, who had been instructed beforehand, were allowed to record their impressions. The respondents were also given the opportunity to make their suggestions and proposals.

The questionnaire was divided into the following sections: personal data and data on family members, housing conditions, nutrition, income, pensioners centre, health, the Jewish community and proposal for the organization of care.

Answering the questionnaire was made easier by simply marking columns and by the aid of polltakers. The survey was conducted in three main ways: by visit of polltakers, sending questionnaires by mail (along with written and telephone information and help) and when members visited the Jewish community. Over 40 percent of the respondents were surveyed in their home.

All together 86 percent of persons older than 65 years were covered by the survey. Among those of 60-65 years who filled in the questionnaire the response was not so good.

Persons living in the old people's home "Lavoslav Schwarz in Zagreb or in other ones were not included in the survey.

Slika 101. Izraelski ambasador predaje medalje pravедnika u Zagrebu

At the ceremony in Zagreb, the ambassador of Israel has awarded medals for the Righteous among antions

25. Organizacija židovskih općina nakon drugog svjetskog rata

Poslije drugog svjetskog rata postepeno se organiziraju židovske općine i vraća život u njih. Dr. Friedrich Pops, koji je bio predsjednik Saveza prije rata, već je 22. listopada 1944. (odmah nakon oslobođenja Beograda) nastojao obnoviti rad Saveza Jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije.

Kasnije je iz imena Saveza izbačena riječ „verospovednih“ što je zapravo odražavalo daljnji razvoj općina.

Godine 1945. obnovljeno je 38 općina, ali su neke od njih bile predstavljene sa samo nekoliko preživjelih članova¹. Već je u studenom 1945. održana prva konferencija Židovskih općina.

Prema Podacima Saveza (Spomenica 1919-1969) od oko 75.000 Židova u Jugoslaviji 1941. godine (od toga oko 4.000 izbjeglica), preživjelo je Holokaust samo 15.000 Židova, od kojih se u zemlju vratilo oko 13.000.

Godine 1947. osnovan je u Zagrebu Pravni odsjek Saveza koji je međutim djelovao samo do 1952. kada su svi prikupljeni materijali preseljeni u Beograd, gdje se osnovao Jevrejski istorijski muzej i arhiv.

Kada se usporede liste židovskih općina iz 1947. godine i one iz 1969. godine, vidljivo je da se broj članstva gotovo prepolovio, što je posljedica velikog odlaska u Izrael – ali je. Nakon osnivanja države Izrael u vremenu od 1948. do 1952. godine zemlju napustilo blizu 8.000 Židova. Tako se dogodilo da je u Izraelu bilo više Židova porijeklom iz Jugoslavije (oko 10.000 sa predratnim i ratnim migracijama) nego u samoj zemlji.

U prvo vrijeme nakon završetka rata Židovske su općine bile neka vrsta izbjegličkih centara u kojima su prvu zaštitu i pomoć dobili Židovi koji su se vraćali iz logora, izbjeglištva i partizana. Općine su pretvorene u prihvatne centre, bolnice, javne kuhinje, distributere humanitarne pomoći, davale su pomoć u traženju preživjelih članova obitelji itd.

Socijalna djelatnost bila je u nadležnosti posebnog Autonomnog odbora za pomoć koji je djelovao na osnovu sporazuma sa JOINT-om u Bukureštu. Odbor je bio sastavljen od predstavnika općina, a predsjednik je bio najprije David Alkalaj, a kasnije dr. Lavoslav Kadelburg. Odbor je postojao od 1945. do 1952. godine, a njegova aktivnost je bila samostalno postavljanje zahtjeva i distribucija pomoći, koja se uglavnom dobivala od JOINT-a.

Karakteristično za Židovsku zajednicu Hrvatske (i Jugoslavije) je učešće velikog broja Židova u Narodno oslobodilačkoj borbi (NOB) i pokretu (NOP). Upravo su velike žrtve u II. svjetskom ratu i borba protiv fašizma bili zajednička osnova za Židove i Nežidove za međusobno razumijevanje i suradnju.

Prema nekim mišljenjima tzv. «državnog antisemitizma», kao u nekim drugim komunističkim zemljama, u to vrijeme nije bilo ili su bili zabilježeni samo sporadični slučajevi.

¹ Židovska općina ili kehila je bila zadužena za vjerske obrede, vjenčanja, brit-mila, bar-micva, za brigu o siročićima, siromašnim udavačama, posjetu i negu bolesnika (Bikur holim), utjehu i pomoć obiteljima u smrtnom slučaju i pogrebe (Hevra kadiša – sveto društvo). Kehila je predstavljala židovsku zajednicu prema svjetovnim vlastima. Nekada je svaka veća kehila imala bet-din (sud) koji je sudio po židovskim zakonima. Svaka je židovska zajednica trebala imati mikve «ritualno kupatilo» u koje se uranjalo cijelo tijelo, a voda je morala biti «živa voda».

Židovsku vjersku skupinu čini najmanje deset muškaraca starijih od 13 godina (minjan).

Velika se pažnja posvećivala sjećanju na Holokaust i komemoracijama² na Yom Ha-Shoah³, građenju spomenika i organizaciji posjeta i komemoracija grobljima, bivšim logorima i drugim mjestima na kojima su Židovi bili ubijani za vrijeme Holokausta.⁴

Te su komemoracije postepeno prerasle u neku vrstu političkih manifestacija sa velikim brojem državnih i drugih predstavnika i programom koji je bio pretežno sekularni i službeni.

Jedna je od zadaća tih komemoracija bila i da se potvrdi učešće Židova u NOB-u, što je u poslijeratnom razdoblju bilo glavni kriterij socijalnog i društvenog položaja. Tada su lideri u Židovskim općinama uglavnom bili poznati antifašistički borci, partizani i socijalistički aktivisti.

Židovi su bili prihvaćeni u novom socijalističkom društvu i stoga što su postajali sve manje različiti od ostalog stanovništva.

I u službenim cenzusima samo se dio Židova izjasnio da je „Židov“ (bilo po vjeri ili po nacionalnosti). Zbog toga je broj Židova u popisima stanovništva bio znatno manji nego broj Židova koji su bili članovi Općina.

Židovske su općine funkcionirale u reduciranoj tradicionalnoj formi. Aktivnost općina imala je pretežito socijalni i kulturni, a manje religiozni karakter.

Na savjetovanju rabina u ožujku 1947. godine bilo je svega pet preživjelih rabina, no veći- na se (kao i preživjeli kantori) kasnije iselila ili je nažalost umrla. Tako je do 1968. u Jugoslaviji ostao samo jedan rabin, Menahem Romano u Sarajevu, koji je umro u svojoj 87 godini.

No nije samo nedostatak kvalificiranog kadra za održavanje vjerskih obreda utjecao na sekularizaciju⁵ života u židovskim općinama, već je to bila i prilagodba na prilike u ateističkom društvu Titove Jugoslavije.

Samo je mali broj religioznih Židova, uglavnom starije generacije, dolazio u sinagogu, ali se u vrijeme velikih praznika (Rosh ha-Shana, Yom Kippur, Sukkot) njihov broj povećavao, a za Pesah je obično organiziran Seder. Najviše su se praznovali Purim i Hanuka. Za te su prigode nabavljane iz inozemstva Macot,⁶ košer vino, arba minim⁷, Hagade itd, a pozivani su i rabini u goste. Tako su židovske općine preuzele na sebe održavanje židovske tradicije koja je nestala iz života obitelji.

² Na simpoziju o Holokaustu 1997. u Londonu raspravljalo se o ulozi Holokausta u određivanju židovskog identiteta i utjecaja Holokausta na židovsku teologiju. Lord Jakobovits (glavni rabin) je zamjerio da je u muzejima holokausta uglavnom prikazano samo tko je bio uništen, a ne i «što je bilo uništeno»- kultura i život u zajednicama. Nije spomenuto ni preživljavanje i oporavak židovskog života – nego samo žalost i suze. Hebrejska riječ Yizkor (sjećanje) u knjizi postanka (Genesis) odnosi se na preživjele koji su predodređeni da izgrade novi svijet. Ronald Harwood, predsjednik internacionalnog PEN-a smatrao je da izložbe o Holokaustu ne trebaju biti sobe užasa umetnute u historijski vakuum.

³ Yom Ha Shoah –dan stradanja, dan sjećanja na mučenike i junake Holokausta (ustanak u Varšavskom getu). Komemoracija se održava na židovskom groblju na Mirogoju svakog 27 Nisana.

⁴ Odnos prema Holokaustu (G.D.Rosenfeld) se mijenjao i danas se još vode polemike da li je Holokaust jedinstven – samo židovski (Steven Katz, Deborah Lipstadt i Daniel Goldhagen) ili se Holokaust ne razlikuje od drugih genocida (David Stannard, Ward Churchill i Norman Finkelstein) te da se Holokaust ne odnosi samo na 6 miliona ubijenih Židova nago da su nacisti ubili oko 11 milijuna ljudi.

⁵ Danas se govori o «De-sekularizaciji» društva tj. povratku religioznosti u modernom društvu. SAD su postaje najrazvijenija ali i najreligioznija zemlja, iako religiozno vjerovanje postaje stvar osobnog izbora. Katkada se patriotizam i nacionalizam služe religioznim osjećajima, a religija se često iskorištava u konfliktnim situacijama pa i ratovima.

⁶ Macot, maces je kruh bez kvasca (germe), samo od brašna i vode, koji se pravi na praznik Pesah kada je osam dana zabranjeno svako jelo koje je proizvod vrenja. Blagdan Pesah se slavi kao podsjećanje na izlazak iz Egipta, oslobođenje od ropstva (kada se nije stiglo napraviti normalni kruh). U prvoj noći Pesaha priređuje se Seder koji se proslavlja po određenom redosljedu. (Julija Koš: «Alef Bet židovstva», Zagreb, 1999).

⁷ Arba minim-četiri vrste. Propis prema kojemu se na praznik Sukot (blagdan sjenica)jima u rukama četiri biljke: lulav (grana palme) vezana uz dvije grančice aravota (vrbe) i tri grančice hadase (mirte) u jednoj ruci i estrog (plod citrusa) u drugoj ruci.

Židovska vjerska tradicija je gotovo iščezla iz obitelji kao i iz životnog ciklusa Židova (cirkumcizija⁸, vjenčanje u sinagogi, Bar Mitzvah⁹ i Bat Mizvah). Nije bilo moguće održavati Kashrut¹⁰ (košer) ishranu. Možemo kazati da je gotovo jedini ostatak vjerskih obreda bio prilikom židovskih sahrana i Kadiša¹¹.

Obnovljene općine se sada razlikuju od prijeratnih židovskih općina.

Promjena židovskih općina od religioznih u pretežito socijalne ustanove omogućila je sudjelovanje i nežidovskim partnerima brojnih mješovitih brakova.¹²

Mješoviti su brakovi omogućili demografski opstanak zajednice, mješoviti su brakovi spasili mnoge živote Židova za vrijeme Holokausta.

Možda je upravo ateistička okolina i nedostatak vjerskog obrazovanja u obitelji i školi omogućio današnji „povratak“ religiji osobito mladih generacija iz židovskih i mješovitih brakova.

Opće prilike i organizacija židovskih općina u to vrijeme mogu se proučiti iz izvještaja Saveza.

Tako dr. Albert Vajs u članku „Osvrt i Perspektiva“ (Jevrejski almanah 1957-58, Savez jevrejskih opština) u osvrtu na period od VII. zemaljske konferencije Jevrejskih opština u Jugoslaviji u listopadu 1956. do kraja 1958. piše:

“Život i rad zajednice kretali su se uglavnom u onim istim osnovnim linijama koje su postavljene još 1945. godine i koje su se postepeno ostvarivale kroz proteklih 13 godina, razume se uz nužno prilagođavanje promjenljivim opštim i posebnim uslovima...

..Nije bilo nikakvih pojava antisemitizma ili ma kakve druge diskriminacije prema našoj zajednici i njenim pripadnicima. Poznata su nam svega dva neznatna slučaja, kada su pijana lica činila uvredljive izjave za Jevreje. U oba slučaja je strogo primijenjen zakon i krivci su kažnjeni zatvorom..

Broj opština i nadalje iznosi 35, a sve su učlanjene u Savezu. Izvršni odbor Saveza proširen je predstavnicima pet najvećih Opština, a u Glavnom odboru su predstavnici 12 najvećih opština, a preko njih više od 90% celog brojnog sastava zajednice.

⁸ Brit mila - obred obrezivanja muškog djeteta osmog dana po rođenju. Taj obred je prema Božjoj naredbi praocu Abrahamu predstavljao savez sa Bogom, a dijete tim činom postaje i članom zajednice.

⁹ Bar micva - obred kada dječak postaje vjerski punoljetan (ima navršenih trinaest godina) i postaje odgovoran za svoja djela (Bar micva - sin zakona) Proslava se obično održava u sinagogi i dječak se poziva pred Toru.

Bat-micva je obred (kasnije uveden) za djevojčice kada navršu dvanaest godina. Obično se proslavljao u kući.

¹⁰ Kašrut, košer- pridržavanje vjerskih propisa o izboru i načinu pripreme hrane (košer- čisto, dozvoljeno). Milica Mihaljević «Jevreji na Jugoslovenskom tlu», Podgorica, 2000., Sonja Samakovlija “Dobar tek”, 2000.

¹¹ Kadiš- molitva za pokojnike. Molitva je na aramejskom jeziku (osim posljednje strofe koja je na hebrejskom) Suština molitve je izjava vjernosti Bogu i prihvaćanje njegovog suda.

¹² Problem mješovitih brakova možemo pratiti od najstarijih vremena. Jeremijah i Ezra, koji su došli iz izbjeglištva u Babilonu, donijeli su Toru i proveli socijalnu i religijsku reformu. Ezra je tražio strogo pridržavanje zakona Tore. Tako je zahtijevao da se razvrgnu svi mješoviti brakovi, koji su bili tokom vremena sklopljeni u Judeji, odredio je rok od tri mjeseca i osnovao komisije koje su to provjeravale. Pitanje ženidbe sa pripadnicama drugih plemena tada je bilo pitanje zaštite od politeizma i idolopoklonstva kojim su Židovi bili okruženi u Mezopotamiji, Egiptu i Kanaanu. Već u Bibliji nalazimo zabrane ženidbe sa pripadnicama kanaanskih i nekih drugih plemena. U haremima židovskih kraljeva živjele su žene raznog porijekla od kojih su neke štovale svoje bogove i imale čak i svoje svećenike. Ezrine reforme su tada bile drastične, ali historijski nužne, makar i danas pogađaju Židove u dijaspori gdje njih trećina živi u mješovitim brakovima. Tako su istraživanja pokazala da se 52% Židova u Americi, koji su se oženili nakon 1985.godine, nalazi u mješovitom braku.

Krupan korak predstavlja i osnivanje koordinacionih odbora pri Izvršnom odboru: ženskih sekcija¹³, omladinskih sekcija i pevačkih horova..

Na traženje opština izrađeni su u Savezu nacrti tipskih pravila za veće, srednje i male opštine,..

Posle kulturno-prosvetnog rada najznačajniji sektor naše aktivnosti i u ovom periodu predstavljao je socijalni i humanitarni rad.

Verski život u zajednici tekao je normalno. Savez i opštine izlazili su u susret odnosnim željama i potrebama vernika u granicama mogućnosti, ali interesovanje, naročito kod mladih pokazuje opadanje..

Najznačajniji uspeh na polju humanitarnog rada predstavlja naš novi Dom staraca u Zagrebu. U njemu je smešteno 115 štićenika, a 35 lica van Doma prima hranu iz njegove kuhinje. Da je sve ovo moglo biti postignuto treba zahvaliti velikom zalaganju cele zajednice, ali naročito Odboru za gradnju doma sastavljenom od članova uprave i stručnjaka Jevrejske opštine u Zagrebu¹⁴..»

Potrebno je ipak danas, nakon 50 godina, analizirati taj važan period u životu židovskih zajednica u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj je rad obnovilo 10 židovskih općina, ali se najviše Židova naselilo u Zagreb, koji je i danas najveća općina.

Obično su nakon rata rukovodeća mjesta u općinama imali partizanski borci i rukovodioci.

Zbog pauperizacije židovske populacije, njene narušene demografske pa i obiteljske strukture, općih ekonomskih i životnih uvjeta, humanitarni i karitativni rad bio je jedna od glavnih aktivnosti zajednica.

Nestale su razlike između sefarda i aškenaza, između "ortodoksa" i "neologa", između «asimilacionista» i cionista, bogatih i siromašnih, visokoobrazovanih i manje obrazovanih, onih koji su starosjedioci ili koji su se doselili, zajednički nazivnik bio je Holokaust.

Židovima se nije vratila imovina oduzeta za vrijeme nacističke vladavine, a ako je vraćena, ponovno je oduzeta (nacionalizirana). Reparacije i druge vrste odšteta¹⁵, koje su primili Židovi u zemljama zapadne Europe i Izraelu, Židovi u Hrvatskoj nisu primili. Umjesto njih ta je sredstva primila Jugoslavenska država (Tito-Brandt sporazum na Brionima).

Nakon osnivanja države Izrael 1948, mnogi preživjeli Židovi Hrvatske odlučuju se za odlazak, židovska se populacija prepolovila.

U desetkovanoj populaciji Židova, sa narušenom demografskom strukturom (nestale su cijele generacije) dominirali su mješoviti brakovi i nepostojanje židovskog obiteljskog života.

¹³ Od oko 35.000 židovskih žena u Jugoslaviji prije Holokausta preživjelo i vratilo se oko 7.500. Posle stvaranja države Izrael u 1948 i masovnih alija broj aktivistkinja se znatno smanjilo. U 1951 ostalo je svega 2.500 odraslih židovskih žena. Kada se u ožujku 1958 osnovao Koordinacijski odbor ženskih sekcija bilo je svega 484 članice (mahom starije dobi).

¹⁴ Za organizaciju gradnje Doma izabran je Odbor na čelu sa dr. Lavom Singerom. Članovi odbora su bili: Rafael Montiljo (presjednik Kuratorija), Vali Singer, Elza Grün, Aleksandar Piliš i Bogdan Weiss. Nadzorni građevinski organ bio je Ašer Kabiljo. Zgrada je izgrađena po nacrtu ing Slavka Löwija, a unutrašnje uređenje po projektu Engelverta Potuška i sugestijama Valike Singer.

¹⁵ Tek se u novije vrijeme, nakon otvaranja arhiva i novih saznanja o pljački židovske imovine od čega su imale korist ne samo nacističke već i tzv. «neutralne» zemlje, formiralo nekoliko vrsta «humanitarnih» fondova koji ostarjelim, osiromašenim i bolesnim osobama koje su preživjele Holokaust daju, uz kompliciranu birokratsku proceduru, neku vrstu jednokratne ili mjesečne pomoći.

U židovskoj se zajednici posebno njegovala uspomena na Holokaust, ali i učešće u antifašističkom otporu (NOB), što je postalo osnova brojnih zajedničkih komemorativnih svečanosti, zajedničkih za Židove i novu komunističku vlast.

Osim zajedničkih, postavljaju se posebni Židovski memorijalni spomenici (oko njih 30), osnivaju se muzej i arhiv, pišu kronologije, memoari i knjige o Holokaustu kroz cijelo 50-godišnje razdoblje. Sadržaj se nije mnogo mijenjao ako u ruke uzmemo publikacije iz pedesetih, šezdesetih, i kasnijih godina pa i najnovije publikacije npr. Bilten Saveza koji je izašao 1997. ili Simpoziji u Zagrebu. Pri tome trebamo naglasiti da dominiranje uspomene na Holokaust u zajednici nije bila reakcija na antisemitizam (jer ga tada u Jugoslaviji, barem službeno, nije bilo) ili reakcija na nijekanje Holokausta.

Pažnja se posvećivala memorijalnoj arhitekturi, dok se stara židovska baština, ono malo preostalih sinagoga i brojna židovska groblja zapuštala. To se može kazati i za muzejsku, arhivsku i publicističku aktivnost u kojoj je dominirao kult stradanja.

Možemo pretpostaviti da je takva aktivnost osiguravala židovskoj zajednici priznato mjesto u društvu. Židovi su imali istovremeno i status žrtve i status pobjednika. S druge strane, očekivala se lojalnost židovske zajednice državnim strukturama i njihov "low profile", odnosno pasivnost čak i onda kada je u pitanju bila židovska država Izrael, sa kojom su prekinuti diplomatski odnosi i koja je takoreći svakodnevno (zbog Titove politike "nesvrstavanja" i približavanja arapskim zemljama) bila predmet osuda službene štampe i medija.

Promjena židovskih općina od religioznih u pretežito socijalne i kulturne ustanove omogućila je sudjelovanje i nežidovskim partnerima brojnih mješovitih brakova, a ti su partneri opet dalje utjecali na život općine.

Razloge za takav razvoj zajednice možemo naći u općim društvenim prilikama toga doba:

- Brakovi u vrijeme socijalizma su bili uglavnom civilni. Jedino su se možda u ruralnim sredinama održala crkvena vjenčanja.
- U maloj, prorijeđenoj zajednici, bila je slaba mogućnost naći židovskog bračnog partnera
- Veliki broj Židova je učestvovao u antifašističkoj borbi (NOB i NOR), a neki su bili i članovi komunističke organizacije.
- U obiteljima nije bilo tradicionalnog židovskog načina života.
- U školama nije bilo religioznog obrazovanja.
- Mješoviti su brakovi spasili mnoge živote Židova za vrijeme Holokausta.

Nakon osamostaljenja Hrvatske, Židovske općine (10) su ujedinjene u Koordinaciju Židovskih općina Hrvatske. Unutrašnja i vanjska politika Židovske zajednice sada je potpuno samostalna.

U Židovskim općinama razvile su se bogate i raznolike aktivnosti, neke od njih ranije nisu postojale.

Najvažnija promjena koja se dogodila (a ona se zapaža i u drugim postkomunističkim zemljama) je povratak religijskog života i dolazak rabina u Hrvatsku.

Holokaust zauzima još uvijek značajno mjesto u židovskoj zajednici, ali ne u društvenoj okolini. Osobito se promijenio stav države i društva prema antifašističkoj borbi, u kojoj su mnogi preživjeli Židovi učestvovali.

Prema tome položaj Židovske zajednice i ugled Židova u Hrvatskoj ne bazira se više toliko na prošlosti, Židovima kao žrtvama Holokausta i borbama protiv fašizma, već na sadašnjosti, ma kakva ona danas bila.

Generacija Holokaust preživjelih, njihov socijalni, ekonomski, zdravstveni i društveni položaj ukazuje da se radi o populaciji sa velikim potrebama i ovisnosti o brizi obitelji i zajednice. Ta se generacija postepeno marginalizira i ima sve manje funkcija u rukovodećim strukturama zajednice, bez obzira na to da predstavlja oko polovinu članstva.

Generacija Holokaust preživjelih, rođena prije II. svjetskog rata imala je znanja o židovskoj religiji i tradiciji, ali ga nije (zbog specifičnih prilika) prenijela na svoju djecu.

Druga generacija, ili «srednja generacija», koja je rođena nakon II. svjetskog rata, danas vodi Židovske zajednice, odlučuje i organizira život u njima. To su većinom visoko obrazovani i ekonomski situirani članovi općina koji imaju ugled i položaj u društvu. Ali, oni su veoma zauzeti i nemaju dovoljno vremena za zajednicu te tako prepuštaju sve više poslova administraciji što može promijeniti demokratsku suštinu židovske zajednice.

Sve više žena učestvuje u rukovođenju općina i brojnih odbora, te se židovske žene više ne ograničavaju samo na karitativne aktivnosti.

«Liderski» položaj u židovskim općinama doprinosi afirmaciji u društvu ali i utječe na odnos prema nekim negativnim pojavama u zajednici i društvu.

U srednjoj generaciji ima veliki broj mješovitih brakova.

To je generacija koja ne može prenijeti znanje iz židovske religije i tradicije na svoju djecu, jer ga sama nije dobila od svojih roditelja.

Židovi su sada manje aktivni u političkom životu zemlje, a više angažirani u organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava, dijalogu među religijama, problemima manjina, u profesionalnim organizacijama i društvima itd.

Unuci generacije koja je preživjela Holokaust tzv. treća generacija sve je brojnija u Židovskoj zajednici, traži svoj židovski identitet i vraća se religiji. To su djeca iz židovskih i mješovitih brakova koja se prihvaćaju u općini bez obzira da li im je otac Židov ili majka Židovka.

Ove promjene se mogu objasniti općim promjenama u društvu:

- Nakon raspada komunističkog bloka i uspostave nacionalnih država postoji društvena potreba za nacionalnim i religijskim identitetom¹⁶, pa tako i u židovskoj populaciji.

¹⁶ U Budimpešti je u jesen 2001. održana konferencija o židovskom identitetu (u postkomunističkoj «eri»). Istraživanja su rađena u Mađarskoj (Andras Kovacs), Francuskoj (Regine Azria) Poljskoj (Marius Gudnis i Claire Rosenson), Švedskoj i Danskoj (Lars Dencik), Rusiji (Zwi Gittelman, Judith Deutch Kornblatt i John Klier), Ukrajini (Vladimir Shapiro i Jeremy Shine), centralnoj Aziji (Lana Cooper i Malka Korazim), Ujedinjenom Kraljevstvu (Bari Kosmin, Jacqueline Goldberg, Steve Miller i Jonathan Weber) i usporedba sa Izraelom i SAD (Charles Liebman).

Govori se o transformaciji tradicionalnog židovskog identiteta, sve se više identitet percipira u etničkom smislu, postaje sekularan i sve manje religiozan. To je post-cionističko razdoblje.

Interesantna je pojava da se s jedne strane cionizam borio protiv židovske tradicije i svega što je ona predstavljala: pasivnost, pomirenje sa sudbinom, odricanje od nezavisne političke egzistencije (Anita Shapira, Department of history, Tel Aviv University u JPR 2000). Ali su ipak u židovskom «nacionalizmu» (a to je i cionizam) prihvatili milenijski mit o židovskom narodu, uzeli sveti hebrejski jezik i transformirali ga u sekularno sredstvo komunikacije, a Biblija je pretvorena u «Guide» knjigu- vodič za Izrael.

Problem očuvanja kulturnog kontinuiteta i identifikacije sa židovskom poviješću pojavio se kod prve generacije Židova koja je rođena u Palestini. Oni su odbacili židovsku tradiciju kao osnovu za identitet i prihvatili ideologiju «kanaita», baziranu na zemlji. Oni su se zapravo pobunili protiv cionizma i tražili drugačiji identitet. Sa propašću Sovjetskog Saveza i socijalizma više nije bilo ranije «putovnice u bolju budućnost». Alternativa je uvoz američke potrošačke kulture sa ideologijom individualizma i potragom za dobrim životom. Gubi se odgovornost pojedinca za zajednicu. Smanjuje se povjerenje u sekularni identitet Izraela i sve više se obnavlja religiozni nacionalizam. Smatra se da je rat na Yom Kippur u Izraelu bila točka preokreta koja je označila gubitak samoupouzdanja među pristalicama sekularne izraelske kulture.

- Religijsko obrazovanje uvodi se u škole sa naglaskom na Katoličku vjeru. Djeca drugih vjera su tada isključena iz nastave; za njihovo religijsko obrazovanje brinu se njihove zajednice koje organiziraju nastavu (najčešće nedjeljom).
- Lideri općina, odnosno cijela «srednja generacija» je zainteresirana da njihova djeca dobiju obrazovanje iz judaizma, koje oni sami nisu dobili.
- Tolerantna atmosfera i učešće Ne-židovskih partera u životu zajednice omogućuje prihvaćanje cijele omladinske generacije.
- Dobre veze s Izraelom, razmjena mladih i odlazak u kibuce, seminare, ljetne i zimske kampove doprinosi mogućnosti učenja o židovskoj tradiciji a po želji i religiji.

Sadašnja demografska struktura židovske zajednice u Hrvatskoj pokazuje, 60 godina nakon Holokausta, oporavak pojavom novih generacije koje mogu osigurati opstanak i budućnost zajednice.

Slika 102. Dječji vrtić u Židovskoj općini Zagreb s "tetama" i rabinom Kotel Da-Donom.
Children garden in Jewish community Zagreb and rabbi Kotel Da-Don,

25. Organisation of the Jewish communities after the World War II.

Immediately after the Second World War, wherever possible the activity of the Jewish communities was renewed, with old and new members.

The survived Jews were interested in renewing their Jewish communities also due to their catastrophic economic situation after the War. The communities had taken over, in a way, the role of the refugee camps and centers. They were transformed into shelters, hospitals, public-kitchens, distributors of humanitarian aid which came from the international Jewish organizations (JOINT) and they were the first place where Jews could be accommodated when they returned from the concentration camps, refugee camps and partisans.

Private property was nationalized (double robbery; once by the Nazis and once by communists), families were decimated and the memories of the Holocaust still fresh.

For the small, survived Jewish community that was renewed after the Second World War in Croatia we could say that it has its specific features distinguishing it from other similar communities in the East Block but also from the communities that existed in the same places before Second World War.

The activities of the Union of the Jewish communities were re-established after the War, first under the same name, and later on the words "of Jewish faith" were excluded and the name remained as the "Union of the Jewish Communities of Yugoslavia". This Union led a centralized policy in the organization of the renewed Jewish communities. There were 38 communities in 1947.

The main features of the Jewish community in Croatia

The change of the name of the Union was not only a formality, but also reflected the process of secularization of the Jews in Yugoslavia and the adjustment to the circumstances (atheistic) in the new Tito's Yugoslavia.

The Jewish communities functioned in a reduced traditional form (since the so-called ritual specials: rabbis, cantors, shochetim etc, were reduced in number or missing).

The activities in the community had mainly a social and cultural character rather than religious one.

The Jewish tradition almost disappeared in Jewish families as well as the life cycle stages (circumcision, synagogue wedding, Bar Mitzvah and Bat-Mitzvah etc.)

There was not observation of Kashrut, Mikvah, fast, conversion.

In some homes one could find mezuzah and menorah.

Only a small number of observant Jews attended the synagogue on Shabbat, but on high Holidays the number was much higher (Rosh ha-Shana, Yom Kippur, Sukkot) and for Pesah a communal Seder was organized. The most celebrated holidays were Chanukah and Purim.

For special occasions Rabbis from abroad had been invited.

The only real remnants of the Jewish tradition were Jewish burials and saying Kaddish.

In such circumstances, the centuries long difference between Sephardi and Ashkenazi Jews had disappeared in Yugoslavia. There were no more various groups (for example orthodox, neologists, etc.).

A large number of mixed marriages in the community had made the demographic survival possible. At the same time they influenced the community life, since the gentiles-partners were allowed to become members of the community.

The analysis had shown that the organization and adjustment of the Jewish communities to the general circumstances of the secular communist society, as we have already mentioned, was mainly of a social and not religious character, which made it possible for the non-Jewish partners to participate.

A large number of Jews participated in the National Liberation War and in the Anti-fascist movement. The annihilations in the World War II and the fight against Fascism, represented for the Jews and non-Jews a common past and a good basis for building up a new society based on a mutual respect.

A great attention was given to the commemoration on Yom Ha-Shoah and the organization of visits and commemorations at cemeteries, former camps and other places where the Jews had been killed during the Holocaust. These commemorations had grown into some sort of political manifestation with large number of official representatives and a program that was mainly secular and official.

One of the tasks of this commemorations, besides commemorating the Holocaust victims, was to confirm the participation of Jews in the war against Fascism (National Liberation War, Partisans), what became the main criterion of social prestige and position. The leaders in the Jewish communities were mainly distinguished antifascist fighters and social activists.

There was neither visible "State anti-Semitism" nor other signs of intolerance (except for sporadic incidents).

The Jews were accepted in the new socialistic society because they had become less and less different from others. Even in the official census, only a part of the Jews declared themselves as "Jews" (either by faith or nationality). Their number was smaller than the number of the members of the Jewish communities.

The reason for incomplete records of the Jews could lie in the methodology of the census, in the experience of the Jews of the Holocaust period (to remain unknown).

Generation differences

The only real difference in the communities was the difference between generations: the generation that survived the Holocaust and the generations born afterwards.

First generation – Holocaust survivors

The generation of the Holocaust survivors, born before World War II, had the knowledge about Judaism and could practice Jewish religion and tradition but they did not pass on the Jewish tradition to their children.

Some of them participated in the antifascist war and had the status of a victim as well as of the winner.

The age average of the Holocaust survivors is rather high, more than 55% are over 70, and 40% over 75. The majority of the survivors today, belong to the age group of 73-77 years (20%) and 16% belong to an age group between 68-72.

Women represent 63% of the total number of the Swiss Fund beneficiaries, but with different distributions in the age groups. Most of them belong to the elder age groups (in average women live longer than men).

The age structure of the survivors their social, economic, family and health situation show that in question was a population that was in great need.

More and more elder persons depend on social and health relief (from the community, international organisations and community charity work). This generation is marginalised in the decision making structures of the community.

Second generation

This second generation, born after the World War II (or during the War) is the generation ("middle generation") that today manages the Jewish communities (the "Leadership") makes decisions and organizes the community life.

This generation cannot pass its knowledge of Judaism on to its children, because it does not have it. They have a high percentage of mixed marriages.

The reasons for the above situation are as follows:

- The marriages during last 50 years were civil, neither in synagogues nor in churches (Seldom church weddings mostly in rural environment).
- The availability of Jewish marriage partners was very limited, especially so among the small decimated and old Jewish community.
- A high percentage of the remaining Jewry participated in the anti-Fascist war and was a member of the Communist party of Yugoslavia.
- The lack of religious education and traditional Jewish life in the family.
- The lack of religious education in the previous school system
- During the Holocaust, having a gentile spouse has saved a number of Jews.

Middle generation is highly educated persons and well-established in society. Many of them were reputable experts, hospital heads, public and cultural workers.

Position in the community (leading and representing the Community) mainly contributes to their personal further affirmation in the society but sometimes they have to make compromises. Among the leaders of the Jewish communities there are more and more women.

Due to lack of time the Community leadership has to lean on "professionals" and administration.

Today, Jews are mostly active in organizations for human rights and other non-governmental organizations, in inter-religious dialogues, minority forums, professional organizations etc.

Third generation

The grandchildren of the Holocaust survivors in Croatia return to Judaism and religion. They are reviving the Jewish life and changing not only the demographic picture but also the spirit of the Jewish communities in Croatia.

An interesting fact is the appearance of youngsters in the Community, the children of Jews, members or non-members of the Community.

The young people are looking for their place in the Community and return to Judaism. They learn in Israel, go to special meetings, summer camps, seminars etc.

This trend may be explained by the following reasons:

- The need for national and religious identity after the dissolving of the communist system and establishing of national states on the territory of former Yugoslavia.
- Introducing of religious education in schools, with accentuation of the Catholic Church. Children of other faiths were excluded from those lessons. Their religious education was subject to the organizational possibilities, numbers and teachers' availability and was limited mostly to once a week (Sunday schools) in religious or national centers.
- There is a remarkable interest of Jewish parents to give their children the Jewish education they themselves missed.
- A tolerant atmosphere in Jewish communities towards children of mixed marriages, without making distinction which of the parent was a Jew.
- Giving the possibility of participation in the Community life to the non-Jewish spouses.
- Intensive connections with Israel and exchange programs for youth (kibbutzim, education). Organized youth camps (summer and winter) with possibilities to learn about the Jewish tradition.

Recent changes in the Jewish communities of Croatia

The structure of the Jewish communities has been changed gradually and the communities have obtained the features that every Jewish community- Kehila should have.

The Jews of Croatia are now included independently in Jewish world organizations, so are the youth, women and sport (Macabi) organizations.

Religious life and traditions is coming back, there is a rabbi who is revitalizing Jewish life, kosher kitchen has been introduced and the celebrations of the festivals became real Jewish.

The process of restitution of the Jewish community property has begun.

The Community plans to build there a Jewish cultural center with synagogue.

The Jewish communities have developed many different and substantial activities and have opened themselves towards their environment. They cooperate also with members of other national communities, minorities and congregations.

26. Dom zaklade Lavoslava Schwarza

Zagrebački trgovac Lavoslav Schwarz¹ (1837-1906) ostavio je 1905.godine zagrebačkoj židovskoj zajednici, i ne samo njoj, veliku dobrotvornu ostavštinu² – Dom za nemoćne starce i starice, koji i danas ispunjava svoju humanu ulogu.

U Spomenici kuratorija Doma zaklade Lavoslava Schwarza prigodom tridesetogodišnjice opstanka (1909-1939)³ nalaze se mnogi dragocjeni podaci o nastanku doma i njegovoj povijesti.

Trebalo je dosta vremena da se izgradi dom. Tek je u ožujku 1910. imenovan Odbor i donio privremeni Statut na temelju kojega su u dom primljeni prvi domari, 10 njih, a upraviteljem imenovao Vilim Löw.⁴

Dom je otvoren u prosincu 1910; u siječnju 1911. je imenovan prvi Upravni odbor na čelu sa zagrebačkim nadrabinom dr. Hosea Jakobijem, koji se borio s poteškoćama uzdržavanja doma i domara.

Godine 1912.osnovan je novi Odbor, opet na čelu dr. Jakobijem, koji je pokušao bolje materijalno osigurati Dom.

Prostorije Doma su pretvorene u vojnu bolnicu u vrijeme I. svjetskog rata (1914-1918), a Fond Doma od 200.000 zlatnih kruna je utrošen za ratni zajam.

Nakon rata su u Domu neko vrijeme stanovali namještenici bogoštovne općine što je poslužilo kao povod da vlasti pokušaju Dom otuđiti pod izlikom da ne služi svojoj svrsi.

Naporima tadašnjeg predsjednika općine dr. Huga Kona i nadrabina dr. Gavre Schwarza Dom se uspješno sačuvalo.

Napravljen je plan za financiranje doma prinosisima općine, Hevre Kadiše i Gospojinskog društva, te sabirnom akcijom među članstvom.

Prema planu dr. Schwarza osnovan je novi kuratorij⁵ doma koji je 1920/21 prikupio 207.330 kruna.

Broj domara je rastao, 1911. bilo ih je svega 12; 1919. – 14, a 1939.-90 domara. Sada se pokazala potreba za njegovim proširenjem, nadogradnjom desnoga krila. Sredstva su namaknuta priložima Općine, Hevre Kadiše, Gospojinskog društva te darovima u hramu i darovima u Domu.

Osnovano je «Društvo prijatelja Schwarzovog doma» (24.ožujka 1933, prvi predsjednik Matija Freund) sa zadatkom »da kao financijski instrument sabire članove i prinosisnike, pa

¹ Lavoslav Schwarz, sin Salamona, rodio se u Zagrebu 1837. godine. Kao imućan trgovac (zakupnik soli) istaknuo se svojim karitativnim djelovanjem. Tako je osnovao stipendije za đake visokih škola, pomagao je osnivanje škole «talmud tora», podigao je malu bogomolju u dvorištu hrama «za zimsko vrijeme» i oporučno ostavio zakladu za osnivanje Doma za nemoćnike.

² Oporuku je 4.svibnja 1905. sastavio dr. Dragutin Goldmann, tadašnji potpredsjednik općine. U oporuci, među ostalim, piše: Zavještam i osnivam za vječna vremena u Zagrebu dom za stare i nemoćne, pa ostavljam za kupovinu i zidanje K. 200.000 kruna, nadalje za uređenje istog daljnjih 50.000 kruna. Nadalje ostavljam za uzdržavanje ovog doma za stare i nemoćne za vječna vremena 150.000 kruna. U oporuci se daju jasna uputstva o rokovima, uvjetima izgradnje i održavanja doma.

³ Spomenicu je sastavio dr. Gavro Schwarz, a izdalo 1940. godine Društvo prijatelja Schwarzovog doma

⁴ Oklijevalo se sa početkom gradnje u prvom redu zbog opreza da će uzdržavanje doma (kada bude sagrađen) pasti na teret zagrebačke općine, jer su predviđena sredstva (samo kamate na glavnici) bila za to nedostatna.

⁵ Na čelu Kuratorija bio je dr. Gavro Schwarz, a članovi su bili: Stern Oton, Aleksandar Šandor, Grünfeld Teodor, Bernstein Rudolf, dr. Kon Hugo, Freund Matija, Reiss Jacques, a kao zastupnik obitelji Lederer Makso.

da sve sakupljene iznose stavi na raspolaganje Kuratorijumu Schwarzovog Doma za neome-tano funkcioniranje ove ustanove». Društvo je imalo pravo u Kuratorij Schwarzovog doma delegirati svoga člana, 1938. to je bio Kastl Milan.

Društvo prijatelja Schwarzovog doma je 1939. godine imalo 262 člana koji su bili podi-jeljeni na:

- članove dobrotvore sa jednokratnim doprinosom
- članove utemeljitelje sa jednokratnim doprinosom
- članove sa godišnjim prinosom od 120 do 1.200 dinara.

U društvu je između 1933. i 1939. godine sakupljeno 1,146.992,77 dinara, koji su stavljeni na raspolaganje Kuratorijumu.

Dom su posjetile mnoge značajne ličnosti, među njima i Kraljica Marija (3.veljače 1931.) koja je dala prilog od 5.000 dinara.

Tokom vremena ponovno je nastala potreba proširenja Doma koje je izvedeno 1939.go-dine. Tu je dio novih prostorija uređen za smještaj siročadi, kako je u svojoj oporuci tražio osnivačel «Fonda sirotišta Teodora Schilingera⁶ u Zagrebu». Osnovan je 9.lipnja 1938. ku-ratorij Schillingerove zaklade⁷ koji je zajedno sa kuratorijem Schwarzovog doma završio nadogradnju doma, koja je predana na upotrebu 10.prosinca 1939⁸.

U Schwarzovom domu bilo je 1939. godine 97 domara, od toga je 10 «rentovnih užitni-ka» tj. onih koji su jednokratno uplatili za svoj boravak; »mjesečnih prinosnika» (koji su plaćali mjesečno) bilo je 43, ali je najveći broj bio onih koji su bili «besplatni domari» tj. nisu mogli plaćati za svoj boravak.

Upravitelj Doma bio je od 1910. do 1922. Vilim Löw, a nakon toga Ferdo Singer sa su-prugom Irenom.

Dom Lavoslav Schwarz u vrijeme Holokausta i nakon njega

U Domu Lavoslav Schwarz bilo je 1941. godine 100 štićenika, 78 žena i 22 muškarca.

Već 9.travnja 1941. nakon ulaska Nijemaca u Zagreb, stanari doma su morali u roku 24 sata napustiti dom, nisu smjeli ponesti ni svoje lične stvari.

Smjestili su se neki kod rodbine, a neki u improvizirane prostorije stanova⁹ u Rapskoj ulici (nije se nikada saznalo za njihovu sudbinu) i Boškovićevoj 3.

⁶ Teodor Schillinger (1877-1937) veletrgovac u Zagrebu ostavio je oporučno zakladu od oko dva milijuna dinara za nadogradnju doma u svrhu uzdržavanja siročadi.

⁷ Kuratorij su činili: Horn dr.Marko, Schwarz dr. Gavro,Pscherhof dr. Makso,Heinrich Oton, Grünfeld Teodor, Steiner Lavoslav, Hahn dr.Željko.

⁸ U domu su bile 53 sobe, najčešće dvokrevetne (31), ali bilo je i nekoliko soba (6) sa po 4 kreveta. U Domu je bilo uvedeno cen-tralno grijanje, postojala je biblioteka, stalan liječnik (volonter dr. Scholler Vatroslav i kasnije dr. Citrin Henrik), sa bolničkim odjelom, Hram u koji je Aron Hakodeš darovao Heinrich Oton, a službu vršio dr. Schwarz Gavro.

⁹ Židovska općina u Zagrebu je pomagala svojim članovima koji su ostali bez smještaja, osobito ženama s djecom na taj način da ih je u prvo vrijeme smjestila u stanove koji su prije rata služili za smještaj učenika i učenica, ili je stanove unajmila. Ukupno je u 6 stanova i kuća, uoči svibnja 1943.(zadnje odvođenje u logore) stanovalo oko 140 osoba. Oni su bili smješteni u Domu za učenike u Petrinjskoj 44, u Domu za učenice u Boškovićevoj 3, u Draškovićevoj 25, Dužice 18,Lovranskoj 15, Rabskoj 27, Trenkovojoj 9 i Savskoj 57. Izgleda da su svi stanari tih domova na kraju otpremljeni u Auschwitz, samo su se spasili oni «starcii koji su bili na imanju kardinala Stepinca u Brezovici.

Starci iz stana u Boškovićevoj ulici i nekoliko njih koji su (zbog toga što su bili teško bolesni) ostali privremeno u podrumu zgrade Doma u Maksimirskoj, premješteni su ubrzo u dvije osamljene kućice u Stenjevcu kraj Zagreba. Tu su živjeli u teškim uvjetima i opasnosti sve do prosinca 1943. Nekoliko je pojedinaca bilo odvedeno i nije se saznala njihova sudbina.

Odlazak u Stenjevec, u tadanjim dramatičnim uvjetima, uz pomoć Đure Harandia koji je domu radio kao domar i glavne medicinske sestre Marije Bučar. Na nagovor Harandia, trgovac Capek je Židovskoj općini iznajmio dvije kućice na osami u Stenjevcu. Sredinom 1943. uhapšen je u Stenjevcu upravitelj Ferdo Singer, Regina Neumann (vodila kuhinju), njezin sin Tomislav i kćerka Zdenka te Marija Bučar sa još nekoliko staraca. Neki su pušteni (i Marija Bučar), a drugi su odvedeni u logore.

Starci su 8.12. 1943. prebačeni iz Stenjevcu kamionima u Brezovicu (imanje kardinala Stepinca) u malu kućicu, koja je kasnije nadograđena. Bilo ih je 60. O njima se brinula Židovska općina.

Pred sam kraj rata 1945. su ih htjeli ustaše ubiti, ali su stigli partizani i oslobodili ih.

Oslobodilo se 52 štićenika (8 muškaraca i 44 žene), ali su još neko vrijeme morali ostati u Brezovici, jer svi pokušaji da se natrag dobije zgrada doma Lavoslav Schwarz u Maksimirskoj ulici nisu uspijevali (u njoj su bile vojne ustanove).

Privremeno rješenje nađeno je 1947. u zgradi u Mlinarskoj cesti 25¹⁰ koju je dodijelio Gradski narodni odbor u Zagrebu.

Tamo su se starci iz Brezovice preselili krajem aprila 1947. godine. Zahvaljujući pomoći, osobito JOINT-a, briga oko doma je bila za neko vrijeme riješena.

Nakon Holokausta je veliki broj starih osoba koji su ostali bez ikoga i ičega, tražio smještaj u dom. Situacija se još više pogoršala nakon alija 1948-1952, kada su se u Izrael iselili pretežno mlađi Židovi, a stariji su ostali u Zagrebu.

Tada je Židovska općina stavila na raspolaganje dva kata u svojoj zgradi u Palmotićevoj 16, koji su uz pomoć JOINT-a adaptirani u "filijalni starački dom"¹¹ koji je otvoren 4. prosinca 1949.¹² Za njegovu adaptaciju dobivena je donacija iseljenika u iznosu od 1,234.000 dinara.

Onima koji nisu mogli biti primljeni u Dom, a bili su socijalno nezbrinuti, osigurala se besplatna ishrana iz Doma.

Tom je prilikom napravljena reorganizacija Doma, te je njegovo vođenje preuzeo Savez jevrejskih opština Jugoslavije, a dom je postao Dom staraca Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Ta se odluka opravdavala «snagom uslova koje su stvorile promene nastale u sastavu i konstituciji naše jevrejske zajednice».

¹⁰ U Zagrebačkoj Židovskoj općini obrazovan je odbor za uređenje nove zgrade: dr. Jakov Altaras, Blanka Donner, Ido Hason, Žiga Koranić, David-Dale Levi, Rafael Montilja, Dr. Milan Švarc i Adolf Schwarzenberg. Upravitelj doma bio je Kon Viktor a liječnik dr. Oskar Heim.

¹¹ U Mlinarskoj cesti bilo je (1951/52) 52 štićenika, a u Palmotićevoj ulici 48. Prosječna starost je bila visoka (72 godine). U Domu je bilo oko 70% štićenika iz Hrvatske, ostali su bili iz svih krajeva Jugoslavije.

¹² Svečanost je otvorio tadanji predsjednik Židovske općine dr. Arpad Han, bili su prisutni: Frederic White predstavnik JOINTa u Jugoslaviji, dr. Albert Vajs (predsjednik Saveza), David Dača Alkalaj (Autonomni odbor), Lavoslav Kadelburg, Bencion Levi, Ruben Rubenović, Naftali Bata Gedalja.

Postojala je stalna potreba za smještaj u odgovarajućim uvjetima staračkog doma, u vlastitoj zgradi, jer su oba smještaja ipak bila provizorna.

Uspjelo se, tek 1954. godine, ishoditi plaćanje naknade za bivši dom u Maksimirskoj ulici od Komande vazduhoplovstva, u iznosu od 89,436.000 dinara, a od narodnih vlasti se zatražila lokacija za izgradnju novog doma.

U Židovskoj općini je formiran odbor za gradnju¹³. Dom je građen po nacrtu arhitekta ing. Slavka Lowy-a sredstvima dobivenim za zgradu u Maksimirskoj i donacijama JOINT-a te sabirnom akcijom Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Pridružili su se i Židovi iz Udruženja jugoslavenških Jevreja u Njujorku, Udruženje "La Benevolencia" u Sao Paulu, Udruženje jugoslavenških Jevreja u Rio de Janeiru, obitelj Stock iz Trsta, a sredstva za "sobe" su darovali i Ilona i Mavro Fišer iz Zagreba.¹⁴ Savez je podigao zajam u iznosu od 60,000.000 dinara kako bi se završila gradnja. Dom je izgrađen za smještaj 114 osoba.

15. prosinca 1957. napravljena je svečana primopredaja zgrade u kojoj je dr.Lav Singer predsjednik općine predao ključeve Doma predsjedniku Kuratorija Rafaelu Montiliji.

11.ožujka 1958. sastao se u novom domu novi Kuratorij od 16 članova. U njemu su prema novim Pravilima, osim članova iz Zagreba (11) bili i predstavnici iz Beograda, Sarajeva, Subotice, Novog Sada i Osijeka koje je imenovao Savez. U Kuratorij je biran i jedan predstavnik šticećenika u Domu. Posebnim ugovorom zgrada je predana u zakup i na upravljanje Savezu jevrejskih opština na rok od 50 godina.

Predsjednik kuratorija kroz pet mandata bio je Rafael S.Montilja. Od 1949. godine upravitelj Doma bio je Bogdan Weiss, knjigovođa Vili Weiss, honorarni liječnik dr. Artur Polak. Kasnije su upraviteljice doma bile Adela Weisz, dr. Nada Reiner i Paula Novak.

Slika 103. Pjevački zbor u domu Lavoslav Schwarz (2002)
Old age home Lavoslav Schwarz 2002, singing choir

¹³ Izabran je posebni odbor za izgradnju doma : dr. Lav Singer (predsjednik općine), Rafael Montilja (predsjednik kuratorija Doma staraca), Vali Singer, Elza Grin, Aleksanadar Piliš i Bogdan Vajs. Nadzorni organ bio je Ašer Kabiljo.

¹⁴ Unutrašnje uređenje zgrade izvedeno je po nacrtu arhitekta Engelberta Potuška uz sugestije Valike Singer, direktora Više škole za socijalne radnike u Zagrebu.

Tablica 44

Umrli u staračkim domovima (iz knjige umrlih za vrijeme Holocausta)
Death in old age homes during the Holocaust

Fein Hermina , ubogarka , stara 80 godina, umrla 10.6.42 Dom nemoćnika Stenjevec
Levi Simha, 75 godina, umrla (Tbc) 15.5.1942 Dom nemoćnika Stenjevec
Ambruš Ljudevit ,rođen 1863, umro 19.2.1943. Dom nemoćnika Stenjevec
Bauer Hugo rođen 1875, umro 13.3.1943, Dom nemoćnika Stenjevec
Kaufmann Ruža r. Schwarz,rođena 1887, umrla 3.5.43, Dom nemoćnika Stenjevec
Wohnuth Lina ,umrla 17.9.1943, Dom nemoćnika Stenjevec
Schönbaum Žaneta,rođena 1872, umrla 30.9.1943, Dom nemoćnika Stenjevec
Braun Etel,rođena 1864,umrla 2.10.1943, Dom nemoćnika Stenjevec
Ebenspanger Fani,rođena 1881, umrla 15.12.1943, Dom nemoćnika Stenjevec
Atias Mirjana, rođena 1882, umrla 16.4.1943, Dom Trenkova 9
Müller Josip, Dom Trenkova 9
Reizes Katarina, Dom Trenkova 9
Eigenmacht Julija, Dom Trenkova 9
Krebs Leopoldina, Trenkova 9
Neumann Neta, Trenkova 9
Stern Dragan, Dom Rabska 27
Fuhrmann Klementina,rođena 1854, umrla 10.4.1943, Dom Rabska 27
Isak Weiss, rođen 1861, umro 6.1.1943, Dom staraca
Sirmay Ruža r. Kraus, rođena 1849, dana 11.8.1942 dovezena od ustaša bez svijesti (intoxicatio)
Friedfeld Sidonija, rođena 1847, dana 12.8.1942 dovezena od ustaša bez svijesti (intoxicatio)

Slika 104. Štićenici Doma staraca Lavoslav Schwarz u Brezovici (imanju kardinala Stepinca) za vrijeme Holokausta
The proteges of the Jewish old age home Lavoslav Schwarz during the Holocaust in Brezovica
(estate of Archbishop Stepinac)

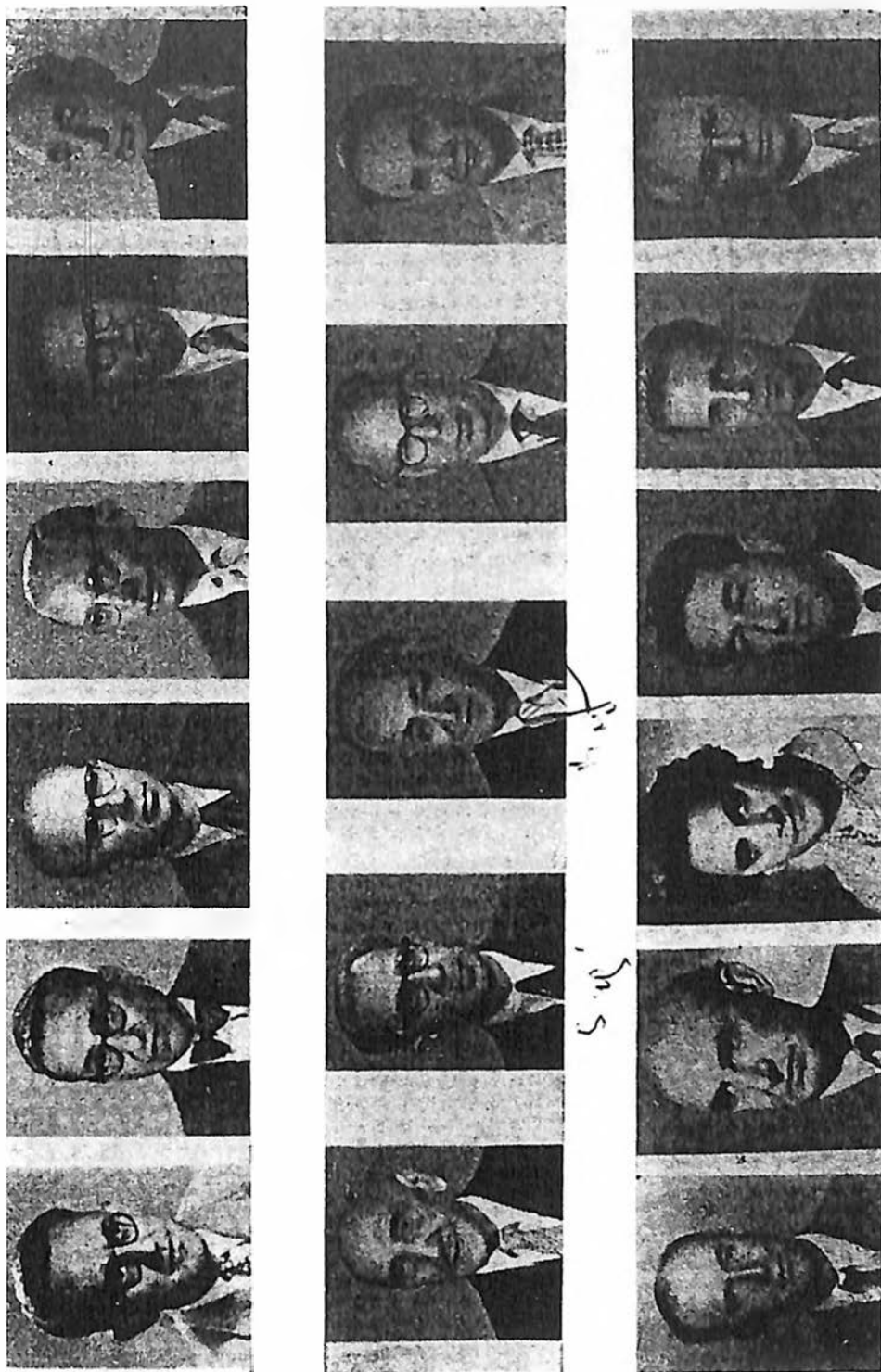
Slika 105. Odlazak preživjelih staraca iz Brezovice u novi dom u Zagrebu
Holocaust survivors from Brezovica to new old age home in Zagreb

Slika 106. Starački (privremeni) dom u Mlinarskoj cesti
Old age home (temporary) in Mlinarska street

Slika 107. Dom Lavoslav Schwarz na Bukovačkoj cesti (danas)
Old age home Lavoslav Schwarz in Bukovačka street (today)

Slika 108. Kuratorij Doma staraca 1958 - 1960

S lijeva na desno: dr. Edwin Ferber, dr. Milan Polak, dr. Oto Centner, dr. Robert Szekler, Đuro Pavlović, dr. Zoltan Lorant, vet. Ignac Bien, dr. Lav Singer (pot predsjednik kuratorija), Rafael Montilija (potpredsjednik kuratorija), prof. dr. Arpad Hahn, Dr. Milan Goldner, dr. Andrija Zador, Mr. ph. Samuilo Elazar, Zlata Marguiles, Aleksandar Mandić, Iječnik doma dr. Artur Polak, upravitelj doma Bogdan Weiss

Slika 109. Postavljanje spomen ploče u Domu Lavoslav Schwarz u ime zahvalnosti JOINT-u za dugogodišnju potporu. Na slici: g. Yechiel Bar-Chaim (JOINT), dr. Melita Švob (socijalni odbor), dr. Nada Reiner, (upraviteljica Doma) te predstavnici Doma
Old age home - inaguration of the memorial plaque for thanks to JOINT for support.
On the photos: Yechiel Bar-Chaim (JOINT), Dr. Melita Švob (Social board), dr. Nada Reiner (director) and representatives of home

SPOMENICA

KURATORIJA DOMA
ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA U ZAGREBU
PRIGODOM
TRIDESETGODIŠNJICE OPSTANKA
1909 – 1939

PO SASTAVU DRA. GAVRE SCHWARZA

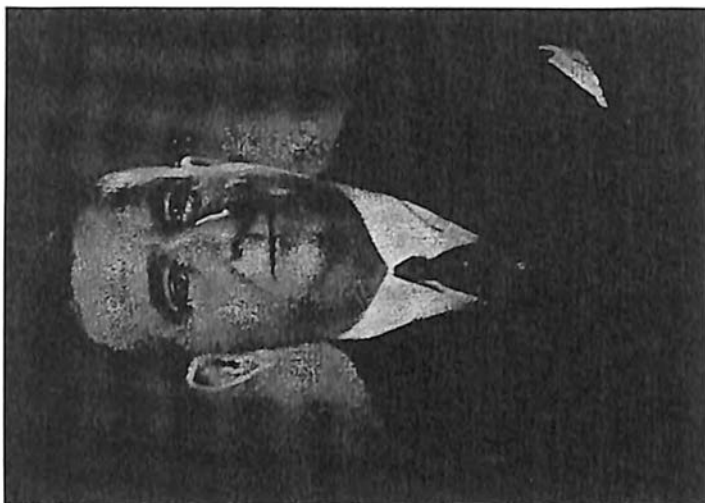

ZAGREB MCMXL

Spomenica Kuratorija Doma zaklade Lavoslava Schwarz u Zagrebu (1909-1939)
Memory book of the Old age home Lavoslav Schwarz (1909-1939)

Lavoslav Schwarz (1837-1906) ostavio zakladu za izgradnju "Doma za nemoćne starce i starice"

Teodor Schillinger (1877-1937) ostavio zakladu za nadogradnju Schwarzovog Doma za siročad

Slika 110. Dr. Hozea Jakobi, zagrebački nadrabrin, prvi predsjednik Uprave Schwarzovog Doma

Jeftimba

za gradnju „Doma nemoćnika i bolesnika zaklade Lavoslava Schwarza“ u Zagrebu.

Kuratorij spomenute zaklade zajedno sa dotičnim gradjevnim odborom izraelske bogoštovne občine u Zagrebu razpisuje ovime jeftimbenu razpravu radi predaje sveukupnih radnja za gradnju „Doma nemoćnika i bolesnika zaklade Lavoslava Schwarza u Zagrebu.“

Ponude se imadu predati u zapečaćenim omotima dne 17. svibnja 1909. najkasnije do 12 sati prije podne u uredu zagrebačke izraelske bog. občine (Palmotićeve ulica br. 16), a valja da su sastavljene po pravno-obvezatnom obrazcu, koji stoji svakom natjecatelju na raspolaganje. Svaki natjecalac ima da položi zaobinu (5% od ponudjene svote), uložene u uložnoj knjižici kojeg zagrebačkog novčanog zavoda.

Pobliže glede ove jeftimbe može se razabrati iz ličbenih uvjeta, koji zajedno s obćim i posebnim gradjevnim uvjetima te s obrazcima ponude i s troškovnikom leže na uvid u uredu zagr. izrael. bog. občine (od 10 do 11 sati prije podne) i u poslovnicu arhitekta Hönigsberg i Deutsch, c. kr. dvorskih graditelja u Zagrebu, Hlica 53, danomice od 4 do 5 sati poslje podne, a u potonjoj leže još na uvid svi odnosni nacrti.

U Zagrebu, dne 3. svibnja 1909.

1107

PRIJE 30 GODINA...

26. Lavoslav Schwarz Old People's Home

In 1905 the Zagreb businessman and philanthropist Lavoslav Schwarz (1837-1906) left a large bequest to the Zagreb Jewish Community to build an old people's home. Today's Lavoslav Schwartz Home is still serving its humanitarian role.

The home was opened in December 1910 and in January 1911 the first management board was appointed the chairman of which was Dr Hosea Jakobi.

During the First World War (1914-1818) the premises of the home became a military hospital and its fund of 200,000 gold crowns was used for a war loan.

The numbers in the home constantly rose, in 1911 there were only 12, in 1919 – 14 and in 1939 – 90. On 24 March 1933 a Society of the Friends of the Schwartz Home was founded, first president Matija Freund. By 1939 the society had 262 members.

In time the need was felt to enlarge the home and this was done in 1939. New premises were reserved for the poor children according to the will of Teodor Schilinger.

From 1910-1922 Vilim Low was manager and after him Ferdo Singer and his wife Irene.

The Lavoslav Schwarz Home during the Holocaust and afterwards.

In 1941 there were 100 inmates of the home, 78 women and 22 men. On 9 April 1941, after the Germans entered Zagreb, the inmates were given 24 hours to leave the home and were not allowed to take even their personal belongings.

They were later transferred to two lonely houses in Stenjevac near Zagreb. They lived here in very difficult conditions until December 1943. On 8 December 1943 old people were moved from Stenjevac by lorry to a small house in Brezovica, the estate of Cardinal Stepinac. There were about 60 in all and they were in the care of the Jewish community. Of these 52 survived (8 men 44 women).

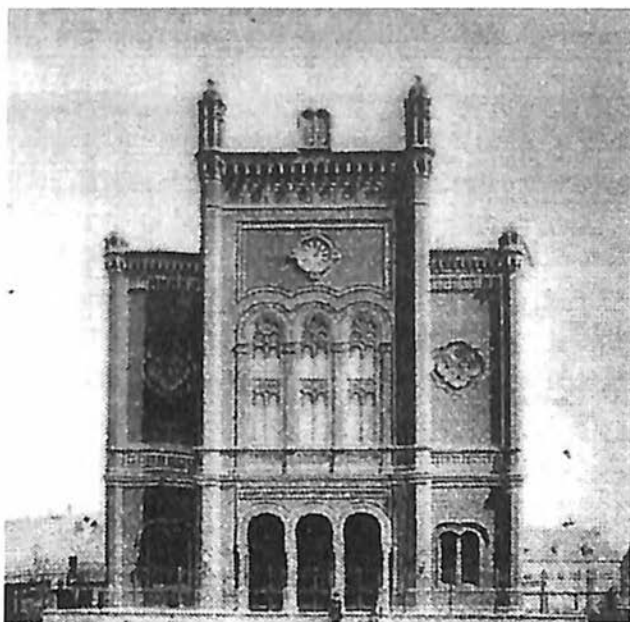
After the Holocaust a large number of old people who had been left with nothing and with nowhere to go needed a place in the home. The situation was worsened when between 1948-1952 people began to immigrate to Israel for it was mostly the young who went leaving older people in Zagreb.

The Jewish Community at that time made available two floors of their building in Palmotićeveva 16 of which were adapted into a temporary home with the help of JOINT and opened 4 December 1949. The home became the old peoples home of the Yugoslav Jewish Community.

The Jewish Community formed a building committee and new home was built to the plans of Slavko Lowy.

On 15 December 1857 dr. Lav Singer handed the keys to Curator Rafael Montillo who had been five time president curator. Since 1949 the managers of the home have been Bogdan Weiss, accountant Vili Weiss, honorary doctor Dr. Artur Polak. Later managers of the home were Adela Weisz, Dr. Nada Reiner and Paula Novak.

Švob Melita i Zoran Mirković
27. Židovska općina u Zagrebu
Jewish community Zagreb

Zagrebačka sinagoga prije i u toku rušenja 1941. godine
Zagreb synagogue before and during destruction in 1941

Židovska općina Zagreb 1930.*
Jewish community Zagreb 1930

Židovsko groblje osnovano godine <i>Jewish cemetery (Mirogoj)</i>	1878.
Sinagoga izgrađena godine <i>Synagogue built</i>	1867.
Broj članova općine <i>Jewish community members</i>	2.740
Broj članova sefardske općine <i>Number of Sephardi</i>	121
Broj "duša" (članovi i njihove obitelji) <i>Number of «souls» (Head of family + members)</i>	12.000
Broj djece u školama <i>Number of children in schools</i>	526
Broj polaznika židovske škole <i>Number attending Jewish school</i>	232
Broj polaznika Talmud Tora škole <i>Number attending Talmud Tora school</i>	40
Broj liječnika <i>Number of doctors</i>	70
Broj advokata <i>Number of lawyers</i>	65
Broj gradskih činovnika <i>Number of city and state clerk</i>	55
Broj mandataru u gradskom zastupstvu <i>Number of representative in city council</i>	3
Predsjednik Židovske općine <i>President of Jewish community</i>	dr. Hugo Kohn
Potpredsjednici: <i>Vice-presidents of Jewish community</i>	dr. Lavoslav Šik dr. Lav Štern
Predsjednik ortodoksne općine <i>President of Orthodox Jewish com.</i>	Lavoslav Rothstein
Pročelnik hrama <i>"Heads" of synagogue</i>	dr. Leo Plachte J. Hofmann
Predstojnik Gabaji	Makso Hirschler David Goldberger, Adolf Haas, Lavoslav Schulman Ignjat Weiser
Hevra kadiša, predsjednik <i>President of Hevra Kadisha society</i>	Šandor B. pl Aleksander

Nadrabinat Hevra Gemilut Hasadim Rabini, <i>Rabbis</i> Kantori, <i>Cantors</i>	dr. Gavro Schwarz dr. Mojsije Margel Ferdinand Jura, Josip Weissmann, Isak Hendel Samojlo Singer Mozes
Kantor ortodoksne općine <i>Cantor of orthodox community</i> Vjeroučitelj <i>Religious teacher</i>	dr. Šalom Freiburger
Pročelnici odbora za školu <i>Head of Schools committee</i> Pročelnik odbora za upravu <i>Head of Management committee</i>	dr. Marko Horn prof. Semnic Eugen Berl
Pročelnici odbora za socijalno-dobrotvorne ustanove <i>Heads of Charitable Institutions Committee</i> Službenici u kancelariji <i>Employee in Community office</i>	dr. Drag Zwieback Jakob Lachman Lavoslav Hamburger Ela Ehrenfreund
Gospojinsko društvo "Mirjam" <i>"Miriam" Women's society</i> Predsjednica, <i>president</i> Potpredsjednice, <i>vice-presidents</i>	Ruža Deutsch Frida Hertmann Helena Lederer Flory Rottmann Paula Hirschler
Tajnica, <i>secretary</i> Blagajnica, <i>cashier</i> Ferijalna kolonija <i>Fund for children summer camps</i> Predsjednica, <i>president</i> Potpredsjednice, <i>vice-presidents</i>	Tilda pl. Deutsch Pavica Liepermann Frida Schwarz Ela Plachte Ela Šik
Tajnice, <i>secretary</i> Blagajnica, <i>cashier</i> Cionističko udruženje <i>Zionist association</i> Omladinsko udruženje "Judeja" <i>"Judeja" Youth association</i> Židovsko omladinsko kolo <i>Jewish Youth Association "Kolo"</i>	Lona Marić Eugen Berl F. Reiner Joel Rosenberger

Udruženje Židova gradskog dijela Peščenice "Hatarbut", predsjednik <i>"Hatarbut" Association of Peščenica Jews, president</i>	Herman Adler
Židovsko akademsko potporno društvo Židovska đaćka menza <i>Jewish Academic society and Jewish students canteen</i>	
"Dom zaklade Lavoslava Schwartza za židovske nemoćnike" <i>Lavoslav Schwartz home for old Jews Uprava, Direction</i>	Dr. Gavro Schwarz, Oto Stern, Matija Freund, Jakov Reis, Teodor Grünfeld, Jakov Lachman, dr. Scholler dr. Robert Farkaš
Makabi, predsjednik <i>Jewish Maccabee Sports and Gymnastic Society, president</i>	Julije König
"Izraelska konfesionalna škola sa pravom javnosti" obospolna sa 4 razreda: <i>The first Jewish school (four classes) Ravnatelj, director</i> Učiteljice, <i>teachers</i>	dr. Mojsije Margel, rabin Šarlota Schwarz, Gizela Fuchs-Kohn, Jula Weiner Mira Schreiberstein
Učitelj pjevanja	Josip Weissmann
Tečaj za učenje hebrejskog jezika Učitelj	Š. Goldberg
Knjižnice : Libraries Izraelska literatura Knjižnica Omladinskog kola <i>Restaurants (kosher)</i> Košer restauracija Jelačićev trg Ortodoksna restauracija "Karmel" Petrinjska ul. 26	

*Napomena: koristili smo za 1930. godinu iz Jevrejskog almanaha,
za kronologiju iz Voice, 1, 1998, Jewish heritage, 1993. i druge izvore.

Kronologija, Cronology

Prvi dokumenti o boravku Židova u Zagrebu <i>First mention of Jews in documents</i>	1355.
Izgon Židova iz Zagreba <i>Records show Jews to have been expelled from Zagreb</i>	1445-1457.
Dozvola Židovima za trgovanje i dolazak na sajmove (na tri dana) <i>Jews were allowed to stay in city for three days</i>	1771.
Dozvola Jakovu Stiegleru za naseljavanje u Zagrebu <i>Jakov Stiegler, the first Jew to be granted permission to reside permanently in Zagreb</i>	1782.
Židovska općina, Jewish community	
Židovsku općinu u Zagrebu osnovalo je godine 17 židovskih obitelji (71-75 "duša") naseljenih na Gradecu (52) i Kaptolu (19) <i>Foundation of Jewish community in Zagreb by 17 families - 75 members from Gradec and Kaptol</i>	1806.
Prvi predsjednik židovske općine Jakov Stiegler <i>Jakov Stiegler, the first president in Zagreb</i>	1806.
Odvajanje ortodoksnih Židova <i>Split between Orthodox and Reform Jews.</i>	1841.
Ortodoksi osnivaju «Laškouličansku» općinu <i>Orthodox Jewish community founded on Laška street</i>	1843.
Dvije općine su se ujedinile <i>The two Jewish communities in Zagreb were united</i>	30. ožujka 1856.
Ortodoksi osnovali "Udruženje starovjeraca" <i>Orthodox founded section "Old believers"</i>	1906.
Ortodokсна autonomna općina osnovana u Zagrebu <i>Autonomous community of Orthodox Jews founded in Zagreb</i>	1926.
Autonomna sefardska židovska općina osnovana u Zagrebu <i>Autonomous Sephardic community founded in Zagreb</i>	1927.
Rabini, sinagoge i groblja; Rabbis, synagogues and cemeteries	
Prva služba božja u Lukačićevoj kući, Petrinjska 12 <i>First worship in house of Lukačić, Petrinjska 12</i>	1809
Prvo zemljište za groblje kupljeno na Sv. Roku <i>Cemetery beside St. Roch church established</i>	1811.
Otvoreno groblje na Mirogoju (stara groblja prestala postojati)	1878.

*Central cemetery in Mirogoj opened,
old graveyards closed*

- Kupljena i adaptirana kućana uglu Petrinjske i Amruševe ulice za službu božju i stan rabina
House on the corner of Petrinjska and Amruševa street adapted for religious services and Rabbi's house 1833.
- Izbor Mavre Goldmana za vjeroučitelja
Govor prilikom posvete nove sinagoge u Gajevoj 9 Mavro Goldman elected teacher 1840.
- Pod pokroviteljstvom biskupa Haulika ortodoksi imaju sinagogu u Ružičkinoj ulici i groblje Zbirac;
Bishop Haulik offer to Orthodox land for synagogue (Ružička street) and cemetery (Zbirac) 1841.
- Odluka o gradnji nove sinagoge
Decision to build a new synagogue 30. listopada 1855.
- Zatvorena ortodoksna sinagoga
Orthodox synagogue closed 26. veljače 1858.
- Završena i posvećena sinagoga u Praškoj ulici
On 27. September 1867 the new synagogue consecrated 27. rujna 1867.
- Sinagoga srušena
Synagogue was destroyed 1941-1942.

Rabini, Rabbis

- Prvi rabin Aron Pallota
Aaron Palota became the first rabbi in Zagreb 1809-1844.
- Mavro Goldman izabran za rabina
Mavro Goldman elected teacher, become rabbi 1844-1849.
- Rabin Leopold Rekonstein ukinuo reforme u bogoslužju
Rabbi Leopold Rekonstein abolishes liturgical reform 1852.
- Dr. Hosea Jakobi (1841-1925) rabin
uveo hrvatski jezik u religijsku službu
Dr. Hosea Jacoby, rabbi, introduced Croatian language into the Jewish religious service 1885.
- Dr. Gavro Schwarz (1872-1942) rabin
prvi molitvenik sa hrvatskim prijevodom
Rabbi Gavro Schwarz published the first prayer book with Croatian translation 1902.
- Dr. Mojsije Margel postao rabin
Dr. Mojsije Margel became rabbi (until 1937) 1926.
- Dr. Miroslav Šalom Freiberg, rabin (1904-1943, Auschwitz)
Napisao molitvenik na hebrejskom i hrvatskom jeziku 1937.

- Dr. Miroslav Šalom Freiburger, rabbi, wrote a prayer book in Hebrew and Croatian languages*
- Dr. Hinko Urbach, poslijeratni rabin u Zagrebu 1945.
Dr. Hinko Urbach, rabbi in Zagreb after the second World War
- Društva, Associations**
- Osnovano Društvo Hevra Kadiša 1828.
Founding of Hevra kaddisha society
- Hevra Kadiša se ujedinila sa društvom Bikur Holim 1858.
(za brigu o bolesnima)
Hevra Kaddisha joined with Bikur Holim (for care of sick)
- Osnovano humanitarno "Društvo čovječnosti": 1846.
Prvi direktor društva bio je Jacques (Jakov) Epstein
Društvo je postojalo do 1946. godine
Jacques Epstein, president of Jewish Community founds Humanitarian society (existed till 1946)
- Osnovano akademsko potporno društvo u Zagrebu 1904.
A Club of Croatian University Graduates founded in Zagreb
- Osnovano Gospojinsko društvo "Jelena Prister" 1887.
First Jewish Women's society "Jelena Prister" founded
- Izraelska ferijalna kolonija osnovana 1912.
Israeli Youth Holiday Colony founded
- Zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova 1922.
The foundation of Tilda Deutsch Maceljski for establishing youth holidays centers
- Vila "Antonija" u Crikvenici kupljena i adaptirana za 1923.
Dječji ljetni centar.
Vila "Antonia" in Crikvenica instituted as children summer center.
- Osnovana cionistička organizacija žena WIZO u Zagrebu 1928.
Zionist Association of Women in Yugoslavia (WIZO) founded in Zagreb
- Osnovano športsko i gombalačko društvo Makabi 1913.
Jewish Maccabee Sport and Gymnastic Society opened
- Osnovan Savez cionista Jugoslavije 1919.
Association of Zionists of Yugoslavia founded
- Osnovan Savez židovskih omladinskih društava 1919.
u Slavonskom Brodu
Union of Youth Association was founded in Slavonski Brod
- Osnovan Ahdut hatzofim, kasnije Hashomer hacair 1924.
Founded Ahdut hatzofim, later Hashomer hacair
- Osnovan «Okrug Svjetskog Saveza židovskih gombalačkih i 1925.
športskih društava «Makabi» za Kraljevinu S.H.S. u Zagrebu
Accociation of Maccabee clubs in Yugoslavia founded in Zagreb

Osnovano u Zagrebu društvo B'nai B'rith «Gavro Schwarz» 1998.
Founded Association of B'nai B'rith "Gavro Schwarz" in Zagreb

Udruživanje židovskih općina, Association of Jewish communities

Osnovan je Savez Jevrejskih veroispovednih opština 1919.
 Kraljevine S.H.S.

Obnovljen rad Saveza nakon oslobođenja Beograda 1944.

*Founding of the Association of Jewish Religious Communities
 in the Kingdom of Serb, Croats and Slovenes*

In 1944 (after the liberation of Belgrade) activity of Association was revived.

Židovska općina Zagreb prestala biti članom Saveza 1991.

*The Jewish communities in Croatia ceased being a member
 of Association of Jewish communities of Yugoslavia*

Osnovana Koordinacija židovskih općina Hrvatske 1995.
 (oko 2.500 članova)

Established Coordination of Jewish communities in Croatia (about 2.500 members)

Židovske škole, Jewish schools

Osnovana židovska škola, prvi učitelj Karl Saphir 1841.
Founded primary school, first teacher Karl Saphir

Škola je zatvorena zbog «siromaštva» 1852.
School closed because of poverty

Otvorena u židovskoj općini «Trivialschule» sa tri razreda 1855.
School with three classes ("Trivialschule") opened

«Osnovna škola izraelitične vjeroispovjedne općine
 sa pravom javnosti» u novoj zgradi u Palmotićevoj ulici 1898.
Elementary school opened in new building in Palmotićeva street

Osnovna škola za vrijeme II. svjetskog rata 1941-1942.
 radila u Trenkovoju 9, do 1942. godine

Srednja škola pod vodstvom rabina Miroslava Šaloma
 Freibergera radila do 1943.

*During the Holocaust elementary and secondary school
 established in Trenkova street (teacher rabbi M.Š. Freiburger)*

Zgrada škole u Palmotićevoj 16 (sada Židovska općina)
 oštećena je u podmetnutoj bombi 1991.

i obnovljena 1992.

*The building in Palmotićeva street (today Jewish community)
 was damaged by bomb explosion and renewed*

Osnovana Židovska škola "Lauder-Lea Deutch" u Amruševoj ulici 2003.
Jewish school "Lauder-Lea Deutch" established in Amruševa street

Dom za stare "Lavoslav Schwarz", *Old age home "Lavoslav Schwarz"*

- Lavoslav Schwarz ostavio je dobrotvornu ostavštinu
za «Dom za nemoćne starce i starice» 1905.
*In his will Lavoslav Schwarz leaves and endowment
for a Jewish home for the old and disables.*
- Dom je otvoren u prosincu 1910.
In December Lavoslav Schwarz old age home opened
- Štićenici Doma su morali iseliti iz Doma 1941.
Preživjela su Holokaust 52 štićenika na imanju
kardinala Stepinca u Brezovici.
*Inmates of the Lavoslav Schwarz home must leave
Home and survived on the estate of cardinal Stepinac*
- Privremeni Dom u Mlinarskoj cesti 25 1947.
Temporary old age home in Mlinarska street
- Izgrađen novi Dóm «Lavoslav Schwarz» na Bukovačkoj
cesti koji je svečano otvoren 15.12.1957.
Building of the old age home in Bukovačka street opened

U Zagrebu su izlazili slijedeći listovi i časopisi:²

- *Barzel*, Iton cofim bogrim, omladinski cionistički list (1937-1940)
- *Geulat Haarec*, vjesnik Jevrejskog narodnog fronta za Jugoslaviju. Keren Kajemet Leisrael (hrvatski i ladino), (1931), Urednik Rihard Herzer
- *Gideon*, glasilo jevrejske omladine Jugoslavije (1919-1926)
Urednik: dr. Robert Glückstahl od 1926. Drago Rosenberg
- *Godišnjak Jevrejske općine u Zagrebu* (1927)
- *Haaviv* - proljeće, list jevrejske djece (1922-1941),
urednik: dr. Robert Glückstahl, kasnije dr. Drago Roseberg
- *Hanoar*, list jevrejske omladine (1926-1937) kasnije «Revija židovske omladine Jugoslavije», vlasnik i izdavač Savez židovskih omladinskih udruženja u Kraljevini S.H.S(kasnije u Jugoslaviji), urednik: dr. Dragutin Rozenberg
- *Herut*, Vjesnik Saveza židovskih omladinskih udruženja Kraljevine Jugoslavije (1933) Urednik: dr. Drago Rosenberg
- *Hozer*, Ahdut haolim. Izdavač: Radni odbor Saveza židovskih omladinskih udruženja, (1928-1930)
- *Iton Hatnua*, Izdavač. Histadrut Hašoomer Hacair u Savezu cionista (1928-1941)
- *Jevrejska tribuna (prije Malhut Israel)* Izdavač :Zemaljska organizacija cionista revizionista «Vladimir Žabotinski», urednik: Teodor Büchler (1937-1938)
- *Jevrejski list*, nacionalno-informativni list Urednik: Teodor Büchler (1934)
- *Makabijev vjesnik*, glasilo židovskog gombačkog i sportskog društva

² Citirano prema «Jevrejskom Almanahu» i katalogu izložbe «Jevrejska štampa na tlu Jugoslavije do 1941.godine», autor teksta kataloga i izložbe Milica Mihailović, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1982

«Makabi» u Zagrebu (1938) Urednik: dr. iur. Oton Braun

- *Medura*, Izdavač kibuc Hacofim, Zagreb (Slavko Weiss)
omladinski cionistički časopis (1930-1931),
- *Mošavo*, Izdavač: Savez židovskih omladinskih udruženja Tehelet Lavan.
Urednici: H.L. Kara i D. Zelmanović (1938)
- *Omanut*, mjesečnik jevrejske kulture. Vlasnik i izdavač: «Omanut» društvo za
promicanje jevrejske umjetnosti u Zagrebu,
Urednik: dr. Hinko Gottlieb (1936-1941)

Edicija «Omanut»: (izdanja do 1939. godine):

J. Kinor: Kol Nidre, za solo i mješoviti zbor

A. M. Rothmüller: Četiri sefardske religiozne narodne pjesme za mješoviti zbor

A. M. Rothmüller: Maouz cur (Hanuka pjesma) harmonizacija za mješoviti zbor

Gottlieb: Ijar, jevrejski maj i druge pjesme

E. E. Samlaić: Džunaj, za mješoviti zbor

A. M. Rothmüller: Lezihron (u spomen) H.N. Bjalik, suita za violinu,
violu i violončelo

A. M. Rothmüller: Aforizmi za harfu

A. M. Rothmüller: Aforizmi, obrada za klavir

A. M. Rothmüller: Psalm 15, za pjevanje i klavir (orgulje)

Heine: izabrane pjesme, preveo H. Gottlieb

Th. Fuchs: jevrejski ples, klavir

P. Deassau: Širat roe (Pastireva pjesma) za pjevanje i klavir

P. Deassau: Al sefat jam Kineret (na Kinereta žalu) za pjevanje i klavir

Alman: Amar lahem, za muški zbor i klavir

S. Romano: Bajke, priče i slike

H. Jablon: Jevrejska pjesma, za violinu i klavir

H. Jablon: Hasidske melodije, za violinu i klavir

C. Roth: Jevreji u kulturi čovječanstva

Ž. Hirschler: Album židovskih narodnih pjesama (60 pjesama za glas i klavir)

- *Židov*, Glasilo za pitanja jevrejstva. Urednik: S. Spitzet, (1917-1941) od 1926.
vlasnik lista Savez cionista u Kraljevini S.H.S. Urednik: Julije Rosenberger

Biblioteka «Židov», Zagreb:

Heinrich Heine: Baharaški rabin. Novelistički torzo

Samuel Romano: Šelomo ben Gabrijol. Književni prikaz najvećeg
pjesnika-filozofa srednjevjekovne hebrejske literature

Jehuda Burla- Avigdor Hameri: četirino vele iz savremene hebrejske književnosti

Gur Ari: Rabi Jehuda haj Alkalaj. Monografija o zemunskom rabinu,
preteči cionizma XIX vijeka.

Hugo Herrmann: problem Arapa u Palestini

Rabinson - Bistricki: Antologija novohebrejske literature pod vidom obnove židovskog naroda

Jichaike Grünbaum: Naše doba- doba odluke

Hajm Weizmann: Govor pred Kraljevskom komisijom

Aleksandar Licht: O mržnji i o izbavljenju

A.L.: Kratak izvod iz istorije Židova u Italiji-po Dubnovu

Dr. Aleksandar Licht: Potrebe i zahtjevi

Dr. S. Bernstein: Cionizam

Dr.I. Vidor: Zsidókérdés

Dr. I. Altarac: Omladinski pokret

Adolf Pollak: Zionismus

Dr. M. Traub: Durch Planung zur Werwirklichung

Schmitz-Brauner: Wahrheit über den Revisionismus

***: Zum jüdisch- arabischen problem

- *Židovska smotra*, vlasnik i izdavač Herman Licht (kasnije urednik i izdavač Rikard Herzer), urednik: Aleksandar Licht: 1906-1914, njemački i hrvatski. Od 1909.-1910. izlazila u Osijeku

HADAŠON PARAŠA
BROJ 7
ožujak 2002./5762.

NAŠ DOM

Broj 5   Godina III   Siječanj 2003.

Bilten Društva zaštitnika Lantovara Petrinjana

VOICE קוֹל

Voice of the Jewish Communities in Croatia / Zagreb, Autumn 1998.

NOVI
OMANUT

PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI
Broj 50 / Zagreb, siječanj-veljača 2002 / 5762

HA-KOL
GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ

MOJ TEK
MOJ EK

Časopisi Židovske općine u Zagrebu, danas
Publications in Jewish community Zagreb, today

Neki događaji na početku NDH, 1941¹ godine

- 10.4. 1941** u 16 sati sastanak u općini,
u 19 sati prijem kod načelnika policije Dr. Vragovića
- 11.4.1941** (Erev Pesah)
11 sati zgrada općine u Palmotićevoj blokirana od grupe u njemačkim uniformama
Predstavnik Gestapo-a Blum i pripadnik tajne policije (Volksdojčer) ušli u Općinu, pokupili novac, vrijednosne papire i dokumente iz sefa i uzeli ključeve
13 - 17 sati Blum ispitivao prisutne, svakog posebno.
Osobito su ispitivani «aktivisti» i tajnik Klein o izbjeglicama i vezama s inozemstvom
17 sati sastanak «aktivista» u kući dr. Gavre Schwarzza
- 12.4.1941** 8 sati blokirani uredi Hevre Kadiše u Amruševoj 8 i glavni rabinat (4 Nijemca u civilnim odijelima) od tajnika Jozefa Abrahama uzeli ključeve svih ureda, urede zapečatili. Svi stanari Židovi odvedeni u Policiju (Đorđićeva, Petrinjska) i zatim u gimnastičku dvoranu židovske škole u Palmotićevoj (preko noći)
- 12.4.1941** nastavak ispitivanja Aleksa Kleina, Jozefa Avrama, Šaloma Freibergera, doveden je i bolestan šef računovodstva Breslauer u kuću dr. Huge Kohna. U stanu je dr. Gavru Schwarzza osobno ispitivao Blum, a navečer je doveden i Klein

Nijemci u toku noći pregledali cijeli arhiv općine i zaplijenili

- 13.4.1941** Klein u kućnom pritvoru. Pritvoreni i drugi "uglednici" općine: dr. Licht, dr. Pscherhof, tvorničari Maceljski - dio poslan u Graz na ispitivanje (Hinko Gottlieb, Lavoslav Šik, Slavko Mayer, Dragutin Schwarz, Branko Alexander i drugi). Većina je puštena iz zatvora.
- 14.4.1941 izdana naredba da se isprazni starački dom «Lavoslav Schwarz» u roku od 24 sata jer je potreban njemačkoj vojsci.
- 28.4.1941 pritvoreni zagrebački odvjetnici i odvedeni u Kerestinec
- 15.5.1941 počeo radom «Odbor u stvari podavanja Židova za potrebe Države» u Draškovićevoj 25 (kontribucija od 1.000 kg zlata)
- 22.5.1941 odredba o obaveznom nošenju «Židovskog znaka»
- 16.6.1941 dozvoljeno ponovno otvaranje « Židovske bogoštovne općine» na Tomislavovom trgu.
- 29.i 30.5.1941 uhapšeno 165 omladinaca i odvedeno «na rad» u logor Danicu kod Koprivnice, da bi potom bili ubijeni u logoru Jadovno
- 16.7. 1941 odvedeno oko 400 Židova u logore...

---

¹ Prema sjećanju tajnika Židovske općine u Zagrebu Aleksandra Kleina u Izraelu zabilježila Ruth Lipa

Židovska općina u Zagrebu

Malo je podataka o židovskoj zajednici u Zagrebu u Srednjem vijeku. Tkalčić (1889) u knjizi "Povijesni spomenici Zagreba" spominje "Židovski dom" (Domus judaeorum), što se moglo zaključiti iz jedne isprave o krađi izvršenoj 14. srpnja 1444. godine koju je počinio Stjepan Šteković u Židovskom domu te odnio "plures vestes et capucium ipsorum Judaeorum".

Iz "Liber possessionum" u Zagrebu je vidljivo da Židovi nisu živjeli u getu, već su njihove kuće graničile s kućama ostalih građana. U jednoj parnici iz 1377. spominje se Elyas Parvus, a 1363. bila je parnica između "Ane i brata Elyasa". Godine 1373. spominje se neki Moz, a 1451. se govori o Salamonu "filius Mozzi". Godine 1456. se piše o Isaacu de Sthubbicza, a 1456. o Andreasu Judeus de Modruszya. Veleposjednik Elias, sin Symona, bio je važna ličnost u gospodarskom životu Zagreba sredinom 15. stoljeća. Spominjani su i seoski Židovi koji su se selili u Zagreb.¹

Ovi su podaci izneseni u "Predvečerje Šavuota 5687 godine" u povodu gradnje nove zgrade Židovske općine u Zagrebu, četverokatnice na uglu Petrinjske i Sudničke ulice (slika) o čemu je donesena odluka 15. svibnja 1927. godine.

U "Povijesti zagrebačke Židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka" dr. Gavro Schwarz, zagrebački nadrabini, smatra da ti dokumenti nisu još dokaz o postojanju židovske općine, jer se nigdje u židovskoj literaturi nije našlo podataka o Židovima u Zagrebu i Hrvatskoj za to razdoblje. Ni u rabinskim "Responsama"¹ nema podataka o zagrebačkim Židovima.

U popisima građana u Zagrebu, Židovi su registrirani tek 1809. godine. Najstariji izvori o broju stanovnika u Zagrebu, prije uvođenja popisa stanovništva, bili su popisi poreskih obveznika, matične knjige, kanonske vizitacije (iz 1742. i 1743. kanonika Pepelka), terezijanski i jozefinski popisi.

Car Josip II. je 16. listopada 1784. naredio popis stanovništva i numeraciju kuća u Ugarskoj i "pridruženim stranama" (Gross, 1985), što je načinjeno 1785. (uz isključenje žena plemkinja) i uz reviziju koja je trajala do 1789. godine. Ugarski sabor je 1802. zaključio provesti popis stanovništva (uz isključenje plemstva i svećenstva) što je napravljeno 1805. godine.

Između 1830. i 1850. godine bilo je osam popisa stanovništva Kaptola i Gradeca² (Krivošić, 1981). Prema procjenama u drugoj polovini 17. stoljeća bilo je 3.600 stanovnika Zagreba, od kojih je 65% živjelo na Gradecu, a 35% na Kaptolu.

U prvom općem popisu 1805. godine, kraljevski Gradec imao je 2.973 stanovnika. Popis 1809. u Župi Sv. Marka, kojoj pripada Gradec s nekoliko susjednih sela, nabrojio je 6.506 katolika, 33 grkokatolika, 110 pravoslavniha, 4 evangelika i 57 Židova. U isto vrijeme u Župi Sv. Marije, kojoj je pripadao Kaptol, bila su 3.262 katolika, 2 grkokatolika, 2 evangelika i 24 Židova.

¹ Response su bile pitanja i odgovori rabina iz područja religije i značajan su izvor podataka već od 8. stoljeća nadalje.

² Podaci o stanovništvu Kaptola i Gradeca vodili su se odvojeno sve do 1850. godine, kada su patentom cara Josipa II. ujedinjeni u jedinstvenu zagrebačku cjelinu (Laušić, 1989).

Godine 1837. četiri zagrebačke župe (Sv. Marka, Sv. Marije, Sv. Petra i Sv. Ivana) imaju 13.129 stanovnika i među njima 255 Židova.

Krajem 19. stoljeća Zagreb broji ukupno 37.529 stanovnika, od toga su 5,1% Židovi.

Gavro Schwarz spominje da je prvu dozvolu za naseljavanje u Zagrebu dobio Jakov Stiegler 1782. godine (došao iz Trebitscha u Moravskoj), a Jakov Stern (iz Bohemije) i Jakov Weiss (iz Rechnitza u Ugarskoj) naselili su se 1789.³ godine.

O osnivanju židovske općine u Zagrebu G. Schwarz piše:

"... grad se Zagreb tada raspao na dvije jurisdikcije, na gradsku i na biskupsku ili laško-uličnu. Doseljeni su Židovi morali prema tomu, gdje su se želili nastaniti, steći dozvolu ili od gradskog magistrata ili od biskupa. Sigurno je ipak, da su zajedno sačinjavali jednu općinu već radi malog njihovog broja, ta bilo ih je jedva 20 obitelji g. 1806⁴. kad su se u općinu udružili. Do godine 1806. odnosno 1808, kad su obavljeni prvi nam poznati popisi, spominje se u svemu 9 + 8 = sedamnaest porodica..."

Jakir Eventov⁵ o razvitku "jugoslavensko-jevrejske zajednice" kaže: *"...te su se zemlje 1918. ujedinile. Taj historijski događaj bio je od odlučnog značaja i za Jugoslovensko Jevrejstvo, koje kao jedinstvena zajednica nije bilo poznato prije Prvog svjetskog rata...radi se o Jevrejima različitog porijekla koji su u izvjesnim periodima, u toku dvije hiljade godina živjeli na području današnje Jugoslavije"*.

U knjizi Eventova ima relativno malo podataka o Zagrebu: *"Pored jevrejskih došljaka na Griču, naselili su se Jevreji i na Kaptolu. Bili su to vjerni čuvari tradicija iz Burgelanda i ostalih krajeva Mađarske, koji su se okupili u Laškoj ulici i bili zametak kasnije osnovane ortodoksne općine. Oni su živjeli pod pokroviteljstvom biskupa doklegod je Crkva imala municipalnu vlast u Zagrebu. Opština je zvanično bila osnovana 1806. godine. Ona je bila prva koja je nastala na području banske Hrvatske i jedino joj je za 50 godina prethodila opština u Zemunu, na području Vojne Krajine..."*

U Zagrebu su bila poznata dva "prva popisa" Židova, jedan su za gradsku jurisdikciju sačinili Jakob Stiegler i Jakov Weiss 5. srpnja 1808, a drugi popis bio je za biskupsku jurisdikciju 1812. godine (prilog).

U gradskom popisu su Židovi bili razvrstani na:

- trgovce (mercator) s dohotkom iznad 2.000, do 2.000 i do 1.000 forinti (Jakov Stiegler i Jakov Weiss),
- kramare (questores) s dohotkom do 2.000, do 1.000 i do 500 forinti (Adam Schlesinger, Franciscus Löbl i Abraham Stiegler),
- kramare kućarce (questores circumforanci) s dohotkom do 250, do 225 i do 100 forinti,
- obrtnike (opifices) s dohotkom do 500, do 250 i do 150 forinti (Israel Löwy i Sam. Schwarz)

---

³ Iste se godine doselio i Joseph Fisher iz Miskolczina i Elias Herschl iz Rechnitza. Isaku Löblu je 1806. dozvoljeno da mu se kćerka može udati za tapetara Salamuna Schwarzza iz Velike Kaniže.

⁴ Ovaj se datum osnutka općine nalazi u jednom službenom podnesku upravljenom na ugarsku kancelariju u Budimu.

⁵ napisao je knjigu "Istorija Jevreja Jugoslavije od davnine do kraja 19. vijeka" (1971) na hebrejskom, koju je preveo Mihael Levi.

CONSIGNATION

No der Familien	Der Nansen, Zuzammen und der Eigenheit der Jiden	Das Gewerb oder Handwek	Alt Jahre	Gebührig von	Beendet sich Hierenda self Anno	Mit od. Erlaubnis der Gerichtsbarkheit	Anmerkunge
10	Jacob Weiss Hausvater Francisca Ehegattin deren Sohn Mayer " Tochter Theresia " Charlotte " Sohn Max Anton d. Verstorbenen Bruders Sohn Hermann Fuchs Samuel Schöllinger Marcus Pollak Gerhoun Hirschler Israel Breher Benedict Schöllinger Pinca Pollak Joseph Lewinger Jac Ehrnecat Maricette Frieda Mariza Burge	Handelmann " " " " " Schreiber Ladendiener Boy den Produkten Geschäften Hauslehrer Fodtasch-Meister Kutscher Briuer Knecht Kochin Kuchl Mensch	40 33 6 13 11 3 15 23 22 23 17 40 22 24 19 19 27 24	Rechnitz Kanis Agram " " " Neustadt an der Wag Gross Szigeth Kanis Lakenbach Gübing Eisenradt Kraicu Tomesvar Steinmanger C. Angendorf Karlsbad	1789 do	Mit Erlaubnis der Gerichtsbarkheit	
20	Jacob Stiegler Hausvater Eheweib Anna Jacoby Tochter Theresia Joseph Schamburg Joseph Mann Jaco Löbel Eheweib Fany Haimrich Sohn Mandl H. Alexander Fischer Hanns Schwester von J. Stiegler Barcus (des Verstorbenen Scharius) Bruders Söhne Eli Evel	Handelmann " " Schreiber Boy den Product Geschäften Ladendiener Klebin Küchmensch	37 33 11 24 31 28 23 1 22 31 11 7 50 30	Treibloch Schlehnung Agram Ebenstadt Peensz Schlehnung " Jahska Ceskaalom Treibloch Warusdin " "	1787	Mit Erlaubnis der Löbl. Gerichtsbarkheit	Beendet sich auf dem Lande Beendet sich in Jabska in Geor. mit Waaren
3	Adam Schlezinger Hausvater Eheweib Theresia Wilhelm Kohn von Vorfahren Sohn Joseph Kohn von Vorfahren Sohn Rosalia Tochter Kattel Köchin	Handelmann " " " " "	41 37 20 12 10 19	Kanischa Rechnitz Kanischa Karlsbad Agram Körmend	1796 1796		
4	Isak Löbl Hausvater Jacob Löbl Sohn	Lehrer	70 26	Eisenstadt "			
5	Franz Löbl mit Kladder Theresia Löbl Eheweib Margaretha } Tochter Hanns	Handelmann	33 35 13 9	Kanischa Lövo Agram "			
6	Salanon Schwarz Katharina Eheweib geb. Löbl	Tapetzierer	21 23	Kanischa "			
7	Israel Lövy Hausvater Eheweib Kallon Sara	Zahn Artz Dienstmagd	37 29 17	aus Gochungen im Reich Miharen Gross Meerich Lövo	1797	Mit Erlaubnis der Löbl. Gerichtsbarkheit	
8	A. Abraham Stiegler Hausvater Eheweib Hemdeta Gohobrenus Spizer Sohn Achier Stiegler Dienstmagd Liesa	Handelmann Küchmensch Todtengraber	24 19 3/4 40	Güching Lacktenbuch Agram "	1790	Das Provl von Löbl	Magistrat hat bewilligt aus dieses Handlung Geld zu darfen
9	Philip Fischer Theresia Eheweib Frauz } Söhne Joseph Rosa Tochter Ziska	" " " " "	45 35 10 7 3 14	aus Pohlen aus Lövo Agram " " Lövy	1797		

Popis Židova Gradeca 1808 (G. Schwarz, 1939)
Jews in Gradec 1808 (G. Schwarz, 1939)

Conscriptio

Familiarum Judaicarum in Vico-Latinorum Jurisdictione Episcopali
habitantium sub infrascripto Dato peracta.

Numerus serialis Familiae	Numerus serialis Capitum	Nomen et cognomen	Annus nativitatis	Annus adventus Zagrab.	Ratio sustentationis	Observationes
I.	1.	Jacobus Stern	1776.	1789.	Trafica minuta	Advenit Zagrabiam ex Bohemia Lube- nau oppido.
	2.	Rosina uxor	1770.	1789.		
	3.	Salamon filius	1790.	—		
	4.	Edvardus filius	1793.	—		
II.	5.	Philippus Stern prioris natu ma- ximus filius*)	1784.	—	„	Cum parente venit Zagrabiam e Castri- ferrei Comitatu.
	7.	Ignatius filius	1810.	—	„	
III.	8.	Elias Herschl	1760.	1789.	„	Advenit ex Rech- nitz oppido Hunga- riae Castri ferrei Comitatu.
	9.	Ester uxor	1766.	1805.	„	
	10.	Majerleb filius	1800.	—	„	
	11.	Maria filia	1803.	—	„	
IV.	12.	Josephus Fisher	1784.	1789.	„	Advenit Miskolczino.
	13.	Caecilia uxor	1794.	1800.	„	
	14.	Sigismundus filius	1804.	—	„	
	15.	Theresia soror uxoris	1794.	—	„	
V.	16.	Ignatius Veiszer	1780.	1807.	„	} Oppido Balotha Veszprimiensi Comitatu.
VI.	17.	Jacobus Erlih	1782.	1800.	„	
VII.	18.	Simeon Khon	1760.	1794.	„	} Miskolczino ex Co- mitatu Castri ferrei. Pozonio.
VIII.	19.	Jacobus Khroh	1764.	1807.	Cremati exustor.	

Per Joannem Babochay Ord: Judium m. p.

Lectum et cum originali collatum Zagrabiae 21. Decembris 1812.

Per Franc. Caroi. Radichevich J. Comitatus Zagrab. Sedriae Notarium.

*) Ovdje je po svoj prilici ispuštena Sternova žena, jer poslije broja 5. odmah slijedi broj 7.

- zakupnike (arendatores) s dohotkom do 1.000, do 500 i do 250 forinti,
- osiromašene i "ponajviše od potpore drugih živući" (depauperati et subsidio aliorum maxime viventes) (Isac Löbl i Filip Fischer, grobar).

Ukupno je bilo 60 osoba (od toga 8 Nežidova): 9 glava porodica, 8 supruga, djece: muške 6 i ženske 7; 13 uposlenih namještenika, 10 služinčadi, 3 rođaka i 4 braće i sestara.

Popis Židova na biskupskom Kaptolu, u Laškoj ulici, načinio je sudac Ivan Babočaj. Svi su Židovi morali 5. studenog 1806. u 9 sati doći u "Cvetkovićevu kuću" i tamo se popisati. Taj se popis nije sačuvao.

Sačuvao se popis od 21. prosinca 1812. godine (prilog) u kojem je nabrojano 19 Židova koji su živjeli na Kaptolu.

Sedam obitelji je imalo malu trgovinu (trafica minuta), a zadnji na popisu bio je "cremati exustor", spaljivač.

U to je vrijeme ukupno u Zagrebu bilo 71 - 75 Židova, a broj se polagano povećavao. U 25 godina dozvolu za naseljavanje dobilo je samo 17 obitelji.

Kako možemo vidjeti iz gradskog popisa, kao zanimanje se navodilo "kramare kućarce". U prvo su vrijeme Židovi dolazili u Hrvatsku kao trgovci i kao kramari kućarci⁶ (pokućarci).

Godine 1860. donesen je obrtni zakon kojim se dopušta sloboda obrta⁷, dozvoljavaju se i obrtna poduzeća, odnosno "tvornice" za više od 20 radnika. Koncesije su davane iznimno (npr. staretinarima).

Između "domaćih" i židovskih trgovaca dolazilo je do konkurencije što je dovodilo do sukoba i do traženja izгона Židova. Tako su se 1838. godine zagrebački trgovci željeli riješiti Židova. O tome piše Schwarz: "Šef njihovog udruženja Nikola Popović je tjerao Židove sa sajma, napastovao domaće, neke čak izagnao pomoću magistrata". To se događalo kada je u Zagrebu tolerancijsku taksu plaćalo svega 38 Židova.

U Zagrebu su nastali i izgredi kada su neki trgovci oteli krojačkom cehu pečat kako bi ga stavili na svoju molbu Kraljevskom vijeću u Budimu da ukine dozvolu stanovanja Židovima. Vlasti su odlučile da se trgovci kazne sa 48 sati zatvora, ali je svjetina spriječila njihovo hapšenje. Oko 300 građana je pred Vijećnicom "bučilo i galamilo", a onda tražilo skupštinu kako bi Židove istjerali.

I karlovački su trgovci tražili od bana Vlašića da istjera Židove.

Godine 1848. donesena je odluka o istjerivanju "Pinkl-Juda" (pokućarci) i "tergovaca" iz Varaždina.

Prema podacima o plaćanju "tolerancijske takse" može se zaključivati i o broju Židova u Zagrebu. Tako je 1844. godine na području Gradeca taksu plaćalo 44 Židova, a na području

---

⁶ Kućarenje je u to vrijeme bilo rasprostranjeni oblik trgovine, koji se zadržao i poslije, osobito u zabačenijim krajevima zbog loših prometnica. Kućarenjem su se najviše bavili stanovnici pasivnih krajeva Gorskog Kotara i dijela Hrvatskog Zagorja. Godine 1852. (Patent od 4. rujna 1852) regulirano je kućarenje za cijelu Carevinu, osim za Krajinu u kojoj je 1853. bilo zabranjeno dolaženje Židova pokućaraca (Gross, 1985). Bila je potrebna posebna dozvola i knjižica izdana na godinu dana.

⁷ Za obavljanje obrta nije bila potrebna formalna potvrda o znanju i nije više bilo vezano za zavičajnost. Neka su stara ograničenja postojala još samo za Židove. Kasnije se cehovi zamjenjuju zadrugama, no naziv "ceh" se i dalje upotrebljava, iako to više nije tradicionalni oblik cehova.

Kaptola (Laška ulica) njih 28. Godine 1845. gradska Židovska općina imala je 48, a 1847. 51 člana.

Općine su se ujedinile 1852. godine te su umjesto iznajmljenih prostorija za sinagoge (bogomolje) željele imati vlastitu zgradu.

U to se vrijeme za kupovinu zemljišta za groblja ili za općinske zgrade trebalo imati posebne dozvole.

Godine 1811. (Jakov Stiegler i Josip Löwe) kupljeno je za groblje malo zemljište (100 četvornih hvati) u blizini crkvice Sv. Roka od Pavla Antolkovića za 650 forinti.

Hevra kadiša (Albert Hertmann i Josip Kahn) je 1835. kupila zemljište "Mali Tuškanec" od udove Marije Cezarec, a 1844. su groblje proširili zemljištem kupljenim od Juraja i Agneze Smešnik (kupovni ugovor su potpisali Jozua Epstein, Jakov Weiss i Albert Hertmann).

Kada su se Židovi s područja Kaptola (Laške ulice) odvojili od gradske općine, biskup Juraj Haulik iznajmio im je zemljište "Zbirac" za groblje, koje je kasnije zamijenjeno sa zemljištem kmeta Hranitela (1842) iza Petrove crkve (ugovor su potpisali L. Ornstein i S. Hönigsberg). Nakon izgradnje Mirogoja oba su groblja zatvorena.

Prema pisanju G. Schwarza prva bogomolja je bila u Lukačićevoj kući u Petrinjskoj ulici. Godine 1833. židovska općina je dobila dozvolu za kupnju zemljišta na kojem će izgraditi hram i kuću za rabina. Tada je u tu svrhu Općina kupila kuću (Schweinburgova kuća na uglu Amruševe ulice) za 2.330 forinti jer nije bilo dosta sredstava za gradnju hrama. Kasnije je unajmila prostorije u Čačkovićevoj ulici (Gajeva 9). Kada su izbile nesuglasice zbog reformi u Općini, odvojili su se ortodoksni Židovi ("starovjerci") i uredili svoju bogomolju u Ružinoj ulici (Kurelčevoj).

Zbog materijalnih neprilika prodana je općinska kuća 1833. godine.

Godine 1852. kupljena je od obitelji Kobaltz za 14.000 forinti kuća u Petrinjskoj ulici broj 360 (Židovi su posudili 3.200 forinti, a ostatak je ostao uknjižen). Tada je Općinu sačinjavalo svega oko 40 Židovskih obitelji. U zgradi je bila vijećnica, stan rabina, a u dvorištu u posebnoj zgradi bogomolja. Osnovana je i židovska "četverorazredna" škola (1858) koja se 1898. preselila u novu zgradu u Palmotićevoj⁸ ulici (vidjeti poglavlje: Židovske Škole).

Godine 1862. Židovska je općina zamolila za dozvolu za izgradnju sinagoge na početku nove ulice koja je trebala voditi od Jelačićevog trga do današnjeg Zrinjevca (danas Praška ulica). Nakon dobivanja dozvole donesena je odluka o gradnji sinagoge⁹ (1863). Plan za novu sinagogu napravio je arhitekt Franjo Klein, a gradnja je započela 1866. godine. Posvećenje sinagoge bilo je 27. rujna 1867. godine. Sinagoga je srušena 1942. godine.

Na tablici broj prikazani su podaci o natalitetu, mortalitetu i vjenčanjima u Židovskoj općini u Zagrebu od 1891. do 1932. godine koje je sakupio nadržabin Gavro Schwarz. Kada se ti podaci usporede s Pregledom broja stanovnika i broja Židova u Zagrebu od 1806. do 1995. godine, vidljivo je da se je broj Židova u Zagrebu povećavao useljavanjem, a ne prirodnim priraštajem.

⁸ Kasnije je, proširenjem zemljišta, na inicijativu nadržabina dr. Huseje Jakobija podignuta nova općinska zgrada, a na zemljištu gdje je bila stara sinagoga podigla je svoju zgradu Hevra Kadiša. Na četvrtom zemljištu djelovao je "Makabi" koji je kasnije dobio svoju zgradu.

⁹ Zbog radova na novoj prometnici mjesto za sinagogu bilo je pomaknuto na drugi položaj i smanjeno. Osim kupnje zemljišta Općina je priložila i 2.000 forinti za izgradnju prometnice, a prilog je dao i Emanuel Prister uz uvjet da ulica bude završena u 1865. godini.

Jačanje Zagreba kao administrativnog, političkog, gospodarskog i kulturnog središta Hrvatske odražava se i u naglom povećanju stanovnika grada. U Zagrebu raste i broj Židova, ali se njihov udio u ukupnom stanovništvu ne povećava¹⁰. Odnosi između broja stanovnika Zagreba i udjela pojedinih konfesija prikazani su na tablici.

Nakon Holokausta, u kojem stradava oko 80% Židova, te nakon odlaska oko polovine preživjelih u Izrael, udio Židova u Zagrebu se smanjuje na manje od 0,1%.

Između dva svjetska rata Židovska općina u Zagrebu bila je moderna zajednica koja je prihvatila napredne tokove u židovstvu toga doba. Židovi Zagreba bili su emancipirani, visoko školovani, cionistički orijentirani i razvili su bogatu edukativnu, kulturnu i športsku aktivnost te sudjelovali u gospodarskom i kulturnom razvoju grada (vidjeti ostala poglavlja).

Godine 1923, na sjednici od 10. srpnja, Židovska općina u Zagrebu je usvojila nova pravila, koja je odobrila Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za prosvjetu i vjere dana 7.11.1923. (br. 44.363).

Statut Općine je imao 23. poglavlja i 148. paragrafa. Općinom je upravljalo općinsko vijeće koje je imalo 90 članova: 45 izabranih općinskih vijećnika i 45 članova općinskog predsjedništva koji su izravno birani.

Predsjednika i dva potpredsjednika iz svojih redova je biralo općinsko predstojništvo. Predsjedništvo se dijelilo na četiri odbora¹¹: za bogoštovje, prosvjetu, socijalno-dobrotvorne ustanove i upravu.

Pomoćni organi su bili: izborno povjerenstvo, odbor za rješavanje prigovora i "procjembeno" povjerenstvo (za razrez poreza).

U proračunu se trebala iskazati svota koja je "razrezana" za pojedine članove općine. Ni proračun ni razrez poreza nisu trebali odobrenje državnih vlasti.

Načinjene su neke vrlo važne promjene¹² pravila Općine.

Novi propisi su uveli princip jednakog prava biranja za sve članove bez obzira na visinu prinosa (odnosno imovinskog stanja).

Godine 1926. zagrebačka je Židovska općina brojila 2.756 poreskih obveznika: 95 sefarda, 41 član ortodoksnog udruženja starovjeraca i 2.622 "neologa".

Ukupno je bilo razrezano 2,101.320 dinara poreza.

Prema zanimanju su članovi bili razvrstani u:

- državne činovnike (53),
- kućevlasnike, posjednike i "posebnike" (102),
- obrtnike (160),
- slobodna zvanja (238)
- bankare, trgovce i industrijace (586),
- privatne činovnike i namještenike (1.617).

¹⁰ Tako je 1900. godine udio Židova u ukupnom stanovništvu Zagreba bio 5,31%; 1910. 5,61%; 1921. 5,49% i 1931. godine 4,55%.

¹¹ Svaki je odbor sastavljao svoju osnovicu proračuna, koja se izlagala kroz 14 dana u pisarni Općine "na svačiji uvid". Postojala je pismena ili usmena mogućnost podnošenja prigovora.

¹² Ranija su pravila birala upravu i zastupstvo po "kurijalnom sistemu" tj. prema visini odmjerjenog im bogoštovnog prinosa te su postojale 3 "kurije".

Kada su se 1925. godine pojavile razmirice unutar "Udruženja starovjercaca" istupilo je 8 članova (od ukupno 49) i 1926. osnovalo autonomnu Židovsko-ortodoksnu vjersku općinu¹³ u Zagrebu.

Dana 1. veljače 1927. godine i sefardski Židovi u Zagrebu su osnovali svoju posebnu općinu.

Ukupan broj Židova u Zagrebu bio je 1940. godine oko 9.467: 8.712 aškenaška Židova, 625 sefarda i 130 ortodoksa.¹⁴ Pretpostavlja se da je bilo oko 2.000 Židova koji nisu bili članovi Općine(registrirani).

Nakon II. svjetskog rata, 1946. godine u Zagreb se vratilo¹⁵ 2.179 Židova prema publikaciji "Spiskovi preživelih Jevreja u Jugoslaviji 1946.", koju je izdao Savez Jevrejskih veroispovjednih opština FNRJ, autonomni odbor za pomoć.

Memorijalna ploča na mjestu gdje je bila zagrebačka sinagoga
 Memorial plaque on the place where was synagogue

¹³ Kao članovi Općine su se tada računali samo odrasli muškarci, glave obitelji.

¹⁴ Snješka Knežević, katalog izložbe "Reliquiae reliquiarum, Zagreb Synagogue", Židovska općina Zagreb, 1996)

¹⁵ Vratili su se u Zagreb i Židovi koji prije rata nisu živjeli u Zagrebu, ali se nakon Holokausta nisu mogli ili nisu željeli vratiti u ranije mjesto boravka.

Tablica 47 Pregled broja stanovnika i Židova u Zagrebu Survey of the number of inhabitants and Jews in Zagreb					
Godina Year	Broj stanovnika No of inhabitants	Židovi po vjeri Jews by religion	Židovi po narodnosti Jews by nationality	Podatak Židovske općne Jew. commun. data	Izvor podataka Source of data
1806	7.706 (1805)			17 obitelji	Schwarz
1808		71-75			Schwarz
1809	9.997	81			popis župa
1831	11.382	140			popis župa
1837	13.129	225			popis župa
1842				70 članova	Schwarz
1844				72 člana	Schwarz
1852				40 obitelji	Schwarz
1857	16.657	625			popis stanovništva
1869	19.857			864	Schwarz
1880	30.830	1.286			popis stanovništva
1890	40.268	1.942			popis stanovništva
1900	61.002	3.195			popis stanovništva
1910	79.038	4.192			popis stanovništva
1921	108.674	5.970			popis stanovništva
1931	185.581	8.702			popis stanovništva
1929/ 1930				12.000	Almanah
1940				8712 aškenazi 625 sefardi 130 ortodoksi	Savez spomenica
1946				2.179	preživjeli Autonomni odbor
1946				1.222	preživjeli Baza podataka Zagreb (2002)
1947				2.080, okolina 434	Savez spomenica
1948	279.623		332		popis stanovništva
1953	350.829		1.011 (Hrvatska)	423 (Hrvatska)	popis stanovništva
1957				1340	Židovske općine istraživanje
1961	430.802		406 (Hrvatska)		popis stanovništva
1969				1341	Savez spomenica
1971	602.205		703 (2.845 Hrvatska)		popis stanovništva
1981	768.700		212 (316 Hrvatska)		popis stanovništva
1991	933.914	452 (633 Hrvatska)	398 (600 Hrvatska)		popis stanovništva
2001	799.145	323 (Hrvatska 495)	368 (Hrvatska 576)		popis stanovništva

Napomena: Podaci o broju stanovništva Zagreba navedeni su prema Statističkom ljetopisu Zagreba 1996. Podatak za 1995* odnosi se na drugu upravno-teritorijalnu podjelu grada nego do 1991. godine

Tablica 48 Stanovništvo grada Zagreba prema vjeroispovjesti 1900-1931 The population of Zagreb by religion 1900-1931						
Stanovništvo Population	1900	%	1910	1921	1931	% Indeks 1931/1900
Ukupno/Total od toga: /There of:	61.002	100,0	79.038	108.674	185.581	100 304,2
Rimokatolici	54.165	88,8	65.740	91.600	159.183	85,8 293,9
Hrv. starokatolici	-	-	-	-	1.334	0,7 -
Grkokatolici	150	0,2	306	289	481	0,3 320,7
Grkoistočni i pravoslavni	2.712	4,4	3.363	-	-	6,8 467,0
	-	-	-	9.293	12.666	
Evangelisti	703	1,2	525	923	2.014	1,1 286,5
Evangelisti reformisti	-	-	513	-	-	-
Židovi Jews	3.237	5,3	4.192	5.970	8.438	4,5 260,7
Muslimani	-	-	-	474	1.161	0,6 -
Ostalo i nepoznato	35	0,1	64	125	200	0,1 571,4
Vojska			4.335			

Popisni podaci na teritorijalnom obuhvatu od 64.3 km. Podatke za tabelu smo dobili od Gradskog Zavoda za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, odjela za statistiku (g. Marija Šabić).

Prilozi

Osim pripadnika Židovske općine Zagreb na groblju Mirogoj bili su nazočni izaslanik Predsjednika Republike Hrvatske dr. Jure Radić, predsjednik Sabora Silpe Mešić, predsjednik Zupanijskog doma Sabora Josip Manolić, predsjednik Hrvatske vlade Nikica Valentić, ministar obrane Gojko Šušak, ministar pravosuđa i uprave Ivica Crnić i predsjednik Ustavnog suda Jadranko Crnić. Skupu su prisustvovali i predsjednik Caritasa Biskupske konferencije msgr. Vladimir Stanković, senior evangeliističke crkve Vladimir Deutsch, predsjednik Mešihata Islamske zajednice za Hrvatsku i Sloveniju Ševko Omerbašić te članovi diplomatskog i konzularnog zbora.

Slika 111. Komemoracija i predaja medalja pravednika na Mirogoju
Commemoration and awards of medals for the Righteous among nations on Mirogoj

Slika 112. Komemoracija žrtvama Holokausta na židovskom groblju u Zagrebu (Mirogoj)
Commemoration of the Holocaust victims in the Jewish cemetery in Zagreb (Mirogoj)

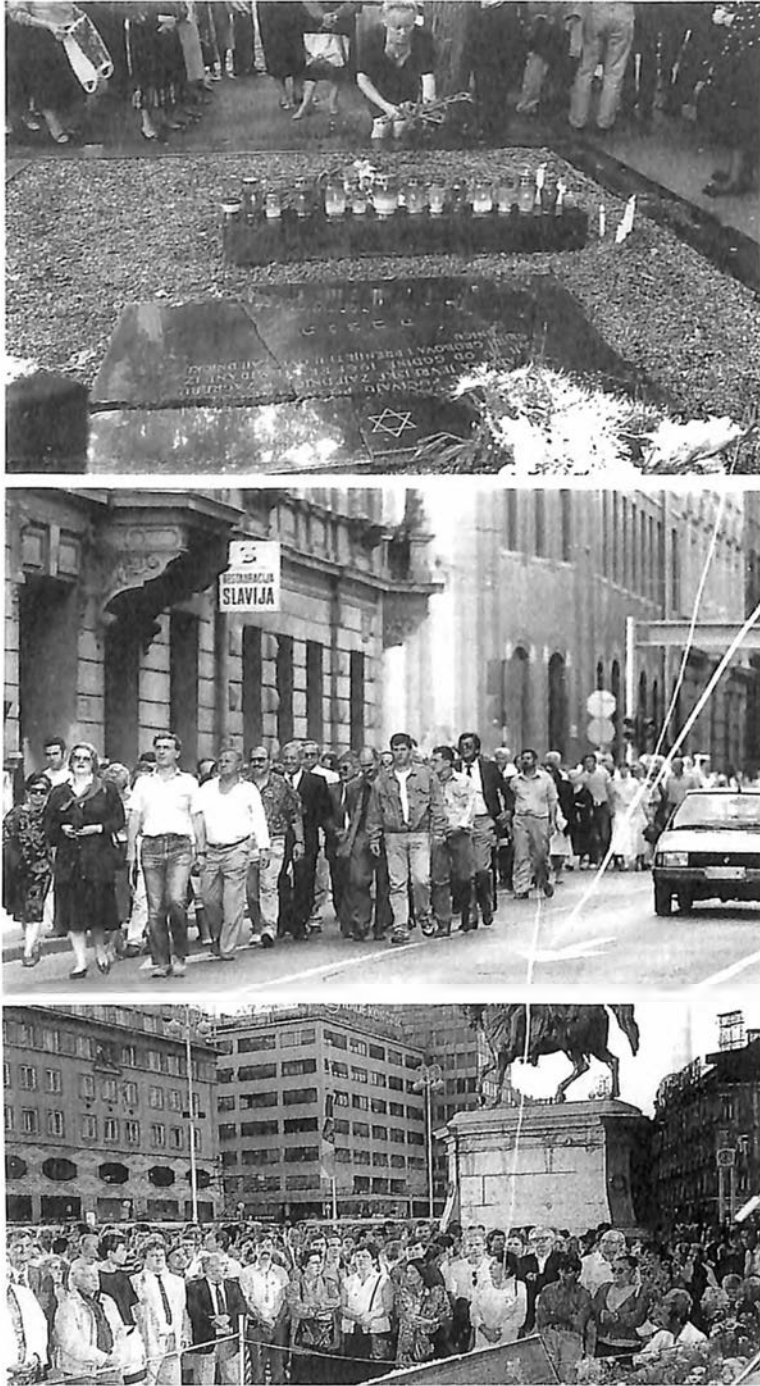

Slika 113. Zgrada Židovske općine u Zagrebu
Building of the Jewish community in Zagreb

Slika 114. Oštećen ulaz i stubište zgrade židovske općine nakon eksplozije podmetnute bombe 19. kolovoza 1991.
Damaged entry staircase to the building of the Jewish community in Zagreb after explosion of planted bomb on August 19, 1991

Slika 115. Protest građana Zagreba u ime solidarnosti sa Židovima: na židovskom groblju, glavnom trgu u Zagrebu i ispred zgrade Židovske općine nakon eksplozije bombe 19. kolovoza 1991. Zagreb citizens protested in the name of solidarity with Jews: at the cemetery, on the main city square and in front of damaged building of Jewish community after the bomb explosion on August 19, 1991.

Slika 116. Memorijalna ploča (na mjestu gdje je bila sinagoga do 1941. godine) sa nacističkom "svastikom" (15.9.1997)
Memorial plaque (on the place of the destroyed synagogue in Zagreb) with "Swastika" (15.9.1997).

Slika 117. Zgrada na uglu Petrinjske i Amruševe ulice koju je Židovska općina sagradila 1927. godine.
Jewish Building (1927) on the corner of Petrinjska and Amruševa street in Zagreb

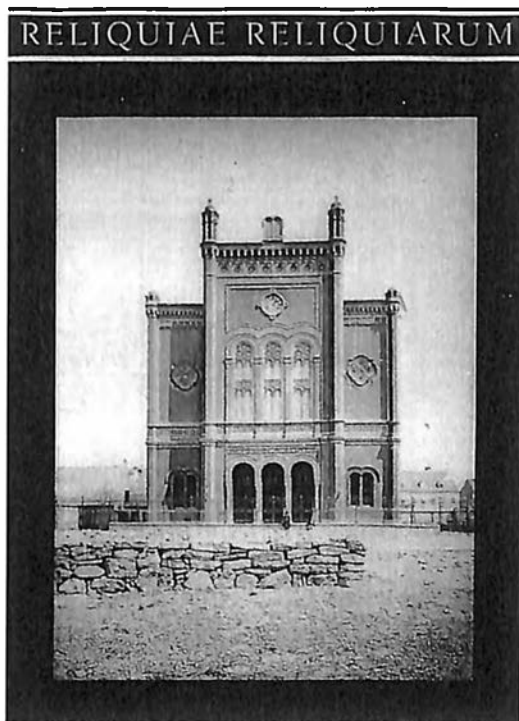
Slika 118. dr. Marko Horn
predsjednik Židovske općine 1941. godine

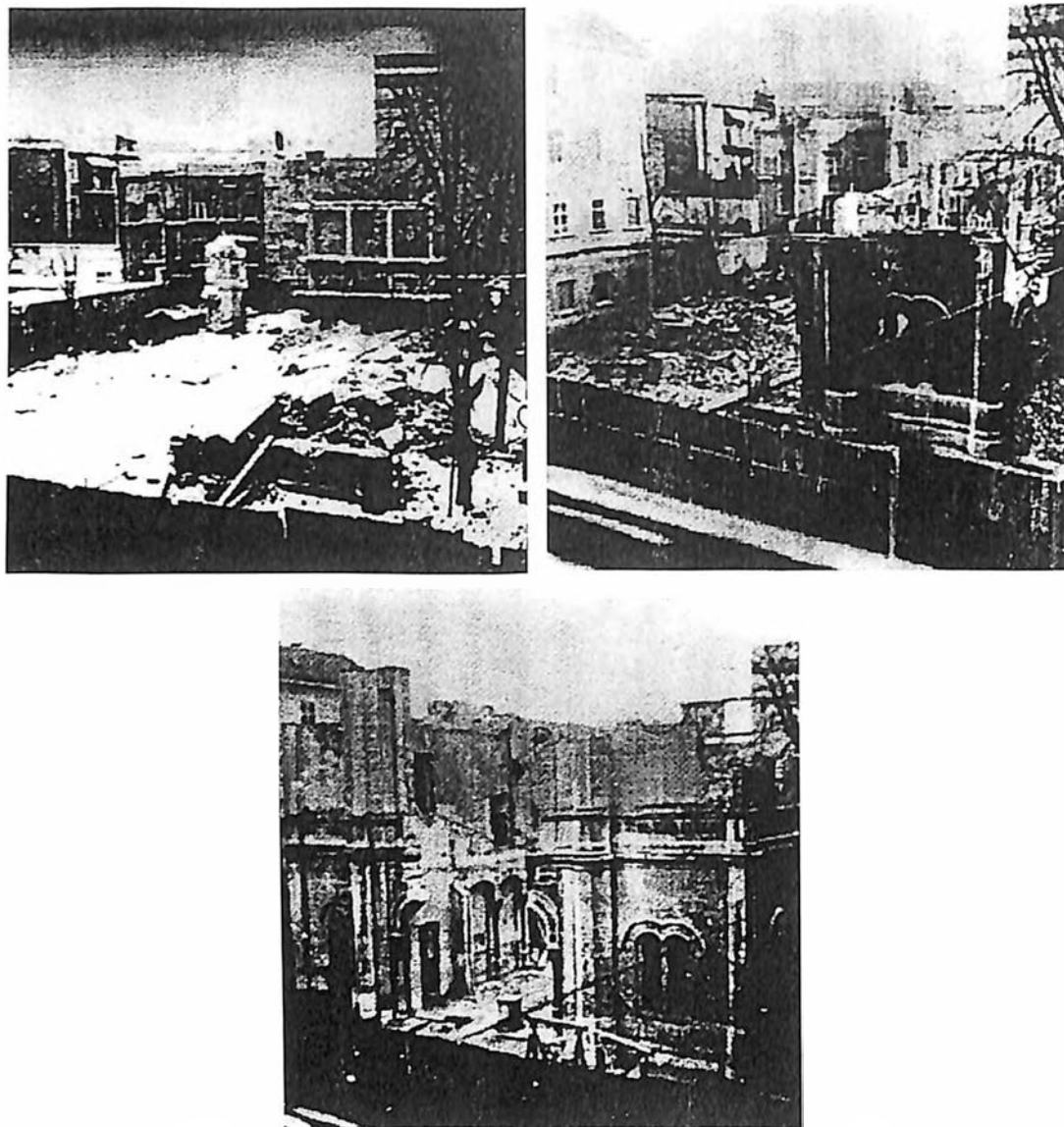
Slika 119. Teodor Grünfeld
pročelnik odbora za bogoštovje 1941. godine

Slika 120. Zagrebačka sinagoga 1895., posjet Franje Josipa
Jewish synagogue in Zagreb 1895, visit of the king Franjo Josip

Slika 121. Sinagoga u Zagrebu razorena 1941/1942 godine
Jewish synagogue in Zagreb, destroyed in 1941/1942 years

Slika 122. Anonimni fotograf snimio je razaranje sinagoge u centru Zagreba (1941-1942)
An anonymous photographer recorded the various stages of the destruction
of synagogue in the center of Zagreb (1941-1942)

Slika 123. Sinagoga u zgradi Židovske općine u Zagrebu.
Predviđa se gradnja nove sinagoge na istom mjestu
(Praška ulica) gdje je bila razorena sinagoga.
Synagogue in building of the Jewish community in Zagreb.
The new synagogue building is planned on the same place
where was destroyed synagogue.

Slika 124. Kip Mojsija na židovskom groblju mirogoj u Zagrebu
The statue of Moses on the Jewish cemetery (Mirogoj)

Porijeklo članova Židovske općine Zagreb 1941.godine Origin of the members of Jewish community Zagreb (1941)

Analizirajući podatke o članovima Židovske općine u Zagrebu u 1941. godini, dobili smo neočekivane i interesantne rezultate.

Iz ranijih analiza i dokumenata poznato je da je većina Židova u Hrvatsku došla iz Burgenlanda¹ i Mađarske u toku 18. i 19. stoljeća.

U svojoj knjizi «*Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka*» Dr. Gavro Schwarz navodi da je prvi židovski doseljenik u Zagreb Jakov Stiegler (1782) bio iz Trebitscha u Moravskoj, Jakov Weiss (1789) iz Rechnitza u Ugarskoj, a Jakov Stern (1789) iz Bohemije. Dr. Gavro Schwarz, istražio je porijeklo 144 obitelji u Zagrebu.

Većina Židova se doselila u Zagreb iz tadašnje Ugarske:

Bonyhad, Altofen, Budim, Földvar, Güns, Velika Kaniža, Körmed
Lengyelot, Nemesker (Sopron), Pallota, Papa, Pest, Rechnitz,
Gyömör, Szombathely, Szigetvar, Tapio, Vasvar, Vasan, Veszprem,
Zala Egerszeg, Zala Lövö. Kasnije su neka od tih mjesta pripala Austriji.

Iz **Austrije**: Deutschkreuz, Gross Magendorf, Kitzze, Güssing,
Lakenbach, Mattersdorf, Schlainig;

Iz **Čehoslovačke**: Gross Meseritsch, Komorn, Drovišnje (Arva)
Holitsch, Kaschau, Lipto Szt. Miklos, Neuschloss, Eidlitz,
Neuzetlisch, Polna, Pohrlitz, Saaz, Surany, Hranice, Trebitsch, Trencsen,
Ung. Brod, Neusohl, Nikolsburg, Pressburg, Tapolcsany;

Iz **Poljske**: Jaroslav, Krakov, Liska, Rezov, Tarnov, Galicija

U Zagreb su se doselili i Židovi iz **Italije, Bavarske, Pruske** i drugih zemalja.

U prilogu smo dali izvadak iz knjige vjenčanja u Židovskoj općini u Zagrebu od 1858. do 1879. godine sa imenima mladoženje i nevjeste, njihovoj starosti prilikom vjenčanja i mjesta odakle potječu. Napominjemo da su to rukom pisani podaci, često nečitljivi te su stoga moguće i greške.

¹ U Burgenlandu se Židovi spominju od kraja 13. stoljeća u mjestima St. Margarethen i Eisenstadt, koji su tada pripadali plemićkoj obitelji Gutkeled. Kasnije je obitelj Kanisai (od 1388.) dobila mogućnost naseljavanja *inozemnih Židova* (vjerojatno iz Štajerske, Moravske i Austrije) u Eisenstadt. U 16. stoljeću postoje četiri od sedam (kasnijih) esterhazijskih općina (H. Prickler, Bilten): Eisenstadt, Mattersburg, Kobersdorf i Lachenbach). Naselili su se i portugalski Židovi (u Neufeldu) za vladavine grofa Franza Nadasdy-a oko 1654. godine, a poznato je da su Židovi naselili i veliko hrvatsko naselje Nikitsch i njemačko-hrvatsko naselje Kittsee (baruna Lisztyja) koje kasnije pripada Esterhazyjevima, kao i općine Deutschkreutz i Neufeld. Tako je na posjedima grofa Esterhazyja oko 1739. bilo sedam židovskih općina čiji je status reguliran »privilegijama«. Općina u Rechnitzu bila je najveće židovsko naselje u podunavskom području, a pripadali su joj Židovi u okruzima Eisenburg, Zala, Somogy i Veszprem. Općine iz Rechnitza, Stadschleininga, Güssing, Körmeda i Nagykanizse činile su tzv. batthyanske peto-općine.

Dr. Lavoslav Šik u članku: »*Predi zagrebačkih Židova*» (Židov, Novi Omanut) govori o porijeklu zagrebačkih židovskih obitelji: Alexander, Mayer, Friedrich, Herzer, Spigler, Hoffman, Schwarz, Wohlmuth, Reiss, Hirschl, Risenberg i drugih koji su došli iz Željezne županije – Eisenstadta, iz Gussinga, Schleininga i Rechnitza.

Mnogo mi je u istraživanju porijekla Židova Hrvatske pomogao rad od Malcolm Scott Hardy-a² i njegova karta sa imenima mađarskih i hrvatskih županija. Mnoga su mjesta koja su ranije pripadala Mađarskoj nakon promjene granica 1918. godine, pripala Jugoslaviji ili Slovačkoj ili Rumunjskoj i često dobila i druga imena. Mijenjala su se i imena i prezimena Židova koja mađarizirana, slavenizirana ili na drugi način promijenjena.

Židovi koji su dolazili u Hrvatsku i Slavoniju najčešće su i najprije naselili manje gradove, trgovišta pa i sela, te ih je prema popisu stanovništva 1857. godine bilo u 330 naseljena mjesta, od toga je u 240 naselja njihov broj bio manji od 10.

Godine 1910. je 50% od ukupnog broja Židova u Hrvatskoj živjelo u gradovima, a 1931. godine čak 78%. Osobito je njihov broj povećan u Zagrebu, u koji se između 1890. i 1931. uselilo oko 6.100 Židova.

Na proces doseljavanja Židova u gradove utjecali su tadanji opći uvjeti migracija stanovništva i razvoja gradova, ali i posebni uvjeti koji su bili povezani sa položajem Židova i njihovim pravima.

Vjerujemo da su odlučujući čimbenici za njihove seobe u gradove bili: dugotrajna zabrana posjedovanja nekretnina i poljoprivrednog zemljišta, ograničenja zanimanja, nesigurnost u malim mjestima u vrijeme I. svjetskog rata i neposredno nakon njega, te nove mogućnosti za školovanje njihove djece.

Pretpostavljali smo stoga da je broj Židova koji su rođeni u Zagrebu (druga i treća generacija) koji su bili članovi Židovske općine u Zagrebu 1941.godine znatno veći od onog kojeg smo ovom analizom dobili.

Od blizu 11.000 Židova Zagreba, koje smo registrirali u našoj kompjutorskoj bazi, mjesto rođenja je bilo poznato za njih 6.689 ili oko 60%; u Zagrebu je rođeno 17,4%. Prema rezultatima analize samo je 1.165 rođeno u Zagrebu.

Većina Židova je bila porijeklom iz Hrvatske (4.327 članova ili 64,7%), ali je znatan broj rođen u Bosni i Hercegovini (562 ili 8,5%), te je poslije Zagreba, Sarajevo bilo na drugom mjestu rođenja članova Židovske općine u Zagrebu (1941). Iz drugih zemalja bivše Jugoslavije bilo je 892.

Prema tome je bilo rođeno u (ex)Jugoslaviji 5.219 zagrebačkih Židova.

---

² Malcolm Scott Hardy: *Istraživanje povijesti židovskih obitelji u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, Slavoniji i Mađarskoj.*

Tablica 49

Place of birth Mjesto rođenja	No broj	Place of birth Mjesto rođenja	No broj
Zagreb	1165	Bitolj	32
Sarajevo	287	Podravska Slatina	30
Osijek	248	Beograd	29
Beč	224	Subotica	29
Koprivnica	119	Pakrac	28
Varaždin	115	Krapina	28
Budimpešta	111	Pečuh	26
Bjelovar	92	Požega	25
Sisak	85	Berlin	24
Đakovo	75	Višegrad	23
Vinkovci	67	Kutina	22
Križevci	63	Ruma	22
Karlovac	63	Brčko	22
Virovitica	62	Novi Sad	25
Čakovec	56	Rijeka	25
Vukovar	55	Tuzla	22
Daruvar	48	Gratz	21
Nova Gradiška	47	Travnik	20
Zemun	43	Lavov	15
Murska Sobota	42	Zenica	15
Slavonski Brod	42	Biha	13
Banja Luka	41	Mostar	13
Bijeljina	38	Schleinig	12
Našice	34	Pančevo	11

U ostalim zemaljama rođeno je:

Austrija	241
Njemačka	52
Mađarska	398
Poljska	84
ČSSR	91
Rumunjska	20
ostale zemlje	886

Ovi rezultati moraju uzeti u obzir i da za dio članstva nismo imali podatke o mjestu rođenja, a to se uglavnom odnosilo na članove obitelji, osobito djecu, koja su vjerojatno rođena u Zagrebu.

U zemljama bivše Austro-Ugarske Monarhije (Austrija, Mađarska, Čehoslovačka) rođene su starije generacije.

Također je interesantno da su se u Zagreb doseljavali Židovi iz drugih gradova Hrvatske u kojima su postojale razvijene židovske općine (Osijek, Koprivnica, Varaždin itd) i u kojima su Židovi imali i udio u gospodarskom razvoju.

Mogli bismo kazati da se migracija Židova odvijala u nekoliko etapa:

Najprije su se obitelji iz malih naselja doselile u obližnje veće centre i tamo osnovale židovske općine. Postepeno se smanjivao broj Židova u okolini i povećavao u centrima (gradovima). Tako se npr. broj Židova u Osijeku povećao od 588 (1857) na 2.445 (1931), a istodobno se u osječkom kotaru njihov broj smanjio na polovinu.

U kasnijoj etapi Židovi se sele iz manjih središta u Zagreb. Vjerojatno su uspjeli skupiti kapital koji je omogućavao daljnji razvoj i investiranje u povoljnijoj gospodarskoj sredini. Moguće se radi o mladim generacijama koje u velikom gradu nalaze bolje uvjete za školovanje, napredovanje, zapošljavanje itd.

U nekim su se gradovima promijenile prilike i mogućnosti gospodarskog razvoja; npr. u Varaždinu zbog izgradnje tzv.južne željeznice. Tako se broj Židova u Varaždinu smanjuje od 718 u godini 1900. na 486 u 1931.godini.

Također je znatna migracija Židova iz Bosne i Hercegovine³ u Hrvatsku, osobito u Zagreb. To bismo mogli povezati sa promjenama u I. svjetskom ratu koje su uvjetovale raspad velikih multinacionalnih carstava- Austrougarskog i Osmanlijskog.

Židovi koji su živjeli u Bosni i Hercegovini, u Osmanlijskom carstvu, imali su velike mogućnosti kretanja i trgovanja bez ograničenja. Austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine nametnula je novi režim, administraciju, pravila trgovanja, službeni jezik i zbog toga se Židovi sve manje orijentiraju na dosadašnje trgovačke partnere u Dubrovniku i Italiji i okreću prema zapadnim zemljama. Njihova se djeca školuju u Beču, Pragu i drugim središtima, a nakon raspada Austrougarske prelaze u Zagreb, gdje osnivaju svoju općinu (sefardska općina) i svoja udruženja (Benevolencija). Ekonomska kriza u Jugoslaviji uvjetovala je njihovu daljnju migraciju u Hrvatsku osobito u Zagreb.

Tablica 50 Članovi Židovske općine Zagreb (1941) rođeni u Bosni i Hercegovini
Members of Jewish community Zagreb born in Bosnia and Herzegovina

Mjesto rođenja	Broj	Mjesto rođenja	Broj
Sarajevo	287	Visoko	6
Banja Luka	41	Zvornik	5
Bijeljina	38	Bugojno	4
Višegrad	23	Bosanska Gradiška	4
Brčko	22	Doboj	3
Tuzla	22	Maglaj	2
Travnik	20	Zavidović	4
Zenica	15	Sanski Most	1
Biha	13	Fojnica	2
Mostar	13	Bosanski Šamac	3
Derventa	8	Bosanski Petrovac	3
Tesli	7	Bsanska Dubica	2
Bosanski Brod	7	Ključ	1
Bosanski Novi	6	Ukupno BiH	562

³ August Kovačec: Bosanski Židovi u Zagrebu nakon okupacije Bosne 1878. do 1941. godine. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, 1998

Ženidbe¹ u zagrebačkoj židovskoj općini od 1858. do 1879. godine.
Marriages in Jewish community Zagreb (1858-1879)

Tablica 51

Na njemačkom jeziku, bilješke na hebrejskom Trainings Protokoll						
1858	Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
	Honigsberg Moritz	28	Warasdin	Mathilde Kohn	20	Agram
	Honigsfeld Leopold	23	Meseritsch	Laura Kahn	20	Agram
	Rebdeli Herman	28	Warasdin	Bachrach Regina	27	Lendfelder
1859						
	Moses Samuel		Warasdin	?		
	Frohlich Josef	24	Karlstadt	Steiner Katarina	18	Agram
	Rucklander Filipp	25	Belezna? Czurgo	Stern Charlotte	23	Agram
	Schwarz Friedrich	33	Gr. Kanisza	Morpurgo Clementine		Görz
1860						
	Bruckner Moritz	27	Zala, Löwo	Spitzer Mathilde	20	Agram
	Hirschl Jakob	43	Klein Grunland Czurgo	Singer Henriette	24	Gr.Kanisza
	Bachrach Eduard		Gross Kanisza	?	23	Agram
	Perlfaster Ignatz	32	Reichlinger	Stern Emilie	15	Agram
	Stern Jakob	27	Agram	Benfeld Theresia	24	Güssing Ung
	Mosković Adol	25	Agram	Schwabenitz Helena	22	Čzakaturn
	Ebenspanger Marius	27	Czakaturn	Steiner Netti	20	Olsnitz Ung
	Rosner Jakob	30	Carlstadt Szigetharad	Deutsch Amalia	20	Agram
	Alexander Jonas	30	Gussing	Stern Rosalia		Agram
	Stiegler Samuel	38	Agram	Grunwald Rosalie	17	Bistrica
	Kohn Josef	35	Laduc, Kanisza	Stern? Helena	44	Agram
1863						

¹ Nismo mogli uvijek pročitati imena mladoženje i mlade kao ni mjesta iz kojih su porijeklom, ali ipak su podaci zanimljivi i možda će mnogi naći svoje «korijene» u podacima o ženidbama iz najstarijih matičnih knjiga (1858-1879). Nismo mogli svuda uvrstiti slova sa preglasom (ü,ö,ä).

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
Hertman Joseph	31	Agram	?Sinensfeld Helena	31	Baiern?
Fisher Heinrich	36	Nagy Vazsony?	Honisberger Katarina	23	Schlaining
Zeisler Markus	33	Čakurn	Rosenberg Theresie	18	Agram
Siebenschlein Josef	27	Weiszirsehen	Singer Hermine	18	Agram
Sauerbrun Simon	29	Agram	Spitzer Mina	23	Agram
Deutsch Philipp	27	Kutina	Schwarz Amalia	18	Agram
Klein Ed	33	Orahovice Slavonien	Epstein Ernestina		Agram
Scherz Simon	26	Gr. Kanisza	Müller Rosa	17	Kutina
Angelus Jakob	39	Rechnitz Ung	Fürst Charlotte	24	Agram
Langraf Gustav	34	Rechnitz	Ornstein Rosalie		Güssing
Karadzaz David	36	Körmend	Deutsch Charlotte	26	Agram
Figatner Josef	50	With...	Krakau Rosa		Agram
Mandler Salamon	34	Strasnitz	Gentile Vittoria		Görz
Deutsch Leopold	26	Gyömöre	? Rosalia	20	Agram
Neumann Salamon	25	Winz..?	Steiner Netti	24	Schlaining
1864					
Betilheim Josef ?	29	Subotica- Kutina	Lowinger Johana	18	Warasdin
Lichtenberger Leopold	28	Szegedin	Breslauer Henriete	17	Agram
Spitzer Samuel	30	Agram	Spitzer Amalia	26	Agram
Spitzer Karl	35	Čarnek	Klein Karoline	28	Agram
Mautner Szegmund	21	Istvandi	Sterk ?	20	Rugvica
Weiler Gustav	31	Sziget	Kornfein Regina	21	Sziget
Rosenberg Samuel	42	Kaposvar	? Betti	23	Čakurn
Štern Jakob	34	Agram	Neufeld? Gina	26	Güssing
Pollak Leopold	29	Güssing	Schönheit Katharina	25	Güssing

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
1865					
Rendell Simon	21	Podvek?	Kahn Mathilde		Agram
Löwy Ignatz	31	Gr. Kanisza	Fürst Rosalia	19	Kopreinitz Koprivnica?
Pick Isaak	26	Agram	Rosenthal Anna	19	Naschitze Našice?
Deutsch Leopold	26	Gyömöre	? Rosalia	20	Agram
Friedman Sohaj?	31	Monasterzyska	Brüll Nanette	20	Dragani
Rozsai Antal	35	Bonyhad	Klein Eugenie	18	Agram
1866					
Stern Jakob	26	Agram	Langraf Rosa	18	Agram
Ascher Marcus	31	Bobertha	Fl. Camille	20	
Schwabenitz Salamon	24	Löwo	Girfeld?		Agram
Hirschmann Philip	25	Czakaturn	? Charlotte		
Herz Moses	26	Krakau	Rosenfeld	30	Agram
Kohn Salamon	35	Lowo	Hann?	18	G.Kanisza
Israel Ignatz	24	Kutina	?	21	Agram
Eishner Ignatz	34	Bonyhad	?	18	
Aaron Salamon	33	Batsch Millos	Pollak Johana	23	Bonyhad
Breslauer Heinrich	30		Schiffer?	20	Agram
Hirscler Samuel	40		Gold...?	18	Agram
1867					
Pulaj Siegmund			Kohn?	20	Szala Löwo
Singer Leopold	33		Johana	27	Agram
Neumann Šandor	30	Gratz	Löwinger Franciska		Warasdin
Heimann Leopold			Kathi?	28	
Bachrach Friedrich	29	Gr.Kanisza	?	27	Agram
Alexander Šandor	30	Güssing	?	18	Agram

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
1868					
Kremsir Ladislaus	32		Langraf Paulina		
Steiner Leopold	26		? Josefine	34	
Mayer Šandor		Güssing	Schon... ?Fanny		Agram
Pick Ignatz	24		So.. Charlotte	26	
Hertmann Bernard	32	Gr.Kanisza	Lagnraf Johana	22	Agram
Mayer Šandor	30	Güssing	..Sconheit ?		Güssing
1869					
Heim Moritz	29	Černek?	Klein Emilie	19	Agram
Schwabenitz Albert	22	Csakaturn	Dolenfinger? Netti	21	
Hirschl Salamon	31		Breslauer	22	
Steiner Josef	33	Agram	Brun Ernestine		Ungarn
Frankl Max	27		Steiner Charlotte	23	
1870					
Kohn Jakob	34		?	20	Bistrica
Ausch Josef	28	Sziget?	Müller Roselin	18	Kutina
Moses Sebaistian			?		
Deutsch Leopold?			Schwarz Charlote	20	Agram
Kronfeld Gustav	30	Rechnitz	Schwarz Emma		Agram
Gerber Sigmund	31	Karlsdorf	Weiss Eugenia		Agram
Kaufmann Jakob	33	Güssig	Holzmann Bertha	22	Agram
Kauders David	44	Visoko	Rosenberger ?	21	Zala
Spitzer Heinrich	29	Agram	Kellner Sarafina?	27	Güssing
Kaufmann Max	34	Jaska	Sterk? Rosa	18	Rugvica
Fürst Julius	29	Kopreinitz?	Rausnitz ?	21	Jakovlje
Modern Jakob			?		
Kohn Anton			?		
Wasserthal Heinrich			?		

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
Frankl Moritz			?		
Rosenberg Bernard			?		
1871					
Kronfeld Adolf	24	Rechnitz	Ida Schwarz	18	Agram
Steinhardt Moritz	29	Körmend	Kohn Regine	23	Agram
Stern Alexander	25	Hihitsch?Holitsch	Juth..?	20	Agram
Bischler Herman	24	Gige	Cecilia ?		Warasdin
Kohn Carl			?		
Heumer Siegmund	29	Olsnitz	Büttel..Josefine	20	Agram
Kohn Samuel	27	Pest	Breslauer Nelli	18	Daruvar
Deutsch Alois	29	Agram	Deutsch Babette	19	Zala Lovo
Langraf Moritz	38	Rechnitz	Müller Mathilda	19	Kutina
Rosenberg Max	30	Güssing	Simony? Charlotte	24	Czakatur
Schweitzer Samuel			?		
Wasserthal Heinrich			?		
Herrenstein Siegmund			?		
Hacker Alexander			?		
Rosenberg Bernard			?		
1871					
Kovatz Ignatz	28	Kaposwar(Slovak)	Günzburg Josefina	18	Schlaining
Dreschler Samuel	36	Warasdin	Schwarz Fany	21	Agram
Deutsch Albert	57	Gyömör	Grunwald ?	50	Schlaining
Lederer Samuel	25	Czakatur	Jung?	23	Agram
1872					
Klein Bernard	26		Angela?	20	Agram
Müller Filip	23	Bukovina	Honigsberg Cily	21	Schlaining
Präger Siegmund	27	Kaszehely?	Schwarz Mimi	28	Agram
Spitzer Jakob	26	Kušenice	Dina..?	25	Zala

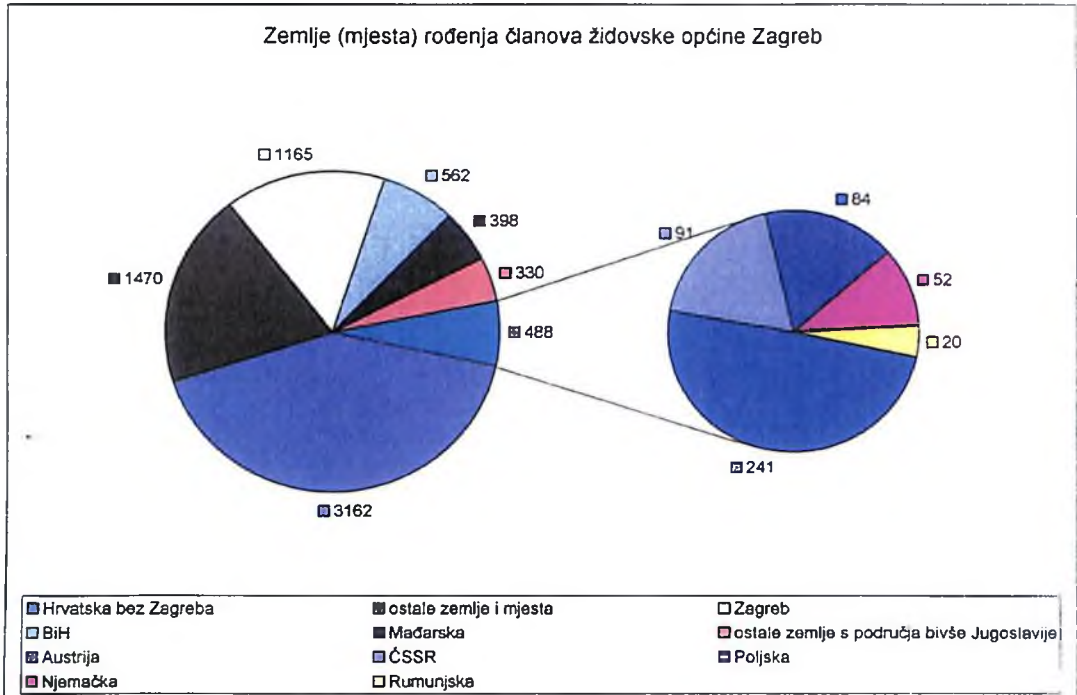

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
Kremsir Max	32	Esseg	Sachs Victoria	18	Agram
Brüll Samuel	29	Agram	Fasbinger?	20	Priedor Bosnien
Bendiner Heinrich	38	Güssing	Rosenberg ?	28	Güssing
Klein Siegmund		Wien	?	28	Gr.Kanisza
Hirsch Marcus	61		Kohn Fani	51	
1873					
Deucht Ignatz		Czurgo,Dugo Selo	Deutsch ?	22	Agram
Schweinburg Salomon	36	Nikolsburg, Wien	Stern Cecile	30	Gr.Kanisza
Stern Max	31	Agram	? Sophie	20	Agram
Glücks Samuel	25	Bittsee ?	Eichner Therese	21	Agram
Menzer Adolf	30	Szeged	Menerich? Karolina	19	Sissek
Bihler Moritz	35	Güssing	Rosenberg ?	24	Schlaining
Klein Benedikt	26	Agram	Kraus Elise	18	Agram
Neumann Alexander	34	Güssig	Stern Olga	16	Cernik
Alter Moritz	30	Sokolov	? Regina	24	
Heimer Max	32	Olsnitz	Frankl Brün	23	
Weisz Max	27	Agram	Kron Paulina	19	
1874					
Leitner Samuel	24	Rausnitz Jakovlje	? Sophie	18	Rausnitz
Weiss Hermann	28	Szigetvar, Pakratz	Kohn Emilie	19	Sissek
Berger Hermann	26	Dugo Selo	Basch Fany	18	Bresovica
Feldbauer Max	24	Banja Luka	?		Gorz
Weiss Ferdinand	24	Draškovec	Löwy Johana	22	Warasdin
Mattsdorfer Isidor	30	N.Langyel	Stern?	17	Agram

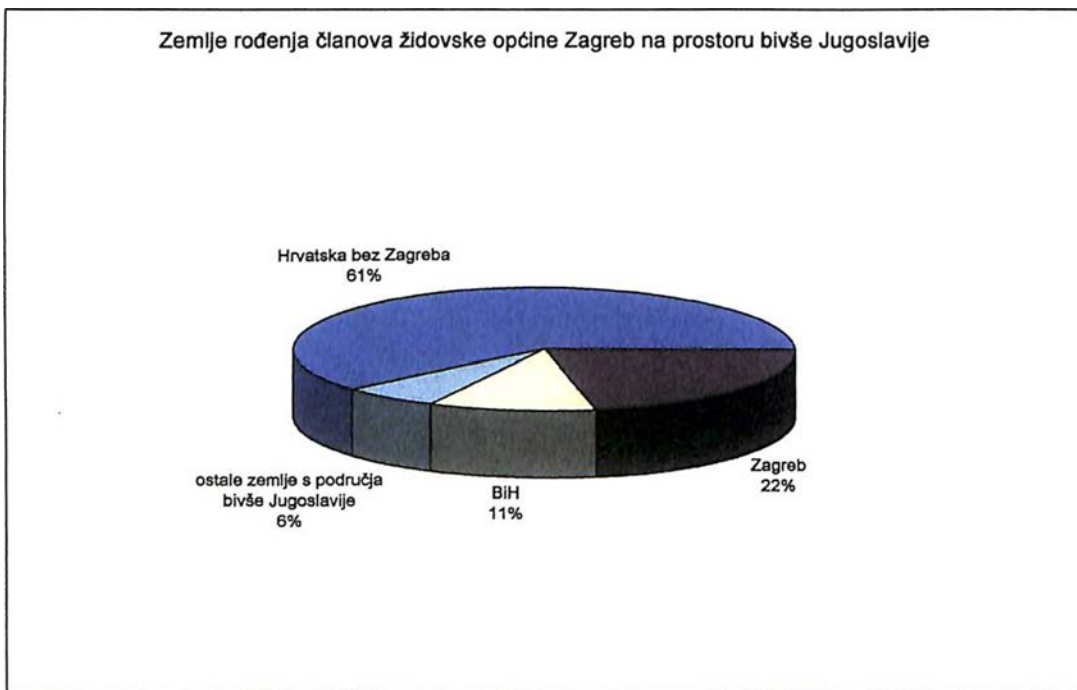
Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
Fleischhacker Samuel	60	Czurgo	Beck	36	Keszthely?
Singer ?	28	Essetz	Spitz Cecilie	19	Kanizsa
Löw Wilhelm	23	Kornetz	Sonsburger? Karolina	19	Samobor
Wasserthal Salamon	31	Dragane (Wien)	....?		
Weinberger Jakob	27	Gr. Kanizsa	Weisz Charlotte	20	Agram
Khan Adolf	45	Agram	Neumann Franciska	20	Cerkvice, Agram
Rosenberg Leopold	24	Güssig	Schwarz Ernestina	22	Gradec, Agram
Benedik Salamon	22	Kreuz,Križ	? Theresie	18	Lupoglava
Breyer Wilhelm	24	Karlstadt Ogulin	Spitzer Paulina	19	Agram
Kraus Siegmund	25	Berszko Ung	Stern Cornelle	18	Gr.Goritza
Grünfeld Ignatz	27	Türnan	Schönheit Therese	19	Güssing
1875					
Markus Samuel	31	Pest	Prister Louise	21	Gradiška
Heinrich Bernhardt	32	Čsakaturn	Grünhold ?	16	Bistrica
Deutsch Adolf	28	Csakaturn Sissek	Schönheit Cecilia	20	Güssing
Rosenfeld Adolf	27	Agram	Neumann Karolina	21	Gr. Kanizsa
Pollak Hermann	33	Eissen.?Wien	Rosenfeld Johane	22	Agram
Frankl Leopold	32	Ung. Brod	Weisz Clementine	22	Carlsdorf
Kürschner Heron	37	Gr.Kanizsa	Karpeler Regine	22	Körmend
Tausig Jakob	28	Warasdin	? Pauline	20	Rechnitz Jakovlje
Hirschl Heinrich	28	Schleaning	Engelsrath ?		Mattersdorf Agram
1876					
Neumann Adolf	31	St. Groth	Hirschl Nanette	22	Agram

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
Haberfeld Moritz	28	Jelenska	Fürst Elisa	18	Agram
Hirsch Josef	30	Wien?	? Cilli	25	Körmend
Kohn Ignatz	31	L.Groth, Moslavina	Kraus Paulina	29	Agram
Ehrlich Herman	40	Nasice?	Eisner Marie	21	Berskov
Rendell Samuel	26	Podbjel	Rechnitzer Rosa	18	Carlsdorf Maria Gorica
Schlesinger Jacob	32	Warasdin	Hoffman Nanette	25	Agram
Klein Max	37	Czakaturn Gr.Gorica	Szerdel Olga	24	Ozel?
Broch Albert	25	Sv. Martin	'Johana	22	Agram
Sachs Ludwig	25	Agram	Stern Herma	16	Gr.Gorica
Grosman Rudolf	27	Szenitz	Neumann Mathilda	21	Warasdin
Weiss Jakob	28	Güssing	Hinnberg?Katharina	23	Schlaining- Agram
1877					
Mautner Ignatz	27	Tat Ungarn	Büchler Johana	24	Kormond
Präger Bela	33	Gr. Kanisza	Brodwin? Theresia	18	St. Ivan
Fleischmann Jakob	28	Dambovitz Bjelovar	Shlesinger Rosa	20	Gr.Kanisza
Sachs Josef	27	Agram	Figartner? Rosa	25	Agram
1878					
Grünwald Jakob	25	M.Bistrica	Deutsch Josefina	19	Agram
Kell Michael	27	Paks?	Rendelli Nanette	18	Buševec
Heinrich Ignatz	25	Schlaining	Hirschl Malvina	19	Ivani
Sterk Joseph	25	Rugvica	Basch Cecilia	18	Hudovitek
Hochstadter Salamon	50	Samobor	K. Geiringer	38	Dugo Selo
Grünwald Moritz	33	M. Bistrica	Spitzer ?	20	Agram
Alexander Bernahrd	27	Güssing	Nasihitz? Hermina	18	Agram

Prezime i ime mladoženje	starost	porijeklo	Prezime i ime nevjeste	starost	porijeklo
Koppmann Ludwig	32	Leibach, Prag	Schönheit Johana	18	Güssing
Rosenberg Siegmund	29	Czakaturn Jasenovac	Merkad? Josefina		Podgorač
Neumann Max	28	Czakaturn	? Rosa	23	Agram
Beck Ignatz	24	Kefsthal Belovar	Hirchl Franciska	20	Ježova Agram
1858-1878		ukupno 178 oženilo			
1879		nova knjiga	Matica vjenčanih zaručnik zaručnica		hrvatski jezik
Weissenbürger	31		Therese Weiss	23	Zagreb
Hirschfeld Samuel	25	Fünfkirchen	Schwarz Katarina	19	Zagreb
Hirsch Leopold	42	Sisak	Lieberman Josefina	32	Sisak
Pick Heinrich	24	Zagreb	Weisz Julie		Zagreb
Weiler Ludwig	24	Virovitica	Neufeld Therese	27	Zagreb
Büchler Albert	30	Körmend	Grünfeld Sidonia	19	Zagreb
Adler Mathias	41	Baja	Stern Katarina	40	Ohrid Ugarski?
Spiegler Friedrich	26	Rechnitz	Hirsch Paulina	20	Schlaning
Schwabenitz Leopold	29	Szala Löwo	Schlesinger Rosalia		Zagreb
Schwarz Max	30	Vucin, Osek	Eisner Ida	22	Zagreb
Feigl Heinrich	28	Wien	Büchler Fany	20	Körmend
Feldbauer Samuel	26	Travnik, Sisak	Suzzati? Elvira	24	Görz
Kell Jakob	34	Paks	Reiss Johana	20	Sisak
Hirsch Julius		Glina	Benedik Laura		Glina
Kern Alexander	24	Schlaning	Weisz Julie	20	Zagreb

Place (country) of birth of the members of Jewish community Zagreb (1941)

Place (country) of birth of the members of Jewish community Zagreb (1941)

Zanimanja članova Židovske općine u Zagrebu (1941) Members of Jewish community Zagreb (1941) by occupation

Veoma je zanimljivo pratiti kako se postepeno mijenjaju zanimanja Židova kroz vremenska razdoblja. Analizirajući zanimanja Židova (na osnovi podataka iz matičnih knjiga) zapazili smo da su početkom dvadesetog stoljeća dominirala obrtnička zanimanja: klobučar, ličilac, bravar, limar, fotograf, krojač, mesar, postolar, pekar, kuhar, tapetar, sapunar, kišobranar, pozamanter, rezbar, risač, urar, draguljar, zlatar itd.

U početku dvadesetog stoljeća još postoji zanimanje: kućarac, relativno mnogo ima «sitičara», trgovačkih agenata i trgovaca (pretežito kožom, vinom i blagom (stokom)). Česta su zanimanja gostioničara.

Kasnije se pojavljuju nova zanimanja kao rukavičar, optičar, filatelist, zubotehničar, elektrostrojar, tiskar, kavanar, konobar te ženska zanimanja: krojačica, privatna učiteljica, odgojiteljica, privatna činovnica, blagajnica itd.

Tada je još relativno rijetko bilo zanimanje ljekarnik, liječnik i zubar, odvjetnik i inženjer. Ta su zanimanja bila česta pred II. svjetski rat.

Početkom stoljeća Židovi su zaposleni u Državnim željeznicama kao strojovođe, konduktori i u radionicama. Židovi se zapošljavaju u kancelarijama kao činovnici, inkasatori, a zabilježili smo i zanimanje ubiratelj vinske daće.

Oko 1910. se javljaju industrijalci drvima, tvorničari žeste, posjednici.

Oko 1916. pojavljuje se zanimanje vojnik, a smanjuje se broj zaposlenih na državnim željeznicama.

S vremenom se Židovi počinju zapošljavati kao privatni činovnici, knjigovođe, tajnici, poslovođe (npr. u tvornici stakla, tvornici kože, tvornici konjaka, pecari, Društvu za proizvodnju šampanjca itd.).

Zaposleni su kao upravitelji trgovačkih, osiguravajućih, dioničkih i sličnih društava, rade na pošti, kao urednici novina, graditelji, građevinski poduzetnici, knjižari, novinari.

Relativno je malo Židova zaposleno u prosvjeti.

S vremenom ima sve više liječnika i odvjetnika, veterinara, strojara, kemičara, studenata, privatnika, posebnika, tvorničara, zaposlenih u bankama.

Oko 1916. pojavljuje se zanimanje vojnik, a smanjuje se broj zaposlenih na državnim željeznicama.

Kada smo analizirali zanimanja članova Židovske općine 1941. godine, nalazili smo niz novih zanimanja shodno razvoju industrije i privrede. Pažnju smo posvetili i "pomlađivanju" u pojedinim strukama, te smo zapazili da se i među "starim" obrtničkim zanimanjima kao i među novim visokostručnim profesijama nalaze mladi kadrovi, često vezani uz obiteljska poduzeća i trgovine u kojima se zapošljavaju gotovo cijele obitelji.

Tablica 52

Aktivno stanovništvo koje obavlja zanimanje prema djelatnosti i spolu*
Working population practicing a trade by activity and sex

Industrija i rudarstvo	Industry and mining		
Zanimanje occupation	Ukupno total	Muškarci male	Žene female
ukupno	190	146	44
industrijalac	30	30	
tvorničar	28	28	
radnik	103	59	44
činovnik	2	2	
tehničar	27	27	
Poljoprivreda i ribarstvo	Agriculture and fishery		
ukupno	28	22	6
zemljoradnik	4	4	
vrtljar	9	9	
pijar	4	4	
mlijekarica	1		1
agronom	4	4	
kumica	3		3
cvječarica	2		2
ostalo	1	1	
Šumarstvo	Forestry		
ukupno	1	1	
šumski manipulant	1	1	
Građevinarstvo	Construction		
ukupno	16	16	
graditelj	8	8	
građ.poduzetnik	3	3	
zidar	4	4	
ciglar	1	1	
Promet i veze	Transport and communications		
na državnoj željeznici	24	24	
špediter	4	4	
šofer	7	7	
kočijaš	1	1	
auto-prevoznik	1	1	
auto-obrtnik	8	8	
Trgovina	Trade		
ukupno	1470	1374	96
veletrgovac	7	7	
trgovac	1387	1304	83
prodavač	12		12
dostavljač	1	1	
agent	24	23	1
akviziter	5	5	
posrednik	5	5	
zastupnik	29	29	

Ugostriteljstvo i turizam

Hotels, restaurants and tourism

Zanimanje occupation	Ukupno total	Muškarci male	Žene female
ukupno	76	72	4
ugostitelj	18	18	
konobar	29	28	1
kuhar	4	1	3
slastića	4	4	
kobasičar	1	1	
mesar	9	9	
mlinar	1	1	
pekar	10	10	

Obrtništvo i osobne usluge

Crafts and personal services

ukupno	649	461	188
obrtnik	38	30	8
mehaničar	20	20	
kožar	10	10	
krznar	11	11	
čarapar	1	1	
brijač	20	20	
brusač stakla	16	16	
postolar	19	19	
kitničarska	18		18
stolar	15	15	
skladištar	10	10	
ličilac	7	7	
sapunar	5	5	
zlatar	12	12	
bravar	16	16	
limar	10	10	
vezilja	6		6
rezbar	7	7	
monter,tehničar	79	79	
tekstilac	10	10	
modistica	6		6
tapetar	22	22	
četkar	6	6	
fotograf	18	16	2
frizer	16	2	14
krojač	162	55	107
tkalac	5	3	2
kapar,klobučar	6	5	1
pojasar	3	3	
vlasuljar	2		2
stezničar	8	1	7
manikirka	2		2
kozmetičar	6	1	5
pediker	3		3
noćni čuvar	2	2	
podvornik	4	4	
sluga	15	15	
kućna pomoćnica	7		7
bojadisar	2	2	
crtič	3	2	1

Stambeno komunalna djelatnost**Housing and public services**

Zanimanje occupation	Ukupno total	Muškarci male	Žene female
ukupno	12	12	
arhitekt	9	9	
mjernik	1	1	
geometar	2	2	

Financijske, tehničke i poslovne usluge**Financial, technical and other services**

ukupno	1907	1400	507
inženjeri	144	133	11
bankovni činovnici	80	69	11
državni činovnici	23	17	6
gradski činovnici	4	4	
privatni činovnici	1405	951	454
odvjetnik	108	106	2
pravnik	16	15	1
sudac	5	5	
vječnik banskog stola	1	1	
vladin savjetnik	1	1	
zvaničnik	2	1	1
knjigovođe	30	23	7
namještenik	14	9	5
carinski službenik	6	6	
financijski pristav	3	2	1
perfekt	1	1	
na burzi	1	1	
prokurista	8	7	1
službenik	12	8	4
upravitelj	8	5	3
blagajnica	10		10
savjetnik	7	7	
ekonom	7	5	1
inkasant	5	5	
biljeter	1	1	
ostalo	5	5	

Kultura, obrazovanje, znanost**Culture Education, science**

ukupno	79	48	31
slikar	6	5	1
kipar	5	4	1
pjevač	2	1	1
glazbenik	5	4	1
glumac	9	4	5
član Hrv.drž.kaz	3	1	2
dirigent	1	1	
artist	31	16	15
muzičar	7	5	2
muzikolog	2	1	1
umjetnik	4	3	1
publicist	1	1	
književnik	2	2	
pijanistica	1		1

Obrazovanje	Education			
ukupno		135	61	74
nastavnik		8	3	5
učitelj		43	10	33
dječja odgajateljica		12		12
pedagog		1		1
predavač		24	24	
profesor		46	23	23
instruktor		1	1	
	Knjige books			
ukupno		59	58	1
knjigotiskar, vezač		15	15	
knjižničar		1	1	
tiskar, štampar		3	3	
tipograf		26	26	
litograf		5	5	
kolporter		1	1	
novinar		8	7	1
Ukupno obrazovanje		194	119	75
Znanost	Science			
ukupno		18	11	7
povjesničar		1		1
kemičar		8	7	1
dr. biologije		1	1	
dr. slavistike		1		1
dr. kemije		1	1	
dipl. filozof		6	2	4
Zdravstvena zaštita i socijalna skrb	Health, welfare and social seervices			
ukupno		291	248	43
apotekar		36	17	9
bandažist		1	1	
laborant		3	2	1
liječnik		163	141	22
medicinska sestra		1		1
veterinar		26	26	
fizik		3	3	
optičar		20	20	
bolničarka		3		3
zdravstveni radnik		4	3	1
primanja		1		1
dentist i zubni tehničar		28	23	5
ortoped		1	1	
dezinfektor		1	1	
Ostala zanimanja <i>Others</i>		764	449	315
Sveukupno aktivni <i>Economically active</i>		5769	4473	1296
Uzdržavani <i>Supported persons</i>		2817	392	2425
Imaju osobna primanja <i>With personal incomes</i>		516		

Napomena: Zanimanja smo nabrojali onako kako su bila unesena u našu bazu podataka, na osnovu dostupnih izvora. Podjelu na pojedine sektore privrede načinili smo prema podjeli u popisu stanovništva.

Radi usporedbe s rezultatima naših istraživanja o zanimanjima članova Židovske općine u Zagrebu, 1941. godine, prikazujemo rezultate za Zagreb iz posljednjeg popisa stanovništva pred II. svjetski rat, 31.3.1931. godine¹

Tablica 53 Zanimanja prema popisu stanovništva 1931.godine, Zagreb
Occupations according to census in 1931 for Zagreb

Zaposleni:

Samostalni Zakopci	činovnici namještenici	radnici	nadničari sluga	šegrti	pomoćni članovi porodice	ukupno
29.456	23.573	33.701	9.572	3.927	663	100.892
16.415 M	16.808	25.910	6.883	3.062	312	70.391
13.040 Ž	6.765	6.791	2.689	865	351	30.501

kućna služinčad	ukupno	9.177
	m	186
	ž	8.991

Sva lica koja zarađuju	ukupno	110.069
	m	70.577
	ž	39.492

Izdržavana lica

Od samostalnih i zakupaca	od činovnika namještenika	od radnika nadničara i slugu	od ostalih lica	sva izdržavana lica
Ukup 26.425	23.167	25.714	206	75.512
M 7.814	6.446	7.170	98	21.528
Ž 18.611	16.721	18.544	108	53.984

Sveukupno 185.581

muških 92.105	(zarađuje 70.577, uzdržavano 21.528)
žena 93.476	(zarađuje 39.492, uzdržavano 53.984)

Domaćinstva po socijalnom sklopu: ukupno 44.231

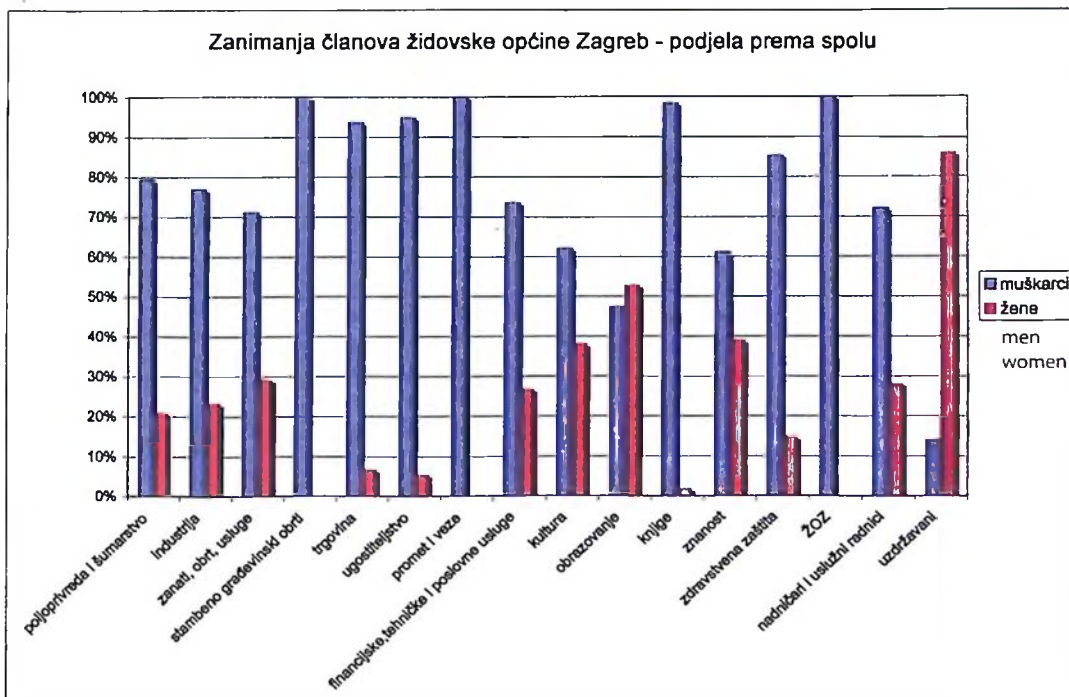
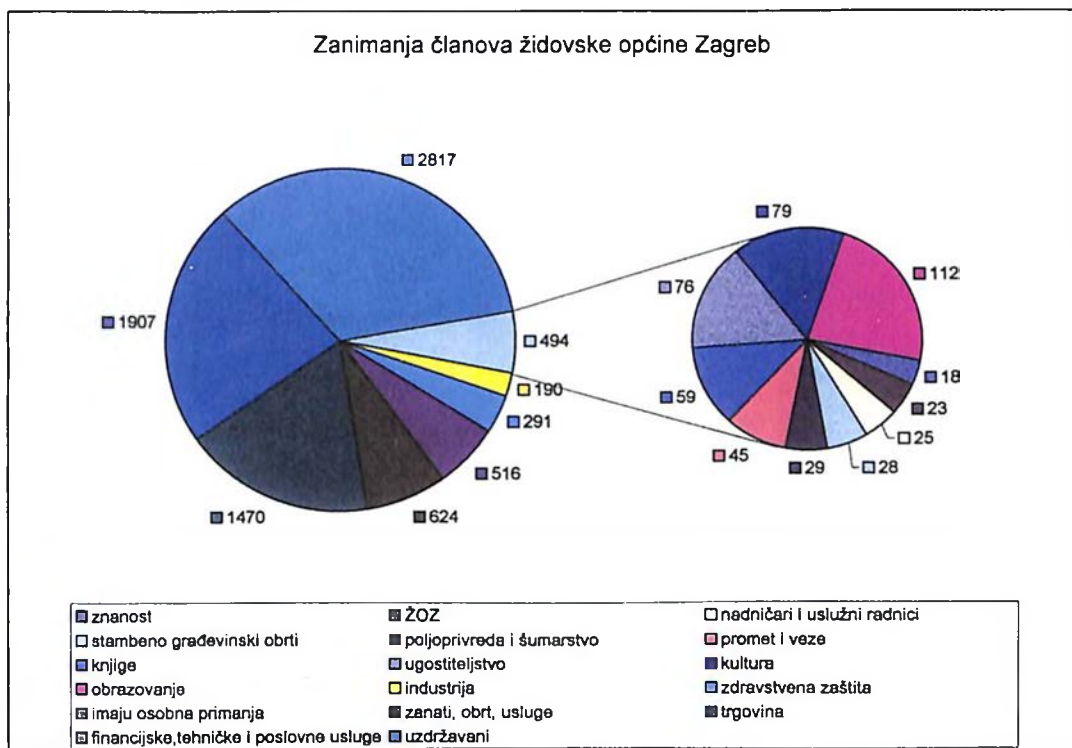
samo članovi porodice	25.385
članovi porodice s poslugom i pomoćnicima radnje	6.860
članovi porodice sa potstanarima	9.809
članovi porodice sa potstanarima i poslugom	1.720
članova porodice s potstanarima, pomoćnicima radnje i poslugom	45
ostalo	412

ukupno 44.231 domaćinstvo

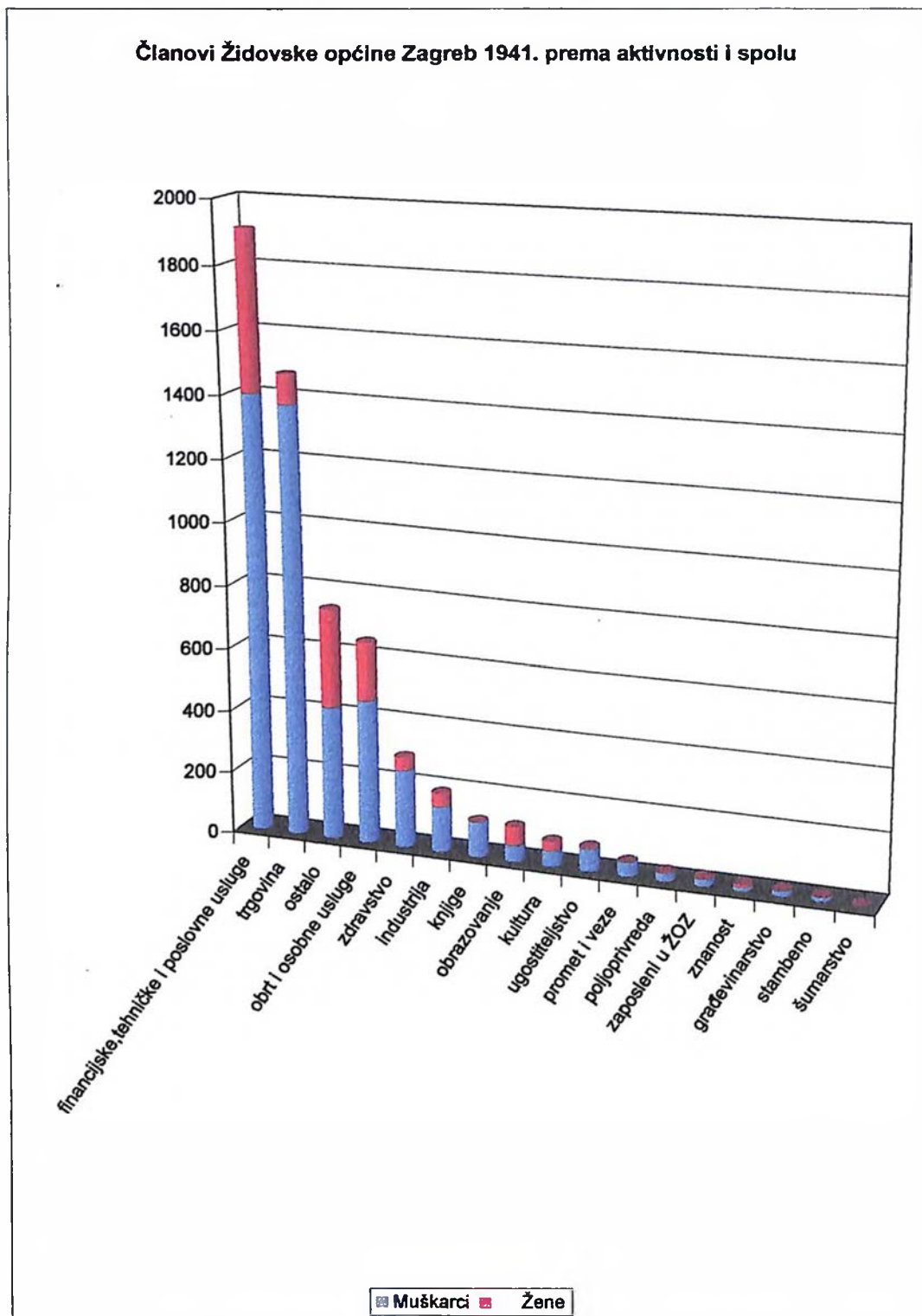
poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo, ribarstvo	876
industrija i zanati	15.278
trgovina i kredit	5.186
saobraćaj	3.518
javna služba i slobodna zanimanja	5.447
vojska i mornarica	460
nadničari i radnici bez oznake posla	2.070
rentijeri i penzioneri	5.061
ostala nepoznata i bez zanimanja	6.335

¹ Kraljevina Jugoslavija Opća državna statistika. Definitivni rezultati popisa stanovništva 31.3.1931. Knjiga IV: prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju. (Sarajevo, 1940, Državna štamparija).

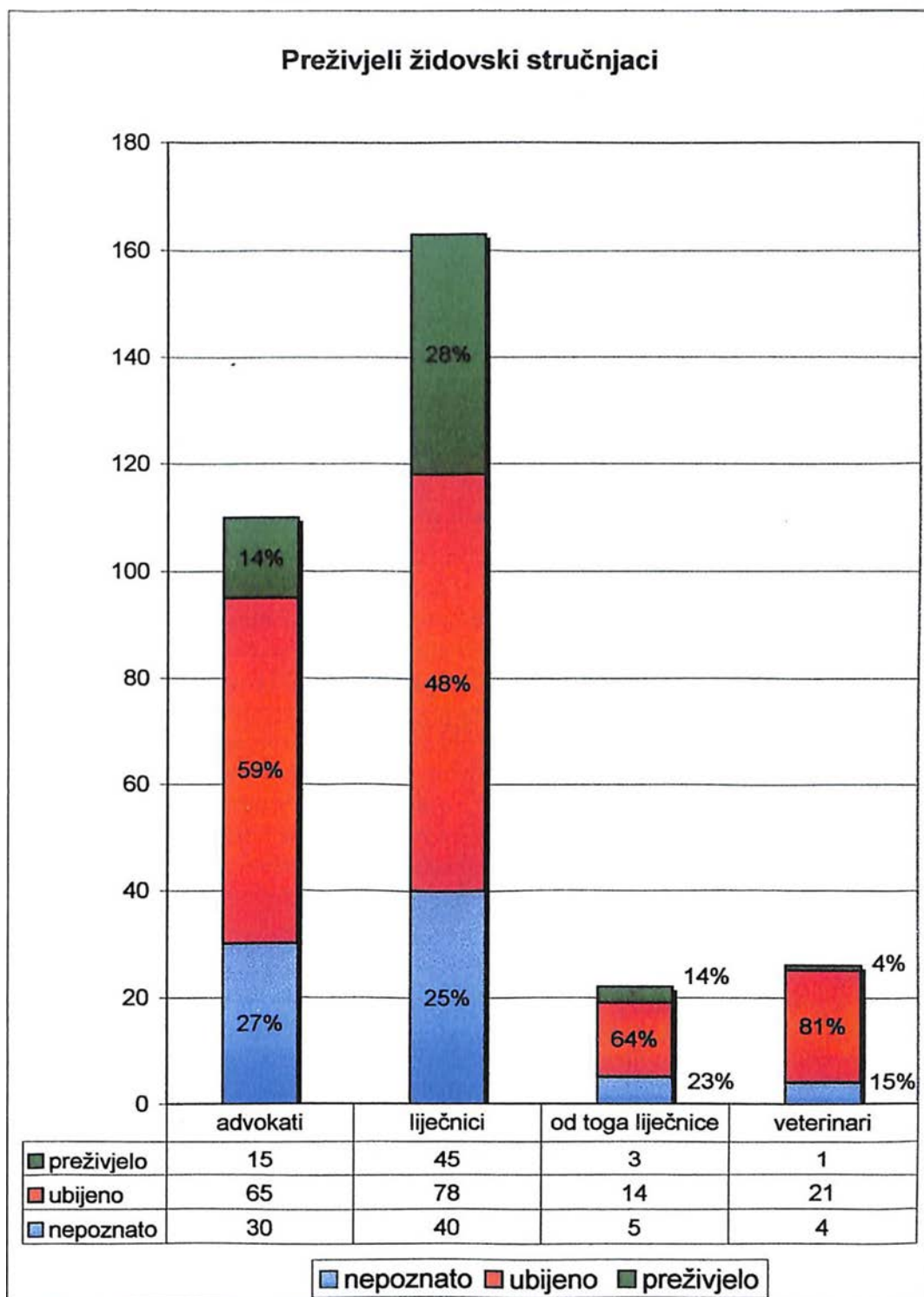
Members of the Jewish community Zagreb (1941) by occupation

Members of the Jewish community Zagreb (1941) by occupation and sex

Lawyers, doctors and veterinary in Jewish community Zagreb (1941)

Tablica 54 **Advokati, liječnici, veterinari i farmaceuti u ŽO Zagreb 1941**
Lawyers, doctors, veterinary and pharmacist in Jewish community Zagreb, 1941

Odvjetnici (2 žene)		
	broj	%
preživjelo	15	13,6
ubijeno	65	59,1
nepoznato	30	27,3
ukupno	110	100

	Liječnici		Liječnice	
	broj	%	broj	%
preživjelo	45	27,7	3	13,6
ubijeno	78	47,8	14	63,7
nepoznato	40	24,5	5	22,7
ukupno	163	100	22	100

Veterinari		
	broj	%
preživjelo	1	3,8
ubijeno	21	80,8
nepoznato	4	15,4
ukupno	26	100

Farmaceuti		
	broj	%
preživjelo	11	32,3
ubijeno	13	38,3
nepoznato	10	29,4
ukupno	34	100

(Iz knjige dr. Gavro Schwarz)

*Podnesak Hrvatskom Saboru
Zagrebačke i Varaždinske židovske općine*

*Preuzvišeni gospodine bane!
Visoki stališi i redovi! Plemenita gospodo!*

Nesretno stanje, u kojemu se sljedbenici naše najstarije vjere nalaze ne samo pod svetom krunom ugarske kraljevine, nego i u svim ostalim zemljama i državama, pa ono što su u minulim vjekovima do dana današnjeg mnogo pretrpjeli - ma da su novije javne odredbe u duhu humaniteta donekle ublažile to bijedno stanje - uzbuđuju tim više našu brigu i skrb, budući da opažamo, da je najveći dio našega u prošlo vrijeme naraslog naroda jos uvijek ograničeno na jednu granu privrede.

Trgovačko je zanimanje - dok je posao cvao - plodove donášao jednom dijelu našeg naroda, koji imade nešto gotovog novca te se dao na ovu granu privrede i našao si sredstva za prehranu, drugi je pako dio tako siromašan da mora propasti poradi mnogih neprilika i nesreća, kako svagdanje iskustvo uči.

Dočim nam dakle neimajući dovoljno novaca nije moguće privredu steći na jedinom nam otvorenom putu trgovine, stavlja nam se zaprieka, da bismo, što je za život potrebno, si privredili bud zanatom ili poljodjelstvom i to privatnim i javnim načinom (jer bez posjeda ne donášaju ni najveći zakupi koristi nego štete). Budući da smo tako u svojoj rodnoj zemiji, u kojoj smo svijetlo sunca ugledali i gdje smo uzrasli, bezdomni pače bjegunci te nam manjka najjače poticalo za građanske krjeposti - još nam valja slaviti beskonačnu providnost Božju i milost Svemogućega, koji nas je unatoč ovih neprilika ušćuvao na istom stepenu moraliteta, i da se malo ljudi u nas nađe, koji u zdvojnosti na tako nisku granu padaju, da se u naručaj zločina bace.

Ne može nam se spočitavati, da zanemarujemo svoju mladež i da se dovoljno ne brinemo za njezin odgoj, jer imamo glasovite učitelje, koji je u sv. Pismu upućuju, a ona u toj nauci tako napreduje, da nas s ovog gledišta prijekor ne može snaći. No od kakove su koristi nam i našoj mladeži naša sveta pisma? Čemu cijela duševna kultura, koja religiji ne protuslovi i glede koje si ne možemo laskati da napredujemo kano i drugi, čemu ona ako je nužno, da mi za uvijek i neopozivo budemo osuđeni na takovo jadno stanje, da je većina nas prinukana kukavno životariti, na selu i ladanju svežnje nositi na leđima i dronjke sabirati, a kod kuće nam ostavljene žene i djeca oskudijevaju i gladuju.

Uvjereni o tom . . . (jedno tri je retka na kraju ovdje istrgnuto) . . . na uhar smo zemlji jer kupujemo i u novac promećemo svaju i najmanju stvarcu te ovim načinom doprinašamo k promicanju industrije; u smislu zakona 6. god 1830 # 4 i sljedbenici našeg vjerozakona su među onima, koji moraju novake (rekrute) davati, te su naše općine već davale momke, a i inače smo u smislu spomenutog zakona doprinašali k onim teretima, što su ostalim građanima nametnuti. Konačno se harnim srcem i zahvalnim čuštvom sjećamo providnosti Nj. Veličanstva i Visokih stališa, koja je odredila u članku 138 od godina 1790-91 da Židovi, sve do onog vremena kada će se građanski njihov položaj zakonom urediti te će se ovo mnogobrojno žiteljstvo učiniti korisnim za državu, imadu ostati u onom stanju (status qua ante) u kojem su prije bill!

Na temelju svega gore spomenutoga podastiremo vašoj ekšelenciji i Visokim redovima molbu, da biste Židovima ove zemlje pomogli na najbolji mogući način, a pošto nam je poznato, da su mađžarski Židovi najpokornije zamolili zakonodavstvo za podijeljenje prava inkolata i za uređenje njihovog građanskog položaja, barem u toliko, da mogu i u građanskim i vlastelinskim jurisdikcijama posjed steći i držati ga, izučiti cehovski zanat i tjerati ga, u zemlji putovati u trgovačke svrhe i svoju vjeru slobodno ispovijedati unutar granica zemlje; (molimo) da biste milostivo nastojali da zakonodavstvo ovu najsmjerniju molbu milostivo blagoizvoli ispuniti.

Ostajemo Vaše Ekšelencije i Visokih stališa najpokorniji najdubljim štovanjem odani podanici: općine zagrebačkih i varaždinskih Židova takošer u ime ostalih hebrejskih (!) općina u Hrvatskoj i Slavoniji.

U Zagrebu, 28 svibnja 1839

Rubrum: Preuzvišenom gospodinu barunu banu, visokim plemićima i stailišima
Najpokornija molba sastavljena od advokata Stjepana Gmaza

Proučavanje matičnih knjiga Research of the Jewish community register books

Uz pomoć Ministarstva kulture i drugih institucija, uspjela sam dobiti dozvolu za proučavanje starih matičnih knjiga zagrebačke židovske općine, koje se nalaze u Matičnom uredu Općine Centar. Najstarije knjige se nalaze u Državnom arhivu u Zagrebu gdje se snimaju na mikrofilmove.

Proučavanje matičnih knjiga podliježe strogim propisima kojih se matičari moraju pridržavati i vrlo je dugotrajan i mukotrpan posao¹ usprkos velikoj ljubaznosti i susretljivosti matičara i suradnika.

Trebalo je više od godine dana da se prikupe podaci, koje ćemo ovdje prikazati, ali to je tek početak sustavnog istraživanja naših matičnih knjiga, koje su neiscrpni rudnik dragocjenih podataka za naše buduće generacije.

U ovoj knjizi prikazati ću dio rezultata mojih proučavanja židovskih matičnih knjiga rođenja, smrti i vjenčanja. No osim za ove osnovne vitalne karakteristike Židovske populacije u Zagrebu - knjige su bile dragocjeni izvor i drugih podataka, u prvom redu o porijeklu zagrebačkih Židova i s time povezanim migracijama. Izvanredno čuvane i dopunjavane vjerodostojnim podacima, mogle su poslužiti i za provjeru iz doba Holokausta.

Proučavanje matičnih knjiga dalo je uvid u zanimanja zagrebačkih Židova, uzroke smrti i starost umrlih, porijeklo i starost ženika i nevjesta, promjene imena zagrebačkih Židova i kasnije njihovo vraćanje.

Proučila sam knjige «prijelaza» župe Sv. Marka (postoje još i u drugim župama), a dio crkvenih matičnih knjiga se nalazi u Hrvatskom Državnom arhivu.

Proučila sam, također, knjige drugih dviju Židovskih općina u Zagrebu: ortodoksne i sefardske, koje u svojim istraživanjima nije obuhvatio dr. Gavro Schwarz.

Pionirska istraživanja demografske statistike u Židovskoj općini u Zagrebu napravio je nadrabin prof. dr. Gavro Schwarz². U Godišnjaku Židovske općine Zagreb za 1927. godinu prikazao je popis obitelji (20) u Zagrebu i statističke podatke o porođajima, smrti, vjenčanjima, istupima i prijelazima za godinu 1926. Za neke od slijedećih godina podatke je objavljivao u časopisu Židov.

Na osnovu podataka iz matičnih knjiga Židovske općine u Zagrebu, koje je vodio od 1925. godine, kao i proučavanja drugih dostupnih dokumenata, napisao je članak «*Nešto statistike iz zagrebačke židovske općine*» u kojemu je skupio podatke o rođenjima, smrti (on ih zove «pomor») i vjenčanjima od 1891. godine do 1932. godine.

Njegova knjiga «*Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka*» (Zagreb, 1939.) nezaobilazna je osnova za sva daljnja istraživanja povijesti Židova u

---

¹ Sve se je moralo ispisivati «pješke», jer nije bilo moguće kopirati ni najjednostavnije opće podatke, npr. naslove rubrika u matičnim knjigama rođenih, umrlih i vjenčanih. Osim toga podaci u knjigama su upisivani rukom, a rukopis naših rabina je često bio nečitljiv, a osobito je teško bilo prepoznati mjesta iz kojih su bili mladenci, jer su ista mjesta pisana različito ovisno o tome da li su pripadala u to vrijeme Mađarskoj, Austriji, Českoj i dr, jer su se granice tokom vremena mijenjale.

² Svoje radove je objavljivao u Vjesniku zemaljskog arhiva (godišta III, IV, V, X, XI, i XVI). Osim zagrebačke židovske općine proučavao je i židovske općine u Karlovcu i Požegi (gdje je bio rabin R. Moše Schwarz, njegov otac).

Zagrebu. U njoj je obradio porijeklo 144 zagrebačke obitelji (uz biografske podatke) koji su bili u Zagrebu oko 1850. godine.

Za proučavanje porijekla zagrebačkih Židova poslužio nam je, uz ostalu literaturu i članak Dr. Lavoslava Šika: "Pređi zagrebačkih Židova" koji je objavljen u časopisu «Židov» (1920), a osobito dragocjene podatke za snalaženje i razumijevanje u imenima gradova u kojima su bili rođeni zagrebački Židovi, našli smo u radovima Malcolma Scott Hardy-a: *Istraživanje povijesti židovskih obitelji u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, Slavoniji i Mađarskoj*.

U prikazivanju rezultata istraživanja matičnih knjiga zagrebačke židovske općine preuzeli smo metodologiju dr. Gavre Schwartza koji se koristio (i vodio) matične knjige koje smo proučavali. Nakon njegove smrti vođenje knjiga je preuzeo dr. Šalom Freiburger koji je vodio knjige do 13.12.1942. Od 8.7.1945 do 14.4.1945 knjige je vodio natkantor Bernard Gruner, a nakon toga je vođenje preuzeo rabin dr. Hinko Urbach.

Knjige su ubrzo predane matičnim uredima, a zadnji zapisani podatak je 16.1.1949. kada je sklopljen jedan brak. Vjenčanja su se neko vrijeme upisivala u knjigu vjenčanja u Židovskoj općini ali su se mladenci morali «registrirati» i u rajonskim knjigama.

Najstarije knjige (koje se nalaze u matičnom uredu) su knjige vjenčanja iz 1858. godine. Starije knjige se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu.

Od 1858. do 1879. knjige vjenčanja se vode kao «Trainings protokoll» na njemačkom jeziku, a bilješke su na hebrejskom. Ukupno je obavljeno 178 vjenčanja od 1858. do 1878.

Od 1879. Matice vjenčanih se vode na hrvatskom jeziku. Knjiga je 1889. godine zaključena sa brojem 348. a općinski predsjednik bio je tada Kirschner.

Proučili smo posebno matične knjige vjenčanih od 1858. do 1879. godine ne samo zbog broja vjenčanih u pojedinim godinama već smo ih koristili i za analizu porijekla zagrebačkih Židova. Željeli smo proučiti da li se doseljavanje Židova u Zagreb nastavilo i da li su idalje, kao i u analizi Dr. G. Schwarza dolazili iz Mađarske, Gradišća, Čehoslovačke i drugih zemalja.

Ustanovili smo nekoliko zanimljivih činjenica:

Porijeklo vjerenika (ženika) i vjerenica (nevjesta) se sada često razlikuje. Djevojke u Zagrebu (i Hrvatskoj) postaju vrlo zanimljive, jer svojom udajom omogućuju dolazak novih Židova u Zagreb³.

Poznate su migracije vezane za udaje djevojaka koje odlaze u druga mjesta, pa čak je postojao u narodu i naziv za njih «odive».

Kod Židova, u vrijeme koje smo proučili, muškarci migriraju zbog ženidbe i možda je to bio način da dobiju dozvole boravka u Zagrebu.

Židovska vjenčanja su u to doba često bila uz posredovanje posebnih «sadhana»⁴ bračnih posrednika, koji su čak znali biti posebno odjeveni ili nosili druge znakove prepoznavanja.⁵

³ Moguće je da je od jedan od razloga dolaska mladoženja u Zagreb iz krajeva iz kojih su došli i prvi Židovi u Zagreb u tome što su to vjerojatno bili roditelji djevojaka koje su rođene u Zagrebu i koji su ostali rodbinski i prijateljski povezani «sa starim krajem».

⁴ To je bilo cijenjeno i odgovorno zanimanje. Postoje podaci da su nekada u antičkim židovskim zajednicama postojali posebni dani kada su djevojke obučene u bijelo izlazile na livade, a tamo su se sakupljali i neoženjeni muškarci.

⁵ Radovanović Vojislava i Mihailević Milica: Životni ciklus-običaji kod Jevreja, Savez jevrejskih opština Jugoslavije i Jevrejski historijski muzej, Beograd, 1998.

Od starih običaja kod vjenčanja Židova još i danas su se zadržala dva običaja, osobito presudna za položaj žene ne samo u braku već i u židovskoj zajednici.

To je bračni ugovor «Ketuba»⁶ koji je pisan na aramejskom jeziku i u kojem se nalaze osnovni podaci o budućim bračnim partnerima, sa datumom i mjestom sklapanja braka, ali i podaci o mirazu koji žena unosi u brak. Prilikom vjenčanja potreban je minjan tj. prisustvo najmanje 10 «vjerski punoljetnih muškaraca», ali nije obavezno prisustvo rabina (može ga obaviti i netko drugi). Vjenčanje danas najčešće obavlja rabin po strogim propisima (koji se nešto razlikuju u aškenaza i sefarda). Ime rabina koji je vjenčao se upisivalo u matične knjige.

Ustanovili smo da su prilikom vjenčanja znale dolaziti cijele delegacije rabina u Zagreb.

Drugi važni običaj, koji još danas postoji u Izraelu i zajednicama u dijaspori koje se pridržavaju pravila židovskog bračnog prava, je davanje ženi «raspusnog pisma», koje se naziva «get», u prisustvu rabina. Pismo daje suprug i bez njega se brak ne smatra rastavljenim, a žena bez geta postaje «agunah»⁷ i ne može se ponovno vjenčati.

U našim matičnim knjigama našli smo slijedeću formulaciju prilikom rastave braka:

“Po odredbi Kraljevske Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinske vlade, odjela za bogoštovije i nastavu od 4. listopada 1915, broj 28.615 bilježi se da je na temelju pravomoćne osude Kraljevskog sudbenog stola u Zagrebu od 13. travnja 1912, broj 16.590 Gradskog ureda, **predajom i primanjem raspusnog pisma ovaj brak razriješen.**”

Također smo ustanovili da često postoje velike razlike u godinama između ženika i nevjeste. Ženici znaju biti čak deset i više godina stariji od nevjesta. Ipak je u prosjeku starost nevjeste viša nego što je starost nevjeste toga doba koje su se udavale vrlo mlade osobito u ruralnim sredinama.

---

⁶ U talmudskim vremenima minimalna vrijednost miraza bila je 180 grama srebra, a postoji običaj je da se miraz javno pokaže pred članovima zajednice. Ako je djevojka siromašna, za nju miraz priprema cijela zajednica. Ketuba se ranije potpisivala prilikom vjeridbe (erusin ili kidusin) koja je prethodila obredu vjenčanja (nisuin). Sada su ta dva običaja spojena u jedan.

⁷ Postoje teški slučajevi «agunah» gdje žene uzalud godinama nastoje ishoditi get od muževa, ali i slučajevi kada je suprug nestao ili umro, a žena to ne može dokazati. Nekada su prije odlaska u ratove ili duga putovanja muževi znali unaprijed davati «get». Sada je velika akcija židovskih žena da se «ublaže» uvjeti za davanje geta odnosno da se utječe na Rabinski sud u Izraelu koji je nadležan za bračno pravo, a civilnog braka u Izraelu nema.

Tablica 55

**Natalitet Židova u Zagrebu od 1891. do 1948. godine
prema matičnim knjigama Židovske općine
Birth rate of Jews in Zagreb 1891-1948**

Tabela porođaja u Židovskoj općini Zagreb koju je objavio Dr. Gavro Schwarz do 1932.godine, dopunjena sa podacima sabranim od dr. Švob Melite (tiskani «masnim slovima»)

Godina	Broj poroda	roditelji nisu iz Zagreba	dječaci	djevojčice	Primjedba
1891	68				
1892	69				
1893	77				
1894	76				
1895	71				
1896	91				
1897	89				
1898	79				
1899	92		42	50	
1900	113		72	41	
1901	81		46	37	Ukupno 83
1902	104		54	51	Ukupno 105
1903	96		49	47	
1904	86		42	34	
1905	103		45	58	
1906	91		46	45	
1907	96		49	47	
1908	100		53	47	
1909	91		52	39	
1910	92		41	41	
1911	75		44	31	
1912	81		46	41	
1913	91		51	40	
1914	77		35	42	
1915	49		23	16	
1916	43		18	25	
1917	48		30	18	
1918	60		23	37	
1919	65		38	27	
1920	80		36	40	
1921	86		38	48	

Židovska općina Zagreb

Godina	Broj poroda	roditelji nisu iz Zagreba	dječaci	djevojčice	Primjedba
1922	96		51	45	
1923	97		50	41	Ukupno 91
1924	103		50	57	Ukupno 107
1925	97	-4	37	58	Ukupno 95
1926	73	-9	29	44	
1927	76	-5			81
1928	70	-13			83
1929	76	-7			83
1930	88	-12			100
1931	85	-11			96
1932	68	-9			77
1933	66	-4	32	34	Podatke sakupila dr. Švob
1934	81	-12	39	42	
1935	67	-3	36	31	
1936	78	-7	36	42	
1937	64	-4	31	33	
1938	72	-13	38	34	
1939	44	-10	17	27	
1940	33	-5	11	22	
1941	24	-2	13	11	
1942	20	-3			
1943					Nema podataka
1944	1				
1945	10		5	5	
1946	33		11	22	
1947	31		14	17	
1948	16		8	8	

Tablica 56 **Mortalitet u Židovskoj općini u Zagrebu od 1891. do 1948. godine**
Mortality in Jewish community Zagreb 1891-1948

Godina	Broj umrlih	Nisu iz Zagreba	Primjedba
1891	50		
1892	48		
1893	49		
1894	45		
1895	56		
1896	55		
1897	56		
1898	48		
1899	44		
1900	65		
1901	55		
1902	77		
1903	61		
1904	59		
1905	70		
1906	61		
1907	72		
1908	62		
1909	65		
1910	48		
1911	67		
1912	73		
1913	75		
1914	67		
1915	82		
1916	92		
1917	86		
1918	80		
1919	85		
1920	83		
1921	77		
1922	94		
1923	97		
1924	116		
1925	109	9	

Židovska općina Zagreb

Godina	Broj umrlih	Nisu iz Zagreba	Primjedba
1926	84	3	
1927	116	11	
1928	117	8	
1929	114	6	
1930	103	12	
1931	129	15	
1932	109	8	
1933	124	13	
1934	135	21	
1935	123	8	
1936	143	20	
1937	126	7	
1938	164	25	
1939	141	18	
1940	148	19	
1941	190	Rabin Šalom Freiburger	
1942	142	Zaključeno 31. 1. 1943. Š. Freiburger	
1945	27	Rabin Hinko Urbach	
1946	41		
1947	39		
1948	33	Bez potpisa	
1949	1		

Napomena: Rabin G. Schwarz je objavio podatke o mortalitetu u zagrebackoj Židovskoj općini do 1932. godine.

Tablica 57 **Vjenčanja i rastave u Židovskoj općini u Zagrebu od 1858. do 1948. god.**
Marriages and divorces in Jewish community Zagreb 1891-1948

Godina	Broj	Primjedba
1858	3	Njemački jezik
1859	4	
1860-1862	11	
1863	15	
1864	9	
1865	6	
1866	11	
1867	6	
1868	6	
1869	5	
1870	16	
1871	15	
1872	9	
1873	11	
1874	17	
1875	9	
1876	12	
1877	4	
1878	11	Ukupno 178
1879	15	Hrvatski jezik
1880	11	
1881	15	
1882	21	
1883	14	
1885	13	
1886	16	
1887	12	
1888	11	
1889	10	Zaključeno sa brojem 348
1890	10	
1891	18	
1892	25	
1893	17	
1894	22	
1895	17	
1896	22	
1897	17	
1898	19	
1899	28	
1900	19	
1901	11	
1902	20	

Židovska općina Zagreb

1903	20	
1904	16	Rabin H. Jakobi
1905	16	1 rastava
1906	19	
1907	18	
1908	26	
1909	14	
1910	24	2 rastave
1911	33	8 rastava
1912	24	
1913	24	2 rastave
1914	11	
1915	9	
1916	7	
1917	22	5 rastava
1918	19	4 rastave
1919	62	6 rastava
1920	63	3 rastave (H. Jakobi + G. Schwartz)
1921	83	
1922	56	5 rastava
1923	57	
1924	51	6 rastava
1925	54	6 rastava
1926	37	7 rastava
1927	61	11 rastava
1928	56	6 rastava
1929	64	12 rastava
1930	66	12 rastava
1931	56	13 rastava
1932	76	17 rastava
1933	47	
1934	71	
1935	72	
1936	54	
1937	93	
1938	114	
1939	67	
1940	62	
1941	67	
1942	5	M.Š. Freiburger do 13.12.1942
1945	17	Bernard Gruner od 8.7.45
1946	14	B.Gruner, a od 14.04.1946 hinko Urbach
1947	6	Urbach ali i registracija u "rajonu"
1948	16	
1949	1	sklopljen 1 brak 16.1.1949

27. The Jewish community in Zagreb

This chapter describes the development of the Jewish community in Zagreb. It provides a great deal of data on its membership and organization.

According to G. Schwarz, the first Jew to immigrate to Zagreb was Jakov Stiegler (1782) who becomes the first president of the Jewish Community founded in 1806 by 17 Jewish families, from the two parts of the city (Gradec and Kaptol) into which Zagreb was then divided. Jews settled by means of special permits.

In 1852 they bought land in Petrinjska Street in order to build a house for worship and community needs. In 1811 they bought land for cemetery (near the small church of St Rochus) and in 1842 for "St Peter's cemetery". Both cemeteries were closed when a new one was built at Mirogoj in 1878.

In 1833 Jews were granted permission to build a house for a synagogue and the rabbi in Petrinjska Street. Immediately after the Emperor's Patent of Permission to Own Land was issued in 1860, a programme for the construction of a synagogue in the center of Zagreb was drawn up for next year (1861). The city administration was informed in 1862 and on 17 September 1867 a newly built synagogue was consecrated.

The first Jewish elementary school (*Bildungsschule*) was founded in 1841, but was closed in 1852 due to the lack of funds. In 1855 a "Trivial school" was founded.

Hevra Kadisha, a group of volunteers that took care of funerals, numbered 57 members in 1840 and in 1858 it extended its care to sick members of the Community united with Bikur Holim.

Many documents are also quoted from the sessions containing important decisions referring to the activities of the Jewish Community during World War II (1941).

Recent research into the Zagreb Jewish Community has revealed a great deal until now unknown. Together with Zoran Mirković we established database with information concerning the Jewish community in 1941 (10,960 names). I made study of the Jewish registry of births, deaths and marriages (which are now in the Central Zagreb registry) and we have contribution and information from members of the community who had survived the Holocaust.

We include here part only of the great amount of new information collected concerning the 1941 members of the Jewish community in Zagreb by:

- Origin
- Sex and age
- Occupation
- Numbers of births, marriages, deaths 1891-1948 (from Central registry)
- Holocaust victims from Zagreb according to age, sex, place, way they are killed and year of their death

At the end we provide lists of:

Jewish victims in Zagreb Jewish community (preliminary results)

Survivors of Holocaust

Those who returned to Zagreb

Table shows the number of births in Zagreb community from 1891-1948. Rabbi Gavro Schwarz already published the numbers from 1891-1932. We have completed his account by including details of the number of boys and girls born in those years. Months of study in the Central registry allowed us to provide information for later years, including the war years down to 1948 when the Jewish central registries of births, marriages and deaths had to be handed over to the Central registry established by city authorities.

The registries for 13 December 1942 were completed by Rabbi Miroslav Šalom Freiberger. We were unable to find information for 1943 and 1944. Records only began again in 8 July 1945 when senior cantor Bernard Grüner began to keep the books. From 9 May 1946 they were kept by rabbi Dr Hinko Urbach

At that time members who married in the Jewish community had to register their marriage also in NO office in Zagreb district II.

The last marriage was recorded 16 January 1949

A total 3,954 of children were born to members of the Jewish community from 1891-1941. And to 1948 4,089 births were recorded.

From 1858-1941 there were 2,304 marriages recorded and until 1948 a total number was 2,429.

There were 4,305 deaths in Zagreb community from 1891-1941 recorded, and from 1891-1949 there were deaths 4,778 registered.

These figures show that number of deaths was higher than number of births (not counting the war years).

The fact that the number of Jews increased in Zagreb was the result of constant immigration and not of natural increase. In 1880 the Jewish community in Zagreb numbered 1,286. The census of 1931 shows 8,702 Jews, an increase of 7,414 is probably the result of immigration.

According to *Memorial book of 1919-1969* (published by the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia) there were in 1940 9,467 Jews in Zagreb community:

1. Ashkenazi, 8,712, president Dr. Marko Horn and Rabbi Dr Gavro Schwarz
2. Sephardim, 625, president Cezar Gaon and Rabbi Isak Baruh
3. Orthodox Jewish community 130, president Leon Hesel

According to Memorial book in 1947 in Zagreb Community there were 2,080 members and in the surroundings the number of Jews was 434.

In 1969 (after the great *aliya*), there were 1,341 members in Zagreb and president was Dr Leo Singer.

We provided an analysis of the members in Zagreb Jewish community in 1941 by occupation. In our analysis we followed the classification used in the population census: 1) economically active, 2) individuals with personal incomes, 3) supported persons. The results were as follows:

1. Economically active 5,769 (of which 22.5% women).

A breakdown by occupation shows: Industry 190, agriculture 29, forestry 1, construction industries 16, traffic and connections 45, trade 1,470, catering trade 76,

crafts and personal services 649, housing 12, financial sector and services 1,907, culture 79, education 111, bookbinders, libraries 112, science 18, health 291, other 764

There were 516 persons who had personal incomes (pensions, private sources, property rents, etc)

There were 2,817 supported persons (2,425 were women). This included housewives, widows, refugees, immigrants, persons on welfare support, children, students etc.

One is struck by the small number of those employed in agriculture, forestry, construction and communications (i.e. railways). It is also interesting that only 76 people were involved in catering trades and of these 29 were waiters.

Jews carried out a large number of crafts: There were 162 tailors, 31 clock makers, 19 shoe-makers, 15 carpenters, 22 locksmiths, 18 photographers, 22 upholsterers, 20 barbers, 16 hairdressers. There were 79 fitters and technicians, 9 architects, 144 engineers.

The largest number was employed in clerical work (1,405 privately) especially in banks where there were 80 and 38 accountants. Few Jews had positions in the governmental service (27). There were 110 solicitors, 16 lawyers and 5 judges.

There were a large number (163) of Jewish doctors, 20 opticians and the same number of veterinaries and 26 pharmacists.

A considerable number of women provided personal services: dressmakers, milliners, cosmeticians, manicurists, and corset fitters, weavers. A lot of women worked as private secretaries (420) but there were very few in the governmental service. Interestingly very few Jewish women worked in typical women's jobs such as nurses, and midwives. This was because they could not be employed in hospitals so only did this kind of work privately. There were relatively few school teachers also typically a women's career (23 in secondary school 33 in primary school). There were 22 Jewish women doctors, 9 pharmacists, 27 students etc.

As new economic branches developed Jews found a place in them, for example as mechanics in the automobile industry, in the electrical industry etc. It is important to note that a large number of young people were trained and found employment in both traditional and new occupations.

A considerable help here was the tradition of Jewish businessmen to employ young people from their own family and related families.

LITERATURA

- AL-HAJ, Majid (1996). Attitudes et orientation des immigrants soviétiques: l'émergence d'un nouveau groupe ethnique en Israël. U: Les nouveaux visages de l'immigration en Israël. Revue Européenne des Migrations Internationales, 12, 3, str. 139-153, Pointiers Cedex, France.
- ALTARAC HADJI-RISTIĆ, Mira (1995). Veliki humanist Adela Weisz. Bilten ŽOZ, 43, 9
- ANTIĆ, Ljubomir (1985). Prilog istraživanju iseljeničke politike i zakonodavstva kao činilaca masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred prvi svjetski rat, Zadarska revija, Zadar, 2-3, str. 242-254.
- Antisemitism World Report, London, Institute of Jewish Affairs.
- ARENDT, Hannah (1950). Aftermath of Nazi Rule, Commentary 10
- ARENDT, Hannah (1968). The origin of Totalitarianism, Harcourt, New York
- ARENDT, Hannah (1994). Eichmann in Jerusalem, 5.ed., New York
- AVINERI, Shlomo, CHLENOV, Michael, GITELMAN Zvi (1997). Jews of the Former Soviet Union. Yesterday, Today and Tomorrow. International Perspectives 37. The American Jewish Committee. New York.
- BACHI, Roberto (1992). World Jewish Population - Trends and Policies, u: World Jewish Population: Trends and Policies. Jerusalem, Hebrew University, pp 20-29.
- BAUMEL, Judith Tydor (1981). The Jewish Refugee Children in Great Britain 1938-1945, MA diss. Ba-Ilan University, Department of Jewish History
- BAUMEL, Judith Tydor, (1995). Social interaction among Jewish women in crisis: A case study. In Gender and History, 7/1, pp 64-84
- BAUMEL, Judith Tydor. (1998). Double Jeopardy: Gender and the Holocaust. Portland, OR Vallentine Mitchell.
- BAUER, Yehuda (2001). Rethinking the Holocaust. New Haven, C.T: Yale UP, Chapter »Comparisons with other Genocides» and «The problem of Gender»
- BAUER, Yehuda (2003). Holocaust and Genocide in the Wake of Twin Towers. The Aegis Review on Genocide, Retford, Notts, UK, 1, pp 23-27
- BEDENKO, Vladimir (1998). Domus judeorum u srednjevjekovnom Zagrebu U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj. Židovska općina Zagreb, str. 59-69
- BEKER, Avi (1997). Unmasking National Myths: Europeans Challenge Their History. Institute of the World Jewish Congress, Jerusalem
- BELICZA, Biserka, JEVTIĆ, Saša (1998). Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj. Židovska općina Zagreb. str. 202-228

- BENYOVSKY, Lucija (1996). Društvo Hrvatska žena u Karlovcu 1921-1945,1991-1996. Društvo Hrvatska žena, Karlovac.
- BENYOVSKY, Lucija (1996). Gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj, Podlistak u Večernjem listu
- BENYOVSKY, Lucija (1996). Fašistički logor Kampor na Rabu. U: Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 214-223
- BENYOVSKY, Lucija (1998). Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata. Časopis za suvremenu povijest, 30,1, str. 73-93
- BERTHOMIERE, William (1996). "De l'Aliya á l'imigration" ou la lecture d'un continuum migratoire israélien, U: Nouveaux visages de l'immigration en Israel, Revue Européenne des Migrations Internationales, 12, 3, pp 33-61, Pointiers Cedex, France
- BLASCHKE, Jochen (1992). Flucht und Entwicklung in Osteuropa, u: Sozialwissenschaftliche Studien über das Weltflüchtlingsproblem, Band 1. Berlin, Edition Parabolis, pp 101-169.
- BOBAN, Ljubo (1992). Hrvatske granice. Školska Knjiga, HAZU, Zagreb.
- BOCK, G. (1995). Ordinary Women: Perpetrators, Victims, Followers, Bystanders of Racism and the Holocaust, German women in National socialist Germany. Workshop Women and the Holocaust, The Hebrew University, Jerusalem
- BOECK, KATRIN (1995). Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. Časopis za suvremenu povijest, 27, 1, str. 33-53
- BOESCH, Jean Pierre (2000). Survivor of the Holocaust today. Edition INFolio Ch-1124 Gollion
- BRAUDEL, Fernand (1990). Civilizacija kroz povijest, Zagreb, Globus.
- BRDARIĆ, Zvonimir (1998). Židovi u Našicama. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 406-425
- BREURER, Mordechai (1992). Orthodox Judaism in Eastern and Western Europe, u: D.A. Kerr (ur.). National State, Religion and Ethnic Group, vol. II, pp 79-93.
- BRUMBERG, Abraham (1994). Antisemitism in Poland: Continuity or Change?, East European Jewish Affairs, London, 24 (2), pp 150-168.
- BUBER, Martin (1972). On Judaism, Nahum Glatzer, New York
- BURĐELEZ, Ivana (1998). Novi dokumenti - prilog povijesti Židova u Dubrovniku. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj. Židovska općina Zagreb, str. 311-316
- Council of Europe (1991). Conference of Ministers on the Movement of Persons coming from Central and Eastern European Countries,Vienna, 24-25 January 1991.
- CAPITANCHIK, David, WHINE Michael (1996). The Governance of Cyberspace: Rasizm on the Internet. JPR Policy paper. Institute for Jewish Policy Research, London.

- CERESNJES, Ivan (1999). *Caught in the Winds of War: Jews in the Former Yugoslavia*. Institute of the World Jewish Congress, Jerusalem
- CHALLAND, Gerard, RAGEAU Jean-Pierre (1995). *The Penguin Atlas of Diaspora*, Penguin Books ISBN 0-670-85439-5.
- CLARK, David (1999). *Developing Jewish museums in Europe*, JPR Report, 1
- CHLOUPEK, D.(1941) *Mortalitet i natalitet u Varaždinu od 18. vijeka do danas*. Planeta. Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, str. 97-174, Beograd
- Current Russian Attitudes toward Jews and the Holocaust (1996)*. A public-Opinion Survey. The American Jewish Committee, New York.
- ČURŽIK, Vilko (1996). *Đakovo*, Bilten 43, Židovska općina Zagreb
- DEMAJO, Aleksandar (1997). *Jevrejski vod u 1. prekomorskoj brigadi NOVJ*, Zbornik, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 7, str. 185
- DELLA PERGOLA, Sergio (1992). *Demographic Changes in Soviet Jewry*, u: *World Jewish Population: Trends and Policies*, Jerusalem, Hebrew University, pp 131-133.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1992). *Preliminary Inventory of Jewish Population: Data Sources - Countries with 1.000 Jews and more*, 1988, pp 154-156.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1996). *Le systeme mondial de migration juive en perspective historique*, U: *Les nouveaux visages de l'immigration en Israel*. 12, 3, pp 9 - 33. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Pointiers Cedex, France.
- DESPOT, Miroslava (1958). *Protužidovski izgredi u Zagorju i Zagrebu godine 1883*. *Jevrejski almanah 1957-58*. Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 75-86.
- DESPOT, Miroslava (1967). *Osvrt na rad zagrebačke Trgovačke komore i gospodarskog društva u Zagrebu u vrijeme Bachova apsolutizma* U: *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, str. 27- 69.
- DOJČ, Vera (1988). *100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu*, u: *200 godina Židova u Zagrebu*, Jevrejska općina Zagreb, str. 53-61.
- DOMAŠ NALBANTIĆ, Jasminka (1996). *Obitelj*, Kulturno društvo «Miroslav Šalom Freiburger» i Novi Liber, Zagreb
- DOMAŠ, Jasminka (1998). *Hrvatski radio – Shabat shalom* . U: *Dva stpljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, str. 102-106
- DOMAŠ NALBANTIĆ, Jasminka (2000). *Šabat Šalom*, Kulturno društvo «Miroslav Šalom Freiburger» Zagreb
- DOMANY-HARDY Vesna (1998). *Overlapping linking fragments*, Voice, Židovska općina Zagreb, 1, pp 51-57
- Društveni propisi Izraelske ferijalne kolonije u Zagrebu*, Tisak Adolf Engel, 1924

- DUBNOV, Simon (1986). *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Beograd, Savez jevrejskih opština Jugoslavije
- EISENBERG, A. (1982). *The lost Generation: Children in the Holocaust*, New York, Pilgrim
- ELON, Amos (1971). *The Israelis Founders and Sons*, London, Widenfeld and Nicolson.
- Enciklopedija Jugoslavije, tom 1-8, Zagreb, 1965-1971
- EVENTOV, Jakir (1971). *Istorija Jevreja Jugoslavije: Od davnine do kraja 19. vijeka*. Tel Aviv: Hithadut Olej Jugoslavija (sažetak na srpsko-hrvatskom), str. 370-398
- Examining the New Realities of Ukraine (1996). *International perspectives 36*. The American Jewish Committee, New York.
- FELDBAUER, B.(1992). *Demografski procesi u Moslavini*, Zbornik Moslavine II, Kutina, str. 69-90
- FINKELESTEIN, Norman (2000). *The Holocaust Industry: Reflection on the Exploitation of Jewish Suffering*, Verso, London
- FIŠER, Darko (1998). *Židovi u Osijeku. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, str.425-427
- FLAPAN, Simha (1987). *The Birth of Israel, Myths and Realities*, New York, Pantheon Books.
- FREIDENREICH, H.P.(1979). *The Jew in Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia
- FREJDEBERG, Maren (2000). *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Dora, Zagreb
- FREUNDLICH, E.(1999). *Tragedija na Jadovnu ljeta 1941. Novi Omanut*, 34-35, Zagreb, str.22-23
- FRIEDLANDER, Henry (1995). *The origin of Nazi genocide: From Euthanasia to the Final Solution*, Chapel Hill, North Carolina
- FRIGANOVIĆ, Mladen (1975). *Socijalni aspekti demografskih kretanja u SR Hrvatskoj*, Revija za sociologiju, Zagreb, br-1-2, str. 32-49.
- From memory to history: the place of the Holocaust in the 21st century, JPR News. Institute for Jewish policy research, London, 1997
- GANS, J. Herbert (1994). *Symbolic ethnicity and symbolic religiosity: toward a comparison of ethnic and religious acculturation*, *Ethnic and Racial Studies*,17,4, str. 577-592.
- GEDALJA, Naftali-Bata (1958). *Dva cara i jedna kraljica*, *Jevrejski Almanah 1957-58*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 206-215.
- GEIGER, V. (1996). *Nijemci Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)*, *Časopis za suvremenu povijest* 3, 399-424
- GELO, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, Globus.
- GIDEON, Zagreb, 1923.

- GINSBURG, Waldemar (2000). The Uses and Abuses of Holocaust Memory. Perspectives, Journal of the Holocaust Centre, Beth Shalom, Laxton, Newark
- GITELMAN, Zvi (1994). The Reconstruction of Community and Jewish Identity in Russia, Journal on Jewish Problems in Eastern Europe, London, 24(2) str. 35-57.
- GLICK, Shmuel (1994). The development of Jewish education as a means of combatting Hellenistic and Sadducean influence. The seminar of Judaic Studies, Jerusalem.
- GOLDBERG, J.J. (1994). U.S. Jewry Pins its Future on Educations, The Jerusalem report, 6.10.1994
- GOLDBERG, D. J.; RAYNER J.D. (1989). The Jewish people, their History and their religion. Penguin Book, London.
- GOLDHAGEN, Daniel Jonah (1996). Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust, Knoff, New York
- GOLDSTEIN, Ivo (1990). Proces marginalizacije Židova u Bizantu: Državna i duhovna vlast, treći stalež i Židovi od 5.do 7.st, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb, vol. 23, str. 5-40.
- GOLDSTEIN, Ivo (1996). Antifašizam - jučer, danas, sutra, U: Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 285-289.
- GOLDSTEIN, Ivo (1996). Antisemitizam u Hrvatskoj U: Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 12-54.
- GOLDSTEIN, Ivo (1998). Zagrebačka židovska općina od osnutka do 1941, u: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, str. 12-18.
- GOLDSTEIN, Ivo (2001). Holokaust u Zagrebu, Židovska općina Zagreb i Novi Liber
- GOLDSTEIN, Slavko (1988). 200 godina zagrebačke židovske zajednice, U: 200 godina Židova u Zagrebu, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb - Savez jevrejskih općina Jugoslavije, str. 16-22.
- GOLDSTEIN, Slavko (1996). Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu, u: Antisemitizam Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 148-156.
- GOLDSTEIN, Slavko (1996). Fighting the Evil, The Jews of Croatia in the Anti-fascist Resistance, Voice, Židovska općina Zagreb, 2, pp 36-40
- GOLDSTEIN, Slavko (1998). Židovska općina Zagreb od 1941.do 1997. godine U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, str. 19-28.
- GOLDSTEIN, Slavko (2003). 1903-1943 Dvije obljetnice Šaloma (Miroslava) Freibergera. Novi Omanut, Zagreb, 58, str.1-2
- GOLDSTEIN, Sidney (1992). The Demographics of American Jewry. U: World Jewish Population: Trends and Policies. Ed. S. DellaPergola, E. Cohen. Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem.
- GONDA, Janos (1992). Jewish Population in Hungary. U: World Jewish Population: Trends and Policies. Ed. S.DellaPergola, E. Cohen, Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem.

GROSS, Mirjana (1985). Počeci moderne Hrvatske, Zagreb. Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu - Globus.

GROSS, Mirjana (1988). Židovi u Habsburškoj monarhiji u 19. stoljeću, u: 200 godina Židova u Zagrebu, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 37-52.

GROSS, Mirjana (1998). Ravnopravnost bez jednakopravnosti, U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 106-127

GRUBER, Ruth Ellen (1996). Filling the Jewish Space in Europe, Internationales perspectives 35, The American Jewish Committee, New York

GRUDEN, Živko (1998). Židovi u novinarstvu u Hrvatskoj. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 253-260

GRUNWALD, Tibor (1977). Povijest i propast Jevrejske ispovjedne Općine u Čakovcu, Tel-Aviv

GUTTMANN, David (1994). Hungarian Jewry in Profile. Directory of Communal Organisations. European Council of Jewish Communities.

GUTMAN, Y., DREXLER, A. (ed) (1990). From Survivors to New Immigrants: She'erit Hapletah and Aliyah. In She'erit Hapletah 1944-1948: Rehabilitation and Political Struggle, Jerusalem, Yad Vashem, pp 304-307.

HABIB, Jack, Yossi TAMIR (1992). Jewish Elderly in Israel: Sociodemographic and Socioeconomic Characteristics, Jerusalem, Jerusalem JDC-Brookdale Institute of Gerontology.

HABIB, J. (1986). Population Aging and Israeli Society, The Journal of Aging and Judaism 3 (1,2), pp 7-28.

HAMOVIĆ, Miloš (1987). O razlikama u odnosu i tretmanu ustaške Nezavisne Države Hrvatske i italijanskog okupatora prema Jevrejima u Bosni i Hercegovini 1941-1945 - komparacija. Zbornik, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 7, str.198-210

Halakhic Aspects of the Inter-Generational relationship (1992). Kol Emunah, Jerusalem.

HARDY, Malcolm Scott (2000). Researching Jewish Family History: Croatia, Slavonia, Hungary, Voice, Zagreb, 3, pp 63-69

HENRY, Marilyn (1997). Switzerland, Swiss Banks, and the Second World War. The Story Behind the Story. The American Jewish Committee. International Perspective, 38. New York.

HERŠAK, Emil (1993). Panoptikum migracija - Hrvati, hrvatski prostor i Evropa. Migracijske teme, 9, 3-4, str. 227-301.

HOROVIĆ, Sabrina (1998). The Reconstructed Dubrovnik Synagogue Opened to the Public, Voice, Židovska općina Zagreb, 1, pp 37

HOROVIĆ, Sabrina (2000). The Jewish Community of Dubrovnik, its past and its present, Voice, Zagreb, 3, pp 18-22

HUBERBAND, S. (1987) Kiddush Hashem: Jewish Religious and Cultural Life in Poland During the Holocaust, Hoboken, Ktav

HULJIĆ, Veseljko . Zbrinjavanje izbjeglica s otoka Korčule preko otoka Visa u Južnu Italiju i Egipat 1943-1944. Zbornik: Korčula u revolucionarnom radničkom pokretu, NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1919-1945

ISAIĆ, Vladimir (1996). Časno djelo sestara Franjevki na Rabu, Bilten 46-47, Židovska općina Zagreb

IVANUŠA, Dolores (1998). Židovi-likovni umjetnici u antifašističkoj borbi i žrtve Holokausta. U: Antisemitizam Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 156-183

Jews in Yugoslavia, ed. Slavko Goldstein, Zagreb, 1989

Jewish Heritage in Zagreb and Croatia, Zagreb, 1993

JEWISH COMMUNITIES OF THE WORLD (1996). Ed. Beker Avi, Institute of the World Jewish Congress, Jerusalem

JEVREJSKI ALMANAH za 1927-28, 1928-29 i 1929-30 godinu, Savez Rabina SHS, Beograd.

JEVREJSKI ALMANAH 1957-58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd

JEVREJSKI PREGLED, Savez Jevrejskih opština, Beograd

KAMHI, A.; LEVINGER, M. (1966). Pokret otpora među Jevrejima Bosne i Hercegovine interniranim na Lopudu i Rabu. Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u BiH, Sarajevo

KAPLAN, Marion; BRONENTAL, Renate, eds.(1984) When Biology Became Destiny: Women in Weimar and Nazi Germany. Monthly Review P. New York.

KAPUN, Vladimir (1982). Međimurje 1918, Čakovec

KAPUN, Vladimir; PAL Đorđe (1998). Dva stoljeća židovske zajednice u Čakovcu i Međimurju. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina zagreb, str. 106-127

KARAČ, Zlatko (2000). Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma; Muzej za umjetnost i obrt i Kulturno društvo «Miroslav Šalom Freiburger», Zagreb
Synagogue Architecture in Croatia in the Age of Historicism, Voice, Zagreb, pp 23-38

KARAČ, Zlatko (2002). Kutinska sinagoga, Matica Hrvatska Kutina, str. 461-483

KARLOVIĆ, MAKS (2002). Hrvatski veterinari Židovi - žrtve drugoga svjetskog rata, Veterinarska stanica 33, 2, str. 105-113, nastavak u Veterinarska stanica 33, 3, str.173 -179 i Veterinarska stanica 33, 4, str. 229-237

KATZ, Esther; RINGELHEIM, Joan Miriam (1983). Proceedings of the Conference: Women surviving the Holocaust, Occasional papers from the Institute for Research in History, New York

KEČKEMET, Duško (1971). Židovi u povijesti Splita, Jevrejska općina Split.

KEČKEMET, Duško (1996). Židovski sabirni logori na području pod talijanskom okupacijom, U: Antisemitizam Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 120-132

KEČKEMET, Duško (1998). Židovi u Splitu. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 316-332

The Jewish Communities Handbook 1991 (1991). London, Institute of Jewish Affairs.

KELLER, Werner (1992). Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela. Zagreb, Naprijed.

KERR, Donald A. (1992). Religion, State and Ethnic Identity, U: Religion, State and ethnic groups, str. 1-26

KISIĆ-KOLANOVIĆ, N. (1998). Podržavljenje imovine Židova u NDH, Časopis za suvremenu povijest 3, str.429-453

KLAIĆ, Nada (1982). Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb.

KLAIĆ, Nada (1990). Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb, Globus

KLEIN, Rudolf (1998). Sinagoga na tlu Hrvatske u kontekstu Austro-Ugarske Monarhije. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 156-166

KNEŽEVIĆ, Snješka (1998). The Zagreb Synagogue, Voice, Židovska općina Zagreb, 1, pp 30-37

KNEŽEVIĆ, Snješka (1999) Zagrebačka sinagoga. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 23, str.121-148.

KNEŽEVIĆ, Snješka (2002). O kampanji protiv autora knjige Holokaust u Zagrebu, Ha Kol, 74

KORDA, Irena (1998). Iz povijesti Židova Rijeke i okolice. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mila (1999). Gospodarski razvoj grada Koprivnice u vrijeme načelnika Josipa Vargovića, Scientia Podravina, Koprivnica

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mila (1998). Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str 121-141

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mila (1998). Prvo dobrotvorno društvo Humanitaetsverein u Zagrebu u povodu stope desete obljetnice (1846-1996) U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str 69-74

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mila (1998). Društvo čovječnosti 1846-1946, Židovska općina Zagreb i Kulturno društvo «Miroslav Šalom Freiberg», Zagreb

KOLANOVIĆ, Josip (1996). Holocaust in Croatia - Documentation and Research Perspectives. Arhivski vjesnik 39, str. 157-174

KORENČIĆ, Mirko (1979). Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, Zagreb, JAZU (Djela JAZU, knj. 54).

- KOŠ, Julija (1999). Alef bet židovstva, vlastita naklada, Zagreb
- KOVAČ, Vlasta (1996). Porto RE and Rab 1942/1943, Voice, Židovska općina Zagreb, 2, pp 41-43
- KOVAČ, Vlasta (1998). Židovi Vukovara, U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 448-464
- KOVAČ, Vlasta (1998). Obnova židovskog tiska u Hrvatskoj. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 448-464
- KOVAČ, Vlasta (2000). Osijek Reminiscences, Voice, Zagreb, 3, str. 70-79
- KOVAČEC, August (1998). Bosanski Židovi u Zagrebu nakon okupacije Bosne od 1878. do 1941. godine, U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 84-92
- KOVAČIĆ, I. (1998). Kampor 1942-1943, Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na Rabu, Rijeka
- KRAMER, Theo (1998). Udio Židova u športu u Hrvatskoj. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 263-268
- KRAUS, Ognjen (2000). Hugo Spitzer, a Osijek personality, Voice, 3, pp 80-81, Zagreb
- KRAUS, Ognjen (2000). The memory and the identity, Voice, Zagreb, 3, pp 7-13
- KRAUS, Ognjen (2001). Židovska vjera o spolnosti, rađanju, smrti, Ha-Kol, 71, str. 37-38
- KREŠIĆ, Tito (2000). La Risiera di San Sabba, Voice, 3, pp 60-63, Zagreb
- KRIŠTO, Jure (1996). Katolička crkva i Židovi u vrijeme NDH, U: Antisemitizam, Holokaust, antifaziizam, Židovska općina Zagreb, str. 139-148
- KRIVOŠIĆ, Stjepan (1981). Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća, Zagreb, JAZU
- KRTIĆ, Frano (1997). Dita, Obiteljska naklada, Osijek
- KRUŠEVAC, Todor (1966). Društvene promene kod bosanskih Jevreja za austrijskog vremena, U: Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, str. 71-97
- LAJIĆ, Ivan (1992). Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije, Consilium i Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
- LAKATOŠ, Josip (1914). Narodna statistika, Zagreb, Vlastita naklada
- LAS Nelly, (1996). Jewish Women in a changing World , Harman Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem
- LASKA, V. (ed.) (1983). Women in the Resistance and in the Holocaust: The Voices of Eyewitnesses. Greenwood, Westport ad London

LASLO, Aleksandar; JURIĆ, Zlatko (1996). Hönigsberg and Deutsch. Voice, Židovska općina Zagreb, 2, pp 61-64

LAUŠIĆ, Ante (1989). Utjecaj migracija na rast stanovništva grada Zagreba do godine 1948, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu (elaborat).

LEBL, Ana (1998). Židovstvo između prozelitizma i asimilacije. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 193-198

LEBL, Aleksandar (1968). Četvrt veka od formiranja rapskog bataljona, Jevrejski pregled, 7-8, Beograd

LEBL, Ženi (1995). (ur.) Jevreji iz Jugoslavije ratni vojni zarobljenici u Nemačkoj, Spomen-album, pola veka od oslobođenja 1945-1995, Tel Aviv

LEBL, Ženi (1999). Juče, danas. Doprinos Jevreja iz bivše Jugoslavije Izraelu. Udruženje Jevreja iz bivše Jugoslavije u Izraelu, Tel-Aviv.

LEBL, Ženi (1994). Kindertransport iz NDH, Bilten Udruženja Jevreja iz bivše Jugoslavije u Izraelu, 4, str 15-18

LEBL, Ženi (2001). Do «konačnog rešenja». Jevreji u Beogradu 1521-1942. Čigoja štampa, Beograd

LEBL, Ženi (2002). Do «konačnog rešenja» Jevreji u Srbiji, Čigoja štampa. Beograd

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1985). Prilog proučavanju terora u NDH. Ženski sabirni logori 1941-1942. Povijesni prilozi 4, Zagreb, 1985, 1-38.

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1996). Kronologija židovskog stradanja 1938-1945, u : Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 247-259

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1996). Logori za Židove u NDH, u: Antisemitizam, Holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 91-104

LENGEL KRIZMAN, Narcisa. Sudbina preživjelih Židova iz logora na Rabu 1943-1945. Bilten ŽOZ 45-46, str. 7-16.

LENGEL KRIZMAN, Narcisa; SOBOLEVSKI, Mihael (1998). Hapšenje 165 židovskih omladinaca u Zagrebu u svibnju 1941. godine. Novi Omanut 31, Zagreb, str. 6-9.

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1990). A Contribution to the Study of Terror in the So-Called Independent State of Croatia: Concentration Camps for Women in 1941-1942, Yad Vashem Studies Vol. XX, Jerusalem

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1976). Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske 1941-1942, U: Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji. Varaždin, str. 884-898

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1980). Akcija spašavanja kozarske i druge djece iz ustaških logora. U: Zbornik Kozara u NOB, Prijedor, str. 285-290

- LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1983). Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-1943) U: Povijesni prilozi, Zbornik radova, IHRPH, 2, str. 247-282
- LEVENE, Mark (1994). Is the Holocaust Simply Another Example of Genocide? In Patterns on Prejudice. Vol 28/2. Institute of Jewish Affairs.
- LEVENTAL, Zdenko (1991). Sećanje na medicinski rad u Jevrejskoj opštini u Zagrebu, Bilten ŽOZ 19-20
- LEVI, Mira (1988). Sjećanje na jevrejsku školu u Zagrebu U: 200 godina Židova u Zagrebu, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 62-63
- LEVY, Moritz (1911). Die Sephardim in Bosnien, Wieser Verlag, Klagenfurth
- LIPA, Ruth (1987).-Pomoć Jevreja Jugoslavije jevrejskim izbjeglicama 1933-1941. Bilten SJOJ, Tel Aviv
- LIPA, Ruth (1986). The function of the Jewish community in Zagreb during the existence of Independent State of Croatia, magistarski rad, Haifa
- LOKER, Cvi (1997). Sarajevski spor i sefardski pokret u Jugoslaviji. Zbornik, Jevrejski historijski Muzej, 7, 72-80, Beograd
- LOKER, Cvi (1998). Začeci i razvoj cionizma, u: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 166-177
- LONČARIĆ, Magdalena; LONČARIĆ, Vid (1998). Židovi u Varaždinu. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 358-378
- MACDONALD, Ian (1996). FAY Versus Shostakovich: Whose Stupidity?. East European Jewish Affairs, 26, 2, str. 5-27.
- MATIJEVIĆ, Zora (1946). Ravensbrück – Ženski logor smrti . Antifašistička fronta žena Hrvatske, Zagreb
- MAY, Michael (1996). Pluralism in the Jewish Community: What is to be done? Current Trend in European Jewry, no 3.
- MESIĆ, Milan (1993). Međunarodno izbjegličko pravo - od uspona do krize, Migracijske teme 9, 2, str. 191-203.
- MEYER, BEATE (2000). The Reichsvereinigung of Jews in Germany - A Prototypical Judenrat?, Yad Vashem
- MIHAILOVIĆ, Milica (1995). Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije 1919-1942, Jevrejski istorijski muzej, Beograd.
- MIHAILOVIĆ, Milica (2000). Jevreji na jugoslavenskom tlu. Centar za toleranciju i dijalog, Podgorica.
- MILETIĆ, Antun (1986). Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945, knj. I-III, Narodna knjiga Beograd- Spomen područje Jasenovac.

- MILLER, Stephen; SCHMOOL Marlana; LERMAN Antony (1996). Social and political Attitudes of British Jews. Some key findings of the JPR survey. Institute for Jewish Policy Research, London.
- MIRKOVIĆ, Mirko (1988). Židovska zajednica u Zagrebu i njen doprinos duhovnoj i materijalnoj kulturi grada, U: 200 godina Židova u Zagrebu, Jevrejska općina Zagreb, str.23-24.
- MITROVIĆ, R. (1973). Sudbina Jevreja u krajevima gde su Folksdojčeri preuzeli vlast aprila 1941. Zbornik 2, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd
- MONTILJO, Mihael (1998). 43 godine uspješnog djelovanja mješovitog pjevačkog zbora «Lira» u Zagrebu, U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 249-253
- MOSIĆ, Aleksandar (1983). Konfinacija na Korčuli. Jevreji u Korčuli i Veloj Luci od leta 1941. do jeseni 1943, Beograd
- MUSAFIJA, Josip (1996). Židovsko groblje na gradskom groblju Kozala u Rijeci, Novi Omanut 16
- MUSAFIJA, Josip (1998) The Orthodox Synagogue in Rijeka, Voice, Židovska općina Zagreb, 1, pp 38-39
- NAJFELD, Eta (1988). ŽAPD-Židovska Akademska Menza u Zagrebu. U: 200 godina Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 69-73
- NEDOMAČKI, V. ; GOLDSTEIN S. (1991). Jevrejske općine u jugoslavenskim zemljama (izvod iz kataloga izložbe: Židovi na tlu Jugoslavije) Beograd, Savez jevrejskih opština.
- NEJAŠMIĆ, Ivica (1991). Depopulacija u Hrvatskoj, korijeni, stanje, izgledi, Globus, Zagreb
- NIKOLIĆ, N. (1948) Jasenovački logor, Zagreb
- NOVAK, Paula (1998). Povijest Zaklade Lavoslav Schwarz. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 74-78
- NOVICK, Peter (2000). The Holocaust and Collective Memory: The American Experience. London, Bloomsburry
- PAULSSON, Gunar. S. (2000). Evading the Holocaust: The Unexplored Continent of Holocaust Historiography, In: Remembering for the Future, Oxford, Volume of Abstracts, pp 95
- PERIĆ, Marko (1974-1975). Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice u Jugoslaviji, Stanovništvo, Beograd, 12-13 (3-4, 1-2) str. 169-184.
- PICCIOTTO, Liliana Fargion (2002). Il libro della memoria gli Ebrei deportati dall' Italia (1943-1945), Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, Milano
- PINTO, Avram (1987). Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo
- PINTO, Diana (1994). Beyond Anti-Semitism. The New Jewish Presence in Europe. Paper prepared for a seminar on "Europe versus Intolerance", Strassbourg.
- PINTO, Diana (1996). A New Jewish Identity for post-1989 Europe. JPR Policy Paper. Institute for Jewish Policy Research, London

- POLIĆ, Branko (1993). Logor Kraljevica i njegova dječja kuhinja. Bilten ŽOZ, 29-29,14
- POLIĆ, Branko (1996). Lea Deutsch, «The Shirley Temple of Zagreb», Voice, Židovska općina Zagreb, 2, pp 44
- POLIĆ, Branko (1998). Židovi u muzičkoj kulturi Hrvatske, U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 239-249
- PREGER, Andrija (1988) Sjećanje na omladinski klub «Literarni sastanci» U: 200 godina Židova u zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 64-66
- PROSONO, Marvin (2000). The Holocaust as Sacred Text: Can the Memory of the Holocaust be Tamed and Regularised? In: Remembering for the Future, Oxford, Volume of Abstracts, pp 98
- PROSONO, Marvin; BROCK, Gary (1996). The Holocaust and the Construction of the sacred. Perspectives on Social Problems, 8, 307-332
- PUHOVSKI, Žarko (1988). Mjesto Židova u produktivnoj nosologiji zapada, Zbornik trećeg programa radio Zagreba, 20, str. 35-39
- RADENIĆ, Andrija (1997). Bene Berit u Srbiji i Jugoslaviji 1911-1940. Zbornik, Jevrejski historijski muzej, Beograd, str. 3-72
- RAJNER, Nada (1988). Dom "Lavoslav Švarc", U: 200 godina Židova u Zagrebu, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 74-77.
- RAJNER, Mirjam (1982). Sinagoge s kupolom na području Jugoslavije. Diplomski rad, Filozofski fakultet Beograd
- REBIĆ Adalbert (1983). Biblijske starine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Remembering for the Future: the Holocaust in Age of Genocide. Vol I-III. John K. Roth and Elisabeth Maxwell, editors, New York, Palgrave, 2001.
- REMENNICK, Larissa I. (1996). Immigration and Gender: Russian - Speaking Women in Israel. East European Jewish Affairs, 26, 2, str.41-53
- Religije svijeta: enciklopedijski priručnik (1987). Zagreb, GZH i Kršćanska sadašnjost.
- RINGELHEIM, Joan Miriam. (1985). Women and the Holocaust: A Reconsideration of research, Signs 10, pp 740-743
- RITTNER, Carol; ROTH, John K. (1993). Different Voices: Women and the Holocaust, Pergamon House, New York
- ROMANO, Jaša (1980). Jevreji Jugoslavije 1941-1945, Žrtve genocida i učesnici NOR-a , Jevrejski historijski muzej, Beograd
- ROMANO, Jaša (1973). Jevreji u logoru na Rabu i njihovo uključivanje u narodnooslobodilački rat. Zbornik JIM 2, Beograd, str. 1-69
- ROMANO, Jaša (1973). Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941-1945. Žrtve fašističkog terora i učesnici u NOR-u. Zbornik JIM 2, Beograd, str 73-258

- RUBINSTEIN, Amnon (1984). *The Zionist Dream Revisited*. New York, Schocken Books.
- RUBINSTEIN, B.R. (1989). *The shape of memory, Some Problems in modern memorial Art, Remembering for the Future, Volume II*. Oxford, Pergamon Press
- RUDAVSKY, Joseph (2000). *Kiddush hahayyim - Spiritual Resistance in the Concentration and Death Camps*, In: *Remembering for the Future*, Oxford, Volume of Abstracts, pp 107
- SAMAKOVLIIJA, Sonja (2002). *Rječnik duše*, Kulturno društvo «Miroslav Šalom Freiburger», Zagreb
- SCHMELZ, Uziel (1992). *World Jewish Population in 1980s: A Short Outline*, In: *World Jewish Population: Trend and Policies*, Jerusalem, Hebrew University, pp. 37-53
- SCHOPFLIN, George (1994). *Post-Communist East-Central Europe: Five Years on*, *Journal of Jewish Problems in Eastern Europe*, London, 24(2), str.15-23
- SCHRAM, Laurence (2000). *The memory of the Jewish survivors of Auschwitz*, In. *Remembering for the Future*, Oxford, Volume of Abstracts, pp 112
- SCHWARZ, Gavro (1901). *Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. stoljeću*. *Vjesnik Kr. Hrvatsko - slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*
- SCHWARZ, Gavro (1915). *Iz starine zagrebačke izraelske općine*. *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko dalmatinskog zemaljskog arhiva*, str. 185-194
- SCHWARZ, Gavro (1933). *Nešto statistike iz zagrebačke jevrejske općine*, *Glasnik*, Zagreb
- SCHWARZ, Gavro (1939). *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-ih godina 19. stoljeća*, Zagreb.
- SHAFIR, Michael (1994). *Jews and Antisemitism in Romania since the Death of Rabbi Rosen*, *East European Jewish Affairs*, London, 24(2), str.147-157.
- SHAPIRA, Anita (2000). *Jewish identity, Israeli identity: perspectives past and present*. JPR News, Institute for Jewish Policy Research, London
- SCHEWENDEMAN, Stribor Uzelac (1998). *Krhotine iz povijesti židovske zajednice u Slavenskom Brodu*. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Židovska općina Zagreb
- SHEVRSOVA, L. (1992). *Post-Soviet Migration Today and Tomorrow*. *International Migration Review* 26, 2, str. 241-257.
- SHURKE, A. ZOLBERG, A.R. (1998). *Beyond The Refugee Crisis. Disengagement and durable Solutions for the developing World*, *European Journal of International Migration and Ethnic relations*, 5, str. 69-121.
- SOBOLEVSKI, Mihael (1998). *Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1945. godine*. U: *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu*, Židovska općina Zagreb, str. 28-49
- SOBOLEVSKI, Mihael (1996). *Židovi u kompleksu koncentracijskog logora Jasenovac*. U: *Antisemitizam, Holokast, antifašizam*, Židovska općina Zagreb, str.104-119

- SRŠEN, Stjepan (1994). Povijesni pregled sjeveroistočnog područja Hrvatske, U: Hrvatska povijest sjeveroistočnog područja, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
- STEINER, Stjepan (1989). Sjećanje na Židove liječnike u NOB, Bilten ŽOZ 11, str.12
- STIPETIĆ, Vladimir (1979). Predgovor knjizi: Mirko Korenčić: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, Zagreb, JAZU (Djela JAZU, knj. 54) str. IX-XII.
- STRČIĆ, Petar (2000). The Looting of the Gold belonging to Zagreb Jews in the NDH, Voice, 3, pp 22-30, Zagreb
- STRČIĆ, Petar (1998). Pljačka zlata (1.065,339 kg) zagrebačkih Židova (svibanj-listopad 1941) U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 47-59
- STRUM, Philipa (1989). Women and the Politics of Religion in Israel, Human Rights Quarterly, 11, str. 483-503
- STULLI, Bernard (1989). Židovi u Dubrovniku /Jews in Dubrovnik, Jevrejska općina Zagreb - Nakladni zavod Matice Hrvatske - Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiburger"
- STULLI, Bernard (1989). Povijest Dubrovačke republike, Dubrovnik- Zagreb
- SZABO, Agneza (1984). Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910 godine, Radovi, Zagreb, Institut za hrvatsku povijest, 17, str. 101-119.
- SZABO, Agneza (1998). Židovi i proces modernizacije građanskog društva u Hrvatskoj između 1873. i 1914. godine. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 142-155
- ŠALIĆ, Tomo (2002). Židovi u Vinkovcima i okolici. Židovska općina Osijek i Kulturno društvo «Miroslav Šalom Freiburger», Zagreb
- ŠELAH, Menahem (1987). Sudbina jevrejskih izbeglica na otoku Rabu. Zbornik Jevrejski historijski muzej, Beograd, 7, str.190-198
- ŠIK, Lavoslav (1920). Pređi zagrebačkih Židova, Židov
- ŠIŠIĆ, Ferdo (1933). Uvod u političku povijest Hrvatske, U: Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb, Binoza
- ŠPRAJC, Dunja (1998). Strugling for New Identity, The Jewish Community of Zagreb, Today, Voice, Židovska općina zagreb, 2, pp 10-12
- ŠRENGER, Željko (1998). Zagrebački Makabi. U: 200 godina Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb
- ŠTERNBERG, Z. (1998). Doprinosi Židova u prirodoslovno-matematičkim znanostima i tehničkoj kulturi u Hrvatskoj. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 229-238
- ŠVARC, B. (2001). Kako sam preživio, Ha-kol, 69-70

- ŠVARC, Krešimir (1991). Prilozi za povijest koprivničkih Židova, Podravski zbornik
- ŠVARC, Krešimir (1996). Štikleci iz stare Koprivnice, Koprivnica
- ŠVARC, Krešimir (1998). Kratka povijest koprivničke židovske zajednice. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 378-383
- ŠVARC, Krešimir (1998). Danica, the First Ustashi Concentration Camp, Voice 1, pp 63-65, Zagreb
- ŠVARC, Krešimir (2000). The Jewish Community of Koprivnica Yesterday, Today, Tomorrow, Voice, 3, pp 14-15
- ŠVOB, Melita (1995). Židovi danas, Novi Omanut, Zagreb, 9, str.1-3.
- ŠVOB, Melita; BRČIĆ, Carmen; PODGORELEC, Sonja (1994). Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb, Migracijske teme, Zagreb, 10,1, str. 55-85.
- ŠVOB, Melita (1995). Migracije i promjene u židovskoj populaciji, Zagreb, Migracijske teme, Zagreb, 11, 3-4, str. 191-231.
- ŠVOB, Melita (1997). Židovi u Hrvatskoj - Migracije i promjene u Židovskoj populaciji, Židovska općina Zagreb i K.D. Miroslav Šalom Freiburger, Zagreb
- ŠVOB, Melita (1997). Židovska tradicija, Novi Omanut, Zagreb, 20, str. 6-10.
- ŠVOB, Melita (1997). Židovi Hrvatske i Izrael. Migracijske teme 13,4, str. 363-393,
- ŠVOB, Melita (1998). Promjene u populaciji Židova u Hrvatskoj od XVIII do XX stoljeća U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 287-310
- ŠVOB, Melita (1998). Židovska ženska društva između dva rata U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 287-310
- ŠVOB, Melita (1998). Jewish settlements and migrations on the eastern Adriatic coast. Symposium: Social and cultural history of the Jews on the eastern adriatic coast in the 16. Century. 26-28.8.1998, Dubrovnik
- ŠVOB, Melita (1998). Alije iz Hrvatske. U povodu 50.godišnjice osnivanja države Izrael, Ha-Kol 55-56, str. 8-15
- ŠVOB, Melita (1998): Naseljavanje Židova u Slavoniju, U: Migracije u Hrvatskoj, regionalni pristup. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, str.171-209
- ŠVOB, Melita (2000). Jews in Croatia. Holocaust victims an survivors, research and documentation Center, Zagreb
- ŠVOB, Melita (2001). Holokaust – dvije generacije kasnije, Novi Omanut 47-48, str. 1-3
- ŠVOB, Melita (2002). The Legacy of Holocaust survivors, Yad vashem, Jerusalem, April 2002.
- ŠVOB, Tvrtko (1995). Milenijski mitovi mržnje. Biološka kritika rasizma, Zagreb, Ex Ponto, Durieux.
- TABAIN, Veljko (2001). Židovi u Veloj Luci, Ha-Kol, 71, str. 50-58

- TADIĆ, Jorjo (1966). Doprinos Jevreja u trgovini s dalmatinskim primorjem u XVI i XVII veku, U: Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, str. 33-46.
- TAUBER, Leo (1998). Recognition for work with refugees, Voice, Židovska općina Zagreb, 1, 17-18
- TAUBER, Leo (1998). The New Robe for the Old Split Sinagogue, Voice, Židovska općina Zagreb, 1, pp 35-36
- The Jewish Communities Handbook 1991, Institute of Jewish Affairs, London.
- The Status of the Woman and Family according to Halakhah (1979), Committee on Status of Women ICJW, Jerusalem.
- TKALČIĆ, Ivan (1889). Povijesni spomenici Zagreba, Zagreb
- TOLENTINO, E. (1971). Fašistička okupacija Dubrovnika 1941-1945. godine i rješavanje «jevrejskog pitanja». Zbornik JIM, Beograd, 201-210
- Trieste – La porta di Sion, Storia dell' emigrazione ebraica verso la terra di Israele 1921-1940, Alinari, 1998, Firenze
- TRIGANO, Shmuel (1998). France Faces its Past, Policy Forum No 17, Institute of the World Jewish Congress, Jerusalem
- VAJS, Maks (1958). Prethodni rezultati popisa Jevreja u Jugoslaviji, Jevrejski Almanah 1957-58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 162-167.
- VASILJEVIĆ, Z. (1988). Sabirni logor Đakovo, Slavonski Brod
- VINCETIĆ, L. (1996). Antisemitizam u hrvatskoj katoličkoj štampi do Drugog svjetskog rata, U: Antisemitizam, Holocaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 54-64
- VOLNER Zdenko (1988). EZRA-Jevrejska štedna kreditna zadruga, U: 200 godina Židova u Zagrebu, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 80-81.
- WASSERSTEIN, Bernard (1997). Vanishing Diaspora, Penguin book
- WATERMAN, Stanley (1999). Cultural politics and European Jewry. JPR Policy Paper, London
- WEITZMAN, Leonore, J. (2000). Mask for Survival: The Experiences of Jews who Lived on False Papers During The Holocaust. In. Remembering for the Future, Oxford, Volume of Abstracts, pp 133
- WEISS, Marko (1998). Iz Povijesti Židovske općine u Virovitici. U: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu, Židovska općina Zagreb, str. 384-391
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1982). Demografija, Stanovništvo i Ekonomski razvitak, Zagreb, Informator
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1971). Stanovništvo Hrvatske, Studije, Zagreb, Školska knjiga
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1993). Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja, Zagreb, Globus

WIDGREN, J. (1992). Überblick über die Funktionsweise der Asylverfahren in Ländern Europas und der USA, U: Sozialwissenschaftliche Studien über das Weltfluchtungsproblem. Band I. Berlin, Edition Parabolis, str. 243-279

WISTRICH, R.S. (1993). Antisemitism in Europe since Holocaust. New York, The American Jewish Committee, Institute of Human Relations

WIDETZKY, Judi (1996). Have we Learned From History? Jewish Voluntary Organisation in Israel - Their Attitude Towards International Migration. Conference on Jewish Migration, Jerusalem, 1-11 July, 1996

WIESEL, Elie (1970). One Generation After, Schocken books, New York

WIESEL, Elie (1990). From the Kingdom of Memory: reminiscences. New York, London, Toronto. Summit B

YOUNG, James (1995). The Changing Shape of Holocaust Memory. New York, American Jewish Committee

ZAKOŠEK, Boris. Riječki pravедnik kvestor Giovanni Patalucci, Novi Omanut

ZARO, Amy (2000). The shift Towards Death: A comparison of the Nazi Euthanasia Program and Contemporary Euthanasia and Physician – Assisted Suicide Debates. In. Remembering for the Future, Oxford, Volume of Abstracts, pp 137

ZLATKOVIĆ- WINTER, Jelena (1987). Dijaspора i Židovi na području Jugoslavije, Migracijske teme, Zagreb, 3, 2 str. 161-175

ZRINYI, Karoly (1905) Csaktornya Monografija, Čakovec

ŽIDOV (Hajhudi), tjednik Saveza cionista, 1918-1941

ŽERJAVIĆ, Vladimir (1996). Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH, U: Antisemitizam, Holocaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb, str. 133-139.

ŽERJAVIĆ, Vladimir (1997). Population loses in Yugoslavia 1941-1945, Dom i svijet i Hrvatski institut za povijest, Zagreb

ŽIVAKOVIĆ- KERŽE, Zlata (1998). Židovi u Osijeku i njihov utjecaj na gospodarski i javni život grada na prijelazu dva stoljeća (1868.-1914.) U: Dva stljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, str. 428-435

Židovi na tlu Jugoslavije (1989). katalog izložbe, Muzejski prostor, Zagreb

ŽUGAJ, Vjekoslav (2001). Židovi novogradiškog kraja. Židovska općina Zagreb

IZVORI

Shematismus Cleri dioecesis Zagradiensis, 1809.

Podaci za župu Sv. Marka, Sv. Marije, župa Sv. Petra i Sv. Ivana, 1831.

Podaci za župe Sv. Marka, Sv. Marije, Sv. Petra i Sv. Ivana, 1857.

Statistische Uebersicht über die Bevölkerung und den Viegestand von Oesterreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859.

Miestopisni riečnik Kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije, uredio Vinko Sabljar, Zagreb, 1866.

Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta, izdala Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, a sastavio Kr. statistički ured u Zagrebu, 1889.

Glavni pregled političkog razdieljenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije. Glavni pregled uredjenja kr. sudovah prve molbe u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Pregled gradovah i podžupanijah i uredjenja upravnih općinah. Kazalo mjesta u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji sa naznačenjem obćinah, kojim pripadaju, 1880.

Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta po posjedcih popisa godine 1890, izdala Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemljaska vlada, a sastavio Kr. Statistički ured u Zagrebu, 1892.

Političko i sudbeno razdieljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju od 1. travnja 1903, izdala Kralj. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, sastavio Kr. zemaljski statistički ured, Zagreb, 1903.

Popis žiteljstva u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Publikacije Kraljevskog zemaljskog satističkog ureda u Zagrebu, LVII, LXIII, 1900. i 1910.

Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Demografske prilike po prebivalištima, Sastavio i izdao Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.

Političko i sudbeno razdieljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju od 1. siječnja 1913, izdala Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, sastavio Kr. zemaljski statistički ured, 1913.

Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Demografske prilike i zgrade za stanovanje, sa dva kartograma. sastavio i izdao Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.

Popis stanovništva 31. januara 1921, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd, knjiga I.

Prisutno stanovništvo (građansko i vojničko, trajno i prolazno prisutno) po veroispoviesti i po maternjem jeziku. Bosna i Hercegovina i Dalmacija. Hrvatska i Slavonija, Međumurje, ostrvo Krk sa općinom Kastav, 1921.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija, izdanje Opšte državne statistike, Sarajevo, 1932.

Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine, priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Savske banovine, Zagreb, 1937.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga I., izdanje Opšte državne statistike Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1937.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.

Glavni pregled Upravne podjele Banovine Hrvatske po općinama i srezovima sa glavnim rezultatima popisa stanovništva od 31. III. 1931. godine. Prisutno stanovništvo prema popisu od 31. III. 1931 po vjetoispovjesti, str. 298-328.

Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. maja 1938. Priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Zagreb, 1938.

Statistički godišnjak 1933, knjiga V. Kraljevina Jugoslavija, Beograd, 1935.

Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1938.1939, knjiga IX. Beograd, 1939.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Savezni zavod za statistiku, knjiga IX, Beograd, 1954.

Popis stanovništva 1953., knjiga I. Vitalna etnička obilježja, Savezni Zavod za statistiku, Beograd, 1959.

Popis stanovništva 1961, Knjiga I. Vitalna, etnička i migraciona obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1970.

Popis stanovništva i stanova 1971, knjiga VI. Vitalna, etnička i migraciona obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.

Popis stanovništva i stanova 1971. godine Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten 727. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.

Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Stanovništvo prema narodnosti po općinama. Republički zavod za statistiku, Dokumentacija 500, 1982.

Dokumentacija 501. Popis stanovništva 1981. Republički zavod za statistiku (RZS), SRH, Zagreb, 1982.

Statistički godišnjak 1918-1988. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989.

Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Bilten broj 1934. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1992.

Dokumentacija 881. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Popis stanovništva 1991. Republički zavod za statistiku, Zagreb.

Statistički ljetopis 1993. Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1993.

Statistički ljetopis Zagreba 1995, Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb.

Stanovništvo, kućanstva i stanovi 2001, Grad Zagreb, Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša, Odjel za statistiku, ur. Šabić Marija, Zagreb, 2002

Hrvatski državni arhiv (HDA) Zagreb

Fond 252, Židovski odsjek Ravnateljstva ustaškog redarstva

Fond 306, Zemaljska komisija za tvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ)

Fond 1076, Ponova

Dotrščina, projekt HDA

Arhiv Židovske općine Zagreb

Istupi iz židovstva 1941

Kartoteka jasenovačkih zatočenika

Kartoteka židovskog znaka, svibanj 1941

Popis žrtava lišenih života,

Zapisnici sastanaka Židovske općine 1941-1942

Knjiga umrlih

Bilten ŽOZ, 1-47, Zagreb 1987-1996

Ha-kol, glasilo židovske zajednice u Hrvatskoj, 48-, Zagreb, 1997-

Novi Omanut, Zagreb, 1993-

Voice, Zagreb, 1998-

Jevrejski historijski muzej (JIM) Beograd

Fond Židovska općina Zagreb

Baza podataka žrtava Holokausta Jugoslavije

Glasnik Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1919-1941

Jevrejski pregled, Beograd, 1950-

Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Sarajevo- Zürich, 1998

Stebebücher von Auschwitz, I-III, München – New providence- London-Paris, 1995.

Spiskovi preživelih Jevreja u Jugoslaviji, Autonomni odbor za pomoć, Beograd, SVJO, Beograd, 1946

Spomenica izraelske ferijalne kolonije u Zagrebu prigodom dvadesetpet godišnjice opstanka društva 1914-1939, Zagreb, 1940

Spomenica Kuratorija zaklade Lavoslav Schwarz u Zagrebu prigodom 30-godišnjice opstanka 1909-1939. Urednik Gavro Schwarz, Zagreb. Naklada Društva prijatelja Schwarzovog doma u Zagrebu, 1940

Spomenica 1919-1969, Savez jevrejskih opština, Beograd

Zahvala

Zahvaljujem se Židovskoj općini u Zagrebu i njenom predsjedniku prof. dr. Ognjenu Krausu za potporu mojim istraživanjima, osnivanje Istraživačkog i dokumentacijskog centra i štampanje ove knjige.

Zahvalna sam istraživačima Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu koji su doprinijeli štampanju prvog izdanja knjige, a osobito Carmen Brčić, Sonji Podgorelec, Pavlu Jonjiću i Jasni Blažević. Posebno se zahvaljujem Radovanu Švobu za izradu naslovne stranice knjige i Ružici Dulibi iz D-Grafa za štampanje knjige.

Zahvaljujem se recenzetima prvog izdanja knjige prof.dr. Ljubomiru Antiću i prof.dr. Adalbertu Rebiću te uredniku Branku Poliću. Zahvaljujem se recenzentima drugog izdanja knjige prof.dr. Ljubomiru Antiću i prof. dr. Ognjenu Čaldaroviću.

Posebno se zahvaljujem gospodinu Yechielu Bar-Chaimu iz JOINT-a za potporu mojim istraživanjima i štampanju ove knjige i Claims konferenciji za osnivanje i potporu Istraživačkog i dokumentacijskog centra koji je dao doprinos ovoj knjizi rezultatima svoje baze podataka i istraživanja.

Kompjuterizirana baza podataka o žrtvama Holokausta u Hrvatskoj osnovana je i rađena u izvanrednoj suradnji sa ing. Zoranom Mirkovićem i sa mladim suradnicima Zoranom Babićem, Leom Šiljak, Marinom Šprajc, Igorom Pahlinom, Ilanom Hadji-Ristićem i posebno Sašom Cvetkovićem i Silvijom Heim koji su strpljivo unosili podatke u bazu.

Zahvalu dugujem onima koji su mi je pomogli u prijevodu na engleski jezik, Jasni Blažević, Sonji Makek i posebno profesorici Sonji Bičanić što je omogućilo i čitateljima iz drugim zemalja da se upoznaju sa sadržajem knjige. Veliko znanje gospodina Zlatko Glücka i savjeti našeg «enciklopedista» Branka Polića pomogli su u oblikovanju teksta ove knjige.

Bez dragocjene donacije za nabavku opreme Istraživačkom i dokumentacijskom centru od Dr.Branko Weissa iz Züricha, rad u Centru i na bazi podataka bio bi mnogo duži i mukotrpniji.

Zahvalna sam svima koji su mi pomogli u sakupljanju dokumenata i podataka, bibliotekama i arhivima u Hrvatskoj i inozemstvu: Hrvatskom državnom Arhivu (Dr. Kolanović Josip, Mr. Miljenko Pandžić i Mr. Slavica Pleše), Hrvatskom povijesnom muzeju (Mr. Lucija Bienovsky, Mr. Rhea Ivanuš i Nataša Mataušić), Mr. Mati Rupiću, direktoru spomen područja Jasenovac, Jevrejskom istorijskom arhivu i muzeju u Beogradu (Milica Mihaljević i Vojislava Radovanović); Arhivu Eventov u Jeruzalemu (Cvi Loker, Rahel Loker i Ita Lador), Yad Vashemu (osobito Miriam Aviezer i Alexander Avram), Institute of Jewish Policy u Londonu i United States Memorial Museum.

Zahvalna sam gospodinu Eli Spanicu iz WRJO i dr.Avi Bekeru iz Instituta Svjetskog Židovskog kongresa za potporu mojem radu na humanitarnim fondovima za osobe koje su preživjele Holokaust.

Posebnu zahvalu dugujem svim Židovskim općinama u Hrvatskoj čiji su mi predsjednici i suradnici (Dr.Đorđe Pal, Dr. Horović Bruno, Ferrera Miriam, Tauber Eduard, Zoran Morpurgo, Prelević Bianka, Engel Josip, Vlado Kohn, Bezinović Agica, Irena Korda, Krešić Tito, Fischer Darko, Beismann Edita, Spicer Anđela, Weiss Marko, Krešimir Schwarz, Zla-

tko Bienenfeld, Weisz–Maleček Renee i mnogi drugi) pomogli u sakupljanju dokumenata i podataka. Posebno sam zahvalna članovima Udruge osoba koje su preživjele Holokaust i Uniji židovskih žena u Hrvatskoj (Bianka Auslender i Mira Altarac Hadji-Ristić), Domu «Lavoslav Schwarz» (Dr. Reiner Nada i Paula Novak) i mnogim drugim pojedincima.

Veliku zahvalu dugujem gospođi Almeidi Kota i njenom timu u Matičnom uredu Općine centar u Zagrebu koji su mi omogućili istraživanje starih židovskih matičnih knjiga ženidbe, umrlih i rođenih u Zagrebu.

Posebnu zahvalu iskazujem vladama Kraljevine Španjolske i Francuske koji su svojim donacijama pomogli Centar i njegova istraživanja.

Zahvaljujem se Ministarstvu kulture i Ministarstvu znanosti i tehnologije za potporu mojim istraživanjima i štampanju ove knjige.

Zahvalna sam dr. Feliksu Tobleru iz Gradišča (Burgenlandische Landesarchiv und Stad-tarchiv u Eisenstadtu) i gospodinu Robertu Sušiću, voditelju Austrijskog kulturnog foruma u Zagrebu, za pomoć u istraživanju porijekla Židova u Hrvatskoj.

Zahvalna sam gospodinu Bojanu Krstiću i njegovoj ekipi iz studija Bakal za pripremu i prijelom teksta moje knjige.

Posebno sam zahvalna mojoj dragoj obitelji, suprugu Tvrtku Švobu i kćerki Dubravki i njenoj obitelji za razumijevanje i strpljivost u toku pisanja ove knjige.

Acknowledgements

I am very grateful to the Jewish community in Zagreb and their president Prof. Ognjen Kraus for supporting my research, establishing the Research and Documentation Center and printing this book.

I am grateful to researcher in the Institute for Migration and Ethnic Studies who contributed to the first edition of the book: Carmen Brčić, Sonja Podgorelec, Pavle Jonjić and Jasna Blažević.

My special thanks go to Radovan Švob for the cover design and Ružica Duliba from D-Graf for printing a book.

I am grateful to the reviewers of the first edition of the book prof. Adalbert Rebić and prof. Ljubomir Antić and to Branko Polić, editor. Special thanks to the reviewers of the second edition of the book prof. Ognjen Čaldarović and prof. Ljubomir Antić.

Special thanks also to Mr. Yechiel Bar-Chaim from the American Joint Distribution Committee for his support in my research and publishing this book. I am grateful to the Claims conference for establishment and support of the Research and Documentation Center, which contributed to the new material presented in this book.

The Database project of the Holocaust victims in Croatia has been realized by the wonderful cooperation with Zoran Mirković, who created the basis, and my young assistants: Zoran Babić, Lea Šiljak, Marina Šprajc, Igor Pahlina, Ilan Hadji-Ristić and especially Saša Cvetković and Silvia Heim who filled in the computer data.

Thanks to all who helped me in translation Jasna Blažević, Sonja Makek and especially prof. Sonia Bičanić. Thanks to Mr. Zlatko Gluck and Mr. Polić Branko who helped me in Croatian text.

Without generous donation for equipment from Dr. Branko Weiss in Zurich, the work on the database would have taken much longer and presented more problem.

Special thanks to Mr. Eli Spanic from WRJO and dr. Avi Beker from Institute of the World Jewish Congress for their support during my work with Humanitarian fund for Holocaust survivors.

I am grateful to all who helped me to collect documents and data, to libraries and archives in Croatia and abroad, in the first place: the Croatian state Archives (dr. Kolanović Josip, Mr. Miljenko Pandžić and Mr. Slavica Pleše), Croatian History Museum (Mr. Lucija Bienovsky, Mr. Rhea Ivanuš and Nataša Mataušić), to Mate Rupčić director of Jasenovac memorial, to Jewish History Museum and archives in Belgrade (Milica Mihaljević and Vojislava Radovanović), Archiv Eventov (Zvi Loker, Rahele Loker i Ita Lador) Yad Vashem (especially Miriam Aviezer and Alexander Avraham), Institute for Jewish Policy Research in London and United States Holocaust memorial Museum.

My great thanks to all Jewish communities in Croatia whose presidents and co-workers (dr. Đorđe Pal, Dr. Horović Bruno, Ferrera Miriam, Tauber Eduard, Zoran Morpurgo, Prelević Bianka, Engel Josip, Vlado Kohn, Bezinović Agica, Irena Korda, Krešić Tito, Fischer Darko, Beismann Edita, Anđela Spicer, Weiss Marko, Krešimir Schwarz, Zlatko Binenfeld,

Weisz-Maleček Renee and many other, provide the Center with documents and data, and especially to the Holocaust survivors and their Association, Women's section (Bianka Auslander and Mira Altarac), Old age home «Lavoslav Schwartz» (Dr. Reiner Nada and Novak Paula) and many individuals.

My special thanks to the Almeida Kota and her team in Town office-Center where I have possibility to research old Jewish books of marriages, deaths and Jews who has been born in Zagreb from 1861-1949 year.

My great thanks go to the Spanish and French governments for their support of research in the Center.

My special thanks go to the Ministry for Science and Technology and Ministry of Culture for the support in my research and publishing this book.

I am also grateful to my dear family, my husband Tvrtko and daughter Dubravka and her family, for their understanding and patience in the course of my writing this book.

I am grateful to dr. Feliks Tobler from Gradišće (Burgenlandische Landesarchiv und Stadtarchiv u Eisenstadtu) and Mr. Rober Sučić from Austrian Cultural Forum in Zagreb for the help in investigation about origin Jewish families in Zagreb.

My special thanks to Bojan Krstić and his team from Bakal Studio for the technical support on my book.

Bilješka o autorima

Dr. Melita Švob (rod. Steiner) rođena je 1931. godine u Zagrebu gdje je završila školovanje i 1958. Prirodoslovno-matematički fakultet. Doktor je bioloških znanosti od 1964. godine. Bila je asistent na Medicinskom fakultetu, habilitirani docent na Prirodno-matematičkom fakultetu i viši znanstveni suradnik u Zavodu za kožne i venerične bolesti u Sarajevu. Godine 1977. je izabrana za profesora za histologiju i embriologiju Medicinskog fakulteta u Tuzli i 1980. za profesora biologije na Prirodoslovno-matematskom fakultetu u Splitu.

Od 1979. do 2000. godine radi u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu gdje vodi projekte o zdravstvenim i psihosocijalnim problemima djece u migraciji, djeci izbjeglicama i prognanicima. Istraživala je položaj žena u obitelji u migraciji i povratku. Surađivala je na projektu internih migracija i bila u više mandata predsjednik Znanstvenog vijeća Instituta. Dr. Švob je autor 4 knjige udžbenika i priručnika za studente i dvije knjige o Židovima. (« Židovi u Hrvatskoj – migracije i promjene u židovskoj populaciji» i «Jews in Croatia- Holocaust victims and survivors»). Napisala je brojne znanstvene i stručne radove.

Posljednjih deset godina istražuje Židovsku populaciju u Hrvatskoj i vodi projekte «Židovska općina Zagreb (Ministarstvo znanosti) i «Demografska istraživanja židovske populacije u Hrvatskoj» (Otvoreno društvo). Voditelj je međunarodnog projekta (za Hrvatsku) «Internationales Lernen» u kojem sudjeluje pet evropskih zemalja (Evropska zajednica i Ministarstvo znanosti u Hrvatskoj). Rezultati tih istraživanja su prezentirani u 4 knjige publicirane u inozemstvu.

Sada vodi projekt «Mladi između evropskih, nacionalnih i regionalnih orijentacija» u suradnji s evropskim zemljama i koji je odobren od Ministarstva znanosti i tehnologije RH.

Dr. Švob je direktor Istraživačkog i dokumentacijskog centra osnovanog 2000. u Židovskoj općini u Zagrebu uz potporu Claims konferencije i JOINT-a i koji je od 2002. godine samostalna institucija. Osnovala je bazu podataka zajedno s ing. Zoranom Mirkovićem za žrtve i preživjele Holokausta.

Predsjednik je Udruge Holokaust preživjelih u Hrvatskoj i predsjednik Unije židovskih žena Hrvatske. Izabrani je član Vijeća židovske općine u Zagrebu.

Ing. Mirković Zoran rodio se u Zagrebu 1947. godine. Završio je fakultet strojarstva i brodogradnje. Stručnjak je za kompjutorsko programiranje i dugogodišnji suradnik na projektima Židovske općine, osobito na bazi podataka u Istraživačkom i dokumentacijskom centru. U više navrata je izabran u Vijeće Židovske općine u Zagrebu.

Note on the authors

Dr Melita Švob (b. Steiner) was born in Zagreb in 1931. She graduated from the Mathematics and Natural Sciences Faculty of Zagreb University (1958) and gained her doctorate in biological sciences in 1964.

She was assistant at the Faculty of Medicine, docent at the Natural Sciences Faculty and senior scientific associate at the Institute for the Study of Dermatological and Venereal Disease in Sarajevo. In 1977 she was elected professor and head of the chair for histology at the Medical Faculty in Tuzla and in 1980 professor of biology at the Natural Sciences and Mathematical Faculty (Split)

From 1979-2000 Melita Švob was senior scientific associate at the Institute for Migration and Nationalities in Zagreb where she headed a research project on the psychological and health problems of children in migration and refugees and the position of women in families which had migrated. She was an associate in the project on Internal Migration and for a number of terms has been president of the Scientific board of institute.

She is the author of 4 books (texts books and manuals) for students and two books concerning Jews ("Jews in Croatia- Migrations and changes in Jewish population" and "Jews in Croatia- Holocaust victims and survivors"). She has also written numerous scientific and professional papers.

For the last ten years she has been engaged in research in the Jewish population in Croatia and was head of the project "The Jewish Community in Croatia" (Ministry of Science, Republic of Croatia) and "Demographic Research into the Jewish Population in Croatia" (Open Society Institute, Croatia).

She was organizer of the project Internationales Lernen for Croatia in which five European countries are involved (financed by the European community and the Ministry of Science, Croatia) and is presently Croatian organizer of the international project (Youth in Europe between European and national orientation). The results of this project have been presented in four books published abroad.

She is director of the Research and Documentation Center inaugurated in 2000 in the Jewish community, Zagreb, with the support of the Claims conference and JOINT. She has founded, together with eng Mirković Zoran, a database of victims of the Holocaust and a database of persons who survived the Holocaust and is president of their society. She is president of the Union of Jewish women in Zagreb and Croatia and elected member of the Council of Jewish Community in Zagreb.

Eng. Mirković Zoran was born in Zagreb in 1947. He graduated from Faculty of Technical sciences in Zagreb. He is expert - computer programmer and many years cooperate with Jewish community in Zagreb and on the database in Research and documentation Center. He was several times elected member of the Council in Jewish community Zagreb.

Upitnik i dopuna podataka

Šalje:
Ime
Prezime
ulica i kućni broj
Pošt. br. i mjesto
Država
Telefon/fax
E-pošta

CENDO Istraživački i dokumentacijski centar
Research and documentation center
10000 Zagreb, Pošt. pretinac 284
Palmoćeva 16
Hrvatska

Molim da u Vašem arhivu i bazi podataka potražite podatke za:

Prezime i ime, djevojačko prezime
Ime oca (majke)
Godina (datum) rođenja
Mjesto rođenja
Zanimanje
Mjesto boravka 1941.
Zadnje mjesto poznatog boravka (adresa)
Poznati su mi slijedeći podaci (detalji)

Imenovana osoba nalazi se u Vašoj knjizi na stranici i molim:
da mi pošaljete dopunske podatke:

da ispravite (dodate) podatke:

Napomena: Pošaljite ovaj upitnik na adresu Istraživačkog i dokumentacijskog Centra u kojem će se potražiti podaci za osobu koju ste naveli. Rezultat ćete dobiti, besplatno, u najkraćem roku, poštom (molim platite poštarinu) ili E-mailom na Vašu adresu.

Ukoliko želite poslati detaljniji upit ili podatke učinite to na dopunskom listu papira i pošaljite u pismu na gornju adresu.

Ukoliko želite podatke za više od jedne osobe, molim kopirajte ovaj upitnik i pošaljite za svaku osobu posebno. Cijena usluge pretraživanja i slanja podataka je 100 kn (15 EU) + poštarina.

POPIS TABLICA LIST OF TABLES

Table 1:	Pregled Političkog razdieljenja, pučanstva i poveršine (V. Sabljar), 1866	str. 42
	Survey of political division, population and area	
Table 2:	Židovi u popisu stanovništva 1857.godine po naseljima	str. 43
	Settlement and number of Jews, 1857	
Table 3:	Naselja i stanovništvo u njima prema popisima stanovništva Hrvatske 1857,1900,1931 i 1971 godine	str. 44
	Settlement and population according to 1857,1900,1931 and 1971 censuses	
Table 4:	Židovi u popisu stanovništva 1857. godine u županijama	str. 51
	Jews according to 1857 census, by counties	
Table 5:	Ukupno stanovništvo i Židovi u popisima 1880-1910 po županijama	str. 56
	Population and Jews according to 1880-1910 censuses, by counties	
Table 6:	Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1880-1910	str. 57
	Jews in the Kingdom of Croatia and Slavonia 1880-1910	
Table 7:	Židovi u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1921 i 1931 godine po kotarevima (općinama i gradovima) svrstanih po abecednom redu	str. 90
	Jews in Croatia according to 1921 and 1931 censuses, by districts, communes and towns	
Table 8:	Židovi prema popisu stanovništva u kotarevima i gradovima u Savskoj banovini	str. 97
	Jews according to 1931 census in districts and towns in Savska banovina	
Table 9:	Židovi u popisu stanovništva 1931.godine prema obredima	str. 99
	Jews in 1931 census in banovine by rites	
Table 10:	Židovi u Hrvatskoj 1857-1931-,postotak u gradovima	str. 99
	Jews in Croatia from 1857-1931, percentage in towns	
Table 11:	Broj rođenih u sefardskoj židovskoj općini u Zagrebu	str. 110
	Birth in Jewish community Zagreb-Sephardim	
Table 12:	Broj rođenih u ortodoksnoj židovskoj općini u Zagrebu	str. 113
	Birth in the orthodox Jewish community in Zagreb	
Table 13:	Organizacija židovskih općina 1929/1930	str. 114
	Organizations of the Jewish communities in 1929/1930	
Table 14:	Učenici u židovskim školama 1929/1930 po općinama	str. 143
	Pupils in Jewish and public schools by communes, 1929-1930	
Table 15:	Židovski studenti u Jugoslaviji 1928-1938	str. 144
	Jewish students , 1927-1937	

Table 16:	Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj i Slavoniji ..... str. 159 Women organisations in Croatia and Slavonia
Table 17:	Židovske ženske organizacije i aktivistkinje 1929/1930 ..... str. 169 Jewish women organizations and activists, 1929-1930
Table 18:	Lista zatočenica u logoru Loborgrad (iz Hrvatske na dan 10.4.1942) ..... str. 178 List of the women in camp Loborgrad (from Croatia – date April 10, 1942)
Table 19:	Omladinci stradali u Jadovnom ..... str. 213 Jewish Youth killed in camp Jadovno
Table 20:	Židovske općine u Hrvatskoj – prije i poslije Holokausta ..... str. 267 Jewish communities in Croatia before and after the Holocaust
Table 21:	Židovske općine koje više ne postoje ..... str. 268 Jewish communities which do not exist any more str. 225
Table 22:	Židovske općine koje postoje u Hrvatskoj i preživjeli (1999) ..... str. 269 Jewish communities in Croatia and survivors (1999)
Table 23:	Dobna struktura članova Židovske općine u Zagrebu 1941. godine (baza podataka) ..... str. 285 Age structure of the members of Jewish Community in Zagreb 1941 (database) str 236
Table 24:	Članovi Židovske općine Zagreb (1941) koji su rođeni u Zagrebu i preživjeli ..... str. 287 Members of the Jewish community Zagreb- born in Zagreb and survived
Table 25:	Godina i vrsta zločina ..... str. 288 Year and type of crime
Table 26:	Mjesto zločina ..... str. 293 Place of killing
Table 27:	Broj Židova u Hrvatskoj u popisima stanovništva poslije II.svjetskog rata ..... str. 379 The number of Jews in censuses after World War II
Table 28:	Osobe «Mojsijeve vjere» prema narodnosti u popisu stanovništva 1953. .... str. 380 Persons of "Moses' faith" by nationality according to 1953
Table 29:	Židovi prema popisu u Židovskim općinama Jugoslavije 1957. .... str. 381 Jews according to the register of Jewish communes of Yugoslavia in 1957
Table 30:	Broj Židova u Židovskim općinama Jugoslavije u 1957. .... str. 382 Jews in Jewish communes of Yugoslavia in 1957
Table 31:	Domaćinstva u analizi Židovskih općina 1971.godine ..... str. 383 Surveyed households of Jewish communes in 1971
Table 32:	Broj članova u domaćinstima 1971 ..... str. 384 Number of members in Jewish households 1971

Table 33: Porijeklo oca i majke	str. 384
Origin of mother and father	
Table 34: Židovi u popisu stanovništva 1931.godine,prema obredima	str. 385
Jews according to 1931 census by rites	
Table 35: Židovi prema mjestu rođenja i mjestu obitavanja u židovskim općinama 1971	str. 386
Jews according to place of birth and residence in the 1971	
Table 36: Židovi prema spolu i starosti 1971. godine	str. 387
Jews by sex and age in Jewish communes in 1971	
Table 37: Židovi u popisima stanovništva Jugoslavije 1961. i 1971. godine	str. 388
Jews according to 1961 and 1971 censuses by republics	
Table 38: Židovi u popisima stanovništva Hrvatske 1971 i 1991.godine (prema narodnosti)	str. 388
Jews according to censuses 1971 and 1991 (by nationality)	
Table 39: Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 1981. godine	str. 391
Jews according to 1981 census of Croatia	
Table 40: Židovi u popisu stanovništva 1991.	str. 392
Jews according to 1991 census of Croatia	
Table 41: Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova 1953,1961,1971 i 1991. u %	str. 396
Population and Jews according to age groups in 1953, 1961,1971 and 1991 censuses	
Table 42: Dobna struktura Židova prema istraživanju 1971. godine	str. 397
Jews in communities (1971) according to age groups	
Table 43: Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 1995	str. 398
Age structure of the jewish community in Zagreb, 1995	
Table 44: Umrli u staračkim domovima (iz knjige umrlih za vrijeme Holokausta)	str. 421
Death in old age homes during the Holocaust	
Table 45: Popis prvih Židova u Zagrebu, 1808. godine (G.Schwarz)	str. 445
List of the first Jews in Zagreb, 1808 (G. Schwarz)	
Table 46: Popis Židova na Kaptolu 1812 (G. Schwarz)	str. 446
List of the jews in Kaptol 1812	
Table 47: Pregled broja stanovnika i Židova u Zagrebu	str. 451
Survey of the number of inhabitants and Jews in Zagreb	
Table 48: Stanovništvo grada Zagreba prema vjeroispovjesti 1900-1931	str. 452
The population of Zagreb by religion 1900-1931	
Table 49: Mjesto rođenja članova Židovske općine Zagreb (1941)	str. 463
Jews in Zagreb (1941) according to place of birth	

Table 50:	Članovi židovske općine Zagreb (1941) rođeni u Bosni i Hercegovini	str. 464
	Members of Jewish community Zagreb (1941) born in Bosnia and Herzegovina	
Table 51:	Ženidbe u zagrebačkoj Židovskoj općini od 1858 do 1879.godine	str. 465
	Marriages in Jewish community Zagreb (1858-1879)	
Table 52:	Zanimanja članova Židovske općine u Zagrebu (1941)	str. 476
	Members of Jewish community Zagreb (1941) by occupation	
Table 53:	Zanimanja prema popisu stanovništva 1931 (za Zagreb)	str. 480
	Occupation according to census in 1931 (for Zagreb)	
Table 54:	Advokati, liječnici, veterinari i farmaceuti Židovske općine u Zagrebu (1941)	str. 484
	Lawyers, doctors, veterinary and pharmacist in Jewish community Zagreb (1941)	
Table 55:	Natalitet Židova u Zagrebu od 1891. do 1948. godine	str. 489
	Birth-rate of Jews in Zagreb 1891-1948	
Table 56:	Mortalitet u Židovskoj općini u Zagrebu od 1891. do 1948. godine	str. 491
	Mortality in Jewish community Zagreb 1891-1948	
Table 57:	Vjenčanja i rastave u Židovskoj općini u Zagrebu od 1858. do 1948. godine	str. 493
	Marriage and divorce in Jewish community Zagreb 1858-1948	

POPIS SLIKA LIST OF ILLUSTRATIONS

- Slika 1. Uljna lampa sa menorom, Salona ..... str. 28
Jewish oil lamp with menorah, Salona
(From: Kečkemet Duško, The place of Jews in the history of the city of Split, Split, 1984).
- Slika 2. Nadgrobni spomenik iz 4. stoljeća koji spominje Židove, Solin ..... str. 31
Fourth century tombstone in Solin which mentions Jews (as illustration 1)
- Slika 3. "Lutajući Židov", grafika Françoisa Georgina iz 1820, prikazana na izložbi u Parizu 2002. godine ..... str. 36
Françoise GeorGIN (1820) graphic from Exhibition in Paris (2002).
- Slika 4. Naslovna stranica knjige Hevre Kadishe u Zagrebu iz 1854. godine. .... str. 50
The first page of the registry of Hevra Kadisha in Zagreb, 1854. (From Jewish heritage in Zagreb, 1993)
- Slika 5. Ulica «Getofl u Dioklecijanovoj palači u Splitu ..... str. 70
Ghetto in Diocletians palace in Split
(From: Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split, 1984).
- Slika 6. Unutrašnjost sinagoge u Splitu izgrađene 1500. godine. .... str. 71
The interior of the Split synagogue built in 1500 (From Jewish heritage in Zagreb, 1993)
- Slika 7. Židovsko groblje na Marjanu. .... str. 71
The Jewish graveyard on Marjan Hill.(From Jewish heritage in Zagreb, 1993)
- Slika 8. L.F. Cassas: Splitska luka u 18.stoljeću. .... str. 71
L.F. Cassas: The port of Split (18th century)
(From: Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split, 1984).
- Slika 9. Vid Morpurgo (1838-1911)delegat u Dalmatinskom parlamentu, bankar, industrijalac i publicist ... str. 71
Vid Morpurgo (1838-1911) delegate in the Dalmatian parliament, banker, industrial magnate and publisher.
(From: Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split, 1984).
- Slika 10. Knjižara Vida Morpurga. .... str. 72
Vid Morpurgo's bookshop
(From: Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split, 1984).
- Slika 11. Odlazak židovske djece bez roditelja iz Splita u Italiju (1942). .... str. 72
Jewish orphans in Split leaving for Italy (1942)
(From: Kečkemet Duško: The place of Jews in the history of the city of Split, 1984).
- Slika 12. Svečano otvaranje, u rujnu 1996, obnovljene sinagoge u Splitu (prvi puta spomenute na tom mjestu godine 1630). .... str. 72
Ceremonius opening on September 1996 of the refurbished synagogue in Split (mentioned on present site in year 1630) (From Voice 1998, pp 35).
- Slika 13. Židovska sinagoga u Dubrovniku u Žudioskoj ulici, na mjestu gdje je nekada bilo geto. .... str. 73
Jewish synagogue in Dubrovnik (established in 1408) in Žudioska (Jewish) street, situated in the former Ghetto. (From Voice 3, 2000, pp21)

- Slika 14. Unutrašnjost sinagoge u Dubrovniku. .... str. 73
Interior of the Jewish synagogue in Dubrovnik (From Jewish heritage in Zagreb, 1993).
- Slika 15. Dubrovačko Židovsko groblje Boninovo. Nadgrobne ploče su donesene sa starog groblja. .... str. 73
The Jewish cemetery Boninovo in Dubrovnik. Tombstones were brought from the former old cemetery. (From Jewish heritage in Zagreb, 1993).
- Slika 16. Svečano otvorenje obnovljene sinagoge u Dubrovniku na Rosh Hashana (Nova godina) 5758. Zgrada sinagoge je bila oštećena u potresu i pogotkom granata u ratu 1991. .... str. 74
The festive opening of the reconstructed Dubrovnik synagogue for Rosh Hashana 5758. Synagogue building was damaged in earthquakes and by direct grenade shots during the war in 1991. (From Voice 1, 1998, pp 37)
- Slika 17. Obitelj Tolentino: Jakob, Flora i djeca Moši, Reny, Simha i Pepica. .... str. 74
Tolentino family: Jakob, Flora and children Moši, Reny, Simha and Pepica. (From Bernard Stulli, Jews in Dubrovnik, 1989, pp 65).
- Slika 18. Nadgrobni spomenik obitelji Tolentino. .... str. 74
Tombstone of the family Tolentino. (From Bernard Stulli, Jews in Dubrovnik, 1989, pp 92).
- Slika 19. Ortodoksna sinagoga u Rijeci. .... str. 75
The orthodox synagogue in Rijeka. (From Voice 1, 1998, pp 39).
- Slika 20. Unutrašnjost riječke sinagoge. Aron Kodeš donesen iz Ankone. .... str. 75
The interior of the Rijeka synagogue. Aron Kodesh brought to Rijeka from Ancona. (From Jewish heritage in Zagreb, 1993).
- Slika 21. Riječko Židovsko groblje Kozala. .... str. 75
The Jewish cemetery Kozala. (From Jewish heritage in Zagreb, 1993).
- Slika 22. Ispraćaj iseljenika u Izrael 1948. godine. .... str. 136
"Seeing off" the emigrants to Israel in 1948. (From Spomenica 1919-1969, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, pp 145)
- Slika 23. Theodor Herzl, 1897. na I. cionističkom kongresu u Baselu. .... str. 137
Theodor Herzl, 1897 at the First Zionist Congress (From «The Legacy», ed. Yehuda Menachem, Jerusalem, 1998, pp 34)
- Slika 24. Theodor Herzl (1860-1904) sa svojom djecom ..... str. 137
Theodor Herzl (1860-1904) with his children (From «The Legacy», ed. Yehuda Menachem, Jerusalem, 1998, pp 34)
- Slika 25. Šatorsko naselje "Ma'abarot" za nove useljenike u Izrael ..... str. 137
Ma'abarot camp for new olim to Israel (From «The Legacy», ed. Yehuda Menachem, Jerusalem, 1998, pp 16)
- Slika 26. "Independence hall", Muzej u Tel Avivu u zgradi u kojoj je proglašena država Izrael 14. svibnja 1948. (iz prospekta) ..... str. 138
"The Independence hall" in the building in Tel Aviv where the state Israel has been proclaimed on May 14, 1948.

Slika 27. Slike sa broda «Kefalos», 1948.	str. 138
Photos from the boat Kefalos, 1948 (From Bilten, 1, Tel Aviv 1999).	
Slika 28. Prva grupa omladinaca Hašomer Hacaira u Izraelu	str. 138
First group of Hašomer Hacair in Erec Israel	
Slika 29. Zgrada Židovske općine u Zagrebu, Palmotićeve 16, gdje je bila Židovska škola prije rata	str. 144
The building of the Jewish community in Zagreb, Palmotićeve street , in which was Jewish school before the War	
Slika 30. Židovska škola u Palmotićevoj 16, razred III b iz 1934/1935 godine	str. 145
The Jewish school at Palmotić street, Grade III.b, 1934/1935 School Year (From Voice 3, 2000, pp 58)	
Slika 31. Djeca u logoru Jasenovac	str. 152
Children in camp Jasenovac	
Slika 32. Djeca u ustaškom logoru u Jaski	str. 153
Children in the camp Jaska	
Slika 33. Djeca u logoru Kampor na otoku Rabu	str. 153
Children in the camp Kampor on island Rab	
Slika 34. Pionir- partizan Danko Goldstein (Ivin) 1944. sa majkom Leom u partizanskoj bolnici u Petrovoj Gori Pioneer- partisan Danko Goldstein (Ivin) 1944. with mother Lea in the Partisan hospital in the mountain Petrova Gora (from the book Jasminka Domaš: Mishpocha , Zagreb, 1966)	str. 153
Slika 35. "Škola" na Oslobođenom teritoriju	str. 154
"School" on the free territory	
Slika 36. Škola u izbjegličkom logoru El Shat	str. 154
School in the refugee camp El Shat	
Slika 37. Škola u izbjegličkom logoru El Shat	str. 154
School in the refugee camp El Shat	
Slika 38. Teku učenika u izbjegličkom logoru El Shatt	str. 155
Exercise book for pupils in refugee camp El Shat	
Slika 39. Matilda Deutsch Pl. Maceljjski, osnivač i donator ferijalnih domova za židovsku djecu	str. 173
Matilda Deutsch Pl. Maceljjski, founder and donor of the Ferial homes for Jewish children	
Slika 40. Ferijalni dom za Židovsku djecu "Vila Antonia" u Crikvenici	str. 173
Ferial home for Jewish children in Crikvenica	
Slika 41. Djeca u Crikvenici	str. 173
Children in Crikvenica	
Slika 42. Djeca u Crikvenici	str. 174
Children in Crikvenica	

Slika 43. Djeca u Cikvenici	str. 174
Children in Crikvenica	
Slika 44. Logor Đakovo bio je smješten u starom mlinu	str. 176
Camp Đakovo has been located in old mill.	
Slika 45. Spomen ploča na zgradi bivšeg logora Đakovo	str. 177
Memorial plaque on the wall of camp building	
Slika 46. Groblje u Đakovu sa grobovima 569 žrtava logora	str. 177
Graves of the prisoners (569) in camp Đakovo	
Slika 47. Komemoracija na groblju u Đakovu koju svake godine organizira Židovska općina Osijek	str. 177
Commemoration on the camp cemetery in Đakovo, organised by Jewish community in Osijek	
Slika 48. Tradicionalno venčanje u Židovskoj općini Zagreb, 2002. godine	str. 197
Traditional Jewish marriage in Jewish community Zagreb, 2002	
Slika 49. Pioniri u "Erec Izraelu"	str. 204
Pioneers at "Erec Israel" (from Women in Israel, 1993)	
Slika 50. Židovsko gombalačko društvo Makabi u Zagrebu, nogometna sekcija	str. 205
Jewish football sport club Macabi in Zagreb	
Slika 51. Židovski športski klub Makabi iz Osijeka	str. 205
Jewish sport club Macabi from Osijek	
Slika 52. Židovski športski klub "Herut" iz Vinkovaca	str. 205
Jewish sport club "Herut" from Vinkovci	
Slika 53. "Kvuca Avuka", Mojstrana 1936	str. 206
Slika 54. "Kvuca Binjan", Vučja jama 1936	str. 206
Slika 55. "Pijul" u Vučju jamu, 1936	str. 206
Slika 56. "Pijul" na Bled, 1937	str. 207
Slika 57. "Kvuca Tel-Haj", 1939	str. 207
Slika 58. "Kvuca Binjan", Zvornik 1940	str. 207
Slika 59. Ljetna "Mošava", Mojstrana 1937	str. 208
Slika 60. "Mošava", Vinkovčani, Radalj 1939	str. 208
Slika 61. Zimska "Mošava" Fruška Gora 1940	str. 208
Slika 62. Logor Danica, ulaz. Komemoracija održana 23. studenog 1997.	str. 211
The entrance into the Danica concentration camp Commemoration held on November 23, 1997. (From Voice 2, 1998, pp 63)	

- Slika 63. Postavljanje spomen ploče u židovskoj općini u Zagrebu s imenima omladinaca ubijenih u Jadovnom 1941. .... str. 212
 Jewish community in Zagreb. The memorial plaque with the names of young men murdered in Jadovno 1941.
- Slika 64. Spomen ploča na omladince ubijene u Jadovnom 1941 postavljena je i u "Ghetto Fighter's House" u Izraelu. .... str. 212
 The memorial plaque with the names of youth murdered in Jadovno 1941 has been erected in Ghetto Fighther House in Israel.
- Slika 65. Nova generacija: mlade učiteljice židovstva sa diplomama koledža Mahon Gold u Izraelu (2002) .... str. 223
 New generation: young Jewish teachers with their diplomas from college Mahon Gold in Jerusalem (2002)
- Slika 66. Evidencija (karton) slanja paketa u logor Jasenovac ..... str. 230
 Prisoner Card from camp Jasenovac with the date when he received the parcel and the date when he last time send a message.
- Slika 67. Zlato, satovi i dragocjenosti koje su otele ustaše pronađene u jednom zagrebačkom samostanu 1945. .... str. 234
 The looted gold, watches and jewellery that was concealed by ustasha was found in one monastery in Zagreb 1945.
- Slika 68. Obiteljsko stablo Slavka Scheibera s imenima članova obitelji koji su ubijeni u logorima Auschwitz i Dachau ili poginuli u NOB (partizanima). .... str. 245
 Family Trees of the members who has been killed in camps or fall in NOB.
 Donated by Scheiber Slavko
- Slika 69. Obiteljsko stablo koje je rekonstruirao ing Aleksandar Maksimović (Alfred Fellner) sa imenima članova obitelji koji su stradali u Holokaustu. .... str. 246
 Family trees of Aleksandar Maksimović with names of members who has been killed in Holocaust
- Slika 70. Članova obitelji Atijas: Obiteljska slika iz 1936: otac Moric Atijas, umro u Sarajevu 1937; Majka Merjam rođ. Kabiljo bila u logorima Kruščica i Loborgrad, ubijena u Auschwitzu; starija sestra Rikica, logor Đakovo; Brat Samuel-Sami bio u logorima Kruščica i Jasenovac, ubijen 1942; mlađa sestra Flora bila s majkom u logorima, ubijena u Auschwitzu; Jakob Atijas, sin, bio u logoru Kruščica i Jasenovac odakle je pobjegao 15.3.1941. On je donirao slike i podatke. .... str. 247
 Members of the Atias family, killed in camps. Donated by Jakob Atijas who escaped from Jasenovac.
- Slika 71. Članova obitelji Vajs ubijenih u Holokaustu: Mr. ph. Oto Vajs, otac ; Paul Vajs brat, i Gideon Vajs, brat. (Slike je poklonio Hans Vajs, korisnik Doma Lavoslav Schwarz) ..... str. 249
 Photos of Vajs family, father and two brothers killed in Holocaust .
 (Donated by Hans Vajs, from Old age home Lavoslav Schwarz).
- Slika 72, 73 i 74. Obitelj Fodor: djed Laslo Fodor, baka Fani Fodor; teta Ilona Nädor rođ. Fodor i ujak Šandor Nödör, ; sestrična Erika i bratić Ende koji je jedini preživio. .... str. 250
 Manje slike. Ilonka i Šandor Nädör i Ilonka i Šandor Nädör s djecom Eržikom i Ende.
 Members of the family Fodor, killed in Holocaust. Only Ende Fodor survived.
- Slika 75. Legitimacije iz logora Kraljevica za obitelj Berger (Berger Maria, Berger Josip i Berger Anita) .... str. 251
 Identity card from camp Kraljevica for Berger family
- Slika 76. Tri partizanke: Ela i Beba Samokovlija i Weiss Gracija ..... str. 252
 Photos of the Ela and Beba Samokovlija and Gracija Džamonja in partisan

- Slika 77. Vilim i Piroška Löwy u kolovožu 1941, nose židovske znakove. 8 dana nakon vjenčanja Vilim je odveden u logor i ubijen u Jasenovcu. .... str. 252
 Vilim and Piroška Löwy in 1941 with Jewish signs. Eight days after marriage Vilim was send to camp Jasenovac and killed.
- Slika 78. «Teta Piroška» (stoji) na sastanku Ženske sekcije u Židovskoj općini u Zagrebu ..... str. 252
 Piroška (standing) on the meeting of Jewish women organization in Zagreb
- Slika 79. Omladinski orkestar "Jewseri" svira u Domu Lavoslav Schwarz ..... str. 257
 Youth orchestra "Jewsery" in old age home Lavoslav Schwarz
- Karta: Logori za Židove na teritoriju NDH i područjima pod Italijom i Mađarskom ..... str. 258-259
 Camps for Jews on the territory of NDH, in the zones under Italy and under Hungary
- Karta: Sabirni i koncentracijski logori za Židove na teritoriju NDH, pod Italijom i pod Mađarskom ..... str. 260
 Camps for Jews on the territory of NDH, under Italy and Hungary
- Slika 80. Voditelji Židovske (ratne) općine u Zagrebu: dr. Hugo Kon (predsjednik), Aleksandar Klein, tajnik, Dr. Gavro Schwarz, nadrabini i dr. Šalom, Freiburger, rabin. .... str. 276
 Jewish community during the Holocaust: president (dr. Hugo Kon), secretary (Aleksandar Klein) rabbi dr. Gavro Schwarz and rabbi dr. Šalom Freiburger
- Slika 81. Slike hotela "Grand" i "Pracat" na otoku Lopudu, koji su bili logori za Židove ..... str. 300
 Photos of the hotels "Grand" and "Pracat" on the island Lopud which has been camp for Jews
- Slika 82. Oštećena sinagoga u Splitu 1942 ..... str. 307
 Demolished synagogue in Split, 1942
- Slika 83. Fotografija G. Palatuccia objavljena u knjizi G. Raima: A Dachau per Amore. .... str. 323
 Photos of G. Palatucci (from book G.Raim: A Dachau per amore)
- Slika 84. Logor Kraljevica - orkestar ..... str. 332
 Camp orchestra in Kraljevica
 From left to right Ernest Glasner, Ljerka Nadaši, Vlado Lošić, Milan Weis, Slavko Wolf, Maks Hochberger
 Standing: Branko Polić, Franjo Nadaši, Heda Piliš, Rudi Hermann
- Slika 85. Logor na Rabu 1943 ..... str. 341
 Campo concentramento per internati civili, Rab, 1943
- Slika 86. Logor Rab, miting oslobođenja ..... str. 341
 Liberation meeting, Rab 1943
- Slika 87. Ratni fotograf Elvira Kohn ..... str. 341
 War photo-reporter Elvira Kohn
- Slika 88. Bon koji se koristio za plaćanje u logoru na otoku Rabu ..... str. 342
 Coupons which are used instead of money in camp Rab
- Slika 89. Legitimacija talijanskog logora za Vajs Graciju ..... str. 342
 Identity card in Italian camp for Vajs Gracija
- Slika 90. Muzikolog Miroslav Spiller u Topuskom 1944 ..... str. 342
 Miroslav Spiller, musicologist, in Topusko 1944
- Slika 91. Logor Jasenovac nakon odlaska ustaša ..... str. 356
 The Jasenovac concentration camp in spring 1945, after it was burnt by Ustasha

- Slika 92. Komisija za istraživanje zločina okupatora na mjestu proboja zatočenika 22.travnja 1945 ..... str. 356
Commission for war criminal in Jasenovac, the place where prisoners break out and escaped on 22. April 1945
- Slika 93. Rad u zloglasnoj Kožari u Jasenovcu, crtež Danijela Ozme, ubijenog u Jasenovcu ..... str. 357
Work in Jasenovac, drawing by Daniel Ozmo, jewish painter killed in Jasenovac
- Slika 94. Preživjeli logoraši proboja u Jasenovcu snimljeni 1965.pred spomenikom u Jasenovcu
(kada se još gradio) Jasenovac – 1965. .... str. 357
Survivors from camp Jasenovac who escaped on 22 April, 1945
- Slika 95. Komemoracija u Jasenovcu 2000. .... str. 358
Commemoration in Jasenovac, 2000.
- Slika 96. Židovski rapski bataljun ..... str. 358
The Jewish combat battalion, Rab, 1943
- Slika 97. Preživjeli borci Židovskog rapskog bataljuna na komemoraciji 50 godišnjice oslobođenja logora, 1993
The surviving former fighter of the Rab Battalion at the commemoration of the 50th anniversary
of the camp liberation, 1993 ..... str. 359
- Slika 98. Židovski doktor u partizanima ..... str. 360
Jewish doctor in NOB
- Slika 99. Grupa preživjelih logoraša iz logora Auschwitz. U sredini dr. Ljudevit Rosenberg ..... str. 370
A group of prisoners who survived camp Auschwitz. In the center dr. Ljudevit Rosenberg
- Slika 100. Holocaust preživjeli u Domu Lavoslav Schwarz ..... str. 377
Holocaust survivors in the old age home Lavoslav Schwarz
- Slika 101. Izraelski ambasador predaje medalje pravednika u Zagrebu ..... str. 404
At the ceremony in Zagreb, the ambassador of Israel has awarded medals for the Righteous
among nations
- Slika 102. Dječji vrtić u Židovskoj općini Zagreb s "tetama" i rabinom Kotel Da-Donom. .... str. 411
Children garden in Jewish community Zagreb and rabbi Kotel Da-Don.
- Slika 103. Pjevački zbor u domu Lavoslav Schwarz (2002) ..... str. 420
Old age home Lavoslav Schwarz 2002, singing choir
- Slika 104. Štićenici Doma staraca Lavoslav Schwarz u Brezovici (imanju kardinala Stepinca)
za vrijeme Holokausta ..... str. 422
The protégés of the Jewish old age home Lavoslav Schwarz during the Holocaust in
Brezovica (estate of Archbishop Stepinac)
- Slika 105. Odlazak preživjelih staraca iz Brezovice u novi dom u Zagrebu ..... str. 423
Holocaust survivors from Brezovica to new old age home in Zagreb
- Slika 106. Privremena zgrada Doma u Mlinarskoj cesti ..... str. 424
Bulding of the temporary old age home in Mlinarska street
- Slika 107. Dom Lavoslav Schwarz izgrađen 1957. na Bukovačkoj cesti ..... str. 424
Old age home «Lavoslav Schwarz» (built 1957) in Bukovačka street
- Slika 108. Kuratorij Doma staraca 1958- 1960 ..... str. 425

S lijeva na desno: dr. Edwin Ferber, dr. Milan Polak, dr. Oto Centner, dr. Robert Szekler, Đuro Pavlović, dr. Zoltan Lorant, vet. Ignac Bien, dr. Lav Singer (potpredsjednik kuratorija) Rafael Montilija (potpredsjednik Kuratorija), prof.dr. Arpad Hahn, Dr. Milan Goldner, dr. Andrija Zador, Mr.ph. Samuilo Elazar, Zlata Marhuiles, Aleksandar Mandić, liječnik doma dr. Artur Polak, upravitelj doma Bogdan Weiss

- Slika 109. Postavljanje spomen ploče u Domu Lavoslav Schwarz u ime zahvalnosti JOINT-u za dugogodišnju potporu ..... str. 426
 Na slici g. Yechiel Bar-Chaim (JOINT) dr. Melita Švob (socijalni odbor), dr. Nada Reiner, (upraviteljica Doma) te predstavnici Doma
 Old age home- inaguration of the memorial plaque for thanks to JOINT for support .
 On the photos Yechiel Bar Chaim (JOINT) Dr. Melita Švob (Social board), dr. Nada Reiner (director) and representatives of home
- Slika 110. Memorijalna ploča na mjestu gdje je bila zagrebačka sinagoga ..... str. 428
 Memorial plaque on the place where was synagogue in Zagreb
- Slika 111. Komemoracija i predaja medalja pravednika na Mirogoju ..... str. 453
 Commemoration and awards of medals for the Righteous among nations on Mirogoj
- Slika 112. Komemoracija žrtvama Holokausta na židovskom groblju u Zagrebu (Mirogoj) ..... str. 453
 Commemoration of the Holocaust victims in the Jewish cemetery in Zagreb (Mirogoj)
- Slika 113. Zgrada Židovske općine u Zagrebu ..... str. 453
 Building of the Jewish community in Zagreb
- Slika 114. Oštećen ulaz i stubište zgrade Židovske općine nakon eksplozije podmetnute bombe 19. Kolovoza 1991. .... str. 453
 Damaged entry staircase to the building of the jewish community in Zagreb after explosion of planted bomb on August 19, 1991
- Slika 115. Protest građana Zagreba u ime solidarnosti s Židovima: na židovskom groblju, glavnom trgu u Zagrebu i ispred zgrade Židovske općine nakon eksplozije bombe 19.kolovoza 1991. .... str. 454
 Zagreb citizens protested in the name of solidarity with Jews at the cemetery, on the main city square and in front of damaged building of Jewish community after the bomb explosion on August 19, 1991
- Slika 116. Memorijalna ploča (na mjestu gdje je bila sinagoga do 1941 godine) sa nacističkom "svastikom" (15.9.1997) ..... str. 455
 Memorial plaque (on the place of the destroyed synagogue in Zagreb) with "Swastika" (15.9.1977)
- Slika 117. Zgrada na uglu Petrinjske i Amruševe ulice koju je Židovska općina sagradila 1927 god. .... str. 455
 Jewish Building (1927) on the corner of Petrinjska and Amruševa street in Zagreb
- Slika 118. dr. Marko Horn predsjednik Židovske općine 1941. godine ..... str. 456
- Slika 119. Teodor Grünfeld, pročelnik odbora za bogoštovje 1941. godine ..... str. 456
- Slika 120. Zagrebačka sinagoga 1895, posjet cara Franje Josipa ..... str. 457
 Jewish synagogue in Zagreb 1895, visit of the king Franjo Josip
- Slika 121. Sinagoga u Zagrebu razorena 1941/1942 godine ..... str. 457
 Jewish synagogue in Zagreb, destroyed in 1941/1942 years
- Slika 122. Anonimni fotograf je snimio razaranje sinagoge u centru Zagreba (1941-1942) ..... str. 458
 An anonymous photographer recorded the various stages of the destruction of synagogue in the center of Zagreb (1941-1942)

- Slika 123. Sinagoga u zgradi Židovske općine u Zagrebu . Predviđa se gradnja nove sinagoge na istom mjestu (Praška ulica) gdje je bila razorena sinagoga. .... str. 459
 Synagogue in building of the Jewish community in Zagreb. The new sinagogue building is planned on the same place where was destroyed synagogue.
- Slika 124. Kip Mojsija na židovskom groblju Mirogoj u Zagrebu ..... str. 459
 The statue of Moses on the Jewish cemetery (Mirogoj)

LISTA KARATA LIST OF MAPS

	strana
Karta 1 Židovske općine u Hrvatskoj	14
Map 1 Jewish communities in Croatia	
Karta 2 Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija 1856.....	39
Map 3 Civil and military parts of Croatia and Slavonia, 1856	
Karta 3 Primorska banovina 1931	64
Map 3 Littoral banovina, 1931	
Karta 4 Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (1918).....	76
Map 4 Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918)	
Karta 5 Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, podjela na oblasti (1922)	77
Map 5 Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, division on provinces (1922)	
Karta 6 Kraljevina Jugoslavija- podjela na banovine (1929)	78
Map 6 Kingdom of Yugoslavia- division on Banovinas (1929)	
Karta 7 Kraljevina Jugoslavija- podjela na banovine (1931)	79
Map 7 Kingdom of Yugoslavia- division on Banovinas (1931)	
Karta 8 Banovina Hrvatska (1939).....	80
Map 8 Banovina Croatia (1939)	
Karta 9 Okupacijska podjela Jugoslavije (1941)	81
Map 9 Occupation of Yugoslavia- division into Zone of interest (1941)	
Karta 10 Socijalistička Jugoslavija (1945)	82
Map 10 Socialistic Yugoslavia (1945)	
Karta 11 Logori za Židove u NDH.....	259
Map 11 Concentracion Camps for Jews in NDH	
Karta 12 Sabirni i koncentracijski logori za Židove u NDH	260
Map 12 Transit and concentration camps for Jews in NDH	

Važnost predmeta koji se obrađuje u ovoj knjizi jest, s jedne strane gotovo svakodnevna prisutnost u javnosti, a s druge strane još uvijek nedostatna istraženost. Zbog toga se autorica odlučila na cjelovit prikaz teme koja obuhvaća: povijesne uvjete naseljavanja Židova u Hrvatsku, razvoj njihovih zajednica, doprinos društvenom, gospodarskom i kulturnom razvitku sredine te demografske promjene s osobitim obzirom na Holokaust i poslijeratne migracije.

Izvornost djela očituje se kroz rekonstrukciju gotovo svih židovskih zajednica koje su dosad bile utemeljene u Hrvatskoj s osobitim obzirom na popise žrtava i preživjelih u Drugom svjetskom ratu.

Ti podaci znanstveno obrađeni i prezentirani predstavljaju značajan iskorak prema znanstvenom rasvjetljavanju ovog problema.

U usporedbi s drugim djelima, ova knjiga izbjegava politiziranje i polemiziranje kao i grube procjene o broju stradalih i preživjelih Židova u Drugom svjetskom ratu, već se zasniva na popisima osoba s imenom i prezimenom. S obzirom na obuhvat popisa, ovo je «knjiga živih» a ne samo mrtvih, kako je dosad često bio slučaj u obradbi židovskih zajednica.

* * *

The importance of the subject of this book is in one way ever present to us through the media, and in another way still not yet well enough researched. For this reason the author decided to present a complete study of the Jewish presence in Croatia. It includes: historical conditions, the development of Jewish communities, their contribution to the social, economic and cultural development of the places where they settled, demographic changes with particular attention to the Holocaust and postwar emigration.

The authenticity of the work is shown through the reconstruction of almost every Jewish community which has until now existed in Croatia with particular attention to the victims and those who died in or survived the Second World War. The scholarly way in which this information is presented and elaborated is a step forward in the scientific approach to this problem.

In contrast to other works this book avoids all politics, polemics and approximate assessment of the numbers who were killed in or survived the War but relies on lists of persons with name and family name. Because of the wide range of the lists this is a «book of the living» and not only of the dead as is so often the case in the study of Jewish communities.

(Iz recenzije prof.dr. Ljubomira Antića)

ISBN 953-203-181-2

9 789532 031812